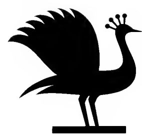
DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13679

Augustów Memorial Book

Sefer yizkor li-ḳehilat Ogusṭov ṿeha-sevivah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

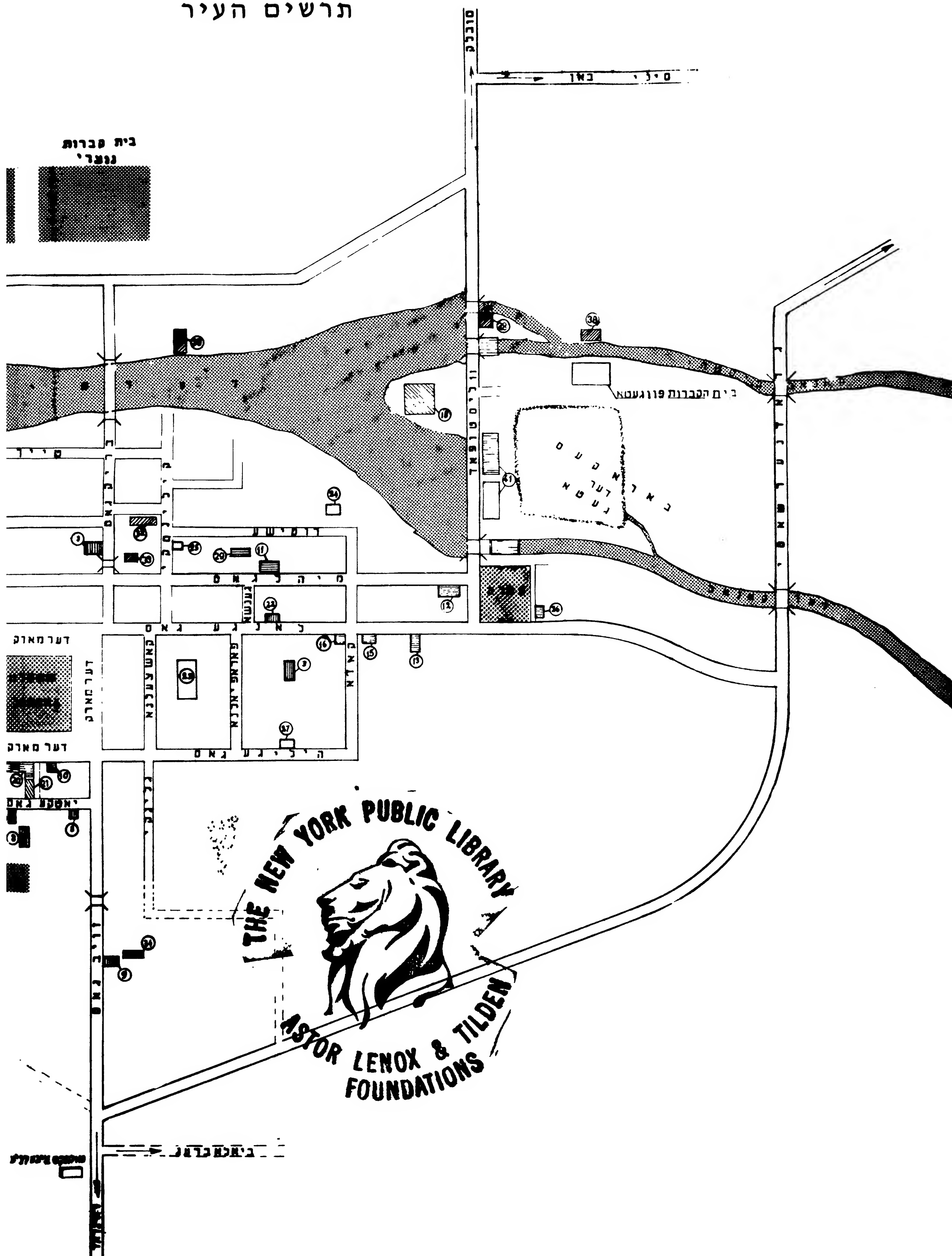
Original publication data

TITLE	Sefer yizkor li-ḳehilat Ogusṭov veha-sevivah / ha-ʾorekh, Y. Aleksandroni.
IMPRINT	880-03 Tel-Aviv : Irgun yotsʻe Ogusṭov veha-sevivah be-Yiśraʻel, 726 [1966]
DESCRIPT	549 p. : ill., facsims., maps, ports. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Augustów.
	Augustów (Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Augustow.
ADD'L NAME	Alexandroni, Ya'akov, 1910-
ADD'L TITLE	Kehilat Ogusṭov

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

תרשים העיר

סובולק
סילי באן
בית קברות
נוצרי
בית הקברות
דערמארק
דער מארק
מיהל גאס
לאנגע גאס
הייליגע גאס
יאטקע גאס
THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
ASTOR LENOX & TILDEN
FOUNDATIONS

ביתקברות

ראצק

1. בית הכנסת
2. בית המדרש
3. קלויז
4. תלמוד תורה
5. לנת הצדק
6. הכנסת אורחים
7. בית מדרש
8. ספריה
9. ועד הקהלה
10. באנק עממי
11. אולם רוטשטין
12. אולם פנקס
13. קולנוע
14. החלוץ הצעיר
15.
16. סטרוסטבו
17. משטרה
18. משרד הנהרוח
19. עיריה
20. בית כלא
21. מכבי אש
22. בית המשפט
23. כנסיה קטולית
24. כנסיה פרבוסלבית
25. כנסיה אבנגלית
26. דואר
27. בית חולים
28. טחנת ורגפטיק
29. ″ רוטשטין
30. ″ בורוביץ
31. ברסקי ירדנסקי רכטמן
32. ″ ליובעל
33. ″ אוסטרוב
34. אלכסנדרוביץ
35. ב'ח לשכר לביוש
36. ″ ″ פנימזנסקי
37. ″ לעבוד עץ: קלזון
38. מנסרה: בורוביץ
39. ″ ″ : זלזה
41. ברכות דגים

המפה הזו נערכה כפי הזכרון 12. 2. 1965 אליעזר מרכוס

קהילת
אוגוסטוב

PL 480

ספר יזכור

לקהילת אוגוסטוב והסביבה

העורך י. אלכסנדרוני

הוצאת ארגון יוצאי אוגוסטוב והסביבה בישראל

תל־אביב, תשכ"ו

Khilat Augustów

Printed in Israel

נדפס בישראל תשכ"ו — 1966

נדפס בדפוס „אורלי", תל־אביב

הגלופות הוכנו בצינקוגרפיה „תגלוף"

הכריכה בוצעה ע"י כריכיה קואופ. תל־אביב

התוכן

עיר בחייה

אלה תולדות

הווי וארחות חיים

מדמויותיה של עירנו

חיי חולין

בדרך לציון

מוסדות (דת, חסד, תרבות וחינוך)

עיר בכיליונה

במאבק

איכה חרבה

על החורבות

נר זכרון

יזכור

רשימת התצלומים

בשער הספר / העורך

י. אלכסנדרוני

בדחילו ורחימו אנו מגישים את הספר „קהילת אוגוסטוב" לשרידי העיר בארץ ובת־פוצות, ולהיסטוריון — שיכתוב בעתיד את תולדות יהודי פולין, וקורותיהם — בתקופה האיומה ביותר בחיי עם ישראל בגולה.

כשלש שנים טיפלנו באיסוף החומר. באי־סיפות האזכרה, המתקיימות כל שנה, נשאלה תמיד השאלה: מתי נקים את הגל־עד הספ־רותי לאבותינו, אחינו ואחיותינו שהועלו על המוקד. שאלנו את עצמנו: הניבצר מאתנו לעשות את אשר עשו יוצאי ערים ועיירות רבות? המשימה היתה אמנם כבדה מאוד. הבעייה הראשונה, הגדולה והקשה, בפניה הועמדנו — החומר מניין יימצא? פנקסי הק־הילה, ארכיוני המפלגות, מסמכי השלטונות — אינם, הכל הרי נשא הרוח.

פנינו לכל יוצאי אוגוסטוב בארץ ובתפוצות, חיפשנו בספריות, ליקטנו קו לקו, צרפנו תג לתג, והקימונו יד זו לחיים שהוכחדו — מצבת עד לזכרון עולם.

ברור לנו, כי לא הצלחנו לתת תמונה שלמה של חיי העיר. אף הפרק האחרון בחייה — לוקה בחסר. נשארו רק אודים אחדים מוצלים מהאש, ואלה לא נענו לבקשותינו להשאיר עדות נאמנה לדורות הבאים על אשר עשה ליהודי אוגוסטוב עמלק של המאה העשרים.

*

בעיר רחשו חיים צבוריים ערים ותוססים. אנו מקווים שבנינו, נכדינו ונינינו יעיינו בספר ויתמלאו גאווה על אבותיהם ואבות אבותיהם, שידעו — למרות התנאים הקשים של הגלות — לגבש דפוסי חיים ואירגון שיכולים לשמש דוגמה ומופת אף בחיי מדינה תקינה. בלי אמצעי כפייה, בניגוד למגמות השלטונות — הצליחו הם להקים מדינה בתוך המדינה.

היהודים לא הזדקקו כמעט לבתי המשפט של הגויים, אלא — לבתי הדין שלהם; הם הקימו רשת „חדרים", „תלמוד תורה", „ישיבות" — לפני

שהשלטונות ייסדו בתי ספר; עוד טרם ידעו הגויים קופת־חולים מהי — אירגנו היהודים חברת „לינת צדק וביקור חולים" ומרפאת חינם לחולים מדלת העם; בטרם המציאו הגויים את לשכת הסעד — תמכו אבותינו בנזקקים ע"י מתן בסתר, הכנסת כלה, מעות חיטין, הכנסת אורחים, חלוקת „ימי אוכל" ללומדי תורה וכו'; בתקופה יותר מאוחרת התארגנו להקות חובבים, של מבוגרים ושל ילדים, מקהלה, אגודת ספורט, ספריה וכו'; התקיימו „שעורים" לתורניים ונשפים ספרותיים — כל זה, בקהילה שמספר יהודיה היה כמספר תושבי מושבה קטנה בארץ. הלוא דבר הוא, ראוי לציון ולהדגשה: לא היו שיכורים בין היהודים, למרות שהם היו בעלי בתי המרזח; לא היה רוצח יהודי ולא היו התפרעויות של נוער.

אין פירוש הדברים, כי שררה אידיליה בחיי היהודים. היו סיכסוכים בתוך הקהילה; היו מריבות על גבאות ועל רבנות; היתה קינאה ושינאת חינם; היו עשירים ועניים. ברם, אין ספק, שהאור היה מרובה לאין שיעור מהצל.

ובאשר לתקופת ההשמדה. אין לדון אותם על שלא גילו התנגדות יותר גדולה כשהיו מעטים מול רבים ועצומים; בלתי מזויינים בתוך ים של התנכרות, ומולם — כוח אדיר, מצוייד בכלי הנשק המודרניים ביותר, אשר הדביר מעצמות כהרף עין; אכן, „קו מג'ינו" וה„בטחון" היהודי — שניהם לא עמדו במיבחן ביום הפקודה.

מקהילתנו המפוארת לא נותרו אלא עיי חרבות. אפילו בתי הקברות נהרסו ונמחקו עד היסוד ומקום קבורת הנרצחים לא נודע. האנדרטה ליקירינו תהא מדינתנו שנחזקה ונבצרה עד שתהיה מקלט בטוח לעמנו לעולמי־עד.

*

הספר הוא יצירה קולקטיבית של שרידי הקהילה. הוא נכתב רובו ע"י אנשים שאין הכתיבה אומנותם. יש בו חזרות, אי דיוקים, ואולי גם — סתירות. לא נמצא מי שיסקור אגודות „צעירי ציון", „פועלי ציון", „מזרחי", פעולות ועד הקהילה ובאי־כח היהודים במועצת העיריה ועוד. עשינו במיטב יכלתנו, אבל לא עמדו לרשותנו הזמן והאמצעים המספיקים. לו דחינו לזמן מה את הוצאתו של הספר לאור — אין ספק שהיה יותר משוכלל הן בתוכנו והן בסיגנונו.

ברם, חזקה עלינו מצוות זקנינו להזדרז, כי רוצים הם עוד לזכות ולראות את הספר בעיניהם. ואמנם, אחדים מהם לא זכו. ייזכרו ראובן לוי ורעייתו מרים, גד זקליקובסקי, יעקב ברגשטיין, אבא גורדין ואחרים — זכרונם לברכה.

לא נהגתי, בתור עורך, בחומרת הדין. כל רשימה וכל תצלום שהיה בהם ענין ציבורי — הכשרתי לדפוס.

הספר — רובו עברית, ומיעוטו יידיש. נקטנו כלל, שדברי כל אחד

יפורסמו בלשון כותבם. דבר לא תורגם (יוצא מן הכלל: העיירה בוערת). בגלל מיעוט החומר ביידיש לא היה טעם לחלק את הספר חלוקה לשונית. החלוקה היא, איפוא, עניינית, אך ריכזנו את היידיש בסוף כל מדור.

*

לא היו אנשי שם בעירנו. למזלנו חיו בה, תקופות שונות, הסופרים יעקב פרנקל, אבא גורדין ויבל״ח צ. ז. ויינברג, שתארו ביצירותיהם את ההווי ואורח החיים בעיר בסוף המאה שעברה ותחילת המאה העשרים. הסופר יעקב שטיינברג ז״ל, שערך את סיפורו של צ. ז. ויינברג, „בדרכים אבלות״, אמר שהסופר מוסר רוחה של תקופה; סופר אחר ציין, שספר זה הוא בעל ערך דוקומנטרי־היסטורי; ברשימותיו האחרות תאר צ.ז. ויינברג נאמנה אישים אוגוסטובאים. אבא גורדין, שאביו כיהן עשר שנים כרב בעירנו, תרם רשימות נחמדות על מאורעות ואישים באוגוסטוב בתחילת המאה. מצאנו, לשמחתנו, כתב־יד של מאיר מייזלר ז״ל, ממנו הוצאנו רשימה אחת המתארת ניצני ההתארגנות המקצועית של המלמדים, ושנייה — על הקשיים בהם התלבטה הספריה הציבורית, שתרמה רבות, במרוצת השנים, לגיבוש אינטליגנציה בעיר. זקן יוצאי העיר עקיבא גליקשטיין, איש ירושלים, הצעיר ברוחו, בעל חוש ההומור הנפלא, המצטיין גם כיום — לאחר שנות הגבורות — בקריאת יצירות שלום עליכם — משתתף בספר בפרקי זכרונותיו.

*

תודתנו לכל אלה שסייעו ברוח ובחומר להוצאת הספר. ביחוד נתונה תודתנו לאחים מרדכי, אברהם ומשה גולדשמיד, שתרומתם הנדיבה איפשרה להקים ה„יד״ לקהילה המפוארת שאיננה עוד.
כולם, כולם יבואו על הברכה!

תל-אביב כ״ה שבט תשכ״ו

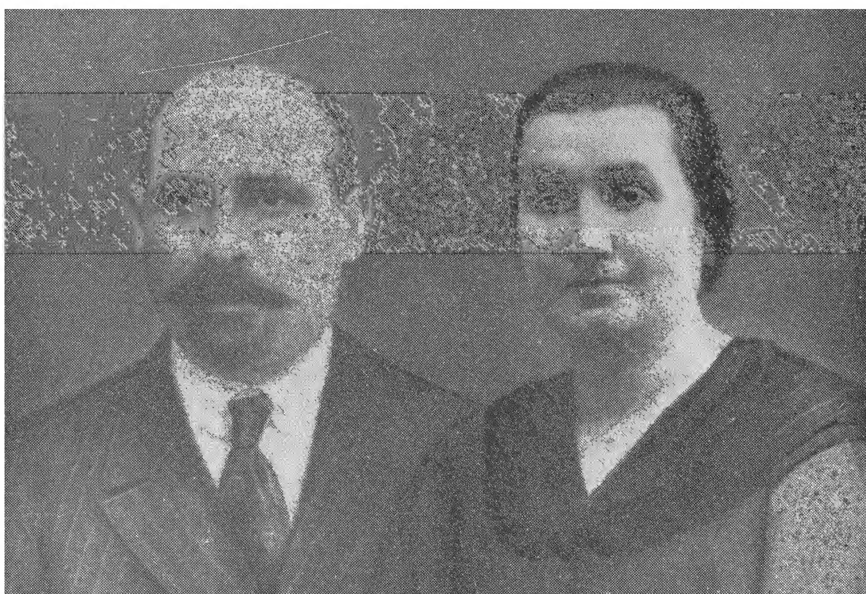
15.2.1966

משפחת גולדשמיד

הסבתא — איטה

הסבא — זאב

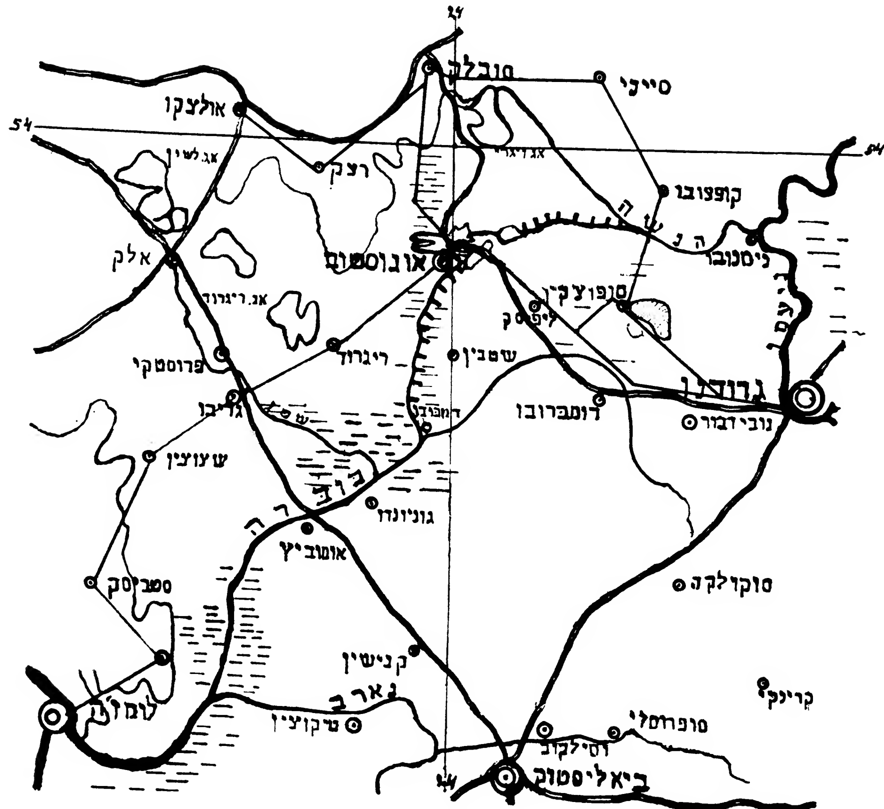

האם — שרה־מלכה

האב — שמואל־מאיר

עיר בחייה

מפת האיזור

סובלק
סייני
אולצקו
54
רצק
אג.לשין
אג.ויגרי
קופצובו
אלק
אוגוסטוב
ניסנובו
אג.ריגרוד
סופוצקין
ליפסק
ריגרוד
שטבין
פרוסטקי
גרודנו
גרייבו
דומברובו
נובידבור
שצוצין
גוניונדז
אוסוביץ
סטביסק
סוקולקה
קנישין
קרינק
לומזה
טיקוצין
סופרושלי
וסילקוב
ביאליסטוק

אלה תולדות

קורות העיר וקהילתה היהודית

מאת מ. ש. גשורי

אוגוסטוב ידעה עליות וירידות. ראשיתה — כפר. לפני כארבע מאות שנה הפכה לעיר, בתקופה יותר מאוחרת היא נזכרת כעיר מחוז. בשנת 1816, כאשר שלטונות רוסיה חילקו את פולין לאזורים חדשים, הם קבעו את אוגוסטוב בתור עיר פלך, שסובלק ולומזה היו כפופות לה. לאחר מכן התהפך הגלגל. אוגוסטוב נכללה ב„גוברניה" (מחוז) סובלק. לאחר מלחמת העולם הראשונה קבעה ממשלת פולין את מקום מושבו של שלטון „הווייבודזטבו" (פלך) בביאליסטוק העיר, ואוגוסטוב, סובלק ולומזה גם יחד סרות לפיקוחו ולמרותו. מאז היא עיר מחוז.

העיר נוסדה ע"י מלך פולין זיגמונט אוגוסט בשנת 1561 ונקראה על שמו. בזמן חלוקת פולין ע"י המעצמות הסובבות אותה נפלה אוגוסטוב בחלקה של פרוסיה, אח"כ עברה לידי רוסיה, ששלטה בה עד מלחמת העולם הראשונה. כבר בראשית המלחמה כבשו הגרמנים את העיר והחזיקו בה עד מפלתם (1918). עם קום פולין העצמאית עברה העיר לידיה. כעבור שנתיים כבשות שוב הרוסים (הבולשביקים) לזמן קצר, ושוב חזרו הפולנים, המחזיקים בה עד היום הזה. שלשה ימים בלבד, לאחר שיצאו אותה הבולשביקים, והפולנים טרם הספיקו להכנס לתוכה — החזיקו בעיר הליטאים, שטענו כי מבחינה היסטורית שייכת אוגוסטוב להם. גם על שם העיר עברו גלגולים. בזמן הרוסים נקראה אבגוסטוב או אבגוסטובו, הגרמנים היו קוראים לה אוגוסטובה, הפולנים — אוגוסטוב, ואילו היהודים היו קוראים לה יאגוסטאו, יאגעסטוב או אגוסטוב. מצאנו בעתונים כתבות מאבגוסתוב.

פרק ראשון: בימי בראשית של העיר [1]

יסוד העיר בתקופת האיחוד ליטה־פולין — שטח העיר עד 1386 — יערות, ביצות ונהרות — „טררה סודארום" ארץ עזובה — הפיכת הכפר מוסטקה לעיר אוגוסטוב — שנת היסוד 1561 — המייסד זיגמונט־אוגוסט השני — הענקת החוקה המגדבורגית, ירידים וימי־שוק — הקמת גשר בידי העיר — אישור נוסף בידי המלכים הבאים — גבולות העיר — שריפת אוגוסטוב ב־1658 בידי אויב — חלוקת פולין.

אוגוסטוב נוסדה בתקופת־האיחוד בין ליטה לבין פולין. שטחה של אוגוסטוב והסביבה היה עד לשנת 1386 חלק מנסיכות ליטה הגדולה. מאותה שנה היא עברה לרשות ממלכת

פולין. ברם המלחמות בין הליטאים והפולנים מצד אחד והפרוסים מצד שני — לא פסקו לא לפני זה, ולא לאחר מכך. אחרי כל מלחמה היו כורתים הסכמים, שבהזדמנות ראשונה הופרו בידי צד זה או אחר. בהסכם השלום של מלן משנת 1422 כבר נאמר ברור, שהסביבה שייכת לליטה־פולין. השטח שעליו צמחו אחר כך אוגוסטוב, סובלק ויתר העיירות, היה עוד במאה ה־14 כולו תפוס ע״י יערות־עד, ביצות גדולות ונהרות מרובים.

קדם לה ליסוד אוגוסטוב כיבוש מוצא הויסלה מידי אנשי המיסדר הטווטוני. השימוש בנמל דנציג (גדאנסק), כנמל יצוא של פולין, חולל מהפכה בכלכלת המדינה.

בשנת 1410 נחלו צבאות פולין וליטה נצחון גדול בקרב גרונוולד על המיסדר הטווטוני. אמנם הפולנים לא השכילו לנצל מיד את כל האפשרויות שנפתחו לפניהם אחר נצחון זה. אולם המיסדר לא התאושש עוד אחר המהלומה שספג במלחמה זו, ובמחציתה השניה של אותה מאה הצליחו הפולנים לספח לתחומי שלטונם חלק ניכר מחופי הים הבלטי עם עיר הנמל גדאנסק. לפולין ולליטה היו שטחים חקלאיים עצומים וגם כוח עבודה רב וזול, אשר איפשרו להם להיות ספקים גדולים של תוצרת חקלאית לארצות מערב אירופה, שבהן היתה הדרישה רבה לתוצרת זו. עם כיבוש מוצא הויסלה ופתיחת הדרך הימית סולקו המכשולים שהיו בתחבורה היבשתית. המסחר, וביחוד מסחר התבואה, גדל והגיע לממדים עצומים. פתיחת הנתיב הימי העלתה את חשיבותם הכלכלית של כל אותם המרכזים שיכלו לקיים קשר ישיר עם נמל דאנציג בדרכי מים. על חשיבותן של דרכי המים תעיד העובדה, שמשקי האצילים, המשווקים העיקריים של התוצרת החקלאית, התרכזו קודם כל ליד הנהרות. כך גדלה גם חשיבותה הכלכלית של אוגוסטוב, שישבה במרכזם של שטחים חקלאיים ענקיים ועל יד דרכי מים שאיפשרו לה קשר ישיר לדנציג.

מספר האנשים שישבו באותה סביבה פחת והלך בעקב המלחמות הבלתי פוסקות בין הפולנים, הרוסים והפרוסים. בסוף המאה ה־13 (1280) הוכחדו התושבים המקומיים כליל. כל הסביבה הפכה לערבה גדולה. בכרוניקות של האורדן הגרמני מהמאה ה־14 מסמנים את הסביבה כמדבר ישימון. כל הטריטוריה, שהיתה יותר גדולה מפלך אוגוסטוב בעתיד, נקראה בכרוניקות של האורדן הגרמני בלאטינית „סודובה" ובגרמנית „סודוען". הנסיך הליטאי הגדול ויטולד מזכירה פעם אחת בשם הלטיני „טררה סודארום". באמצע המאה ה־17 היא מכונה בפי הפולנים בשם „קראי זאפושצ׳אנסקי" (ארץ עזובה), יותר מאוחר קראו לסביבה זו „טראקט זאפושצ׳אנסקי". לפי ה„קולומביה אנציקלופדיה" יסדו עבריינים ליטאיים, שחיפשו מקום שיד החוק לא תשיגם, את הישוב הראשון באותה סביבה, שאחר כך צמחה עליו העיר אוגוסטוב. מקום מיוער ועבות זה, היה מחבוא מצוין לאנשים, שמטעמים שונים ברחו ממקומות מגוריהם הקבועים.

העיר נוסדה על אדמת הכפר מוסטקי, בפלך פודלסיה לשעבר, בחבל בילסק, על גדות הנהר נטטה, בין שלושת האגמים ניצקו, סיינו וביאלה, הנמצאים בטווח לא רחוק זה מזה. האדמה הזאת השתייכה בעבר לקרקעות הממלכתיות של הכפר קנישין אשר באיקונומיה הגרודנאית. זיגמונט־אוגוסט השני — בנם של זיגמונט הראשון ובונה, המלכה לבית ספורצה מאיטליה, אשתו השניה של זיגמונט הזקן — נכנס לתפקיד הדוכס הגדול של ליטה עוד בחיי אביו. כשמת אביו — נבחר למלך פולין.

לשם פיתוח העיר החדשה שזה עתה נוסדה על ידו, הואיל המלך להעניק לתושביה זכויות, לפי הוראות שניתנו על ידו ב־16 למאי 1561:

א) החוקה המגדבורגית [2], שלפיה הם משוחררים מכל משפטים מחוזיים ופלכיים;

ב) הכנסות ממשקלות ומידות, אטליזים, מאפיות, מחסני־מלח וארג־צמר;

ג) שני ירידים חפשיים מתשלומי־מכס עד עשר שנים, ואחרי תקופה זו — רק תשלום אחד על שם פיוטר הקדוש.

ד) שני ימי־שוק בשבוע, בימי רביעי וחמישי;

ה) זכות חפשית לציד דגים באגם ניצקו עד לנהר נטטה.

המשטח הראשון של העיר הגיע ל־127 צמדי־שדה,* ולפי ההוראה מ־21 ביוני 1564 מטעם הסיים בבילסק הוסיף המלך עוד שלושה מחוגי־יער,** הנקראים בשמותיהם: ז׳ארנובה, טורובקה וברנאטקי, המכילים 74 צמדים, וגם לכשים ונאות־דשא בקרבת העיר, וטחנות מעבר־לגדה השניה של נהר נטטה, על שפת הערבה הגרודנאית, מן הגשר העירוני עד לנהר קולניצה היוצא מאגם קולנה ונופל לנהר נטטה. לשם מרעה הצאן הועיד לאורך ימים מעבר השני של הנהר נטטה, ממול לעיר, רבע מיל יער סבוך. כל זה תוך התחייבות לתשלום מס רגיל ושׁשה גרושים לכומר, במקום המעשר.

הואיל והעיר הקימה את הגשר בכספה היא, הוענקה לה הזכות לגבות „מס גשר" ולהשתמש בהכנסות לצרכיה. בסוף הוראה זו ציוה המלך, שעל כל הכפרים הסמוכים לעיר להמנע מלייצר לעצמם שיכר, יי״ש, דבש, וגם לא להביאם ממקום אחר, אלא — רק מהעיר אוגוסטוב.

את הזכויות הנ״ל אישרו מלכי פולין: סטיפן באטורי בשנת 1578; זיגמונט השלישי — בשנת 1661; וולאדיסלאב הרביעי — בשנת 1638; מיכל קוריבוט — בשנת 1669; יאן סוביסקי השלישי — בשנת 1677; אוגוסט השני — בשנת 1702; אוגוסט השלישי — בשנת 1744. לבסוף אישר סטאניסלאב אוגוסט את כל הסעיפים והתנאים.

בהתאם לזכויות האמורות נקבעו גבולות העיר: לצד מזרח — היערות הממלכתיים מעבר לנהר נטטה; לצד מערב — כפר האצילים גראבובו והנהר הקטן קאמיניברוד; מצד צפון — מקום האסיפות קוסביצה ואגם ניצקו; לצד דרום — הכפרים נטטה, קאמיונקה, קוליניצה, ייזיורקה ואגם סוסנובה. במשך הזמן צומצמו בהרבה הגבולות הללו.

מייסד העיר, המלך זיגמונט־אוגוסט, עלה על כסא המלוכה בפולין בשנת 1548, היינו 13 שנים לפני יסוד אוגוסטוב. הוא שאף לקרב את המזרח למערב ועודד בואם של יהודים מארצות המערב לפולין. מימי מלכותו נותרו תעודות המלמדות על יחסו הטוב ליהודי הערים אשר בליטה.

אוגוסטוב שוכנת במרחק של כששים קל״מ מהעיר גרודנו הנזכרת לראשונה בשנת 1128, שמאז ומתמיד היתה צומת דרכים ונקודה אסטרטגית חשובה, ועוד במאה ה־12 נודעה כבירת אחד מנסיכי רוסיה הקדמונים [3].

עלית סטיפן באטורי על כסא המלוכה בשנת 1576, ובחירתו בגרודנו למקום־מושבו

---

* צמד־שדה — włóka — 165 דונם.

** מחוגי יער — obręby lasu.

החביב עליו, הביאה תקופת פריחה לעיר זו ולקהילתה היהודית, וגם לערים הקרובות, ובהן — אוגוסטוב.

בראשית יסודה של אוגוסטוב, היתה העיר החדשה מצויה בתוך אגמים, יערות־עד וערבות־ישימון. היה זה מרחב־יערות שהשתרע בין תעלת אוגוסטוב מצד מערב, נהר בוברה מצד דרום, נהר הנימאן מצד מזרח ומערך המים של הנהר היינטשה השחורה מצד צפון. על שפתו של המשטח הזה שכנו הערים אוגוסטוב, ליפסק, סופוצקין וגרודנו. ואילו בפנים, פרט למספר לא גדול של ישובים קטנים של שורפי זפת, לא היה מצוי שם כל ישוב מאוכלס.

מספר פלגים ונחלים היו מוליכים את מי היערות לנהרות בוברה והיינטשה השחורה. הבתים היו בנויים מעצים, הנוחים לדליקות, והרוחות המצויות בסביבה עזרו להתפשטות מהירה של לשונות האש. התושבים הסכינו לדליקות, והצטיינו בזריזותם לשיקום בתיהם מחדש.

בשנת 1658, כלומר, פחות ממאה שנה לאחר הווסדה, הועלתה העיר אוגוסטוב בלהבות אש בידי האויבים. המלך יאן קאזימיר נתן הוראה (15 ליוני 1658) לתת עצים מהערבה, שהשתייכה לאיקונומיה הגרודנאית, לשם הקמת העיר והכנסיה.

בדומה לערים אחרות עברו גם על אוגוסטוב פגעי־גורל שונים של התנפלויות וקרבות, שוד וחורבן, כפי שאפשר לראות ממסמכי פקידים ממלכתיים שנמצאו בספר העירוני של וונסוש. הודקיביץ, המצביא הגדול של נסיכות ליטה, שהתכונן נגד הסתערות התורכים, הועיד איכסון לצבא באוגוסטוב וגוניונדז. פקודתו נרשמה בספר הקרקעות הוונסושי:

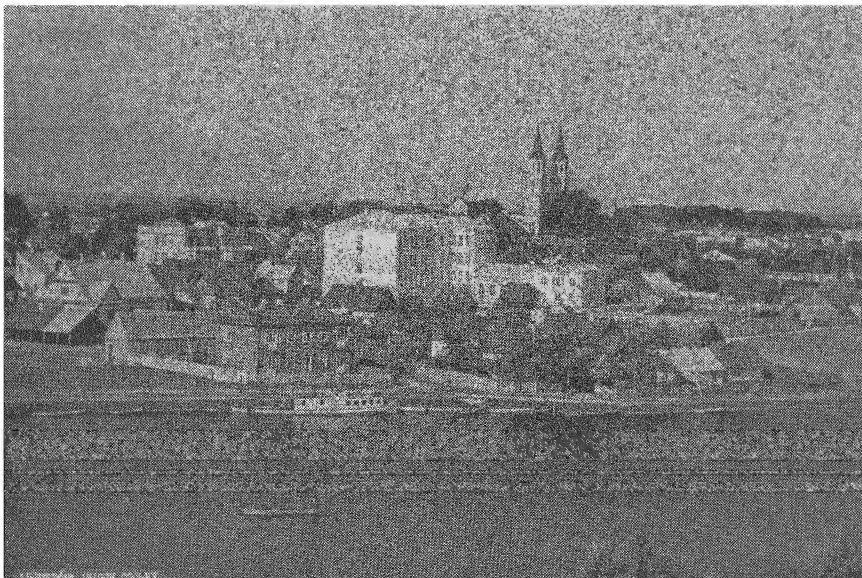
באוגוסטוב 1621, בנוכחות כריסטוף דולסקי ראש הכפר האוגוסטובסקי והמשרד. יאן קרול חודקיביץ, השוע משקלוב, בשליחות בביצ׳וב מטעם הווייוודה הוילנאי הגדול — בנסיכות ליטה ובאותו זמן הממונה על צבא הממלכה הנשלח ללחום בצבא תורכיה ועוד ועוד.

מאורע שני משתקף במניפסט אחד שנכתב בעיר בריינסק:

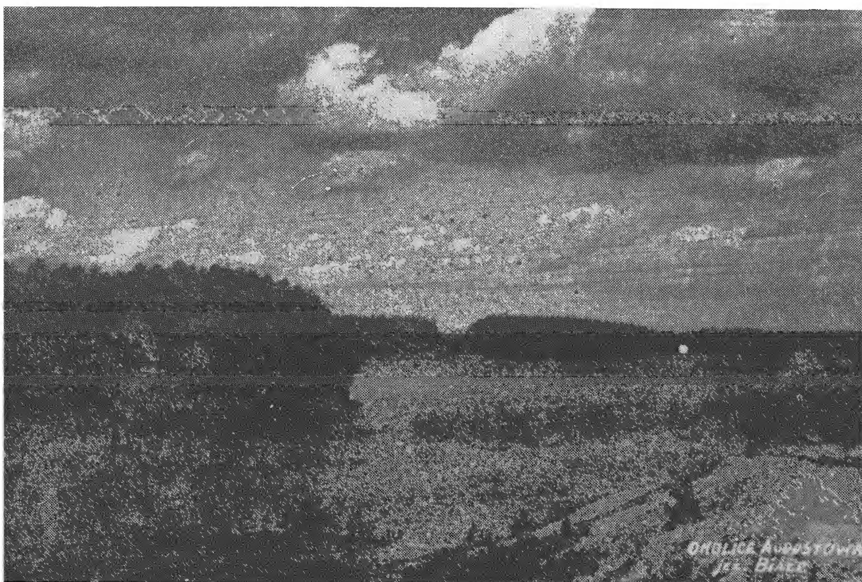
היות שגייסות הטטרים שעלו על פרוסיה וחזרו משם שדדו את אוגוסטוב ופרבריה, לקחו בשבי כחמש מאות נפש והובילו אותם לקרים, ואת העיירה עצמה הבעירו באש, נשרפו תעודות שונות, וביניהן פקודה על היער־השחור מהאדון יורקובסקי, מסמכי זכויות ותעודות אחרות.

מסמך זה נחתם בידי מאצ׳יי זאסקובסקי, ראש העיר אוגוסטוב בעידוד התושבים וברצונם.

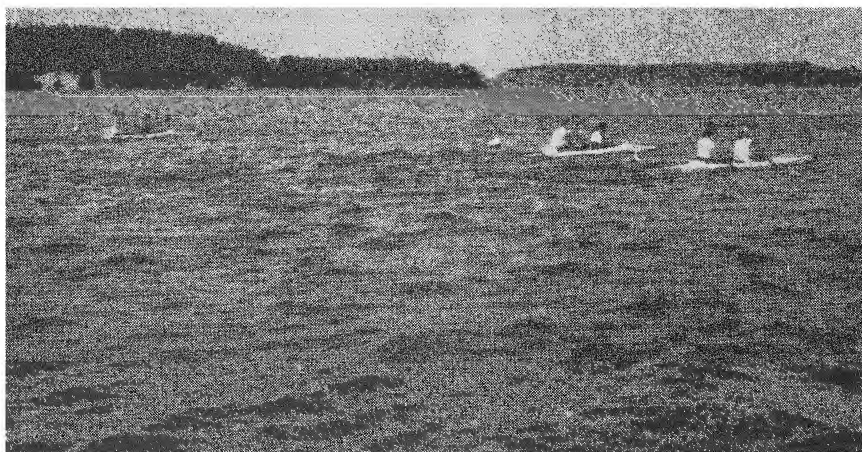
מלבד זה סבלה העיר גם ממעשי־עול אחרים. הנכבד וויצ׳יך קלימונטובסקי, אזרח העיר אוגוסטוב, מחה נגד פראנצ׳ישק סינדוק ריימונד הקוורטרמייסטר הממלכתי של הגדוד בהנהגת יאן גורזימסקי, שהתפרץ לעיר ולפרבר בירנאטקה, וללא דין וצדק לקח אתו 170 זהובים פולנים, על אף העובדה שהיה ברשותם אישור על תשלום החוב. נוסף לכך ציוה להכות את ראש העיר, את זקני העדה ולקחת חפצים רבים. רצופה בזה רשימת החפצים ומחיריהם (מסמכים עירוניים וונסוש מספר 44 לוח 229: שבולת שועל, עגלות שחת, דגן, יי״ש, שכר, בשר חזיר, פלפל, שמן, דגים מלוחים, דגים חמאה, מלח, נרות, אווזים, תרנגולות, גורי חזירים וחפצים אחרים בשווי של סך 103 זהובים ו־18 גרושים).

אוגוסטוב. מראה כללי

אגם ביאלה

אגם ניצקו

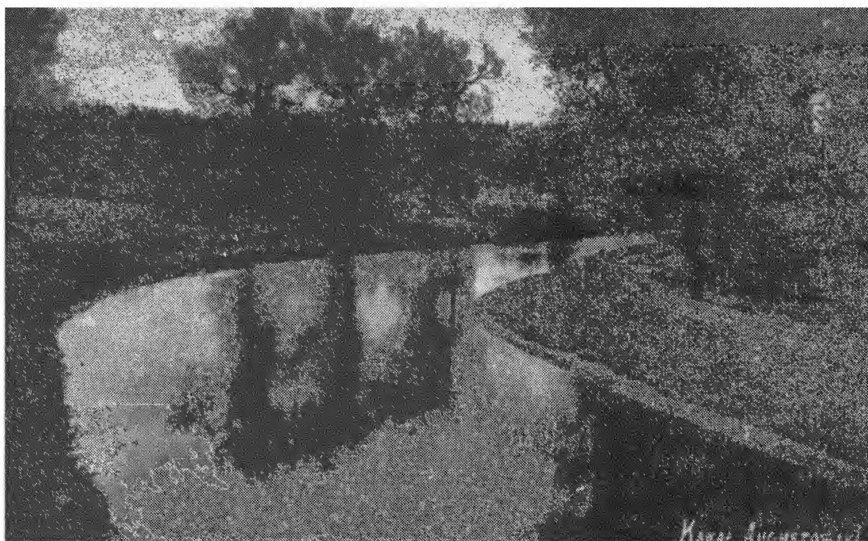
במלחמת הצפון היה חבל אוגוסטוב מדרס לגייסות שונים. ההסכם בין אוגוסט השני לבין פטר הגדול להתקיף את שבדיה גרם לפלישת צבא שבדיה לקורלנד, ליטה ופולין. בראשית 1702 כבש קרל ה־12 את זאמוט, קובנה, וילנה ואת כל ליטה ומשם הוא פנה לפולין וכבש את ורשה וקראקוב. השבדים הטילו על תושבי הערים מסי־כיבוש כבדים. בשנת 1705 כבש פטר את קורלנד, וילנה וגרודנו והסביבה, ואף הוא הטיל מס כבד על האוכלוסיה, ובמיוחד על היהודים. כעבור שנה אילץ קרל את צבאות רוסיה לסגת מזרחה. בזמן הקרבות סבלו תושבי הארץ קשות, ואף על אוגוסטוב עברה כוס התלאות. בשנת 1707 עברו צבאות רוסיה בליטה. בשנה שלאחריה חזר קרל ה־12 מסכסוניה לפולין ולליטה, ואחרי שהובס על יד פולטאבה חזרו צבאות מוסקבה לפולין ולליטה אוגוסט השני הושב על כנו. השנים הללו היו שנות סבל רב למדינה, שנות רעב ומגיפה שדילדלו עד מאד את האוכלוסיה כולה, ובמיוחד את היהודים[4].

בימי המלך האחרון של פולין וליטה, הוא סטאניסלב אוגוסט פוניאטובסקי (1764—1795) נעשו נסיונות לתקן את המשטר הרקוב במדינה, להפיץ השכלה, לפתח תעשיה ולהשתחרר מהתערבות המעצמות השכנות. הנסיונות לא הוכתרו בהצלחה. גורל המדינה נחרץ על ידי המדינות השכנות שסכסכו, שיחדו ועשו במדינה כבתוך שלהן. הן ביתרו אותה בשנת 1772 וחילקו ביניהן את השלל. רוסיה סיפחה לעצמה את החלק המזרחי של ליטה ועוד. בשנות 1788—1792 נעשה ע״י העמים המאוחדים, הפולני והליטאי[5], מאמץ להנהיג תיקונים ולהשתחרר בעזרת פרוסיה מהתערבות רוסיה. אולם גם נסיון זה לא הצליח. בשנת 1793 חילקו רוסיה ופרוסיה שוב ביניהן חלקים ניכרים של המדינה. הפטריוטים הפולנים והליטאים בהנהגת קושציושקו ויאסינסקי הרימו את נס המרד ושיחררו את וילנה ואת וורשה. היתה זו התלקחות אחרונה של השלהבת, שכבתה מהר. רוסיה ופרוסיה דיכאו המרד וכבשו את המדינה כולה, והן יחד עם אוסטריה חילקו אותה ביניהן סופית. רוסיה סיפחה אליה את רובה של ליטה. פרוסיה לקחה לעצמה מליטה את השטחים ממערב לנהר נימאן, ובהם את אוגוסטוב וסובלק. מדינת פולין חדלה להתקיים.

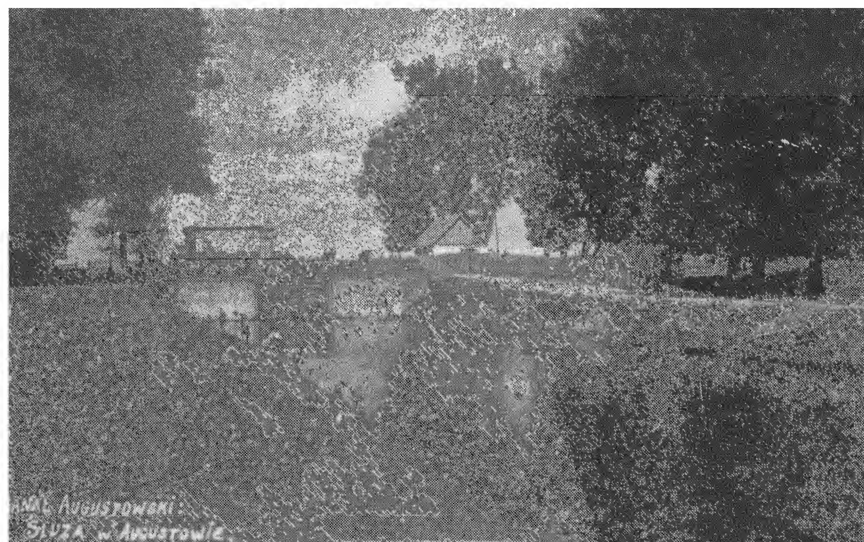
פרק שני: על נהרות אוגוסטוב

נהרות ונחלים — צומת תחבורה מימית — התעלה האוגוסטובית — קשר בין הויסלה והנימאן — כריית התעלה בשנים 1824—1839 — סכרים וגשרים על התעלה — משרד התעלה באוגוסטוב — איבוד משמעותה עם הקמת קו הרכבת.

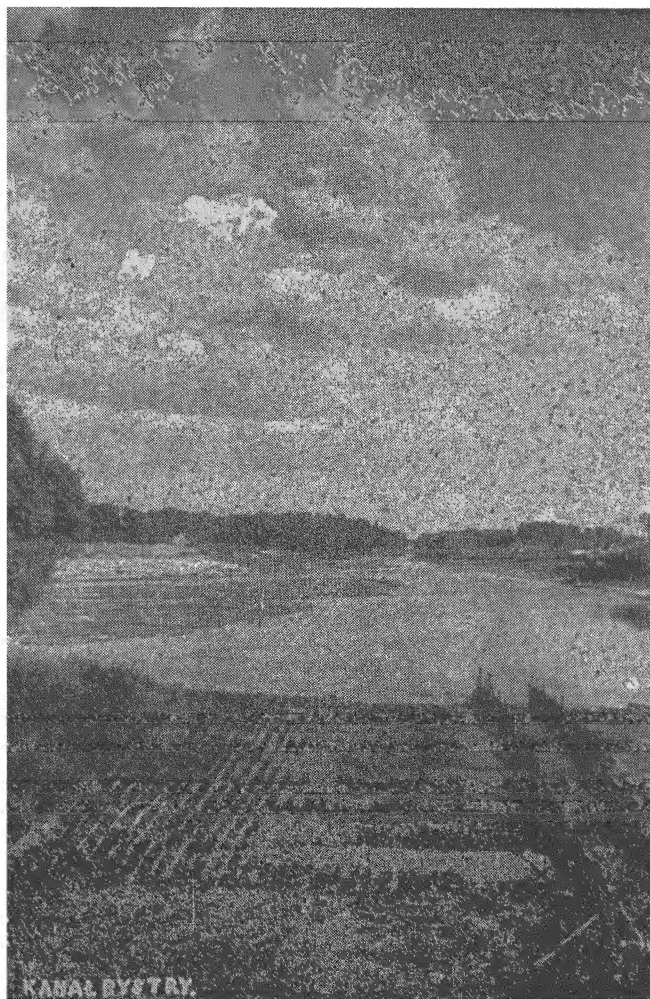
אוגוסטוב — זרמי נהרות ונחלים, אגמי מים וביצות סביב לה. כינונה של העיר ליד מאגרי־מים לא באקראי בא אלא במחשבה תחילה. אז, בעת יסודה של העיר, טרם היו במדינה כבישים מזופתים או מסילות־ברזל. תחבורת־דואר של סוסים היתה נהוגה זה מאות שנים בכל רחבי המדינה. תחבורה זו היתה ברובה בפיקוח יהודים שהשכילו לספק סוסים דוהרים מעולים ולדאוג לדרכים מתוקנות. אף השיט בנהרות נמצא ברובו בידי יהודים. דרכם היו מעבירים רפסודות וספינות טעונות עצים ותבואות שונות

התעלה האוגוסטובית

הסכר באוגוסטוב

התעלה ביסטרי

לנמלי הים הבלטי דרך העיר דנציג, ומשם — למרכזי מסחר אחרים אשר בפרוסיה, רוסיה והארצות הבלטיות.

העיר אוגוסטוב שימשה צומת־דרכים חשובה לתחבורה מימית בנהרות וגם לתחבורת־דואר בסוסים. אך נתיב־המים עלה בהרבה על נתיבי היבשה להובלת סחורות, ביחוד כשיערות־עד כיסו את העיר מכל צדדיה.

הבה נתאר את הנהרות שהביאו תועלת לעיר כנתיבי־תחבורה:

א. הנהר נטטה[6]

נהר זה יוצא מהאגם ניצקו מצד צפון־מערב של העיר, ומהוה חלק של התעלה האוגוסטובית. אחרי דמבובה הוא נופל בגדה הימנית לתוך הבוברה. בין פלקיב ודמבובה מתבדל אפיק־נחל שני לצד מערב-דרום, הזורם בשם קופיטובקה מאחורי קופיטקוב, מגיע למחוז שצ׳וצ׳ין ונופל לתוך הבוברה כחמישה ויורסט נמוך יותר לצד דרום מן האפיק הראשי. מהגדה הימנית הוא אוגר לתוכו את טורובקה, וונגרובקה, באריל‎ובקה וטיינקה; מהגדה השמאלית — את סאיובניצה, קולניצ׳ובקה, אולשאנקה. הנהר נטטה זורם כמעט לכל ארכו בתוך מישור טובעני.

ב. האגם ביאלה[7]

אגם זה מצוי בצפון־מזרח העיר. ארכו ממערב למזרח 5 ויורסט וחצי, רחבו מ־300 עד 600 סאז׳ינים,* שטחו 900 ממ״ר, או 3,8 ויורסט מרובעים, עמקו עד 70 רגל. בחלקו המערבי הוא מתאחד עם האגם ניצקו, ואילו בצדו המזרחי הוא מתאחד עם האגם סטודז׳י־ניצ׳נה, וכולו נכלל בתוך שיטת התעלה האוגוסטובית. המים רכים, מצבע לבן. הדגה שבאגם: דגי סילור, זאב־המים, אקונס, אברומא, לכיס ועוד.

ג. אגם אוגוסטוב או קנישין[8]

האגם נמצא במחוז ביאליסטוק, דרומית־מזרחית לקנישין, ונקרא גם בשם צ׳יחובי־זנה; את כרייתו מייחסים לתקופת המלך זיגמונט־אוגוסט בידי שבויי־מלחמה; בפי עמי־הארץ מקובל, כי טברדובסקי חפר את האגם במשך לילה אחד בעזרת רוח־רעה.

ד. האגם ניצקו[9]

האגם נמצא במרחק של ויורסט אחד מצפון־מערב לעיר. הוא מצוי בין מישורים גבנוניים המתנשאים מ־420 עד 450 רגל מעל פני הים. גדותיו רמות, מכוסות קנים. התעלה האוגוסטובית חוצה את האגם הזה ומקשרת אותו עם האגמים ביאלה וסטודז׳יני־צ׳נה. על גדות אגם זה אין למצא אף כפר, פרט לישוב קטן בשם שליפסק.

ה. נהר הבוברה[10]

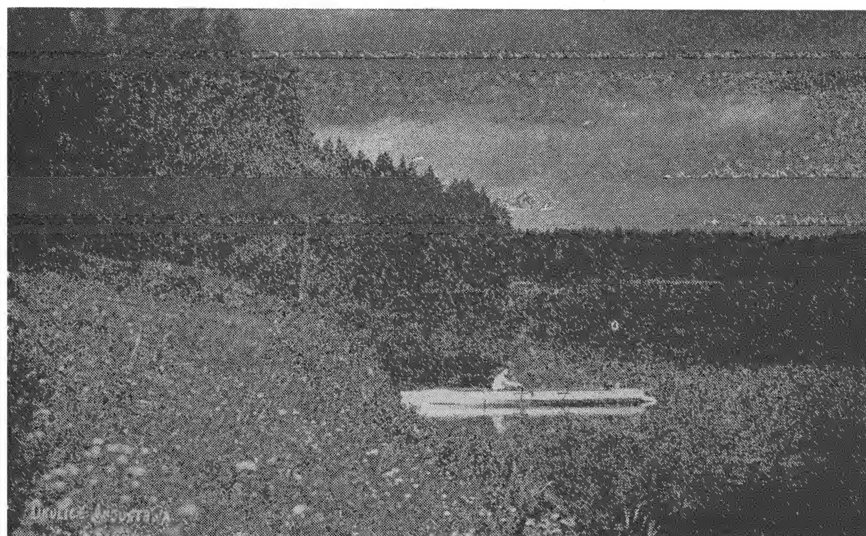
חשיבותו של נהר זה, שהוא גורם חשוב בשיטת איחוד התחבורה שבין נהר הנימאן

---

* סאז׳ין — 2,13 מטר.

אגם סיינו

אגם רוספודה

אגם סובודה

עם הוויסלה (מנהר נימאן יוצאת התעלה האוגוסטובית). כתוצאה מהכשרת הנהר נטטה לשיט ספינות הוא מתאחד עם נהר הבוברה ליד דמבוב, משם נמשך השיט דרך הנהר בוברה הנופל לתוך הנהר נארווה, שגדל ורחב בעקב תוספת מי הבוג ונהרות אחרים יותר קטנים, ונופל לתוך הוויסלה ליד מצודת נובוגיאורגיבסק (מודלין). ראשיתו של נהר הבוברה בביצות המכונות בשם „יוטליצה" המצויות במחוז אוגוסטוב ליד הגבול (לשעבר) של הממלכה הרוסית־הצארית; הוא מהוה לאורך כל מהלכו, עד לנפילתו לתוך הנארווה, את הגבול בין ממלכת פולין לממלכת רוסיה. בראשיתו הוא זורם מצד צפון לצד דרום; במרחק של שני ויורסט מן המקור, הוא חוזר לצד מערב; מאוסוביץ הוא נוטה יותר ויותר לצד דרום ובכוון זה הוא ממשיך לזרום עד לכפר אוקרונשינה, השוכן על הגבול של המחוזות אוגוסטוב ולומז'ה; ליד הכפר רוס הוא נופל לנהר נארווה. בעת גיאות המים מציף הנהר את הכפרים השוכנים ליד הגדה. המים מוקפאים עפי"ר בדצמבר. הקרח נמס במרץ או באפריל. עובי הקרח הממוצע הוא כשני רגל.

ביצות הבוברה[11] הן הגדולות והרחבות ביותר בממלכת פולין. ראשיתן בסביבת ליפסק השוכנת על שפת יבשת יבשה; הן מהוות כעין חצי־אי המוקף משלושת צדדיו שפלות של בוץ. מישטח ביצות זה מתרחב לפעמים עד ל־18 ויורסט; מישטח הביצות הגדול ביותר משתרע בתחום שבין אוגוסטוב, סוכובוליה, גוניונדז ורייגרוד. ביצות אלה משתרעות לרוחב של 28 ויורסט ממערב למזרח ועד 15 ויורסט בכוון מצד צפון לצד דרום. תעלת אוגוסטוב עשתה הרבה לייבוש הביצות בהעבירה מימיהן לתוך התעלה.

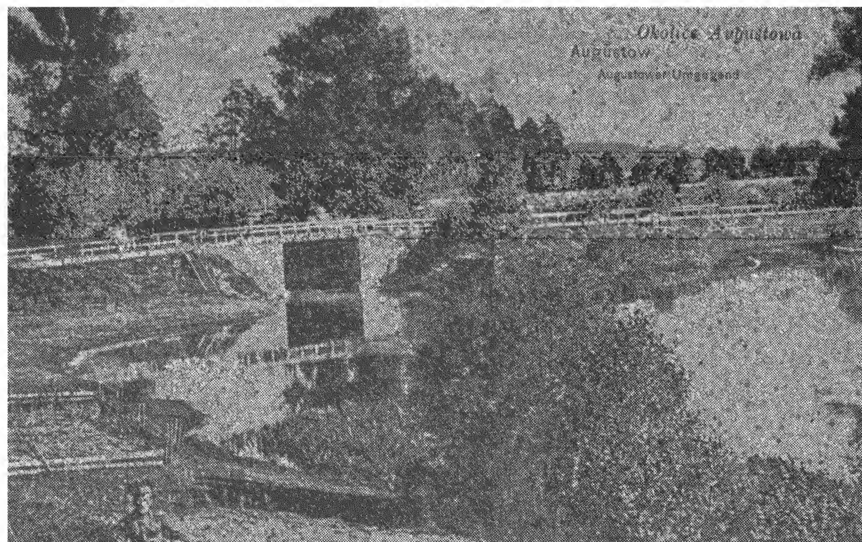
אלה הנהרות והאגמים נוצרו בידי הטבע בימי בראשית.

ו. התעלה האוגוסטובית[12]

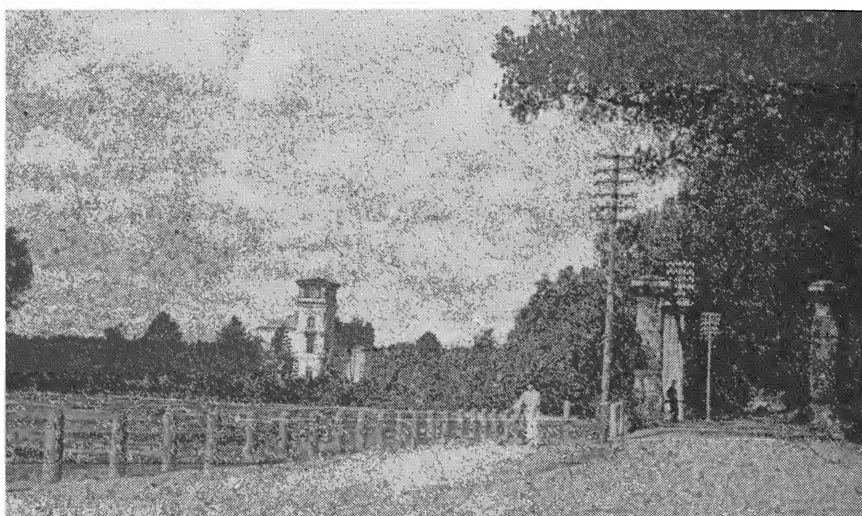
כריית התעלה הנקראת על שם העיר אוגוסטוב באה להקים קשר ישיר בין נהרות הוויסלה והנימאן לשם שמירה על סחר הממלכה ממכשולים ומעצורים שהיו צפויים לו מצד המכס הפרוסי. הגורמים לביצוע הקמת התעלה נזכרים בספר־התקנות של הנהלת התעלה, והם: שמירה על סחר־החוץ של ממלכת פולין מהשפעות מדינות זרות; שיחרור יבול חקלאי וחרושת המדינה ממכס־מעבר הפרוסי המכביד; הקלה על קשרי המסחר בין הנפות הצפוניות של הקיסרות הרוסית, באמצעות קו פלג־מים מלאכותי המקשר את נמל וינדאו עם הנימאן והוויסלה; ולבסוף — הפחת חיים בסחר הפנימי. בכריית התעלה הוחל לפי הוראה מטעם המשנה־למלך קונסטנטין הגדול מיום 27 ביולי 1824.

תעלת אוגוסטוב לא היתה ראשונה במינה. כריית תעלה זו באה כהמשך השאיפה לתיקונים בממלכת פולין, שהתחילו בראשית מלכותו של המלך האחרון סטאניסלב פוניאטובסקי, ונמשכו במרץ בעיקר אחרי חלוקתה הראשונה של פולין. אנשים מהאצולה נתנו ידם לשיפור מצב האיכרים, לפיתוח הארץ על ידי יסוד תעשיות, ולקידום המסחר על ידי שיפור התחבורה. אז החלו בסלילת כבישים ובחפירת תעלות־חיבור בין נהרות שונים. נחפרה תעלת „אוגינסקי", שחיברה את הנהרות דנייפר ונימאן, ותעלה שניה — שחיברה את הנהרות בוג ופריפט.

אז עלתה על הפרק כריית תעלת אוגוסטוב, שהיתה צריכה לשמש קשר בין שני הנהרות הגדולים: הנהר הגדול ביותר בפולין ויסלה והנימאן. הואיל וכל הסביבה

קלונובניצה. סביבת אוגוסטוב

בית מינהל המים באוגוסטוב

היתה עתירת יערות, שימשה תעלת אוגוסטוב נתיב־מים מצויין להובלת דוברות ורפסודות. את קורות העץ הקשורות ודבוקות אהדדי היו משיטים על פני המים דרך תעלת אוגוסטוב לנימאן ומשם לים הבלטי.

לפי התיכנון הראשוני היו הוצאות הקמת המפעל הזה צריכות לעלות 7.681.587 זהובים פולנים. כל ההוצאות שהוצאו לצורך זה ע״י פיקוד השלטון המלחמתי עד לשנת 1830 הגיעו ל־10.121.990 זהובים פולניים, בלי לקחת בחשבון את ערך העצים שניתנו ללא תשלום מיערות הממשלה בסכום 19.513.325 זהוב, ובלי לקחת בחשבון משכורותיהם וכלכלתם של האנשים מגדוד האינז׳ינרים, בהדרכתו הראשית של הגנרל מאליצקי.

פני המים של התעלה גבוהים בהרבה ממי הנהרות. לשם קיום מצב זה במידה הדרושה בנו 21 סכרים על התעלה: דמבובו, סוסנובו, בורקי, ביאלובז׳יגי, אוגוסטוב, פז׳יווינז׳, סבובודה, גורצ׳יץ, פאניבו, פרקוץ, מיקאשובקי, סוסנובקה, טרטק, קודרינקי, קוז׳יניץ, וולקוש, דומברובקה ונימנובו. יש סכר כפול בגורצ׳יצה וסכר משולש בנימנובו. ארכו של כל סכר 150 רגל ורוחבו 20 רגל אנגלים.[13] המשרד של התעלה נמצא באוגוסטוב.

על אף כל זה לא מילאה כריית התעלה את התקוות שתלו בה. לאחר שהונח קו מסילת־הברזל איבדה היא את חשיבותה, והמשיכה לשמש רק את תנועת המסחר הפנימי, החלשה מאד, באשר חוסר מים לא איפשר לאניות גדולות לעבור בה ולשוט במהירות הדרושה.

פרק שלישי: הישוב היהודי בעיר

ראשית הישוב היהודי באוגוסטוב — יחסו של מייסד העיר ליהודים — 18 צמדי־קרקע ליהודי בעיר כתגמול לפעולותיו — שני יהודים נועזים בעיר — הדיג בנהרות ובאגמים — מפקד יהודי העיר ב־1765.

יהודי ליטה — ובכללה יהודי אוגוסטוב — לא נרדפו כל כך, ולא הוגבלו כמו בשאר ארצות אירופה. „חוקי היהודים" על הגבלותיהם וגזירותיהם, שפעלו בליטה על פי הדוגמה הפולנית — קלים היו כאן, למעשה, מאשר בפולין. יהודי ליטה גורשו רק פעם אחת בשנת 1495, כשבעים שנה לפני יסוד אוגוסטוב. ע״י גרוש זה רצו האצילים והממשלה עצמה, שהיו חייבים הרבה כסף למלוים יהודים, להשתחרר מתשלום החובות. גירוש זה לא ארך אלא שמונה שנים. בשנת 1503 הורשו היהודים לשוב לליטה והוחזרו להם בתיהם וגם בתי הכנסיות ובתי הקברות שלהם. מאז ועד אמצע שנות מלכותו של זיגמונט השלישי (1682—1587) לא נגזרו גזירות רעות מיוחדות על יהודי ליטה. בימי בנו, ולדיסלב הרביעי (1632—1648), וכן גם בימי המלכים יאן קזימיר (1648—1668), מיכאל וישניבצקי (1660—1673) ויאן סוביסקי (1674—1696) הוטב אפילו מצב היהודים בליטה.

בימיו של זיגמונד־אוגוסט המשיכו קהילות ישראל בליטה להתפתח. היהודים חדרו גם לבירה שישיבתם בה נאסרה עליהם בימי זיגמונד הזקן. בקהילות החשובות נבנו שכונות של יהודים, בתי־כנסת יפים ומוסדות ציבור, בתי־חולים וכו׳. בגרודנו אנו מוצאים בשנת 1560 שלושה רחובות של יהודים: רחוב היהודים, רחוב בית־הכנסת,

רחוב היהודים הצר. בימי זיגמונט־אוגוסט התארגנה הנציגות המשותפת של כל קהילות ליטה בשם „ועד מדינת ליטה". נבחרים מכל הקהילות היו בוחרים תשעה ראשי מדינה ושלושה רבנים שיפקחו על עניני היהודים בליטה.

בהוראה הראשונה מ־16 במאי 1561, ששימשה יסוד להפיכת הכפר מוסטקה לעיר אוגוסטוב, ושהעניקה זכויות שונות שאיפשרו לעיר החדשה להתפתח (החוקה המגדבורגית, הכנסות שונות, ימי ירידים ושוקים וזכות לציד דגים באגם ניצקו), לא נזכרו שם היהודים. ההוראה השניה — מ־21 ביוני 1564 — מטעם הסיים בבילסק, המרחיבה גבולות העיר מכילה ידיעה חשובה. נאמר בה ש„אזרח יהודי אחד קיבל 18 צמדי־קרקע כתגמול על פעולותיו לטובת המלך". בלי להזכיר שמו.

ידיעה יותר מאוחרת מוסרת על שני יהודים שהרהיבו עוז שלא להתחשב בפקודה מטעם פקידות הכפר אוגוסטוב. „פשע" זה שימש סיבה לתלונה שהוגשה למלך יאן השלישי, בהתאם לבקשת ראש הכפר מארצ'ין פוהאלסקי מ־27 ביוני 1683.

מה היו הגורמים שמשכו את היהודים להתיישב באוגוסטוב? לא קלה היתה אמנם היאחזות במרחבים שוממים ובלתי־מיושבים עדיין כל צרכם, אבל היו באוגוסטוב מקורות קיום ופרנסה בלתי מבוטלים. מאז יסודה שימשו היערות המשתרעים למרחבים רחוקים — מקור פרנסה עיקרי לתושביה. במשך כל תקופת החורף היתה נמשכת כריתת העצים, והיהודים היו עוסקים בהובלתם ברפסודות וספינות לנמל דנציג.[14]

האדמה מסביב לעיירה הצטיינה בפוריותה, בגלל היותה מבותרת נחלים ומעינות מים שפיכו בכל הסביבה. השאיפה לשבת על נהרות ויובלי מים היא שהביאה גם להתישבות היהודים באוגוסטוב.

אוגוסטוב זכתה לתיאור קצר בספרו של גוואגין, וכה דבריו: „העיר חדשה, כל בתיה של עץ, נמצאת בתהליך התפשטות רחבה. נוסדה בידי המלך זיגמונט־אוגוסט, ושמו נישא עליה. רחוקה עשרים מיל מבילסק".

בימי מלכותו של סטיפן באטורי אושרו בפולין תקנות האגודות המקצועיות של בעלי המלאכה הנוצרים אשר נקראו „צאכים". בין יתר התקנות לשיפור מצבו הכלכלי של בעל המלאכה, כגון הלכות התחרות הדדית, איסור הפקעת מחירים, עזרה הדדית, ידיעות המקצוע וכו', נקבעה גם תקנה שאסור לקבל לצאך בעל־מלאכה שאינו נוצרי. לא יכלו אמנם לאסור על יהודים לעסוק במלאכתם, לכן קבעו שיהודי יעסוק במקצועו רק בין יהודים, אבל ישלם מס לצאך הנוצרי 6 זהובים לשנה, ויספק לו חבית אבק־שריפה או שיכר ומנה מסוימת של שעוה להכנת נרות לבית־היראה הנוצרי.[15] באוגוסטוב היה רק צאך אחד של הדייגים. ואילו החייטים והסנדלרים לא היו מאורגנים, כיון שמקצועות אלו היו בידי היהודים, מכאן, כנראה, המשל בפי העם: „שבצי אי קראווצי ניע לודזי" („סנדלרים וחייטים אינם בגדר בני אדם" — כי יהודים הם...).

במשך כל המאה הי"ז, שהצטיינה בפעולותיו של „ועד ארבע הארצות" בפולין, נזכרה אוגוסטוב רק פעמים אחדות בקשר לתשלומים.

במאה הי"ח נמצא באוגוסטוב „קהל" יהודי, ויהודי הסביבה היו כפופים לו. לא נשתמרו פרטים על קורותיה של הקהילה בימים הראשונים. לא נשארו „פנקסים" מקהילת העיר או מהחברות הראשונות. כנראה, שיד השריפות המרובות בעיר פגעה

גם ב„פנקסים". ראשי הקהל היו נבחרים שנה־שנה בחול־המועד פסח בתוך חוג מצומצם של הלמדנים ובעלי היכולת שהשתייכו ל„אסיפת רח"ש". „הקהל" היה מנהל את כל עניני הקהילה, מייצג אותה בפני השלטונות, גובה ומשלם את המסים לממשלה, דואג לנקיון ברובע היהודים ולבריאות האוכלוסיה היהודית, תומך בעניים, דואג ליתומים, לחינוך וכדומה, להקמת בית־כנסת, בית־מדרש, בית עלמין ובית מרחץ. החזקתם של מוסדות הקהילה ומשמשיה (רב, שוחט, חזן, פקידים) עלתה כסף רב, וככל שגדל מספר הנושאים בעול — כן קל יותר היה לקיימם, וכן השתפרו השירותים. קהילה גדולה יכלה להרשות לעצמה להזמין רב מפורסם שיכהן בה פאר. ואילו קהילה קטנה ועניה היתה נאלצת להסתפק ברב מפורסם פחות או להצטרף לקהילה אחרת. לשם סיפוק צרכיה הדתיים.

„ועד ארבע ארצות", שהיה המוסד המרכזי של ההנהגה העצמית היהודית בפולין־ליטה. החל לפעול באמצע המאה ה־16 וסמכותו בוטלה ע"י השלטונות בשנת 1764. לראשונה נוסד „ועד הארצות" בפולין, ואחר־כך — „ועד המדינה" של קהילות ליטה. מובן, שהחוקים והמנהגים שנדונו ונקבעו ונעשו ל„חוק לא יעבר" בישובי היהודים — כוחם היה יפה גם בקהילת אוגוסטוב. מ„פנקס ועד ארבע הארצות" [16] למדים אנו שקהילת אוגוסטוב השתתפה בו. „ועד מדינת ליטה" נוסד באסיפה שנתקיימה בט' באלול שפ"ג (1623) בבריסק־דליטה. ברם אוגוסטוב לא הצטרפה לועד ליטה אלא המשיכה לקיים את קשריה עם הועד של פולין. ב„פינקס" האמור נזכר שם אוגוסטוב פעמים אחדות. הבה נביא בזה המקור, לאחר שלא נשארו לנו מקורות רבים על הקהילה.

אוגוסטוב, שנת תל"ד:

בסימן שמ"ב בא חשבון ק"ק טיקטין פה ורשה תל"ד ושם נזכר כדלקמן: (בלי לציין את היום והחודש. נראה שהחשבון נעשה בין 20 לאפריל לבין 9 ליוני (יד ניסן — ה' סיון תל"ד) בהתכנס הסיים הפולני למושב הבחירות של המלך וגם ממוני ועד הארצות באו לוורשה כדי לשקוד על עניני היהודים. בין סכומי חשבונות נזכרים: שלושים זהו' לגרשון מסמייטיטש מחמת משפט בה"כ וקברות דאוגוסטי*[17].

אוגוסטוב בשנת ת"ן:

בסימן תנ"ו: האלופים קציני מנהיגי' ק"ק טיקטין צווחו ככרוכיא על הכוח שנעשה להם בענין הרחבה סך ג"א זהוב', שהרחיבו בו ד"א לק"ק הנ"ל יערוסלב תמ"ז מחמת סיבת השריפה שהיתה תמ"ה לפ"ק, והאלופים הנאמנים גבו מהסך הנ"ל אלף זהובים בחלוקה דד"א יצ"ו אוגוסטי קודם יערוסלב תמ"ט ל' ובפעם א' והיה להם להתפרע רק של"ג זהוב' כל רטי'). בכן מה שעבר עבר ובענין ב"א שחייבי מן הרחבה הנ"ל שלמו כל רטי של"ג זהוב' כ"ד רוזני ד"א יום ג' כ"ד תשרי תיו נון לפ"ק.

בסימן תנ"ז בא העתק מהחלוקות מרטי כרגא דמלכא של לבוב (כלומר יריד לבוב ביאגנישקא שהחל ב־21 בינואר היינו בשנת 1688 — י"ט בשבט תמ"ח) תמח"ל ונתייסדו פ"פ ס' והגיע על ק"ק טיקטין כ"ס כ"א זהוב' עולה לסך אל, תתכ"ז זהוב' וע"פ רצון ארצו' שלא ליתן עליהם

* אוגוסטי היא אוגוסטוב.

כלום רק על ס' זהוב' לפרש ע"פ פסק ובני', שבא בחשבון גליל לבבו. ובין השאר כתוב: רטי של כרגא דמלכא אגוסטי צמח"ל, ונתייסדו ע"ס סכומות, כ"ס כ"א זהוב' עולה לסך אל, תרנ"ט זהוב.

במקום שני באותו סימן כתוב: חלוקה כרגא של אגוסטי יערוסלב תמס"ל ונתייסדו צ"ח סכומות, עולה לסך אלף תתקצ"ה זהו'. עוד אלף — זהו מהנ"ח שנ"ח לארצו' כנרשם בפנקס ארצו' ובחלוקות הקודמי'[18].

בסעיף תתמ"ז, נו. 83, עמוד 81 נזכרת אוגוסטוב ברשימת ז'מסטבו* של ירידי המחוז טיקטין. מזה מוכח שאוגוסטוב היתה משתתפת בתשלומים שונים של ועד ארבע ארצות, בלי שנמצא שם שמו של איזה בא־כוח שידבר בשם קהילתה באסיפות שבדרך כלל היו מתקיימות אחת לשנתיים. בישיבות „הועד" השתתפו באי־כח של כל „ארץ": רבנים, סופרים ושמשים, ובתקופות שבין אסיפה לאסיפה היו ה„שתדלנים" („אשר להם הכוח לעמוד בהיכל מלך ושרים") מייצגים את הקהילות בפני השלטונות המרכזיים בוורשה, מגינים על עניניהם בפני ה„טריבונל והשררה" ומעבירים את רוע הגזירות על ידי „דורון ותפילה".

יהודי קהילת אוגוסטוב שילמו את המסים הכלליים שכל יהודי היה חייב בהם, ובראשם מס־הגולגולת שהוטל על היהודים במושב הסיים הפולני של 1581, מלבד מס הקהילה (קורובקה), מס זכות־הישיבה בתחום־המושב (פוברוטני), מס משקאות (צופובה) ואחרים.

בממלכת פולין התקיימו מפעם לפעם מיפקדים („לוסטרציות"). לפי המיפקד של שנת 1765 נמנו באוגוסטוב והסביבה 279 יהודים (חוץ מתינוקות פחותים מבני שנה אחת), וכן היו בעיר 218 בתים. לאוצר הסטרוסטה נכנסו מסים בסך 3003 גרושים.[19]

המסים שהוטלו על היהודים גרמו להתרוששותם. לפי החלטת הסיים משנת 1764 בוטלה האבטונומיה היהודית המרכזית והגלילית ונשארה רק האבטונומיה המקומית של הקהילות, היהודים חויבו לשלם מס־גולגולת, לכל נפש משנה ומעלה 2 זהובים לשנה, ובמקום 220 אלף זהובים שיהודי כל פולין היו משלמים מאז שנת 1717, היה עליהם לשלם קרוב ל־860 אלף זהובים. בשנת 1775 שוב הועלה מס הגולגולת היהודי לשלושה זהובים לנפש, ובשנת 1789 החליט הסיים להעלותו שוב בחמישים אחוזים.

פרק רביעי: אוגוסטוב בתקופת חלוקות וכיבושים

החלוקה הראשונה של פולין — החלוקה השנייה ב־1792 — החלוקה השלישית ב־1795 — „יהודים בלתי רצויים" — כינוס רבנים ועסקנים בקלישציבה — כיבוש פולין בידי נפוליון — אוגוסטוב „בנסיכות ורשה" — אוגוסטוב בשלטון רוסיה.

המאורעות הקשים שעברו על פולין בתקופת חלוקתה הטביעו חותמם העמוק גם על מעמדה של העיר אוגוסטוב וקהילתה היהודית. המלחמה והמרידות שבאו עקב

* זמסטבו — אדמה.

התעוררות לאומית יצרו אי־שקט שחתר תחת היציבות ואף העמיס נטל כספי כבד על הקהילה. למרות זאת נמשך הפיתוח והגידול.

החלוקה הראשונה של ממלכת פולין (1722) השאירה את אוגוסטוב בגבולותיה של פולין. אחרי החלוקה הראשונה שקטה הארץ עשרים שנה. בתקופה זו חלו בה תמורות בשטח הכלכלי והתרבותי.

בקיץ 1792 פלשו למדינה צבאות רוסיה. פרוסיה לא באה לעזרה, וצבאות פולין, בהנהגת תדיאוש קושציושקו, לא יכלו לעמוד בפני הפולש. כעבור מחצית השנה, בראשית 1793, חילקו ביניהן רוסיה ופרוסיה שטחים נוספים של מדינת פולין וליטה.

מנהיגות המרד הטילה על היהודים מסים גדולים כעל כל האוכלוסין, הקהילות נאלצו להשתתף בסכומים ניכרים בציודו של צבא ההתקוממות. קהילת אוגוסטוב לא היתה פטורה מכך. היהודים השתתפו הן במלוות והן בתרומות קולקטיביות ופרטיות, בכסף ובתוצרים. מרד קושציושקו נגמר בתבוסה; התקוממותה האחרונה של פולין חונקה בנהרי־נחלי דם. בשלישי בינואר 1795 נחתמה בידי רוסיה, פרוסיה ואוסטריה חלוקתה השלישית של פולין, הן חילקו ביניהן את כל השטחים שעוד נשארו לפליטה למדינת פולין־ליטה שכבר קוצצה פעמיים. רוסיה סיפחה אליה את רוב שטחי ליטה, מזרחית לנהר הנימאן ודרומה עד לבריסק, ופרוסיה לקחה לעצמה את מחוז סובלק שממערב לנימאן, ובכללו — אוגוסטוב.

שתים־עשרה שנה ארכה התקופה הפרוסית בשטח הנכבש (1795—1807). מיד עם כניסתם החלו בריאורגניזציה של כל השטח. במשך כשנתיים הוקם מנגנון מינהלי בעל היקף ממלכתי עם מטה פקידים גדול. אכן, במשך תקופה זו פעלו הפרוסים הרבה לפיתוח האזור מבחינה כלכלית ותרבותית, ואף עתון מיוחד נוסד בביאליסטוק בשם „נוי אוסטפרייסישה אינטליגנץ־בלאט" בגרמנית ובפולנית, ואף פרסמו בדפוס „הוראות" כיצד לשלוט על האוכלוסין בכלל, והוראות מיוחדות ביחס ליהודים. היה זה מסמך שנקרא: „תמצית ההוראות התחוקיות והנחיות לפרוסיה־המזרחית הדרומית והחדשה ב־1795—1808".

הפרוסים שיפרו את תחבורת הדואר. בשנת 1796 היה פועל דואר פעמיים בשבוע הלוך ושוב: ביאליסטוק־ורשה, וביאליסטוק־פולטוסק דרך אוגוסטוב־סובלק. מפולטוסק היו המכתבים הנועדים לחו"ל נשלחים לברלין. הלשכה הסניטרית־רפואית דאגה לבריאות האוכלוסין.

הפרוסים שיפרו גם את כיבוי הדליקות בכל האזור. הקימו משמרת־אש מיוחדת. הוטלה חובה על כל אזרח להודיע מיד על כל דליקה למשמרת־האש, ואילו היא היתה מודיעה על כך באמצעות צלצולי־פעמונים, תרועת חצוצרות ונקישה בתופים.

באותו זמן החלו הפרוסים לארגן מחדש את בתי־הספר ולהרחיק מהם את השפה הפולנית. רמת הלימודים עלתה. הפרוסים הקפידו על הנקיון בבתים וברחובות ובכל מקום ציבורי.

אך רבה היתה רשעותם של הפרוסים ביחסם ליהודים. מס הגולגולת היהודי היה בפולין מקור הכנסה חשוב. הפרוסים הכפילו את המס הזה. בין המסים האחרים היה מס מיוחד מפנקסי־מסחר יהודיים. מסים אלה עוררו רוגז רב. בנוגע ליהודים לא הסתפקו

הפרוסים בסחיטת מסים שונים, אלא הגבילו גם את זכויותיהם. כדי לדכא את רוח היהודים הוציא פרידריך — וילהלם השני,* ב־17 לאפריל 1797 בברלין, „סדר חוקים כללי ליהודים בפרוסיה המזרחית הדרומית והחדשה" שנדפס בברסלוי, שבא לשמש מוו־ה־דרך כיצד לנהוג ב„יהודים בלתי רצויים".[20] בהקדמה ל„סדר החוקים" ליהודים נאמר:

היות שנודע לנו, שמספר היהודים באזור הכיבוש עולה על מספרם באזורים האחרים במדינות הנוצריות, והם מביאים נזק לנתינינו הנוצרים הנאמנים, במסחר הנשך ובמשא־ומתן מלווה רמאות ושחיתות — מצאנו לנכון ולטוב לקבוע ולהורות לפי תקנות אלה, כיצד לנהוג בהם ולהתיחס אליהם.

ובכן, בין „התקנות של ארגון הקהילות היהודיות" לשעבר לבין תחוקת היהודים הפרוסית היתה תהום עמוקה. התחוקה הפרוסית חדורה רעל השנאה והבוז ליהודים ולמוסדותיהם הלאומיים והדתיים ומכירה באוכלוסיה הנוצרית כאדונים ובעלי־בתים היחידים של המדינה. היהודים נחשבים כזרים, טפילים מזיקים ויסודות מנצלים שיש להגביל פעולותיהם בארץ ובמסחר. לפי התחוקה יש לגרש את היהודים מהכפרים לערים, אסור עליהם לרכול בכפרים, אסור להם לקנות קרקע אצל האכרים, ואף לא לסחור אתם בחלופי מוצרים.

והעיקר, התחוקה הפרוסית הזו חתכה כבאיזמל בבשר החי את העורק הראשי של חיי היהודים בגולה, בהרסה בבת אחת את כל הארגון הקהילתי היהודי שהתפתח והתבצר בפולין במשך מאות שנים. הארגון הקהילתי היהודי בפולין נתן ליהודים האפשרות לעמוד בכל הרדיפות האיומות. הקהילה היהודית היתה מצודתם שהגנה עליהם מכליון והתבוללות. ואילו התחוקה הפרוסית השטנית באה להרוס לגמרי את הקהילה העצמאית, במסרה אף את התפקידים הקהילתיים הדתיים והמשפטיים ובתי־הספר לפיקוח עיריות וכנסיות נוצריות.

תחוקת־היהודים הזו עוררה פחד ואבל גדול אצל כל יהודי פרוסיה־המזרחית.[21] הם נוכחו לראות שזהו אוסף גזירות רעות נושנות מתקופת ימי הביניים, שמטרתן להביא כליה וחורבן על חיי הכלכלה היהודיים.

כל גדולי הרבנים ועסקני־הציבור נתכנסו לאסיפה ביום ח׳ באלול תקנ״ז (30 אוגוסט 1797) בעיר קלישצ׳יבה, במטרה לחפש אמצעים כיצד להתגונן נגד החוקים המגבילים החדשים שנגעו בגורלה של אוכלוסיה יהודית שלמעלה מ־160.000 נפש.[22]

הגזירות נגד המסחר פגעו ביהודים, כי בכל האזור היו המסחר והמלאכה מרוכזים בידים יהודיות. קנית חמרי־גלם היתה כולה בידי יהודים. היהודי הרוכל, הסנדלר והחייט היהודי היו נושאים את עבודתם לביתו של האכר, ושכרם היו מקבלים עפ״ר במוצרי קרקע. החוכר היה גם הסרסור של בעל־האחוזה. התחוקה הפרוסית, שבאה לעקור את היהודים מן הכפר, סתמה את המקור הראשי של פרנסות היהודים.

האספה בקלישצ׳יבה מצאה, כי תחוקה זו עלולה להרוס את הקיום הכלכלי והדתי

* למלך זה הוסיפו שמות תואר „הגדול" ו„הפילוסוף".

של היהודים בשתי הנפות החדשות. היא הורסת את הארגון הקהילתי הישן, נוטלת מידי היהודים את הזכות לדין ומשפט; שמה לה למטרה לבטל את לימוד התלמוד, ונוסף לכל זה היא מטילה מסים כבדים על המסחר. האספה הקלישציבאית החליטה לפנות בבקשה למלך, שיועציו יערכו חקירה בעניני היהודים, והיא מקוה ש„יועצי המלך יפרשו כנפי חסדם, שעמודי האמונה היהודים ישארו על מכונם ושמקורות הפרנסה לא יסתמו".

תביעת היהודים לבטל את רוע הגזירה מצאה אוזן קשבת אצל הפקידים הגרמנים ואף אצל האזרחים — בניגוד לרצון המלך פרידריך־וילהלם. האספה הטילה מס גולגולת על כל הקהילות לכיסוי ההוצאות הדרושות, וביחוד לשם „דמי לא יחרץ".

תשובת המיניסטריון, בחתימת השר הוימס היתה נוחה. ליהודי פרוסיה המזרחית הדרומית והחדשה נעשו הנחות שהקלו והחלישו בהרבה את החומרות שבתחוקה, וביחוד בשטח סחר הרוכלות.[23] לאט לאט בוטלו הגזירות הקשות, וכן בוטלה הגזירה שעל הרבנים והשמשים לדעת כתיבה ודיבור בפולנית.

הפרוסים לא נהנו זמן רב משלטונם באזור החדש. בשנת 1807 כבש נפוליון את פרוסיה. באוגוסטוב התעוררה תקוה. נפוצו שמועות שונות. מהדואר היהודי (כך כותב בימים ההם אחד בשם סיקורסקי) נודע, שגייסות הצרפתים מתקרבים. ולפתע החל צבא הפרוסים לעזוב את האזור, ומיד באו אחריהם הצרפתים, שנתקבלו בשמחה רבה מצד כל התושבים. בחוזה טילזיט הוסכם להקים, מאדמת פולין שהיתה בשלטון הפרוסים, „דוכסות פולין". הדוכסות התחלקה, דוגמת צרפת, לששה דפרטמנטים. בראש הדוכסות הועמד מלך סכסוניה פרידריך־אוגוסט. אוגוסטוב היתה אחד הדפרטמנטים הללו. האוכלוסיה קיבלה בשמחה את חיל נפוליון ונשאה על כפיים את שר הדפרטמנט לאסוצקי שמונה ע"י נפוליון.[24] לפי פקודת נפוליון מ־22 ביוני 1807 הושוו זכויות כל האזרחים, והיהודים בתוכם.[25]

הצבא הצרפתי עבר חיש את הגבול הרוסי והחל בהתקפתו הנועזה והגדולה. באזור נראו פני גנרלים ומפקדים צרפתיים המנצחים על צבאם העולה על מוסקבה. אך כל זה נמשך רק כמה חדשים. כוחו של נפוליון נשבר וצבאותיו נסוגו בחפזון. אוגוסטוב סבלה ממלחמת 1812, אף שהיתה רחוקה משדה הקרב. הצרפתים גרמו נזק רב בכל מקום, בהחרימם כל מיני סחורות, בלי לפסוח גם על היהודים. לפי ההסכם הוינאי מ־21 לאפריל 1815 צורפה „דוכסות פולין", ואוגוסטוב בכללה, לרוסיה.

בשנת 1815 החל פרק חדש בתולדות העיר. מלך רוסיה, אלכסנדר הראשון, היה ליברל. יתכן שמתוך כוונות של „הפרד ומשל" נטה חסד גם ליהודים, ולא תמיד שעה להצעות השלטון של „מלכות פולין". רוסיה הצארית שלטה באוגוסטוב כמאה שנה, עד למלחמת העולם הראשונה בשנת 1914.

בשני במרץ 1816 הוציא הנציב העליון של „מלכות פולין", הגנרל זאיונצ'ק, פקודה לתמוך בבעלי־מלאכה זרים וסוחרים הרוצים להאחז בפולין, כדי לשקם עריה ולהקימה משיממותיה. סוחרים ובעלי־מלאכה אלה שוחררו שש שנים ממסים, וגם לעבודת הצבא לא גויסו.

פרק חמישי: אוגוסטוב במשטר הרוסי

עלית אוגוסטוב לעיר־פלך — האוכלוסין לפי גזע ודת — העברת הפלכות מאוגוסטוב לסובלק ולומזה — החקלאות וחרושת המזון במחוז.

אוגוסטוב, שמאז יסודה נשארה עיירה קטנה — דווקא בה שמו הרוסים את עינם לטובה, כשבאו להעלותה ולהפכה לעיר ראשית במינהל האזרחי והממשלתי. בשנים 1815—1830 היתה פולין הקונגרסאית תחת שלטון רוסיה, בתורת נפה אוטונומית עם מינהל ארצי ותחוקת סיים. המדינה חולקה אז לחמש ווייבודסטבות. משנת 1816 היתה אוגוסטוב העיר הראשית של הווייבודסטבו האוגוסטובית עד שנת 1837, שבה שינתה רוסיה את שמות הווייבודסטבות ל"גוברניות". מאז ועד שנת 1866 נשארה אוגוסטוב בירת הגוברניה האוגוסטובית. לווייבודסטבו האוגוסטובית ((או „דפרט־מנט" ברוסית) השתייכו מספר ערים פולניות וגם עיירות שהיו שייכות קודם לכן לליטה.[26]

פלך אוגוסטוב („ווייבודסטבו") היה אחד מחמשת הפלכים שלפיהם חולקה הממלכה הפולנית לשעבר. גבולותיו: מצד צפון ומזרח — פלכי קובנו, וילנה וגרודנו; מצד מערב — פרוסיה, מצד דרום — פלך פלוצק. המרחב של פלך אוגוסטוב הגיע ל־341.91 מילין מרובעים גיאוגרפיים.

מבחינה מינהלית היה פלך זה מחולק לחמישה מחוזות: מריאמפול, קלווריה, סיינה, אוגוסטוב ולומזה. בדרך כלל מהוה פלך זה מישור שבחלקו הצפוני הוא שטוח, והלאה מזה לצד דרום — גבשושי. סוג הקרקע שונה, רובו־חול. אך לסירוגין היתה הקרקע אדמה שחורה ופוריה, עם יסוד של תערובת חול וסלעים, חמר וקרקע טובעני.

בנהרות ובאגמים של פלך זה נמצאים דגים שונים: זאב המים, דג הצמב, דג חולן, צלופה, אברומא, סילזור, שמך, אספן כונת־הדג, אקונס, שיבוטא פשוטה, פסקון אדום, מורינה צחננית.

סביבת אוגוסטוב היתה עשירה ביערות שהתחלקו לשלשה חבלים: שצ׳יברה, סאינאק, שווידרק. רובם הם עצי אורן, אולם נמצאים גם עצי הכופר, לבנה, צפצפה, צנובר, אשוח, תדהר, אלה לבנה, תדהל, אלון, תרזה.

כמות החיות שהיו מצויות ביערות פחתה והלכה. עוד נשארו בהם — ארנבת וארנבת־ההרים, וכן אילות. לפעמים אפשר לפגוש צבאים, יחמורים וחזיר־היער. מהחיות הטורפות מצויות כאן: זאבים, שועלים, תחשים ונמיות; מעופות־ציד — תרנגול־הבר, טטרון וקורא.

האקלים של פלך זה ממוזג, קר יותר מאשר במחוזות אחרים של המדינה. בדרך כלל היה האקלים יותר ממוזג במחוז לומזה ובחלק הדרומי של מחוז אוגוסטוב, מאשר בחלק השני של מחוז אוגוסטוב ובמחוזות סייני, קלווריה ומאריאמפול, שבהם מתחיל החורף באמצע נובמבר ונמשך לא פעם עד סוף מרץ, והכפור מגיע ל־°32. בעונת הקיץ אין השרב עולה על °27. רוחות חזקות נושבות כאן לעתים רחוקות; אולם רוחות צפוניות־מערביות, כשהן נושבות בספטמבר, עלולות הן להזיק לא פעם לתבואה ולעצים.

בפלך אוגוסטוב נמצאו 44 ערים, מהם: ממלכתיות 9, פרטיות 4, במחוז לומזה:

ממלכתיות 5, פרטיות 6; במחוז קלוריה: ממלכתיות 7, במחוז מרימפול: ממלכתיות 6, פרטיות 3, במחוז סייני: ממלכתיות 4. בשלוש ערים מנתה האוכלוסיה מ־500 עד אלף נפש; 20 ערים מנו אוכלוסיות מ־1.000 עד 2.000 נפש; 10 ערים מאוכלסות מ־2000 עד 3000 נפש; 4 — מ־3.000 עד 4.000; ורק שלוש ערים מאוכלסות בלמעלה מ־8.000 נפש.

כל אוכלוסית פלך אוגוסטוב הגיעה ל־624.061 נפש, יוצא שישבו 1825 נפש על כל מיל מרובע. חלוקת האוכלוסין בשנת 1860 היתה כדלקמן: גברים — 303.502, נשים — 320.559. לפי הגזעים: סלאבים — 275.790, ליטאים — 213.310, גרמנים — 13.751, יהודים — 102.955, טטרים — 168, צוענים — 19. מלבד זה היו עשרות אחדות של אנגלים וצרפתים. הסלאבים היו מחולקים לפולנים, רוסינים וקורפים; הרוסינים התחלקו לפי דתם לפראבוסלאבים, רומאים־קתולים, בני־ברית או פיליפונים המאוחדים עם הכנסיה הפראבוסלאבית ומחוסרי כמרים, או בני האמונה הישנה. הפולנים, הגרמנים והיהודים התישבו על פני כל הפלך. ואילו הרוסינים התישבו במחוזות סייני, אוגוסטוב ולומזה; הקורפים — במחוז לומזה; הליטאים — במחוז מריאמפול. במחוז אוגוסטוב נמצאו מהם רק כמה עשרות.

מחוז אוגוסטוב השתרע על 85 מיל מרובעים גיאוגרפיים, מהם נועדו לשימוש חקלאי: לחיטה 165 צמדים, דגן — 3328, שעורה — 498, שבולת־שועל — 1410, אפונים — 324, כוסמת — 228, תפוחי אדמה — 1025, פשתן — 78, קנבוס — 25 ושטחים קטנים לזריעת דוחן ועוד. כל אוכלוסית המחוז הגיעה בשנת 1860 ל־127.304 נפש, מהם גברים — 62.565, נשים — 62.539. מבחינה גזעית הם התחלקו כדלקמן: סלאבים — 99.657; ליטאים — 97; גרמנים — 4051; יהודים — 24.481; טטרים — 6, וכמה אנגלים וצרפתים. לפי הדתות: קתולים־רומיים — 10.919; פראבוסלבים — 81; יונים־אוניטים — 7412; פיליפונים — 1354; אבנגלים אוגסבורגסקיים — 4042; אבנגלים ריפורמיים — 9; יהודים — 24.481. מושלמים — 8. בערים ישבו 40.082; בכפרים 88.222. באוגוסטוב: פולנים ורוסים — 4.500; גרמנים — 133; יהודים — 3686.

לפי החלוקה החדשה של פולין הקונגרסית בשנת 1866, שבאה אחרי כשלון המרד השני של פולין נגד שלטון הצאר הרוסי, וגם כעין עונש לפולנים, פורק הפלך האוגוסטובי ובמקומו הוקמו שני פלכים: הסובלקי והלומזאי. עד שנת 1866 היו שטחי סובלק ולומז׳ה נכללים בפלך אוגוסטוב.

המחוז האוגוסטובי לא נחשב בדרך כלל מבחינת עיבוד הקרקע ומבחינות אחרות למתקדם.

החרושת באוגוסטוב נמצאה אז במדרגה נמוכה. מלבד משרפת יי״ש ובירה התקיים בשטאבין בית־חרושת ליציקה ומכשירי חקלאות. אומנות־הידים הצמטצמה באספקה מקומית של מצרכים פשוטים מאד. האכרים עסקו באריגה ובתפוקת זפת. המסחר היה מרוכז באוגוסטוב.

מבחינה מסחרית הצטיינה העיר בכמה יתרונות. מלבד הכביש שנסלל בין ורשה ופטרבורג דרך אוגוסטוב — שכנה העיר בין גבולות פרוסיה ורוסיה, במרחק 28 ויורסט מסובלק, ו־238 ויורסט מוורשה. מאוגוסטוב ועד סופוצקין — 49 ויורסט, ומשם עד גרודנו — 21 ויורסט. המסחר נמצא בידי היהודים שניצלו את כל האפשרויות לטובתם.

פרק ששי: זכויות והגבלות

מפקד יהודים באוגוסטוב והסביבה ב־1765 — יחס ליברלי של רוסיה ליהודים — שינוי היחס לרעה בימי ניקולאי הראשון — חטיפת נערים לצבא הקנטוניסטים — ביטול הגזירה בידי אלכסנדר השני — המרד הפולני ב-1831 — רצח יהודים ותליות — מגיפת החולירע — גרוש היהודים — התעלה האוגוסטובית נפתחה לתנועה — ריבוי היהודים בחבל אוגוסטוב — תקופת אלכסנדר השני — בחירת יהודים למועצת הפלך — תיאור אוגוסטוב משנת 1860 — הכלכלה בידי היהודים — המרד הפולני השני ב־1863 — ביטול מס הקורובקה ב-1863 — רעב כבד.

לעיל הזכרנו, שלפי המפקד של שנת 1765 נמנו באוגוסטוב והסביבה 279 יהודים. לא היה זה מפקד רגיל וכללי של כל האוכלוסין במדינה, אלא מפקד מיוחד וראשון של יהודים שהתקיים בפולין מאז 1550.

לפי החוק משנת 1764 היו צריכים לערוך מפקדים כאלה פעם לחמש שנים. בשנת 1768 שינו את החוק וקבעו, שמפקדי יהודים יבוצעו אחת לעשרים שנה. אך כבר בשנת 1775, אחרי חלוקת פולין הראשונה (בשנת 1772) יצא חוק על ביצוע מפקד היהודים באותה שנה ואחר־כך בכל שלוש שנים (מס הגלגולת הועלה אז לשלושה זהוב לנפש), ומאז בוצעו מפקדים חדשים של יהודים בשנים 1778, 1781, 1784, 1787, 1790. אחרי חלוקת פולין השניה, בשנת 1793, התפורר השלטון, ולא נערכו יותר מיפקדי יהודים.

חמש שנים אחרי שהדוכסות הוורשאית נמסרה לידי הרוסים לפי החלטת הקונגרס הוינאי (1815), נתקיים המיפקד הכללי הראשון בפולין. לפיו היה מספר התושבים באוגוסטוב בשנת 1820: נוצרים — 1504, יהודים — 1167, דתות אחרות — 254. בפרברי העיר — ז'ארנובו: נוצרים — 867, יהודים — 18. בטורובקה — נוצרים 189, יהודים — 3; בבירנאטקי — נוצרים 285, יהודים 24. בעיר היו אז 5 בתי־חומה, 385 בתי־עץ. בפרברים — 244 בתי עץ. יוצא, איפוא, שמספר היהודים הגיע בעיר ל־33% מכלל התושבים.

בשנים הראשונות לסיפוח אוגוסטוב לשלטון רוסיה נשבה רוח ליברלית בין הפקידים שהתיחסו ליהודים בסבלנות. ייקטרינה השניה נקטה בזמן הראשון לשלטונה באבסולוטיזם נאור. היא העניקה לתושבי הערים זכות לשלטון עצמי נבחר, צירפה את היהודים למעמד העירוניים והסוחרים, השוותה את היהודים לנוצרים בתשלום המסים והעניקה להם את הזכות לבחור ולהיבחר למועצות העירוניות. בשום מדינה באירופה לא נהנו היהודים באותו זמן מזכויות כאלו. מאידך, היהודים הורשו לגור רק בפלכים שבהם חיו בתקופת שלטון פולין, או בפלכי הדרום שנועדו להתישבות („רוסיה החדשה"). אלכסנדר הראשון הבטיח במנשרו הראשון לאזרחים לא לפגוע בזכויותיהם. אך כשניקולאי הראשון, אחי אלכסנדר הראשון, עלה על כסא הצאר (1825—1855) החלה תקופה מרה ליהודים. תקופתו נחשבת לחשוכה ביותר בקורות היהודים.

בשנת 1827 נאסר על היהודים להתיישב באוגוסטוב מפני שהיא נמצאה סמוך לגבול

הפרוסי. כלומר, לאלה שישבו קודם לכן באוגוסטוב מותר היה להמשיך לשבת שם, אבל על היהודים ממקומות אחרים שחפצו לעבור לאוגוסטוב — נאסרה הכניסה לא רק לאוגוסטוב, אלא לכל המקומות שברצועת הגבול עם גרמניה ואוסטריה.

ב־26 באוגוסט 1827 הוציא ניקולאי העריץ את החוק האכזרי על גיוס צעירים לצבא, שהשפיע לרעה על חיי היחיד והכלל. בתקופת ממלכת פולין היו היהודים פטורים לגמרי משרות בצבא, כי בפולין לא היה קיים שרות חובה. השרות בצבא נחשב לזכות מעמד האצילים וחובה על האיכרים שנחשבו לקנין האצילים. כל היהודים השתייכו למעמד הסוחרים ומשום כך היו פטדרים משרות. לפי פקודה מספטמבר 1794 וינואר 1796 הוטל על היהודים לשלם 500 רובל כופר בעד כל אחד שהגיע לגיל השרות בצבא. אולם לפי הוראת השלטון מ־26 לאוגוסט 1827 (תקפ"ז) הוטל על הקהילה היהודית למלא חובת שרות הצבא באנשים ולא בתמורת כסף. „לקהל" ניתנה הזכות למסור לצבא כל יהודי בעוון אי תשלום מסים, חוסר תעסוקה, חוסר תעודת־זהות וכדומה. פקודה זו שימשה אמצעי מסוכן בידי תקיפי־הקהל, שיכלו למסור לצבא את כל מי שחפצו, והשתדלו לחלץ מצרה זו רק את בני העשירים והמיוחסים. שרות הצבא נמשך 25 שנים, החל מגיל 25. אך לפי פקודת יד־ימינו של ניקולאי, שר הבולשת בקנדורף היו לוקחים לצבא גם ילדים יהודים מגיל 12, שהוחזקו במוסדות „קנטוניסטים". בקנדורף העריץ רצה בכך להשיג שתי מטרות: א) להפחית בכלל את מספר היהודים. ב) לאלץ את היהודים לשמד. גזירה איומה וטראגית זו פגעה בעיקר בילדי העוני. עשירים ותקיפים ידעו כיצד להחלץ מצרה זו. סמרו שערות הראש למקרא התיאורים והתנהגות „החוטפים" היהודים, שכירי הקהילה, שהיו חומסים ילדים קטנים, רכים וחלשים מזרועות אמהותיהם. את הילדים היו שולחים לגדודי־קנטוניסטים בסיביר, ושם היו מאלצים אותם, ברדיפות ועינויים איומים, להתנצר. הילדים היו גוועים לאלפיהם בדרכם לסיביר או בקסרקטין. גזירה זו פגעה בכל הקהילות. אף אוגוסטוב לא נוקתה הימנה. זקני שארית הפליטה אשר בישראל ובארצות־חוץ מזכירים את אותם הקנטוניסטים ששרתו 25 שנה בצבא, ועמדו בנסיון הקשה וחזרו לביתם ולעירם, ותמיד היו מספרים לבני־העיר הצעירים מה שעבר עליהם במעמקי סיביר ומה רב היה הסיכון, ובכל זאת לא עזבו את אמונת אבותיהם ונשארו נאמנים למסורת אבות.[27] לפי המספרים הידועים משנות 1833—1854 נפלו כ־70.000 ילדים יהודים קרבן לגזירת הקנטוניסטים. החיילים היהודים נשלחו חזרה לערי מגוריהם אחרי תום שנות שרות של 25 שנים. לא ניתנה להם הרשות להשאר במקומותיהם ברוסיה הרחוקה.

בתקופת המרד הפולני שפרץ בחודש נובמבר 1830 נמצאו היהודים בין הפטיש והסדן. לא היה להם כל ענין לסייע לאצולה הפולנית במלחמתה בשלטון הרוסי. מאידך, הרי הכביד השלטון הרוסי על היהודים בגזירותיו הקשות. המורדים הפולנים החליטו ברוב דעות שלא לפגוע ביהודים, כדי שלא לדחוק אותם לצד הרוסים. המורדים ידעו על המרירות הקיימת בקרב היהודים נגד השלטון הרוסי. ועדי המורדים פנו בקריאה אל הצבור היהודי בערים שונות לבוא לעזרתם. המורדים היו משביעים את היהודים שלא יגלו סודותיהם לאויב, כי אם להיפך, יודיעו להם על תנועות הרוסים. אולם נמצאו יהודים שמסרו ידיעות לרוסים על ריכוזי המורדים, תנועותיהם ופעולותיהם. המורדים,

לעומת זה, תלו יהודים במחוז אוגוסטוב בלי חקירה ומשפט.[28] פלוגת לוחמים פולנים, שפגשה בדרך עגלה מלאה יהודים שנסעו לחתונה, רצחו אותם נפש. רצח זה הסעיר את יהודי ליטה. שנות המרד זעזעו את המעמד הכלכלי הבלתי יציב של יהודי אוגוסטוב, שסבלו דחקות ועוני.

מלבד הצרות שנגרמו ליהודי חבל אוגוסטוב על ידי המרד, פגע בהם בשנת תקצ״א (1831) אסון שפקד כמעט את כל ליטה ומחוזות פולין הסמוכים: במשך למעלה מחצי שנה השתוללה מגיפת החולירע, שהובאה על ידי הצבא הרוסי, והפילה חללים רבים בעיר. החולים היו נתקפים בשלשול, מכאובי בטן ונפלו כזבובים.[29]

באפריל 1843 הוציא ניקולאי העריץ פקודה לאמר: „כל היהודים היושבים בקוטר של 50 ויורסט ליד הגבולות האוסטרים־פרוסים — עליהם לעזוב תוך זמן קצר את מקומותיהם ולעבור לשטחי רוסיה היותר רחוקים״. היתה זו גזירה קשה שפגעה באלפי יהודים בפלך אוגוסטוב. היהודים כמובן החלו לחפש אמצעים לבטל את הגזירה. הקהילות היהודיות בפלך היו הראשונות שנלחמו נגד גזירה זו. עזרה להם בזה קהילת קניגסברג, כי חלק מיהודיה היה קשור מבחינה כלכלית ומשפחתית עם יהודי העיירות בפלך זה. יוהן יעקובי, מן הלוחמים הראשיים שבקניגסברג נגד גזירת הגירוש, היה קרוב משפחה ליהודי העיירה ניישטאט, שבה נולד אביו. הציר הרוסי בקניגסברג בימים ההם, יעקב פון אדלסון, מוצאו היה מהעיירה יורבורג, ואף שהיה מומר — לא יכול היה להשאר פסיבי לגזירה החדשה נגד יהודי סביבתו. הוא עזר לידידו יוהן יעקובי. ואמנם הגזירה לא בוצעה למעשה.

על אף הגזירה דרו בשנת 1851 באוגוסטוב והסביבה תרע״ז (677) משפחות מישראל.

בשנת 1839 נפתחה התעלה האוגוסטובית המפורסמת שפתחה דרכי מסחר חדשים. סוחרי אוגוסטוב פיתחו קשרי־מסחר ממינסק ועד פרוסיה, ומקובנה ועד דנציג.

היהודים בפולין — ובכללם יהודי חבל אוגוסטוב — השתדלו לקיים את הפסוק ״וכאשר יענו אותו כן ירבה״. לפי ידיעה אחת בעתונות נוספו 100.007 יהודים בפלך אוגוסטוב במשך ארבעים השנים, משנת תקע״ז עד תרי״ז (1817—1857).

אלכסנדר השני, בנו של ניקולאי, עלה על כסא המלכות בעצם ימי התבוסה במלחמת קרים. שלטונו (1855—1881) החל בסימן הליברליזם. הרוח הטובה שהתחילה לנשב בחוגי השלטון הורגשה גם ברחוב היהודים. הנסיגה משיטת הגזירות האכזריות של אביו העריץ התחילה בביטול גזירת הקנטוניסטים. ב־26 באוגוסט 1856 בוטלה הגזירה שדיכאה את יהודי רוסיה וליטה במשך שנים.

כן באה הקלה חשובה בגזירת גירוש היהודים מהרצועה במרחק חמישים ויורסטאות מהגבול, שפגעה גם ביהודי אוגוסטוב, אם כי פחות מאשר בקהילות אחרות. גירוש 120.000 יהודים מתחומי הגבולות עוכב באביב של שנת 1858.

לפי הזכויות החדשות שהקיסר העניק לתושבים הורשה העם לבחור מקרבו יועצים עירוניים ויועצי פלכים. אף ליהודים ניתנה הזכות להימנות בין הנבחרים הללו. במקומות רבים התקיימו בחירות. בין 615 הנבחרים ליועצי פלכים וסגניהם נבחרו מהיהודים 26 יועצים ו־27 סגנים. מספר כל הנבחרים והסגנים ליועצי הערים הגיע ל־184, מהם 28

יהודים יועצים, וארבעים — סגנים. בפלך אוגוסטוב נבחרו מהיהודים כחברי מועצת הפלך יצחק ביאליסטוצקי ובנימין בישקוביץ, לסגן — אליהו רוזנטל.

העתונות העברית ידעה למסור על אוגוסטוב היהודית שעזרה בעת צרה לקהילות השכנות. לאחר דליקה שהיתה בשצ'וצין הסמוכה באפריל 1858, נשארו יהודים רבים ללא קורת גג, רעבים וערומים. כל הערים הסמוכות החישו עזרה במזון ובגדים, ולא נעדרה מהן אוגוסטוב.

אוגוסטוב משנת 1860 מתוארת בקצרה בידי הסטוריון פולני אחד (יאן יארנוטובסקי), לפיו הכיל שטח העיר לפי המפה משנת 1822 שתוכננה בידי יאבלונסקי — 537 צמדי־שדה, 28 כברות* ו־266 שבט.**

האוכלוסיה התחלקה בשנת 1859 לפי הדתות: קתולים 4.418; אבנגלים 113; יהודים 3.764 (כלומר 45.3% מכלל התושבים). 15 בתי חומה בני קומות נמצאו בעיר, בני דיוטא אחת — 9, בתי עץ — 504. בעיר היתה קיימת כנסיה קתולית בנויה בעלת שני מגדלים, ואחת — ישנה בנויה מעץ, וכן כנסיה אבנגלית אוגסבורגית, וחדר־תפילה יוני־אוני; 3 בתי מלון בנויים, 5 אכסניות של עץ, 12 מסבאות, 1 חנות ממתקים; משרדים ממשלתיים: משרד שר המחוז, בית העיריה, לשכת הקצין של הגליל ה־13 לתחבורה יבשתית ומימית, לשכת ראש הפלך לתחבורת מים, משרד האוצר, פקידות מעמד האזרחים, מחסן למלח, בית קצין הז'נדרמים, בית הדואר, בית־ספר למתחילים ובית־מרקחת.

לעיר היו קרקעות רבים, פוריים וטובים למרעה ומשום כך עסקו תושבים רבים בחקלאות. בעיר היו עשרים רחובות. לעיר השתייך גם הכפר ביאלובז'יגה. ששה ירידים נערכו בעיר במשך השנה, ימי שוק — פעמיים בשבוע: בימי שלישי וששי.

בתעלות ובנהרות השיטו בעיקר תבואות מרוסיה. בשנים האחרונות של תנועת השיט הגיעו לאוגוסטוב במשך שנה אחת במטענים שונים: 10 ברלינקי, ספינות שונות — 46. השווי הכללי — 150.000 רובל.

עם פתיחת התעלה האוגוסטובית לתחבורה מימית ציבורית התפתח באוגוסטוב מעמד סוחרים יהודים שהעז לגמוא מרחקים במדינה הרוסית הענקית בתור סוחרים וסוכנים לייבוא וייצוא. חלק ניכר היה ליהודי העיר בסחר פירות וסוסים. בידיהם היו הטחנות, הבורסקאות, תעשיית היי״ש והבירה. גם המוצר החשוב ביותר של הפלך כולו, העצים, נמצא רובו ככולו בידי היהודים.

בשנת 1843 היה מספר החנוונים והתגרנים היהודים בפלך אוגוסטוב הקטן ביותר מבכל יתר הפלכים בפולין. לעומת זה גדל מספר בעלי המלאכה. סנדלרים — 576, עגלונים — 109, וחרשי־ברזל יהודים — 297. תוך השוואה עם מספר הנפחים היהודים בפלכים אחרים אפשר לעמוד על מקומה של אוגוסטוב בשטח זה: בפלך מאזוביצק — 8, בפלך סנדומיר — 12, בפלך קיילץ — 6 וכדומה. גם מספר הזפתים (עטרנים) היה בפלך אוגוסטוב הגדול ביותר — 39 (בפלך מזוביצק — 6, קילץ — 18); אותו דבר ביחס לבנאים יהודים שמספרם היה — 48 (בפלך פלוצק — 9, סנדומיר — 6,

* כברה — מורג — 5.6 דונם.

** שבט — pręt.

קליש — 11 וכדומה). בפלך אוגוסטוב היה גם מספר גדול של עובדי טכסטיל יהודים במחצית השניה של המאה הי״ט. עוד בראשית העשור הרביעי השתלטו היהודים על חיי הכלכלה בפלך, עד ששר הפלך האוגוסטובי הזהיר את הממשלה שלא להטיל חובת־צבא על היהודים, כי הדבר עלול לגרום להרס כלכלי בסביבה. בדו״ח של שר הפלך האוגוסטובי מ־1865 נמסר שוב, שהיהודים ממלאים תפקיד מכריע בסחר החוץ של הפלך (ב־1861 הוקמו במספר מקומות בפלך אוגוסטוב „בית אכרים״, שבהם היו תושבי הכפרים מוכרים את מוצריהם וגם קיבלו הלוואות. אך התחרות זו לסחר היהודי לא ארכה זמן רב).

בשנת 1861 החל להכות גלים בפולין רוח המרד. באילו ערי־שדה קמו אגודות־אחווה של פולנים ויהודים אשר חרתו על דגלם הסיסמא „אל אחד בראנו, גורל אחד צפון לנו מידי המשעבד הרוסי״. בפאריס ישב הסופר וההיסטוריון הפולני המפורסם יואכים ללוול, שקנה לו שם גם בין היהודים ברעיונותיו על חופש עמים, על שווי זכויות גמור של היהודים בפולין החפשית, על התעוררות העם העברי שיקום ויבנה את מולדתו ההיסטורית, ארץ־ישראל וכיוצא בזה. רעיונותיו של ללוול מצאו הד גדול בחוגי המשכילים היהודים בפולין, וביחוד בקרב המשכילים, ששכנו בקרבת הגבול הפרוסי — בפלך אוגוסטוב.

במרד הפולני השני של שנת 1863 נמצאו יהודי פלך אוגוסטוב שוב, כמו בשנת 1831, בין הפטיש והסדן. ליהודים היו קשרים אמיצים עם שכניהם הפולנים, ואילו השלטונות הרוסים רצו למשוך את היהודים לצדם. ההקלות שעשתה ממשלת אלכסנדר השני בהשוואה לגזירות ניקולאי הראשון עוררו תקוות בקרב היהודים, שמצבם ילך ויוטב. המוני היהודים בסביבת אוגוסטוב נשארו ניטרלים, ורק מעטים סייעו ברצון לפולנים. כיון, שרוב היהודים לא גילה נכונות לסייע למורדים, איימו אלה עליהם בנקמה. באילו מקומות גם קיימו המורדים את איומיהם. הם ירו ותלו יהודים שנחשדו באהדה לרוסיה.

בדרך שבין סובלק לאוגוסטוב תפסו המורדים יהודי אחד וחפצו לתלותו על עץ באמרם, כי הוא גילה סודותיהם לצבא הרוסי.

אך שיחק לו מזלו. כאשר תלוהו על עץ נשבר הענף מכובד משאו והוא נפל ארצה. ראש המורדים אמר ליהודי ללכת לדרכו, כי ראה בזה אות, כי ה׳ עמו (אוקטובר 1863). במרד זה נהרג בידי המורדים ר׳ שלמה מרגלית (פרלה), המו״צ מלומזה שהיה ידוע באוגוסטוב, ויהודיה התאבלו עליו כאילו היה בן עירם [30].

יהודי אוגוסטוב סבלו ככל יהודי פולין ממס ה„קורובקה״ שהעיק עליהם, בשלמם מס מכל ליטרה בשר כשר שאכלו. מס זה בוטל מראשית שנת 1863, וליהודים היתה הרווחה.

אחרי שמרד הפולנים נכשל שוב, אחז השלטון הרוסי באמצעים של עונשים נגד המשתתפים בו. כאחד האמצעים הללו באה הכרזה לפי פקודת השלטון על סיפוח מחוז אוגוסטוב מפולין לממלכת רוסיה (נובמבר 1863). עד אז היה מחוז זה מחוז־בינים, ספק פולני וספק ליטאי. ספק זה בא לידי ביטוי בשפות, בארחות חיי התושבים וכדומה.

בשנות 1867—1869 (תרכז—תרכט) היה רעב כבד בנפות ליטה והמחוזות הפולניים

שבקרבתה. לעזרתם נחלץ בסוף שנת 1868 ועד יוצאי ליטה בממל הפרוסית. מזכירו היה רבה של ממל ד״ר יצחק רילף, עתונאי והוגה־דעות, שהיה פעיל מאד למען הנפגעים בפרוסיה, ומאז חש לעזרת היהודים מעבר לגבול בכל מקרה של צרה, שריפות או רדיפות. בקריאה מטעם ה„ועד בממל״ „לעזרת האחים בנפות רוסיה המערבית״ ובעתונות היהודית הגרמנית שמעבר לגבול הפרוסי, ממל וטילזיט, תואר מצבם האיום של היהודים בסביבת סובלק ואוגוסטוב. עתון „המגיד״ שהופיע בליק, עיירה סמוכה לאוגוסטוב, הרים במיוחד „ויצעקו״ על סבל הרעב. ועד מיוחד מטעם „המגיד״ שלח מאות רובלים לסובלי הרעב היהודים. ברם לא רק הערים הקרובות, אלא כל העולם היהודי התעורר להקל על המצוקה האיומה [31].

אדולף כרמיה, מנהל חברת „כל ישראל חברים״, מתאר בפניתו את הרעב כדלהלן: „ברחובות, בבתי־כנסיות ובבתי־מדרשות מסתובבים שחוחים ובלי כוח מאות אנשים הגוועים מרעב, אנשים שרק צילם נראה ומבקשים שיעשו סוף לחייהם. בבתי־הספר מתים התלמידים לעיני הוריהם והנערות בוכות ומתאוננות לעיני חברותיהן״. הועד הראשי בקניגסברג עסק בין השאר גם במשלוח יתומים יהודים מהמקומות הסובלים לערי גרמניה כדי להשכילם וללמדם מקצוע. ברור שרעב איום כזה זעזע מאד את יסודות הכלכלה באוגוסטוב והסביבה. בין הניספים נמנה „מגיד״ הקלויז. „מגיד״ זה היה אחד מראשי המתנגדים להרב החדש הרי״ל גורדין, שעמלו לסלק את הרב החדש ולהחזיר על כנו את הרב כתריאל. מותו של ה„מגיד״, היה לשיחת רבים בעיר, כי הוא כרע־נפל בשעת דרשתו, שבה הטיח דברים נגד הרב. הוא התרתח ולקה, כנראה, בהתקפת לב. אולם חסידי הרב החדש ראו במותו הפתאומי אצבע אלהים והוכחה לצדקת הרב החדש [32].

פרק שביעי: רצח אלכסנדר השני ותוצאותיו ליהודים

הידיעה על הרצח — שבועת אמונים לקיסר החדש — אלכסנדר השלישי שונא־ישראל — התעוררות לפעולה לאומית — נדרים לטובת יישוב הארץ.

האחד במרץ בשנת 1881 חל ביום הפורים. בבוקרו של יום הגיעה בשורה מדהימה מפטרבורג אל מושל המחוז, כי אלכסנדר השני קיסר רוסיה נרצח. באוגוסטוב השתררה בהלה ומבוכה. פרנסי הקהילה ציוו על היהודים להימנע משמחה ומחגיגת יום־טוב, כדת היום, ולא כל שכן בפרהסיה; שלא ישירו ולא ירקדו ולא ילבשו מסכות, פן יוציאו עליהם לעז ודיבה רעה להבאישם בעיני שונאיהם הגויים, בני עם רוסיה שהם שמחים לאיד. פורסם, שלמחרת בבוקר, בעת התפילה בבית־הכנסת, חייב כל יהודי להישבע שבועת אמונים לקיסר החדש.

למחרת בבוקר, הוא יום שושן פורים, התמלא בית־הכנסת מפה אל פה אנשים ונשים וטף. באו השרים והמושלים והשוטרים. הרב גורדין קרא מעל הכתב את דברי השבועה, תחילה ברוסית ואח״כ בתרגום עברי, וכל העם חוזר אחריו מלה במלה.

על שולחן הבימה מונח ספר־תורה פתוח, גם ארון הקודש נפתח. השוטרים התרו

מראש, כי מי שלא יבוא להשתתף בטכס השבועה — ענוש ייענש בכל חומר הדין בתור מורד במלכות; ולא עוד אלא הזהירו בפירוש, שהם — השוטרים — ישגיחו בשבע עינים שכל יהודי יגיד אל נכון את כל תוכן השבועה. ואיש כי יחטא בביטוי שפתיים, או כי יימנע מאמירה זו — קנס יושת עליו.

על אודות הקיסר החדש — אלכסנדר השלישי — ידעו לפי שעה רק זאת, שהוא תקיף בדעתו, אמיץ כוח ורוח איתנים רוחו, שונא־ישראל מובהק, ומוקף הוא יועצים רשעים, אנשי בליעל וצוררי יהודים.

מיד אחרי חג הפסח החלו להגיע שמועות מעציבות על פרעות ביהודי באלטה, בילוצירקוב, ייליסבטגראד ועוד כמה ערים שבדרום רוסיה.

ואוגוסטוב, אמנם פרעות לא היו בה אחרי הרצחו של אלכסנדר השני, אבל פריצי־אדם העלו את העיר באש ופליטה לא היתה ביום מר לעמל שנים רבות.

בעת ההיא הגיע קול מבשר חדש, שנדבן גדול אחד, יהודי עתיר נכסים ורב אוצרות — ברון הירש שמו — שבנו היחיד מת עליו בעלומיו — החליט להקים מצבת־זכרון לבנו יחידו. לתכלית זו רכש שטח אדמה גדול בארגנטינה ורצונו אתו ליישב שם יהודים גולי רוסיה, נגועי הפרעות, שיבנו להם חיים חדשים. אולם בו בזמן הופיעה גם חוברת מאת הד״ר לרפואה שבאודיסה — ליאון פינסקר — בשם „שחרור עצמי״ (אוטואמנציפציה) ומוטו לחוברת זו: „אם אין אני לי — מי לי״. הד״ר פינסקר מסביר ומוכיח בראיות והוכחות, שאין תקוה להטבת מצבם של יהודי רוסיה ורומניה, כל עוד הם סמוכים על שולחן אחרים וחיים בחסד מושלים ושרים, שלא תמיד לבם טוב עליהם; שענין הפרעות לא מחלה עוברת היא, כי אם מגיפה המתפשטת ומפילה חללים רבים; אין עצה, איפוא, כי אם לקבץ נדחי ישראל למקום אחד, שאפשר יהיה שם לבנות חיים חדשים על יסודות חדשים, שיהיו היהודים עומדים ברשות עצמם, וכך תיפתר הבעיה היהודית. סופרי ישראל בימים ההם: מ. ל. לילינבלום, דוד גורדון, פרץ סמולנסקין ואחרים נאחזו ברעיון זה, התחילו מפרסמים מאמרים בעתונים „המליץ״, „המגיד״ וה„שחר״, וכולם בדעה אחת, כי רק ע״י ישוב א״י תקום תשועת ישראל.

ועוד מספרים העתונים, כי בפריז נתגלה עשיר מופלג, הרוצה לפי שעה בעילום שמו ומסתתר בכינוי „הנדיב הידוע״, והוא הוא הנותן את דעתו וכיסו לישוב א״י.

ספורים אלה, כשמגיעים לאזני הצעירים שבין יהודי פולין ורוסיה, מעוררים בהם שאיפה לחירות ודרור. כשמלאו מאה שנה לשר הדגול, משה מונטיפיורי, — מוציאים לאור „חובבי ציון״ הוורשאים את תמונתו בלוית שיר־הייחוד לכבודו מאת המשורר הלאומי י. ל. גורדון. את התמונה הזאת מפיצים הצעירים באוגוסטוב, וכמעט שאין בית שאין תמונת מונטיפיורי תלויה בו. ההכנסה — כולה קודש לקרן עבודת האדמה בא״י. מנהג חדש הנהיגו, שבכל שבת ושבת יהיו הקרואים לתורה מנדבים תרומה ליישוב הארץ; גם בערב יו״כ מעמידים בכל בתי־הכנסת קערה לטובת „גאולת הארץ״, וכל יהודי הנותן צדקה, פדיון נפש, בערב יום הדין — מנדב מרצון תרומה הגונה למטרה נעלה וקדושה זו.

פרעות רוסיה הקיזו הרבה דם, גרמו הרבה צער ויגון. אולם הם גם עוררו את העם מתרדמתו לחיים חדשים. גם ארצנו השקועה בשינה ארוכה, שינת חוני המעגל,

קמה עכשיו לתחיה. לא ייאמר עוד „ארץ המתים", שרק זקנים וישישים באים שם להשתטח על קברי אבות ולזכות להיקבר שם בעפר הארץ הקדושה בבוא יומם, כי־אם „ארץ החיים" ייקרא לה, שכוחות צעירים, כוחות מלאי און ועוז, יחיו אותה וחיי עולם יטעו בתוכה.

פרק שמיני: דם ואש ותמרות עשן[33]

מכבי־אש נוצרים ויהודים — יד נעלמת של מציתים פורעים — משמרות יהודים לילה ויום — אלפיים משפחות יהודים ללא גג — עזרה מהערים השכנות ומד"ר ריל̇ף מממל — עזרה בלתי צפויה מהקוזקים.

בימות הקיץ היה זה מהדברים השכיחים ביותר בעיירות ישראל להיות עד ראיה למחזה הדליקות שהתלקחו פה ושם בכוונה או שלא בכוונה. המכריזים והמבשרים היו הפעמונים הגדולים בבתי־היראה של הנוצרים. אלה הם הפעמונים שהיו משמיעים קול אדיר וחזק, וקולם הולך מקצה העיירה ועד סופה. אלה הם הפעמונים שהיו מבשרים יום־טוב ויום רע, יומא דפגרא או מקרה שריפה. הנה הכבאים כבר מצלצלים בצלצלי שמע ובצלצלי תרועה, עוברים בעיר עם כלי־הרכב שלהם הטעונים מכשירים לכיבוי שריפה, דוודים עם מים, צנורות ארוכים המתפתלים כנחשים על פני רחובות שלמים; סולמות-ברזל שרגליהם מוצבות ארצה וראשם מגיע עד לדיוטא הגבוהה ביותר בעיר; כובעי־הנחושת לראשם, מקבים וקרדומות על ירכם, ואפודי־פלדה על לוח־לבם, חשים הם להציל את אשר ניתן להציל עוד; עובדים באש ובמים בלי מורא ובלי פחד; קופצים הם ומדלגים ממקום למקום ומוציאים מתוך לוע הדליקה את טרפו.

בעיירות שרוב אוכלוסיהן יהודים הם — רוב מכבי־אש מבני ישראל הם: בעלי מלאכה וקצבים, וגם פוחזים וריקים האוהבים להתהדר ולהתגנדר בבגדי־השרד של מלאכי האש; הילדים והנערים היו מכבדים ומעריצים אותם מאד; ובהגיע תור של שריפה כזו אצים־רצים הנערים אחריהם למרבה המהומה. ואילו בערים שרוב האוכלוסין הם נוצרים — נמנים רוב מכבי־האש על הנוצרים, ואז בתי היהודים ורכושם נתונים בידם כחומר ביד היוצר. לא תמיד הם נחפזים למלא את תפקידם בכיבוי האש בבתי העיירה ללא הבדל דת וגזע. גם כאן יד שנאת ישראל ממלאת תפקיד לא קטן.

על פי החוק חייב אמנם כל תושב העיר שיהיה לו בביתו מן המוכן: מזרק־מים וקרדום, או כל כלי אחר, לכיבוי אש. אבל זוהי רק בבחינת הלכה ואין עושים כן. שריפה כי תפול בעיר — מחזרים ומחפשים את כל המכשירים החייבים להימצא עפ"י החוק בכל בית ובית. ומעשה שהיה, בעיירה סמוכה פרצה דליקה, והבהילו את מכבי־האש של אוגוסטוב שם; המה נסעו ויקחו אתם את הצנור היחיד של העיר הזורק מים לרוב; בהגיעם למקום האסון נתרחש נס: נתברר, כי אותו הצנור פולט מתוכו לא מים כי־אם מי־ספירט... (בדרך סתרים שכזו היו מובילים יי"ש לעיר, וטרם הספיקו להריקו ולמסרו לקונים).

באותו קיץ פרצו הרבה שריפות בעיירות, ותושביהם היהודים נשארו בעירום

ובחוסר כל, באין גג לראשם ובאין כסות לבשרם. „הנשרפים" משוועים לעזרה, פונים בכרוזים ובקול־קורא בעתונים אל הקהילות ומבקשים מזון ומעון.

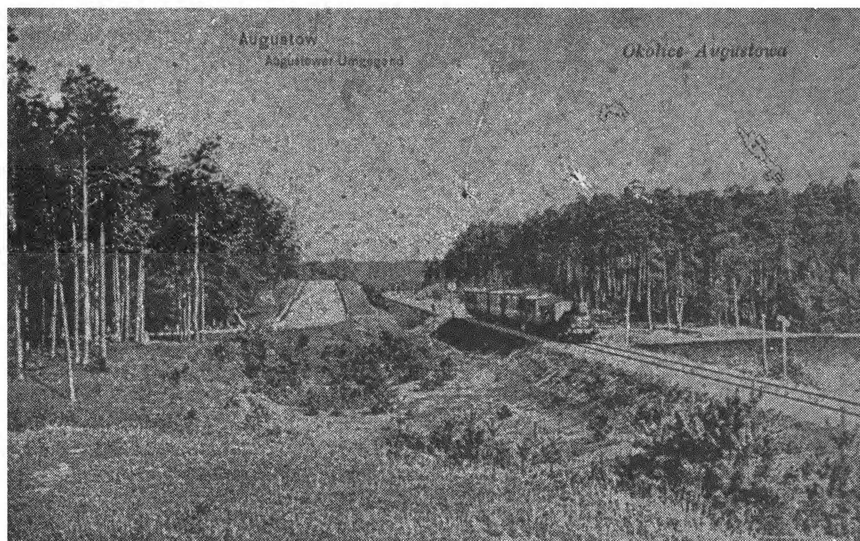
ניתן לשער, שיד נעלמה אירגנה את השריפות הללו. אוגוסטוב, שאוכלוסיתה, בזמן ההוא, היתה ברובה נוצרית — סבלה מאד מנגע הדליקות. הכבאים שהיו רובם נוצרים, השתדלו להציל את בתי הנוצרים, בפסחם על בתי היהודים. ב„הצפירה" (י"ח אייר תרלה) מצאנו ידיעה מבנו של רב העיר על הדליקה שפרצה בבית אחד וכמלאך משחית שטפה ועברה במשך רגעים אחדים על בתי־עץ רבים שהקיפוהו מסביב. משם עברה גם לבתי־חומה ומחסנים מלאי סחורה. כששים בתים עלו על המוקד, ויושביהם אומללו. המודיע ממשיך ומספר כי נורא ואיום הוא לראות את האומללים המתגוללים בחוצות ללא מחסה.

מאז עברו כשלוש שנים. לא ידוע כיצד שוקמו מחדש נפגעי הדליקה, מי היו מגישי העזרה, וכמה בתים הוקמו מחדש. והנה בסיון תרמ"א (1881) במוצאי שבת, פרצה שוב

עומדים מימין לשמאל: מ. טננבוים, דנמרק, ג. רוטנברג, מ. רכטמן, י. לונשל, י. סטרוזינסקי
שורה שניה: ל. לונשל, מ. גולדשמידט, לא ידוע, י. זליגסון
שורה שלישית: לא ידוע, לא ידוע, ל. רכטמן, מ. קולפניצקי, דומוביץ, לא ידוע, בתו של מ. רכטמן

דליקה ברפת של יהודי. המודיע על כך בעתון מוסר על מצב־הרוח של יהודי העיר אחרי שקראו בעתונים על הפרעות שפרעו ביהודים בנגב רוסיה, ולקול זעקת השבר התעוררו טובי הישוב היהודי באוגוסטוב לאסוף תרומות לטובת הנשדדים האומללים. לפתע התהפך גם עליהם הגלגל, ובין רגע היתה העיר למאכולת אש, והנדיבים היו למקבלים. במשך חצי שעה נשרפו למעלה משלוש מאות בתים, ובהם גם בית־המדרש הגדול, שהיה בנוי לתלפיות, עם כל ספרי הקודש. רק ספרי־התורה ניצולו. כן נשרף

הדרך לסובאלק

בית הרב ובית־הספר מטעם הממשלה וכל „חדרי" המלמדים העניים. אירעו גם אסונות בנפש. ילד יהודי אחד נשרף וגם עצמותיו לא נמצאו, וזקנים ונערים רבים ידיהם ופניהם נצרבו בלפידי האש. למעלה משש מאות משפחות, כאלף נפש, נשארו בעירום ובחוסר כל.

ועוד טרם נרגעו הרוחות מהדליקה של מוצאי־שבת פרצה שוב דליקה ביום הרביעי לאחר מכן. הפעם היו למאכלות אש כמאה בתים נוספים. למרבה הבהלה פרצה דליקה גם בעיירה שצ׳וצין הקרובה, ואף שם נשרפו כעשרים בתים של רחוב אחד, בתי־חומה גדולים, מהיפים ביותר בעיר; וכן עלה באש אוצר־הספרים הגדול של ר׳ שלמה קצפרובסקי משצ׳וצ׳ין. שוב נשארו משפחות למאות שוכנות תחת כפת השמים, ילדים וזקנים, נשים וטף, ללא מחסה מחום שמש לוהט וממטר השמים, וגם אלה שנשארו לפליטה לא הונח להם לשבת בבתיהם. מפחד של דליקות נוספות בידי פושעים הפכו התושבים את לילם ליום.

הלילה היה להם למשמר והיום — להחליף כוח. מכשירי הכיבוי של הכבאים עמדו נכונים באמצע השוק לכל צרה שלא תבוא. המסחר שבת מכל. הקונה לא קנה מחוסר אמצעים והמוכר היה מלא דאגה.

ברשימה שבאה אחרי כחודש באותו עתון, מציין הכותב כי: לא ידעו את סיבת הדליקה הראשונה באוגוסטוב, וחשבו שיד המקרה היה בדבר. ברם, אחר כך נוכחו לדעת, כי אכן לא מקרה היה זה, כי אם ידי זרים צוררים היו במעל. אותן הידים הפושעות הציתו ימים אחדים אחרי זה שוב רפת של יהודי. כתוצאה מכך נשרפו כמעט כל בתי „הרחוב הארוך", שרובם ככולם היו בתי יהודים, ובהם גם קלויז אחד. הבהלה היתה רבה בעיר. פני תושבי העיר לבשו פרור ודאגתם לבאות היתה רבה. חמשה ימים אחרי הדליקה השניה נשמעה לפתע שוב זעקת שבר: „אש, אש ברחוב קראקובסקה". לשמחתנו נתפסו במקום המעשה שלושה נוצרים שהבעירו את התבערה. גם אחרי זה לא חדלו עושי הרשע לבצע את מזימותיהם, ועוד ביום המחרת ניסו לשלוח שוב אש ברחוב קראקובסקה, אך הפעם החטיאו את המטרה. „כי בימים קשים אלה לא נתנו תנומה לעינינו ושבתה כל מלאכה בעירנו, והיום והלילה יחד היו לנו למשמר, ועד ארגיעה כבתה האש ולא גרמה נזק. אמנם כבר אמר בעל התהילים: „אם ה׳ לא ישמור עיר שוא שקד שומר". כשבועיים אחרי זה, בחצות הלילה, ביצעו הרשעים את מזימתם ברחוב קראקובסקה, והפעם עשו כליון חרוץ בעירנו, ומכל העיר לא נשאר אלא בית הכנסת הגדול וקלויז אחד, וכארבעים בתי יהודים המפוזרים פה ושם. ואחרי כל אלה ממשיכים הפוחזים באיומיהם, כי עוד ידם נטויה לעשות כלה לבתינו כדי שנעזוב את ארצם. אלפיים משפחות יהודיות באוגוסטוב נשארו בעירום ובחוסר כל, והמתגוללים בראש חוצות צפויים לחרפת רעב ללא משען". הכותב מציין לתהילה את יהודי טובלק שעשו רבות וגדולות ליהודי אוגוסטוב בעתות הרעות האלה, בשלחם עגלות טעונות לחם ומזון ובגדים מלבד מאות רובלים.

שבעה שבועות חלפו, ובאותו עתון התפרסמה שוב רשימה המספרת, שתוך חודש אחד פרצו באוגוסטוב חמש דליקות זו אחר זו, ומכל בתי היהודים נשארו רק מתי מספר, אודים מוצלים מאש. אכן נתעוררו רבים מהערים הקרובות והרחוקות ושלחו עזרתם. אף כי הקומץ לא השביע את הרבים — אפשר היה להחיש עזרת מה לנזקקים. מערים רבות נתקבלו מטעני לחם ומזון וחפצים רבים מלבד כסף במזומנים. בין התורמים הנדיבים נמצאו גם שמות נוצרים נכבדים, כמו האציל מרקוביץ מנטטה, האציל בוקובסקי מפאמיאן, בעל האחוזה שווידה מקולניצה, שופט־השלום סטאחובסקי, הנוטריון. כן נתקבלו תרומות מוורשה, רייגרוד, גרייבו, סופוצקין, לומזה, שצ׳וצ׳ין, סייני, שטאבין, פיליפובה, האלינקה, פרירושלה סטאביסק, ליק, קלווריה, מריאמפול, ליפסק, לודבינובה, לאזדיי, וולקוביסק, סרהיי, שידרה, שאקי, דומברובה. כמו כן נכנס בעול העזרה הרב החכם הד״ר רילף מהעיר ממל ששלח סכום כסף גדול בהבטיחו להמציא עוד כספים.

ברשימה נוספת באותו עתון, כחדשיים לאחר מכן מסופר, כי מצב העזרה מטעם הערים הקרובות והרחוקות בכל רע. הן אמנם עשו את שלהן בזמן הראשון אחרי הדליקות — והפסיקו. לעומת זה המשיך הרב ד״ר רילף מהעיר ממל לדאוג לאמצעים לשם שיקום

הנפגעים באוגוסטוב, תוך שיתוף פעולה עם חבריו — לוריה ויחיא ויטקינד — שמפעם לפעם שלחו סכומים נכבדים לעיר תוך התחשבות בימים־הנוראים והחגים שעמדו לבוא. אף הבארון גינצבורג מפטרבורג הראה ענין במצב נפגעי העיר ותרם לטובתם 5000 רובל. כמו כן הואיל האציל והנדיב הנודע רבי משה מונטיפיורי מלונדון לשלוח את תרומתו.

הדליקות התכופות עירבבו כמובן את עולמם של יהודי העיר. משפחות החלו לנדוד מדירה לדירה בבתים שנשארו לפליטה, או שעזבו „עד יעבור זעם" את העיר, במצאן מקלט בעיירות הסמוכות.

ראשי ישיבות ורבנים של הערים הסמוכות היו מבקרים מפעם לפעם והראו ענין בנערי המקום שהגיעו לשנות לימוד והעבירום למוסדות חינוכיים שונים לפי כשרונותיהם. הסטוריוני העיירות יודעים לספר שרק הודות לדליקות שפקדו מפעם לפעם את בתי־העץ שמילאו את העיירות הגיעו התושבים לכלל מסקנה, שמוטב לעבור מבנית בתי־עץ לבתי־חומה מאבן וחומרים אחרים, והרבה עיירות הפכו הודות לכך ליפות יותר עם בתים גבוהים, ובהם גם בתים בנויים לתלפיות.

שיקומם של בתי יהודי אוגוסטוב לא נעשה בבת אחת. הנזק היה רב מדי. זמן רב עמדו במרבית הרחובות של העיר שורות של תלי חורבות, גלי לבנים מפויחות, אודים ואפר. אנשים התהלכו שפופים וחיטטו בתוך האפר.

המצב הכלכלי אחרי השריפות התכופות שבלעו כמעט את כל בתי העיר היה בכל רע. אולם דווקא אז השתכנו בקסרקטין גדודי קוזקים חדשים שהיו לקוחות טובים. הם קנו מכל הבא ליד. כנראה שבאו מסביבה רחוקה בירכתי סיביר, ששם קשה היה גם בעד כסף להשיג דבר של ממש. כאן מצאו מבחר של חפצים ומוצרים. חנויות אמנם לא היו, כי נשרפו כולן. במקומן הקימו החנונים „סטרגנים" (דוכן ארעי של שולחן עם מכסה בד נגד הגשם). הפדיון היה די יפה עד שהספיק להעמיד את החנוונים חזרה על רגליהם מבחינה כלכלית ולשקם רבים מבני העיר, שראו בזה עזרה מן השמים.

השריפות התכופות בעיר שימשו תאריכים ללידות ופטירות. הנשים, כשהיו משוחחות על גילם של מכרים או קרובים היו אומרות: זה נולד בתקופת הדליקה הראשונה, זה בשניה, וזה בשלישית.

מאידך עוררו הדליקות את המחשבה בקרב היהודים לחפש מקום יותר בטוח מחוץ לגבולות העיר, אם בהגירה פנימית ואם בהגירה לארצות אחרות. השאלה היתה — לאן?

פרק תשיעי: במות אלכסנדר השלישי (1894)

אזכרת הרב גורדין בבית-הכנסת — שוק גדול וגן עירוני — בית־כנסת ובית־מדרש — רבני העיר גאונים ומשכילים — צבא רוסי קבוע בעיר — חיילים יהודים בחיל המשמר — מעשה בחייל יהודי שקידש בחורה — תשובה הלכתית של הרב גורדין — האבל באוגוסטוב על פטירת הרב מקובנה.

באוגוסטוב הורגשה רצינות ושמחה מאופקת ומוסתרת. הלב היה מלא שמחה על גדותיו תוך הרגשת חשש שלא לגלותה בפרהסיה. ביחוד הורגשה מתיחות זו בבית הרב יהודה ליב גורדין, שהיה גם רב מטעם. הנה ביקר אצלו לפני כשעה ראש העיר, פולני נוצרי, פטריוט, אך הוא ידע להסתיר את חיבתו למולדת. הוא נכנס לבית הרב בעוית פנים מעושה של עצב: „הקיסר שלנו מת" — מסר את הידיעה בטון עצור, טעון גיל מאופק ותוגה מעושה — „יש להכריז מיום מחר על ימי-אבל". הרב הסכים אתו, שאבידה גדולה נגרמה למולדת הרוסית.

הפולנים תושבי העיר שמחו. הם ידעו שהיהודים שמחים לא פחות מהם, אך כל אחד מהם חשש להראות בגלוי את שמחתו. ביחוד היה גדול הפחד מפני ה„קצפים" שנמצאו בעיר. הרב הודיע מיד את הבשורה לכל בעלי-הבתים שבעיר, לכל גבאי בתי־הכנסת ולכל השמשים. למחרת היום הדליקו נרות בכל בתי־התפילה. הרב ציוה לקהל לומר פרק ק"ט של תהילים. כל פקידי השלטונות באו. בית־המדרש הגדול היה מלא וגדוש. הרב עצמו הפטיר בדביקות עגומה ומאונקת, בטונים העליונים של קול הבריטון שלו, את פסוקי התהילים: „יהיו בניו יתומים ואשתו אלמנה, ונוע ינועו בניו ושאלו ודרשו מחרבותיהם; ינקש נושה לכל אשר לו ויבוזו זרים יגיעו. אל יהי לו מושך חסד ואל יהיה חונן ליתומיו"...

הרב סיים לומר את כל הפרק, וראש העיר השתפך כמעט כולו בעצב...[34]

אולם העיר אוגוסטוב הלכה הלוך והתפתח מאז בואה תחת עול השלטון הרוסי. אוכלוסיתה הלכה וגדלה. איך היו פני העיר במחצית השניה של המאה הי"ט? על זה אנו מוצאים קצת פרטים בספר שמחברו* בילה בה את שנות נעוריו והכירה היטב.

אוגוסטוב היתה אז כבר עיירה יפה ונקיה, מוקפת יערות. מרכז העיירה היוה השוק, ובמרכזו היה מצוי גן-עירוני גדול עם דוכן לתזמורת הצבא.

בעיר היו מצויים כל המוסדות היהודיים שהיו שכיחים בכל עיר ואם בישראל. ראשית כל — בית־כנסת מפואר, הראשון בעיר, שנוסד בשנת הארבעים למאה הי"ט. בית הכנסת הוקם זמן רב אחרי שכבר היה קיים „קהל" בעיר. לבית-הכנסת היתה חצר גדולה, רחבת ידים, בחזית. הנערים והילדים היו מפחדים לעבור בלילות על פני בנין מכובד ונערץ זה, בהאמינם ששם מתכנסים המתים להתפלל. בבית־המדרש היו עוסקים,

---

* אבא גורדין.

כדוגמת כל הערים והעיירות בימים ההם, בתפילה ובלימוד תורה. התקיימה חברה לש״ס, חברה למשניות, חברה ללימוד הכוזרי וחובת-הלבבות, וחברות לעין־יעקב ולאמירת תהילים, שאליהן השתייכו „עמך״. בית-המדרש היה מלא וגדוש בערבים. בתחילת המאה העשרים היו בעיר חמשה בתי-כנסת מלבד הקלויזים. על הקלויזים אנו מקבלים מושג כללי מרשימות החותמים על ספרי מחברים שונים: קלויז הגשר — גבאו בר׳ בצלאל בר׳ יעקב; קלויז חדש — גבאו ר׳ זאב בר׳ דוד הלוי; קלויז חברת תורה — גבאו ר׳ דוד בר׳ אליהו דובובסקי; קלויז דחברת מקרא — גבאו ר׳ משה בר׳ שלמה; קלויז חברא־קדישא — גבאו ר׳ שכנא קוסטרינסקי; קלויז של חברת חיי אדם — גבאו ר׳ פרץ שו״ב; בית-המדרש הגדול — גבאו ר׳ שלום בורקוביץ; חברת ב״ח — גבאה ר׳ זנוול לייב ורהפטיג; חברת תפארת-בחורים; חבורת עין־יעקב דקלויז הגשר; קלויז דרחוב הארוך; קלויז חסידים. וכן נזכרים הגבאים: ר׳ חיים ברימאן, ר׳ יו״ט ליפמן הש״ץ, ר׳ קדיש בר׳ מרדכי אריה שו״ב.

בית העלמין הישן נמצא ממש בתוך העיר, ליד קלויז החסידים. מובן שבשעת כינונו היה נמצא מחוץ לעיר, ובמשך הזמן נתמלא השטח בתי־מגורים. בית־העלמין הכיל שטח קטן, ומצבות ישנות שקועות בקרקעיתן. הוא כבר היה נעול זמן רב, מחוסר מקום, ורק בימי תשעה־באב היו מבקרים בו. בית־העלמין החדש שנוסד בתקופת הכיבוש הרוסי היה רחוק מהעיר, מעבר לנהר. במשך הזמן אף הוא התקרב לעיר.

אחד מראשי המשפחות הוותיקות בעיר היה ר׳ לייזר קיינן, בעל־בית בעמיו ומראשוני הישוב היהודי במקום, ואשתו פייגל, ולהם שש בנות שנישאו לבני משפחות מכובדות שהיו סמל לתורה וגדולה במקום אחד, ובמשך הזמן היו לעסקנים מכובדים בציבור. הבנות — כולן היו בנות חיל. לאה נישאה לאריה לאפ, ביילה — להרב דוד מרדכי מרכוס, דבורה — לזלמן אריה קופצ׳ובסקי, חנה — לישראל גרוסברג, זלאטה — ליעקב פרנקל שהיה סופר ומשכיל. הבת הששית נישאה לבן-עיר ועברו לשבת בגרודנו.

גבאים ופרנסי העיר בתקופות שונות היו: שמואל אייזנשטאדט, ברוך לייב אוטשיין, ישראל גרוסברג, שמואל גרינברג, בנימין ווייראך, דוד שלמה ורהפטיג, שמעון ורהפטיג, יהודה קאהאן, זלמן לוויוש, דוד סלוצקי, יהודה לייב ליבאטינסקי (ראש העיר בתקופת הכיבוש הגרמני), לייב לאפ, יוסף ברוך מרגליות, דוד מרדכי מרכוס, זלמן קופצ׳ובסקי, ראובן רוטנברג, דוד לייב אלכסנדרוביץ, ב. ליברמן. ברחוב הארוך (דלוגה) גר איש צדיק, רבי שפסל פאנוס, בעל חנות, שהיה מוכר בכל יום רק כדי מחיתו, ואחר זה היה נועל את החנות. הוא היה נערץ בכל העיר, ועל שמו נקראו ילדים רבים בעיר.

באוגוסטוב התקיימה ספריה עשירה בספרים בשפות שונות. בעיר היתה קיימת תנועה חזקה של חובבי־ציון ונראו בה הניצנים הראשונים של התנועה הסוציאליסטית הבלתי־חוקית. זקני העיר היו מספרים, ש„הם״ (הסוציאליסטים) עשו „משהו איום״, ופעם אחת הגיעו בלשים בכרכרה, תפשום והוליכום אתם, ואף אחד אינו יודע לאן נעלמו, ואסור לשוחח על כך הרבה...

בין הרבנים שהיו באים מפעם לפעם לבקר בעיר ולדרוש לפני הקהל ולהפיץ את ספריהם נמצא הרב הנודע ישראל מאיר בן אריה זאב הכהן מראדין, בעל ה„חפץ חיים״.

העיירות הליטאיות, אף הקטנות שבהן, היו שואפות תמיד להושיב על כסא הרבנות רבנים מן המפורסמים ביותר. אף אוגוסטוב לא נפלה במובן זה מעיירות אחרות. ומעניין לציין שרבני אוגוסטוב, היו רחוקים מן הטיפוס שהמשכילים מציינים אותם בשם „חשוכים". כשאוגוסטוב חיפשה רב, השתדלו ראשי הקהל מקודם להוודע, אם הרב מבין את רוח הזמן. עצם העובדה שכל הרבנים האלה היו קרובים פחות או יותר ללב המשכילים המקומיים מראה כמה חזק היה כוח ההשכלה באוגוסטוב.

הד"ר נחום סלושץ, החוקר והסופר העברי הגדול, כותב ברשמי מסעיו על יהודי סביבה זו את המלים המאפיינות: „כולם הולכים בשביל הזהב... אין כאן לומדי תורה גדולים, אבל כאן נמצאים בעלי־בתים רבים יודעי־תורה. אין כאן משכילים מצויינים, אבל ההשכלה, ביחוד זו התכליתית, התפשטה כאן בכל מקום בלי לעורר קנאות. אין כאן הפקרות. אך גם לא קנאות יתירה".[35]

עקב קרבת הגבול הפרוסי למחוז אוגוסטוב נפוצו כאן יותר מהר האידיאות של משה מנדלסון שישב בברלין. אף הסופר י. ש. ווייס (יהושע הלבני), בן הסביבה, מספר, שיהודי הסביבה הושפעו הרבה מתורתו של מנדלסון. יהודים מאוגוסטוב היו מבקרים בערים רבות הן ב„תחום המושב" והן מחוצה לו — ולא לאחד מהם נדבק משהו מצורות החיים החדשות. קרה גם שיהודים מערים גדולות, שבהן כבר היו פנים אחרות לחיים היהודיים, עברו לאוגוסטוב. דבר זה שוב השפיע על פרצופה הרוחני של הקהילה.[36]

אחרי כשלון המרד הפולני הוקמו באוגוסטוב קסרקטינים מיוחדים לשיכונם של חיילים. היה זה חיל־מצב לא קטן. בחיל־המשמר נמצא גם מספר לא קטן של יהודים, ומהם היו יוצאים ונכנסים לבתים של יהודי אוגוסטוב. גם החיילים המרובים השפיעו על יצירת הווי חדש.

במגרש השוק, באמצעיתו, היו עורכים תרגילי־אמונים של הטירונים שרק גויסו לצבא, בהם היו מלמדים אותם כיצד לצעוד כהלכה, להתמתח כמיתרים וכפסלים מאובנים. לימדום כיצד להחזיק ברובה, לנשאו על כתף, לתקוע כידון בלב איש עשוי מקש וכיוצא בכך. תמיד התאסף קהל רב של מבוגרים ונערים לחזות באימוני החיילים, איך כולם כאחד מרימים את הרגל הימנית ומורידים אותה בבת אחת, כולם יחד. בעיני רבים נראה הדבר כמחזה מעניין. בעיר שכנו גם גדודי קוזקים, וביניהם היו מצויים קלמיקים עם נזמים באזניהם, וגם בני עור שחור. את החיילים היהודים היו מארחים בבתי היהודים בימי שבת וחגים.[37] והנה אירע פעם מאורע כזה: באחת המסיבות בבתי ה„שווידאקים" (בשם זה היו מכנים את אלה שהיו עוזבים לכמה חדשים בשנה את העיר ונוסעים לשוודיה לרכול. באוגוסטוב נמצאו משפחות אחדות מסוג זה ונחשבו למשפחות אמידות), שם חייל יהודי טבעת על אצבעה של בחורה מבוגרת ואמר: „הרי את מקודשת לי כדת משה וישראל" במעמד חברים אחדים, אף הם חיילים, בתורת עדים. העיר היתה כמרקחה. הענין היה נושא בפי כל. אמה של הבחורה בכתה ויללה. האב, „השווידאק", לא היה בבית. אבל הודיעו לו והגיע בחפזון הביתה. השידוך לא היה לפי רוחם. הבחורה היתה בת יחידה להוריה, והחייל המקדש היה הדיוט ועם־ארץ,

בן להורים פשוטים מאודיסה. מה עשו? הם פנו לרב העיר, הרב יהודה לייב גורדין, בבקשה לעמוד להם בשעת דחקם ולחלצם מהבושה שנגרמה להם. בינתיים היו יהודי

חיילים יהודים בצבא הרוסי

העיר נבוכים מהמאורע הזה, עד שחששו מלהכניס חיילים לבתים שהיו בהם בנות בוגרות. הורי הבחורה הציעו לחייל כסף־פיצויים בתנאי שיסכים לתת גט לבת, והוא סירב. ושוב: אם הוא יתן לה גט — הרי היא נעשית „גרושה", ואיזה בחור הגון יסכים לשאת גרושה? אם כן, היא עלולה להשאר בבתוליה עד שילבינו שערותיה, או להינשא לגרוש או לאלמן. בקיצור, היה כאן עסק ביש, והבזיון היה גדול. רק המרא־דאתרא, רב העיר יכול היה לעזור. הרב גורדין הסתגר בחדר בית־הדין להעלות את הענין הזה בצורת „שאלה ותשובה". לבסוף הוא ביטל את הקידושין של החייל, כיון שהוא מצא פסול בעדים החיילים. ראו אותם מעשנים בשבת, כלומר, שהם היו מחללים את השבת בפרהסיה. הם אכלו גם טריפות מדוודי חיל־המשמר והיו אנשים מופקרים.[38]

הרב לא רצה לסמוך על עצמו. הוא מצא לנכון לפנות להרב הנודע מקובנה, רבי יצחק אלחנן ספקטור, ושלח לו את התשובה שחיבר, המכילה את פסק־הדין לביטול הקידושין. אחרי כמה ימים הגיעה הסכמתו של הרב מקובנה ל„תשובה" ולפסק הדין של הרב מאוגוסטוב. בזה נגמר הענין לטובת הבחורה.

המאורע הזה פורסם בספר שאלות־ותשובות של הרב „תשובות יהודה", שהופיע בוילנה בשנת תרס"ח—1908, והנה גבית העדות:

„כמותב תלתא כחדא הוינא ואתא לקדמיא הבחור זרח קאפלאן והבחור חיים גארניסט והבחור אברהם מאטולסקי. כל הבחורים האלה עובדים בפ"ק בצבא הקיר"ה בגדוד האוסטיוגי, והעידו לפנינו בתורת עדות בואליונ"ע את הדברים האלה: אברהם מאטולסקי העיד שראה בעיניו איך שהבחור שמעון סאפוזשניקוב לקח בחזקה בידו האחת את יד הבתולה מרת צ. ובידו השניה לקח מטבע של כסף ותחב את המטבע הזאת בהכרח ליד האשה הנ"ל ואמר לה אז: „הרי את מקודשת לי כדת משה וישראל", ותומ"י קפץ הבחור שמעון הנ"ל את ידה כדי שלא תשליך את המטבע, ואחרי עבור איזה רגעים (או מינוטים) ביקש שמעון הנ"ל את האשה הנ"ל שתחזיר לו את המטבע או שתראה לכה"פ את המטבע לכל העדים, ולא רצתה האשה הנ"ל לעשות כן, אך עצמה את ידה עוד יותר. ושמעון הנ"ל פתח אז בחזקה את ידה של האשה הנ"ל והוציא ממנה את המטבע וזרק אותה על השולחן. ושני העדים זרח קאפלאן וחיים גארניסט ג"כ העידו שראו שהבחור שמעון לקח בהכרח ובחזקה את יד האשה הנ"ל ובהכרח תחב ידו ליד האשה הנ"ל ואמר לה „הרי את מקודשת לי כדת משה וישראל", ואחרי שהוציא שמעון הנ"ל את ידו מיד האשה הנ"ל עצם בחזקה את יד האשה. ואמר שמעון הנ"ל שהוא עושה כן כדי שלא תשליך את המטבע שנתן לה. ואח"כ ביקש שמעון הנ"ל שהיא תחזיר לו את המטבע ולא שמעה לדבריו, אלא עצמה את ידה עוד יותר ולא מסרה לו את המטבע. ואז פתח שמעון הנ"ל בחוזק את ידה ומידו של שמעון הושלכה המטבע על השולחן. ואומרים שני העדים האחרונים האלה כי זה לא דקדקו לראות אם נתן שמעון הנ"ל מטבע ליד האשה או שלא נתן, רק שראו שבחוזק תחב שמעון את ידו ליד האשה. וגם אח"כ בעת שפתח שמעון בחוזק את יד האשה גם כן לא ראו אם הוציא שמעון מידה איזה מטבע או לא, כי לא דקדקו היטב לראות זה בעיניהם. כ"ז העידו כל העדים באנפנא ובפני האשה צ. הנ"ל וגם בפני אביה. והאשה צ. אומרת שהיא מחזיקה ידה דרך מדרון בשיפוע ומעולם לא ראתה גם לא הרגישה שבא לידיה איזה מטבע. ומה שאומרים העדים שאח"כ ביקש שמעון ממנה שתמסור לו בחזרה את המטבע והיא עצמה את ידה עוד יותר, ע"ז היא משיבה ואומרת שעשתה כן במתכוון כדי שתוכל להראות לכל שידה ריקה ואין בה שום דבר. עוד העידו העדים שמקודם שאירע מעשה זה לא דברו באותו מעמד כלל מעניני שידוכין וקידושין. אחר כך נגבה עדות בעיר הורודנה בבד"צ שם, איך ששני עדים כשרים העידו בפני אברהם מאטולסקי שראו אותו זה מכבר איך שהוא הבעיר אש ועשן פפירוסים ביום השבת במעמד של זרח קאפלאן וחיים גארניסט הנ"ל, ועל שני העדים האחרונים האלה יש רינון שאכלו בשר חזיר. אך לא נגבה העדות בזה עליהם כדת וכדין של תורה. אך על אברהם הנ"ל נגבה העדות כדת וכדין של תורה". אחרי סימן מ"א בא על החתום: יהודה לייב חופ"ק אגוסטאוו יע"ע".

הרב מקובנה, שנחשב לגאון הדור בעולם הרבנות ולבעל השפעה רבה בחוגי השלטון הרוסי, היה מעין אחיסמך להרב גורדין מאוגוסטוב בעניני השו"ת שלו, שפנה אליו בכל ענין קשה, ואף היה מבקר אצלו באופן אישי. טרם נשכחה הבצורת מלפני כמה שנים, שהביאה ממש לידי רעב, וכשהגיע חג הפסח לא היה לעניי העיר מה לאכול, כי המצות לא הספיקו. הרב גורדין הרהר הרבה בענין והעלה אותו עלי ספר בצורת

„תשובה". לבסוף סוכמה התשובה בהיתר אכילה של קמח תירס (דורה) וקטניות בשעת הדחק בימי הפסח. אף בענין זה לא חפץ הרב דמתא לקבל על עצמו את כל האחריות להיתר האמור, והוא פנה בשו"ת לרבי יצחק אלחנן, והלה הסכים למסקנת הרב גורדין. רבי יצחק אלחנן מנה במכתבו את שבח הרב בהדגישו את גודל למדנותו, חריפותו ובקיאותו, והמכתב מקובנה הרים בהרבה את קרן הרב באוגוסטוב עירו. המכתב עבר מיד ליד בחוגי בעלי־הבתים החשובים. לא ייפלא שפטירת הגאון מקובנה בשנת 1896 נחשבה בבית הרב גורדין כאבל משפחתי, וכל ביתו היה שרוי בצער. הרב הספיד את הנפטר בבית־המדרש ומנה את גדולתו בתורה ובעסקנות וגודל חסרונו כעת ליהדות. בית־המדרש היה מלא על כל גדותיו, ואף עזרת־הנשים היתה מלאה. דרשת האבל של הרב הזילה דמעות מעיני הנשים והאנשים. השפעתו של הרב גורדין היתה גדולה על כל החוגים. היותו נואם בחסד עליון גרם, שהיו נוהרים לשמוע את דרשותיו רבות התוכן. הרב הצליח למשוך אחריו גם את משכילי העיר, אשר התלהבו למשמע נאומיו בשפה הרוסית הצחה ועשירת הביטוי, שנאמרו על ידו בימי הגנוסיה לבית המלכות, כשגם פקידי הממשלה וקציני הצבא היו משכימים לבית־הכנסת על מנת להקשיב לנאומיו.

פרק עשירי: שנות המהפכה וההגירה

המסחר והאומנויות בידי יהודים — חסידים באוגוסטוב — השתמטות היהודים מגיוס לצבא הרוסי — ראשית הסוציאליזם — אסיפות, הפגנות ומאסרים — יציאה מאוגוסטוב והגירה למרחקים.

אוגוסטוב, אחרי שכבודה כעיר הפלך סר ממנה בעקב הוראות חדשות מפטרבורג, היתה לעיר מחוז עם המון משרדים, שקמו אחרי סיום כריית התעלה האוגוסטובית. האוכלוסיה אשר בכפרים הסובבים את העיר — אנשים אמידים, בעלי גוף, גבוהי קומה, חסונים כאלונים, בעלי רכוש חקלאי ומשק כפרי. בכל יום ראשון היו באים בעגלות ובכרכרות רתומות לסוסים אבירים העירה להתפלל בכנסיה. הפולנים הנאורים ורוסים שהובאו במיוחד תפסו את המשרות החשובות במשרדי הממשלה. המסחר ורוב אומנויות־ידים היו בידי יהודים. סוחרי התבואות היו קונים כמויות גדולות של דגן, חטה ושבולת־שועל ומעבירים לקניגסברג ודנציג. במשך הזמן קמו גם סוכנים ועמילים שעסקו בייצוא של חמאה, אווזים ותרנגולי־הודו לגרמניה. המצב הכלכלי היה שפיר, אבל עננים שחורים היו תלויים בשמיים.

ידוע היה כי הפורעים שערכו פרעות ביהודים בערי רוסיה לא על דעת עצמם עשו מה שעשו, כי־אם עפ"י פקודה מגבוה, מעיר הבירה פטרבורג. נראה היה הדבר לעין כל, כי הרוצחים, חיות טרף אלה, אין מורא ופחד לנגד עיניהם. מבצעים הם את מזימותיהם בשלות השקט, תוך בטחון כי לא ייתפסו בעוונם ולא יקבלו כל עונש. גרוע מזאת: השוטרים והנוטרים, אלה הממונים על הסדר בעיר, הם הם מפריעי הסדר והבטחון,

מעלימים עין ממעשי התעתועים של הפורעים ומוכנים ומזומנים לסייע בידם ולסכסך חלק תושבים אחד במשנהו. ימי ערב פסח היו ימים של שעת כושר בשביל שונאי ישראל להעליל עלילות שוא, עלילות-דם על היהודים, כי נקל אז להפיץ דיבה ולהפריח שמועה על ילד נוצרי או ילדה שנעלמו ושיד ישראל באמצע. עפי״ר יוצאות השמועות האלה מבתי־היראה שלהם, ושמועות בדויות אלה מצאו להם תמיד אזנים קשובות בין ההמון הרוסי והפולני החשוך; יש מהם שהיו מאמינים באמת ובלב תמים בכל המסופר, ויש מהם שידעו את האמת — אבל נוח היה להם להשתמש בעידנא דריתחא זו בשביל לכלות את חמתם ביהודים, וליהנות בשעת בין־השמשות כזו מן ההפקר, לשלול שלל ולבוז בז, לשדוד רכוש יהודי ולהרוג ולאבד נפשות מישראל, כשהרשות נתונה.

רוב היהודים באוגוסטוב היו דתיים, ומנהגי אבותיהם בידיהם. הם נטו אחרי הפרושים או המתנגדים, מתלמידי הגאון מוילנה, שגילו התנגדות לתנועת החסידות שקמה במאה השמונה־עשרה. הם התנגדו למנהגים, לנוסח התפילה, וגם לאורח החיים של החסידים.

באוגוסטוב חי במחצית השניה של המאה הי״ט רק קיבוץ קטן של חסידים, וכמעט כולם לא היו ילידי העיר, כי־אם באו מערים ועיירות רחוקות וקרובות. בעיר היו כשני מנינים חסידים מדינסטיות שונות; גור, אמשינוב, קוצק, סוקולוב, קוברין, סלונים. היה להם בית מדרש משלהם, שנקרא בפי בני העיר בשם „בית־המדרש של החסידים״. כולם חיו בשלום ביניהם, על אף הבדלי חצרות האדמו״רים. ביהמ״ד דחסידים שברחוב הקצבים היה מרכז רוחני לכל חסידי אוגוסטוב. שם היו מתכנסים בשבת לתפילה. לשלוש־סעודות התכנסו כולם. כל אחד הביא פרוסת חלה בכיסו. במקום היה מוכן תמיד בקבוק יי״ש. בצוותא היו שרים זמירות ומספרים מעשיות על צדיקי החסידות. יודעי־נגן היו מביאים נגונים חדשים ששמעו אצל הרבי. הם נבדלו מיתר יהודי העיר בנוסח התפילה שהיה כמנהג ספרד, באמונה ב„רבי״ ובלבושם הארוך. לא גילחו את זקנם ולא הורידו את פאת ראשם. החמירו בדיני שחיטה וטהרת המשפחה. והיו ביניהם יחידי־סגולה ויודעי ח״ן שלמדו והגו בתורה, בנגלה ובנסתר, יומם ולילה. בין אנשי קלויז החסידים בלט במיוחד ר׳ דוד החסיד, בורסי, מחסידי גור, שישב בחברת ש״ס ולמד. הוא הצטיין בשמחת־תורה בריקודיו ורבים באו לחזות וליהנות מרקודיו היפים.

החסידים היו אנשים עמלים, אומנים וחנוונים זעירים, שקועים בעול הפרנסה והכלכלה. הם הצטיינו במידת הריעות והעזרה ההדדית. הם היו קשורים ודבוקים איש לרעהו, התעניינו וידעו מהנעשה בביתו של כל חסיד, וכולם היו מוכנים לבוא בעצה ובעזרה איש לחברו. היה חג ושמחה אצל אחד מהם — היתה השמחה כללית. וכן להיפך, במקרה אסון וצרה ר״ל לאחד מהם — השתתפו ולקחו חלק בצערו כולם.

יהודי אוגוסטוב לא היו יוצאים מהכלל ביחסם השלילי לגיוס לצבא הרוסי. כל יהודי השתדל להמלט מכף הקלע הזה. זכורות התמונות, כאשר אבות ואמהות, קרובים ובני משפחה, צבאו על פתחי בית המבחן לצבא. כאשר בן־בית שלהם התקבל לשירות הצבא — הם הרימו קול צעקה ומספד להולך בדרך רחוקה — עפי״ר למזרח הרחוק,

לסיביר, למקומות שאין בית יהודי מצוי. שם היה חי כעין פושע שנידון לעבודת פרך, היה סופג מלקות ומהלומות על כל דבר של מה בכך; אנוס היה לדבר לא בשפתו הוא, ולשכוח את מנהגי אבותיו. הוא היה שב — אחרי שנים רבות — זר ומוזר לבני ביתו, לבני עירו, ברוח נכאה, אם כי בגוף חסון. אין תימה בדבר, שהיהודים היו מתיראים כל כך מפני עבודת הצבא.

צעירים רבים שהיו חייבים גיוס, נמנו על המהגרים לחו״ל. אף שאסור היה לצעירים בגיל הגיוס להגר — קרבת הגבול הפרוסי הקלה עליהם להתגבר על המכשול הזה. ההשתמטות הגיעה לממדים כאלה, עד כי בשנת 1883 הוצא „קו״ק לרבני פלך סובלק״ המתריע על כך. מחבר הקו״ק היה אברהם דובר בר״ש הכהן איזנדורף, המפקח על ביה״ס היהודי הממשלתי בשאקי פלך סובלק. בקו״ק נאמר, שעל היהודים רובצת סכנה חמורה על שרבים מהם משתמטים מעבודת הצבא. הרבנים מתבקשים לטפל בבעיה זו, ואף לרשום בעוד מועד את שמות המהגרים, אלה שמתו וכו׳ („הדור״ 1901). מרשימה ב„פראוויטלסטווני וויסטניק״ מסתבר, שמ־637 מוזמנים יהודים לגיוס בפלך סובלק בשנת 1891 לא הופיעו בכלל 259 („המליץ״ 1891, גליון 45). בשנת 1893 היה האחוז של היהודים שלא הופיעו לגיוס בפלך סובלק עוד יותר גדול: מ־779 שהוזמנו להופיע לגיוס לא נענו לגמרי 499. במאמרו „על הרועים הרעים״ כותב הסופר מרדכי בן הלל הכהן, שב־1900 לא התיצבו 618 חייבי גיוס לועדת הצבא, בהדגישו במיוחד, שמספר הצעירים היהודים המשתמטים מגיוס גדול יותר במקומות הקרובים לגבול. ב„המליץ״ העברי באה פניה מסייני לראשי הקהילות להקפיד על מחיקת שמות האנשים שעזבו את העיר (1895, גליון 38). בכתבה שניה באותה שנה מסייני נמסר, שהמשטרה תובעת דמי עונשים בסך 300 רובל ממשפחות שבניהם החייבים בגיוס לא מילאו את חובתם האזרחית (1895 גליון 287).

שר פלך סובלק כנראה לא היה שונא יהודים, כי בעת שעבר לפטריקוב (1905) ליווהו נציגי הקהילה בידידות והושיטו לו מתנה חומש בכריכת כסף. בדבריו למנהיגי היהודים אמר השר בין השאר: „השגיחו שיהודים לא יתחמקו מחובת הגיוס, כי דבר זה גורם לכם צרות רבות („הפלס״ פולטאבה תרמ״ה עמוד 255).

דרך עיירות־הספר של גבול פרוסיה הבריחו סחורות, אנשים וגם ספרות אסורה שקבוצות מהפכניות רוסיות של מהגרים פוליטיים שלחו מחו״ל לרוסיה. תצויין כאן העובדה המענינת, שגם העתון הסוציאליסטי ה„אמת״ (בעברית), שעורכו א. ש. ליברמן היה יליד סובלק, עבר את דרכו לפטרבורג, מוסקבה, אודיסה ומרכזים רוסיים אחרים דרך עיירות הספר האלה. ליברמן העורך היה שולח את עתונו לבקלירובה, ומשם נשלח לסובלק לסבו ר׳ אליעזר דוב ליברמן, והלה כבר דאג להמשך הפצתו. במכתב מ־7 למאי 1877 כותב א. ש. ליברמן, ש„כעת כבר נמצא בעל־הכרה שמוכן לקבל מספר הגון של טופסי כתב־העת ובאורח הידוע לו יעבירם דרך הגבול וימציאם לחותמים של כמה ערים. בעצמו הוא סופר וסוחר״. ק. מרמר, המו״ל של „מכתבי אהרן ליברמן״ (ניו יורק 1951, עמוד 174) מוסיף, שהסופר־מוכר הוא יהודה ויסטינצקי מבקלירובה.

המצב הכלכלי של אוגוסטוב השתפר והלך עם סלילת הכביש גרודנו־סובלק שעבר דרכה. כן נסללו כבישים נוספים, שתרמו הרבה לקשרי המסחר. הוקמו מפעלי תעשיה שונים: מלבנות, טחנות קמח, מנסרות עצים, מוצרי מלט, וגם בית־חרושת לעורות של דוד יורדנסקי, שהעסיק מאות פועלים יהודים ונוצרים. היהודים היו גם חוכרים, ספקים ומשווקים לאצילים ולבעלי האחוזות הפרטיות.

במשך הזמן קם והתבסס בעיר מעמד עירוני בלתי־יהודי, שהתחיל לדחוק את רגלי היהודים מעמדותיהם הכלכליות, וההגבלות נגדם הלכו ורבו. בעקבות המצב הזה גברה תנועת היציאה מאוגוסטוב והסביבה והתרחבה ההגירה אל מעבר לים. לאחר מכן הגבירה התנועה הציונית הלאומית את השפעתה והטביעה את חותמה על חיי הרחוב היהודי. במרכז התקוות עמדו ההגירה לארצות הים והעליה לארץ־ישראל. גם כאן היו האפשרויות מוגבלות, ודרושה היתה סבלנות יתירה בשביל להגיע במשך הזמן לאחת המטרות הנכספות. כתוצאה ממצב זה פחת הישוב היהודי באוגוסטוב. בשנת 1897 נמצאו שם רק 3637 יהודים בתוך אוכלוסיה בת 12.743 נפש. בתחילת המאה העשרים גדל שוב הישוב היהודי באוגוסטוב והגיע בשנת 1909 ל־6969 נפש, שהוו 59% מכלל התושבים.

הגבול הגרמני היה קרוב מאד לעיר, ואין מלכות אשכנז מכבידה על המבריחים את הגבול בלי תעודת־נסיעה. החלוצים הראשונים שבין המהגרים — ההצלחה האירה להם פנים על נקלה. במשך זמן קצר מצליחים הם לבנות להם חיים חדשים, חיים טובים, וכן גם עולה בידם להעלות מהרה אחריהם את שאר בני משפחתם וקרוביהם וקרובי קרוביהם ואפילו חבריהם וידידיהם.

מעשים בכל יום היו, כי יקומו אנשים בני העיר פתאום ויצאו לאמריקה. האנשים — צעירים ברובם, אברכים. רובם ככולם בורחים מחמת הפחד מעבודת הצבא, בגלל קשיים כלכליים או מסיבות פוליטיות. אשה כי תסע — הרי עינה לבעלה היושב זה שנים רבות באמריקה, ועכשיו שחקה לו השעה לשלוח לה משם כרטיס־נסיעה. המהגרים פנו בעיקר לארצות הברית ולדרום אפריקה. זרם העליה לארץ ישראל היה חלש.

באי־כוח קהילות גרמניה התכנסו בליפציג לטכס עצה כיצד לעזור למהגרים. אח״כ נפגשו בברלין באי־כח חברת „כי״ח" ובראשם אדולף כרמיה, עם באי־כח יהדות גרמניה והחליטו להקים ועדים על־יד גבול גרמניה—רוסיה לעזרת המהגרים. בקניגסברג הוקם ועד בראשותו של הרב ד״ר יצחק במברגר. פעולה חשובה להסדר ההגירה ולחינוך הנוער הנודד ע״י לימוד מקצוע פיתחו הועדים בשטטין, המבורג וממל. הועדים הפסיקו פעולותיהם בשנת 1873, מחוסר אמצעים.

יהודים מפלך אוגוסטוב הגיעו לאמריקה לפני בערך 115—120 שנה. עוד ב־1866 נוסדה בניו יורק „חברת גומלי חסדים לאנשי סובלק והסביבה". המטרה היתה לבנות בית־מדרש ולתת תמיכה ליוצאי סובלק והסביבה.

ב־19 לינואר 1882 הוגש תזכיר מיהודי רוסיה שישבו באנגליה לשר פובידונוסצב בעברית וברוסית, בו הם מציגים תביעות שונות לטובת הרבנים והמלמדים ודורשים

זכויות שווח ליהודים כליתר תושבי רוסיה. בין יוצאי ערים שונות שבאו עליו על החתום נמצאת גם חתימתו של ברוך זילברמן מיאגוסטוב, בעברית וברוסית.

הגירת היהודים גרמה לפעמים לטרגדיות משפחתיות. אנשים נסעו ושכחו את האשה והבנים שנשארו בבית. אפשר היה לקרוא מפעם לפעם בעתונים היהודיים והעבריים מודעות על חיפוש בעלים מאוגוסטוב.

מאידך נמצאו באוגוסטוב אנשים ונשים, שהיו מתפרנסים בכבוד מתמיכת בניהם ובנותיהם שנדדו לפני שנים רבות אל מעבר לאוקינוס.

התנועה המהפכנית ברוסיה הכתה גלים בפולין שראתה במיגור הצאר פתח־תקוה לשחרורה. התעוררו גם הפועלים היהודיים שקופחו בחברה גם כיהודים וגם כפועלים. באוגוסטוב לא היו אז עדיין פועלים, „פרולטריים", העובדים אצל מעבידים, „בורגנים", מנצלים. נותני־העבודה הזעירים היו מנצלים את עצמם ובני משפחותיהם בעבודה קשה. הסנדלרים היהודים שעבדו בעיקר לאספקת הצבא הרוסי היו מעסיקים פועלים נוצרים, שבמשך הזמן למדו את המלאכה והתחרו במעבידיהם הקודמים בפתחם להם בתי־מלאכה משלהם. שני מפעלי הבורסקות של יוסף שמעון פרידקובסקי וישראל הגרדי (שאשתו שיינה אסתר היתה הנושאת בעול) היו מעסיקים נוצרים. והוא הדין בבית־החרושת לחרסינה ולסבון של בנימין לאָפ שממנו עבר לפפירוביץ. לא ייפלא, איפוא, שלפני המהפכה לא היו באוגוסטוב סוציאליסטים למעשה, אף שייתכן שהיו אחדים שהראו ענין בכך מבחינה תיאורטית גרידא.

בראשית שנת 1905 פרץ המרד ברוסיה נגד המשטר הצארי. בכל הערים הגדולות נתקיימו קרבות בין הפועלים למשטרה, ופעולות טירור נגד פקידי השלטון. את החדשות הללו היו קוראים באוגוסטוב בעתונים — „המגיד", „המליץ", „הצפירה" שנתקבלו אצל בעלי־בתים אחדים מחוגי המשכילים וחובבי־ציון. קראו את החדשות וחשבו שכאן לא יארע כלום. אמנם הסנדלרים והחייטים התחילו להרגיש שעוזריהם נעלמים באמצע היום. אבל לא הראו עניין רב בכך.

אך לאט לאט נפקחו עיני הנוער המקומי, ולאו דווקא מקרב הפועלים בלבד, אלא גם מחוגי הבעלי־בתים והאמידים. בראש התנועה המהפכנית באוגוסטוב היהודית עמדו כמה אינטליגנטים שהדריכו וחינכו את הנוער למהפכה, כגון חוה פרנקל (בת הסופר יעקב פרנקל) שהיתה נואמת עממית; חיה מרכוס (בת למשפחה ציונית ותיקה), שאביה היה למדן גדול ואחיה היו ציונים; נתן ורהפטיג (בן הגביר); ורהפטיג (בעל הטחנה) שנטה לאנרכיזם; אברהמל'ה גליקסון (בנו של חיים ואמו לבית שפרלינג); שמרל קריניצקי. בשבתות הם ניהלו תעמולה וערכו אסיפות ופגישות במחתרת ביערות אוגוסטוב. התעמולה התנהלה ע"י ה„בונד" והאנרכיסטים. ה„בונד" (נוסד ב־1897 בוילנה) היתה מפלגה יהודית סוציאליסטית בגולה. ברוסיה היתה בלתי חוקית, ואעפי"כ הצליחה לפתח עבודה מסועפת. בעקבות מלחמת רוסיה—יפן והמהפכה הרוסית הראשונה גדל ה„בונד", ומספר חבריו הגיע לרבבות. מטרותיו היו: מלחמה מקצועית להטבת תנאי העבודה של הפועלים היהודים; מלחמה מדינית למיגור הצארים; השלטת הדימוקרטיה; השגת שיווי זכויות להמוני העם היהודי. הוא ראה את לשון אידיש כלשון

הלאומית היחידה של היהודים. לעברית קראו „לשון מתה", לציונות — „לאומנות" יהודית. בשתיהן — נלחמו בעקשנות ובאיבה רבה.

האנרכיזם דוגל בשלילת כל מדינה וממשל ושואף להקים חברה חופשית של יחידים או קבוצות בלי שלטון ובלי כוח כפיה, חברה המיוסדת על הסכמים חפשיים שנשמרים מרצון טוב. האנרכיזם שולל לא רק שלטון מדינה אלא כל שלטון שהוא; שלטון הרוב על המיעוט, חובת המיעוט להיכנע לרוב, משמעת ציבורית. הוא מחשיב קודם כל את השמדת המדינה כדי שעל הריסותיה אפשר היה להקים סדר אנרכיסטי מושלם. שני החסידים הראשונים של האנרכיזם באוגוסטוב היו עוד בתקופת רבנותו של הרב י. ל. גורדין — שני בניו, אבא וזאב. הרב היה רצוי לשלטונות בגלל ידיעתו את השפה הרוסית ונטיתו למשטר ה„אוהב צדקה וחסד". ודוקא בניו היו קיצוניים בשיטות הסוציאליזם , בהטיפם לאנרכיזם, שברוסיה הוא נחשב לקיצוני ומסוכן ביותר. כל מגע ומשא עם האנרכיסטים גרר אחריו גלות לסיביר, אם לא עונש מוות.

בעיר נראו פני עתון יהודי חדש בשם „דער וועקער". בו מדובר על אוטונומיה יהודית תרבותית, על בחירות חשאיות ישירות. האינטליגנטים קראו את ה„וועקער" בענין, והיו מלמדים את הפועלים להבין את המלים הקשות, הרעיונות החדשים והמוזרים.

מהערים הגדולות החלו להגיע נואמים מפלגתיים. בהתחלה היו נואמים במקומות נסתרים, במחבוא היערות שליד העיר, וקצת מאוחר יותר החלו להופיע גם בעיר. אנשי ה„בונד" המקומיים היו מתפרצים לבית־המדרש הגדול ללא רשות הגבאים, סוגרים את הדלת ועורכים שם אסיפה או הרצאה.

העיר הוצפה בספרות בילתי ליגלית, דפי־קונטרסים, כרוזים וקריאות לשביתות, ללחום בצאר, נגד הריאקציה, בעד חופש ושויון; מתקיימות אספות המוניות ביערות; מתחילים להתכונן ליסוד הגנה עצמית; אוספים כסף למטרה זו, ואם אין נותנים ברצון — לוקחים בכוח. פני היהודים הדואגים תמיד ליום מחר קבצו פארור. בעיר נראו שוטרים עם כידונים על רוביהם. בעלי־בתים והמעמד הבינוני הסתגרו בבתיהם וציפו בפחד מה ילד יום. בינתיים התגברה הריאקציה. כבר החלו להגיע ידיעות על פרעות ביהודי ביאליסטוק וערים אחרות.

הגיע יום מתן ה„קונסטיטוציה" הנודעה. כולם שמחים. הזקנים טענו, שהדבר לא יסתיים בכי־טוב, והצאר בעל הנסיון של „ביד חזקה" לא ייכנע חיש בפני קומץ של בחורים ובחורות מחוסרי נסיון. האנרכיסטים ביצעו בעיר התנפלות בנשק על מפעל חשוב. הפחד בעיר מפני הבאות הלך וגדל. עם הכרזת ה„קונסטיטוציה" חגגו גם באוגוסטוב את ה„נצחון". הנוער התארגן להפגנה עם דגלים לעיני השמש. מילאו את ככר השוק הגדולה ואף תפשו את הרחובות הסמוכים.

אך ימים מעטים אחרי זה החלה תגובת נגד מצד השוטרים והצבא. בעיר החלו חיפושים אחרי עסקני המהפכה, רבים נתפסו וריצו את עוונם בבתי־כלא. שלטון הצאר הכביד יותר את אכפו. כבכל רוסיה דוכאה המהפכה גם כאן. רבים מבני הנוער עזבו את העיר, והיגרו למדינות הים. אוגוסטוב החלה להתגעגע לילדיה שיצאוה ואינם.

שנת 1905 השאירה חריש עמוק בלב היהודים. לאחר דיכוי המהפכה נרגעו לאט, לאט הרוחות, אך החלה התעוררות בחיים היהודיים. בלחץ האירועים נעשו יהודי אוגוסטוב יותר מבוגרים מבחינה פוליטית.

ארגוני הפועלים המשיכו את עבודתם, אם כי בחשאי, מחשש עינא בישא, התנועה הציונית הלכה הלוך ופשוט בעם. הרעיון של בנין ציון וירושלים היכה גלים בלבבות.

פרק אחד־עשר: משכילים וסופרים באוגוסטוב

זרם ההשכלה — יעקב פרנקל — ישראל זאב שפרלינג — ש. ל. ציטרון מורה לעברית — המורה והסופר צ. ז. וינברג.

ההשכלה — הוא הזרם הרוחני שרצה להכניס את יפיפיתו של יפת באהלי שם — החלה במוקדם להכות שרשים בפלך אוגוסטוב. בעוד שברוב מגורי „תחום המושב" עוד היה „משכיל" דבר נדיר — כבר היו בערים ועיירות פלך זה משכילים שמילאו תפקיד בחיי הקהילות היהודיות. באוגוסטוב נמצא מספר משכילים ששימשו בשני כתרים כאחד, של ההשכלה ושל הספרות. מהם תפשו מקום בראש ישראל־זאב שפרלינג ויעקב פרנקל.

יעקב פרנקל היה בעל חנות למוצרי בדים בעיר, ותורתו לא היתה אומנתו. בבית־הכנסת ישב ליד הכותל המזרחי, שנתייחד בכל מקום לאנשי מעלה ורום בעושר וברוח. הוא פירסם בעברית פואימה בת טורים מרובים, שבה שם ללעג איזה רב קנאי שמתפלפל על מאמר אחד בגמרא „נפל מראש הגג ונתקע באשה", ועוד פואימות שפורסמו בכתבי־עת העבריים בתקופה ההיא.

ישראל־זאב בן נפתלי שפרלינג, משכיל, סופר ומתרגם, כיהן כרב־מטעם בעיר. הוא ניהל את ספרי הרישום של נישואין, לידות וגיטין, ותירגם מצרפתית לעברית את האוטופיה הנודעת של הסופר הצרפתי ז'ול וורן (1828—1905) בשם „במצולות ים" (ורשה — 1876). ואת הספר „בבטן האדמה" לאותו סופר (ורשה, תרל"ח — 1878). שפרלינג ידע ארבע שפות על בורין: רוסית, פולנית, גרמנית וצרפתית.

בראש הספר „במצולות ים" נדפס מכתב מחברו בן־עירו יעקב פרנקל:

העתקתך מצאה חן בעיני בשפה הברורה אשר בחרת לך ובסגנון לשונה הצחה והקלה אשר יבין אותה כל קורא, גם אם לא למדו אותה לאשורה. תחזקנה ידיך ועשה חיל בספרות העברית אשר לה הקדשת עתותי חייך עד זקנה ושיבה ואמץ זרועותיך לתת לנו עוד חבורים מועילים כאלה ללמד לצעירי עמנו להבין ולהשכיל תעלומות סתרי הטבע, ותקותי כי כמוני יוקירוך כל אוהבי שפת עבר וחובבי ספרותנו, וגם על שכרך תבוא בשלום.

בהקדמתו „אל הקוראים" מודיע המתרגם, כי אתו בכתובים עוד ספר בשם „הכשיר חכמה" בשני חלקים שאושר לטוב ומועיל על ידי רבי חיים־זליג סלונימסקי עורך „הצפירה", אך לא נדפס.

בראש הספר „בבטן האדמה", מונה הסופר א. ד. ליברמן תהילות המתרגם:

בינה יתירה נוספת למתרגם לברר ולצרף תרגומו, ללטוש ולמרט כל ניב ומבטא עד אשר

שיווה פניו ביתר שאת, לפי טעם רוב הקוראים אשר להם טיב טעם. אשרייך ידידי כי בחרת לך אורי ישרה שהיא תפארת לעושה ותפארת מן האדם. ברוך אתה וברוך טעמך כי לך חיך לטעום מה טוב ומה אהוב ונחמד לאיש ואיש. ועתה קום ועשה חיל בספרות העברית להגדילה ולהאדירה והיה לשם ולתהילה בין אוהבי שפת קודש ומחונניה והמחזיקים בבריתה.

הוא זכור לטוב אף בפי הסופר י. ש. וויס (יהושע הלבני) בספרו „טלטולי גבר" (תל־אביב תרצ"א).

הסופר וויס עשה באוגוסטוב שני ימים. בספרו הוא מתאר בכמה שורות את העיר והסביבה, בהפטירו, כי הנסיעה בשלהי דקיטא שם נעימה ביותר, וביחוד כשהיא עוברת בין יערות־עד ליד נהרות ונחלי־איתן. הוא מכריז, שלעולם לא ישכח את המחזה הנהדר שראה בעברו עם דמדומי־חמה את הגשר התלוי על שרשרות־ברזל ממעל לנהר בוברה הסמוך לאוגוסטוב המוקף משני עבריו עצי־אורן גבהי־קומה שנשתקפו במים האדומים כענקי־אגדה, וכל הנהר נדמה אז לנהר־דינור. בבואה נהדרה כזו לא ראה עוד מימיו. מאוגוסטוב נסע לסובלק דרך יער מצל ועבות.

ש. ל. ציטרון, יליד מינסק, היה מורה־פדגוג וסופר ציוני צעיר שכבר יצאו לו מוניטין בספרותנו. ציונות וחיבת־ציון היו לתוכן חייו ועליהם כתב מספר ספרים מלאי ענין. הוא הוזמן כמורה לעברית לביתו של הגביר והמשכיל ורהפטיג, שהיה אחד מ„פני" העיר, איש עשיר, בעל טחנת קיטור ומים שנמצאת מחוץ לעיר, לא הרחק מבניני הקסרקטין של הצבא. משפחת ורהפטיג שכנה ליד הטחנה בבית יפה הדומה לארמון, באמצעיתו של גן, שבו טייל לו להנאתו טווס יהיר בנוצותיו רבות־הצבעים. מאוגוסטוב היה ציטרון שולח את רשימותיו לעתונים שונים. כנראה שהעיר מצאה חן בעיניו והשתדל להזכיר מפעם לפעם את שם העיר אוגוסטוב בספרים שיצאו מתחת ידיו. מאוגוסטוב הוא עבר לסובלק, ושם פתח „חדר מתוקן" ועסק בהוראה ובהפצת הציונות העברית. ביתו היה מרכז לכל חובבי־ציון ועברים בעיר. אחרי שנה עבר ציטרון למרימפול, אך חזר לסובלק שם נשא אשה ועמד בראש בית־ספר פרטי עד שנת 1897.

צבי זבולון וינברג, סופר ומחנך עברי, למד ב„חדר" ובישיבה ובקורסים הפדגוגיים בגרודנו. עסק בהוראת המקצועות העבריים באוגוסטוב. הוא היה ממייסדי „התאגדות הסופרים והעתונאים העברים" בפולין וזמן מה גם יו"ר שלה. ב־1934 עלה לא"י ושימש בהוראה. סיפורו הראשון „נסיון"* נתפרסם ב„הזמן" הוילנאי (1905). מאז נתפרסמו סיפוריו בכתבי־עת עבריים שונים. היה מעורכי הירחונים „קולות" ו„ראשית". סיפוריו הריאליסטיים מתארים את חיי היהודים בפולין, ולאחר עליתו לא"י — את ההוי הארצישראלי.

בין המחברים שבעיר נמנה גם הרב אברהם שיף, יליד יאשינובקה, שישב באוגוסטוב מספר שנים וחיבר ספרים רבים. בראש הספר „כבוד התורה ולומדיה" באו הסכמות מגאוני וגדולי הרבנים המכנים אותו בתוארי־כבוד שונים, ומהם רבי חיים סולובייציק מבריסק ורבי משה בצלאל לוריה מסובלק.

---

* סיפור מעשה גניבה שקרתה באוגוסטוב.

פרק שנים־עשר: חבלי חיבת־ציון וציונות

כיסופים לאומיים לעליה ולתחית העברית — אגודת „דורשי ציון" — רבני העיר נאמנים לציון — השפעת ההשכלה בעיר — לימוד עברית וספריה עברית — התנועה הציונית בעיר — הפצת שקלים בעיר — תעמולה ציונית ע"י נואמים ומטיפים — במבחן מהפכת 1905 — יחס השלטונות ברוסיה לציונות — רשיון לפעולה ליגלית בעיר — פחד „פועלי ציון" על השלטונות — איסור הציונות מטעם השלטונות — הציונות במחתרת — נשפי חנוכה והגדלת הספריה — איסוף כספים ל„יער הרצל" — ארגון הצעירים — חיפושים ומאסרים בעיר.

הגזירות הקשות נגד היהודים עוררו בקרבם כיסופים לאומיים, שאיפה לעליה לא"י ולתחית העברית כלשון חיה, וכן שאיפות לתיקון החברה.

בשנת תרמ"ה (1885) נוסדה באוגוסטוב אגודה בשם „דורשי ציון".[39] עקב אזלת יד הועד התנהלה הפעולה בכבידות ולא רבו המשתתפים בה. אחרי פטירת השר משה מונטיפיורי חלה התעוררות וחילקו קופסאות לאיסוף תרומות למען ציון, וכדי שידעו להבחין בין הקופסות של ציון לבין הקופסות ע"ש ר' מאיר בעל הנס, רשמו עליהן כתובת מיוחדת „למזכרת ר"מ מונטיפיורי זצ"ל". תוך כמה ימים נתחלקו הקופסות הללו כמעט בכל בתי היהודים באוגוסטוב. הכתב (יז"ש) מביע תקותו שהאגודה תאושר מטעם הממשלה אחרי שהגישו לה בקשה ואז תוכל לפעול באופן חפשי להרחבת המאמצים למען ארץ־ישראל.

חובבי־ציון היו אוספים תרומות לא"י בחתונות, ברית־מילה, עליות לתורה, ע"י מכירת תמונות משה מונטיפיורי, ברכות יובל וכדומה. בעתונים העברים, וביחוד ב„המליץ", אפשר למצוא רשימות של שמות מאספים ומתנדבים לא"י מפלך סובלק לעריה השונות. ולא באחת מהן באה היזמה מצד רבני הערים בחבל זה, שמלבד כל המעלות שמנו חכמים ברבנים־ת"חים הם היו גם יהודים לאומיים וחובבי־ציון נאמנים.

מי לנו גדול מהרב יוסף זכריה שטרן (תקצא־תרסד — 1831־1904), רבה של שאוול, שבשנות נעוריו חי באוגוסטוב. עוד בנערותו הפתיע את כולם בקושיותיו בתלמוד שגדולי הדור נתקשו לתרצן. ספרו הראשון „זכר יהוסף" על הש"ס הוא „ראשית בכורי עולמו" (כדבריו בהקדמה) וכל מביני־דבר הבינו, כי לגאונות נוצר. הוא היה איש האשכולות, אוצר בלום, ספריה חיה. לא הניח דבר קטן או גדול מן התורה בלא קריאה ושינון, בקי לא רק בבבלי וירושלמי, אלא נהירים היו לו שבילי ראשוני הראשונים, הלכות גאונים קדמונים ואחרונים, חכמי ספרד ואשכנז, דברי הפוסקים עם פרושיהם ותורתם של אחרוני האחרונים. כל הספרות הרבנית הגדושה והרחבה פרושה היתה לפניו כמפה והוא ידע כל קמט מקמטיה.

רב זה שלל את הגלות עוד לפני הפרעות ו„הסופות מנגב". וכאשר צץ הרעיון לייסד מושבות בא"י הוא הצטרף בהתלהבות לחזית הבונים, בהבינו שרק בא"י תבוא האומה לגילוי כוחותיה המלא, וראה שהגיע הזמן להתחיל בפעולות ממשיות למען

הרעיון־החלום הזה. הוא תפס את בעית ישוב הארץ לא מצדה הדתי או הכלכלי־פילנטרופי בלבד, כמו שחשבו אפילו הטובים שבדורו. הוא נמנה על אותם הרבנים הראשונים והיחידים שראו את הצד המדיני שבה וראוי הוא להחשב על אבות הציונות המדינית, או כדברי ש.י. יצקן (במאמרו על הרב י.ז. שטרן ב„ספר השנה לסוקולוב כרך ה׳): „זה היה הציוני הפוליטי הראשון — בכל אופן בין הרבנים, אשר הביט על הישוב מהנקודה הפוליטית...״ הוא היה ציוני נלהב והראשון שאסר אתרוגי קורפו וציוה להחליפם באתרוגי א״י. בתנועה הציונית הוא ראה עקבתא דמשיחא ואתחלתא דגאולה. בעצמו היה מכתת את רגליו וסובב מבית לבית לאסוף נדבות למשען המושבות, והשפה העברית היתה ילדת שעשועיו.

הרב י.ל. גורדין, שכיהן באוגוסטוב בשנים תרמ״ו—תרנ״ז (1886—1897), היה חובב־ציון והביע לא פעם בדרשותיו, שאפילו מחללי־שבת בציון יש להם חלק לעולם־הבא, שכן הם בונים בתים ומושבות בארץ הקודש.

יהודי אוגוסטוב, שעמדו בקשרי מסחר עם פרוסיה ועם ערים רחוקות ברוסיה ואף נסעו לחו״ל בעניני מסחר וכלכלה, הושפעו מההשכלה שהתחילה להתפשט בקרב יהודי המערב. ההתענינות בספרים החיצוניים היתה קיימת בדרך כלל בליטה גם בקרב הרבנים שעיינו בספרים גרמנים, ומהם שהיו קוראים יום־יום את העתון הרוסי „נובוסטי״, והיו נהירים להם שבילי המדינה וטכסיסי הפוליטיקה.

משום כך היו נושאים חן בעיני המשכילים ו„פני״ העיר. לעומתם היהודים החרדים והאדוקים — דעתם לא היתה נוחה מהם. דווקא יתרונם — ידיעותיהם הרבות בהוויות העולם — נחשב לחסרון.

פעולות המשכילים בברלין עם משה מנדלסון בראשם, שניגשו להוציא ביאור לתורה (באשכנזית) ומאספים בעברית, נתקבלו באהדה בערי ליטה. כאן רבו החותמים על חמשה חומשי תורה עם הביאור החדש.

ובכן, הכיסופים הטמירים לציון, הגזירות הקשות מצד הרשות נגד היהודים, והנטיה להשכלה — נדברו יחד לקדם את תנועת חיבת־ציון.

בשנת תר״ן (1890) נתעורר הרצון בין משכילי אוגוסטוב ללמוד את השפה העברית ולחבבה על כל יודעי ספר. משכילים אחדים מבני הנעורים נתעוררו לייסד „בית עקד לספרים עבריים״. החלו מספרים עבריים, ועברו גם לאיסוף ספרים בשפה הגרמנית והרוסית. השפה העברית נעשתה לשפה מבוקשת מטעם הנוער, והאמידים שבעיר הזמינו מורים פרטיים ללימוד עברית לילדיהם. בין המורים לעברית באוגוסטוב נמצא הסופר־המורה ש.ל. ציטרון, צ.ז. וינברג ומורים נכבדים אחרים.

התנועה הציונית באוגוסטוב. מתנועת חיבת־ציון גדל והתפתח הרעיון הציוני, שמשך אחריו את המוני היהודים.

בועידה הציונית השניה (ורשה, קיץ תרנ״ח) הוחלט לדרוש מהציונים שילמדו עברית, ובמיוחד שילמדו את בניהם עברית ושיחנכום ברוח לאומית. בקיץ שנת תרנ״ט נתכנסה בוילנה ועידה גלילית ע״י המורשה הרב ש.י. רבינוביץ מסופוצקין. באו 71 צירים מ־51 ערים ועיירות. מאוגוסטוב לא נשלח ציר. לפי הדו״ח שנמסר מפעולות הגליל גדל במידה ניכרת מספר האגודות והשוקלים, ומ־16 אגודות לפני שנה הגיעו

בתרנ"ט ל־135. לפי הדו"ח מכספי השקלים בשנת הקונגרס החמישי מיולי 1901 נמכרו בפלך סובלק 974 שקלים. ומהם — באוגוסטוב חמישים שקל.

התפקידים שהוטלו על האגודות היו: הרחבת התנועה ע"י הפצת שקלים ומניות של "אוצר התיישבות היהודים" ("הקולוניאל בנק"), איסוף תרומות לקק"ל, ואף לועד האודיסאי של חובבי־ציון ואיסוף ספרים לספריה הלאומית בירושלים.

האגודות הציוניות יסדו ספריות ואולמי־קריאה, מקהלות ושיעורי־ערב, "מנינים" וחברות ללימוד התנ"ך, היסטוריה, ש"ס וספרי־קודש אחרים והונהג שכל חבר חייב לשקול את השקל הציוני. בכל מוצאי־שבת היו החברים מתכנסים וקוראים את ה"חוזרים" של מורשה הגליל וידיעות על המתרחש בציונות ובעולם היהודי.

ציוני אוגוסטוב היו מעונינים עוד מתחילת התנועה הציונית לפעול באורח ליגלי. עוד בשנת תרמ"ה השתדלו ציוני המקום לקבל רשיון, לא ידוע אם הצליחו, אך הפעולות נמשכו.

למעשה ידעו שלטונות רוסיה על פעולות הציונים כמעט מאז ראשיתן אולם לא הפריעו. אך חל שינוי לרעה. השלטונות נוכחו, שהציונים דנים לא רק בעליה לא"י והתיישבות בה, אלא גם בבעיות תרבות וחינוך לאומי בגולה. לא היה רצוי להם גיבוש האוכלוסיה היהודית ברוסיה לגוף לאומי מלוכד. גם פעולות "פועלי־ציון" — שהשתמשו בסיסמאות מהפכניות — גרמו לשינוי ביחס השלטונות.

במרץ 1906 הוציאה הממשלה חוקים שלפיהם נאסרו כל האגודות שיש להן מצע מדיני ושמנהיגיהן יושבים בחו"ל. לציונים הרוצים להתאגד לאגודה ניתנה שהות קצרה להגיש בקשה למושל. ב־1 ביוני 1907 נשלח מהמיניסטריון לעניני פנים חוזר ובו הוראות לפעול נגד הציונים המנהלים תעמולה ערה למען השקל והק.ק.ל. משנת 1910 התחילו השלטונות להחמיר בדין. הם אסרו את העסקנים והגישו משפטים נגד עורכי עתונים יהודים, עד שכל פעולת התעמולה היתה מן הנמנעות. המשטרה עקבה אחרי פעולות הציונים והם נאלצו להסתירן ולהסוותן ככל האפשר. ועידות נקראו "חתונות", שקלים — "שקים" וכדומה.

הועד הציוני המרכזי בוילנה השפיע על האגודות הציוניות בליטה שיגבירו את פעולותיהן. הוא שלח נואמים ומדריכים לערים ולעיירות. ליב יפה עבר מוילנה לגרודנו והתייצב בראש הועד הגלילי שפיתח פעולה ציונית רחבה.

בקיץ תרע"ג, לפני הקונגרס ה־11, התכנסה "חתונה" בסובלק. בועידה השתתפו נציגי הועד המרכזי והועד הגלילי. לועידה הוזמנו אגודות מ־14 ערים, ובאו צירים מעשר הערים: סובלק, אוגוסטוב, סופוצקין, סייני, מרימפול, קלווריה, פילבישוק, סימנה, ולאדיסלאבובה, וילקובישק, וירבאלן.

בארכיונו של לייב יפה שהועבר לירושלים נשתמרו מכתבים מאגודות ציוניות שהשתייכו לגליל בשנים 1911—1914. בארכיון זה מצאנו כשלושים מכתבים וגלויות, שוברות ומברקים מהאגודה הציונית באוגוסטוב שנשלחו אל הועד הגלילי בגרודנו. כנראה שהארכיונים מהשנים הקודמות אבדו בעקב החרמות וחיפושים תמידיים של המשטרה, שהשגיחה בשבע עינים על הפעולה הציונית שהיתה אסורה בציבור. המכתבים של אוגוסטוב הם מהשנים 1912—1913. וטוב שנשאר לנו מעט חומר בכתב מציוני

אוגוסטוב, ממנו משתקף המצב החמור שבו נמצאו עסקני הציונות בעיר בזמן שלטון הרוסים.

משנת 1912 אין מכתבים רבים. כנראה מחמת זהירות נשארו מכתבים לא מעטים ללא תאריך, וקשה להחליט לאיזה שנה לצרפן. רוב המכתבים מתייחסים לשנת 1913.

חייקל מיטויאר, שישב באוגוסטוב, כתב ב־28 למרץ 1912 לגרודנו בתשובה על מכתב שנתקבל משם, שאין לו מה לענות, היות „שבעיר אין שום אגודה ציונית ואין אף ציוני אחד". הוא מוסיף, שגם בעבר לא היו אגודות בעיר. הוא אמנם מכר מספר שקלים בין מכרים, בלי שיש ביכולתו לעשות משהו לתיקון המצב, ראשית משום חוסר פנאי, ושנית משום ש„עיירתנו רחוקה מן הרעיון הציוני כרחוק מזרח ממערב".

במכתב שני מ־12 ליוני 1912 כותב חייקל מיטויאר למר מרגולין בגרודנו ומודיע, שהיה אצלם המטיף אברמסון ונאם פעמיים. הרושם שהשאיר בציבור היה טוב מאד, וכתוצאה מכך נתאספו כמה חברים והחליטו לפנות למרכז הגרודנאי בבקשה לשלוח לאוגוסטוב 200 שוברות שקלים, 200 ספרים מה„קופיקה ביבליותיקה", 25 קופסאות הקק"ל לפי הכתובת של דוד אריה אלכסנדרוביץ. וכן הוא מודיע שיש ברצונם לייסד בעיר אגודה ציונית ואין תחת ידם התקנות. לכן הם מבקשים לשלוח להם את התקנות ולהודיעם על הצעדים שעליהם לעשות כדי לייסד ולאשר את האגודה.

המכתב השלישי (ב' בתמוז, בלי לדעת אם זה שנת 1912 או 1913) פותח בפסוק „הזורעים בדמעה ברנה יקצורו". והכותב מתאונן: „ואנחנו לא זרענו על לבות המוננו ונאורינו את רעיון התחיה לכל ענפיה וסעיפיה. ואם לאחרונים יש איזו ספרות ציונית — הנה להמון אין כאן כלום". הכותב מציע להטיף לרעיון האבסטרקטי השכם והערב ללא הרף, ואז ימצאו את חיבת העם והתנועה תהיה לאומית. לדבריו על המרכז בגרודנו „לברוא" מטיפים ולהוציא על כך כסף רב. „הקהל לא ידל" ויכניס למוסדות הציונים השונים. אחרי שהוא מתעכב על בעיות הקונגרס ושליחת צירים הוא עובר לכתוב על המצב הציוני באוגוסטוב, שאינו דומה לערים אחרות שהציונות בנתה לה בהן קן בימים הראשונים והיא הולכת ונמשכת שם ללא הפסקה וטוב שם לעבוד, כי יש עובדים במידה מספקת. ואילו באוגוסטוב הכל זר להם. לפני כשנתיים, כשהכותב בא להשתקע בה, הוא מצא עיר עזובה ושוממה במובן האידיאי. הוא לא מצא בה מוסדות תרבותיים עבריים או יהודיים, וכל רוח היה זר לאנשיה. הרב יצחק ניסנבוים, המטיף המפורסם, הגיע פעם העירה ונאם בבית־המדרש, ולא בא אף מנין שומעים. והנה בא אברמסון, והוא הלהיב את הלבבות והחלה תנועה שפעלה משהו, ושוב נשתקעה מחוסר תומכים. שלושת העסקנים הציונים טרודים כל הימים בעסקיהם. וזוהי התשובה למה אשתקד היה רב מספר השקלים שנמכרו בעיר, כי התסיסה טרם נחלשה; ואלה שנתנו אז בעין יפה, אינם נותנים היום גם בעין לא יפה. אבל כעשרים איש קנו מניות של „הכשרת הישוב הא"י" בתשלומים לשיעורים, מתנדבים לקק"ל וכדומה. הוא מסכם את דבריו: א) להגביר את ההטפה הציונית בעל־פה ובכתב; ב) לכנס לעתים לא רחוקות כינוסים גליליים של ראשי האגודות בכל עיר.

המכתב מתשרי תרע"ג מוסר על שינויים לטובה. לפני חדשיים נבחר ועד, ואחרי שחברים אחדים הרגישו שהוא מתנמנם קראו לאספה כללית ודרשו דו"ח מפעולתו.

הועד הישן התפטר ונבחר ועד חדש. והנה תוצאות עבודתו: א) הוא סידר את הקערות לטובת הישוב בא״י, ובמקום 12 רובל שנאסף אשתקד לטובת הישוב נשלח השתא 40 רובל; ב) הוא העמיד קערות גם לטובת התימנים בא״י ונאסף כ־25 רובל; ג) הוא מכר כמאה שקלים נוסף לשקלים של אברמסון ועומד למכור מאתיים שקל; ד) הוא ערך „מנין" בשמחת־תורה ומהנדבות והנדרים נאספו ששים רובל; ה) נתכנסה אספה רבה ובה הרצה אחד על התימנים וערכם הגדול בתור מתישבים עותומנים בא״י ובתור פועלים. האספה החליטה לאסוף 380 רובל לבנין בית בא״י לתימנים. כ־60 רובל מונחים כבר ב„חברת חסכון והלואה" דכאן; ו) באספה של יודעי עברית ומוקיריה הרצו חברים אחדים על גודל חשיבותה של שפתנו בעבר שצריכה להפוך גם לשפת העתיד והחוט ההיסטורי לא ינתק. דבריהם עשו רושם ומיד התנדבו לתת כ־30 רובל לשם פתיחת סניף לאגודת חובבי שפת עבר ונבחר ועד שיעסוק בביצועו. הועד החליט לערוך נשף חנוכה לטובת הקפא״י ולטובת התימנים.

במכתב הבא אחרי זה נאמר, שהעבודה לא פסקה ומקוים כי גם להבא יעבדו במרץ וביתר שאת. אכן מכשולים שונים מונחים בדרך הביצוע של נשף חנוכה עם תמונות־אור. אבל אינם בני־חורין להפטר מכך. הם רוצים להציג על הבמה חזיון יהודי ולהראות את התמונות לפני הקהל ולהטיף להם דברים חמים על החנוכה. הסעיף האחרון של תכנית הנשף יהיה הקשה ביותר לבצעו; ראשית, מחוסר נואם מצוין, ושנית, בעקב הקושי לקבל רשיון מן הרשות לפרוגרמה לאומית. ובכל זאת החליט הועד להשתדל... זה ארבע פעמים כתבו לועד חובבי שפת עבר בפטרבורג על ייסוד סניף לאגודת חוש״ע (חובבי שפת עבר) כאן — ואין מענה.

במכתב מה׳ בטבת תרע״ג מסופר, שבאחד ממוצאי השבתות נערכה אספה כללית ובה השתתפו כשמונים איש מכל שכבות העיר ובה הופיעו שלושה נואמים על פרשת החנוכה, על הפעולה של האגודה ועל העברית כשפת העבר והעתיד. הקהל היה מרוצה מאד. וכן מודיעים שזה שבועות אחדים קיימים שיעורי־שבת ומתאספים צעירים וזקנים לשמוע פרק בתנ״ך והיסטוריה והרצאה על גבורינו ההיסטוריים. השיעורים מושכים קהל רב והאנשים הנוהרים אליהם מתרבים. חמשים הקופסאות החדשות של הקק״ל כבר נפוצו בקהל. רשיון לאישור האגודה לא נתקבל.

במכתב מכ״ה בשבט תרע״ג נאמר, כי הועד החליט לדרוש מגרודנו מטיף לשלוש הרצאות על החברה להכשרת הישוב, מטרותיה, פעולתה ועוד. אברמסון הוא מטיף מצוין וגם עסקן. הוא לא הסתפק בהרצאה בלבד, אלא פעל וייסד את אגודתנו.

באותו מכתב באה ידיעה על הספריה העברית באוגוסטוב, שיש לה כאלפיים ספרים ברוסית, כאלף באידית ורק 400 בעברית. זה קרה מפני שבהנהלת הספריה לא היה אף אחד מהציונים שיפעל למען ריבוי מספר הספרים העברים. כעת עושים מאמצים להחליף את ההנהלה באספה הכללית של הספריה, ואז הכל יבוא על מקומו בשלום.

במכתב מר״ח ניסן תרע״ג נמסר על תוצאות הפעולה בשבועות האחרונים. נצחון גמור נחלו הציונים באספה הכללית של הספריה וההנהלה עברה כולה לידם. הועד החדש ניגש ראשית כל לבסס את המחלקה העברית שהיתה עזובה ודלה, וכבר נתקבלו ספרים עבריים חדשים עוד לפני שהביאו ספרים ברוסית ואידיש. כן מודיעים על פתיחת

סניף רשמי לאגודת „חובבי ציון" שבאודיסה. בתקוה שבחסות אודיסה יוכלו להרבות ולהפרות את הפעולה, וכבר באו בדברים עם אודיסה. נרכשו עוד ארבע מניות של חברת הכשרת הישוב על שמות: דוד בויארסקי, רבקה צערנעס, יחזקאל רוטנברג, מאיר מייזלר. כמו כן הוחלט לשלוח ציר לקונגרס הי"א מאוגוסטוב. והואיל שבאוגוסטוב לא היה ראוי לאותה איצטלא ולא היה ביכולתם לשלחו על חשבונם, הוחלט לפנות בבקשה למרכז בגרודנו שימליץ על איש הגון וכשר לשליחותו ואז יצביעו בעדו, בתנאי שיבוא אחר־כך למסור דו"ח מעבודת הקונגרס.

ההרצאות שהתקיימו בימי השבתות בבית המדרש בטלו. החרדים בעיר חיפשו תואנה לבטלן, והדבר עלה בידם, כשאחד המורים אמר בין השאר, כי שמשון הגבור אינו אלא גבור אגדי. אז סגרו את בית המדרש בפני המרצים.

במכתב בלי תאריך מודיעים על משלוח כספים לטובת „יער הרצל", כדי לנטוע 12 עצים על שם העיר אוגוסטוב, ושאר השלושה — על השמות: א) דוד בן אהרן צוקרמן ליום היכנסו בבריתו של א"א; ב) ראובן בן אברהם הלוי לוין כאות־תודה על עבודתו; ג) הש"ץ דמתא יוסף חיים ראטנר כאות הוקרה על פעולתו הציונית.

במכתב אחר נמסר על הצעירים שנתארגנו לאגודה־מיוחדת, בלי לראות אצלם עדיין מעשים ממשיים, וכל כוחם הוא רק בפה. אבל מספרם הולך ורב. מר ל. יסד אגודה בת 12 חבר, וכעת מספרם הוכפל.

לשם הנצחת החברים הציונים שעבדו במחתרת באוגוסטוב על אף הבילוש והפיקוח מטעם המשטרה נמסרת בזה אחת הרשימות של החברים בני אוגוסטוב באגודה הציונית. הרשימה לפי א"ב: אלכסנדרוביץ דוד לייב, אויערן מרדכי, אליכנוביץ פנחס, אברמסקי אליעזר, איזרסקי שמחה, אייזנשטט שמואל, בורוביץ יעקב, בורוביץ ניסן, בורוביץ יוסף, באזאנט זלמן לייב, ברגשטיין דב, ברמזון זלמן, בויארסקי דב, בורובסקי נ., בויארסקי דוד, בליכרסקי נחום, באס משה, ביעדאק אריה, ביעדאק יעקב, בקר יעקב יהודה, בורובסקי ישראל יהודה, ברינמן ירחמיאל, גליקסון חיים, גרוסברג ישראל, גרוסברג מאיר, גולדשמידט שמואל מאיר, גוטשטיין ב., גאפנשטיין אליעזר, גרינוולד פייגל, גליקסון דוב, גריצאן ש.ד., גרינברג שמואל, דנמרק שרה, דמרצקי אלתר, הלפרין אליעזר, ורהפטיג שמעון, זופניצקי שלום, זליקזון שבתי, יעדוואב אליעזר, יאכנס שמריהו, לאפ בנימין, לוין ראובן, ליבאטינסקי צבי ברוך, לייזרוביץ אברהם, ליובל שמואל יצחק, לאפ צבי אריה, לאפ חיים, לוזמן זאב, לוזמן ליבא, לוזמן ישראל, לויטה אריה לייב, מרכוס חיים יוסף, מינסקר ל., מיכלסון שלמה, מעדיאנובסקי אייזיק, מייזלר מאיר, מייסקי וו., סטוליאר יצחק, סטאביסקובסקי יעקב יוסף, סארנה סופיה, סימנר דוד, סולובייציק ס., ערבשטיין משה, פרנקל ישראל, פיינשטיין צבי, פיאנקה יצחק, פיינשטיין הלל, פיינשטיין מנחם מנדל, צוקרמן אהרן, צ'רנס צבי, מרת קנטורוביץ, קלסון שאול, קופיצ'ובסקי זלמן לייב, קליינמן זלמן, קריניצקי יצחק, קאנטשוק אליהו, רוטנברג חוה, רוטנברג יצחק, רובינשטיין, ראציצקי ישראל מרדכי, רוטנברג משה, רוזנפלד אברהם־דוד, רכטמן נחמיה, שקליאר רבקה, שומסקי יעקב צבי, רוטבליט ישראל, רוטנברג יחזקאל, שרייבמן משה, שפרלינג שלמה, שומסקי אליהו לייב.

במכתב מי״ג בניסן תרע״ג מסופר, שהוחלט לקבוע את ימי חול־המועד להרקת הקופסאות ולגבית מס הערכה כפי שהושת עליהם, ואילו ימי הפצת השקלים נדחו לשלושת ימי ההגבלה. הם יתאמצו להפיץ את הרעיון של הקק״ל ויריקו את הקופסאות וללא ספק יצברו סכום מסוים לטובת הקק״ל. אחר כך יעשו מאמצים להפצת השקלים. לא עסקו באיסוף נדבות בפורים לטובת בית לתימנים ובמקום זה שלחו 53 רובל ל„גאולת ירושלים״, כי אין להעמיס על עסקנינו המעטים, לפעול בבת אחת לטובת מוסדות שונים, שאמנם כולם נחוצים ומועילים, אבל החברים עומדים נבוכים ושואלים: מי נידחה מפני מי? היה רצוי להכריז על פעולה בכל חג למוסד מסוים. אבל היספיקו חגינו לטובת מוסדינו? תסיסה רבה מורגשת בקרב הצעירים בערים רבות, ובקיץ זה עם בקורי הצעירים מערים אחרות אצלנו, תיעשה תעמולה גדולה בקרבם ואולי נעשה חיל.

ממכתבים של חדשי הקיץ מסתבר, שהפצת השקלים נתקלת בקושי, עקב חוסר מתנדבים. הורגש צורך בנואמים שהוזמנו ולא נענו. בעיר מצויים אחדים המסורים לרעיון הציוני בכל לבם ונפשם, ורק בעמלם נעשה דבר מה עד כה. ברם הם טרודים מאד. הם מרגישים צורך בנואם ומטיף ליום כ׳ בתמוז, יום פטירת הד״ר הרצל, שבו יוכלו לאסוף לטובת „יער הרצל״. חפצים הם לערוך אזכרה ולעורר את הציבור ולעשות דבר ממשי, כשהקרקע כבר מוכשר.

התקיימה מלחמת בחירות לקונגרס הציוני. היו שלושה מועמדים: ד״ר ברנשטין, אולשצקי מקלווריה, והצעירים העמידו את מר קראנעץ בשם ב. גולדברג. הראשון היה יותר רצוי. על השני חסרו עדיין ידיעות אם הוא ראוי לאותה אצטלא. בגלל חוסר מאתים שוקלים נאלצו ציוני העיר להצטרף לעוד עיר לשם בחירת ציר משותף.

גלויה מכ׳ בתמוז תרע״ג מוסרת, שנערכה בעיר אזכרה לנשמת המנהיג ד״ר הרצל בבית־הכנסת. החזן עם המקהלה שרו „יושב בסתר״ ונואם אחד מצעירי־ציון מוילנה נאם על פעולתו של הד״ר הרצל. נואם שני — על „יער הרצל״, ואחר זה נערכה אזכרה. הרושם היה מצוין ונעלה. נאסף סכום לא קטן לטובת „יער הרצל״.

הפעולה הציונית החשאית באוגוסטוב היתה כנראה „גירא בעינא דשטן״, ואולי היתה יד המלשינות בזה. על כל פנים ידוע, שיד המשטרה שהיתה פרושה על הציונים בערים אחרות נגעה באחרונה גם באוגוסטוב ועוררה פחד. ואכן, העסקנים באוגוסטוב היו די זהירים במשאם עם ועד הגליל. על המכתבים לא ניכר שם הכותב. המונחים העיקריים באו בלשון נוטריקין וגמטריא, ואף הכתובת לקבלת דואר היתה בעקיפין. ובכל זאת נפל דבר בעיר. הנה קוראים אנו במכתב אחד מספטמבר 1913: ...אל תשלחו לנו לא שקלים ולא חוזרים, כי פה מתנהלת חקירה גדולה מהפוליציה והז׳נדרמריה על אודות הציונים דפה, ואנו צריכים להיזהר מאד. גם אני נקראתי שמה. במה יגמר הדבר — אי אפשר לראות מראש. אבל זהירות לא תזיק. הזהרו במכתבינו.

במכתב שני מ־5 לספטמבר 1913 נאמר: קבלנו. אבל חסר שובר שלי, והדבר חשוד, מפני שנתגברה השמירה. בבקשה לענות תיכף. אולי לא הושם השובר, והפחד הוא פחד שוא. אנא לא לשלוח הדברים הצנועים ביותר.

כנראה שמפני עינא בישא חלה הפסקה בחילופי מכתבים בין המרכז והאגודה באוגוסטוב.

הפסקה זו גרמה גם להפסקת קבלת ידיעות, מה שהביא בעשרים לדצמבר 1913 לשאילתא במכתב: „מדוע חדלנו לקבל מכתבים? לקבל חתימות על „הצפירה" ועל יתר העתונים קשה מאד, אבל טוב כי תבוא „הצפירה" לבית. אנו מחכים למכתבכם".

כך היו פני הציונות באוגוסטוב בסוף שנת 1913. בארכיון לא נמצאו מכתבים משנת 1914, היא השנה שבתשעה באב בה פרצה המלחמה העולמית הראשונה בין רוסיה וגרמניה ומחול־הדמים החל להשתולל. תקופת המחתרת הציונית ברוסיה נסתיימה עם פרוץ המלחמה האדירה, ועם סיומה החלה תקופה חדשה לציונות, תקופה של אתחלתא דגאולה.

ביבליוגרפיה על אוגוסטוב

א. ספרים:

אהלי שם, מאת שמואל נוח גוטליב, פינסק, 1912, עמ' 364.
אלגעמיינע ענציקלאפעדיע, דובנאוו־פאנד, פאריז 1934, ערשטער באנד ז. 171.
„אלה אזכרה", אוסף תולדות קדושי ת"ש—תש"ה, כרך חמישי, ניו־יורק, תשכ"ג: הרב ר' עזריאל זליג נוח קושלבסקי מאוגוסטוב, עמ' 123—126.

אנציקלופדיה יודאיקה (גרמנית) הוצאת „אשכול", ברלין, כרך שלישי, עמ' 602—603

אנציקלופדיה כללית „יזרעאל", הוצאת ספרים יזרעאל בע"מ, תל־אביב, כרך ראשון, עמ' 61.

אנציקלופדיה „אשכול", הוצאת „אשכול" ברלין, כרך ראשון, עמ' 48 - 49.
במצולות ים, מאת ז'ול וורן, תורגם מצרפתית בידי ישראל זאב בן נפתלי שפרלינג, ורשה, תרל"ז — 1876.

בריינסק, ספר הזכרון, ניו־יורק 1948: „אוגוסטאווער שול" בהארלעם עמ' 161.
דרייסיק יאר אין ליטא און פוילן (אוטאביאגראפיע) פון אבא גארדין, בוענאס־איירעס.

האנציקלופדיה העברית הכללית, הוצאת „מסדה", תשי"ט, כרך א', ע' 644.
האסיף, בעריכת נ. סוקולוב, שנה שניה, תרמ"ו, ורשה, עמ' 129.
„זכרון יעקב", מאת הרב יעקב ליפשיץ, חלק ג' עמ' 76, 79.

„חרוזים אדומים", מאת פניה ברגשטיין, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשט"ז, עמ' 175—176.

טלטולי גבר, מאת י.ש. ווייס (יהושע הלבני), ת"א, תרצ"א, עמ' 89, 90.
„יהדות ליטא", הוצאת „עם הספר" בע"מ, תש"ך — 1959, כרך א', עמ' 84, 117, 179, 511, 526.

יזכור־בוך סובאלק, ניו־יורק.
„ימים ראשונים", תרצ"ה, זכרונות א.מ. אלטשולר.
כבוד התורה ולומדיה, פירוש על שיר־השירים, מאת אברהם בן שמעון שיף, בילגוריי, תע"ג.

לוח אחיאסף, שנה חמישית, תרנ"ח, ורשה, בלוח השימושי עמ' 11.
לוח אחיאסף, שנה ששית, תרנ"ט, ורשה, בלוח השימושי עמ' 11.
„ליטע" זאמלונג, ווילנע, 1914, בהוצאת אוריה קצנלנבוגן וא.י. גולדשמידט, עמ' 984.

„ממעונות אריות", מאת הרב עזריאל זליג קושלבסקי, בילגוריי, תרפ"ח.
„נחלת אבות" מאת הרב לוי יונה אובצינסקי, רבני אוגוסטוב עמ' לו, 82, מו, נא.
ספר הזכרון לקהילת אוסטרוב־מזוביצק, תל־אביב, תש"ך, עמ' 22, 23.
ספר זכרון לקהילת לומז'ה, תשי"ג, עמ' 17, 20, 25, 105, 115, 317.
„עין צופים", על חמשה חומשי תורה, מאת עזריאל זליג נוח קושלבסקי, וילנה, תרפ"ג.

פינקס ביאליסטאק, מאת א.ש. הירשברג, כרך ראשון, ניו־יורק תש"ט, עמ' 379.
פינקס ועד ארבע ארצות, בעריכת ישראל הלפרין, סימן שמב, תנו, תנז, נו' 83 (לסעיף תתמג).
פניה — שלושים למותה, גבת תשי"א (בסטנסיל) עמ' 11,5.

קולטור־טרעגער פון דער אידישער ליטורגיע, פון אליהו זאלודקאווסקי, 1930, עמ' 311.

„קורות עיירה אחת", מגילת השגשוג והחורבן של קהילת סופוצקין, מאת אלכסנדר מנור, תש"ך.

רשימות, מאת פניה ברגשטיין, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשי"ב, עמ' 6.
שו"ת, מאת הרב משה יהושע יהודה ליב דיסקין, ירושלים, תרע"א, סימן מד
תולדות חיבת ציון, מאת ש.ל. ציטרון, אודיסה, ח"א, תרע"ד, עמ' 84.
(עמ' מב) ערוך להרב שמואל אביגדור אבדק"ק אגוסטוב ונשוויז.

תשובות יהודה, מאת הרב יהודה לייב גורדין, וילנה, תרס"ח, בהקדמה, עמ' 144, 152.

ב. כתבי־עת:

הכרמל, בעריכת ש.י. פין, וילנה, שנה שלישית, תרכ״ג, עמ׳ 290.

הכרמל, בעריכת ש.י. פין, שנה שישית, תרכ״ו, עמ׳ 116, 699.

„המגיד״ תרי״ח — 1858 גליון 10, 18.

״ תר״ך — 1859 ״ 41.

״ תרכ״א — 1861 ״ 3, 45.

״ תרכ״ג — 1863 ״ 44, כ״ד טבת, ט׳ שבט.

״ תרכ״ד — 1864 ״ 42.

״ תרכ״ה — 1865 ״ 26.

״ תרכ״ו — 1865 ״ 47, 50.

״ תרכ״ו — 1866 ״ 5, 11.

״ תרכ״ז — 1867 ״ 2, 23, 25, 28.

״ תרכ״ח — 1868 ״ 14, 16, 19, 31.

״ תר״ל — 1870 ״ 19, 34.

״ תרל״א — 1871 ״ 13.

״ תרמ״א ״ 50.

״ תרמ״ג — 1883 ״ כ״ה טבת, א׳ אדר.

״ תרמ״ט — 1889 ״ 21, 26.

„המליץ״ — 1881, גליון 13, 21,26.

״ 1885 ״ 68.

״ 1890 ״ 154.

״ 1896 ״ 228.

״ 1902 ״ 46.

„הצפירה״ תרכ״ב גליון 10, י׳ ניסן

״ תרל״ח ״ 19, י״ח אייר

״ תרמ״א ״ 21, 22, 25, 32.

״ תרמ״ב ״ 40, כ׳ חשון

״ תרנ״ב — 1892 — 79.

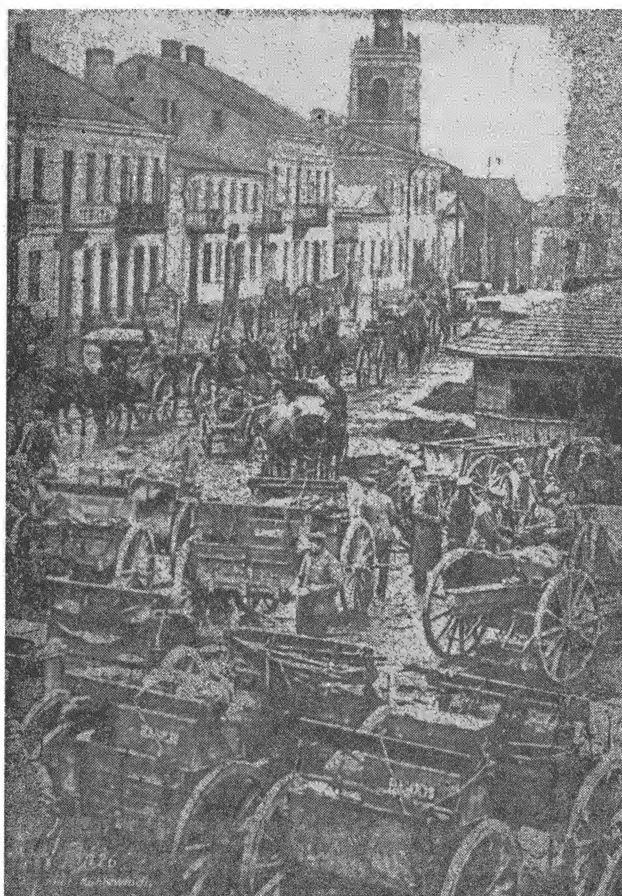
„היהודי״, בעריכת יצחק סובלסקי, לונדון, שנה 3, גליון ל״ה, י״ז סימן תר״ס — 1900.

„פוילישער איד״, ניו־יארק, נומער 19, דצמבר 1943, עמ׳ 3.

חותמים על ספרי מחברים:

היה זה לפנים מנהג נפוץ, שמחבר ספר שרצה להדפיסו אסף לפני זה, בתורת מקדמה לרכישת הספר, סכום כסף מ„חותמים״ שנקראו בשם הלועזי „פרנומרנטן״. רשימות הפרנומרנטים שבאו בסוף הספר שיקפו את הצד התרבותי של העיר ושימשו חומר חשוב לתולדות הישוב היהודי. בזה אנו מוסרים כמה ספרים שבהם התפרסמו רשימות פרנומרנטים של יהודי אוגוסטוב:

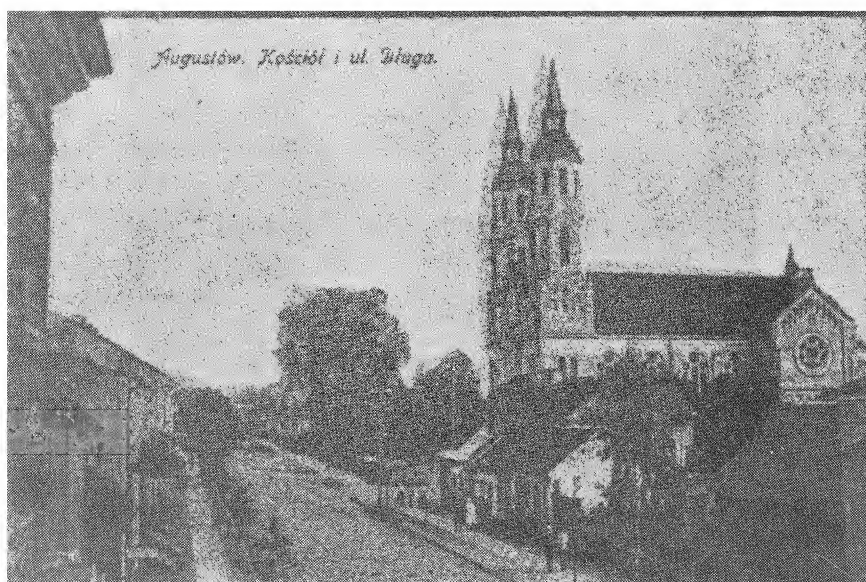
„תולדות הארץ", ח"א, יוסף שיינהאק, ורשה, תר"א.
„ספר היחש לכתב האשורי", יעקב בכרך, ורשה, 1954.
„ונגש הכהן", להלל דוד טריווש, וילנה, תרמ"ב.
„חשק שלמה", למשה שלמה לווינסון, ורשה 1888.
„מפיק מרגליות", לדובר איש הורוויץ, וילנה, תר"ן.
„תפארת צבי", צלבי הירש בויארסקי, ורשה, תרנ"ג.
„המאיר לעולם", למאיר מיכל רבינוביץ, וילנה, תרס"ג.
„פרדס החכמה", למשה ב"ר אהרן מסלאנט.

ככר השוק בתקופת המלחמה העולמית הראשונה 1918—1914

בית העיריה

הרחוב הארוך (לאנגע גאס)

ככר השוק — פינת מוסטובה (בריק־גאס)

הערות ומראי מקומות

1) קורות העיר מובאות אמנם ב„מילון הגיאוגרפי של ממלכת פולין", ב„אנציקלופדיה הכללית של האחים אורגלבראנד" מוורשה, ב„אנציקלופדיה גוטנברג" שהופיעה בקראקא, בספר „פולין הישנה" של באלינסקי וליפינסקי. אך בשום מקום לא בא פרוט כמו בספרו של ההיסטוריון הפולני יאן יארנוטובסקי מלומז'ה (אוקטובר 1860).

2) לפי החוקה המגדבורגית הורשה לערים לבחור במועצה עירונית אוטונומית, בשופט עירוני, ולארגן איגודי סוחרים וצאכים לאומנים.

3) עיין „יהדות ליטה", הוצאת „עם עובד" בע"מ, תל־אביב, תש"ך, כרך ראשון.

4) שם.

5) עיין „פולין בתקופות הריפורמות והחלוקות" בספר „תולדות היהודים בפולין" לרפאל מהלר, ספרית הפועלים, מרחביה.

6) עיין ב„מילון הגיאוגרפי של ממלכת פולין".

7) שם.

8) שם.

9) שם. לאגם זה היו מייחסים בשעתו ערך רב.

10) ראה אנציקלופדיה כללית של האחים אורגלבראנד, ובו יותר פרטים על נהר זה.

11) את ביצות הבוברה ייחסו לאחד ממעשי־בראשית של העולם.

12) על התעלה האוגוסטובית מצויים יותר פרטים באנציקלופדיות, אולי בגלל ערכה הכלכלי הרב בשעתו למדינה. ב„מילון הגיאוגרפי" באה סקירה תמציתית על תעלה זו, ואילו אצל אורגלבראנד היא מתוארת יותר. הואיל וקיים קשר בין התעלה לבין הנהרות והאגמים שבקרבתה — מובאים בזה פרטים גם על נתיבי־המים.

13) על פעולות הסכרים מסופר בפי יליד־מקום אחד, שמעל לנהר נטטה היה תלוי גשר על שרשראות. שם היתה תעלה. מצד אחד של הגשר היה הנהר זורם עם היבשה. בצדד השני היה עמק עמוק. הפרש הגובה היה כמאה רגל. אלמלי הסכר היה נוצר כאן מפל־מים יפה. כשהיו מגיעות רפסודות לגשר היו ממלאים את התעלה מים עד שהתישרו עם פני הנהר במשטח. היו מכניסים את הרפסודות לתעלה ובהדרגה נתנו למים לצאת, עד שפני המים השתוו עם הנהר בעמק. אז היו פותחים את שערי הסכר, ומוציאים את הרפסודות לדרכן.

14) היהודים בני העיר והסביבה סחרו בעיקר בעצים. בני המקום היו כורתים עצים ביערות אוגוסטוב. היהודים קנו את העצים, חיברו אותם לדוברות והעבירום דרך הנימאן והויסלה לדנציג. על הדוברות העבירו גם סחורות עוברות לסוחר, כגון: מלח, דבש, דונג, פשתן וקנבוס, תבואה ועוד.

15) עיין „העיר אוגוסטוב" יאַן יארנוטובסקי מלומז'ה (בפולנית).

16) „פנקס ועד ארבע ארצות" מאת ישראל היילפרין.

17) עיין היילפרין, „תרביץ" שנה ו' עמוד 217—218, מתוך פנקס טיקטין דף רס"ט.

18) עיין פנקס ועד ארבע ארצות.

19) על מספרם ותפוצתם של היהודים בפולין במאה ה־18 עיין בספר „תולדות היהודים בפולין" לרפאל מהלר.

20) על „התקופה הפרוסית" עיין ב„פנקס ביאליסטוק" מאת אברהם שמואל הירשברג, ספר ראשון, ניו יורק 1949.

21) פ. בלוך, דאס יאהר 1793, „יודנוועזען" עמ' 606.

22) א. צ. פון הולשה: גיאוגרפי אונד סטאטיסטיק פון וועסט־זיד אונד נוי־אוסטפרויסן, ברלין, 1804, ב.2, עמ' 266.

23) עוד בראשית 1790 השתדלו נציגי היהודים בברלין וקהילות אחרות, בראשות דוד פרי'דלנדר, לבטל את רוע הגזירות של תחוקת היהודים של פרידריך.

24) ספר־זכרון לקהילת לומז'ה, תשי"ג.

25) עד היום עומד בית ישן באוגוסטוב בפינת השוק והרחוב הגרמני, שלא נפגע בכל התהפוכות. בבית זה התאכסן נפוליון הגדול בשהותו בעיר, והוא נשאר כזכר יחיד לאותה תקופה, שבלבלה את כל מדינות אירופה וטשטשה את תחומיהן הגיאוגרפיים.

26) ראה „המילון הגיאוגרפי של ממלכת פולין" וכן ב„אנציקלופדיה הכללית" לאחים אורגלברנד.

27) על תקופת הקנטוניסטים ו„חיילות ניקולאי" נוצרה ספרות מסועפת. בספר „זכרון יעקב" מתאר הרב יעקב ליפשיץ את הטרגדיה של הנערים והילדים שנחטפו מחיק הוריהם לעבודת הצבא הרוסי ואת מר גורלם. הרבנית זלדה אידלשטיין־קושלבסקי זוכרת את מרדכי־גרשון, מלמד־

דרדקי מאוגוסטוב, שהשתתף במלחמת קרים (1853—1855) ואחרי שובו היה תמיד מספר מהרפתקאות המלחמה.

28) עיין „יהדות ליטה" עמ' 84.

29) גם באוגוסטוב היו משתמשים אז באמצעים להשקטת המגיפה שהיו מקובלים בכל מקום, כמו: ימי צום, אמירת תהילים, עישון „שמות" ברחוב וענפי הושענות.

30) „המגיד" כ"ד בטבת תרכ"ג (15 לינואר 1863).

31) על הרעב באוגוסטוב נכתב ב„המגיד" מ"ט בניסן תרכ"ח בצורת כרוז, שלפיו באה בעקבות הרעב גם מחלת הטיפוס. במאמר הראשי „פרוס לרעב לחמך" ב„המגיד", גליון 14 תרכ"ח נזכר שהמערכת שלחה לאוגוסטוב 50 רובל, ואחרי זה נזכרו כמה משלוחי כספים אחרים.

32) בספר „שלושים שנה בליטה ופולין" (אידית) מפרי־עטו של אבא גורדין הוא מביא קצת פרטים על הפרשה הזו יחד עם התדהמה בעיר בגלל הרעב ומגיפת החולירע.

33) על השריפות באוגוסטוב באו בשבועון העברי „הצפירה" ידיעות חמש פעמים בזה אחר זה, בחתימות שונות: ביום י' סיון תרמ"א — בחתימת אברהם יעקב אילשסקי ושבתי רוזנטל, בי"ז סיון תרמ"א — בחתימת הסופר אברהם מרדכי פיורקו מגרייבו והרב־מטעם י. שטיין, ביום ח' תמוז תרמ"א בחתימת אברהם יעקב גטסקי והרב כתריאל נתן, בכ"ח אב תרמ"א — בחתימת הרב כתריאל אהרן נתן, שבתאי רוזנטל, נפתלי טריוואש ויהודה כהנא, וביום ב' מר חשון תרמ"ב — בחתימת ארבע החתימות שקדמו. גם ב„המליץ" באו פעמיים ידיעות על השריפות: ביום י"ז בסיון תרמ"א — בחתימת ישראל יצחק עברי, וביום כ"ב בתמוז תרמ"א בחתימת הרב כתריאל נתן. ידיעות על השריפות בעיר באו גם בעתונים אחרים.

34) חלק מזה מסופר בפי אבא גורדין בספרו הנ"ל. חלק רשמתי מפי הרבנית זלדה אידלשטיין־קושלבסקי, וחלק מצאתי בעתונים עבריים בצורת ידיעות.

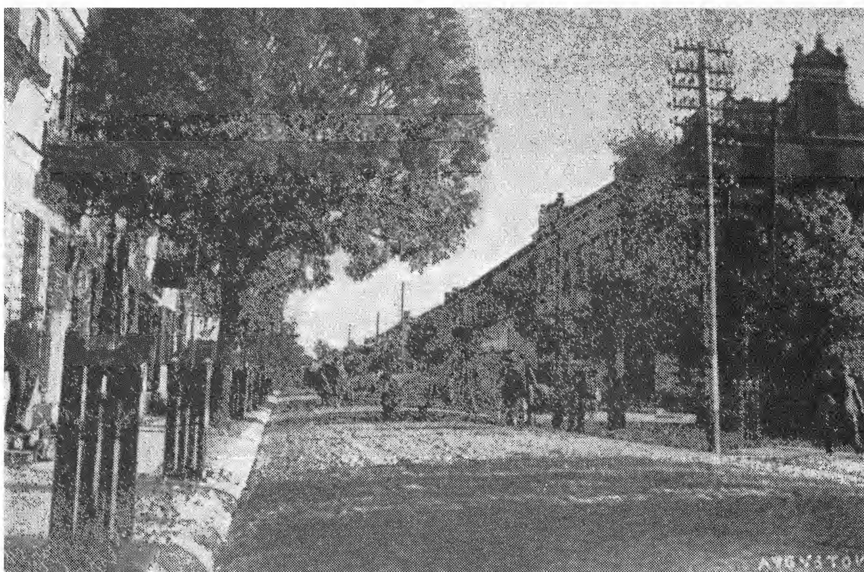
35) ראה בספר „מסע על פני ליטא" לד"ר נחום סלושץ.

36) בספר „טלטולי גבר" מאת י. ש. ווייס (יהושע הלבני), תל־אביב, תרצ"א.

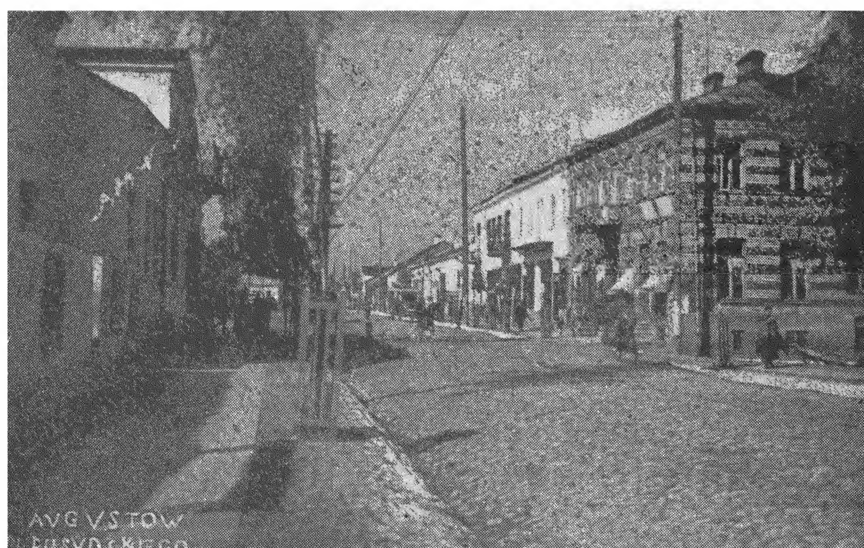
37) ב„המליץ" כ"ג חשון תרנ"ז — 1896 פורסם מכתב־תודה מחייל יהודי יוסף צבי קנטורוביץ מאיהומן בשם ארבעים וארבעה חיילים יהודים ששרתו בחיל־המילואים באוגוסטוב להרב אליעזר שפירא ובנו זלמן־צבי ולשאר הצעירים שטיפלו בענין אוכל כשר וטוב במשך שבועיים, אחרי קבלת רשיון מיוחד מהצבא לסדר להם מטבח מיוחד לחגים.

38) על מאורע זה מסופר בספרו של אבא גורדין, ובצורה הלכתית תואר המאורע בספרו „תשובות יהודה" של הרב דאוגוסטוב רבי יהודה לייב גורדין התופס שם מקום רב בבירור ההלכה.

39) ב„המליץ" י"ב תשרי תרמ"ו — 1885, גליון 68, פורסמה כתבה בחתימת יז"ש על יסוד האגודה הציונית. אז טרם ידעה הרשות הרוסית מה זה ציונות ולא הקפידה. אחד הציונים המסורים היה יוסף חיים רטנר, ש"ץ ושו"ב, שמאז שקול הציונות נשמע במחנה ישראל הגן עליה נגד המלעיזים, ואם נמצאו צעירים שיצאו נגדה בעתונות הוא נמנה בין אלה שיצאו בגלוי בעתון נגדם („המליץ" ל' אדר א' תרס"ב—1902).

הרחוב הארוך (לאנגע גאס)

הככר ע״ש פילסודסקי

ככר השוק

ככר השוק

ככר השוק

קבלת פנים לשר הפלך
דוד־אריה אלכסנדרוביץ (יו״ר ועד הקהילה), הרב ע.ז. קושלבסקי, ניסן בורוביץ,
המורה י. ברגשטיין, דומוביץ (מזכיר ועד הקהילה)

העורך:

באדיבותם הרבה הירשו לנו מנהלי „הארכיון הראשי למיסמכים ישנים" בוורשה ו„המוסד הלאומי ע"ש אוסולינסקי" בוורוצלב, להשתמש במיקרופילמים הנמצאים ב„ארכיון הכללי לתולדות ישראל" בירושלים. אנו מודים להם על כך.

לא היה באפשרותנו להדפיס אלא חלק קטן מהמיקרופילמים הנמצאים בארכיון בירושלים.

שני התצלומים, זה והבא אחריו, הם חלק ממיסמך גדול, שדן בבקשתו של היהודי לייב קלמן (שנים 1858—59) לבטל או להפחית את הקנס שהוטל עליו.

По Канцеляріи. 1858 г. По Архиву.

№ №49

СОБСТВЕННОЙ

ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА

КАНЦЕЛЯРІИ

ПО ДѢЛАМЪ ЦАРСТВА ПОЛЬСКАГО

ДѢЛО

По прошенію Лейбы Кальман

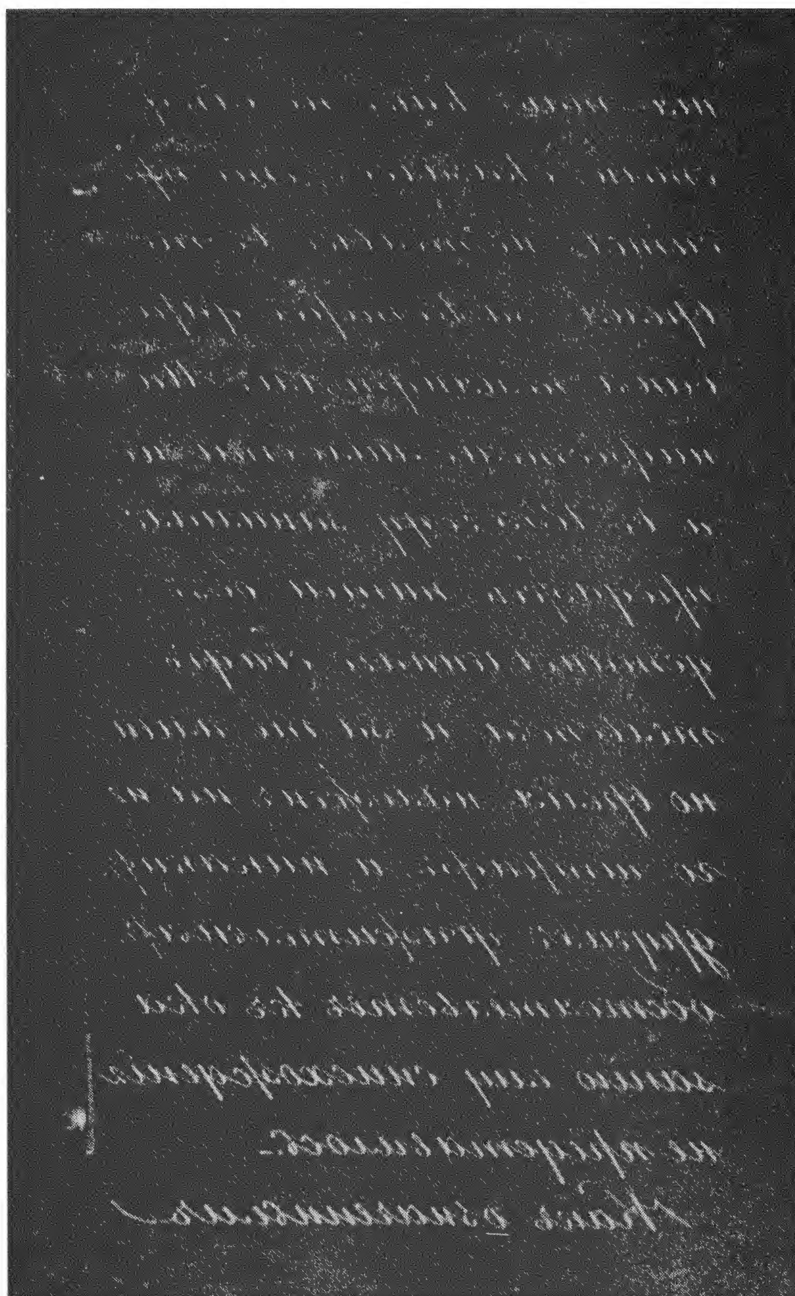
о сложеніи наложеннаго на него

штрафа.

המקור נמצא ב„ארכיון הראשי למסמכים ישנים" בוורשה.

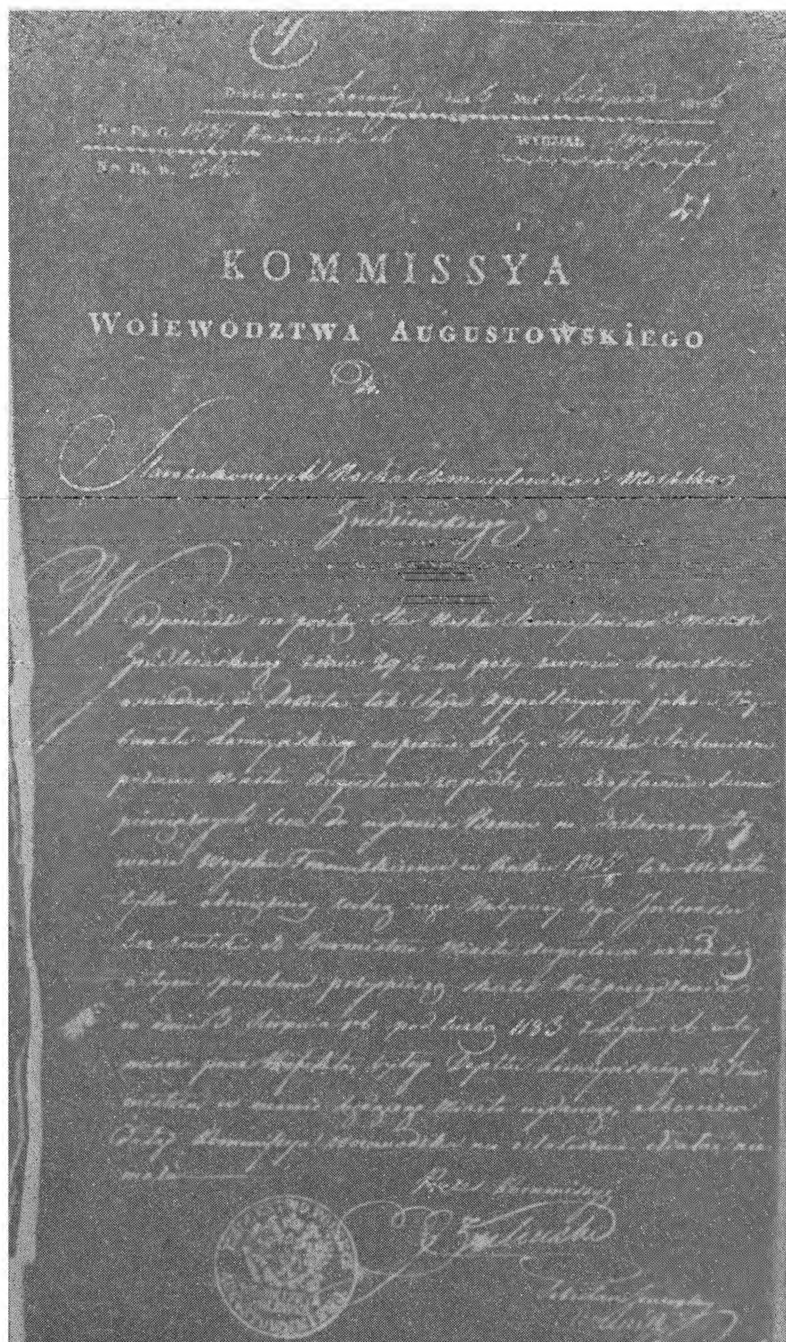
סיגנטורה: Sekret. Stanu Król. Pol. 493/1858

מיקרופילם: 3736 HM

סיגנטורה: Sekret. Stanu Król. Pol. 493/1858
מיקרופילם: 3736 HM

תצלום זה והבא אחריו הם חלק ממיסמך הדן בבקשתו של היהודי לייב סרולוביץ, שהנהלת העיר תשלם לו עבור מצרכי המזון שסיפק בשם העיר בשנת 1807 לצבא הצרפתי. הדיון התנהל בשנים 1823—1817.

KOMMISSYA

WOIEWODZTWA AUGUSTOWSKIEGO

בתקופה זו היתה אוגוסטוב עיר פלך (וויבודזטבו)

המקור נמצא ב„ארכיון הראשי למסמכים ישנים" בוורשה.

סיגנטורה: Kom. Rf. Spr. Wewn. i Policyi 4816

מיקרופילם: 3590 HM

w IMIENIU NAYJAŚNIEYSZEGO 45

ALEXANDRA I.

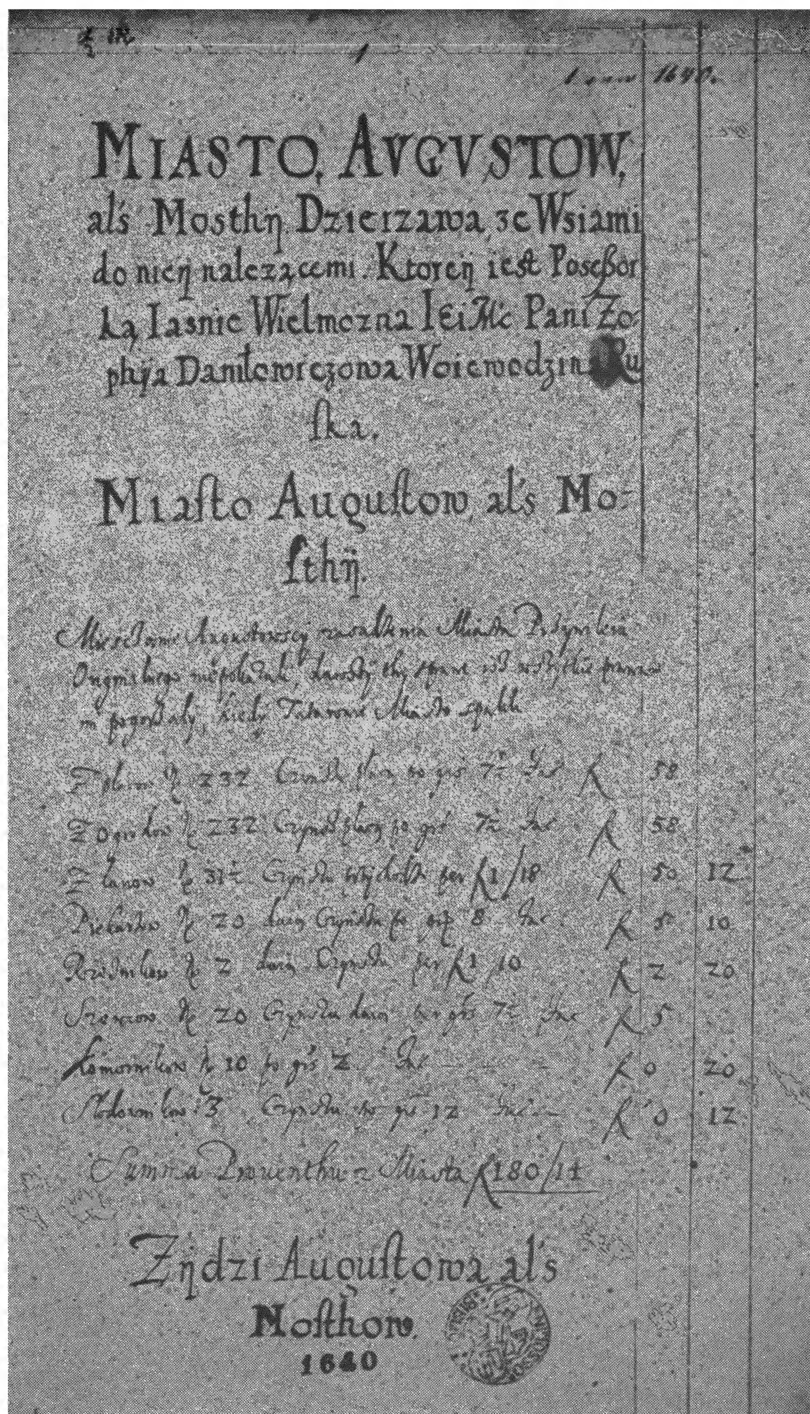
Cesarza Wszech Rossyi, Króla Polskiego etc. etc. etc.

DELEGACYA ADMINISTRACYJNA
w ZASTĘPSTWIE RADY STANU
Królestwa Polskiego.

do rozstrzygnienia sporów Administracyjnych, mocą ostateczney Instancyi, Uchwałą Namiestnika Królewskiego z dnia 20. Lutego 1816 roku ustanowiona, a późnieyszą uchwałą z dnia 23. Listopada roku tegoż do ostateczniejszy Władzy stanowczych wyroków upoważniona.

המקור נמצא ב„ארכיון הראשי למיסמכים ישנים" בוורשה.
סיגנטורה: Kom. Rf. Spr. Wewn. i Policyi 4816
מיקרופילם: 3590 HM

תצלום זה והבא אחריו הם חלק ממיסמך משנת 1640 המכיל רשימה של משפחות יהודיות בעלי אדמות באוגוסטוב

MIASTO, AVGVSTOW, al's Mosthy Dzierzawa ze Wsiami do niey należącemi. Ktorey iest Possessorka Iasnie Wielmozna Iei Mc Pani Zophya Danilowiczowa Woiewodzina Ruska.

Miasto Augustow al's Mosthy.

Zydzi Augustowa al's Mosthow

1640

המקור נמצא ב„מוסד הלאומי ע"ש אוסולינסקי — ספריה" בוורוצלב.
סיגנטורה: 1640/III 6650 HM
המיקרופילם קבלנו מהארכיון הכללי לתולדות ישראל — ירושלים.

CAPITANEATUS

AVGVSTOVIENSIS

alias

MOSTENSIS

MIASTO AVGVSTOW

alias

MOSTY

Dzierżawa ze Wsiami do niey na leżącemi

Ktorey iest Posseßorką Jaśnie Wielmozna Pani Zeplowa Danilowiczowa Woiewodzina Ruska

Mieszczanie Augustowscy iz prawo ktore iem podczas In[c]ursiey Tatarskiey pogorzały ani zadnych ochodow nie maią krom samych Składek, ktore in necessitate ingruente czynią tedy od Oryginaley Naszey Zwyczaiem inszych Miast supersedowalismy czyno tylko ktory natenczas z domow daią spisalismy ...

Zydzi.

Zydzi kazdy Gospodarz z domu powinien dawać quot annis

המקור נמצא ב„מוסד הלאומי ע"ש אוסולינסקי — ספריה" בוורוצלב.
סיגנטורה: 1640/III
מיקרופילם: 6650 HM

רבני אוגוסטוב

מאת **משה צינוביץ**

ר׳ שלום שכנא — הרב הראשון

ידוע לנו שהרב ר׳ שלום שכנא היה רבה הראשון של אוגוסטוב. כאסמכתא לכך משמש הספר „שפתי ישנים" על החומש, שמחברו היה הרב הצדיק ר׳ שבתאי בן הרב משה זלמן, תושב אוגוסטוב. הוא מייחס את עצמו, בשער חבורו זה, כנכדו של „הרב הגאון המפורסם אדמו"ר מוהר"ר שלום שכנא זלה"ה — האב"ד של קהילה זו.

מתי בדיוק כיהן ר׳ שלום שכנא כרב אוגוסטוב? דבר זה לא ידוע לנו, כן לא נשתמרו פרטים על תולדות חייו של הרב. אולם וודאי הוא, שתקופת כהונתו חלה שנים מספר לפני שנת תקצ"ז (1837), היות ובשנה זו ישב כבר רב אחר על כס הרבנות באוגוסטוב.

באותו הזמן הווה הישוב היהודי באוגוסטוב מרכז יהודי עירוני חשוב, לפי מושגי הימים ההם. לעומת 239 יהודים בשנת 1765 (תקכ"ה), לרבות הישובים הכפריים הסמוכים לה, לפי המפקד של השלטון הפולני, הרי בשנת 1820 היו כבר באוגוסטוב 1167 נפשות של יהודים, שהוו 30 אחוזים מהאוכלוסיה הכללית של תושבי העיר (לפי „האנציקלופדיה העברית" הוצאת „מסדה"). מובן, שלקהילה חשובה זו נשאו עיניהם רבנים מפורסמים.

ר׳ יוסף ב"ר ברוך

בשנת תקצ"ז (1837) מופיע כ„ראב"ד אגוסטאב" הרב ר׳ יוסף בר׳ ברוך. דבר זה אנו למדים מהספר „שביל הישר" (פירוש של הרי"ף למסכת ברכות). ברשימת החותמים על ספר זה, נזכרים גם שמות אחדים מ„אגוסטאב". הראשון הוא הרב הנ"ל — ראב"ד הקהילה; בין הבאים אחריו — בעלי הבתים הנכבדים: ישראל דב וורהפטיג, ר׳ יצחק הכהן, ר׳ אליהו בן עזרא, ר׳ עזרא לייב בן אליהו למשפחת ראוענשטין, ור׳ אברהם חרלפ. חלק גדול מיוצאי חלציהם של בעלי בתים אלה נשארו לגור בעיר זו. כמה מהם תפסו מקום נכבד בחיי הציבור של עיירת מכורתם. בקשר לר׳ אברהם חרל"פ יש לציין, כי היתה זו אחת המשפחות המיוחסות בפולין — ליטה. היה לה כתב יחוס עד לדוד המלך. אחד מבני המשפחה היה הגאון ר׳ יעקב משה חרל"פ מירושלים.

ספר

שפתי ישנים

על ספר

שמות

באור חדש מלא ישן. פשטים נעימים טעם זקנים. מאיש אמונים. חכם ונבון הנבונים. ביסודות חזקים כראי מוצקים. על אדני האמת בנוים. באמת וישר עשוים. דרושים נפלאים מדבש ונופת מתוקים. על יסודי אגדות חז״ל ומדרשים. לדעת כי בתורה שבכתב המה חקוקים. מלהיב לב איש ישראל לאהבת ד׳ ותורתו הקדושה. אשר יצא מפה קדוש מפיק מרגליות. ה״ה הרב הגדול צדיק ונשגב חסיד ישר ונאמן לד׳ ולתורתו עובד ד׳ בשמחה מתוך יסורים ומכאובים. במתק שפתיו ונועם לקחו רבים השיב מעון. מופת היה לרבים. תפלתו וברכתו לכל הבא בצלו לא שבה ריקם. קדוש יאמר לו כקש״ת אדמו״ר מו״ה **שבתי** זצלה״ה המחבר ספר **אמרי נועם** על שיר השירים. בן הרב הגדול וכו מוהר״ר **משה זלמן** זצ״ל נכד הרב הגאון המפורסם בדורו וכו׳ אדמו״ר מו״ה **שלום שבנא** זצלה״ה אב״ד דק״ק **אגוסטאוו** יע״א.

גם יבאו בו איזה הגהות והידושים נעימים בשם **זרע יצחק** מכונים. מאת המלקט המעתיק והמסדר הרב הגדול וכו׳ מו״ה **זלמן יצחק ראווידאוויטש** בן הרב המחבר זצוק״ל זי״ע וע כי״א:

גראיעווא

בדפוס אברהם מרדכי פיורקא

שנת תרס״ה לפ״ק

СЕФЕРЪ

СИФСЕ IЕШЕНИМЪ

Коментарь на 5 книжiе Моисея

Часть 2-ая.

ГРАЕВО

Типографiя и Стереотипiя А М. Пюрко.

1904 г.

הרב הגאון ר׳ שמואל אביגדור תוספאה — הרב השלישי

עם התחלת כהונתו של הרב ש.א. תוספאה מצויה כבר בידינו רשימה מסודרת של רבני אוגוסטוב זה אחר זה, לפי התאריכים המדויקים, וכן פרטים תולדתיים על אישים אלה ועל ערכם הרוחני ומעמדם בקהילה.

עם הכתרתו של הרב שמואל אביגדור, זכתה קהילת אוגוסטוב ברב גאון שיצאו לו מוניטין בעולם הרבנות בגדלותו התלמודית וכמחבר תורני מובהק, שהעשיר את הספרות הרבנית בפירושו „תנא תוספאה" על ה„תוספתות" של המשניות.

הרב ש.א. נולד (בשנת תקס״ו — 1806) בסלונים לאביו המופלג המפורסם ר׳ אברהם. חותנו היה הגאון ר׳ צבי הירש ברוידא אב״ד סאלאנט. כבר באביב ימיו התפרסם ר׳ שמואל אביגדור כעלוי. בהיותו בן ט״ו העז לחבר חבור על הרמב״ם בהלכות עדות, וגאוני ליטה (ביניהם, הג״ר יעקב מאיר פדבה — אח״כ אב״ד בריסק דליטה) השתוקקו לראות חבור זה מודפס, בהעמידם אותו בדרגה אחת עם ה„תומים" של הגאון ר׳ יהונתן אייבשיץ. אולם מחמת דחקות כספית לא נסתייע הדבר. בגיל עשרים נתקבל לרב ב„פערשטאט" (אחורי הנהר) שבהורודנה, בתור ממלא מקומו של גיסו הגאון ר׳ בנימין דיסקין (אב״ד וולקוביסק ולומזה). משם נלקח להיות רב בשישלעוויץ (סוויסלוץ — מחוז וולקוביסק). מכאן עבר לאוגוסטוב, בה פעל לברכה עד שנת תרי״ד (1854). בימים ההם התפרסם ר׳ שמואל אביגדור כבעל חיבור נפלא על „השולחן־ערוך" — „חושן משפט", המכיל חידושים נפלאים „לאסוקי שמעתתא אליבא דהילכתא". באותו הזמן כתב גם חבורו „תנא תוספאה", שבו קנה את עולמו בעולם הרבנות.

על חשיבותו של ר׳ שמואל אביגדור בעיני הרבנים בני דורו תעיד העובדה, שהגאון ר׳ יחיאל הקליר אב״ד סובאלק כותב עליו — באחת מתשובותיו אליו בספרו „עמודי אור": „הגאון המפורסם סיני ועוקר הרים, נר ישראל עמוד הימיני, הפטיש החזק".

יש להדגיש, כי בימים ההם נהגו זהירות בחלוקת התואר „גאון". בכל הספר הנ״ל לא ניתן תואר זה לשום רב אחר.

עם כל גדלותו של הג״ר ש.א. תוספאה לא שפרה עליו רבנות אוגוסטוב. כעבור שנים אחדות עבר לניעשביז במקומו של הרב הגאון ר׳ יצחק אלחנן ספקטור, שקיבל על עצמו רבנות נובהרדוק (התפרסם אחר כך, בהיותו רבה של קובנה, כגאון הדור). סיבת עזיבת ר׳ שמואל אביגדור את אוגוסטוב קשורה, כפי הנראה, באי־רצונו להיות במחיצה אחת עם תקיף אחד מהמקום, שהיה איש המאה ובעל הדיעה.

דבר זה נרמז במכתבו של הגאון ר׳ יהושע יהודה לייב דיסקין אב״ד לומזה — אליו. הגאון הלומזאי (בן גיסו של הרב ש.א. תוספאה) סבור היה, שאנשי אוגוסטוב יעכבו את רבם זה מלעזבם, אולם הוא רואה, כי אין הדבר כך. אם־כן, מבחינת בדיעבד, טוב הוא הדבר שדודו הרב עוקר משכנו משם „באם לזאת תקרא עיר אשר בידי יחיד ניתנה ובידו להפוך קערה על פיה ורמס וטרף ואין מציל מידו". בקשר לזה מייעץ הוא לדודו הרב שבאוגוסטוב להחליט על השתקעותו בניעשביז והוא שולח לו „ברכה והצלחה" כרב אב״ד בקהילתו החדשה והחשובה (שו״ת). יש לציין, כי מניעשביז הלך

ר׳ שמואל אביגדור לכהן כרב־אב״ד בקהילת קארלין שעל־יד פינסק, המפורסמת ברבניה וגאוניה. הוא נפטר שם בשנת תרכ״ו (1866), בהיותו בן ששים בלבד. אז נכתבו דברי הערכה עליו בעתונות העברית, והספידוהו בעיירות שברחבי ליטה, רייסן וסביבות גרודנו, ביאליסטוק, לומזה וסובאלק. באוגוסטוב הספידו הרב שפירא, האב״ד דמתא.

כותב רשימה זו שמע בילדותו מפי זקני בית המדרש בעיירת מולדתו ידוובנה, כי הרב שמואל אביגדור, ורבה של סובאלק הגאון המקובל ר׳ יצחק אייזק חבר — רצו להטיל חרם על הרב מפיליפובה, בגלל שהיה מקל בעניני טריפות; אלא שהגאון ר׳ אריה לייב שפירא אב״ד קובנה, שהכיר את הרב הזה מקרוב, הניאם מלנקוט בצעד זה. הוא הסביר להם, שהרב מקל ומתיר כלפי אחרים, בבחינת חס על ממונם של ישראל, אבל הוא עצמו הנהו רב־צדיק, פרוש מכל הנאות עולם הזה, נקי כפיים, שונא בצע, לא מקבל כל שכר עבור פסק הוראה, ומתפרנס בדוחק משכר בטלה הניתן לו מטעם הקהילות, בהן הוא מכהן בתור רב. אחד מנכדיו של ר׳ שמואל אביגדור, בן הרב ר׳ יהושע לייב רבינוביץ, הוציא לאור בשנת תרמ״ז ספר דרשותיו של אבי אביו הגאון הנ״ל, „שארית הפליטה״. גאוני ליטה ציינו ב„הסכמותיהם״, כי יש בו בחיבור זה חומר מעניין לרבנים ולדרשנים. הרבנים ר׳ יצחק אלחנן ספקטור מקובנה, ר׳ אליהו חיים מייזל מלודז׳, ורבי זלמן סנדר כהנא שפירא ממאלטש, תארו את המחבר כ„הגאון הגדול בדורו, אביר הרועים״.

הרב שמואל אביגדור לא שכח את אוגוסטוב בהיותו אב״ד קארלין. בשנת תרכ״ה נתן ברצון הסכמתו לספר „שפתי ישנים״ שחיבר אחד מאנשי אוגוסטוב, ר׳ שבתאי ראבידוביץ, בן הרב משה זלמן, נכדו של הרב הגאון המפורסם אדמו״ר מוהר״ר שלום שכנא זלה״ה אב״ד דק״ק אוגוסטאב״ (הזכרנוהו לפני כן כרב ראשון של אוגוסטוב). חבור זה על התורה הושלם עוד בשנת תר״א (1841), אולם הדפסתו נדחתה מדי פעם. בשנת תרכ״ה ניסן בן המחבר, ר׳ זלמן יצחק רבידוביץ, להוציאו לאור בצירוף הסכמות של גאוני הדור: ר׳ יהושע לייב אב״ד לומזה, ר׳ אליהו חיים מייזל אב״ד פרוזני, ור׳ שמואל אביגדור אב״ד קארלין. הרב ר׳ שמואל אביגדור כותב בהסכמתו שהוא זוכר את המחבר מתקופת היותו רב באוגוסטוב, „שהיה נודע בקדושתו ופרישתו, ותפילתו היתה נשמעת, ולקחו ברכה. רבים השיב מעוון ולמד מתוך קדושה ויסורים וספרו זה בנוי על יסודות אגדות חז״ל ומדרשים ועל דרך המוסר״.

מסיבות בלתי ידועות יצא הספר רק בשנת תרס״ה מבית הדפוס העברי החדש של א.מ. פיורקה בגראיבו. טיפל בזה אחד מנכדי המחבר, לבית הורוויץ; הוא צרף לחבור קונטרס „זרע יצחק״, פרי עטו של בן המחבר, שיש בו הגהות וחידושים. יש לציין, כי ספר זה, „שפתי ישנים״, אינו ידוע ברבים ואף אינו רשום ב„בית עקד ספרים״ של ח.ד. פרידברג. המעט המובא כאן, הוא לפי מה שרשמתי מספר זה, שמצאתיו בזמנו בבית המדרש של עיירת מולדתי ידוובנה.

הרב ישראל איסר שפירא — הרב הרביעי

אביו, ר׳ דב־בר, נצר למשפחה המיוחסת שפירא, שהוציאה מקרבה אנשי שם ביהדות, היה מנכבדי אוגוסטוב לפני כמאה וחמישים שנה. הוא מתואר כ„הרב המופלג

בתורה ויראת ה׳, ההולך ישר עם אלוקים ואנשים והוגה בתורה יום ולילה. נשא ונתן באמונה, יראת ה׳ היא אוצרו. עסקיו היו על עשרות אלפים וידיו לא נגאלו בפרוטה שאינה שלו. היה חכם גדול גם בעניני העולם, הצטיין במשא־ומתן ועצתו בהשכל ודעת נאמנה תמיד״. הוא הניח ששה בנים ושתי בנות. הבנים כולם מופלגים בתורה, וביחוד — השניים: ר׳ יהושע השל — רב בשאקי ובשצוצין (פלך לומזה), ור׳ ישראל איסר, שראוהו כ„גאון״, היה אב״ד בעיר מולדתו אוגוסטוב.

ר׳ דוב בער בה״ר נתן נטע נפטר בתרכ״א בגיל שבעים באוגוסטוב. הספידוהו שני בניו הנ״ל. הערכה על המנוח הנכבד פורסמה ב„המגיד״ (שנת 1861 מס׳ 24) על ידי נכדו אליעזר יצחק שפירא.

ר׳ ישראל איסר שפירא נולד בשנת תקפ״ח באווגוסטוב. היה תלמידו המובהק של הגאון ר׳ יהודה בכרך, שקיים ישיבה לבחורים מצויינים בעיר רבנותו סייני. כמו־כן הסתופף בישיבת וולוזין, יצק שם מים על ידי הגאון ר׳ יצחק ברבנו חיים, מייסד הישיבה המפורסמת הנ״ל. שמע „שיעורים״ מפי שני ראשי הישיבה הצעירים, הגיסים ר׳ אליעזר יצחק פריד והנצי״ב (ר׳ נפתלי צבי יהודה ברלין). נשא לאשה בוילנה את נכדתו של הרב הצדיק ר׳ ישעיהו גראמער, מיקירי העיר, וחזר לסביבת עיירת מולדתו. הוא עדיין אברך צעיר ועוזר להגאון ר׳ יצחק אביגדור, רבה החדש של סייני, בייסוד ישיבה חדשה בעיר־רבנותו זו, וכבר נתמנה להיות ר״מ שני ב„הגדת שיעורים״ לבני הישיבה. הישיבה בסייני תוכננה להיות בית־אולפן גבוה לקהילות ישראל בפולין, כמתכונת ישיבת וולוזין הגדולה שבליטה, אולם בגזרת הרשות הרוסית, לא יצא הדבר לפועל. ר׳ יצחק אביגדור נתמנה לרב בקובנה, במקום הגאון ר׳ שמואל אביגדור שעבר לנישעביז. באוגוסטוב פעל ר׳ ישראל איסר לברכה משך תקופת הזמן תרי״ד—תרכ״ט. לאחר מכן עבר לכהן בתור אב״ד במזריטש. שם מצא מקום מנוחתו האחרון בשנת תרנ״ה, בגיל ששים ושש.

ר׳ ישראל איסר שפירא מוחזק היה כרב־למדן; הכירוהו והוקירוהו כ„מטיב״ מובהק בהוראה; רבנים מקרוב ומרחוק הריצו אליו „שאלותיהם״ בעניני הלכה חמורים. החשיבוהו והעריכוהו גאוני פולין וגליציה, ר׳ ישראל טרונק מקוטנה, רבה של ביאליסטוק — ר׳ יום טוב ליפמן, ר׳ חיים אליעזר וואקס מקאליש (בעל „הנפש חיה״), ר׳ יוסף שאול נתנזון, בעל „השואל ומשיב״ אב״ד לבוב, ר׳ צבי הירש אורנשטיין אב״ד בריסק דליטה, ורשה ולבוב. שמו הגיע אף לארץ־ישראל. התכתבו אתו, בענין פסק מסובך בדבר צוואה, שני חכמי טבריה הספרדית: ר׳ אהרן אלחדיף, ור׳ משה ידיד (בשנת תרל״ד). ר׳ ישראל איסר קיים בביתו ישיבה לבחורי חמד, והעניק להם „שיעור״ מדי יום ביומו, ואף הדריך אותם בלימוד בצוותא בספרי ה„שלחן־ערוך״. עם כל זה היו עיניו צופיות גם על עניני העיר. עם התעוררות תנועת חיבת ציון, בהתחלת שנות השמונים במאה שעברה, הצטרף אף הוא לתנועה זו. היה גם ממעדיפי אתרוגי ארץ־ישראל על אלה הגדלים בקורפו שבארץ יוון, והסכים בכל נפשו להרב הגאון ר׳ חיים אליעזר וואקס, שניהל תעמולה נמרצת להחרמת אתרוגי קורפו. דבר זה היה אמנם למורת רוחם של הקנאים, שראו בכך „דחיקת הקץ״, אולם הם לא העזו לצאת נגדו בגלוי, כי מוחזק היה ר׳ ישראל איסר אף בחוגי היראים הקיצונים, וכן בחצרות אדמו״רי החסידים — כירא־שמים גדול, מדקדק במצוות, מסתפק במועט, שונא בצע, וכפזרן — לדברים שבצדקה.

הספר „עזרת ישראל", שראה אור בווארשה בשנת תרנ"א, מכיל תשובות של ר' ישראל איסר בענינים שבד' חלקי ה„שלחן־ערוך". בספר זה מוצאים אנו מכתביו לשני אחיו, הרב הגאון ר' יהושע השל והרב ר' ניסן, וכן — לגיסו ר' אלכסנדר זיסקינד מימון מסרהיי. מתקופת רבנותו באוגוסטוב מוצאים אנו בספרו הנ"ל תשובותיו: להגאב"ד דביאליסטוק, לאחר שנתבקש להביע חוות דעתו בענין גט שניתן בראצק, אם כי רב העיירה הנ"ל אף הוא היה גדול בתורה; להגאב"ד שערשאבי (הסמוכה לבריסק־דליטה), הגאון הצדיק, ירא ושלם ר' בן־ציון שטרנפלד; להרב אלחנן צבי הכהן לאָפּפּ, מו"ץ בגראיבו (אביו של ר' אריה לייב לאָפּפּ, מנכבדי אוגוסטוב); להרב אברהם יואל אבלסון אב"ד סטאוויסקי. וכן פסק מיוחד משלו, בענין איסור יבמה לשוק, על שאירע באוגוסטוב עיר רבנותו (משנת תרכ"ד).

הרב משה יצחק הלוי — הרב החמישי

ידוע היה בעולם הרבנות בשעתו בשם ר' משה איצל הפוניביז'אי, על־שם העיר פוניבז', עיירה בפלך קובנה, בה שימש בתור רב מספר שנים. הוא שימש בתור רב גם בסוסמאקן, ליבוי, גולדינגן, קרטינגן, טאבריק, ופלונגיאן בזאמוט. משם בא לאוגוסטוב, מקום שם פעל כרב־אב"ד כשנה אחת בלבד, ובה מצא מקום מנוחתו האחרון בשנת תר"ל (1870), והוא רק בן נ"ב שנה. סיבת היות ר' משה יצחק הלוי רב בשבע קהילות עוד לפני בואו לאוגוסטוב מוסבר בכך, שהיה סוחר אמיד ולכן לא היה תלוי בציבור. מאידך, רצתה כל עיירה רב שאיננו זקוק למשכורת.

ר' משה איצל היה מפורסם כגאון הדור וכבעל הוראה מובהק, וכן הצטיין כבעל תפיסה מהירה ובעל זכרון כביר. הגאון ר' ישראל ליפשיץ, רבה של דאנציג, שהכיר את הג"ר משה איצל מקרוב, משהיותיו של הרב הליטאי הזה בדאנציג בעניני מסחרו, כתב עליו שבחים בפירושו הידוע על המשניות „תפארת ישראל". כן ידוע לנו, שהגאון המקובל ר' אליהו ראגולר, שהיה קשיש ממנו בהרבה שנים ושהכירו מתקופת רבנות שניהם בזאמוט, היה מכבדו ומוקירו, והיה מפרסם שבחו ברבים בהזדמנויות שונות.

ר' משה איצל הלוי פיקח היה, בקי בהוויות העולם, שנון וחריף. הוא היה גם מדריך את בני קהילתו בעניני משלח־ידם, מסחר וקנין. לרגל עסקיו — היה נעדר ממקום מגוריו שבועות ואף חדשים. מספרים, שהוא היה אומר: פרנסי הקהילה היו מעבירים אותי זה מכבר מרבנות, אלא שאין הם מוצאים אותי בבית... פעם באו לפניו שני בעלי דין לדיון על מקום קבורה. שניהם קנו אחוזת קבר במקום המעולה והיו רבים ומדיינים זה עם זה. עיין ר' משה איצל בדבר, הפך בטעמיהם ופסק: מי שימות ראשון יזכה בקבר המעולה... ושוב לא רבו ביניהם.

ר' משה איצל היה מראה חיבה יתרה לבני ישיבה ולתינוקות של בית רבן. כשהיה נכנס לבית המדרש ורואה תינוק יושב ועוסק בתורה היה מחבקו ומנשקו והיה נותן לו מעות מכיסו. היה מעשה ושמש בית המדרש, אדם קשה וקפדן, כעס על תינוק אחד והוציא בכח את העמוד מידו. התינוק נכשל ונפל. כשהרגיש ר' משה איצל בדבר רץ אל השמש וציווה עליו בנזיפה: „מהר ונשוק לו לתינוק! אף אתה הוה מעלה לעצמך כאילו השלכת ספר לארץ"...

רק זמן קצר בלבד ניתן ליהודי אוגוסטוב ליהנות מגאון חריף ושנון זה. בתרכ״ט בא ובקיץ תר״ל (1870) שבק חיים לכל חי. על פטירתו ולווייתו פורסמה רשימה מיוחדת בשבועון העברי „המגיד״. מתואר הוא שם כגאון גדול פאר הדור, שהניח אחריו כתבים משלו על ש״ס ופוסקים, מדרשים וילקוטים, ושלא הניח דבר מתורתנו הקדושה, אשר לא פירש על דרך הפשט הישר והדרוש האמיתי (יש לציין, כי מכל כתביו ראו אור רק הגהותיו על הש״ס דפוס שטעטין); וכי „ארץ זאמות הרה וילדה, ואוי לי אמרה אוגוסטוב — כי אבדה כלי חמדתה״.

לפי הרשימה הנ״ל יודעים אנו כי השתתפו בהלוויתו רבנים רבים מהסביבה. הספידוהו בבית המדרש הרב הישיש ר׳ יהושע השל עליאשזון מסייני ור׳ שמואל מוהילובר, שבא במיוחד מראדום עיר רבנותו, לחלוק לרב המנוח את הכבוד האחרון. בבית־הקברות הספידו הרב אליעזר שמחה רבינוביץ, רבה של סובאלק. כותב הידיעה מסיים את דבריו, כי לא יצאו מבית הקברות עד שחתמו אנשי העיר אוגוסטוב ופרנסיה על כתב רבנות לחתנו של הרב הנפטר — הרב ר׳ כתריאל נאטאן — שהיה סמוך אז על שלחן חותנו.

נוסף לר׳ כתריאל נאטאן, חתנו הצעיר של ר׳ משה איצל הלוי, היו לו עוד שני חתנים: הרבנים המפורסמים ר׳ בער וואלף ליבשיץ ור׳ נחום שרגא רבל. ר׳ בער וואלף היה רב בעיירות ווינדוי ושאבילאן — בקורלאנד, וסרעדניק — בזאמוט. ר׳ נחום שרגא רבל היה רב בלינקובי (פלך קובנה) ופרעני (פלך סובאלק). בנו של הרב הזה היה הרב־הגאון ד״ר רבל־משקמה של „ישיבות ר׳ יצחק אלחנן״ בניו יורק, ורמ״ה ומנהלה הראשי רבות בשנים עד ליום פטירתו בשנת תש״א.

ממשפחת ר׳ משה איצל יש לציין את בנו ר׳ שלמה הלוי, שנשתקע באוגוסטוב ולקח לו לאשה אחת מבנותיו של הנכבד האוגוסטובאי ר׳ אליהו הכהן רוזנטל (אביהם של ר׳ שבתאי ור׳ צבי רוזנטל). ר׳ שלמה רבל נפטר בשנת תרס״ג בקניגסברג שבפרוסיה המזרחית בהלכו שם לדרוש ברופאים, כשהוא עדיין במבחר שנותיו. דבר פטירתו עשה רושם גדול באוגוסטוב. ידידו של המנוח חיים יוסף מארקוס פירסם דברי הערכה עליו בשם „אלון בכות״ מעל עמודי הצפירה (שנת 1903, מס׳ 145):

„מה מאד הרעישה השמועה הנוראה וימס כל לב בעירנו בבוא הטעלעגראמע מקאניגסבערג, כי ביום ג׳ ט״ו אייר שבק חיים שמה אחד מבני עדתנו, ה״ר המופלג השנון ויקר הערך הנכבד כמוהר״ר שלמה רעוועל עליו השלום. המנוח היה בנו של הרב הגאון חכם הרזים הצדיק המפורסם כמוהר״ר משה יצחק הלוי זצ״ל, אשר שימש בכתר הרבנות בערי קורלאנד וזאמוט ומנוחתו כבוד בעירנו. — ואף כי זה יותר משלשים שנה אשר הלך למנוחות, בכל זאת — עוד שמו הגדול יתנוסס לתפארה וברגשי קודש יזכור כל אחד את שמו.

בנו, זה, אשר בימי נעוריו יצק מים על ידי אביו הגאון ז״ל, לבד שהיה מופלג בתורה, עוד ירש מאביו ז״ל מדות תרומיות. היה זהיר במצוות, טוב לב, ובהלו נר ההצלחה על ראשו, כי היה סוחר עצים — היה נדבן מאד נעלה. ראש וראשון לכל דבר שבקדושה וביתו היה פתוח לרווחה לכל דורש ומבקש.

אך בשנותיו האחרונות היתה בו יד ה׳ ולרגל השנוי לרעה שהיה במסחר העצים ירד ממצבו ובחורף הזה הכבידה עליו ידה הקשה מחלת לב. ויהיה כאשר הוטב מעט מצב מחלתו נסע אחרי

חג הפסח העירה קניגסבערג לדרוש בעצת הפראפעסאר ליכטענהיים, אך רק כחמשה ימים היה בקליניק וביום החמישי לבואו שמה שבה רוחו אל אשר נתנה, במבחר שנותיו. בן נ״ב שנה היה במותו. תנצב״ה. עזב לאנחות שלש בנות ושני בנים. וכאשר אהוב ונכבד היה האיש בעדתנו, לא במהרה נמצא ניחומים לפצעינו ובמסתרים יבכו כל אוהביו ומכיריו. גם אני הכותב בלב נשבר״.

הרב יהודה לייב גורדין — הרב הששי

בן ר׳ אברהם אבא, מנכבדי העיר רז׳יצה. קיבל חינוך תורני מעולה ונחשב בנערותו עילוי. בגיל צעיר בא בכתובים עם רבי יוסף זכריה שטרן משאבלי ורבי שלמה הכהן מווילנא. לאחר מכן נעשה תלמיד מובהק לרבי משה דאנישבסקי, בעל „באר משה״, שהיה אז אב בית דין בסוויר. רכש לעצמו גם השכלה כללית ולמד את הלשון הרוסית על בוריה. בשנת תרמ״ג נתמנה, בהמלצת רבו, אב בית דין במיכאילישוק (פלך ווילנא), ובשנת תרמ״ז נתמנה אב בית דין באוגוסטוב. מכאן עבר בשנת תרנ״ו לשמש אב בית דין בעיר אוסטרוב (פלך לומז׳ה). אף על פי שעיר זו היתה חסידית בחלקה הגדול, היה מקובל על כל החוגים, אגב, לאחר שקהילת אוסטרוב־מזוביצק שלחה להרב גורדין את כתב־הרבנות כפי המקובל, נתעוררו אצלו ספיקות אם כדאי לו לעבור מאוגוסטוב השקטה לאוסטרוב החסידית. מספרים, שבאותו זמן ביקר באוגוסטוב רבי ישראל מאיר, בעל „החפץ חיים״, והרב גורדין גילה לפניו את היסוסיו. הגאון מראדין — כשבת־הצחוק התדירית על שפתותיו — ענהו: „מהו הפחד מפני החסידים? וכי מה דרכם לעשות? לשתות קצת יי״ש לחיים? ובכן, לוגמים אתם כוס יי״ש!״

בשנת תרס״ב נתמנה אב בית דין בסמורגון. בתחילת תרע״ד עבר לכהן בתור רב ואב בית דין בלומז׳ה ונתפרסם בכל רחבי פולין כאחד מגדולי התורה וההוראה. בלומז׳ה התבלט גם כעסקן ציבור רב־פעלים וגילה מסירות נפש בשביל יהודי עירו וסביבתה. בשנות החירום תרע״ד־תרע״ה, כשחיי היהודים בפולין היו הפקר לגייסות הרוסים והאוכלוסיה הפולנית גם יחד, עמד על משמרתו והציל את יהודי קהילתו. כשנשקפה סכנת גירוש ליהודי לומז׳ה, עיר המבצר — נסע לווילנא, התייצב לפני המפקד הצבאי ותודות להשתדלותו נשארו היהודים במקום. ושוב, כשהואשמו יהודי לומז׳ה בריגול לטובת הגרמנים על ידי מפקד צורר יהודים, שביקש לקחת מהם בני ערובה — סיכן את חייו והלך אל הצורר לבקש שיבטל את הגזירה. הוא נתקבל בגסות, אך השיב על כך

בגאון והטיח דברים בפני הצורר, גם הציע עצמו כבן־ערובה; אומץ לבו השפיע — והגזירה בטלה.

יש לציין, כי הרב יהודה לייב גורדין עמד בקשרים עם עסקני הצבור באוגוסטוב גם בהיותו רב בערים אחרות. רק תודות להמלצתו המיוחדת נתקבל הג״ר יצחק קוסובסקי לרב אב״ד באוגוסטוב (וזה לפי בקשתו האישית של הגאון ר׳ חיים עוזר גרודז׳נסקי מווילנה, גיסו של ר׳ יצחק קוסובסקי). בשנת תרפ״ב נתקבל כרב הכולל בשיקאגו. הוא הצליח להתחבב על כל הקהילות ואיחוד בתי הכנסיות, שהיו נמלכים בו ונשמעים לדבריו. היה חבר פעיל באגודת הרבנים האורטודוכסים של ארצות הברית וקאנאדה. כשר׳ יהודה לייב גורדין הלך לעולמו בשיקאגו (תרפ״ה), הספידו הגר״י קוסובסקי בבית המדרש הגדול שבאוגוסטוב במעמד קהל רב.

הרב גורדין פירסם שלושה ספרים חשובים: „דברי יהודה״ (ווארשא תרס״ד) — שאלות ותשובות על „שולחן ערוך״ „אורח חיים״ ו„יורה דעה״; „תשובות יהודה״ (ווילנא תרס״ח) — שאלות ותשובות על ארבעת חלקי השולחן ערוך; „דבר יהודה״, חלק א׳ (ווארשא תרס״ד) — שתי דרשות: „דגל הגדול״ לשבת הגדול, ו„דגל המשנה״ לסיום ששה סדרי משנה. בספר זה הוא מתגלה כבקי בפילוסופיה דתית וכבעל השכלה כללית רחבה. היה דרשן מעולה. כל דרשה משלו היה מאורע ציבורי, וריכזה קהל שומעים מכל החוגים.

בשנת תרנ״ד (1894) קרה מקרה מחפיר ברוסיה הצארית. „פושע ישראל״, מומר להכעיס, שלח דילטוריה לממשלה הצארית בפטרבורג, בה העליל עלילות נבזות על החסידים בתארו אותם ככת נבערת מדעת, השונאת את הכתר הרוסי ועלולה לסכן את קיומו. בממשלה הצארית הבשיל הרעיון לסגור את כל בתי התפילה של החסידים ולהכריז על המסתופפים בצילם כעל „כת בלתי ליגלית״ שיש לחסלה. הממשלה הטילה על שר החינוך שלה להכין סקר מפורט על התנועה הזאת, מהותה ותפקידיה לקראת הדיון בממשלה. שר החינוך פנה להרב יהודה לייב גורדין, שכיהן בתור רב באוגוסטוב, בבקשה להכין תזכיר מפורט על הנושא: מהי החסידות. הרב מילא את התפקיד החשוב הזה שהוטל עליו. הוא חיבר ברוסית סקירה מקיפה על החסידות מבחינה פילוסופית־מדעית, ועל המסתורין שברעיון זה. בחוברתו זו תיאר הרב גורדין בטוב טעם את שיטת החסידות והוכיח כי אין זו כיתה נפרדת מכלל ישראל. כך הוא שם לאל את טענות הצוררים ודיבתם הרעה של המומרים פפרקורן, איזנמנגר, רוהלינג ועוד. העובדה שרב בישראל — שהיה אמנם ידוע מזמן כלמדן מובהק ודרשן מצוין — הצליח גם לחבר ספר על החסידות בלשון רוסית צחה, עשתה רושם אדיר בכל החוגים, והמחבר נתפרסם לתהילה בפי כל. גם חוברתו „מהו התלמוד״, גם היא ברוסית, עשתה רושם חזק גם בקרב הלא־יהודים. יצוין שבספריו אלה השתמשו גם סניגוריו של מנדל בייליס במשפט המפורסם, שהתקיים בשנת 1913 בקיוב. הרב גורדין אסף גם את כל הנאומים שנשא בהזדמנויות שונות בשפה הרוסית ופירסמם בספר „סלובה״. על ספריו אלה קיבל אגרת הערכה מהצאר ניקולאי השני. הוא התמצא גם בספרות הרוסית ועמד בקשרי מכתבים עם גדול הסופרים הרוסים, לב טולסטוי, שהציע לרב היהודי, שהרב יכתוב חיבור ברוסית על האתיקה היהודית בתלמוד.

הרב יהודה לייב גורדין נהה אחרי תנועת חיבת ציון, ואף נטה לתנועה הציונית המדינית; אולם מחמת התנאים המיוחדים שהרבנים בפולין נמצאו בהם — לא יכול היה אף הרב גורדין לפעול באופן גלוי לטובת התנועות הנ״ל.

לאחר הצהרת באלפור (בשנת 1917), והוא כבר אב״ד של קהילת לומז׳ה זה ארבע שנים — הצטרף בגלוי לתנועה הציונית והטיף לה בדבור ובכתב. ביחוד נהיה פעיל בארגון הציוני־דתי „המזרחי״, שנתבצר אז בפולניה. דבר זה עורר תשומת לב מרובה בין רבני העיירות הסמוכות ללומז׳ה, וכמה מהם שבסתר לבם אף הם היו נוטים חיבה לתנועה הציונית, הצטרפו אליה כעת בגלוי, ללא מורא ופחד. בין אלה היו: הרב בנימין אליהו רמיגולסקי — רבה של סטאביסק, ר׳ משה אביגדור עמיאל — רבה של גראיבו (אח״כ — רב באנטוורפן, ולבסוף — רב ראשי של תל־אביב־יפו), ר׳ שמואל הכהן קפלן — רבה של קולנה, ואחרים. על פעולותיו המבורכות של הרב יהודה לייב גורדין באוגוסטוב כתב הסופר העברי הידוע מר י. ז. שפרלינג — תושב עיירה זו — ב„הצפירה״ של שנת 1890 (תר״ן) מס׳ 51:

„הרב הגאון המפורסם לתהילה, מלבד גודל חריפותו ובקיאותו בכל חדרי התורה, כפי תעודות גדולי זמננו, עוד יש לו שם בחכמות והוויות העולם ושפת המדינה אתו להתייצב לפני שרים ורוזני ארץ. בשבוע הנוכחי (12 פברואר) נקרא לבחינה בידיעת שפת רוסיה לפני הוועד הממונה לדבר זה בבית־פקודות הפלך בסובאלק וחפץ ה׳ בידו הצליח לעמוד בנסיון. ראש הוועד, הוא סגן שר הפלך, עם המורים (פרופיסורים) השתאו לשפתו הברורה בלשון רוסיא בלי כל חטא לחוקי הדקדוק ולכשרונו הנפלא לערוך בשפה ההיא כל ענין אשר צווהו בכתב (סאָטשינעניע) במהירות נמרצה, גם לבקיאותו הגדולה בכל ההלכות הנוגעות לחוקי ספרי המצב האזרחי אשר על „הרב מטעם״ לדעתן. והנה ניתנה לו מהוועד תעודת הצטיינות בנסיון אשר תסמכהו למשרת הרבנות מטעם־המלוכה על הצד היותר טוב, לשמחת כל אוהביו ומוקיריו״.

בשנת 1896 החליטו החיילים היהודים מהגדוד ה־104 שחנה באוגוסטוב, לחגוג סיום כתיבת ספר תורה לכבוד הכתרת ניקולאי השני בתור צאר. החגיגה התקיימה בביתו של לייזר ויז׳נסקי. הרב ר׳ יהודה לייב גורדין הזמין את כל שרי הגדוד הנ״ל, וגם שרי גדוד הקוזאקים שחנה אף הוא בעיר, וכן — נושאי המשרות בעיר. הוא אף הצליח לשתף בחגיגה את להקת המנגנים של הגדוד. רבים מהקצינים והפקידים בקשו את הסופר סת״ם לכתוב בשמם אות אחת בספר התורה „ויחזיקו בקולמוס וישאו נאומים לכבוד הקיסר ויברכו את הרב״. נערכה חופה, ותהלוכה של שתי שורות אנשי חיל, ובידיהם נרות, יצאה מבית ויז׳נסקי עד בית־הכנסת הגדול שהיה מואר באלפי נרות. הרב דרש בשפת המדינה כשעה על הקשר בין חג הכתר ובין סיום כתיבת ספר־תורה. ומה השתוממו כל השרים לראות רב מבני הדור הישן מפיק אמרי שפר ברוסית.

כותב הקורספונדנציה הנ״ל ב„הצפירה״ (שנת 1896 גליון 51) מביא תודת אנשי קהילת אוגוסטוב לנכבדים שסייעו להצלחת החגיגה הנהדרה: ראובן רוטנברג, י. וורהפטיג, דוד מרדכי מארקוס, יהודה כהן, ש. אייזנשטאדט, י. גרוסברג, לייב גליקשטיין, י. ע. רייכשטיין, יוסף טרוצקי, יהודה שפירא ואריה לייב לאַפ.

הרב כתריאל נאטאן — הרב השביעי

הרב ר׳ כתריאל אהרן נאטאן היה יליד העיירה לאצקובי (פלך קובנה). אביו ר׳

הלל בר׳ מאיר, יליד ווילקומיר, היה מגדולי התורה דשם. צנוע ועניו. בעל צדקה. עסק בלימוד תורה לשמה ונפטר בגיל פ״ד בעיירה הנ״ל בשנת תרנ״ו (לפי „הצפירה״ 1896 מס׳ 134). מידותיו הטובות ירש בנו ר׳ כתריאל, שהתפרסם כגאון עוד באביב ימיו. הגאון ר׳ משה איצל הלוי בחר בו להיות חתנו. כאמור לעיל נתמנה ר׳ כתריאל בשנת תר״ל לרב דאוגוסטוב במקום חותנו, והוא רק בן כ״ח. חמישים ושתים שנה, לסירוגין, שימש כאב״ד קהילה זו.

בשנת תרמ״ז חל פילוג בין יהודי העיר. הגבירים והלמדנים תמכו ברב כתריאל, ו„עמך״ העדיפו רב דרשן, סגולה שחסרה לרב. פירוד לבבות זה גרם שר׳ כתריאל יצא את העיר, בה כיהן כרב י״ז שנה, ויהי לרב בבודקי, ואח״כ — בסופוצקין. אולם כשהג״ר י. ל. גורדין עבר מאוגוסטוב לאוסטרוב — נתפייסו שני הצדדים, והרב כתריאל נאטאן הוחזר ברוב כבוד לכסא רבנותו הקודם, ויהי למורם ולרבם של כל בני קהילתו עד יום פטירתו בשנת תרפ״ב, בהיותו בן שמונים שנה. ספרו „כתר המלך״, בשני חלקים, על „היד החזקה״ של הרמב״ם (ווארשה תרנ״ו), מוכיח ידיעותיו הרבות בתלמוד ומפרשיו. הרבה מדברי „כתר המלך״: הלכות בית הבחירה, כלי המקדש, מעשה הקרבנות, יתמידין ומוספין, פסולי המקדשין, ביאת המקדש, איסורי מזבח וכהנה — הם „נר לרגלי כל אלה העוסקים בלימוד הענינים כנ״ל מסדר קדשים״. השתמשו בחיבור הזה גאונים ידועים, וכן חברי „כולל קדשים״, מיסודו של הגאון הצדיק ר׳ ישראל מאיר הכהן, בעל „החפץ חיים״ מראדין. יש לציין גם, שבספר זה „כתר המלך״ מביא המחבר ר׳ כתריאל הרבה חידושים מכבוד „מורי וחמי הגאון הגדול המפורסם ר׳ משה יצחק הלוי זצ״ל, אשר שימש בכתר הרבנות בכמה עיירות בזאמוט וקורלאנד ושמו התנוסס לתפארת והניח אחריו הרבה חידושים על ש״ס וירושלמי ומדרשים, אך הרבה נאבדו ונשרפו רח״ל ועתה הבאתי רק מעט מאד, חידושיו על הרמב״ם ז״ל, מה שמצאתי כתוב על גליון הרמב״ם שלו, או מה ששמעתי מפיו ז״ל, למען תהיה לו למזכרת ושפתיו יהיו דובבות בקבר ולשם ולזכר עולם״.

ר׳ כתריאל מבטיח בהקדמתו לספרו הנ״ל להוציא לאור יתר חידושיו של חותנו הגאון הנ״ל אשר נשארו בכתובים ביחד עם חידושיו האחרים משלו. אולם הוא לא זכה לכך. בינתיים פרצה המלחמה העולמית הראשונה והסיחה את הדעת מדברים אלה.

בתקופת כהונתו של ר׳ כתריאל חלו תמורות מכריעות בחיי היהודים: החלה הגירה גדולה לאמריקה; צצו תנועת ההשכלה, חיבת ציון והציונות המדינית; אף התנועות הסוציאליסטיות חדרו לאוגוסטוב. הרב שחרד לצביון הקהילה ניסה להלחם ברוחות החדשות, אולם בראותו כי לא תהיה תפארתו בדרכו זו — חדל מזה, ויתנחם בעבודתו על חבורו ובשקידתו על לימוד התורה. כשנפטר ר׳ כתריאל — י״ח כסלו תרפ״ב (1921) — פירסמה קהילת אוגוסטוב מודעת אבל ב„הצפירה״ וב„היינט״ הווארשאי על פטירת מורה ורבה „הרב הגאון הצדיק, גדול הדור רבי כתריאל אהרן בר הלל הלוי נאטאן״.

הספידו ר׳ עזריאל זליג מו״צ הקהילה שאמר בין היתר (לפי הספר „ממעוני אריות״), כי הרב המנוח היה „גאון גדול, צדיק יסוד עולם, פאר הדור״, וכי היה לבני קהילתו כמו אב לבניו. היה מתעניין בכל אחד ואחד, נטל חלק בשמחותינו והשתתף בצערנו, וכאשר

ראה ילד קטן אומר „קדיש" בבית־הכנסת, היה חוקר ודורש לדעת מי מפרנסו והיה מדבר עמו כאב אל בנו. כל ימי חייו היו ימים של צער ומכאובים וספרו „כתר המלך", שהוא „כלילא דוורדא", מלא ציצים ופרחים — יש תחתיו „כלילא דחילפי", כי חיברו מתוך צער ועוני".

ספדו להרב הגאון ר׳ כתריאל גם בעיירות הקרובות והרחוקות. בלומזה הספידו הגאב"ד ר׳ יהודה לייב גורדין. בביאליסטוק הספידו מגיד העיר, רמ"ה רפופורט בבית המדרש הישן, ששם היה רגיל הג"ר כתריאל להתפלל בשעת שהותו בעיר זו. בידוובנה, שם הכירו את ר׳ כתריאל מקרוב, בהיותו בא לפעמים לבקר אצל קרובו, הרב אברהם אליהו בורנשטיין מו"צ העיירה — הספידו רב העיירה הרב הגאון ר׳ אביגדור ביאליסטוצקי.

הרב הגאון ר׳ יצחק קוסובסקי

הרב רבי יצחק קוסובסקי ז"ל נולד בשנת תרל"ז (1877) בעיר ווארשה, לאביו הרב ר׳ שאול ז"ל, חוטר לבית שזכה לשני שולחנות, תורה וגדולה. זה הבית שחור־ברלין, מעיר התורה המפורסמת מיר.

בימי נעוריו נתחנך ולמד תורה אצל דודו הרב הגאון ר׳ יוסף דוד שחור זצ"ל באנטופול. בהיותו כבן שלוש־עשרה שנה נסע ללמוד תורה בישיבת טלז המפורסמת. למד בשקידה רבה, היה חריף ובקי בכל הסוגיות בש"ס ופוסקים ובעודנו צעיר לימים כבר רכש לו שם גדול ברחבי ליטא.

בשנת תר"ס (1900) נשא לאשה את בתו של הרב הגאון ר׳ דוד שלמה גרודז׳נסקי זצ"ל מאיביה (אביו של הגאון ר׳ חיים עוזר זצ"ל).

בשנת תרס"ד (1904) נפטר הרב ר׳ דוד שלמה בשיבה טובה והרב ר׳ יצחק קוסובסקי נבחר לשבת על כסא חותנו, והוא עודנו אברך צעיר. מיד נהיה למנהיג הרוחני של הקהילה. היה בעל זכרון נפלא, תפיסה מהירה ושכל ישר. פיו הפיק מרגליות. נואם בחסד, שהפליא שומעיו בדרשותיו; התחבב על הקהל גם בהדרת פניו ובקומתו הנאה. הוא ידע שפות זרות, וכן היה בקיא בהוויות העולם.

בתור גיסו של הגאון ר׳ חיים עוזר גרודז׳נסקי זצ"ל, לקח חלק בעבודתו למען הישיבות.

בשנת תרע"ד (1914), עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, היה נאלץ לעזוב את קהילת איביה. הוא נתקבל בתחילת שנת תרע"ו (1915) לרב במאַריאַמפול, וכיהן בה עד סוף המלחמה.

בשנת תרפ״ב (1922) נתקבל לרב באוגוסטוב, בה פעל שלוש שנים. בשנת תרפ״ח (1925) נקרא לשבת על כסא הרבנות בעיר וולקוביסק.

בשנת תרצ״ד (1934) עבר לאפריקה־הדרומית, שם נתמנה לרב אגודת הקהילות ביוהנסבורג והסביבה. גם כאן עשה למען הרבצת התורה וחיזוק הדת. כאן היה גם פעיל למען „המזרחי״, ועד יומו האחרון שימש כנשיא של תנועה זו בדרום־אפריקה.

בשנים האחרונות יצא לאור ספרו „שבת ומועד״ בשני חלקים, המכיל שיחות, הגיונות ודרשות על פרשת השבוע.

שאיפתו של הרב היתה לעלות לארצנו. באחד ממכתביו האחרונים, לאחותו הרבנית, כתב בין השאר, כי יוהנסבורג משמשת לו רק תחנת ביניים לפני עלייתו ארצה. הוא מודיע לה, שבדעתו לעלות ארצה ולהשתקע בה, אם הרופאים יתירו לו הנסיעה.

אבל הוא לא זכה. ביום כ׳ אלול שנת תשי״א (1951) נפטר. בן שבעים וארבע היה במותו.

(על פי מאמר שקבלנו מארגון יוצאי איביה)

הרב עזריאל זליג נח קושלבסקי

מאת **יצחק אדלשטיין**

ר׳ עזריאל זליג נח הגיע לאוגוסטוב בשנת תרמ״ה בהיותו י״ח שנה. לאחר שספג תורה בישיבות לומז׳ה ושצ׳וצין, החליט לנסוע לאוגוסטוב כדי לשפר את מצב בריאותו. אוגוסטוב היא עיר מוקפת יערות ור׳ עזריאל זליג נח היה זקוק לאויר צח לשם הבראתו. הוא קיווה שבמקום זה יוכל ללמוד מתוך שלוות הגוף והנפש.

את מחייתו קיבל, בדומה לכל הבחורים שלמדו אז בבתי מדרשות באוגוסטוב, מידי נשים צדקניות, אשר סיפקו בכבוד מזון לבחורים הלומדים. בין הנשים האלה יש להזכיר את מרת חיה שרה דנמרק, אשר הביאה לו את ארוחתו לבהמ״ד, שם למד והגה בתורה.

את מקום לימודו קבע ב„יאטקה־קלויז״. לפנים קראו למקום הזה „חסידים קלויז״, משום שמנין של חסידים התפללו בתוכו, והם היו מייסדיו. במשך השנים אפסו חסידים מהעיר, ומקומם תפסו בחורי ישיבה. מתפללי הקלויז בימים ההם היו בעלי בתים מופלגים בתורה, ומדי ערב למדו שם ש״ס. קול התורה היה בוקע מתוך כתלי הקלויז עד היום המר והנמהר, בו חוסלה קהילת אוגוסטוב על ידי הנבל הנאצי.

ר׳ עזריאל זליג נח למד ב„יאטקה קלויז״ בהתמדה רבה ובשקידה עצומה. כן נתן שעורים בתורה לבעלי בתים, בשעות שבין מנחה למעריב, ב„בריקגאס קלויז״ ובקלויז של הסנדלרים, שהשתכן באכסדרה של בית המדרש הגדול. ר׳ עזריאל זליג נח נתחבב מאוד על קהל מאזיניו ושומעי לקחו, כי היה מחונן בכח הסברה נפלא ובפה מפיק מרגליות.

ר׳ עזריאל זליג נח נשא אשה באוגוסטוב, את מרת שרה, בתו של ר׳ יהודה גילדע, מחשובי הבעלי בתים בעיר, אשר הבטיח לו מזונות על שולחנו לכמה שנים, כדי שיוכל להשתלם בתורה.

שנים אחדות לאחר נשואיו נסע לקובנה. למד בכולל המפורסם, שבראשו עמד הגאון ר׳ צבי הירש רבינוביץ האב״ד של קובנה ובנו של הגאון המפורסם ר׳ יצחק אלחנן

ממעֹנות אריות

כולל

הספדים אשר נשאתי במקהלות על גאוני ויקירי ישראל ועל קדושי האומה, שנפטרו, שנהרגו ונרצחו בשנות תרע״ה — תר״פ.

בתקופה הנוראה של המלחמה העולמית.

מאת

עזריאל זעליג נח באאמו״ר מוהר״ר יצחק צבי ז״ל קושעלעווסקי

מו״ץ באגוסטאוו

ביlגורייא

בדפוס נ. קראנענבערג

ה׳תרפ״ה

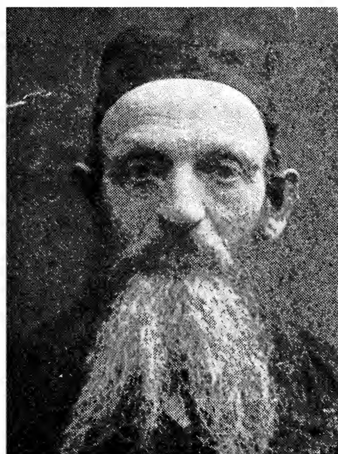
SEFER MIMONOS AROJES

t. j. Nekrologi o zmarlych genjuszach Izraela

Druk. N. KRONENBERG

Bilgoraj ziem. Lub. (Polšci) 1925

Printed in Poland

הרב עזריאל זליג נח קושלבסקי

זצ״ל, ארבע שנים רצופות. במשך שנים אלה עוצבה דמותו הרוחנית, נתגבשה אישיותו, והגיע לשליטה מלאה בכל חדרי התורה. הוא ניחן בשתי סגולות יקרות: זכרון נפלא וכח ריכוז בלתי מצוי. כשרונותיו אלה עמדו לו להימנות עם האברכים הכי מצוינים של כולל קובנה. הוא נסמך לרבנות ע״י גאוני ליטא ובראשם נשיא הכולל, הגאון ר׳ צבי הירש רבינוביץ זצ״ל.

עם שובו לאוגוסטוב נתמנה (בשנת תרס״ז) לדיין ומו״צ, ובמרוצת השנים — כאשר נתפנה כס הרבנות — לרב אב״ד.

כארבעים שנה שירת הרב ר׳ עזריאל זליג נח את קהילתו באמונה וללא שיור. העמיד לרשות קהילתו את סגולותיו הנפשיות ואת ידיעותיו המקיפות בתורה. למד ולימד, הרביץ תורה ברבים, הורה צדק, דן דין עני ואביון, שירת בעצה והדרכה.

היה כאב לאנשי קהילתו. התעניין במצבו של כל אחד ואחד, לקח חבל בשמחותיו והשתתף בצערו.

לא פסח על שום פעולה ציבורית. דאג לקיומו של הת״ת בעירו וטיפל בחיילים

היהודיים שחנו באוגוסטוב. בימי הצאר ניקולאי גייס כספים ונתן לכל חייל יהודי תקציב שבועי, כדי שלא יתגאלו במאכל טריפה. בחג הפסח ערך בשבילם „סדר" ציבורי, ולא הלך לביתו לעריכת „סדר" שלו, עד שה„סדר" בשביל החיילים היה ערוך כדין וכדת.

לימד מדי יום שעור בחברה ש"ס, הרצה גם בפני הגימנאזיסטים היהודיים, כדי לקרבם לתורה. ייסד חברת „תפארת בחורים" והגיד לפניהם שעורים. כך עיצב במידה רבה את דמותה הרוחנית של קהילתו.

גדול נפש, אציל רוח, בעל נשמה עדינה — אלה הם הקווים הבולטים באישיותו רבת הסגולות.

הגה בתורה כל ימיו. למד בשקידה רבה, אגב נענוע כל הגוף. שמחת הלימוד כבשה את כל הוויתו.

הוא אהב את הבריות, והיה אהוב עליהם. היה ענוותן וצנוע, אנין הדעת וטהור המחשבה. כל המדות שמנו חז"ל בתלמיד חכם התמזגו אצלו בחן רב.

עז היה בטחונו בה'. עוד בימי נעוריו עמד לו בטחונו בה' לנדוד למקומות התורה במצב של דלות נוראה.

לבו היה פתוח לכל קשה יום ורבות פעל בעניני הצדקה והחסד. בפנים מסבירות היה מקבל פני אורח, ואמנם רבים היו האורחים הזקוקים לעזרה שנקלעו לאוגוסטוב, בידעם כי מצוי שם רב אשר יעמוד לימינם.

ערגה נפשו לציון. כאשר הוציאו למכירה את המניות הראשונות של הבנק הלאומי, אסף את פרוטותיו האחרונות וקנה מניה. בערוב ימיו רצה לעזוב את רבנותו ולעלות לארץ ישראל, אולם סיבות מכריעות מנעוהו מצעד זה. היה מסביר מחונן. הדברים יצאו מפיו מאירים ושמחים. ירד אל העם, אל ההמונים, טיפל בהם, הגיד לפניהם שעורים בתורה והצליח לגלות את האור הנעלם אשר בנשמותיהם.

בשנת תרפ"ב הו"ל את ספרו „עין צופים", באורים ודרושים על ההפטרות של השבתות והמועדים. בספר זה סלל דרך חדשה בבאור דברי הנביאים, והוא מהווה נכס יקר בספרות הדרוש.

בשנת תרפ"ה הו"ל את ספרו השני „ממעונות אריות", הספדים אשר נשא במקהלות על גאוני ישראל ועל קדושי האומה שנפטרו, נהרגו ונרצחו בתקופת המלחמה העולמית הראשונה (תרע"ה—תר"פ). בספר זה הוא מתבלט כמקונן לאומי גדול. בתוך הספר באו גם הספדים על נכבדי העיר אוגוסטוב שנפטרו באותה תקופה.

בשנת תרצ"ט, סמוך לפרוץ מלחמת העולם השניה, הניח תחת מכבש הדפוס את ספרו השלישי בשם „לבוש עדנים", חידושים על מסכת עבודה זרה. בספרו זה הוא מגלה את כוחו בהלכה. לדאבוננו הגדול לא נפוץ הספר הזה בקהל, כי בינתיים פרצה המלחמה וכל הספרים ירדו לטמיון.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה, בספטמבר 1939, נכבשה העיר אוגוסטוב על ידי הסובייטים, וביוני 1941 — על ידי הנאצים, אשר הקימו גיטו ליהודים בפרבר העיר

בּאראקי, מעבר השני של „תעלת אוגוסטוב״. הם הוציאו משם את הפולנים, והושיבום בדירותיהם של היהודים במרכז העיר, ואילו את היהודים העבירו לבאראקי. שם הצטופפו ונדחקו בבקתות.

באחת הבקתות ישב לו הרב ר׳ עזריאל זליג נח עטוף בטלית ותפילין, רכון על גמרתו. בגדיו מעוכים, כובעו־קסקט, נעליו מרופטות. הוא ישב כשהוא מתנועע בגופו הצנום, מתנודד על דפי הגמרא בתנועות חזקות כדרכו תמיד. פניו — שעוה, רק העינים הכחולות, העמוקות והתמימות נוצצות מדי פעם ומבקשות רחמי שמים.

בראשית חודש אוגוסט 1941 נלקחו על ידי הנאצים 1650 גברים מהקהילה היהודית באוגוסטוב, מגיל 14 ומעלה, ליער שצ׳ברה, שם הומתו ביריות.

בחודש דצמבר 1943 הובלה שארית הקהילה היהודית באוגוסטוב, זקן, טף ונשים, ברכבת המות לתאי הגז בטרבלינקה. רעבים וצמאים, שבורים ורצוצים, הצטופפו ברכבת אשר אצה רצה למקום ההשמדה. בתאים המחניקים הצטופפה והתרכזה הקבוצה האחרונה של יהודי אוגוסטוב מסביב לרבם הזקן הנוטה למות.

גדול היה הכאב ברכבת המות כאשר פתאום הבחינו, כי רבם האהוב איננו, כי מת מאפיסת הכוחות ונשמתו הטהורה עלתה לגנזי מרומים.

למדנים בעיר

מאת **מ. צינוביץ**

ר׳ אלכסנדר זיסקינד בן משה מימון

החכם התורני ר׳ אלכסנדר זיסקינד היה חתנו של ר׳ דב בר שפירא וגיסו של הג״ר ישראל איסר שפירא האב״ד דמתא. הוא התגורר מספר שנים על יד חותנו בעיר אוגוסטוב והשפיע רבות על צביונה הרוחני־תרבותי. אף בעברו לגור בסרהיי היה בא לפרקים לאוגוסטוב, ודבריו בעניני תורה, חכמה, ועסקנות צבורית קהלתית היו נשמעים אצל אנשי העיר כאילו היה אחד מתושבי המקום הותיקים. אם כי למדן היה רא״ז והולך תמים כאחד משלומי אמוני ישראל, — היה מושך גם בעט סופרים. הוא פירסם מאמרים תורניים־מחקריים בשבועון העברי „המגיד״, שעורכו דוד גורדון היה ידידו מתקופת היותם יחד בעיירתם סרהיי. הוא היה חותם על מאמריו אלה בשם א״ז בר״מ (ראשי תיבות: אלכסנדר זיסקינד בן משה).

ר׳ אלכסנדר זיסקינד נפטר בשנת תרמ״ז בגיל שבעים ושמונה. ב„הצפירה״ של השנה הנ״ל ((מס׳ 158) פירסם י. ברוידא מקעלם, תושב סרהיי, לזכרו של המנוח דברים אלה:

„הישיש המנוח היה אחד מיחידי סגולה משרידי הדור הישן אשר התורה והחכמה העושר והכבוד גם יחד כתרוהו סבבוהו. שמו יצא לתהילה כשם הגדולים אשר בארץ, רבה היתה ידיעתו בספרות העברית כאשר הראה למדי ברוב מאמריו המובאים ב„המגיד״, ומעודו ועד יומו האחרון לא מש מאהלה של תורה. ויותר שהיה ר׳ זיסקינד חכם עוד יותר היה עסקן במצוות ולקח חלק בראש כל מפעל טוב. הקים בית תלמוד־תורה על עמודים חזקים בל יתרופפו וכן יתר בתי החסד באור פניו ראו אור. סוף דבר: הוא היה ראש וראשון בכל עניני ודרכי הקהילה ועל פיו יישק כל דבר. וכה היו ידיו אמונה לאלקים ועדתו עד בוא שמשו. ועתה אהה! מי ישיב לנו תמורתו״.

יש לציין, כי ר׳ אלכסנדר זיסקינד מימון השאיר בכתובים ספר „קובץ מאמרים וענינים שונים״ שפורסם בדפוס (ג׳ תרנ״ד) על־ידי ידיד נעוריו, החכם יעקב בן יעקב בוילנה.

יש להוסיף, כי דברי תורה של ר׳ אלכסנדר זיסקינד מימון מובאים בספר שו״ת „עזרת ישראל״ של גיסו הג״ר ישראל איסר שפירא.

הרב הגאון ר׳ יהושע השל שפירא

נולד לאביו ר׳ דב בר באוגוסטוב ובילה שנות נעוריו ותקופת אברכיותו באהלה של תורה, תחת פקוחו של אחיו הג״ר ישראל איסר שפירא האב״ד דמתא, וכן — אצל חותנו הג״ר ליפא חיים הכהן אב״ד זמברובה (פלך לומז׳ה). הוא כיהן אחר כך כאב״ד בשתי הקהלות החשובות שאקי (פלך סובאלק) ושצ׳וצ׳ין (פלך לומז׳ה).

בניגוד לאחיו הג״ר ישראל איסר, התנגד ר׳ יהושע השל לתנועת חיבת ציון. לעומת זה עמד בראש „כולל לומז׳ה־סובאלק״ ועשה רבות לחיזוק מוסדות התורה של הישוב הישן בירושלים. היה איש סודו של הגאון ר׳ יהושע לייב דיסקין, הרב הבריס־קאי, בירושלים. והיה מעשה, כשנודע לר׳ השל, שאחד מאנשי ה„כולל״ בירושלים, ר׳ יהושע ילין מסר את בנו לבית־ספר מודרני — אישר ר׳ יהושע השל החלטת אנשי „הכולל״ להפקיע זכותו של יהושע ילין מליהנות מכספי „הכולל״. לא הועילו השתדלו־יות אישים ידועים מסובאלק, לומזה, ואף מאוגוסטוב (ר׳ מרדכי מארקוס) לבטל החלטת קנאי ירושלים.

כשהלך לעולמו בשנת תרס״ח, זקן ושבע ימים, הספידוהו בעיירות הקרובות והרחוקות. באוגוסטוב עיר מולדתו הספידו הדיין ר׳ עזריאל זליג קושלבסקי. חידושי תורה של ר׳ יהושע נמצאים בספרי מחברים אחרים, ביחוד בספר שו״ת „עזרת ישראל״ לאחיו הגאון ר׳ ישראל איסר אב״ד אוגסטוב. וכן — בספר „פני אריה החי״ להרב חיים לייב רוטנברג, הידוע בשם „הצדיק מסטאַוויסק״.

הגאון ר׳ יוסף זכריה שטרן*

בשנת תרי״א התגורר באוגוסטוב האברך הצעיר ר׳ יוסף זכריה שטרן, בנו של הרב נתן, שהיה אב״ד ניישטאט שירווינט. כבר אז התפרסם אברך צעיר זה כעילוי. בשנת תר״ך, כשהוא בן כ״ו, בא לוורשה להדפיס את ספרו הראשון „זכר יהוסף״, המכיל חידושיו על מסכתות הש״ס. הוא פנה לשני רבני ווארשה המפורסמים: ר׳ ישעיה מושקאט — רב פראגה, ור׳ יעקב גזונדהייט אב״ד העיר, וביקש את הסכמתם, כמנהג הימים ההם, להדפסת חיבורו. ר׳ יעקב גזונדהייט כתב עליו: „עמדתי מרעיד ומשתומם על חריפותו ובקיאותו בים התלמוד, בבלי וירושלמי, תוספתא וכל הפוסקים ותשובות קדמאי ובתראי״. זמן קצר עשה ר׳ יוסף זכריה באוגוסטוב. כעבור זמן־מה אנו מוצאים אותו כחתנו של הג״ר מרדכי גימפל יפה — רב רוזינוי. כשנפטר בשנת תרס״ד, כתבה העתונות העברית מאמרי הערכה לזכרו של אדם גדול זה, שהיה אוצר חי של הרבה ארונות ספרים בכל מקצועות התורה, בספרות העברית החדשה, בבלשנות עברית, היסטוריה ועוד. ב„לוח אחיאסף״ לשנת תרס״ה כתוב עליו: „לא עבר יום שלא השיב תשובותיו לשואליו, ביניהם — גדולי הרבנים מכל הארצות״.

ר׳ ירוחם פישל הכהן בישקוביץ

ר׳ ירוחם פישל היה בר אבהן, נצר לשושלת רבנית נכבדה. אביו של ר׳ ירוחם פישל האוגוסטובאי — הג״ר קלונימוס קלמן — היה בנו של הגאון ר׳ נחמן מהעיירה אורלי. הוא יחד עם אחיו, הגאון ר׳ שבתאי, היברו ספר חשוב (חידושים בש״ס) בשם „שבת אחים״ (נדפס בשנת תקצ״ג).

לר׳ ירוחם פישל היה בן חריף בתורה ר׳ ׳יעקב צבי בישקוביץ, שהתגורר בסטאַביסק.

על משפחת בישקוביץ המיוחסת נמנה גם הרב אהרן הכהן אורליאנסקי מביאַליסטוק, שעלה ארצה בשנת תרמ״ג והיה רבה הראשון של אם המושבות — פתח־תקוה. בנו ר׳ מנדל אורליאנסקי, רבה של זכרון יעקב (נרצח במאורעות תרפ״ט), הוא חותנו של הרב יקותיאל קושלבסקי (עזריאלי) יליד אוגוסטוב, הממלא מקום חותנו ברבנות זכרון יעקב.

ר׳ צבי קרקובסקי** ובנו מנחם

שו״ב באוגוסטוב, ואחר־כך בווילקובישק. היה נודע בכל הסביבה כמופלג בתורה וכצדיק בהליכותיו. התמסר כל ימי חייו לתורה ולעבודת ה׳ והקפיד להיטיב עם הזולת.

בנו, ר׳ מנחם בן־ציון, מגדולי רבני ליטא, שימש אב״ד בקהילת נבהרדוק, ולאחר מכן — מגיד ומו״צ בווילנה.

---

* הוא ופסי בשירו הידוע של י.ל. גורדון „קוצו של יוד״.

** דוד של חייצ׳ה אלכסנדרוביץ.

עוד בהיותו ילד התבלט ר׳ מנחם בן־ציון בידיעותיו הרבות בשדה התורה ובפקחותו בעניני העולם. בשנת תרמ״א, כשהוא רק בן י״א, נתייתם מאביו הדגול. בעתידו התענינו הלמדנים הנכבדים ר׳ דוד מרדכי מארקוס מאוגוסטוב ור׳ יצחק לייב רבינוביץ מווילקובישק. בהמלצות הרבנים ר׳ כתריאל נאַטאַן ור׳ יעקב וילובסקי (הרידב״ז), רבה של ווילקובישק, נתקבל לישיבת וולוז׳ין המפורסמת, בה היה אחד התלמידים המעולים. הגאון ר׳ חיים הלוי סולובייציק, ראש הישיבה, היה נמלך בו בהכנת שיעוריו. בהיותו בווילנה התפרסם גם כנואם מעולה. המונים היו באים לשמוע דרשותיו.

הרב יהושע בר׳ ראובן הכהן בלומנטל

נולד באוגוסטוב. היה עלוי מילדותו. למד תורה בישיבת הגאון ר׳ משה סופר בפרשבורג; לאחר מכן קיבל תורה מפי הגאון ר׳ אריה לייב צונץ מפלוצק. כן למד אצל הגאון ר׳ יהודה בכרך אב״ד סייני.

תחילה נתמנה לרב בעיירה לאַזדיי. כעבור זמן קצר נתקבל לרב בעיר המחוז מאַריאַמפול. בהיותו קנאי קיצוני בעניני דת לא שבע רצון מעיר זו, שרבו בה המשכילים שלא קיבלו מרותו. הוא וויתר, איפוא, על הרבנות וחזר ללאַזדיי.

לאחר זמן מה נתמנה כר״מ ישיבת ביאַליסטוק. כשהיה מגיד את השיעור היה צר המקום מהכיל את כל הבאים לשמוע את פלפוליו הנפלאים, שזיכוהו בשם „יהושע׳לי חריף״. הוא שימש גם כראש הדיינים בביאליסטוק.

חילוקי דעות פרצו בינו ובין המו״צ השני בענין של פסק דין בדבר שמונה עשרה אווזות שנשחטו ביחד, ובקורקבן אחת מהן נמצא מסמר. האווזות נתערבבו ולא ידעו איזו מהן טריפה. המו״צ השני הטריף את כל האווזות, ואילו ר׳ יהושע הכשיר את כולן זולת האחת שנמצא סימן נקב בדופנה. מקרה זה גרם למחלוקת גדולה בין למדני העיר. הענין הגיע לגאון ר׳ שמואל אביגדור תוספאה, שסמך ידו על היתרו של ר׳ יהושע׳לי. בגלל המחלוקת לא רצה ר׳ יהושע להשאר יותר בעיר זו ועבר לכהן בתור רב בעיירה ינובה.

בשנת תרכ״ז נתמנה לאב״ד קאמניץ דליטא, שם פעל לברכה י״ג שנה. הוא נפטר בבריסק דליטא, בבואו לשם לדרוש ברופאים, ב־י״א שבט תר״מ (1880).

מלבד היותו גדול בתורה, היה שקדן עצום. למרות רפיון בריאותו, היה קם כל לילה בשעה אחת אחר חצות והיה לומד עד תפילת שחרית. בליל שבת קודש, כשהיה קם בחצות הלילה ללמוד — היתה קמה גם אשתו הצדקת שרה לשבת על ידו ולשמור שלא יפיל את הנר.

היה בעל מידות טובות מאין כמוהו. לא כעס מעולם, והיה בורח מן הכבוד; לא החניף לאיש מעולם, ואהב כל אדם כנפשו; לא השיב פני עני ריקם, למרות שפרנסתו היתה דחוקה מאד (משכורתו הצטברה מתשלומים של אגורה אחת (קופיקה) לשבוע ששילם כל בעל־בית, ולא כולם היו משלמים).

ר׳ יהושע׳לי השאיר אחריו שני בנים מפורסמים: א) הגאון הגדול ר׳ אברהם אהרן הכהן בורשטיין — רב סלובודקה, ובסוף ימיו — ר״מ בישיבת מרכז הרב

בירושלים. נפטר בשנת תרפ"ו;* ב) הרב הגאון ר' ראובן דוד הכן בורשטיין אב"ד קאמניץ דליטא (נספה בשואה).

ר' דוד מרדכי מרכוס

ר' דוד מרדכי היה נחשב ללמדן המובהק של עדת אוגוסטוב בדור הקודם. התפרסם כעלוי. עמד בקשרי מכתבים בעניני תורה עם גאוני הדור, ביניהם — הג"ר יהושע לייב דיסקין (אב"ד לומז'ה, בריסק דליטה ועוד קהילות ובסוף ימיו — בירושלים), והגאון ר' יוסף שאול נאטאנזון אב"ד לבוב. רב־גאון זה כותב על ר' דוד מרדכי בספרו הידוע „שואל ומשיב" (חלק ראשון, שנת תרכ"ח — 1868) דברים אלה: „ישאו הרים שלום אל כבוד הרב החריף השנון דוד מרדכי מאגוסטוב במדינת רוסיא". בסימן ע"ג בספר הנ"ל מביא המחבר הגאון דברי תורה מפי הלמדן האגוסטובאי. ר' דוד מרדכי היה מידידיו ושוחרי פניו של הג"ר שמואל מוהילובר — אב"ד סובלק, ואח"כ — אב"ד ביאליסטוק. ר' דוד מרדכי, שלא כדרך למדנים קנאים אחרים, נטה לתנועת חיבת ציון וראה בה ישועה והצלה גדולה לעם ישראל. בדבר זה היה תמים דיעה עם המשכיל והסופר העברי יוסף זאב שפרלינג מאוגוסטוב, אם כי בעניני רוח היה ר' דוד מרדכי מרוחק מהנ"ל לחלוטין.

ר' דוד מרדכי תרם הרבה לטובת ישוב ארץ־ישראל, והיה מראשי התומכים בועד הפלסתינאי באודיסה, שפעל לחיזוק וביסוס המושבות החדשות בארץ־ישראל.

ר' דוד מרדכי מארקוס נפטר בשנת תר"ע בגיל ס"ב. רשימת הערכה לזכרו הופיעה בעתון העברי בווילנה „הד הזמן".

המשכיל התורני ר' זיסקינד אריה טריווש

ר' זיסקינד אריה, בנו של נפתלי טריווש מאוגוסטוב, מיזג בנפשו את טוב הלמדנות המעולה של חובשי בית המדרש הליטאים עם גישה בקורתית מתונה לפי שיטתם של החכמים התלמודיים ר' צבי הירש חיות ור' שלמה יהודה (שי"ר) רפופורט מגליציה. מזיגה זו ניכרת במאמריו החשובים מעל עמודי השבועון העברי „המגיד", שהופיע בעיירת הספר הסמוכה לאוגוסטוב — ליק. מביני דבר חזו בצעיר האוגוסטובאי הזה עתיד מזהיר, אולם הוא נקטף מהחיים באביב ימיו. בשנת תרל"ג מודיע לנו שלמה, בנו של הגאון משה יצחק הלוי, מעל העתון „המגיד" (שנת 1873, מס' 7) בכתבה מאוגוסטוב, על האבידה הגדולה במות החכם הצעיר, שהצטיין בכח זכרונו הנפלא, שהיו שגורים על לשונו דברי חז"ל מש"ס בבלי, ירושלמי ומדרשים, ועלה בידו גם לחדש חידושים, אשר בדעתו היה להוציאם לאור. צעיר לימים היה למדן מובהק זה. הוא נפטר בגיל כ"ה.

על גדלותו בתורה ובחכמה של זיסקינד אריה טריווש אנו מוצאים דברי הערכה במאסף „הפסגה" (חוברת ראשונה, שנת תרנ"ה), שעורכו ומו"לו היה הרב הלל דוד

---

* בנו הוא חבר הכנסת ראובן ברקת.

הכהן טריווש — רב ויליקי. לרגל פרסמו במאסף דברי תורה מעטו של שאר-בשרו האוגוסטובאי בשם „דובב שפתי ישנים", כותב הרב העורך על המנוח את הדברים האלה:

„הרב הגדול בתורה וחכמה, אוצר התורה עדיו לגאון ולתפארת, כליל המדעים המנוח ר' אריה זיסקינד ז"ל, בן המופלג הנכבד בעמו הישיש ר' נפתלי טריווש נ"י מעיר אגוסטוב, נולד בשנת תר"ט. בודנו עול ימים נתפלאו אדירי התורה על שכלו הישר והעמוק ועל זכרונו הנפלא אשר הרעידו והרעישו כל לב. הוא אסף בחפניו בקוצר ימים אשר חי בהם כל אלומות התורה בכל מקצועותיה וכלויתן הגדול הגיח לפיו כל המים שבתלמוד וכל הספרות התלמודית אשר ממש כל רז לא נעלם ממנו בבבלי וירושלמי ותוספתות וכל מדרשי חז"ל ואגדותיהם, אשר גם אדירי הבקיאים השתערו ונשתוממו ממנו בדברם עמו על גודל בקיאותו אשר רחוק למצוא כמיהו בתקופות האחרונות האלה בישראל.

המנוח היה מבקר נמרץ ונעלה עד כי היה מגדולי המבקרים בספרות התלמודית. לולא לקחו אלקים בעלומי ימיו ולא אבדנוהו, היה מאיר לארץ וקרניים מידו להופיע אורו על כל מושבות ישראל. והיה מראשי גאוני ישראל ומיחידי הדור".

ר' זלמן אריה קופציובסקי

יליד ווישיי, פלך סובאלק. בן למשפחת קופציובסקי הנכבדה, שעליה נמנים גדולי תורה, סוחרים נכבדים ורבי מעש בציונות ובישובה של ארץ־ישראל. נשא לאשה בת ממשפחת קינון באוגוסטוב, ונהיה לגיסם של ר' דוד מרדכי מרקוס והסופר יעקב פרנקל. ר' זלמן אריה היה למדן מובהק. אחר פטירת גיסו, ר' דוד מרדכי, נחשב היה לראש הלמדנים בעיר. בימי המלחמה העולמית הראשונה עקר ר' זלמן מקום מגוריו למוסקבה ושם מצא בשנת תרע"ח מקום מנוחתו האחרונה. הרב המו"צ ר' עזריאל זליג הספידו שלא בפניו. ואלה דבריו לפי ספרו „ממעונות אריות".

„אחד מנכבדי עירנו המופלג בתורה ומפורסם בשמו. כותלי בית המדרש יוכיחו שהגיע אליהם קולו כקול אריה והיה לומד בחשק ומרץ. כל המתפללים כבר הלכו להם והוא נשאר יחידי בבית המדרש במקומו הקבוע ולומד בעומק העיון במסכתא החמורה. בחייו היה סוחר עצים, וכשהיה נוסע לחוץ־לארץ, היה בא לפני כן לבית המדרש ולומד תורה. לפעמים היה מעמיק בלימודו, עד אשר לא היה מרגיש כלל באיזה איש שעובר לפניו בשעת לימודו".

ר' אריה הכהן לאַפ

הרב עזריאל זליג שהספידו מתאר אותו בדברים אלה:

„היה נחשב כבר אורין ובר אבהן. היה פרנס ציבור שנים מרובות ומראשי העדה, וכל עניני העיר היו נחתכים על פיו. הוא מסר נפשו בעד עניני הציבור וצרכי העיר וזריז היה לקבץ כסף בעד בית הכנסת ובית־המדרש ובנין הכנסת אורחים ומתגבר כארי ללכת לבית־המדרש, אם־כי רחוק היה מביתו".

אביו של ר' הכהן לאַפ היה הרב אלחנן צבי, אב"ד ווישטינץ וזבלודובה; אחד מאחיו היה הרב הגאון אפרים דוב לאפ — אב"ד וורבלובה, מגדולי רבני ליטה, מחבר ספר „זבחי אפרים". עם זה היה ציוני נאמן ועזר להרב י.י. ריינס ביסוד ארגון „המזרחי".

ר׳ אליהו סנדר הכהן

הרב עזריאל זליג שהספידו בשנת תרע״ז מתאר את המנוח כ„מופלג ויקר ערך״, מורשה לישיבת וולוזין שלא על מנת לקבל פרס וכמי שקיבל מכתב תודה מהגאון נפתלי צבי יהודה ברלין אב״ד ור״ם וולוזין על פעליו אלה. היה ממשכימי קום לבית המדרש לתפילה.

ר׳ מאיר קויפמאן

חתנו של הרב הגאון ר׳ מרדכי אליהו רבינוביץ, אב״ד וואשליקובה וסופוצקין. בספרו „תורת מרדכי״ שנדפס בשנת תרס״ט, מביא הרב כמה חידושי תורה נאים בשם חתנו. ר׳ מאיר קויפמאן היה ידידו המובהק של הרב כתריאל נאטאן. הוא הביא להתפייסות המתנגדים עם רבם ולהסכמתם להחזירו לעירם כאשר עבר הרב יהודה לייב גורדין מאוגוסטוב לאוסטרוב מאזוביצק. הוא היה בקי וחריף ושימש מגיד השעור בחברת ש״ס. רוקח היה לפי מקצועו, „ועל בית המרקחת — פרנסתו.

ר׳ ישראל ברוך ליברמן

היה מגדולי שקדני ישיבת ראדין. ברוך כשרון ובעל מידות תרומיות. היה מעוזריו של הרב החכם ר׳ ירוחם לייבוביץ בלימודי המוסר בישיבת מיר המפורסמת.

לאחר חתונתו פתח חנות למימכר בדים, ועסק בצרכי ציבור כאחד מפרנסי הקהילה.

לפני פרוץ המלחמה היגר לארצות הברית, אבל משפחתו ניספתה בשואה. זה דיכא את רוחו. הוא הסתגר בחדרו בברונקס שבניו־יורק רבתי ועסק בתורה ימים ולילות.

כמו כן הרביץ תורה בחברות ש״ס ומשניות שלא על מנת לקבל פרס. הוא נפטר במוצאי ראש השנה תשכ״ב. בהלוויתו השתתפו ראשי ישיבות, רבנים וחבריו ותלמידיו הרבים. הספידו, בין היתר, ר׳ דוד ליפשיץ — חבר הנשיאות של אגודת הרבנים ואב״ד סובאלק לפנים.

מאמר הערכה לזכרו הופיע בירחון הרבני „המאור״ שבניו־יורק, גליון חשון־כסלו תשכ״ב.

מ. צינוביץ

הרה״ג ר׳ יהושע גיבשטיין זצ״ל

הרה״ג ר׳ יהושע בר׳ בצלאל זאב גיבשטיק נולד באוגוסטוב בשנת 1883. למד בישיבת וולוזין המפורסמת עד לנשואיו עם בת אוגוסטוב — הגב׳ קנדל־יוכבד פובמברובסקי.

כל ימיו היו מוקדשים ללימוד התורה ולעבודת השם. הוא הירבה לצום עד שנחלש, ונאלצו לדחות את החתונה ולחזק את גופו. לאחר נשואיו המשיך לצום במשך כל ימי השבוע. רעייתו פנתה לגדולי התורה ולרופאים, ואלה ניסו לשכנעו לחדול מהסגופים, אך ללא הועיל. הוא המשיך בדרכו זו עד ליום פטירתו בח׳ סיון תש״כ.

אבא זצ״ל סרב לקבל עליו עול רבנות והחל לעסוק במסחר הטרפנטין, תוצרת בית

מלאכתו. כשלא הצליח, עבר למסחר העורות, העצים ועוד. כאשר כל כספו ירד לטמיון, החליט להקדיש את כל זמנו ללימוד התורה. מאז היתה פרנסתו על גיסיו בארצות הברית. בשנים 1926—29 שימש מנהל ישיבת סלונים. מאחר והסתפק ב„קב חרובים", חילק את משכורתו בין בחורי הישיבה שהצטיינו בלימודיהם. שנתיים כיהן כרב הקהילה הקטנה רוז׳נקה שליד גרודנו. גיסיו הציעו לו להגר לארצות הברית אך אבא זצ"ל סרב לנסוע „לארץ הטריפה", והעדיף לעלות לארץ משאת נפשו כל הימים, היא ארץ ישראל. בשנת 1931 הגשים את חלומו.

ספר

דעת תורה

באור על התורה בדרך ההגיון

מאת

הרב יהושע ב"ר בצלאל זאב גיפשטיין

מאבגוסטוב.

הרב יהושע גיבשטיין

כל ימיו היה אבא נחבא אל הכלים ובורח מן הכבוד. כל זמנו — קודש ללימוד התורה ולכתיבה. שניים מספריו — „פרקי הגיון" על מסכת אבות, ו„דעת תורה" חלק א׳ על התורה — יצאו לאור עוד בפולין. בארץ יצאו לאור: „דעת תורה" חלק ב׳, „חקר קהלת", וכן חוברת בהוצאת מרכז „בית יעקב" ושמה „השתלמות האדם והשבת" ועוד חוברת ביאורים על התפילה. השאיר כתב־יד על התלמוד שלא זכה לסיים.

אבא היה נזהר ביותר בלשונו, מחשש „לשון הרע". לכן היה כינויו בפי רבים „השותק". אהבתו לארץ ישראל לא ידעה גבול, בציונות ראה „אתחלתא דגאולה". היה חבר בתנועת „המזרחי", שאותה העריץ ביותר. אבא ייסד את סניף „החלוץ המזרחי" באוגוסטוב. קבוצי ההכשרה הראשונים של „החלוץ המזרחי" בסביבה אורגנו על ידי החתום מטה, בעזרתו המלאה של אבא. ביתנו שימש אכסניה לחלוצים הראשונים שהגיעו לקבוצי ההכשרה. אבא זצ"ל היה מאושר שהיה ביכלתו לתרום לחיזוק הישוב בארץ בכלל, ולישוב הדתי — בפרט. זכור לי הזוג הראשון שעלה לארץ מ„החלוץ המזרחי"

באוגוסטוב: אליהו ודבורה גרדובסקי. הם אושרו לעלייה על ידי אבא זצ״ל, כי מרכז „החלוץ המזרחי״ רחש לו אמון בלתי מוגבל. אבא זצ״ל היה רגיש מאוד לעוול. הוא שאף לצדק סוציאלי. בתורה הוא ראה את הדרך שתוביל לעקירת הרע ולעולם שכולו טוב. השבת וחגי ישראל היו בעיניו סמלים לשאיפה זו לקראת „השלימות המוחלטת של האנושיות שאפילו הצדק והיושר הם רק שלב למדרגה הסופית״, והמטרה הסופית היא „יום שכולו שבת״. מכאן הערצתו הרבה למפעל ההתישבות בארץ בכלל ולקבוץ בפרט.

ראשון לציון, אדר תשכ״ו

בצלאל גיבשטיין

ר׳ חיים יצחק ראבידוביץ

נולד באוגוסטוב לאביו ר׳ אברהם שלום ולאמו שיינה שרבות עמלו וטרחו להדריך אותו בדרך התורה. למד בישיבות מיר וווֹלוז׳ין. נשא אשה מגרייבו וקבע שם מקום מגוריו ומסחרו. בשנת תרע״ה עבר עם משפחתו לביאליסטוק. ר׳ חיים יצחק היה איש אמיד. הוא עסק בייצוא סחורות מרוסיה לגרמניה. מחסניו היו בפרוסטקן שבפרוסיה המזרחית.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה שדדו הרוסים את המחסנים והעלום באש. ר׳ חיים יצחק ירד מנכסיו. בשנת תרפ״ב עלה לארץ־ישראל, והקים את הצריף הראשון במושב מרחביה. על אף התנאים הקשים ראה ר׳ חיים יצחק את תקופת עבודתו בחקלאות כמאושרה בחייו.

ר׳ חיים יצחק ראבידוביץ (בארץ־ישראל שינה את שם משפחתו ל„ראביד״) היה למדן מובהק. על למדנותו יעיד ספרו „מרחבי יצחקי״, שיצא לאור בשנת תרפ״ט והמכיל „חידושים, ביאורים ויישובים בדברי רש״י ז״ל לסדר התלמוד״. הגאון ר׳ אברהם יצחק הכהן קוק ז״ל כותב „בהסכמתו על מחבר הספר הזה: „איש נעלה, גדול מרבבה, המצוין בשמו, במעשיו ובמקומו, ידידי וחביבי הרב הגדול, זך הרעיון, אוצר חמדה וטוהר לב, אחד מאבני הנזר המסתופפים על אדמת הקודש, ובין מושבי ישובנו הקדוש המחודש. והנה האדם היקר הרב המחבר שליט״א, ידו אחת אחזה במלאכה לפתח ולשדד את אדמת הקודש בעמל כפיו בחיבת קודש ואהבת אומן, וידו השניה אוחזת בעץ החיים, בעמל התורה״.

ר׳ חיים יצחק היה בנו של ר׳ אברהם שלום; ר׳ אברהם שלום נולד לר׳ שמעון; ר׳ שמעון היה בנו של ר׳ משה־זלמן; אביו של ר׳ משה זלמן היה ר׳ שלום שכנא — הרב הראשון של אוגוסטוב.

ר׳ חיים יצחק ראבידוביץ נפטר בשנת 1936 במרחביה.

ר' שלמה צבי קאַליר

נולד בביאליסטוק. נסמך להוראה ע"י הרבנים המפורסמים ר' רפאל שפירא אב"ד ור"ם וולוזין, ר' חיים נפתלי הרץ היילפרין ראב"ד ביאליסטוק, ר' יצחק אליהו גינזבורג מו"צ ביאליסטוק, ור' דוד פאיאנס אב"ד קנישין.

כשנה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה נשא ר' שלמה צבי לאשה את בתו של הלמדן האוגוסטובאי ר' אברהם שיף, ויתיישב גם הוא באוגוסטוב. לאחר שנים אחדות עבר לסובלק לכהן כאחד מראשי הישיבה דשם. לאחר מכן נתמנה לאב"ד פיליפובה, ובשנת תרפ"ד עבר לסוכובולה, בה כיהן כאב"ד עד ימי השואה, כשניספה יחד עם בני קהילתו.

הרב שלמה צבי קאליר היה מטובי הרבנים של המשמרת הצעירה שפעלה בין מלחמת העולם הראשונה והשנייה. היה דרשן בחסד, פעיל ומפעיל בשטח החינוך הדתי־לאומי. הוא היה אחד החותמים על קול קורא מטעם קבוצת רבנים בפולין לתמוך במגביות „קרן היסוד".

בהיותו באוגוסטוב עזר לציונים הדתיים להקים את הסתדרות „המזרחי". כן היה מטיף לביסוס „המזרחי" ו„החלוץ המזרחי" כל פעם שהיה בא מסוכובולה לבקר את משפחתו באוגוסטוב.

ר' אברהם שיף

לאשתו היתה באוגוסטוב חנות מכולת והוא עצמו למד תורה.
שלושה ספרים הוציא ר' אברהם לאור:

א) התורה ולומדיה הוא פירוש שיר השירים על דרך הפשט. לפי הקדמתו לספר זה, זהו קונטרס אחד מספרו „תורה ודרך ארץ".

הספר נדפס בשנת תרע"ג (1913) בדפוס העברי בבילוגריי שבפלך לובלין. בסוף הקדמתו לספר זה מביע הוא תודתו לחתנו „הרב הגאון החריף ובקי בכל חדרי תורה, המעין המתגבר, חכם ושלם, שלמה צבי קאליר נ"י, אשר הוא לי בעוזרי בכל עניני", והוא מברכו שיזכהו ה' לעלות על במתי ההצלחה ולהוציא לאור את חידושיו היקרים. הספר הנ"ל מעוטר בהסכמותיהם של שני גאוני הדור ר' חיים הלוי סולובייציק מבריסק דליטא ור' משה בצלאל לוריא מסובאלק, המציינים שברשות המחבר דנן ר' אברהם בר' שמעון מאגוסטאוו יש גם חיבור על מסכת בבא קמא „הרי בשמים".

ב) הספר „דרך אניה" על „אלו טריפות" שבמסכת חולין (בילגורייא תרצ"ב). הספר הזה מבאר רוב הענינים בסברות נכונות, גם סברת המקטן והתרצן. ומבאר רוב מחלוקות התנאים ואמוראים.

בסוף הספר מובאה חוות דעתו של המחבר, כי גילוח הזקן על־ידי מכונות חשמל הוא איסור גילוח ממש כמו בתער, ועוברים בזה על הלאו ד„לא תשחית פאת זקנך". מכונות גילוח אלו הם „משחיתים חדשים", שאסור להשתמש בהן להסרת זקן.

המחבר מציין, שיש ברשותו עוד ט״ו ספרים המחכים שיוציאם לאור. הוא מבקש שמי שירצה להדפיס אחד מספריו הנ״ל על חשבונו, או לקבל עליו עבודת המכירה — יודיע לו.

הספרים שלו שנמצאו בכתובים הם: „אניה בלב ים״, „ספר הברכה״, „מועדים לשמחה״, ספר על סדר נשים „מילי דנזיקין״, „מעין ומקוה״, „ספר החנוכה״, ספר „ענינים שונים״, „ספר המצוות״, „שופר גדול״, „המשל הקדמוני״, „דלותא דאברהם״.

בהקדמתו לאחד הספרים הוא כותב שהוציא חבור ביידיש („זארגאני״ בלשונו) „טאַטע דו לאַכסט״.

ג) הספר „צי אדיר״ שהדפיס בבילגוריי בשנת תרצ״ד בשני חלקים. האחד — על ספורי התורה בשם „אני שיט״, והשני — על מצוות התורה בשם „הדור מצוה״. מטרת שני ספרים אלה (בכרך אחד) „לקרב מצוות התורה אל השכל הפשוט״.

מ. צינוביץ

תלמידי חכמים שהכרתי בימי ילדותי

ר׳ אברהם שיף ז׳צוק׳ל, תלמיד הגאון הרב ריינס ז״ל מלידא, חיבר פירוש על שיר־השירים, וספר גדול בשם „אניות סוחר״ על מסכת בבא קמא. התפרנס מחנות לתבואות, ולא פסק מגירסא יום ולילה. בשעת לימודו במקומו הקבוע ביאטקה־קלויז לא היה מפסיק מלימודו, ולכשהיה מוכרח להפסיק — לא היה מדבר אלא בלה׳ק.

ר׳ משה ארבשטיין ז״ל, תלמיד מובהק של ישיבת וולוזין, סוחר יערות, מנכבדי העיר בתקופתו, מעורר כבוד, ואהוב על הבריות.

ר׳ משה שמוליאן (שלמה יאשעס) זצוק׳ל, מבחירי תלמידי ישיבת סלובודקה בקובנה. הקדיש רוב עתותיו לתורה, ענוותן שייף עייל שייף נפיק. קבע מקום לימודו „ביאטקה־קלויז״. גם על אביו נמסר, שהיה גדול בתורה.

ר׳ חיים יואל גרודזין זצוק׳ל, איש הספר, ת״ח, בעל חנות לנעלים. היה דורש בקביעות מעל בימת בית המדרש לפני חברי „חברת תהילים״ בלילות שבת בעתות החורף.

השו״ב הזקן ר׳ שלמה מייטקעס ז״ל, בעל הדרת פנים מרשימה, עוסק במגביות לשם שמים לטובת מוסדות תורה וחסד בירושלים עיה״ק, מתוך מסירות וחיבה לאין ערוך. יוזם כל מיני המצאות למען הגדלת התרומות. כל לוח־שנה או מפיות סמליות, שהגיעו אליו מירושלים לחלוקה בין התורמים — היה מנשק, כדי לשאוף לקירבו אויר קדושת ארצנו הדבוק בהם.

2 חתניו: השו״ב ר׳ משה ליב שידלובסקי זצוק״ל, למדן, מתלמידי החכמים המצטיינים שתוכם כברם. כולו אומר כבוד, בבחינת חכמת אדם תאיר פניו.

השו״ב ר׳ חיים זלמן קפלנסקי זצוק״ל, תלמיד חכם, אהוב על הבריות, מסביר פנים לכל אדם, עוסק במעשי צדקה וחסד.

ר׳ גדליה גזומסקי השו״ב זצוק״ל, למד בבחרותו בבית המדרש הגדול, והתמחה במלאכת השחיטה בעירנו. הצטיין בקול נעים. מנעים זמירות ברבים בתפילתו. התמסר למצוות הכנסת אורחים של עוברי אורח עניים.

רשום לזכרון מפי השמועה: ר׳ ישראל ויסטינעצער (גילדע) ז״ל, תלמידו של הגאון בעל החתם סופר בישיבת פרשבורג הונגריה; מלמד גמרא לתלמידים בעירנו לפני יותר ממאה שנה; אבי סבי מצד אמי.

הרב יקותיאל עזריאלי

ל י פ ס ק

ליפסק היתה עיירה במחוז אוגוסטוב בדרך לגרודנו. עם מלחמת העולם הראשונה, גרו בליפסק כחמישים משפחות יהודים בין 200 משפחות נוצרים.

היהודים התפרנסו בחלקם מחקלאות, חלק אחר — ממסחר זעיר, אך רובם היו בעלי מלאכה. בעיירה היה בית כנסת עתיק מעץ עם גג משולש, וכן בית מדרש ובו גם דירת הרב. הרב ר׳ י. ל. רוזנברג ז״ל הרביץ יום־יום תורה, משנה, עין יעקב, וגמרא בקהל עדתו. חלק מזמנו הקדיש הרבי, בתור שליח מצוה, ל„ישיבות״. מחותנו של הרב היה ר׳ נפתלי הרץ קפלן ז״ל — פאר העיירה. הוא זכה לעלות ארצה ולהקבר בה. הוא היה הסבא של שבתאי ודניאל קפלן יבל״א.

הנני ניזכר בקוריוז: בליפסק קראו יהודים בספר תורה בכנסיה נוצרית. מעשה שהיה כך היה. בשנת 1915 כבשו הגרמנים את ליפסק. מיד התחילו לאסוף את כל התושבים, היהודים והנוצרים. עברה השמועה, כי יעבירו את כולנו בתור שבויים לגרמניה. כשעברתי ע״י בית המדרש, נכנסתי להפרד מספרי התורה ומבית המדרש. עלה בדעתי להציל לפחות ספר תורה אחד — ולקחתיו אתי. כשהגענו לכנסיה הנוצרית, בית חדש עם קירות עבים, הכניסו הגרמנים את כולנו פנימה. התברר, שכוונת הגרמנים היתה למצוא מחסה לתושבים שגרו בבתי עץ קטנים, ורבים מהם נפצעו מרסיסי כדורי הרוסים. כן, כך נהגו הגרמנים אז, טרם למדו תורת היטלר ימ״ש. הסתדרו, איפוא,

היהודים בפינה אחת של הכנסיה, התפללו וקראו בספר התורה. אחרי נסיגת הגרמנים, גרשה המפקדה הרוסית את היהודים לפנים רוסיה, בחשדה שהם אוהדי הגרמנים.

בגמר המלחמה חזרו יהודים אחדים לליפסק והיו שם עד שבאו הרוצחים הנאצים והשמידו את כולם. הנני מעלה בזה את זכר יהודי ליפסק: המשפחות קפלן, פינגולד, סטויסקובסקי, סטרוז'ינסקי, ברוסטין, ברגר ועוד. יהי זיכרם ברוך.

ב. אפרתי

ש ט א ב י ן

מבין ערפילי העבר עולה עיירת מולדתי שטאַבין. אותה עיירה קטנה וציורית הניצבת על גדות הבו־ברה. רחובות ללא כביש וללא מדרכה. ספק עיירה, ספק כפר.

הבתים נמוכים ועליהם גגות קש. פה ושם — בית חדש כשעליו גג רעפי עץ. בכפר התגוררו רק כמאה משפחות יהודיות, אך חיי הקהילה התנהלו כבעיר גדולה. כל המוסדות היו קיימים: בית כנסת, בית מדרש, „חדר", רב, חזן, ושוחט. היו בעיירה בעלי בתים אחדים, בעלי סמיכות לרבנות. היהודים התפרנסו ממסחר ומלאכה. חיי התרבות היו דלים מאוד. בית הספר העממי, בשפת המדינה, היה בן שלש כיתות בלבד. אנו, הצעירים, למדנו עברית ב„חדר" — דוקא בשיטת „עברית בעב־רית"; ואת הלמודים האחרים רכשנו בבית הספר הממשלתי.

מלחמת העולם הראשונה כמעט מחקה את שטאַבין מעל פני האדמה. בעברנו דרך העיירה בשנת 1915 — הציצו אלינו ארובות מיותמות מבין ההריסות.

לאה שרמן

מיומני

מאת **ד"ר נחמיה אלוני**

נולדתי בוורשה מ„נשואי תערובת". אבי — נפתלי הרץ לינדה, חסיד יליד וורשה, ואמי — חנה אלתה בורובסקי, מתנגדת, ילידת שטאבין במחוז אוגוסטוב. בהיותי ילד, בן שש, עברה המשפחה מוורשה לשטאבין.

בשנת תרע"ד פרצה מלחמת העולם הראשונה והמשפחה ניטלטלה לסוכובולה וינובה, והתיישבה לבסוף באוגוסטוב. בעיר זו רכשתי השכלתי היסודית וראשית הלימודים של ביה"ס התיכון. השתתפתי בתנועות הנוער „השומר טרומפלדור", „השומר הצעיר", „יידישער יוגענד בונד" ו„החלוץ". בשתי התנועות האחרונות נימניתי בין המייסדים. בכסלו תרפ"ו — 16 בדצמבר 1925 — עליתי ארצה.

שטאבין היתה עיירה קטנה שכולה בנויה מסביב לכיכר השוק, כשצד אחד הימנה תופסת הכנסיה, ובצידה השני — בית אבן אחד, בית השלטון המקומי, וכמה בתי עץ. ברחובות הקטנים מסביב עמדו בתי עץ נמוכים וגגות קש להם. כשפרצה שריפה — עלו כל הבתים באש. הרחובות לא היו סלולים. החול היה עמוק בימות הקיץ ובקושי עברה בו עגלה. היה בית־ספר עממי רוסי ו„חדרים" בדרגות שונות; אחד מהם היה מודרני, ולמדו בו ראשית יסודות הלשון. בית הכנסת שימש גם בית־מדרש, והיה רב ששימש גם חזן. אוירה חקלאית שלטה בעיירה. לכל משפחה היה גן ירקות, פרות חולבות, חלקת שדה וחלקת יער. לא אכלתי ירקות טעימים יותר בכל ימי חיי מהמלפפונים שנקטפו בתוך גן הירק, נוגבו בשרוול או במכנסים, ונאכלו בו במקום. סבתי, באשי לאה בורובסקי, בת למשפחת אלכסנדרוביץ בסובאלק היתה דמות מופלאה. בחדרה היתה תלויה תמונת הכותל המערבי והערים הקדושות: ירושלים, חברון, טבריה וצפת. כשהיתה אמי שתחיה ילדה קטנה, היתה מעמידה אותה סבתי על „הקומודה" הכבדה,

כדי שתיטיב לראות תמונה זו. אמי היתה מאריכה להתבונן לכל פרט ופרט בתמונה, ונתקשרה נפשה בנפשה של האומה, וכל ימיה נתגעגעה לעלות ארצה עד שזכתה, והיא כיום יושבת בה למעלה מארבעים שנה.

באחד הימים של שנת תרפ״א הגיע לאוגוסטוב הסופר גד זקליקובסקי. הוא היה איש סוקולוב, חסיד לבוש קפוטה ארוכה ובעל פיאות וזקן. „יצא לתרבות רעה״, גרש את אשתו והסתלק מעיר הולדתו. הכרתיו באוגוסטוב כשהוא מגולח למשעי ובעל בלורית עשוייה לפרטיה, לבוש אירופית ומושך בעט סופרים. הוא ייסד את ה„יוגענד בונד״ וריכז סביבו בני נוער רבים. הוא פיתח פעולה תרבותית עניפה. בין היתר, ביים מחזה „החוטפים״. ההצגה שהתקיימה באולם פומבי עברה בהצלחה רבה. בשנת תרע״ג התפוררה אגודת ה„יוגענד בונד״ וזקליקובסקי עזר להקים את הסתדרות „החלוץ״.

בארץ הצטרפתי, יחד עם אחי יוסף, לחבורת „מעבר״. לאחר זמן קצר ייסדתי את הקבוצה „התאמצות״ יחד עם חברים ממחוז אוגוסטוב. בשנים תרפ״ו—תרפ״ז שרר חוסר עבודה משווע במושבות יהודה. החלטתי, איפוא, לפנות ללימודים. נכנסתי ללמוד בבית־המדרש העברי למורים בירושלים. בתקופת לימודי עסקתי גם בהדרכת נוער בהסתדרות „הנוער העובד״ בפתח־תקוה ובמחנה יהודה, בבית־הכרם ובתנועת „הבחרות״ בירושלים.

בשנים תרצ״א — תרצ״ג עשיתי בגרמניה בתור שליח תנועת העבודה בארץ. שנתיים הדרכתי בברלין בתנועת „הבונים״ ובתנועת „הנוער העובד״ („ארבייטס קרייז״), וניהלתי את סניף „החלוץ״. שימשתי חבר מרכז „החלוץ״ ומזכיר המועצה העברית בגרמניה. באותן שנים השתלמתי באוניברסיטה על שם פרידריך וילהלם, ובבית המדרש לחכמת ישראל בברלין.

אחרי עלות היטלר לשלטון, ב־30 בינואר 1933, הואילה הממשלה האנגלית לתת אלף סרטפיקאטים ליהודי גרמניה. שלוש מאות מהם נמסרו לרשות „החלוץ״. מאה וחמישים עלו ראשונים בחודש ספטמבר 1933. חזרתי בראש קבוצה זו ארצה.

בשנים תרצ״ב — תרצ״ז השתלמתי באוניברסיטה העברית בירושלים בספרות עברית, במקרא ובלשון.

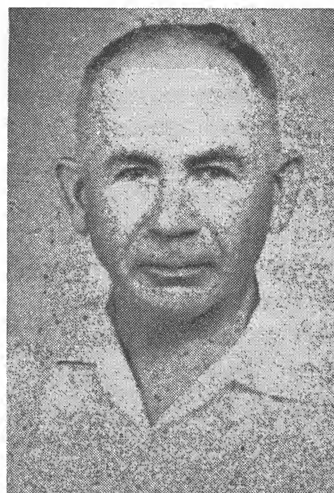
אחר סיימי לימודי עסקתי בהוראה בבתי־ספר תיכוניים בארץ. בשנת תש״ד נתמניתי מזכיר מדעי של האנציקלופדיה המקראית בהוצאת מוסד ביאליק והאוניברסיטה העברית.

בשנת תש״ז נסעתי לראשונה לאנגליה לחקור כתבי־היד העבריים שהשתמרו שם. גיליתי אוצרות לשון ושירה.

בסוף קיץ תש״י עברתי ירושלימה לשם אירגון המכון לכתבי־היד העבריים. יוזם המפעל היה דוד בן־גוריון, ראש הממשלה ושר הבטחון. עסקתי במפעל זה של כינוס תצלומי כתבי יד עבריים הנמצאים בספריות תבל — שלוש־עשרה שנים. ביקרתי בשנים אלו באוסטריה, איטליה, בלגיה, גרמניה, דנמרק, הולנד, הונגריה, אירלנד, אנגליה, ספרד ושוייצריה.

מ י מ י ם ע ב ר ו

מאת **אליעזר מרכוס**

הגעתי מסופוצקין, עיירת מולדתי, לאוגוסטוב בשנת 1911. מקום מגורינו היה ברחוב בית־הכנסת, בביתו של לייזר פריימרק (ציבולקעס), מול ביתו של רבי חיים באַייר („קורעק המלמד"). בחצרו של אותו בית גר יהודי זקן, שואב מים, ושני בניו אשר הלכו בדרכיו. האחד, היה „גלי" העיוור, שלמרות מומו היה מוביל מים מהנהר ומחלקם בדליים בבתי התושבים; אחיו, אבא׳קע, גם הוא הוביל מים והפך, יותר מאוחר, לקברן.

שכננו מצד שמאל היה מסגר ושמו אברהם יצחק כהן, המכונה „גרובץ". היו לו שני בנים: סימון ואברהמ׳לה המשוגע, שוטה העיר.

מצד ימין עמדו שני בתי עץ בחזית, ובית עץ בחצר. שם התגוררה משפחת בת־שבע׳לה; בבית אחד גרה בת־שבע עם בעלה, בשני — בתה רחל־לאה־קה, ובחצר — בתה דבור׳קה. הבעלים עסקו בדייג, והנשים מכרו את השלל בשוק. בעלה של דבורה היה גם זגג. לרחל־לאה היו שתי בנות ושלושה בנים: אהרון־„נוז", תנחום ומשה יצחק. האחרון ניספה כשהיה עם הפרטיזנים (לפי עדותו של שמואל זופניצקי).

הוכנסתי ל„חדר" של דוד בויארסקי, המכונה: „דער וישייער", על שם וישיי, עיירת מוצאו.

חברי ל„חדר" היו: יצחק בז׳נט, יעקב כהן, מרדכי אוסטרוב, זאב שיינימר, זרח פינקלשטיק, דוד הלל קפלן, אריה שרייבמן, עמינדב גרינברג, דוד פרידמן („קטונתי"), רכציגלנטי, ירחמיאל קפלן, מאיר וזבוצקי ומשה ביורנסקי. צעירים ממני: נח דנמרק, מרדכי שרייבמן, מתושלח חלופיצקי.

„החדר" היה בביתו של הרשל דנמרק, אשר ברחוב גלינקי. באותו בית היה גם ה„חדר" של יז׳רסקי, לנערים יותר מבוגרים ממני.

בעיר היו עוד „חדרים": של פילוינסקי (דער סופוצקינר); של רוטבליט („הסטאויסקער"); של חיים באייר (קורעק); של מאיר מייזלר; בשנת 1913 בא מלזדיי רבי אליקום לוינזון („דער לאַזדייער"). כן היה „תלמוד־תורה" בהנהלתו של רבי בצלאל גראַדר. שם הורה גם חתנו, רבי אברהם יצחק סולניצקי, שהיה בעל קול ערב, „בעל קורא" בבית המדרש ובעל הדרת פנים.

רבי נחמן פרידברג, מורה לספרות רוסית, היה איש עניו ונחבא אל הכלים. הוא ייסד וניהל קופת גמילות חסדים, שהתפתחה לקופת מלוה וחסכון, ולבסוף הפכה לבנק עממי.

בין הנערים היו מתהלכים ספורים על המחתרת ועל המהפכנים שהיו סוחטים כספים מבעלי היכולת, כדי לכלכל את פעולותיהם. הפעילים הראשיים היו: אברהמ'לה גליקסון וחוה פרנקל.

הכמרים הירבו להטיף בכנסיות נגד היהודים והפיצו רעל האנטישמיות. מצב זה השרה פחד על האוכלוסיה היהודית. החלו להתארגן ולהתכונן לשעת צרה שעלולה לבוא. עלילת הדם נגד ביילים בקיוב החרידה את הישוב היהודי בכל קצוי רוסיה. דאגה רבה היתה לגורל היהודים בכפרים (אולינקי, ליפסק, צ׳רנוברודה, ינובקה וכו׳) בהם גרו משפחות בודדות בתוך ים של איכרים נוצרים. בין נערי החדר נפוצו סיפורי אימים על שודדים וגזלנים, שהמפורסם בהם היה צ׳רשקי (שודד ביערות אוגוסטוב, שנמלט מבית הסוהר, והוצא להורג על שוד מזוין בשנת 1916).

התארגנה, איפוא, קבוצת בעלי בתים ודיירים לצרכי שמירה בלילות מהתנפלויות והצתות. כל לילה היו יוצאים לשמירה, לפי תור, שני אנשים. מהפעילים בארגון זה זכור לי לייזר פריימרק ובחור ססגוני, לבוש בקפידה ונעול מגפי לקה מבריקים — ישעיה טוביה פאַלק שמו.

כשנתקבלה הידיעה על שחרורו של ביילים, היתה השמחה כה רבה, שיהודים התנשקו ברחובות ובכו מגיל. את המאורע חגגו רבים במשתה ובמאכל.

באגודת כבאי האש המתנדבים, שיתפו היהודים פעולה עם האוכלוסיה הפולנית. בשורות הכבאים היו בחורים יהודים רבים. תזמורת כלי הנשיפה שלהם עשתה רושם רב. האגודה נתמכה בסכום קטן על ידי העיריה, ואילו חלקו הגדול של התקציב בא מתרומות ומהכנסות מנשפים, שהיו עורכים בגן העיר באביב ובקיץ.

מדי פעם היו פוקדים את העיר מטיפים, „מגידים", שהיו דורשים לפני הקהל. היו ביניהם בעלי כשרון שידעו למשוך קהל מאזינים רב, גברים ונשים. אחד מהם היה המגיד מפוסבולע. דרשותיו היו מתובלות באמרי חז״ל ובמשלים שהסתמכו על עניני היום והמתרחש בעולם. הוא ידע להזיל דמעות מעיני הנשים — בדברו על קשיי הפרנסה, פירוד משפחות, הגירה וכו׳. את דמי טרחתו היה מקבל מהכספים, שכל אחד היה משלשל לתוך קערה ביציאה — איש, איש כפי שידבנו לבו.

כשפירסם תיאודור הרצל קריאתו ההיסטורית לקראת כינוס הקונגרס הציוני בבאזל — קמה התעוררות גדולה גם באוגוסטוב. בין אלה שעמדו בראש הציונים יש להזכיר את מ. קויפמן — בעל בית מסחר לתרופות, דוד סלוצקי, שמואל גרינברג — סוחר,

אריה אלכסנדרוביץ, האחים חיים יוסף ובנימין מרכוס, וצבי פיינשטיין. המורשה של קהילות ליטה ובילורוסיה היה הרב רבינוביץ מסופוצקין, עיירה במחוז אוגוסטוב.

מקום מרכזי בחיים התרבותיים של העיר תפסה הספריה היהודית.

בראש הספריה עמדה אז גב׳ אברמסקי והפעילים על ידה היו: אהרן צוקרמן אָטשע לאפ, חיה מרכוס ונפתלי רובינשטיין.

חברי הועד היו משמשים בתור ספרנים בהתנדבות. בשנת 1912 הצליחו הציונים להחדיר לועד הספריה את המורים ראובן לוי ודוד בוירסקי. השניים הכניסו רוח חדשה לספריה. הם הצליחו לרכוש ספרים רבים בעברית וביידיש, ובבתי הספר ניהלו הסברה להרבות בקריאה. לבני הנוער היתה הספריה מקום מפגש להיכרות הדדית, ובכל שעות הערב היתה בה תנועה גדולה. הספריה שימשה מוסד רב ערך לחינוך, בלתי ישיר, לציונות ולתרבות עברית.

ברחוב מלינסקה, בביתו של רוטשטיין היה ראינוע („אילוזיון״), בבעלותם של יונס-קפלנסקי. כן היה תיאטרון „פוקס״, שבו היו לפעמים מציגות להקות נודדות של שחקנים; לפעמים היה הנוער היהודי המקומי עורך נשף, או הצגה, שהכנסתם היתה מוקדשת למוסד צדקה.

באחד מימי אוגוסט של שנת 1914, כשהשמחה שררה בגן העיר, לרגל הנשף השנתי לטובת מכבי אש, הגיעה הידיעה על גיוס כללי. הידיעה ירדה כרעם ביום בהיר.

עם פרוץ המלחמה נשתבשו החיים בעיר. השתררה מבוכה רבה; הלימודים „בחדרים״ פסקו; מורים אחדים עזבו את העיר, יחד עם משפחות אחרות, בסברם כי קרבת הגבול מסוכנת בזמן מלחמה.

היו שהרחיקו לנסוע לרחבי רוסיה. מאלה — רבו המשפחות, שלא חזרו עם תום המלחמה. —

למעשה, נכבשה העיר על ידי הגרמנים, בתנועת איגוף, זמן קצר אחרי פרוץ המלחמה, בלי לגרום נזקים חמורים. כמה פגזים בודדים פגעו בבתים אחדים ופצעו קל מתי מספר. הגרמנים התיחסו לאוכלוסיה בהגינות, פרט לזה שהחרימו סחורות לצרכי הצבא.

מקץ שבועיים, ערכו הרוסים התקפה נגדית וכבשו את העיר. שובו של הצבא הרוסי היה מלווה מעשי שוד, מאסרים, גזל ועלילות שוא על האוכלוסיה היהודית. כתוצאה מעלילה נאסרו ר׳ ישראל גרוסברג ושאול קילזון. בצ׳רני-ברוד נתלו 7 יהודים על ידי שלטונות הצבא על לא עוול בכפם. גל המאסרים וההתנקשויות עבר על כל יהודי הערים והעיירות בישובי הספר.

עם הפשרת השלגים, באביב 1915, ערכו הגרמנים התקפה גדולה לאורך כל החזית, ואוגוסטוב נכבשה שנית על ידם.

בביתנו, שהיה בית אבנים, התכנסו אנשים רבים משוכני בתי העץ שבסביבה. חיילים עברו בעיר והזהירו את האוכלוסיה שלא להבעיר אש בתנורים, כי עשן הארובות משמש מטרה לתותחי האויב. ואמנם פגע פגז בבית מאַריאַמפולסקי, לאחר שעשן היתמר מהארובה.

החיילים הרוסים נעלמו והרחובות נתרוקנו מאדם. העיר דמתה לעיר רפאים. האנשים ישבו בבתים, קבוצות קבוצות — מלאי ציפיה וחרדה לקראת העומד להתרחש.

לא ארכה השעה והחל לזרום לעיר חייל רב, שהסתדר ברחבת השוק. החנויות נשארו סגורות, מפחד שמא יחזרו הרוסים והדבר ייחשב כשיתוף פעולה עם האויב, כפי שהתנסו כבר לאחר נסיגתם הקודמת.

עניני העיר היו כפופים לשלטון הצבא. צבא הכיבוש פירסם מודעות בשלוש שפות: גרמנית, פולנית ויידיש, בהן ביקש להרגיע את האוכלוסיה. נאמר בהן, שהצבא הגרמני בא לשחרר את העמים הנדכאים מעול שלטון רוסיה, ועל כל התושבים להמשיך בחיים התקינים, מתוך ציות לפקודות השלטונות. התנועה מהעיר ואליה נאסרה והיתה זקוקה לרשיון מיוחד.

עם התיצבות החזית, נפתח בית־חולים צבאי ונתמנה קצין שהוטל עליו לארגן את החיים בעיר. הקצין החל לתור על מי להטיל את ניהול עניני הציבור.

בראש הקהילה היהודית העמיד את ר׳ ישראל לייב לוטינסקי, וכממלא־מקומו — ר׳ אברהם ווידנבוים. למזכיר נבחר אפרים („דער בערשטער״). ראשי הקהל הממונים קיימו ישיבות והתיעצויות עם ראשי בעלי הבתים, איך לכלכל את עניני הקהל, כדי שהיהודים לא ייפגעו, חלילה, במקרה שהרוסים ישובו. אחד הצווים הראשונים טיפל בפתיחת החנויות ובסידורים לשמירת הנקיון בעיר. צוו מיוחד קבע, שהמאפיות ימשיכו בעבודתן וכי עליהן לשווק לחם לכל דורש.

הכיבוש הגרמני לא הכביד ביותר על האוכלוסיה. היהודים הרגישו אף הקלה מסויימת לאחר הנגישות והרדיפות מצד הרוסים. במקום אזרחים נחותי דרגה — הם הפכו לאזרחים שווי זכויות ושווי חובות עם האוכלוסיה הנוצרית.

בסוף שנת 1915, כשהגרמנים התקדמו לשטח רוסיה, הועתקה החזית מהעיר וכך היא יצאה במקצת מבדידותה הגיאוגרפית. הגרמנים שיפצו את גן העיר, תיקנו את הגדר, סידרו ערוגות הדשא, ובכל יום ראשון ניגנה תזמורת צבאית במרכז הגן. נתמנו שני שוטרים יהודים: יצחק ביאלובז׳צקי („רוסקו״) ווסרמן.

לא חסרו גם נגישות חסרות טעם, שתכליתם היתה לתת לאוכלוסיה להרגיש את עליונותם של הכובשים הגרמנים. הוצא, למשל, צוו, שכל הגברים חייבים להסיר הכובע בעברם ברחוב על פני קצין גרמני, העבריינים היו נענשים. אחד מנכבדי הפולנים, בעל האחוזה (הפריץ) מגרבובה, החל להתהלך ברחובות בלי כובע, ורבים עשו כמוהו. כן אסרו לשבת על מפתני הבתים ברחוב השוק, כפי שהיו רגילים התושבים. זקיף היה מקפיד על מלוי הגזירה.

הגרמנים הועידו תת־קצין שאירגן בית ספר עממי לילדי היהודים. הוראת הגרמנית היתה בו חובה. המורות בגרמנית היו הגברות: ניוטה יונס, פובמברובסקי, רבינוביץ וסולובייציק. לילדי הנוצרים הוקם בית ספר לחוד. הממונה הראשון על בתי הספר היה הקצין צוואק, הוא היה טיפוס מובהק של קצין פרוסי, ושם את הדגש על שעורי ההתעמלות במתכונת של תרגול צבאי. הקצין שבא במקומו היה מורה לפי מקצועו והורה גרמנית בכתות הגבוהות.

באחד הימים בא לבקר בבתי הספר מפקח. מה רב היה תמהון הילדים והמורים, כשבחן את הילדים בתנ״ך וקרא בספר עברי בהברה הספרדית.

אם כי במחוז אוגוסטוב היתה החקלאות מפותחת, ובשנים כתיקנן סיפקו האיכרים כל צרכי האוכלוסיה במזונות בסיסיים (תפוחי אדמה, ירקות, תוצרת חלב, דגים, פירות וכו׳) — הרי בזמן הכיבוש הורגש מחסור במצרכים רבים. הגרמנים לקחו לעצמם את התוצרת החקלאית, והנהיגו כרטיסי מזון. הקמח שהגרמנים הועידו לאפיית הלחם היה גרוע מאד. כמובן, שהתפתח שוק שחור. לרגל המחסור החמור במתכות בגרמניה, החרימו כל כלי הנחושת בעיר. חיילים, בלווית מיליציונרים, עברו מבית לבית ואספו את כלי הנחושת, שגאוות עקרות הבית היתה עליהם. גם הפעמונים מהכנסיות הקתולית והפרובסלבית הורדו והובלו לגרמניה.

מסביבות ווילנה הגיעו לאוגוסטוב מספר משפחות של פליטים, שברבות הימים נקלטו בעיר, אבל הכינוי „פליטים״ דבק בהם שנים רבות.

עם העתקת החזית מהעיר, חזרו חלק מהמשפחות שעזבוה עם התחלת המלחמה. עם החוזרים שבו גם המורים דויד בוירסקי, ראובן לוין ופוליווינסקי, שהשפעתם על הדור הצעיר היתה ניכרת.

הגרמנים החלו לנצל במרץ את היערות. הם הקימו מנסרות עצים בעיר ובסביבה. מול אולם „פוקס״ (ששימש לפני המלחמה גם כאולם ראינוע), הוקמה מנסרה שבה הועסקו שבויי מלחמה רוסים וצרפתים. להפעלת המנסרות נבנתה תחנת חשמל גדולה, שסיפקה אור חשמל גם לתושבי העיר, שעד אז השתמשו במנורות נפט. כן ניבנו, על יד תחנת הרכבת, בית־חרושת מודרני לייצור זפת וטרפנטין, ובית־חרושת שני — לייבוש פירות וירוקות. את הירקות היו הגרמנים שולחים לגרמניה, שסבלה ממחסור גדול במזונות. במפעלים הנ״ל מצאו את פרנסתן מספר משפחות יהודיות.

אחת המנסרות הגדולות הוקמה על ידי הגרמנים בכפר בליז׳נו, על יד מסילת־הברזל אוגוסטוב־סובאלק. לשם ניהול משק היערות התמקם באוגוסטוב הממונה על היערות — הויפטמן שרדר, וסגנו — הקצין מילקה. יהודים רבים, שהיו מומחים בענף העץ, מצאו תעסוקה מכניסה אצלם וגם השכילו לפתח מסחר פרטי בעצים.

עם התקדמות הגרמנים בחזית רוסיה ולאחר כיבוש וורשה ובריסק־דליטא, נתרחב התחום אשר האזרחים הורשו להתנועע בו. החיים נעשו יותר קלים. המסחר החל לשגשג. הגרמנים איפשרו להביא מגרמניה תוצרת טבק, שוקולדה, סורוגטים של קפה, דגים משומרים וכו׳. לשם זה פתחו הגרמנים בית מסחר, שהיה מספק את הסחורות לסיטונאים היהודים. בית המסחר הזה, שהיה גם ממונה על המזונות, נוהל על ידי סגן גרמני ושמו זקס, שקיים יחסים ידידותיים עם סוחרי העיר.

גם בשטח התרבות התגברה הפעילות. ביוזמת המורים בוירסקי ולוין אורגנו קורסים ללימודי עברית, תנ״ך וללימודים כלליים, שנהנו מהצלחה גדולה. רוב הנוער ביקר בקורסים אלה.

כן נערכו נשפים ספרותיים, משפטים ציבוריים והרצאות שונות.

ביוזמת וולף רטנר, בן חזן העיר, התארגן חוג דרמאטי של חובבים. בבימויו

הועלו, בהצלחה רבה ולהנאת הקהל, מחזות מהרפרטואר של התיאטרון היהודי. החזרות וההכנות לנשפי התיאטרון, שימשו הזדמנות לפגישות בני הנעורים, כי עשרות צעירות וצעירים טיפלו בדבר. ההכנסות היו מיועדות למוסדות ציבור: הספריה, לינת הצדק וכו׳. הפעילים העיקריים בחוג הדראמטי היו: יצחק וורהפטיג, אריה איינשטאט, יהודה רוטשטיין, דוד סטולר, אליעזר מינץ, רבקה קנטורוביץ, ניוטה יונס, נדיה סרני וסוניה יונס.

גם הספריה שנסגרה עם כיבוש העיר על ידי הגרמנים הופעלה מחדש.

הכמיהה לפעילות תרבותית וספרותית הביאה להוצאת קובץ ספרותי על ידי: משה מרכוס, זאב שיינמר, בן־ציון בוירסקי, שלמה לוינסון וישעיהו פלוצינסקי. הדפוס היחיד בעיר, בעליו היה וורהפטיג, עמד בטל. הצעירים הורשו לסדר ולהדפיס את הקובץ בעבודה עצמית.

הקובץ „פנתנו" יצא לאור בעריכת משה מרכוס והכיל מאמרים, שירים, דברי ספרות וכן מאמר היסטורי גדול מעזבונו של הסופר ר׳ יעקב פרנקל ז"ל, „ארץ אופיר".

בסוף ימי הכיבוש הגרמני, כשחזר לעיר הרופא יצחק יורדנסקי, נקראה ביוזמתה של חיה מרכוס, אסיפה רבתי של עסקנים צעירים לשם הרחבת העזרה הרפואית לעניי העיר. נרכש בית מיוחד וכלים ונפתחה מרפאה קבועה. בתור רופא המוסד שימש ד"ר יצחק יורדנסקי, ובראש הועד עמדה הגב׳ חיה מרכוס (עד לעלייתה ארצה), סגניתה היתה ליובה לוזמן; בתור רוקח היה מועסק מרדכי רטנר.

המרפאה היתה גם משאילה כלים לחולים והחזיקה במרתף קרח למקרה הצורך.

עם התקרב זמן יציאת הגרמנים, קמה התעוררות לאומית גדולה בקרב האוכלוסיה הפולנית. מצב הרוח היה מרומם. היהודים קיוו, שעם הכרזת עצמאות פולין ישתלבו במדינה החדשה כאזרחים שווי זכויות.

ביוזמת האינטליגנציה הפולנית נקראה אסיפת עם גדולה ברחבת הכנסיה הפרבוסלבית. נאמו פולנים וגם יהודים. אבל ההרמוניה לא נמשכה זמן רב. מיד עם התארגנות השלטון הפולני נדחקו היהודים לקרן זווית. האנטישמיות שוב הרימה ראש.

הצגת „סונטת קרייצר"

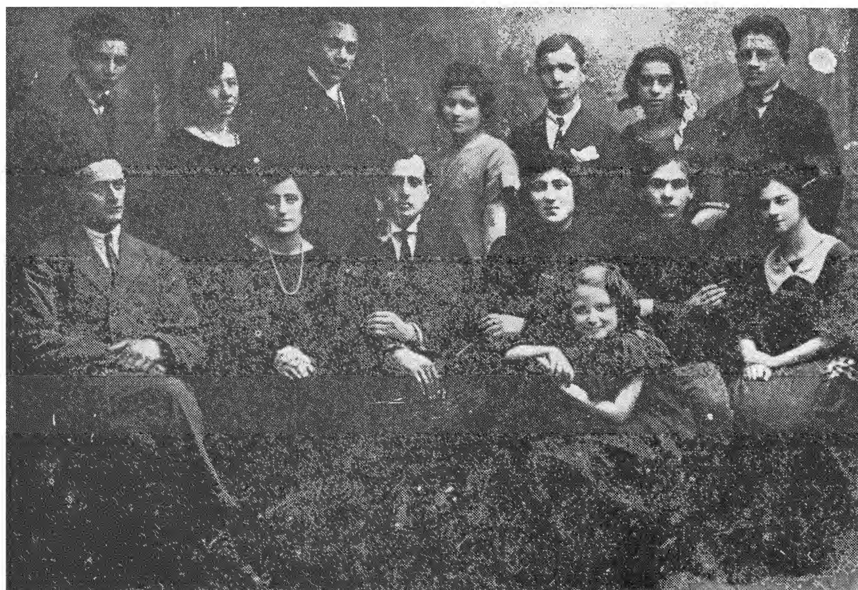

אברה'מלה „גרובאץ"

להקת חובבים (1917)

שורה ראשונה (מימין לשמאל): רטנר שלמה, ליורנט, רוזנהוף ברל, קנצ׳וק אלתר, לוינשל שמואל יהודה, בלכרסקי פייבל, רוטנברג גדליה. שורה שניה: מיזלר, לאַפ חונא. סטוליאר אסתר, גולדרינג עטה, שטיין יעקב, שרייבמן סימה, קנצ׳וק, דנמרק גדליה. שורה שלישית: ברגשטיין, ברמזון דבורה, רטנר וולף, יונס ניוטה, (.. . .) רובינשטיין רחל, סטולר דוד.
שורה שלישית: מאיר וזבוצקי (. . .) (. . .) סטולאר אבא.

החוג הדרמטי (24—1923)

עומדים מימין לשמאל: י. בקר, מ. וולמיר, מ. קולפניצקי, לאה שרמן, וו. שיינמר, י. לינדה, י. פלוצינסקי. יושבים: ס. יונס, ל. מרכוס, ה. סטרוזינסקי, וו. ראטנר, ח. לובל, ד. דורן. למטה: ליזה.

להקת חובבים

שורה ראשונה מימין לשמאל: מאשה רוזנפלד, אברהם וזבוצקי, רבקה רוזנפלד, חיה מרכוס, דב פרידמן. שורה שניה: חיה לב, אליעזר מרכוס, חנה לוזמן, ישעיהו פלוצינסקי, חנה סטרוזינסקי, ניוטה אייבשיץ. למטה: פורטנוי, כהן.

חברי המקהלה

עומדים מימין: י. בקר, מ. קולפניצקי, בקנוביצקי, (...) (...) א. טשרמן, פ. טשרמן, י. חלופיצקי, ס. לינדה, ב. רוזנהוף, מ. סטולאר. שורה שניה: י. ביאלובזצקי, ב. עבריה, י. לינדה, ת. ברגשטיין. ת. פלוצינסקי. שורה שלישית: טשרמן, ש. ראטנר, מ. וולמיר, וולף ראטנר, ס. יונס, י. אינגוביץ. למטה: א. לייזרוביץ, (. . .).

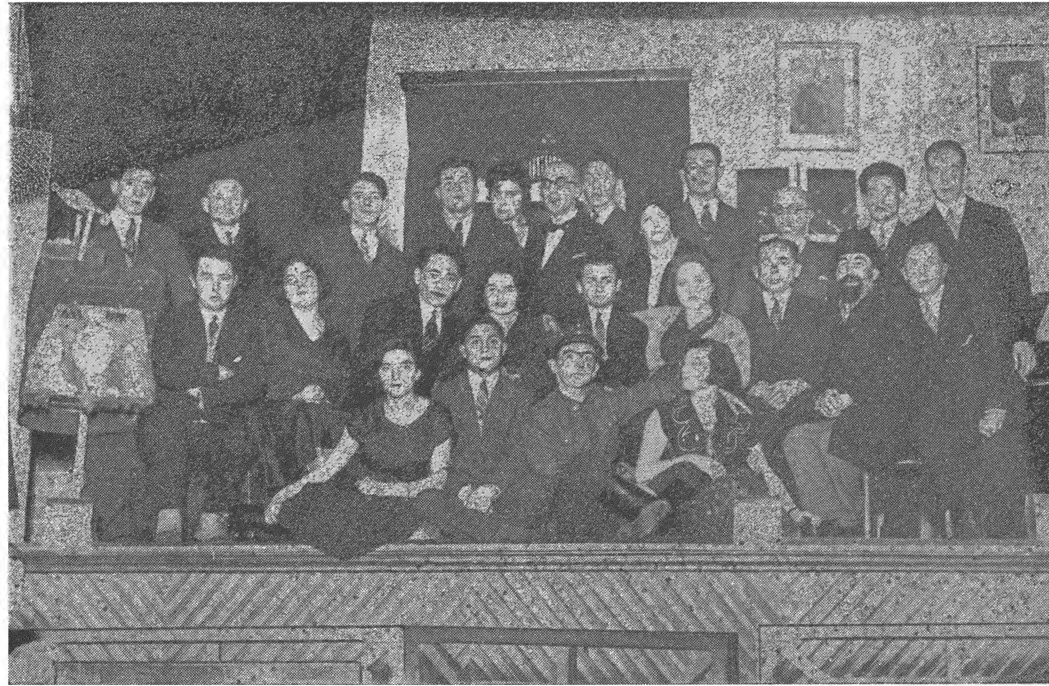

להקת חובבים (1923)

מימין לשמאל עומדים: י. בקר, ב. פרידמן, י. זליגסון, מ. גולדשמידט, א. רוזנפלד, י. לונשל, י. שרמן, מ. קולפניצקי. שורה שניה: ר. מיסטיבובסקי, אברשה, ר. ורהפטיג, ש. רטנר, ב. רבינוביץ, י. דורן, ר. רוטנברג. שורה שלישית: א. מרכוס, י. פלוצינסקי.

החוג הדרמטי. הצגת „הדיבוק״

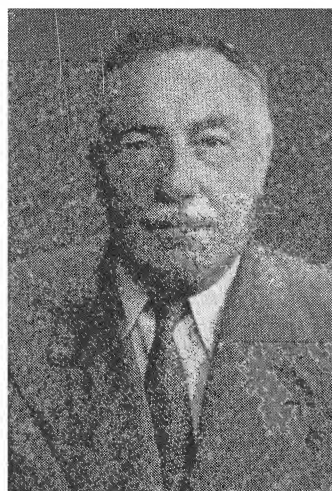
להקת חובבים

עומדים מימין: א. סטולאר, ... מ. לאפ, י. וילקובסקי, חיה מרכוס, מ. אלנבוגן, יואל חלופיצקי, ... ד. פרייציים, נחום לוזובסקי, מ. קאהן, שורה שנייה: מ. מריאמפולסקי, מ. גולדשמיד, ל. מרכוס, חנה לוזמן, י. פלוצינסקי, . . . ח. שיינמר, . . . ב. פרידמן, שורה שלישית: ח.ר. רוזנפלד, מ. סטולר, י. רציצקי, לייזרובסקי.

הווי וארחות חיים

עירי אוגוסטוב

מאת **ע. גליקשטיין**

נולדתי בעיר זו בשנת 1881. בהיותי בן 20, כלומר בשנת 1901, לאחר שסיימתי שרותי בצבא הרוסי, בתור „מתנדב" בגדוד רגלי בעירי, עליתי לארץ־ישראל. רק פעם, בהיותי באירופה בשנת 1921, ביקרתי בה. לא מצאתי שם כמעט איש מחברי, שרובם היגרו לארצות־הברית, ומיעוטם עברו לגור בערים יותר גדולות. ברוח נכאה עזבתי את עירי אחרי יום אחד בלבד. שהיתי עוד יומיים בסובאלק הסמוכה. מאז אינני מרגיש כל געגועים לעיר מולדתי, למרות הזכרונות המקשרים אליה מימי ילדותי.

הורי שעלו ארצה בשנת 1904, ומצאו את מנוחתם הנצחית בבית הקברות בזכרון־יעקב, לא היו ילידי אוגוסטוב. הם התישבו בה בשנת 1863 במסיבות מיוחדות במינן. אבי, בהיותו בן 18 בערך נשא אשה, צעירה ממנו בשנתיים, בשנת 1842. הזוג הצעיר התיישב בכפר הפולני „ז'רנובו" הסמוך לאוגוסטוב. אבי היה חסר מקצוע. למד ב„חדר", וידע מעט תלמוד. בעזרת אביו, שגר בעיירה קטנה באותה הסביבה, הוא פתח בכפר חנות קטנה ובית מרזח — משלח־יד, שהיה מקובל אז על היהודים. הכפר היה קטן ודל. הפרנסה — קשה כקריעת ים־סוף. עשרות שנים לאחר מכן, כשאבא היה באוגוסטוב אחד הבעלי־בתים האמידים, היה נוהג לומר, שבכפר היה יותר קשה להרויח 2 זלוטעס לשבוע, לפרנסת המשפחה הקטנה, מאשר אח"כ — מאות רובלים לכלכלת המשפחה שגדלה בינתיים. בשנת 1863 פרץ מרד הפולנים נגד משטר הצאר. זה היה המרד השני, הראשון — נכשל כ־30 שנה לפניו. אבי היה יהודי יחיד בכפר, והאחד — שידע קרוא וכתוב פולנית. כל לילה, אחרי חצות, היו באים לביתו המפקדים המקומיים של המרד, שלא ידעו צורת אות; אבי היה סוגר את הדלתות והתריסים, מתישב איתם על יד

שולחן, מדליק מנורת נפט קטנה, וקורא את הפקודות שהם היו מקבלים מהמפקדה העליונה. אבי ידע היטב, שסכנת מוות תלויה במעשהו זה. פעם, בהיותו באוגוסטוב, קרא הודעה ברוסית ופולנית מטעם שלטון הצאר, שבה נאמר, כי לכל מושל מחוז הרשות לתלות, בלי משפט, כל חשוד באהדה למרד. מאידך, גם הפולנים הקימו בית דין צבאי נודד, שהיה עובר בלילות ממקום למקום ומצווה לתלות כל מי שנחשב כמתנגד למרד. מובן מאליו, כי היהודים היו, כמו תמיד, השעירים לעזאזל. אבי סיפר, שבית דין כזה בא פעם לכפר והחליט לתלות יהודי, שהיה „שטעלמאך" (נגר להכנת חלקי עץ לעגלות). זקני הכפר הפולנים התחננו שלא יתלוהו, כי אין שני לו לתיקון העגלות. במקומו הם הציעו לתלות אחד משני הנפחים אשר בכפר. ואכן, השופטים נעתרו להם. חדשים אחדים קרא אבי את פקודות המורדים, עד אשר נודע הדבר לצד שכנגד. בליל חושך אחד, באו לבית אבי שני קוזקים מזויינים, רכובים על סוסים, ובידיהם פקודה, לפיה על לייב גליקשטיין להתיצב תיכף ומיד לפני הגנרל בוילנה. אבי היה בטוח, שיוצא להורג. בשעה שהקוזקים וסוסיהם העייפים אכלו ונחו, התעטף אבי בטלית ותפילין, התפלל, ואמר וידוי. אח"כ נפרד מאשתו הצעירה ומשני התינוקות, ויצא עם הקוזקים. שלשה ימים ארכה הנסיעה. בלילות ישנו בכפרים. הקוזקים, חמושים מכף רגל ועד ראש מפחד הפולנים, היו קושרים את אבי בחבל לגופם. כשהגיעו לוילנה הביאוהו מיד לגנרל, שפנה אליו במלים אלו: „ובכן, ז'יד, מסרו לי, שאתה יושב בז'רנובה ולילה־לילה קורא לבוגדים הפולנים את פקודות המפקדה המזופתת שלהם. היודע אתה, שאני חייב לתלותך בעד זה"? — אבי השתטח לרגליו ואמר: „נכון, הוד מעלתך! אבל מה עלי לעשות? אני נמצא בין הפטיש והסדן. הם יודעים שאני קורא פולנית, ואם אסרב — יתלו אותי, כמו שעשו ליהודים רבים. עשה בי כטוב בעיניך". הגנרל שהיה במקרה במצב רוח טוב, פקד על אבי לאמר: „קום, ז'יד, עליך לעזוב מיד את הכפר ולעבור לאוגוסטוב הסמוכה. שני קוזקים ילווך, על ידם אשלח הוראה למושל מחוז אוגוסטוב, שיעמיד לרשותך עגלות ופועלים, שיעבירו את משפחתך והמטלטלים לאוגוסטוב, וגם לדירה ידאג. מאַרש! אבי קם על רגליו, נדמה היה לו כאילו חזר מעולם האמת. כך הוא התישב באוגוסטוב. התעוררה שאלת הפרנסה. נודע לו, כי עומדים להביא לעיר גדוד פרשים, קוזקים מהדון, וכי השלטונות נתקלים בקשיי דיור; מיד הזדרז להציע, שהממשלה תעמיד לרשותו שטח אדמה מתאים מאדמותיה בסביבת העיר, והוא יקים את כל הבנינים הנחוצים: קסרקטינים, אורוות לסוסים, בית חולים, בתי מלאכה, בית סהר וכו'. לאחר טיפול נמרץ, מלווה, כמובן, שוחד, נמסרה לו העבודה. לא היה לו מספיק כסף, אבל אנשי אוגוסטוב הכירו אותו בתור איש ישר ובעל יזמה וסיפקו לו האמצעים בריבית של 2% לחודש. הריבית היתה אמנם קצוצה, אך שכר הדירה שקיבל היה כ"כ גבוה, שהספיק להחזרת ההלוואות ולניהול בית ברמת חיים גבוהה. הזקנים, בני אוגוסטוב, זוכרים את לייב גליקשטיין מהרחוב ה„ארוך" והקסרקטינים. מכל זה לא נשאר זכר.

העיר לא היתה גדולה, רוב תושביה היו יהודים, ומעוטם — פולנים ופקידי ממשלה וקציני צבא רוסים, שגרו בבתי יהודים. העיר הצטיינה אז בזה שדרכה עברה תעלה, הידועה בשם תעלת אוגוסטוב, סביב העיר — נהרות ואגמים מלאים דגים ממינים שונים. בייצוא הדגים עסקו יהודים. בין הדגים היה מין אחד בשם „שליבעס", דג טעים

מאוד ויקר. בוורשה, ראיתי פעם שלט על בית מסחר מפואר למעדנים, ועליו שם הדג הזה ושם עירי.

בין הנהרות והאגמים שהשתרעו על עשרות קילומטרים מרובעים — יערות עד של עצי אורן.

בעיר היו בתי חרושת אחדים לעיבוד עורות, שבעליהם ופועליהם היו יהודים, ובית חרושת אחד לבירה. אגב, ליצני הדור ההוא היו אומרים, שאת הבירה מותר לשתות בפסח, היות והיא מורכבת משני חמרים, שאינם חמץ: מים ובלו (מסים לממשלה). יפה, — התריסו כנגדם — הרי יתכן שהפועל המערבב את שני החמרים, יכניס בהם פרוסת לחם! — דבר כזה בלתי אפשרי — ענו הליצנים — לבעל בית החרושת אין לחם מתעשיה זו, מנין יהיה לפועל?!

גורם כלכלי חשוב ביותר היה הצבא, ביחוד גדוד הקוזקים. זה היה צבא מיוחד במינו. ממשלת הצאר היתה מתיחסת ליושבי הדון ב„כבדהו וחשדהו". מכיוון שרוב המורדים בשלטון הצאר היו קוזקים (פוגצ׳וב, סטנקה רזין ואחרים), השתדלה הממשלה לשחדם והעניקה להם זכויות שלא היו לתושבי רוסיה האחרים: חופש ממיסים, רשות ללבוש מדים כל חייהם, רשות להחזיק סוסי רכיבה, נשק קר וכו׳. הקוזק היה מביא אתו כל הציוד, פרט לנשק חם, שהיה מקבל בגדוד. בניגוד למקובל בצבא, לא היה מקבל בגדים ומגפים, במקום זה היה מקבל סכום כסף קבוע לחודש (כספי „רמונט"). כל החייטים והסנדלרים היהודים בעיר היו עובדים בשבילם. יש לציין, כי הקוזק, שמטבעו הוא שודד וגנב, היה משלם חובותיו לבעלי המלאכה. אני הכרתי את הקוזקים יפה ומוכרח להודות, שהרבה ידידים היו לי ביניהם. בגיל 3—4 דיברתי רוסית עסיסית, במבטא בני „הדון השקט". ידעתי גם לקלל כמוהם בקללה המפורסמת בת שלש הקומות ויותר, שבה נזכרת האם הקדושה דווקא לא לכבוד. תמיד היתה בידיהם „נאגייקה" (שוט של קוזקים), שהיתה מסוגלת להרוג בן־אדם במכה אחת. ביתנו הגדול עמד בסמוך לקסרקטינים ולא היה יום, שקוזקים לא היו נכנסים אל אבי. אמא היתה אומרת לעוזרת: „הביטי עליו בשבע עינים, הלא הוא „לקחן" (ביטוי ביידיש לגנב), בכל זאת כמעט תמיד חסר דבר מה. פעם שכח אבי על השולחן במטבח את התפילין. נכנס קוזק וכהרף עין — התפילין היו בכיסו. כשנוכח לדעת, שעור הרצועות לא די חזק כדי להתקין מהן מתג לסוסו, הלך לשוק למכור אותם. פגש אותו יהודי, שכידוע צריך לפדות מגוי תשמישי קדושה, ושאלו: „מנין זה לך?". ענה הקוזק: „אני סנדלר לפי מקצועי ועשיתי את זה". היהודי שילם לו קופיקות אחדות והביא התפילין לאבא. אמא הכינה עשרות עופות לכפרות, כשבאה בערב יום הכפורים לקחתם, לא מצאה בלול אף עוף חי. על הרצפה התגלגלו הראשים והמעיים. היא הבינה, שיד הקוזקים בדבר. כשנפגש אבי עם מפקד הגדוד, סיפר לו על המקרה, תוך תקוה שהוא יעניש את האשמים. הקולונל שאלו: „מתי זה היה?" אבי: „בסתיו, לפני הצום הגדול שלנו". „אה", אמר הקולונל, „כן, זה יתכן, הקוזק אוהב בשר עוף בסתיו". כשהקצין העניש קוזק שתפסוהו בגניבה, היה מוסיף: „אני מעניש אותך, לא כי גנבת, אלא — כי נתפשת".

בגיל שמונה למדתי לרכב על סוס כמוהם. פעם בשנה, היה הגדוד עוזב את העיר ועובר לכפרים הסמוכים, כדי להזין את הסוסים בעשב ירוק. תקופה זו היה אבי

מנצל לשיפוץ הקסרקטינים. לי ולחברי היו ימים אלה ימי חג. היינו עוברים את הקסרקטינים והאורוות ואוספים מציאות: כפתורים ממתכת, כדורים חיים, נרתיקים וכו׳. פעם אחת שאל אותי קוזק אם רוצה אני ללמוד לרכב על סוס, כמו שרוכבים קוזקים בני גילי. „מובן שרוצה״ — היתה תשובתי. ידעתי אז לרכב על סוס עבודה בלי אוכף, כי היו אצלנו 3—4 זוגות סוסים להובלת חמרי בנין, אך אף פעם לא רכבתי על סוס קוזקים עם אוכף. הקוזק הוציא את סוסו מהאורווה; שם עליו את האוכף, עשוי עץ בצורת כסא; קשר אליו כרים ממולאים שערות חזיר; הסיר מבטנו הוא חגורת צמר ארוכה, רכה; הושיב אותי על האוכף; קשר לי את הרגלים בחגורה הרכה, תחת בטן הסוס; מתח יפה את רצועות האוכף כך שאנוכי, האוכף והסוס היינו לגוף אחד; שם את המתג בפי הסוס; נתן לידי את המושכות, ואמר לי דברי עידוד: „אל תפחד, לא תפול, היה גבר!״; ליטף צוואר הסוס, וקרא לו בשמו: „וסרה, אל תשתולל״. כאשר השאיר בידי את המושכות, הרגיש הסוס, שהרוכב עליו איננו קוזק, נענע חזק בראש, והמושכות נפלו מידי; הסוס התרומם על רגליו האחוריות. ונענע החלק האחורי של הגוף על מנת להעיף אותי. כשלא הצליח, עמד על רגליו הקידמיות... הקוזק הביט ולא זז. הוא רצה שאתגבר בכוחות עצמי. פחד גדול נפל עלי כשהסוס החל פתאום לרוץ במהירות של רוח. לא צעקתי, כי התבישתי. כשהסוס התרחק הכניס הקוזק 2 אצבעות לפיו, שרק — והסוס חזר מיד עייף ושקט. הקוזק שיחרר אותי מהאוכף, נשק לי במצח ואמר: „בן־חיל אתה, תגדל ותהיה קוזק אמיץ לב״.

בדרך כלל היו היחסים בין הקוזקים ליהודים תקינים. בתחילת כל שנה היו באים קוזקים צעירים מדון, שמימיהם לא ראו יהודים, ואז היה בעיר שמח. הקוזקים היו מתהלכים ברחובות ומחלקים לבחורים שלנו (בחורות היו מתבישות לדבר עם קוזק) — דובדבנים מיובשים, צנימים קטנטנים מיוחדים, וגרעיני אבטיח.

מפיו של ע. גליקשטיין

בעירנו היו, כידוע, שני גנים ציבוריים: אחד ישן, שבו היו מטיילים האזרחים, רובם יהודים, לגויים לא היה זמן לטיולים; והיה עוד גן, חדש, שניטע לרגל מאורע חשוב: הצאר אלכסנדר השלישי נסע ברכבת, הרבולוציונרים הניחו פצצה תחת הפסים, ולצערו של העם הרוסי (כמובן, שגם לצער היהודים) עברה הרכבת בשלום. לזכר מאורע זה ניטע הגן.

סיפרו אז, שבבית הכנסת ישבו יהודים, דברו על מקרה זה והצטערו על אשר הצאר, שונא היהודים, לא נהרג. היה ביניהם אחד שצעק: „הרבולוציונרים האלה, ימח שמם, כל הצרות באות רק בגללם, צריך לעקור אותם מן השורש״. שאלו אותו: „ר׳ נחום, האם באמת היית מצטער לו נהרג הכלב הזה?״ — „כמובן, שלא! — התקצף נחום — אני טוען, שאם עושים — צריך לעשות כהלכה, לא מקמצים על חומר נפץ״.

ב נ ד ו ד י

מאת **צ. ז. וינברג**

...הסתובבתי כל הימים ברחובות העיירה (אוסטרוב־מזוביצק) לחפש אחרי ענין ומעשה — ושבתי כמעט תמיד בפחי נפש, נואש ומרוגז. אשתי רמזה לי על הקטנה סוניה, שכל יצוריה רינני בעתרת כוחות, כאומרת לפכח בזה את צערי ולהפיג מרירותי. גחנתי עליה מתוך עונג ועליצות, ומיד קפץ עלי רוגזה של הפרנסה, ומעיניה הלוחשות של הילדה כאילו התריסה האחריות הכפולה והמכופלת: „אבא אתה! אתה מחויב לדאוג לנו, לי ולאמא, ולהמציא לנו מחיתנו"...

באחד הימים הקודרים הללו הופיע כמלאך מושיע אחד מחברי, אהרן צוקרמן, שנתגלגל לפני שנים לרגל מסחרו לאחת העיירות שבליטא ועשה שם חיל; הוא דיבר על לבי לעקור מושבי מאוסטרוב־מזוביצק, ולעבור אל מקום מגוריו ולנסות שם מזלי.

בראשית עונת הסתיו יצאתי למקומי החדש. יממה שלמה התגוללתי בתוך קרון־הרכבת הנאלח והנרפש; והדלף הטורד, שקשקש כל היום וכל הלילה על־גבי זגוגיות החלונות, הדליח את מצב רוחי, והעכיר את שארית התקוה שנצנצה במחבואי נפשי.

ברם העיירה אוגוסטוב קידמתני במאור פנים. כולה רחוצה בנגוהות השמש של יום סתיו מתנער, רקדה לפני העיירה כל הדרך, מהתחנה עד בתיה הקטנים והלבנים, שטבעו בירק דשא ועצים מצילים, ופתחה לפני שער לתקופת חיים חדשה; כאילו הודחו כל היסורים והתלאות אשר מאז על־ידי גשמי תמול, ומעתה יהלו על ראשי שמים חדשים, וארץ חדשה תרודד לרגלי.

נהפכתי בן־לילה למורה ותיק, מנוסה ורגיל. חברי, איש מעורב בין הבריות, המציא לי שיעורים פרטיים בעברית ובתלמוד ועשה לי פרסום בעיר. עד־מהרה יצאו לי מוניטין בקרב תלמידי ותלמידותי, ושעות העבודה מלאו למעלה מהמידה. פרנסתי נתבססה, נשתבח גם מצב־רוחי. מצאתי סיפוק בעבודתי, ובלמדי את תלמידי למדתי בעצמי, גם השתדלתי בשעת הפנאי להשתלם בלימודים הכלליים. תושבי העיירה אוגוסטוב היו רחוקים מחסידות נפרזה, והצעירים ומשכילי העיר מצאו חפץ בחברתי.

הרווחה המעטה בחיי פתחה לפני אפקים חדשים. משטח הספר, העיון והמופשט, עברתי אל הממש והמוחש, הזן את חושיו של אדם. הנעורים המכווצים, הכבושים כמו בסד, חרגו ממסגרותם, וכמו השלימו עתה בבת אחת את החסר להם מאז הימים. התמכרתי אל השחיה בנהר, אל השיט בסירה, אל הטיולים והסיורים בסביבה הקרובה והרחוקה, אל תרגילי התעמלות וכל מיני ספורט, אל מסיבות עליזות של גבר־ואשה, כאילו למוד

הייתי בכל אלה משחר ילדותי. מעתה הייתי עד לכל הד של משחק, רודף אחרי כל רמז של חברותא, מצטרף אל בני־הנוער כאחד מהם, כאח לכל צחוק, משובה והוללות.

בלוית חברי ומכרי החדשים היינו מפליגים מזמן לזמן, ביחוד בימי השבתות ובימי הפגרא, אל סביבות העיירה, מקום יערות וחרשים מצילים, פלגים ואגמים, שהיו מפכים מתחתיות ארץ וממלאים את הנוף המית סתרים נפלאה.

מצטיידים היינו במאכל ובמשתה ומשוטטים כל היום ברחבי המקום. בני השיירה היו נתונים בשעת הטיולים לשיחותיהם, שאזני לא קלטו מהן כמעט כלום. הם, הרגילים

קבוצת מהפכנים (1905)

בסביבה ובמקום, הסיחו דעתם מיפי הנוף ומהמראות הנחמדים, ומצאו חפץ לשוחח, במחבואים אלה, על עניניהם, על הנגלות והנסתרות, שנצטברו אצלם בימות החול ודרשו תיקונם. ואני, צמא למראה עיני, מתנער בכל חושי לפלאי הסביבה, לא פניתי בזמן הראשון לשיחם והגיגם.

בטיולי החורף, על־פני מעטה שלג וכפור, כשבני החבורה, עטופים באדרותיהם, העמיקו שיחתם ברוב ענין עם מטיילים חדשים, — התחמקתי לבדי מתוך החבורה והלכתי לי בריחוק מקום, מפלס לי נתיבה, מסור כולי לזיו השלגים הנוצצים ומחקה בהנאה את קול ה„קרע" של העורב, המנתר מבד אל בד ומנער פתי השלג לארץ.

רק פעם, בראשית האביב, כשנצטרפתי לחבורה עם אחד הטיולים, ואנו התישבנו

בין האילנות לארוחה משותפת, והנערות פרשו על־גבי משטח הדשא מפה לבנה וערכו את המאכלים והמשקאות, וקבעו מקום מושב לכל אחד מאתנו, קביעות מקום שהיה בה כביכול משום כוונה מיוחדת; ואני נמצאתי יושב ליד אורח אחד, שמזמן לזמן ראיתיו בחברתנו ואך עתה עמדתי עליו ועל טיבו, והטיתי שלא מדעת אוזן לכל המדובר ולכל מה ששימש ציר הויכוחים, בשעת הארוחה ולאחר כך — נתברר לי בבת אחת תוכן השיחות והדיונים כל משך הטיולים בעונות הסתיו והחורף, שבשעתם התעלמתי מהם לתומי ולא התעכבתי עליהם כלל.

בפעם אחת נתבהר לפני הדבר: „— — — התנאים, חוסר־ההכרה של ההמונים, שלטון הזרוע"... הנואם, היושב על ידי, גלל בשפה צחה וברורה, בהגיון נוקב, פרשת עינויי־אדם, והסיק מסקנה גלויה, מובנה לכל אחד מהמסובים, שאין לנו אלא להילוות אל שורת הלוחמים הנועזים, המבקיעים דרך לשיחרור האדם.

עתה ידעתי מי ומי הם בני לויתי ולאן פניהם מועדות, ואל מה היו מכוונים אלה הטיולים הארוכים, ומה משמעם של הסודות והלחשים והרמזים המסותרים, שנארגו כל הזמן מסביב לי, ואני לא השתתפתי בהם כל עיקר. התבלול כמו הוסר מעיני, ואור חדש זרח עלי מבעד מפלשי הרקיע וירק העצים והדשאים. דמדומי המהפכה, שהתחילו בוקעים ברחבי רוסיה, הפציעו בזהרוריהם הראשונים גם לתוך פינה רחוקה זו.

*

אחת החברות הפעילות במחתרת־המהפכה שבעיירה, בלומה ספיר, נטפלה אלי כמדריכה מיוחדה, חדרה אל ביתי והתיידדה עם אשתי, ולימדה אותנו פרק בהלכות הכלכלה המדינית והמשטר השורר.

אני לימדתי את אחיה הצעיר עברית, והייתי יוצא ונכנס בבית הוריה. משפחה הרוסה היתה זו. אביה, סוחר גדול ו„בעל גוף", חי בפרישות מאשתו, באחד החדרים המבודדים בביתו הגדול; ותמיד התקוטט עם בנותיו הגדולות, שעמדו על צד אמן השקטה והענוגה, אשר מרוב צער וחרפה הלבינו שערותיה ללא עת וקומתה נכפפה כמתוך זקנה. האב היה גם מביא לחדרו נשים פרוצות. ואז היה מתגלע הריב ביתר שאת. האשה בורחת מהבית לבני משפחתה, והבנות המבוגרות משתערות על אביהן בחרפות וגידופים; והוא שומע בשתיקת מרי את תוכחות בנותיו, ובלעג שנון מוחה התרסותיהן בבת אחת: „אמא, אמא... תמיד אמא... ואני זקוק לאשה ולא לאמא"...

אדם אביר־לב היה, גם בביתו וגם בעסקיו. אך כשם שהיו הבריות מבדילים אותו לרע, כן הרבו לקלס את בני ביתו, ודיברו בשבח בנותיו, שאצילות אמן שפוכה עליהן, טוב לבה ורוחב דעתה. ביחוד היללו את בלומה, בתו הצעירה.

חיבה יתירה נודעה לבלומה מחבריה המהפכנים. בעלת מזג חם, ערה, זריזה, היתה היא הרוח החיה בכל הפגישות והראיונות, שנועדו מטעם מרכז „התנועה". ואם כי היתה טרודה תמיד בהליכות הבית, בעניני „התנועה" ובעסקי אביה, כי עמה היה אביה

מתהלך בנחת ונותן על ידה פרנסת הבית, בכל זאת תרמה גם שעות מספר לי ולאשתי, לביקורים תכופים ולתעמולה ממושכה לשם רעיונה הקדוש.

הסתגלנו אליה כאל אחות־בית. אשתי נסעה עם בתנו לשבוע ימים לאוסטרוב־מזוביצק, לבקר את אביה ובני משפחתה, ובלומה לא חדלה מלבוא אל ביתי, להכין לי לחמי ולדאוג לכל מחסורי. באחד הערבים הכניסה לביתי חבורה קטנה, ביניהם אחד השליחים שבא לשם תפקיד מיוחד. השליח היה איש זעום, קדור, מבני דלת־העם. הוא נשא ונתן עם בלומה בלחש, בענין שעמד על הפרק, ובאחרונה נצטרף לשיחה הכללית בדבר מעמד העובדים והשקפת־עולמו של האדם הפרוליטרי.

— ואני באחת — טענה בלומה — לא במעמד תלוי הדבר ולא בתנאי המעמד. אני בת בורגני בעל כרחי, ברם הפסיכולוגיה שלי היא של פרוליטרית גמורה...

— עוד יש לפקפק בדבר... — רטן השליח ועיניו השפלו.

— אבא הוא בורגני... — התנצלה בלומה — ברם אני גם מהצד הפורמלי אדם עובד, שפחה חרופה בבית, משרתת נכנעת לאבא במסחרו...

— הוא אשר אמרתי... — תמכה בה בתיה חברתה — ואם אני עסוקה יום תמים בבית האכסניה של אבא ומוכרת יי״ש ושכר לקונים, האין אני פרוליטרית?!

בעיניה נוצץ ברק הניצוח, חבריה הצטחקו בחשאי.

השליח כבש ראשו בקרקע, ומבט ביטול גלש מעל פניו. השיחה נפסקה, החברים התחילו מתפזרים. בלומה נשארה עמי יחידה.

— השעה מאוחרה... — אמרתי.

— ומה בכך? — התריסה ונשארה בבית, והתחילה לעשות סדר בחדרים ולהכין את הדרוש ליום המחר.

השתטחתי על הדרגש, כי עיפתי מאוד, וחיכיתי עד שתגמור בלומה את הסידור ואנעל את הדלת אחריה. חיכיתי עד בוש. שמורות עיני נסגרו. נמנמתי זמן מה. פתאום התעוררתי למגע גוף רך.

— בלומה?

היא נהדקה אלי ונהמה נהימה חרישית, דומה לנחרה ממושכת מתוך שינה.

— בלומה...

רגע התרפקתי עליה בחיבוקים ובעתרת נשיקות, אך בו ברגע נתקע הרהור מר כשיפוד חד במוחי, לבבי נדם וכל יצורי רעדו מקור חולף. תמונת אשתי ובתי עמדה לפני.

התנערתי בכוח. קפצתי מהדרגש. העליתי את אור המנורה העמומה. ניגשתי אליה בלי שהות ואמרתי:

— בלומה, לכי הביתה! לכי במהרה...

היא קמה, שפשפה עיניה, התעודדה, הציצה בי ואמרה, בהטיחה לי על כתפי:

— אח, אתה... מהפכן אתה, מתיימר להימנות עם המהפכנים, ואי אתה אלא ארנבת, ארנבת שפלה...

התעטפה במעילה, חבשה כובעה במתינות ויצאה.

עמדתי רגעי מספר דום במקומי. פרץ דמי התלקח שנית, לחך את גופי והקדיח

את בשרי. הולם הדם ברקותי כאילו הוכיחני: „שוטה, שוטה, גמור"... רק כשהתמודדתי על גבי הדרגש וכבשתי ראשי בכר, התחילו רגשי פיוס מלטפים את בדי עורי הצרובים, והרגעה מתוקה ליפפתני בזרועותיה: „טוב, טוב כך, טוב כך, טוב"...

*

למחרת היום, בצהרים, בא תלמידי מבית ספיר והודיעני בשם אביו, שמהיום ואילך לא ילמד עוד עברית מפי.

גם בלומה מסכימה. — הוסיף התלמיד — אין צורך בעברית. העברית רק הכבדה יתירה היא, לימוד מיותר...

והוא הציץ בפני בחוצפה.

נהמתי חרש בחובי ופניתי לו עורף, עד שיצא מהחדר.

באותו ערב, נודע לי, יצאה בלומה עם שליח „התנועה", על מנת שלא לחזור עוד.

אשתי ילדה את הילד השני כמעט בהיסח הדעת, בשבתנו במסיבת בית, בחברת מכירינו המרובים. השמחה בבית גברה לאין קץ. הנשים טיפלו ביולדת וברך הנולד, לפי משמרות שסידרו ביניהן, ואני מיהרתי לבית־הדואר להודיע את הבשורה לאמא.

משרד הדואר המה ממבקריו: יהודים צבאו על אשנבי המשרד ועמדו בתור. אף ליד אשנב הטלגרמות עמדו רבים והמתינו לבוא תורם והחליפו שיחה ביניהם. עמדתי בתוך השורה הארוכה, מסתכל בעומדים ובמסתובבים מן הצד, ההומים המיה ממושכה כדבורים בנחיל, הנושאים בחובם איש איש דבר מה מאשרו או מכאבו ומסתירו מהזולת, ואני אחד בתוכם המבליג על ששון לבי ועל רגשותי החמים התוססים בי כתירוש. והנה, בשעת עמידה זו, כמעט בלי־משים נדחקה אל המשרד חבורה של קוזקים, מחיילי המקום, ותפסו את מקומם ליד האשנבים בטור המקביל, כנהוג לאנשי־צבא. שיחת האנשים נפסקה מיד, כאילו נכנסה אימה לתוך האולם; והקוזקים, כמו לא שעו אל האנשים המרובים אשר במשרד, המשיכו את שיחותיהם על „ציד הריבות" ותגרותיהם בסביבה, איך לימדו פרק את יהודי זה וחנווני זה, ש„ניסו לרמותם ולנצלם", ואיך „ניקו חטמם וקלסתר פניהם" של ה„משה׳קים" וה„איצקים" עד שפך־דם. היהודים ניצבו מחרישים, חרדים על מקומם, מעמידים פנים כאילו אינם מקשיבים לשיחם ושיגם, ומתחילים, כמו מתוך רגש מגן, לכסות על הפחד על־ידי שיחה בעלמא ללא קשר. והקוזקים, כנפגעים מחוצפת היהודים, מטילים גידופים לעבר השורות, כמסיחים לתומם, בינם לבין עצמם: „הז׳ידקים הארורים הללו, תמיד בצעקותיהם, וצריחותיהם, אפילו בדואר, במשרד ממשלתי"... וקוזק אחד, קטן קומה, מוצק וחסון, בעל שפם שחור ועינים דורסניות, שבלוריתו המזדקרת ועגיל אזנו האחד כאילו רשרשו בעזות רצח, שעמד כל העת ממולי ולא לקח חלק בשיחת חבריו, נעץ בי פתאום מבטיו הטורפים, והמתיק כנגדי צחוקו המשונה, שרקד על שפמו ועל לסתותיו ונכנף במשקע עיניו.

— ואני, אני... — המליט לבסוף אמרתו כלפי חבריו והצחוק לא מש מעל שפתיו —

אני הייתי רוצה למולל פני יהודוני תמימא זה, על פרצופו וחתימת זקנו ועל עיני־הבתולה שלו...

— מי מוחה בידך? — טפח לו השני על כתפו בחיוך רווה.

— ודאי! — התאזר הקוזק, וכל גופו כרכר ממזימות — יהודוני שכזה ממש שיספתי בחרבי בשעת המהומות במינסק, וכדייסה מעוכה הושלך מתבוסס בדמו אל אחד הביבים...

— כדאי, כדאי! — זירזוהו חבריו בצחוק פורץ.

— ודאי שכדאי! התלהב הקוזק — יהודונים כאלה, פני תום כאלה, הם הם הנושאים בחובם את זרע ה„קרמולה"...

לא שמעתי את מלותיו האחרונות. העומדים בשורה ומחוצה לה נסבו עלי בערמה להסתירני, ודחפוני בחשאי מתוך האולם. ובחוץ נלוה אלי המורה העברי־רוסי פלדשר, שמשכני במרוצה אל עבר חצר אחת ובקפנדריה הביאני לביתו.

— טוב שהוצאנוהו משם... — סח לאשתו — אין לזלזל בדברי קוזק אחרי שחיטת מינסק. וכנראה, שקוזק זה השתתף בשחיטה, ונכונה בפיו.

אשתו רבקה הציצה בי ברחמים, והפיגה את הצינה שתקפה את גופי והדיחה את רוגז עצבי ורעד איברי.

שהיתי בביתו של פלדשר זמן מרובה, עד ששבה רוחי אלי. מרוב הפחד והבהלה, שקמו מסביבי, קפאו דמי בעורקי, וכמאובן הובלתי על ידי מלוי זה פלדשר דרך הסימטאות והחצרות עד ביתי.

ופלדשר הביע את התמרמרותו על הבערות שבאדם ההמוני, שהיא כאבן נגף לכל התפתחות וקידמה, והיה הולך ומצרף נימוקים הגיוניים על מהלך ההיסטוריה ודרך התעלומה של הסערה הרוסית המתרגשת לבוא.

— כמה ימי זוועה נכונים עוד ללוחמי הצדק על אדמה זו הדוויה, ההופכת את בני־העם, עמודי המהפכה בעצם, לזידוני אדם וחיתו טרף?!...

*

התסיסה בעיירה קטנה זו גדלה. כמעט בכל ערב התפרצו קוזקים במגלבים ובחרבות שלופות לתוך חבורות הצעירים, המטיילים ברחובות והניסום מעל המדרכות והשבילים, בנופפם במגלביהם ובחרבותיהם וברדפם אחריהם בצחוק ובגידופי־אימים. רק בזקנים ובבני העמידה לא נגעו לרעה. כך נמשך הדבר זמן ידוע, והרחובות נתרוקנו בערבים ממטיילים צעירים וצעירות, והקוזקים שבו באחרונה בידים ריקות. אז התחילו מערימים ושולחים יד גם בבני העמידה, ולאט לאט עברו אל הזקנים והזקנות. רק אז התרגשו דברי הקהילה ופנו לשלטונות. וכשלא הועילו בקובלנותיהם, אחזו מעשי אבותיהם ושיחדו את קציני הקוזקים ומפקדם בכסף מלא — וההתנפלויות בערבים נפסקו.

השקט שב לקדמותו. הקוזקים נעצרו על־פי רוב בקסרקטין, והורשו לצאת רק

החיילים שהיו ידועים בנימוסיהם הטובים, ואף אלה רק בצהרים ולא עם חשכה. קציניהם מצאו ענין במורך־לב היהודים, וסחטו מהם מסי בטחון, ונעשו יוצאים ונכנסים בבתי המכובדים, ואכלו מפתם ודגתם ושתו מיינם. וכשם ששקט האויר מבחוץ והמסחר פרץ כבראשונה, והיהודים נהנו מערמתם שעמדה להם „ללכוד את הקוזק בשק", כך רבו ופרצו המהרסים בסתר, ורקמת המהפכה נארגה במחשך, וכרסום ה„צאריזם" נמשך בלי הרף ובלי ליאות גם במחבואי העיירה הקטנה.

יום יום הלכתי לשיעורי־ההוראה שלי דרך ארוכה לפרבר העיר, שכונה גדולה של בתי פועלים ופקידים, שהשתרעה מסביב למגרש רחב ידים בין טחנת המים ובין בית־ניסור־העצים, שעמד ליד התעלה.

בתחום המקום הזה, מן הצד ליד היער, עמדו צריפי המפקדה של הקוזקים. משם לא נשקפה כל רעה לעובר ושב. אפילו בימי המהומה, שנשקפה סכנה לעובר על יד הקסרקטין של הקוזקים, היה אדם מהלך במקום הזה שאנן ובטוח, כי לא יאונה לו כל רע. פקידי החיילים, העובדים במפקדה, היו פוגשים בנימוס את כל איש, ולפעמים גם מסבירים פנים בברכת־שלום. אף אני הייתי רגיל ללכת כאן הליכה מתונה, מתעכב ומתבונן אל הצריפים ואל החצרות שליד בתי הקצינים. והנה יום אחד, כשעברתי לתומי לפני אחד הצריפים, הבחנתי בקוזק אחד שעומד בחצר, מחזיק שלח ביד, משחיזו, ממרטו, רואה אותי עובר, זורק מבט לעברי, ומיד הוא מצליף עלי מבט אחר מבט כשפודים מלובנים, החולפים כל קרבי, ואני מכיר בו בתחושה פנימית, כמעט בלי־ראות, אותו הקוזק הגוץ שבבית־הדואר, האורב לנפשי, אותו השפם העוקצני ואותן העינים הדורסניות, ואני מתחיל פתע פוסע פסיעות גסות, כשכל יצורי רועדים וקופאים בקרבי, ונתקל פתע במכרי הולך לקראתי, ואני עוצרהו ומרמז לו, כמעט בלי שפה ובלי להפנות ראשי, שישוב על עקבו וילווני — הוא נושא עיניו, ומיד הוא חוזר ומתחיל רץ בכל כוחו ואני אחריו, והקוזק רודף אחרינו בחרבו השלופה, וקולו בוקע ומתחבט על ערפנו: „במלך דיברתם סרה, באלוהים. קרמולניקים, עוכרי הצאר, כופרים, בוגדים!" — — — וכל עוד נשימה בי אני עוקב אחרי מכירי, וכל עוד רוח חיים באפינו אנו פורצים אל תוך שער הטחנה, פולטים כלפי האיש הראשון שאנו פוגשים בדרכנו: „הצילה! הסתירה!" — — — מפנים הטחנה מזנקים פועלים אחדים, שראו את המחזה מבעד החלון, מכניסים אותנו במהירות הבזק לטחנה, מסתירים אותנו באחד החורים; והקוזק מתפרץ בינתים לתוך החצר, וצועק במלוא קולו: „היכן הקרמולניקים, היכן הם? הללו נכנסו לכאן"! — והפקידים מרגיעים אותו וטוענים: „אמנם ברחו דרך החצר, אך יצאו מעבר השער השני הפתוח". והקוזק אינו מאמין, מחפש בחצר, בודק במשרד, מתפרץ לתוך הטחנה, עולה למעלה ויורד למטה, וחוזר מתאנף ומקלל, הולך וניגש עד השער השני, מציץ בדרך הריקה ושב על עקבו, הולך ורוטן, מתעבר רגע ומשתתק רגע: „קרמולניקים, קרמולניקים!" — — — — —

הוצאתי מהמחבוא כל עוד רוחי בי. פועלים הובילוני הביתה בעגלה, ואני נפלתי למשכב לימים רבים. תושבי העיר מהזקנים ומהצעירים באו לבקרני. אירע זה ימים אחדים לפני אחד במאי. הפקודה ניתנה מאת ראש הקוזקים, שלא יהין קוזק לפגוע באיש, אלא „אם ישמע במפורש שם הצאר והאלוהים מנואץ בפיו", לכן צעק הקוזק ברדפו

אחרינו, בחמת זעמו: „דיברתם סרה במלך ובאלוהים"... היהודים ראו בזה אות מבשר רע, באו וכיפרו את פני „הראש" במנחה אחת אפיים, ויום ראשון במאי עבר בשלום. הקוזקים לא יצאו מפתח הקסרקטין החוצה. ההפגנה הקטנה שערכו הצעירים הנועזים, לצאת ידי חובת היום, נטרפה באפס יד על־ידי שוטרי העיירה. גם הם באלותיהם ובחרבותיהם למדו את מלאכת הקוזקים על בוריה, וגזרו על ימין ועל שמאל ובאו על שכרם. מושל המחוז הביע להם אחר כך „תודה עמוקה" בשם הצאר והמולדת.

*

תסיסת החרדה שבעיירה עוררה את התושבים להשגיח על בניהם ובנותיהם השגחה מעולה. והאברכים, שנתפסו בגלוי או בסתר למהפכה, נזדקקו לשמירת־לואי מאת נשיהם הנאמנות, ששמרו על צעדיהם ושמו עליהם הסגר, כשרק התרגשו הרוחות. גם המשטרה והג'נדרמים השנים שבעיירה נעשו ערים ורגישים לכל שינוי שבאויר, ומשטעמו טעם האלה והפגיון השלוף, נעשו אלה שעשועיהם התמידיים, ובשעת הכושר ושלא בשעת הכושר השתעשעו במחמדיהם אלה על ראשי הצעירים והצעירות, לעונג לב הקוזקים הבודדים מיוצאי הקרסקטין, שעמדו מן הצד והמליטו קולות עידוד: „כך יאה, כך נאה"...

יחידה היתה אשתי, שלא חששה לפגישות הצעירים בביתה, ולא התנגדה אם נטפלתי אליהם לאחת האסיפות האסורות. רק דבר אחד דרשה ממני, שלא אלך לפרבר העיר דרך הטחנה והקסרקטין, ולא אלווה אל החשודים ביותר בראש חוצות. מציית ולא מציית הייתי למצוותיה. וכשהוטל לראשונה באויר דבר הפרעות העתידות, שיד „הכוחות השחורים" שבעיר מכינה אותן בהסכמת סתר של המשטרה והבולשת, נסחפתי בין הראשונים אל פלוגות ההגנה ולימדתי ידי לאחוז נשק קר וחם, להנאת חברי, שהביטו אלי תמיד בביטול.

בעונה זו הגשתי בקשה אל הרשות, לשם רשיון־הוראה באחד ה„חדרים" שבעיירה. הוזמנתי אל המשטרה על מנת למלא את גליון השאלות. ג'נדרם בא לבקרני בביתי. הביקור היה ידוע לי מראש. גם השוטר וגם הג'נדרם שוחדו מראש על־ידי אחד הסרסורים לאותו דבר. ברם אשתי רתתה כל הזמן, הגישה לג'נדרם כיבוד של יי"ש ותופינים. הג'נדרם הקיפני בשאלותיו, ואני רעדתי לכל שאלה שיצאה מפיו. כשערך הכל וסידר הכל, ושתה מלוא לוגמא מהמוכן לפניו, נתרכך והבליע בשפת רמז וכלאחר יד:

— אמנם גם צעירא שכמותך איננו בקו הכשרות לגמרי... יש גם מרננים אחריך... אך לעת עתה עדיין אין חשד עליך...

ובהיפרדו מאת אשתי לחש לה בקול־דבש.

— השגיחי עליו, השגיחי בשבע עינים... צעיר הוא, עיניו נוצצות יותר מדי... ולך ילדים רכים... השגיחי עליו...

שועל ערום היה ג'נדרם זה, זקן אשמאי שנשרו שיניו, וידע להתהלך עם הבריות ולקנות לבבם. אשתי היתה נרעשת עד היסוד, דבריו נכנסו עמוק ללבה, ותהום החיים כאילו נתגלתה לפניה בבת אחת. היא התחילה דורשת במפגיע, שאצא לזמן מה מאוגוסטוב, כדי להסיר מעלי כל חשד. יצאתי אל הכפר הסמוך, לנוח שם מעט, כביכול, לשם תיקון

בריאותי. וכששבתי מצאתי את העיירה כמרקחה. הצעירים החשודים ביותר הושמו במאסר. יתר החברים נפוצו לכל עבר, מהם שברחו ומהם שהסתתרו בחוריהם ולא יצאו מפתח ביתם החוצה. פני אשתי נהרו מגיל, שבדרך נס ממש הצילה אותי מכל רע, כאילו צפתה ברוח נבואה את אשר יארע. וכשנפגשנו פעם, בטיולנו, עם הג׳נדרם הלז, הרכין ראשו בכבוד כלפי אשתי, ושפתיו חייכו למולה, כאומר: „עצתי הועילה, הלא כן? הועילה הפעם עצתי"...

הגעתי לגיל הצבא; ימי הקיץ עברו עלי בדאגה ובחרדה. המכתבים הרבים של אמא, הערוכים ברמזים ובעצות גדושות, בלבלוני ועכרו את רוחי. היא נסעה פעמים אחדות אל עיר המחוז וונגרוב, מקום שם רשום הייתי ברשימת הקרואים לצבא, לטכס עצה עם רב העיר, מבני משפחתנו, ולמצוא על ידו דרך אל חברי הועדה הצבאית.

הדוד אלימלך נלווה אל אמא בנסיעותיה, ויחד עם ה„מתווך" שבמקום תיכן את „התכנית" איך לשחד את חברי הועדה ואיך לנהל את כל הענין מהחל ועד כלה, שלא תארע תקלה חלילה מצד המלשינים וחברי הועדה המעטים, שאינם לוקחים שוחד.

נקראתי לוורשה על מנת להתיעץ בענין חמור זה עם המומחים שבדבר. יעצוני להטיל מום בגופי; יעצוני להסתגף עד שיבוא רזון בגופי, ואף זה לא נתקבל על לבי. הדוד אלימלך מחה בידו בביטול, ועיוות את פניו ברוגז: „שוטה ועקשן"!, ואמא הציצה בי ברחמים כבושים. פניה המשולהבים והיקוד שבעיניה העידו על המלחמה הרבה המתחוללת בקרבה, משלא ידעה לשית עצות בנפשה, איך להציל את בנה מהסכנה הקרובה, ואיך לתמוך בו במעמדם של אלימי־גברים אלה: הדוד אלימלך והמומחים למיניהם.

נסעתי חזרה לאוגוסטוב בלב שבור, העצות המוזרות, שהלעיטוני בוורשה, היו לי למורת־רוח. בוורשה ראיתי עתה את מעמדה הדל של אמא, בבית הדוד אלימלך והדודה גיט׳לה, ולהועיל לא יכולתי. הצעתי לאמא שתעזוב את ורשה ואת בית גיט׳לה ותעבור עמי מיד לביתי באוגוסטוב, ולא הסכימה בשום אופן. „בשעה קשה זו — אמרה — בשעה שאני צריכה לעמוד על המשמר, להצלתך, מקומי כאן... אין לסמוך על איש... והרי אני צריכה לאסוף כסף, כסף רב, לתכלית זו"...

קיבלתי עלי תוספת עבודה, וחסכתי פרוטה לפרוטה, כדי לבוא לעזרת אמא, שהעמיסה על עצמה נטל כבד מנשוא. ידעתי גם את אשר צפוי לי, אם לא אשתחרר מעול הצבא במוקדם או במאוחר: „עבודת פרך במשך שנים רצופות, ללא שום תועלת והנאה, — ולהשאיר בגלל זה אשה וילדים שנים ללא אמצעי מחיה. לשם מה? ולמה?".

ימי מועד הצבא הולכים וקרבים. הסתיו כבר בארץ. הלב נצבט: „מה יהיה? מה יהיה?"... מחכה אני לידיעה מאמא. ופתאום מופיע אחי שמואל בשליחות אמא והדוד אלימלך. הוא גדל, נתבגר, מדבר בשכל וטוב טעם, ונראה שחלק לו בכל התכניות של הדוד אלימלך והמומחים, שאלולא כן לא היו סומכים עליו בשליחות נכבדה זו. ההחלטה שלהם מפורשת: „לדחות את יום התייצבי לפני ועדת הצבא לעונה השניה או השלישית, שאז אפשר יהיה לשחררני על־נקלה". צריך היה להשיג כאן, באוגוסטוב „תעודת מחלה", ולהמציאה למקום הדרוש.

חברי סידר את הדבר הזה ברוב כשרון ובהסתר דבר. עברתי לביתו, המוקף חצר

רחבת ידים, מלאה סוארי עצים ומכשירי בנין, שהיה סוחר בהם. הבית עמד בקצה החצר, מן הצד, מבודד ומובדל. נקבע היום שבו עמדה לבקרני ועדת הבריאות, הרופא בלוית ראש־העיר ומזכירו. הרופא ומזכיר העיירה היו משוחדים. שכבתי כל היום במיטה בחדר האחרון והצר, כמתחלה, מחכה בקוצר־רוח לבוא חברי הועדה, עד שנמאס עלי הדבר, ויצאתי לחדרים הסמוכים, לבלות מעט במסיבת בני־הבית, שישבו על יד השולחן ושיחקו בקלפים. היום רד. החשכה אפפה את הבית במעטה סתיו קודר. בחוץ דלף טורד. הודלקה המנורה. הוגשו חמים ותופינים. בעלת הבית, אשת בידרמן, ואחיותיה משכוני בכוח אל משחק הקלפים, לפכח במעט את צערי. ולפתע התפרץ החדרה שמואל שיצא לסירוגין החוצה ושמר לבואו של בידרמן, והודיע בבהלה, שחברי הועדה כבר נכנסו לחצר.

הובהלתי אל המיטה. מרוב חפזון ובלבול לא הספקתי להתפשט שנית את בגדי כהלכה, ונדחקתי לתוך המיטה בנעלי ובמכנסי והתכסיתי בשמיכה. הועלה אור קלוש של עששית־לילה קטנה. על־גבי שולחן הלילה שליד המיטה התגוססו בקבוקי רפואה, על הכסא הסמוך היו מונחים תשמישי תחבושת. על ראשי הניחו שלפוחית הקירור מלאה מים פושרים... שכבתי בלי נוע רגעים אחדים, ולבי דפק... חברי הועדה נכנסו אל החדר הסמוך, וראש־העיר החליף דברים אחדים עם גברת הבית. לאחר כך נכנסו אלי אחד אחד אחרי הגברת, שהלכה בראש. הרופא התקרב אל המיטה, עיין בבקבוקים, ניסה לדבר אלי: „עדיין אתה חולה, עדיין לא שבת לאיתנך?"... לא השיבותי. נאנחתי בקול חלוש. הוא ניגש סמוך אלי, מישש בראשי, פתח חלוקי, גחן על חזי, הקשיב לקול דפיקות לבי, אמר להסיר מעלי את השמיכה ולבדוק יתר חלקי גופי, אך אני עיכבתי בידו מבפנים השמיכה ולא נתתיו להפכה. הוא הבין לכוונתי, שילשל ידו אל מתחת לשמיכה, נגע במכנסי והוציא מיד את ידו, כפף את עצמו שנית על גבי חזי, פרש את ידיו ונפנה אל ראש־העיר: „אין צורך בבדיקה יתירה. המצב ברור. הוא קודח באש. נטול הכרה, כנראה, דרושה לו מנוחה"... ולבידרמן ולאשתו אמר בקול מצווה: „יש להחליף מזמן לזמן את שלפוחית הקירור. ואם יארע איזה דבר, תדפקו על פתח ביתי אפילו בלילה"... והוא פנה לצאת, ואחריו יצאו חבריו. צללי החדר ליוום בדממה. קולותיהם החשאיים נעלמו במהרה. ורק שבו בידרמן ושמואל מלוות את היוצאים עד השער, נתגלגל שוב משחק הקלפים בחדר הסמוך, ואני ירדתי ממיטתי רעוץ איברים וחיוור פנים. לאחר ששתיתי כוס יין להפיג שארית הפחד והצמרמורת, שהרעידו עדיין בגופי, נצטרפתי אל החבורה.

*

לאחר חדשיים יצאתי לוונגרוב, להתייצב לפני ועדת הצבא. חורף קשה וזעום שרר בכל תקפו. הגעתי למקום בהקדם של שבוע ימים. התאכסנתי בבית הרב. גם אמא ושמואל באו לשם. הכל היה מוכן מראש. רק ראש הועדה, — מושל המחוז — והקומיסר החקלאי, הנכבד בין חברי הועדה, רק הם לא לקחו שוחד, ולא ידעו מכל המתרקם מסביבם. מושל המחוז, איש תמים ולא פיקח ביותר, היה כחומר ביד מזכירו הערום, שידע לסובבו בכחש. הקומיסר החקלאי אדם תקיף היה וקשה כברזל, ושנאה יתירה רחש לכל טירון יהודי

שבא ומיחוש בידו. לגבי יהודי התעקש תדיר, ופסל כל מום שיש בו משום ספק. „יעבוד בצבא ויבריא! נרפים הם היהודונים הללו, נרפים"... איש לא העז להתנגד לו אלא במקרים בולטים ונראים לעין, ותמיד הכריע לרעה, כי יראו מפניו שמא יקבול עליהם במקום גבוה.

אמא דרשה ממני במפגיע, שאמעיט באכילה וארבה בשתיה קפה — סגולה להחלשת הלב ולרזון הגוף. הרב קרא עמי פרקי תהלים וקטעים מספרי מוסר בכל יום — כתריס בפני הפורענות. בני הבית הביטו אלי בעיני חמלה, כאל נידון לגרדום; גם אמא הצפינה לעתים מבטה, ועיניה הדמיעו.

בוקר יום השבת נועד מטעם הועדה לבדיקת הטירונים המפגרים מכל המחוז. אור ליום ההוא, בששי בערב, קרא עמי הרב מזמורי תהלים, אחרי סעודת השבת, וציווני לעלות על מיטתי מתוך „הרהורי תשובה". לפנו"ת בוקר העירני הרב, הכניסני לחדר „בית־הדין" שלו, והתחיל קורא עמי פסוקי תהלים, פסוק אחר פסוק, בעיון, בכוונה ובדביקות רבה, עד ששכחתי מרי מצבי, ורוח הקלה חלפה עלי. גם אמא בחדר הסמוך קראה אחרינו בלחש מפסוקי התהלים — — — —

אותה שעה התחוללה בחוץ סופת כפור איומה. החלונות שרקו ויהימו ויילילו, כאילו שטנים ושדי־שאול קמו לכלות תבל ולבלע עמה יחד נעימת אמירתנו. דמדומי השחר הבקיעו. ממזמורי תהלים עברנו לתפילת ההשכמה ולימוד פרק משניות, מעניני דיומא, שבחר בו הרב, כאילו לא קיים היה כלל לפניו העולם שמבחוץ וכל ה„פמליא דלתתא" שלו. כשגמרנו, הגישה לי אמא ספל מהחמים הטמונים, והרב ובני ביתו בירכוני לדרך, ויצאתי בלוית אמא ושמואל לדרכי.

הרוח החזק והקר ואבקות השלגים המשתוללים טפחו על פנינו והקפיאו את איברינו. בקושי הגענו למקום. אמא נכנסה המסדרונה כל עוד נשמה באפה. בחדר ההמתנה, במשרד הצבא, חיכינו עשרות בחורים זמן מרובה לבוא חברי הועדה. מזג האויר הרע עצרם מבוא במועד. נעדר רק הקומיסר החקלאי, שלא בא מחמת הצטננות וקשי היום. ושוב נמשכה כשעה שלימה התיעצות הועדה, אם להתחיל בישיבה בהיעדרו של הקומיסר או לדחותה. אמא פרשה לקרן זוית ועמדה בתפילה. לבסוף נודע, כי הישיבה לא תידחה. התפשטנו את בגדינו, נכנסנו זוגות זוגות. לפני נכנסו קרואים אחדים, נוצרים ויהודים. כולם יצא דינם כמוכשרים לצבא. אני נכנסתי בלוית נוצרי אחד, צנום כגרוגרת וחיוור כסיד, שקם ממחלת אבעבועות קשה ונפגע בלבו. בדקוהו בדיקה מהירה ושיחררוהו. התחילה הבדיקה שלי. מזכיר הועדה מדד את גבהי ורחבי, שקל את משקלי, וציווני לעבור עירום לפני חברי הועדה. כולם נעצו בי מבטיהם. מושל המחוז הציץ בי מבעד משקפיו הצצה סתמית ונהם לעצמו: „בחור נאה, בחור כהלכה!"... ומיד ניגשו הרופאים, רופא־הצבא רוסי, ורופא־המחוז, פולני, לבדיקת גופי. הרופא הפולני, אדם זקן, בעל פנים קמוטים וחולניים, בדקני זמן מה בלבי, בריאותי, בכל איברי, משך בכתפיו, אמר אמירה שחציה רוסית וחציה לטינית, ומסרני לחברו הרופא הרוסי, אדם צעיר, עבה פנים ומגושם, שריח היי"ש והניקוטין נדף מאפיו, והלה עשה כמעשה רעהו, ומשך גם הוא בכתפיו, והניע בראשו כמסכים לדברי הרופא הפולני. חברי הועדה ישבו בינתיים ושוחחו שיחה בעלמא. רק כשניגש הרופא הפולני וסח למושל

המחוז, ראש הועדה, את תוצאות הבדיקה, נרתע הלה, ניענע בראשו ושאל בשנית ובשלישית: „עד כדי כך?"... הוא קם ניגש אלי, תקע בי ובחזי המתרומם את מבטו המפקפק, שב למקומו ונהם לעצמו: „הנה כך, הנה כך"... — הקשיב זמן־מה לדברי הרופאים, כלומד מהם ומחכמתם, עד שמסר לידם את הפנקס לרשום את תוצאות הבדיקה, והרכין את עצמו אחר כך לקיים בחתימת ידו את הפרוטקול. עתה הרגשתי את הקור שהפשיר בעצמותי, ורוחי שבה אלי. הסתכלתי בראשו השב של הרופא הפולני ובעיניו הנמקות, הנטויות, לצדו של המושל בכובד ראש גמור. „אדם עומד על סף הקבר, ובגלל בצע־כסף לימד לשונו לדבר רמיה בערמומית שלוחה כזו"... הצלפתי עין על יתר חברי הועדה ששוחחו ביניהם לתומם, כביכול, ועל המזכיר הערום שטמן ראשו בניירות הפרושים לפניו, ומיד קמו עלי עיניו הסבואות של הרופא הרוסי ודקרוני כמחטים. „משוחרר לגמרי!" — הכריז המושל, ואני נדחפתי לחדר השני להתלבש. יצאתי משם בחפזון מלובש למחצה, ונפלתי בזרועות אמא, שהרטיבה את שערות ראשי ואת פני בדמעות שמחה ובאנחות רווחה.

שלושה ימים התגוללנו, אני ואמא ושמואל, ליד התחנה הקרובה, בפונדק מגואל ומזוהם, סובלי קור ועינויים, ולא יכולנו להמשיך בדרכנו. סופת השלג, שהתחוללה בכוח איתנים ביום המסה שלי, עשתה שמות בסביבה וכיסתה את כל הדרכים והשבילים ומסילת־הברזל ללא מוצא. עד שבאו סוף סוף עושי המלאכה והשיבו את המסילה לתיקונה, ואנו עזבנו את המקום ברגש של פדויים משביה.

בפרשת הדרכים נפרדתי מאמא ומשמואל. הם שבו לורשה, ואני לאוגוסטוב. בביתי קידמוני בשמחה רבה. אשתי ומכירותיה הכינו תופינים ומגדנות לנשף. מכל עבר בירכוני „להצלתי מידי הגויים".

בנשף, עם ראשית ההילולא, חשתי צמרמורת בכל איברי. הבלגתי על החולשה והשתתפתי במסיבה. אולם כעבור שעה קלה כבד עלי ראשי, וסחרחורת חזקה תקפתני. כלי החדר ורהיטיו התחילו מרקדים, ואני בתוך; ובתוך הריקוד ראיתי את אשתי יוצאת במחול שלובת זרוע עם מושל המחוז, והרופא הפולני — קדקוד קרח, זקן שיבה ועיני קנאה קודחות, מרקד לקראתם עם הרופא הרוסי השמנמן והמבוסם, והוא מושך בצינעא בשרוולי אשתי, בקצה שמלתה, להרחיקה מן המושל; ואני מכרכר למולו ולוחש לו באזנו, מתוך תאוות־נקם: „אי, זקן ממרה, ההיטב חרה לך? ראה אף ראה, אשתי מספרת כל מעשיך למושל..." התעוררתי באמצע הלילה במיטתי. בינתי שבה אלי. אשתי ורעותיה עמדו ליד מיטתי. על ראשי הכבידה שלפוחית קרח, ואני קדחתי כולי מחום. בחדר השני דלקה עששית כהה על־גבי השולחן הערוך בכל טוב, שכמעט לא חלה בו יד. חיפשתי בעיני הליאות את האורחים...

— היכן הם כולם? — מלמלתי.

— שכב, שכב במנוחה... — הזהירתני אשתי.

— תודה לאל... — פלטה באנחה חרישית לעבר רעותיה.

— מה קרה? — ניסיתי שוב לשאול.

— שכב, שכב במנוחה... — הרגעיתני אשתי — מחלה קלה... הרופא היה כאן. יש לך מעט חום...

חדלתי משאול עוד. שוב אפפתני עייפות־נשיה. עם דמדומי השחר הקיצותי. אשתי שכבה מכווצת בבגדיה על־גבי מיטתה; ובחדר השני, ליד עריסות הילדים, שכבה רעותה גם היא בבגדיה, סרוחה על גבי הדרגש, נוחרת בעצמה, מתוך שינה עמוקה שלאחרי ליל נדודים. דעתי הצטללה. מיששתי בשלפוחית שצנחה מעל ראשי לצד הכר. העיפותי עין לעבר החלון. אור היום הרפה התיז שבבים בעיני. החזרתי פני לעבר החדר. בקבוקי הרפואה שעל־גבי הכסא הסמוך נדו לי דומם. הרימותי את המדחום השלוף, שהונח על הכסא, ועיני ננעצו בו בתמיהה: „למעלה מארבעים ואחת?!" עתה הוברר לי הכל. מיששתי במצחי, בדופקי. בשרי בער עלי, דופקי הלם בחפזון עצום. — — —

לאחר ימים אחדים נתחוורה לרופא מהות המחלה. מבדי עורי בצבצו בהרות אדמדמות, וכעבור ימים מספר נתכסה כל בשרי, מקדקדי עד כפות רגלי, פרחי אבעבועות מבהיקים, והמחלה נתפשטה בגופי בכל עוזה וחומה. המחלה עברה אלי, כנראה, משכני לבדיקה ביום הצבא. מעתה הושם על ביתי הסגר מלא. לאשתי ולילדי הרכיבו שנית אבעבועות. חלונות חדרי כוסו ארג שחור לבל יחדור אליו האור. צרכי אוכל ומזון הגישו לבני ביתי עד סף המסדרון, ואשתי נשארה עזובה לנפשה, על שני ילדיה ובעלה החולה. רק מפרק לפרק ביקרני הרופא, עוטף על בגדיו גלימה לבנה וסודר לבן צנוף לראשו וידיו מכוסות כפפות לבנות, ובבואו הביא עמו צרכי הרפואה הדרושים, דיבר מלים ספורות עם אשתי והלך לו. גם זקנה אחת מדרי הפרבר, שישבה בדלה מאדם והתפרנסה מצדקה, באה מטעם חברת „לינת־הצדק" מדי יום ביומו, לעזור לאשתי בעבודת הבית ובשמירת הילדים, והביאה עמה מעט מחדשות היום והכניסה מעט רווחה בבית.

באחד מימי המחלה הקשים הגיעה חולשתי עד קצה גבולה. הספקתי ללחוש לאשתי: „את הרופא"... — ונשקעתי בשינה עכורה. כשפקחתי עיני כמעט, הבחנתי ברופא שהתעכב בצאתו על יד הדלת בחדר השני. ראיתיו עומד ופורש כפיו, ואשתי עומדת על ידו ובוכה. הד קול צרוד ויבש התדפק על אזני: „המחלה קשה... באלוהים עזרתה"... — הדלת סבבה על צירה. אשתי צנחה על הספה, השעינה ראשה אל עריסת הילדים ויבבה חרש. חפצתי לקרוא לה, אך הדיבור נכרת מפי. עיני נעצמו, שפתי נצמדו מאליהן, ואי־מזה פיעפע ממעמקי לחש, שהשתפך ונגע עד שפתי — אחד מפסוקי תהלים, שרינגנתי לאור הבוקר באותה שבת, ביום העברה, עם הרב מוונגרוב: „תפלה לעני כי יעטוף ולפני אדוני ישפוך שיחו" — — — ושוב נשקעתי בשינה עמוקה, ממושכה, נטולת כאב, כאילו יד נעלמה נשלחה אלי והעלתה לי ארוכה.

*

כשבתי לאיתני סחה לי אשתי קורות אמא בימי חליי: „ההתרגזות והמתיחות התמידית וחובותיה המרובים, שנסתבכה בהם שוב לרגלי פדיוני מהצבא, מוטטו את כוחותיה. השמועה על מחלתי הממתה, והיא נפלה למשכב כמוכת שבץ, והרופאים לא יכלו לעמוד על טיב מחלתה. עתה הבריאה קצת, פוסעת בבית לסירוגין וחוזרת למשכבה. אין תקנה לה".

מכתבי אמא ודברי אשתי לחשו לי בשפת אלם ממכאובי נפשה: „בקשה אחת לי מאלוהים, שישיב לך בריאותך וינצרכם מכל רע, אותך ואת שמואל כאן ויואל שלי בנכר"...

שמואל, שבא מטעם אמא לבקרני, מילא אחרי דברי אשתי, ואני הבעתי לפניהם את דעתי להעביר את אמא בלי דיחוי לביתי. שניהם הודו לי.

*

העברנו את אמא מוורשה לאוגוסטוב. שחוחה ודוויה הכנסנוה אל מיטתה, שהכינה לה אשתי מבעוד מועד. שערותיה הלבינו, פניה הצהיבו, עצמותיה שופו, ועיניה בערו באש קדחת. היא שכבה במנוחה, בלי תלונה, כמשלימה עם גורלה. אור שופע מפניה, ובת צחוק גולשת משפתיה עם כל גישה של נכדיה. ידיה הרזות מחליקות על בשרם, ודמע של סיפוק נערף מלחייה.

שמואל שוהה עמנו מספר שבועות, מתייעץ עמנו חליפות בדבר חפצו לעזוב את הארץ, מצפה לשעת הכושר, שיוכל לדבר עם אמא ולהיפרד ממנה בברכה.

— סע לך לשלום... — התרפקה אמא על שמואל בהיפרדה ממנו — אינני רוצה להפריעך בדרכך, בחיים. אל תדאג לי... טוב לי ככה, טוב...

אני עובד עבודה מפרכת, כדי להחזיר את מעמד ביתי שנתדלדל ולכלכל את אמא החולה. מלבד זה עוד משתלשלת מלשעבר שורה שלמה של חובות, בצירוף חובות מחלתי וחובות הצבא. אינני יודע ליאות. אשתי עוזרת לי בדממה ובפנים שוחקות. אמא נבדקת בכל פעם על־ידי הרופא המקומי, המושך בכתפיו והולך לו כלעומת שבא. רוב היום היא משתעשעת עם הילדים הרובצים ליד מיטתה, ולפעמים היא קמה, סועדת את ערישתם במאמצים מתוחים וחוזרת למשכבה. יואל ושמואל מריצים אליה את איגרותיהם, והיא צוררת אותם בצרור מיוחד וטומנת אותם בכר למראשותיה. יואל התחיל שולח משאת חודש לאמא. התמיכה מקילה עלי ומרוממת מצב רוחה של אמא. בשעת הפנאי מסיבים אנו, אני ואשתי, ל'ד מיטתה, משוחחים עמה ונהנים מעירנותה, מפקחותה ומהרעננות המפכה בדבריה; וקשה אז למצוא דמיון בין דיבורה השוטף והחי ובין מפולת גופה ההרוס.

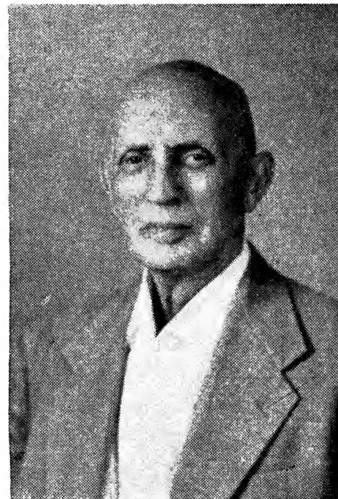
אני מציע מיטתה של אמא ומוצא מכתב אחד של יואל צרור לחוד, שכן הוא מודיע, כי „איננו יכול לנסוע לאמריקה אל אבא, לאחר שילדה לו אשתו החדשה בת איננו יכול לסור לביתו"... אני מחזיר את המכתב למקומו ומתבונן מזמן לזמן, איך אמא מתירה צרור זה, מעיינת במכתב וצוררת אותו שוב. לבי נצבט בקרבי למראה זאת. אורח אחד מאמריקה, עובר אורח, הנהנה מעצמו ומדבריו, מביא פריסת שלום מאבא באמריקה ומיואל בלונדון. הוא יושב ליד מיטת אמא ומספר מארחות חייו של אבא ומביקורו אצל יואל.

— אמרתי לו לג'וזף (יואל) זה: „למה הוא מתגולל בלונדון ואינו יוצא לאמריקה, לאביו? ואביו הוא עתיר נכסים ובעל יכולת, ומצבו איתן... וג'וזף זה באחת: „לא ולא!"... שטות, בנאמנות!" — — —

אני מושך בשרוולו של האורח, מפסיקהו בשטף דיבורו ופורש עמו לפינה. הלה מוסר לי פרטים נוספים על יואל, ומשתומם לשמוע על סכומי הכספים, ששולח לאמא: „מהיכן? הלא הוא חי חיי עוני, לובש בלואים, מוכר תפוחי זהב ובננות ברחוב, ומה ששולח הרי זה יותר ממחצית רווחיו"...

מחלת אמא גוברת. היא שוכבת ימים רבים ללא תנועה וללא דיבור. הרופא מוצא בה שינוי לרעה. האמריקאי הפטפטן הוא שגרם לכך. אני משדל את אמא בדברים, ומצליח סוף סוף להרחיף בת צחוק על שפתיה. לאט לאט חוזרים אליה הדיבור והצחוק והענין אל הילדים. אני מאושר. ברם כוחותיה עוזבים אותה. שוב איננה מסוגלת לקום על רגליה. אני שש לשרתה, להקל מעליה ולמלא את רצונה. ביום, בשעת העבודה, היא עמוסה כולה על אשתי. רק בערב, בשעות הפנאי, אינני זז ממיטתה, ואינני נותן לאשתי לטרוח בה. בלילה אני קם פעם בפעם וסועד יצועה, ותפילה אחת בפי לאלוהי מרום: „יימשך נא זה כל ימי חיי, ובלבד שתישאר בחיים"... ואשתי קופצת ממיטתה, מחזירתני למשכבי ואומרת: „איש עובד אתה, עמל על פת לחם, אסור לך להפריע שנתך, ולי זה לא יזיק". ואני מציץ בפני אשתי, ומצודד את הזיק האמהי, הבוקע מחרכי עיניה, ונעתר לה. ומרגיש אני עתה בגורלנו המשותף, שרתם את שנינו לעול אחד — גורל אדם, שיצא משביל הנוער ונכנס לדרך החיים הארוכה והכבדה...

הסופר צ.ז. ויינברג

צ.ז. ויינברג נולד בו' סיון תרמ"ד, 30 במאי 1884, בפראגה, פרבר של וורשה. הגורל לא פינק אותו. ימי ילדותו היו קשים ביותר. רעב, קור, מחלות ויסורים נפשיים — היו מנת חלקו. גם ימי בחרותו, וכן הימים שלאחריהם, לא שפרו עליו. בשנת 1902 נשא לאשה בתו של ראש הישיבה באוסטרוב, מאוסטרוב עבר לאוגוסטוב. ישב בה שלש שנים (1903—1906), כשהורע מצב פרנסתו עבר לסובלק הסמוכה. בשבתו שם סיים, בעזרת ידידים, את הקורסים הפדגוגיים בגרודנו.

בשנת 1920 עלה ארצה וניהל בית הספר בזכרון יעקב. רק שנה היה בארץ. הוא ייסד את אגודת הסופרים והעתונאים העברים בפולין ושימש כיו"ר האגודה. בשנת תרצ"ד, 1934, חזר עם בני משפחתו לארץ ונתקבל כמורה בבית הספר בתל־מונד.

סיפורו הראשון נדפס ב־1905, בשבתו באוגוסטוב, ב„הזמן" שיצא בוילנה. בשנים 1913—14 (תרע"ג—תרע"ד) יצאו לאור שני קבצים משלו „סיפורים וציורים"; בשנת 1932 הופיע „בית ורחוב"; בשנת תש"ב יצא לאור סיפורו „בדרכים אבלות"; בתש"ג — „מחיצות"; בתשי"א — „אשר עבר" כרכים א' ב'; בתשי"ד — קובץ סיפוריו „שם ופה"; בתשט"ז — קובץ סיפוריו „אשר עבר" כרך ג' וקובץ מאמריו „אדם באוהלו" כרך ד'; בשנת תשט"ז יצא לאור קובץ סיפוריו ורשימותיו על חללי ישובי גוש תל־מונד „הם הלכו"; בתשכ"ה יצא לאור סיפורו האחרון „אחד מהם". עתה, כשהוא בן 82, אבל צעיר

ברוחו, עובד הוא על הוצאת כל כתביו, כשהוא נתמך ע"י ועדה שהוקמה ביוזמתו של נשיא המדינה ז. שז"ר.

צ. ז. ויינברג הוא אזרח כבוד של המושבה תל־מונד.

*

בישיבה שנערכה השבוע במסגרת חגיגות העשור של המועצה המקומית תל־מונד הוענקה אזרחות כבוד לסופר והמורה הוותיק צ. ז. ויינברג בהגיעו לגבורות, ולציון הופעת ספרו „אחד מהם".

בטקס נכחו נציגי אגודת הסופרים והסתדרות המורים. בין האורחים היו פרופ' צ. שרפשטיין מארצות־הברית ופרופ' ר. מאהלר.

את תעודת הקלף הגיש לחתן המסיבה ראש המועצה נ. דין, שציין בדבריו את התמדתו של ויינברג בעבודת ההוראה, במשך 30 שנות מגוריו בישוב. אסנת לוי קראה את המגילה הנותנת ביטוי „להוקרה על פעולותיו רבי המעש והמסירות בשטחי החינוך, הספרות והעסקנות הציבורית". בירכו את חתן המסיבה ראש המועצה האזורית א. אברך, הרב א. זמל, א. מרגלית, ד. גלבוע, א. אסתרין, ג. כדורי, ב. פריבר, והפרופסורים שרפשטיין ומאהלר. ברכות בכתב נתקבלו משר האוצר, יו"ר אגודת הסופרים ומזכיר אגודת הסופרים.

חגו הכפול של הסופר והמורה הותיק צבי זבולון וויינברג, בהגיעו לגבורות ובהופיע ספרו החדש „אחד מהם" — נחוג ברוב־עם על־ידי ישובי גוש תל־מונד (הדר השרון), סופרים ואישי ציבור באו למסיבה, שנערכה לכבודו בבית על שם רבקה זיו בתל־מונד.

המסיבה, שנערכה מטעם המועצה האזורית „הדר השרון", נפתחה על־ידי ראש המועצה א. אברך, שבירך את המחבר אשר הצליח להעלות בספרו החדש את האפופיאה של אחד מגושי ההתישבות, ושאחד מבניה שימש רקע לספר שהינו שיר הלל לבן הארץ ולבן המושב. (מהעתונות)

21.2.1965

היהודים באוגוסטוב*

מאת יעקב פרנקל

יעקב פרנקל היה גיסו של ישראל גרוסברג. שניהם היו בעלי חנויות לממכר בדים. על יסוד זה התפתחה ביניהם התחרות. מלבד זה קיפח גרוסברג את פרנקל בחלוקת הירושה. על רקע זה התחדדו מאוד היחסים בין הגיסים. הספור „היהודים באוגוסטוב", בא להפרע מהגיס ומעוד מתחרה, שגם הוא בעל בית מסחר למנופקטורה — ברוך מרגוליס. אגב כך, אנו למדים על ההווי, יחסי המסחר ואורח החיים בתקופה ההיא.

דברי הויכוחים והפלפולים, הבהלות והמקרים אשר הסתערו סביבותי בסופה ובסערה

* מתוך ספרו „היהודים בלודז'".

הסבו לעת מצערה את עיני מן האורח הנכבד הבא בשערי לאדז עם צרורות מנגינותיו טעונות על שכמו לענג אותנו חנם, הוא ר' שאלתיאל** אשר את הוד קולו שמעתי בעברו לפני התיבה ואזכרהו ואת כל הקורות אשר עברו עליו מיום היותו ועד היום הזה. הכון נא לקראתי קורא יקר ואנכי הנני לובש גאה וגאון להציג את עצמי לפניך בתור איש המעלה, כי ברצון ההשגחה העליונה המשלמת פעמים רבות לאיש גמולו יותר מכפי הראוי לו לפי מדת מפעליו, נפל לי חבל להתכבד בכבוד גדול יותר הרבה מכפי ערכי, לדעת את ר' שאלתיאל המנגנן והמתפלל פנים אל פנים, והיות אחד ממיודעיו ורואי פניו, יען כי בעיר מדמנה*** שכנתי כבוד גם אנכי כשתי עשרות שנים. שם קברתי את מבחר ימי נעורי. שם הייתי אחד מאברכי המשי אשר בהם תתברכנה כל נשי העיר הצדקניות. שם נשאתי לי אשה אשר טרם ידעתי למצוא לחם טרפי ואוליד בנים ובנות בהיותי סמוך על שלחן חותני, כמנהג הנהוג במדמנה, אשר החותן עושה חוזה עם חתנו כשותפות זבולון ויששכר. החותן עוסק בפרקמטיא והחתן יושב באהלה של תורה, החותן מספק לחתנו לחם צר ומים לחץ, והחתן משלם לו כגמולו פלפולי דאורייתא דחוקים ולחוצים ,אשר גם בדוחק גדול אי אפשר לישבם ולמצוא בהם טעם נכון. שם אחזה ידי במסחר גדול אשר אגודתו נוסדה לא בארץ ולא בשמים, לא על יסוד פשוט, כי אם על פלפול שנון ומחודד אשר הוצאתי מבית מדרשי, כחוק לכל אברכי ישראל אחרי כלות שנות ארוחתם, לעשות מסחר וקנין על פי הי"ג מדות שהתורה נדרשת בהם, עד אשר יאבדו את כסף נדוניתם, ואזי יפקחו עיניהם לראות כי הפלפול היה בעוכרם, ואזי יחלו להעמיק בעיון רב למצוא פשוטו של מסחר. אפס כי אז יהפך אצלם הסדר, ותחת אשר לפני זה היה כיסם מלא וגדוש ומוחם ריק, הנמו כעת מנוסים ומומחים כראוי, מוחם מלא בקיאות בפשוטו של מסחר, אך אהה! כי כיסם ריק. שם התענגתי שנים רבות בחברת יושבי מדמנה הלאומיים והנלהבים, המבלים את כל ימיהם בדביקות לאומית, בעשותם כל יום תמיד חג לאומי זכר ליציאת מצרים. לחמם לחם עוני ומרורים, ולפעמים גם עוני בלי לחם, הלחם אשר הם אוכלים כרוך ביגון ובמרורים, אך לחם פשוט וטעם אכילה פשוטה לא יבא אל פיהם, כי דברים פשוטים כאלה: לחם לאכול ומה גם למוץ עונג מנעימות החיים הם רק לאנשים פשוטים, החיים לשם חיים, אבל לא ליושבי מדמנה, החיים רק מפני שעוד לא באה עת פקודתם למות.

אמנם ידעתי את ר' שאלתיאל בהיותו עוד אחד מבחורי חובשי בית המדרש, המתחכך להנאתו אצל התנור ושוקד על ספוריו בלילות החורף הארוכים, לספר נסים ונפלאות מן הגולם שברא הגאון מפראג ומעשים נוראים שקרו את נפוליון הראשון. וארוחתו ניתנה לו אז אצל שבעת אנשים, יום לשבוע בבית איש יומו. ידעתי את ר' שאלתיאל בהאיר המקרה את פניו אליו להמציאו כל טוב, היינו אשה בעלת גבן כפול, מלפניה ומאחריה, עם נדוניא של מאת שקל במזומנים, וארוחה שבעת ימים בשבוע בבית איש אחד, בבית חותנו, משך שלוש שנים. ידעתי את ר' שאלתיאל בהאיר ההצלחה את פניה אליו עוד הפעם לקחת את אשתו הגבנונית מעל ראשו ולתת לו תמורתה את

** מרגוליס.

*** אוגוסטוב.

אחותה הצעירה השחורה והנאוה, ועוד מכסת כסף נדוניא חדשה של חמשים שקלים משכרתו בעד החליפה והתמורה, ועיני כל אברכי המשי המתקנאים בעשרו והצלחתו רואות וכלות. ידעתי את ר׳ שאלתיאל בעמדו על מרום פסגת האושר בפרוץ מסחרו למאד ובגאות עשרו שלא על פי הטבע, ונשי מדמנה מספרות פה אחד כי השדים מביאים לו כסף רב בכל לילה ולילה דרך ארובות העשן בעד נזיד הביצים אשר יערוך למענם תחת שלחנו, והא ראיה כי אשת ר׳ שאלתיאל קונה תמיד ביצים רבות, מה שאין הפה יכול לאוכלן. ידעתי את ר׳ שאלתיאל בעברו לפני התיבה בימים הנוראים עם להקת משורריו עושי דברו, הם החייטים העומדים על משמרתם בחנותו ומצפים להשיג שם עבודה מאת קוני סחורות המטוה אשר יאנה ה׳ למו. ואז מצא לו ר׳ שאלתיאל שעת הכושר לסדר אתם יחד את המנגינות אשר חידש משכלו ומדעתו, העתידות להערך בעת התפילה לפני קהל המתפללים.

ביחוד יעלה לפני זכר ר׳ שאלתיאל בתמונתו ובצביונו האמיתי בעת עברו לפני התיבה. מה נורא היה אז ר׳ שאלתיאל! איום ונורא יותר מן הימים הנוראים עצמם.

עיניו היו בולטות מחוריהן, שערות זקנו נטוים ומסומרים כדרבנות, וברעם קולו החריד תבל ומלואה. ביחוד ידע לכונן מעלות ומורדות קולו החזק והרכבת נגינותיו כפי המתאים אל פרוש המלות. בשעה שהיה צועק ומצריח „ואימתך על כל מה שבראת״, נפלה אימה חשכה על קהל שומעיו, עד כי פרחו נפשותיהם מקול פחדיו; ובשעה שהיה אומר „עוז בידך״ היה מיבב בקול רך כגדי עזים, עד כי האמין בעצמו כי מראה הוא לעיני כל הקהל את העז אשר בידו, כי אמנם תקיף היה ר׳ שאלתיאל בעירו אבל בידיעת פרוש המלות הנכונות היה קצר ידים ואין אונים*; ובשעה שהיה מריע ומרעים „ותגער בשטן לבל ישטינני״ התפלצו העמודים אשר הבית נשען עליהם מקול גערתו. יחידי סגולה אשר לפניהם נגלו רזי תעלומה מכל הנעשה אחורי הפרגוד בבית ר׳ שאלתיאל החליטו, כי כונתו לא על השטן הכללי אשר בו נלחמים כל שליחי עמנו בית ישראל בכל דור ודור ולא יכלו לו, כי אם על השטן הפרטי אשר הקים ה׳ לו לבדו פה על הארץ, בדמות ר׳ לעמעל** המתחרה אתו במסחרו, לצוד במכמרתו כל הקונים אשר בעיר, עד לבלי השאיר לר׳ שאלתיאל מאומה, ועוד ישטין עליו בכל עת מצוא לפני בעלי בתי החרושת לבל יתנו לר׳ שאלתיאל את סחורתם בהקפה, יען כי נכון למעידת רגל ושמיטת כספים.

כל המעלות והמדות המשובחות אשר מנינו בר׳ שאלתיאל נמצאו גם בר׳ לעמעל איש ריבו בפנימיותו, ועוד עולה עליו גם בחיצוניותו. ר׳ שאלתיאל היה קטן קומה, רזה בשר, ודק הכרס ככל יושבי מדמנה המתענים ומסגפים את עצמם כל הימים ממחסור וממצוק וגם מכילות.

לעומת זאת היה ר׳ לעמעל דשן ושמן, גבה קומה ועב הכרס; לחייו וחלקת צוארו מפוטמים, עיניו תברקנה כלפידים ופניו מאדמים, וכל יצורי גוו טבועים בטבעת הבריאות ומשמן הבשר. חזות איש בריא כזה הוא מחזה מוזר בעיר מדמנה. מדוע זה

---

* בימים ההם התפללו בהברה אשכנזית ובטאו עוז כמו עז.

** ישראל גרוסברג.

נשתנה ר׳ לעמעל מכל יושבי מדמנה? ומדוע רק הוא יצא מן הכלל? הנסבה לזה פשוטה מאד. ר׳ לעמעל גדל בעיר זפרונה* בבית אביו העשיר אשר מסחרו בשער חזיר לחו״ל פרץ מאוד, וחפצי מסחרו המריצוהו לנסוע לעתים קרובות לארץ אשכנז ולשבת שם עת ארוכה כפעם בפעם, וביחוד בימי השוקים בלייפציג, למען מכור שם את סחורתו, ובשבתו שמה הסכין בדרכי האשכנזים להיטיב לנפשו באכילה ושתיה גסה, ואת הנטע הנעמן הזה שתל גם בקרב ביתו. כעשרת שנים היה ר׳ לעמעל סמוך על שולחן חותנו העשיר, ויפשה כעגל מרבק על שולחן מלא דשן ונחת, אשר ערכה לפניו אשתו הצנועה שפרינצע העקרת בבית אביה, מוציאה ומביאה בחנותו ובמסחרו. כי בת זקונים היתה לו. שפרינצע ראתה את עצמה מאושרת כי עלה בידה לרכוש במחיר נדוניתה את יחוס משפחת בעלה. אביו זקנו של בעלה, כה היתה שגורה מלתה על לשונה בהתפארה במושב שכנותיה, האריך ימים עד מאה שנים, שבע נשים הוביל לקברות בחייו, וכולן ילדו לו בנים ובנות; מספר יוצאי חלציו רבו כארבה, וכולם אוחזים מעשה אבותיהם בידיהם וסוחרים בשער חזיר. כל שכנותיה קנאו בה כי זכתה לגדולה כזאת. ותפנקהו בכלכלה זוללת כמשפט המקום שיצא משם, ולמען פלס את מאזני כלכלת הבית לבל תעלינה ההוצאות למעלה ראש מיראתה את אביה לבל יקפוץ את ידו, עינתה היא את נפשה יום יום בלחם יבש וזרעונים כדניאל בשעתו, וביום ב׳ וה׳ בשבוע צמה גם צום, ואם בכל אלה לא מצאה להשלים את החסרון צמה גם בערב ראש חודש.

ר׳ לעמעל נתן את כספו בנשך, ועם זה ידע לעות דבר כי תמיד יהיו התרבית והקרן נושאים בד בבד, וגם חוק הכרעת הכף לטובת המקבל כפי הדינים המבוארים בהלכות משקולת מלא ר׳ לעמעל ביד חרוצים, כי ר׳ לעמעל היה מנעוריו ירא ושומר מצוה, וגם בכל דברי העושק והחמס אשר עולל שם לו את דברי הפוסקים לקו.

פתאום נהיתה חדשה, הזקן, חותנו, מת אחרי מחלה ממושכת. ר׳ לעמעל אשר למען הטיב לנפשו, אין כסף נחשב בעיניו למאומה, קמץ מאוד בהוצאות לכלכל את מחלת החולה בסגרו את הדלת לפני רופאים ורוקחי מרקחת, לבל יגרע מנחלתו.

אך עצם הזקן את עיניו ור׳ לעמעל הניף את ידיו הנקיות לבדוק בחורין ובסדקין לבער אחרי כל פרוטה ופרוטה מהון המת, בטרם יבוא יורש שני לחלוק אתו נחלה. האמנם — אמר ר׳ לעמעל בלבו — כי גם גיסי** המין והאפיקורוס, אשר ספרי השכלה נושרים מחיקו ינחל נחלה מהון חותני הירא וחרד לדבר ה׳? האמנם כי הון צדיק יהי צפון לרשע? הזאת היתה כונת תורתנו במשפט הירושה? הלכה פסוקה היא כי המינים והאפיקורסים לא ינחלו נחלה. ר׳ לעמעל אשר כל תחבולות ערמתו הכין על טהרת הקודש הוציא את מחשבתו הטהורה הזאת לפעולות ידים, בקחתו לעצמו כל נתח טוב ושמן וכל פרוסה שלמה טובת טעם, וישאיר לגיסו האפיקורס רק פתיתים ופרורין קטנים תחת השולחן, כעין שיריים מסעודתו של צדיק. ושפרינצע שמחה בחלקה, כי ברכה ה׳ בעושר ונכסים מנחלת אביה וגם מליץ טוב במרומים, מלבד כבוד ויחס משפחת

---

* ״ טרסטינה.

** הסופר יעקב פרנקל.

בעלה איש החיל, היודע להשתמש בכל עת מוכשרת, למען הגדיל את הונו ולהרויח בנזק אחרים.

לפנים ישבו ר׳ שאלתיאל ור׳ לעמעל לבטח יחד ויתרועעו באהבה. ואם כי בתכונות נפשם רחקו זה מזה כרחוק התיש מן הנמר, אף באחת נשתוו, והיא חכמת הזמרה אשר כזה כן זה שניהם התאמרו לדעתה, והיא היתה נקודת הנגיעה אשר בה נפגשו יחד והיא קרבתם איש אל רעהו. אל נא יצר לך קוראי חביבי, כי חכמת הזמרה אשר אהבנוה כולנו מתגוללת באשפתות בעיר מדמנה; בתור עד שמיעה הנני מבטיחך, כי קול וטעם זמרת שניהם ערב לחיך שומע כקול הצפרדעים המצפצפים ביאורי המים ביום קיץ, אבל אחרת דמו הם. וינסו לעמוד לפני התיבה בימי חג, להראות את הוד נגינתם נגדה נא לכל באי שער עירם, ואם גבירים כאלה מתפללים, איך זה לא תמצא נגינתם חן בעיני העם הכפוף תחתם?

כה ארכה אגודתם ימים רבים, אך בזדון לב ר׳ לעמעל נתפרדה החבילה. ר׳ לעמעל לטש עין נמר על מסחר ר׳ שאלתיאל רעהו ואוהבו, וייסד לו גם הוא בית מרכולת לממכר כל מיני ארג ובד נוכח פתח בית ר׳ שאלתיאל וחנותו. ולמען לכבוש את מתנגדו ולנצחו על שדה התחרות הציג ר׳ לעמעל את אשתו העסקנית, אשת החיל, על משמרתה פתח חנות ר׳ שאלתיאל, ובעבור איזה קונה ותחזק בכנף בגדו ותסחבהו בחזקה אל חנותה היא, ובמקום אשר לא הושיעה לה ימינה נעזרה בנדבת פיה ובחן שפתיה בהרבותה פתויים ותחנונים, ותבטיח לכל קונה לעשות לו הנחות גדולות רק למענו ולכבודו. קסם שפוך על שפתי שפרינצע להבטיח לכל איש ואיש למלא את משאלות לבו ברצונו וכמחסורו מדעתה אותם ואת נגעי לבבם. לר׳ צבעון המוצץ אשר מחסור הכסף יציק לו שבעתים בכל יום תמיד הבטיחה להלוות לו כסף ברבית מצערה ג׳ פרוצנט לחודש, בתנאי כי יביא עבוט אשר ערכו עולה כפלים מכסף נשיו. לר׳ צדוק האלמן אשר עיניו נשואות אל היושבי בשמים כי יקרה לפניו אשה חשובה למען אמץ בכסף נדוניתה את ברכי מסחרו הכושלות, היא מצעת שדוך עם עלמה צעירה ונדנה רב, ממשפחת בעלה המיוחס. לגרונע הרצענית, אשר יד בעלה הרחום והחנון תנחת עליה עשר פעמים ביום הכה ופצוע, היא מבטחת לאכוף על בעלה מטעם הרב וראשי העדה להקל את ידו מעליה. להגבירה מטילדע הרודה בשפחותיה בפרך ומציקה להן בקללות נמרצות בלי הרף, ועל כן בורחות מביתה ביום ראשון לבואן, היא מצעת שפחה נכנעת וחרוצה בעבודתה, ובמחיר מצער. לר׳ גמליאל, הנחתום הנוהג נזירות כל ימיו, ושותה יין לרויה רק פעם אחת בשנה (ר״ל מראשית השנה ועד אחריתה), המשמיע בכל יום קול רעש גדול להרגיז את ראשי הקהל ממנוחתם, בהרעימו על סדרי הנהגת הקהלה אשר לא ישרו בעיניו תמיד, — לר׳ גמליאל הנחתום (ויש גורסין המוזג) הזה היא מבטיחה, כי יד בעלה התקיף תכון עמו להיות בעצה ודעת אחת בעניני הנהגת הקהילה. לר׳ אליקום החנוני, אשר ספרי מסחרו ערוכים על פי שיטת מערכת ספרי מסחר הכפולה, היינו כי מקיף לקוניו פעם אחת וכותב על פנקסו פעמיים, היא מבטיחה להביא לו קונים, הקונים דוקא בהקפה. במלה אחת! היא נכונה בטובה להשלים חפץ כל איש, לעשות למענו כל משאלות לבבו, רק למען הפיק רצונו, ובזה הנה תקוה נשקפת לה, כי תמשכהו בחבלי רצון אל חנותה, ותטה את לבו אחרי סחורתה.

ור׳ שאלתיאל לא עמד מנגד בקרירות רוח גם הוא, בשבות שפרינצע את באי חנותו המיודעים לו מול פתח בית חנותו, ולא אחר גם הוא למשכם בחוזק יד אל תוך חנותו. השחוק היה לראות לפעמים, איך בעבור איזה קונה ושפרינצע מושכת אותו בכנף מעילו מזה ור׳ שאלתיאל מחזיק בכנף בגדו השניה, עד כי נקרעו שתי כנפי מעילו מכח המשיכה, והקונה הנכלם ומתבושש ללכם ערום וקרוע בגדים ברזוּב העיר ירוץ אל ביתו, כמנוסת שועל מקשת הציידים, למען החליף את שמלותיו, ושני היריבים בראותם כי הקונה נס מידם כצפור מפח יקושים מחרפים ומקללים זא״ז, ומתוך מריבה ומצה הם באים לידי מכות ומהלומות. כפעם בפעם בהפגש שפרינצע ור׳ שאלתיאל יחד סביב איזה קונה היו ידי שפרינצע שלוחות בזקן איש ריבה, וגם ידיו היו אחוזות במקלעות שער ראשה, ועליהם נספחו גם בני ביתם.

לרגלי התחרות העצומה הזאת חלתה המגערת בחנות ר׳ שאלתיאל, אשר צר כחו לעמוד נגד ר׳ לעמעל ושפרינצע התקיפים ממנו. ר׳ לעמעל הביא את דיבת איש ריבו רעה לפני בעלי בתי החרשת הנותנים את סחורתם בהקפה לר׳ שאלתיאל, ובכל מקום אשר דבר האמנה (קרעדיט) מגיע, ובמרבית המקרים לא החטיא המטרה.

והעת עושה את שלה. רגעי הזמן נעתקים כסדרם הלאה הלאה ונבלעים בתחום הנצח. החורף צועד במעגל תקופת השנה, חודש שבט הגיע, ועוד מעט וגם ימי החגים קרובים לבוא. ר׳ שאלתיאל אסף את שארית הונו ויצר את הכסף בידו ויסע לאודזה לקנות סחורה הדרושה למועד ימי החג. כמנהג כל החנונים הליטאים, התאכסן בבית האיש אשר בחר לו לאיש הבינים (קומיסיונר) ה׳ שמעלקין. מה הוא קומיסיונר בעיר לודז? הסכת קורא יקירי ושמע.

הקומיסיונר הוא נחיצות גדולה למאד לכל חנוני ליטאי הקונה את מקנתו בלודז, בלעדו לא ירים החנוני את ידיו ואת רגליו. הוא הנער השובב האוחז ביד העור ומשגה אותו בדרך להטותו אל המקום אשר יחפוץ הוא. הקומיסיונר איננו לא מוכר ולא קונה, לא פאבריקאנט ולא חנוני, אך הוא שקול כנגד כלם ונוטל שכר כלם יחד. משלוח הקומיס־יונרים בעולם המסחר פה דומה בכל צדדיה אל משלוח המלמד העברי. כזה כן זה, שניהם אינם נוטלים מאומה, לא שכר חכמתם אשר לא ידעוה ולא שכר עבודתם אשר אינם עובדים, כי אם שכר בטלתם, היינו בטלנותם. ולפי רבות מדרגת בטלנותם, בה במדה תגדל משכרתם. המלמדים הנם בטלנים במדרגה שפלה ועל כן יהיו במצוק ובלחץ והקומיסיונרים בלודז אשר השתלמו בתכונתם זאת, הם חיים חיי עושר וכבוד. משל נשא על שפתי העם. האב מיעץ לבנו אשר איננו יודע לא קרוא וכתוב, לא תורה ולא דעת ולא דרך ארץ, כי רק דרך אחד לפניו למצוא מקור מחיתו, כי יהי למלמד. דומה לזה עינינו הרואות גם פה, יהודי ליטאי הבא לודזה בצלחת ריקה, בלי ידיעה נכונה בטיב כל סחורה ותכונתה, בלי דעת ובינה הוא הנבחר להיות לקומיסיונר. אולם בעוד אשר המלמד נוטל רק שכר בטלה ותו לא מידי, ולפעמים גם את שכר הבטלה אינם משלמים לו, כנהוג בימינו אלה, יקח הקומיסיונר ה׳ דברים; שכר בטלה לבד, שכר חרמת יד ורגל לבד, שכר עקימת שפתים לבד, שכר עקיצתם את הפאבריקאנטים לבד, ושכר נשיכתם את הקונים לבד. קומיסיונרים רבים ישנם בכל עיר רבת המסחר, אך פה בלודז הם עולים על כל בני מינם, יען כי פה האדמה מסוגלת לצמיחת הנטעים

האלה ולשגשוגם, מהיות כי המחירים בלתי קצובים כראוי, קצובים ובלי קצובים כאחת, מנופחים וחלולים בתוכם ובפנימיותם, ואין איש פשוט מן השוק זוכה לראות את עומק החלולים ההם. המחיר מסחורה ידועה פלונית הוא רו״כ שלם, המחיר הוא מחיר, אבל נכיון יש כאן, ועוד לא בא איש בסודו לדעת את מדת הנכיון וכמותו. הקומיסיונר ר׳ פלוני מחשב את המחיר לקוניו כפי שהוא, מבלעדי נכיון, ור׳ אלמוני אשר פרש את רשתו לצוד את בעלי ברית של ר׳ פלוני ולמשכם אליו הוא מציע לנכות מן המחיר עשרה אחוז למאה ועוד לא גלה את כל לבו, יען כי השלישי מנכה ממנו ט״ו פראצ׳, והרביעי מרחיב צעדיו להגיע עד כ״ה פראצ׳. המשטר הפרוע הזה בקציבת המחירים הוא למקור ישע להקומיסיונרים, לתת למו היכלת להשתכר עד מקום שידם מגעת, ולעור את עיני הקונים בנכיון גדול ונורא.

ר׳ שאלתיאל התחשב עם מדריכו ומנהלו ה׳ שמעלקין וישלם לו את מכסת הכסף אשר הוא חיב לו מכבר, לקחת תמורתה מנה יפה כיאות לחנוני ישן נושן כמוהו הקונה את סחורתו משעה הראשונה בשטר ולא בכסף וכל אסון עוד לא אונה לו. ה׳ שמעלקין נמצא לו בחפץ לב. יען כי ר׳ שאלתיאל היה אחד ממבחר קוניו, ויהי ר׳ שאלתיאל קונה סחורה כאשר עם לבבו וה׳ שמעלקין נותן את ערובתו בעדו. את הסחורות הקנויות הביאו הביתה ה׳ שמעלקין לחבוש אותן בצרורות בטוחים ולהריצם במסלת הברזל, ובין כה וכה הגיע יום השבת, ועל כן נעצר המשלוח.

שמח ובלב מלא גאון על הדר כבוד מנגינותיו אשר השמיע בקהל רב בעברו לפני התיבה שב ר׳ שאלתיאל מבית התפלה וישב לאכול לחם יחד עם משפחת ה׳ שמעלקין. ויהי הם אוכלים ומטיבים את לבם וציר בית הרצים* הביא אגרת לה. שמעלקין. בלי צדיה קודמת התבונן ר׳ שאלתיאל לתמו על מעטפת האגרת וירא את הכתבת הנדפסה של איש ריבו וצוררו בנפש ר׳ לעמעל, ותפעם רוחו בקרבו, בידעו כי דבר מה יצוק בו להבאיש את ריחו גם בעיני ה׳ שמעלקין, אשר רק הוא היה תקותו האחרונה ומשאת נפשו האחת להחזיק את מסחרו המתמוטט על תלו, אחרי אשר כל הסוחרים ובעלי בתי החרשת במוסקבה, אשר בהם בטח לבו לפנים כלאו את אמונתם ממנו, על פי הדיבה הרעה אשר הביא ר׳ לעמעל בזדון לפניהם. בעצבון ובשממון כילה ר׳ שאלתיאל את ארוחתו ויבוא אל חדרו אשר יעד למענו בעל הבית, אך מנוחתו נגזלה כל הלילה. הוא השתרע על יצועו כבול עץ בלי-נוע ויתחפש כמו תרדמה גדולה נפלה עליו, ואזניו קשובות לכל קול דממה דקה אשר התלחשו בני הבית בחדר הקרוב אל חדר משכבו.

מגורת ר׳ שאלתיאל באה, המכתב המורץ מאת ר׳ לעמעל מלא מרורות ודברי שטנה על ר׳ שאלתיאל, כי מקנתו זאת היא האחרונה, ועוד מעט והנהו פושט את הרגל לנושיו. אך שם ה׳ שמעלקין את עיניו לקרוא בו ופניו חורו.

בחדר הנשען אל חדר משכב ר׳ שאלתיאל ישב ה׳ שמעלקין על כסאו הרפוד באטון משי, ותחת כפות רגליו הוצעו מרבדים נחמדים מרקמת משי עשויים בטעם ארץ הקדם, הוא נשען אחורנית על גב הכסא. רגלו הימנית עמוסה על רגלו השמאלית, ראשו נטוי הצדה ועיניו נטויות בלי נוע אל המכתב אשר בידו. הוא קרא בו עשר פעמים, כמו ימאן

* דואר

להאמין למראה עיניו, כמו יחתור למצוא את הצפון בו בין השיטין, וכמו הוא מתאמץ למצוא טעם נכון להכזיב את דברי המכתב ולשום לאל מלתו, כי קשתה עליו פרידתו עם ר׳ שאלתיאל, אשר התקשר אתו בחרצובות מסחר שנים רבות, ואשר היה לו לפרה חולבת זה כמה. הה! עתה הנה עת גזוז צאנו, ולבו דוי עליו כי יאלץ לשלוח רחל בלתי גזוזה מידו. על ידו יושבת רעיתו מפוארת בגדי חמודות ומקושטת בעדי יקר. היא מתרפקת עליו, מעבירה את כף ידה על קווצות ראשו, ומחכה בכליון עינים כי יכלה את קריאתו, למען הזכיר אותו, כי עת החל המחזה בבית החזיון* קרובה לבוא, ולא נכון להתמהמה עוד יותר. כל רגע ורגע הוא כעתותי נצח בעיניה. היא מתאפקת ברוב אונים מהפריע אותו מעבודתו, מתמרמרת ומתקצפת בסתר לבבה. מתי יכלה את קריאתו? מתי יבוא הקץ? הוא קרא את המכתב עד תומו, וישב לקרוא בשנית. עתה כשל כח סבלנותה.

מה תחזה מחמדי במכתב הזה כי כה אתה שוקד לקרוא בו זה כמה, כמו רזי עולם צפונים בקרבו? הלא עוד עלינו ללכת אל בית החזיון. דבריה הביעו איזה תלונה חרישית. היא הוציאה מצלחתה את השעון והביטה בו.

— המכתב הזה הריץ אלי מיודעי ר׳ לעמעל איש סוחר נכבד ובעל אוצרות מעיר מדמנה, אשר בו הזהירני משום את מבטחי בר׳ שאלתיאל ובשטרותיו, כי מצבו הורע מאד והנהו מתעתד לפשוט את הרגל לנושיו. הודות לאל כי הקדים המכתב לבוא בעוד מועד, בעוד אשר הסחורה מונחת בביתי, ישוב נא ר׳ שאלתיאל לביתו בגפו עם שטרותיו אשר יסכנו כעת לצור על פי צלוחית. אנכי לא אתן לו מסחורותי. ומה תאמרי חמדתי על זה? הישר דרכי זה בעיניך?

— עצתך טובה ונכוחה, עשה כאשר דברת.

פניה המאירים הביעו רגש גיל, כי הגיע הדבר עד קצו, ועצתה נתרצה ברגע אחד, בטרם עוד לא אחרו את מועד החל החזיון. היא הביטה אל השעון ותאמר:

— השעה התשיעית הגיעה.

— ואולי רק בזדון ובמעל הריץ ר׳ לעמעל את האגרת הזאת, רק למען הפיל את מתנגדו המתחרה אתו על שדה המסחר בשוחה אשר כרה לו. החנונים בערים הקטנות בליטא הם ערומים כנחשים, וכל דבר ערמה ורשעת זדון לא יעצרם מהפיק את זממם, רק למען מצוא תועלת לנפשם.

— אמנם כן לרשעת הנוכלים האלה אין קץ.

— אבל כי מכתב ר׳ לעמעל לא דבר ריק הוא הפעם. ר׳ שאלתיאל חשוד בעיני עד מאד. הנני רואה כי דבר בליעל יצוק בקרבו כעת, כי קונה הוא סחורה מכל הבא בידו מבלי חשוב את דרכי מקנתו, ומה גם כי הגדיל את מדת המקנה תכפי אשר הסכין לעשות תמיד.

— אם כן אפוא נכון הדבר כשמש בצהרים.

— אך הלא ידעתי את ר׳ שאלתיאל מכבר לאיש תם וישר, והאמין בל אוכלה כי יפרוש הוא את רשתו לרגלי.

---

* תיאטרון.

— כן אחוה את דעי גם אני, לא איש כמהו יפשוט את הרגל לנושיו.

— ואולי... יגורתי מאד לסכן את הוני. הן גם בלעדי זאת מתנודדת האדמה תחת כפות רגלי, לרגלי המכות אשר הוכיתי בשנה שעברה, ואם יקרני הפעם עוד אסון והיתה תבוסתי שלמה.

— כן אחזה גם אני. חלילה לנו להכניס את ראשנו במקום סכנה — ראה נא, הנה תשע שעות וחמשה רגעים.

— ומי יודע אם לא נאבד אנחנו טובה הרבה. להפר את בריתי עם ר׳ שאלתיאל הוא להסתלק ממשכורת רבה, חמש מאות שקלים בשנה. ומה תאמרי את יקירתי?

— אל נא אישי תענני במועצותיך הפעם בעת אשר הרגעים ספורים. הן עוד יום השבת גדול, עוד נתיעץ אודות הדבר. ראה עוד מעט ונאחר את המועד. הבה נלכה.

היא אחזה בזרועותיו בחזקה ותקימהו מכסאו, וישימו את פניהם אל הדלת.

הופרה בריתי את ר׳ שאלתיאל, לא אתן לו אף קשיטה אחת. כן דבר ה׳ שמעלקין בקומו מכסאו, ופניו הביעו תוגה ומפח נפש על משכורתו הרבה אשר נגרעה ממנו.

הם הלכו אל בית התיאטרון לראות במחזה אשר ערכו שמה.

ור׳ שאלתיאל שוכב על יצועו ואזניו קשובות אל כל הגה היוצא מפיהם. דמי ר׳ שאלתיאל נקפאו בעורקיו ושערות ראשו סמרו מפחד, רוחו נפעמה בקרבו כחטא בן־מות העומד לפני שופטיו ומחכה עד אשר יצא מלפניהם משפטו ודינו, אם למות ואם לחיות.

אנה אני בא? כן דמה האמלל בלבו, לשוב למדמנה בידים ריקות?

מה אענה לרעיתי ותשעת ילדי המחכים לקראת בואי עם צרורות סחורות חדשות?

הלילה כיסה בצעיף עלטה את דמעת האומלל העשוק חנם מידי איש צר ואויב. דומיה ואפלה סביב, אין שומע את אנחותיו המרות, אין רואה את נסך דמעת עיניו החמה.

עבר ליל עם כל סערותיו פחדיו ובהלותיו. אתא בוקר. השמש שלחה את קרניה קרני הזהב לצקת אור יקרות דרך חלון חדר משכבי.

והנה ידידי בא ואמר:

— הידעת? ר׳ שאלתיאל המסלסל בגרונו נתלה בצוארו. הוא מת מיתת חנק באבדו את עצמו לדעת.

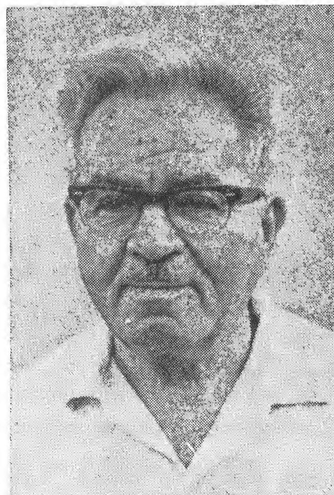
עגמה נפשי מאד על ר׳ שאלתיאל האומלל אשר לא עצר כח לשאת את סבל החיים, ונפשי ירעה לי על הלעג והבוז אשר יחפיאו עליו כל יודעיו ומכיריו, תחת אשר לנוד ולהביע רגש צער על מת נפש אדם, ואם גם מאבד עצמו לדעת. לא אשמתו היא כי שלח יד בנפשו, כי אם אשמת הדור הזה אשר הנהיג את מנהג הדמים הזה ויספחהו אל חוקי המאדה*.

---

* האופנה.

זכרונותי

מאת **ראובן לוי**

בראשית שנת תרע״ב (1912) באנו, אני ורעיתי מבית שפרלינג, לאוגוסטוב על מנת להשתקע ולייסד בה בית ספר עברי. השם אוגוסטוב לא היה זר למשפחת שפרלינג. סבה של אשתי, ר׳ זאב שפר־לינג, היה „רב מטעם" ועובד העיריה. הוא התפרסם כמתרגם 2 ספרים מאת ז׳ול וורן מצרפתית לעב־רית: „במצולות הים" ו„בבטן האדמה". מלבד זאת עסק בחקר התכונה וכתב ספר על נושא זה; אולם כתב היד נשרף, עם עוד כתבי יד, באחת השריפות הרבות שפגעו באוגוסטוב. גם בנו, דב בר שפר־לינג, גר באוגוסטוב וניהל בה „חדר". הוא עקר לסובלק לאחר שביתו נשרף פעמיים. עוד סופר, יעקב פרנקל, היה מוכר לנו, אמנם לא הכרות אישית, אלא מהספרות.

בחרנו להשתקע באוגוסטוב, מפני שידענו שר־בים מבני העיר הכירו את משפחת שפרלינג, ותקוותנו היתה שנמצא בה את לחמנו וגם כר נרחב לפעולה תרבותית וציונית. תקוותנו לא נתאכזבה.

מה היה המצב התרבותי וההשכלתי בעיר בבואנו שמה? שני מוסדות חינוך לילדים יהודיים, שלימדו בהם, בעיקר, לימודי יהדות, וחינכו ליראת שמים וקיום המצוות — היו קיימים בימים ההם בקהילות ישראל במזרח אירופה: „תלמוד תורה" ו„חדר". תלמוד תורה — מוסד ציבורי שכלכלתו ע״ח הקהילה ובפיקוחה, ו„חדר" — מוסד פרטי, שקיומו על שכר הלימוד ששילמו הורי התלמידים. ל„תלמוד תורה" לא היה שם טוב, לא כמוסד לימודי ולא כמוסד חינוכי. רק אלה שלא השיגה ידם לשלם שכר לימוד היו, מתוך הכרח, מוסרים את בניהם לשם. בעלי היכולת היו שולחים את הבנים ל„חדר". ה„חדרים" היו שונים: לדרדקי (למוד א״ב וקריאה), לחומש ורש״י,

ולגמרא. האב היה בוחר את ה„חדר" שלפי השקפתו מתאים לבנו. היו גם מעוטי יכולת, שחסכו מלחמם הדל, כדי שבניהם ילמדו ב„חדר".

באוגוסטוב היה קיים בזמן ההוא רק מוסד חינוכי אחד: „תלמוד תורה", שבו למדו כל ילדי העיר. זה היה בעצם „חדר" ו„תלמוד תורה" גם יחד; בעלי היכולת שילמו שכר לימוד, ומיעוטי היכולת — למדו ע"ח הקהילה. למוסד היה שם טוב. בראשו עמד ר' בצלאל ז"ל, למדן, ירא שמים, ועניו בהליכותיו. לא היה מוסד עברי, שבו יוכלו להמשיך בלימודיהם גומרי הת"ת.

מעטים נסעו לערים אחרות ללמוד בישיבה או בבי"ס כללי, אחרים — למדו אצל מורים פרטיים עברית ורוסית, אבל רובם נשארו מחוסרי השכלה ודלי תרבות. מורי העברית היו מר מ. מייזלר, מדקדק ובקי בתנ"ך ובמפרשיו, הוא עצמו כתב פרוש לתנ"ך, לא ידוע לי אם נדפס; מר דוד בוירסקי היה מורה מודרני שלימד ספרות והיסטוריה, מלבד דקדוק ותנ"ך. שניהם היו מורים מובהקים, אבל לא הקימו מוסד חינוכי, שמלבד הלימודים תווצר בו חברה מלוכדת.

מוסדות החסד שהיו אז: גמ"ח, לינת הצדק, מתן בסתר וכו'. מוסדות, שהיו מצויים בכל קהילות ישראל — היו גם באוגוסטוב, אבל אני לא הכרתים. אולם מוסד אחד רב ערך, שלא כל עיר יכלה להתברך בו, מצאנו באוגוסטוב: ספריה צבורית יהודית. ספריה זו נוסדה ביזמת רעיית הדוקטור אברמסקי וחיצ'ה מרכוס, בהנהלתה היו פעילים אהרן צוקרמן ואוצי לאַפּ. כל בוגר ששילם מס שנתי — 2 רובלים — היתה לו הזכות לבחור ולהבחר. כל שנה נבחרה ההנהלה ברוב קולות. הספריה שכנה בשני חדרים. בראשון היו אצטבאות, ובהן עמדו בסדר נאה הספרים. החדר השני היה מיועד לישיבות ההנהלה. אחד מחברי ההנהלה היה יושב תמיד בזמן השאלת הספרים, והיה עונה לשאלות הקוראים. מוסד לתפארת. בספריה זו היו ספרים ברוסית (רובם), יידיש ופולנית. ספרים עבריים לא היו. מצאתי בספריה מודעה: „אם יירשמו 20 מנויים הרוצים לקרוא ספרים בעברית, תשתדל ההנהלה לרכוש ספרים גם בלשון זו".

בעיר היתה קיימת אגודה ציונית, בראשה עמד שמואל גרינברג. האגודה עסקה במכירת „שקלים" ובאיסוף תרומות לקק"ל בבריתות, בחתונות, ובקערות בבתי הכנסת בערב יום הכפור. לא עסקו בפעולה תרבותית ובתעמולה ציונית; חסרו כנראה אנשים פעילים בין חברי האגודה.

כך מצאתי את העיר בבואנו לגור בה. ידועה האימרה: „אורח בא לרגע ומוצא כל פגע". אני מצאתי באוגוסטוב תושבים שקטים, מוכנים לעזור לדורש, ערים לעסקי צבור; זה הוכח בשטח החינוך והתרבות ובעסקנות הציונית בשנים 1912—1914.

אשתי פתחה בי"ס לבנות, ואני נתתי שעורים פרטיים שנה אחת. בשנה השניה פתחנו, אני ומר ד. בוירסקי, „חדר מתוקן", שבו לימדנו הכל בשיטת „עברית בעברית" ובהברה הספרדית; הלשון הרוסית לימד מורה אחר. טיפלנו שהאגודה הציונית תירתם לכיבוש הספריה הצבורית מידי המתבוללים וחברי ה„בונד". ניתנה הוראה לחברים שיירשמו בספריה וישלמו דמי חבר. לאספה הכללית השנתית של הספריה באו כל החברים החדשים ובחרו להנהלה את המועמדים של האגודה הציונית. מהחברים של ההנהלה הקודמת השאירו רק את רעית הרופא ואת חיצ'ה מרכוס. ברם, שתיהן התפטרו

לאות סולידריות עם הנפסלים. חיצ׳ה חזרה אחרי כן, והיתה יותר פעילה מכולנו, וגם פעלה בשיתוף אתנו. ההנהלה החדשה רכשה מאות ספרים עבריים, וספרים באידיש וברוסית בנושאים לאומיים. קוראי העברית נתרבו במידה שנתרבו הספרים החדשים. הספריה הצבורית האוגוסטובאית היתה מפורסמת בכל הסביבה והשפעתה היתה רבה על צעירי העיר. היא היתה פתוחה לקהל חמישה ימים בשבוע, א—ה, בערב. כשכבשו הגרמנים את העיר, במלחמת העולם הראשונה (פברואר 1915), שיכנו הם חייליהם גם בדירת הספריה. כדי להתחמם בימי החורף הקרים החלו החיילים להסיק את התנור באצטבאות וגם בספרים. משנודע הדבר לחיה מרכוס גייסה צעירים אחדים ועגלונים

ישעיהו פלוצינסקי

היה מרכוס

שהעבירו את הספרים, שנותרו לפליטה, למחסני משפחת מרכוס. עד שחזרה הספריה למעונה הקבוע, היו רבים באים לבית מרכוס לשאול ספרים.

הצלחת הפעולה לכיבוש הספריה עודדה את האגודה הציונית להרחיב את הפעולה התרבותית. הונהג, שבכל ליל שבת תתקיים באחד מבתי המדרש הרצאה על ההיסטוריה היהודית, על ארץ־ישראל בעבר ובעתיד, ועל פרשת השבוע. הרצאות אלה הפכו למוסד קבוע; קהל השומעים הלך ורב, עד שצר היה המקום מהכיל את כולם, והמאחרים עמדו בפרוזדור. יש לציין במיוחד, שנוצר קשר הדוק בין המשמיעים והשומעים, ואחרי כל הרצאה נשאלו שאלות ע״י קהל השומעים. המרצים היו שלושת המורים, ולפעמים — גם מישהו מבעלי הבתים המשכילים. הודות לפעולה האינטנסיבית נשתנתה האוירה בעיר. ההתענינות בציונות ובארץ הלכה וגברה. האגודה החליטה, איפוא, לשכור

דירה. המועדון היה פתוח כל ערב, מלבד ליל שבת. שם נתכנס הועד לישיבה פעם בשבוע, לשם באו לשיחת חברים, לקריאת עתונים וחוזרים, והנוער — לעבודה מעשית.

מלבד אוסף הכספים לטובת הקק״ל — כפי שהיה נהוג קודם, ועכשיו ביתר שאת — הזמינה האגודה קופסאות קק״ל.

הנוער שנרתם לעבודה חילק את הקופסאות לבתים, והיה מוריקן כל שלשה חדשים. את הכסף ורשימת המנדבים היו שולחים למרכז בוילנה. עוד מפעל יזמה האגודה בעזרת הנוער: מכירת מניות של „אוצר התישבות היהודים״ בלונדון. פנקסים חולקו לקוני המניות, ובכל יום הלכו בני הנעורים לגבות את התשלומים (20 אגורות); בתור אישור הדביקו בול של קק״ל בפנקס. בכל חודש נשלח הכסף למרכז, על מנת שיעבירוהו להנהלה הראשית שבלונדון. עשרות רוכשי המניות לא הספיקו לקבלם בטרם פרצה המלחמה. חלק מכספי התשלומים נשאר בבנק „הלואה וחסכון״ באוגוסטוב, שהעבירוהו עם פרוץ המלחמה לרוסיה וכל החסכונות הלכו שם לאיבוד, וחלק — במרכז בוילנה ובלונדון.

פעולה נוספת של האגודה הציונית בשטח התרבות היתה ייסוד קורסים לעברית. ההוראה התנהלה בשיטת „עברית בעברית״ ובהברה הספרדית. הלימודים התקיימו שעתיים או שלוש בכל ערב, פרט ליום ששי ושבת. המורים היו: כותב שורות אלה, ומר ד. בוירסקי. הקורסים התקיימו כשנתיים; בשנה השניה — בשתי כתות. הלימודים כללו: הלשון העברית, הספרות (היצירות ותורת הספרות), היסטוריה יהודית, גיאוגרפיה של א״י, הציונות, חגים ומועדים וכד׳. כדי שהנוער יתרגל לדבר עברית גם מחוץ לשעת הלימוד — יסדנו „מנין״ של דוברי עברית, בשבתות ובחגים, בביה״ס לבנות. הפגישות בכל שבת בבוקר ב„מנין״ היו לברכה ושימשו עידוד לפעולה הציונית. בחגים היו עורכים מסיבה חגיגית אחרי התפילה. החגיגה העיקרית נערכה בשמחת תורה.

הפעולה הציונית שהתגברה עוררה את התנגדותם של הבונדאים. הם הביאו תעמלנים מהחוץ, והיו ויכוחים סוערים, אבל ידינו היתה על העליונה, כי הרוח הציונית ששררה בעיר עודדה את מתווכחינו, ודבריהם שיצאו מן הלב הנרגש עוררו סערת הסכמה מצד הקהל. לאור ההצלחה החלה גם האגודה שלנו להביא תעמלנים מהחוץ, והתסיסה היתה עצומה. עלתה על הפרק תכנית לפתיחת גן ילדים עברי; היו שחלמו גם על גימנסיה עברית; ערכו הצגות בעברית, ובן החזן, וולף ראטנר, אירגן מקהלה מתלמידי הקורסים שהיתה מנעימה בשיריה במסיבות.

בזמן ההוא יצאו תלמידים אחדים של הקורסים ללמוד בגימנסיות העבריות במריאמפול ובקובנה. בימים ההם נתפרסמה ידיעה בעתונים שהגימנסיה העברית בירושלים מעונינת בפתיחת פנסיון על יד הגימנסיה בשביל תלמידים מחו״ל, ורצוי שבעליו יהיה מורה שיוכל לעזור לחניכים. ענן זה קסם לנו, לאשתי ולי. הצענו את עצמנו ונענינו בחיוב. פרסמנו מודעה בעתונות, שאנו מקבלים נערים לפנסיון שאנו עומדים לייסד, ושהם יעלו יחד אתנו לא״י. מאוגוסטוב נרשמו כ־10 נערים. פתאום פרצה המלחמה והכל נתבטל.

עם פרוץ המלחמה נתחסלה כל הפעולה הציונית, ברם החריש העמוק שנעשה בשנים הקודמות נתן פריו.

*

לאחר סיום מלחמת העולם הראשונה ועם הגיע הידיעה שקיימת אפשרות לעלות ארצה, נתארגנה בעירנו קבוצה בת עשרה אנשים לעלייה. אני, כמזכיר האגודה הציונית

פעילי הספריה (1939)

מימין לשמאל: מ. לאפ, ליזה אלכסנדרוביץ, מ. סטולאר, א. חלופיצקי, חנה חלופיצקי, מ. שטיין, אלתר אלכסנדרוביץ, גניה רוסיאנסקה, ז. שיינמר, ז. קנצ׳וק.

וכמארגן הקבוצה, נסעתי ללשכת העלייה בוורשא עם רשימת החברים והמסמכים הדרושים. לאחר עמידה של שעות אחדות בתור, נתקבלתי ע״י הח׳ י. מרמינסקי (מרום). הוא אמר לי ברורות, אחרי שהציץ ברשימת החברים, שרק בעלי מלאכה מקבלים רשיונות כניסה לארץ. כלומר — בנאים, נגרים, טייחים, סיידים, סנדלרים, חייטים וכדומה; כל אחד מהם היה זקוק לאישור מטעם ה„צך״ (אגוד בעלי מלאכה במקצוע מסויים), שהוא בעל מלאכה מוסמך וחבר ב„צך״. החזיר לי מרמינסקי את כל המסמכים והוסיף: „אם הנך רוצה שהקבוצה תסע בשיירה הקרובה, עליך להמציא ללשכה מחר עד 12 בצהרים, תעודות חתומות בגושפנקא של הצך כדין״. עניתי ברטט: „היתכן? הלא הנסיעה לאוגוסטוב וחזרה זה ענין של יומיים ואיך...״ הפסיק הח׳ מ. את דברי בניחותא, ואמר: „לא אמרתי איך לעשות, אלא מה לעשות. לך ועשה״.

עשיתי, אמנם בפחד ובחששות, כי אין איש שידריכני, למי לפנות בבצוע המשימה הזאת. במקרה פניתי ליהודים הגונים. הסתובבתי ברחובות ומצאתי יהודי עושה חותמות יושב לבדו בחנות. לפי בקשתי הראה לי דוגמאות של חותמות „צכים" והזמנתי 5—6 ממקצועות שונים. מצאתי גם משרד יהודי לכתיבה ולהכפלה. למחרת ב־10 בבוקר עמדתי בתור להגיש את המסמכים. הח' מ. קיבלני בחיוך ואמר: „היו נכונים! כשתקבלו מברק — עליכם מיד לבוא". המיברק נתקבל לאחר זמן קצר וכולם עלו — מלבדי. בני משפחת אשתי שמו מצור על הבית והודיעו שלא יתנו לי לנסוע לארץ שממה, מחלות ומגפות — ולא נסעתי. מאז לא ידעתי מנוח לנפשי. התהלכתי כסהרורי. ראתה אשתי את מצב רוחי המדוכא, באה אלי ואמרה: „סע". נסעתי בחשאי מבלי להפרד מבני המשפחה.

בכ"ב בתמוז עגנה בנמל יפו האניה שהובילה כ־300 עולים מאלכסנדריה לארץ־ישראל. מטריאסט עד אלכסנדריה נסענו באניה גדולה ויפה; באלכסנדריה ישבנו שבוע ימים מאין קשר תחבורה לארץ־ישראל, כי בעלי האניות חששו מסכנת המוקשים, שצפו בים התיכון מימי מלחמת העולם. סו"ס הסכים בעל אניה קטנטונת, ישנה, ובלי נוחיות מינימלית, להביאנו ארצה. רבים הזהירו אותנו, וגם הלשכה לא העלימה מאתנו את הסכנה הכרוכה בנסיעה זו. אך לא נמצא אף אחד מבין העולים שנרתע. נסענו — והגענו בשלום.

לאחר ששהיתי בתל־אביב ימים אחדים עליתי לירושלים עיר הקודש, העיר ההיסטורית העתיקה. מירושלים נסעתי לקבוצת בני עירי במרחביה, ששימשה מקום להכשרה חקלאית, פרוזדור להתישבות. בחקלאות גופא טרם עסקנו. לעת עתה פרקנו מבנים שהפריעו לשטח החקלאות, חפרנו תעלות, והנחנו צנורות מהבאר של קואופרטיב „מרחביה" למושב מרחביה. המושב מרחביה היה רחוק מאתנו כקילומטר. היחסים בינינו היו טובים. הם היו מדריכים אותנו בעבודה, ונשיהם — בבישול ובאפיה. „ההכשרה" מנתה אז כשלושים איש.

אחרי חג הסוכות קיבלנו הוראה לעזוב את המקום, כי ההכשרה חוסלה. העבירונו לכביש עפולה בהנהלת „הפועל הצעיר". המנה הראשונה בארוחה הראשונה (וכן בשאר הארוחות) — היתה כינין. עבדנו בקבלנות. הבחורות ניפצו אבנים לחצץ; אנחנו, הבחורים, חפרנו תעלות. דמי אש"ל לאיש עלו 20 גרוש ליום. האדמה בתקופה זו, בשלהי דקיטא, היתה קשה מאד, ולא יכולנו להשתכר מעבודתנו, למרות כל מאמצינו הגופניים, את עשרים הגרושים ליום. הגרעון גדל והלך. באו ימות הגשמים; 3 ימים ירדו גשמי זעף בלווית רוחות סוערות, בלי הפוגה. האהלים התמוטטו. הלחם שסיפק לנו מושב תל־עדשים לא הגיע, מחמת הביצה שהפרידה בין המושב לבין הכביש. רק ביום הרביעי, כשיבשה קצת האדמה, טיפסנו בהרים ועלינו לנצרת, שם קנינו פיתות וכיוצ"ב.

כשהתחלנו שוב לעבוד, היתה האדמה רכה כחמאה ופריון עבודתנו עלה מאד. כסינו את החוב ונשאר גם עודף לזכותנו. קבוצתנו התארגנה לשם התישבות ולא רצתה להמשיך בעבודת הכביש. קיווינו שנגיע להתישבות, לכן החלטנו לחפש מקום מתאים להכשרה חקלאית. בידי היה מכתב המלצה למר חיים מרגלית־קלוריסקי, והוא נתן לי מכתב למר אייזנברג, מנהל אגודת המטעים ברחובות. מר אייזנברג קבלני בסבר

פנים יפות, והסכים לקבל את כולנו לעבודה. אז עברה כל קבוצתנו לרחובות פרט לאחד, זלמן בז׳נט ז״ל, שנפטר במרחביה מקדחת צהובה. ברחובות לא היה מצב הפועלים העברים טוב ביותר. פרדסנים אחדים העסיקו רק פועלים עברים, אחרים — העסיקו מעט יהודים והרבה ערבים, אבל החלק הארי של הפרדסנים — רגל פועל יהודי לא דרכה באחוזותיהם. גם בפרדסים שבהנהלת איזנברג היתה עבודה מעורבת. העבודה היתה מפרכת; בראש השורה עמד ערבי חסון, רגיל בעבודת הטוריה. כדי לא לגרום נחת לערבים ובושה לאחינו — התאמצנו בשארית כוחנו ולא פיגרנו. לאחר ימים אחדים, כשנוכחו הערבים שלא נוצחנו, האיטו את קצב העבודה ויונח לנו. הפרדסנים שהתנגדו לעבודה עברית חיברו שיר:

שמע קולנו ה׳ אלוהינו אוי, אוי, אוי
אל תשלח חלוצים הנה אוי, אוי, אוי
בשבע וחצי לעבודה הם יוצאים אוי, אוי, אוי
בארבע וחצי כבר הם שבים אוי, אוי, אוי
ארבעטן, ארבעטן זיי־אַ יאָר אויף זיי אוי, אוי אוי
אם אינך מאמין צא וראה אוי, אוי, אוי.

באותם הימים נוסד ארגון יוצאי ליטה להתישבות בקיבוץ (הם השלימו את דגניה א׳). גם אני הצטרפתי לארגון זה. הודעתי על כך לאשתי. היא השיבה כי לא תלך לקיבוץ, מפני שאין לה כל מושג בחקלאות, ודרשה שאמצא עבודה בעיר. עברתי, איפוא, לתל-אביב. קניתי זוג פרדות, עגלה וכו׳ והתחלתי לעבוד, עם שותף, בנמל יפו בהובלת חמרי בנין. בנינו צריף של שני חדרים בפרדס בודרני — כיום הוא רחוב טשרניחובסקי — ואורווה לפרדות.

בחנוכה תרפ״ב הגיעה ארצה אשתי, בתנו הבכורה שולמית, בננו ישראל, והבת הצעירה בת־ציון.

תל־אביב היתה בשנת 1922 עיירה קטנה, שכונה ע״י יפו רבתי. רחוב הרצל, הרחוב המרכזי לטיול ולמפגשים, לבלוי בבתי קפה — תחילתו ברחוב אחד העם וסופו רחוב פתח-תקוה. מעבר לרחוב — פרדסים ובתים של ערבים. הרחוב המקביל לרחוב הרצל, רחוב נחלת בנימין, בתיו הגיעו עד רחוב גרוזנברג. ברחוב יהודה הלוי כבר הוקמו בתים אחדים. ברחוב זה נמצא גן הילדים של חסקינה; בית-הספר לבנים וביה״ס לבנות שכנו בנוה צדק. בת ציון נרשמה לגן חסקינה. המרחק היה רב, אבל היא התמצאה יפה בדרכים. שולמית למדה בבית הספר בנוה צדק. וישראל, כיוון שלא דיבר עברית — לא קבלוהו לבית הספר.

בימים ההם

נח בורוביץ

נפרדתי מעירנו בשנת 1920, שבועיים אחרי פסח. גוייסתי לצבא הפולני שבעה שבועות לפני זה. עד שהספקתי להיות חייל במלוא מובן המלה, ערקתי לליטא, כי לא הסכמתי להשלח לקיוב להלחם נגד הבולשביקים. בצבא הרגשנו טוב, כי הצטיינו באמו־נים. בפלוגתי היה אחד מבני אוגוסטוב ראובקה בקר (בן סנדלר) ששפע ספורי בדיחות, וגם ידע לנגן במפוחית ולרקוד רקודים פולניים. בין היתר הפליא לעשות ברקדו על הידים לפי קצב מנגינת המפוחית. הפולנים מאד אהבוהו. הודות לראובקה, שהיה נמוך אבל מוצק, בריא ועליז — לא העז אף חייל פולני לפגוע בכבוד חייל יהודי. כשהודיעו הקצינים שעומדים לשלוח אותנו להתקפה על קיוב — הם גם הוסיפו שהיהודים ודאי יברחו מהחזית. מאותו רגע התחילה האנטישמיות להרים ראש. חברינו הגויים התחילו להשמיץ יהודים. בין רגע הפכנו לבנים חורגים. יצאתי, איפוא, בלילה דרך גדרי התיל הקרועים, משטח המחנה הצבאי, והגעתי הביתה. החלפתי את בגדי הצבא בבגדים אזרחיים, ונסעתי לסובלק. למחרת בלילה עברתי את הגבול והגעתי למרימפול שבליטא.

בזמן ההוא נוסד „החלוץ" שמרכזו היה בקובנה. הצטרפתי להסתדרות „החלוץ". עבדנו בחווה חקלאית. כל מי שהצטיין בעבודה הוקדמה עליתו ארצה. בחנוכה שנת 1920 עזבתי את קובנה. הגעתי לתל־אביב, דרך מצרים ברכבת מקנטרה, יחד עם קבוצה מליטא — בינואר 1921. מאז לא הוספתי לראות את פולניה.

אחרי 3 שנים להיותי בארץ העליתי ארצה את אחותי מרים. אחרי זמן קצר הבאתי גם חתן לאחותי מוורשה. בשנת 1924 העליתי ארצה גם את הורי ז"ל. הבאתי גם בחורה מאוגוסטוב. אחותי מרים לא הצליחה להסתדר וירדה לאמריקה עם כל בני משפחתה.

אחזור לימי נעורי באוגוסטוב. גרנו מול בית המדרש הגדול. ביקרנו 3 פעמים ביום בבית המדרש לשם תפילה. היינו קשורים בכל נימי נפשנו ליהדות, לאידישקייט. בזמנו עשה עלי רושם בל יימחה, ליל כפורים אחד בתקופת משפט ביילים, כשאחרי כל נדרי

נאם הרב ר' כתריאל בבית הכנסת הגדול ע"י ארון הקודש המפואר, שלא ראיתי עוד כמוהו ליופי ולהדרת־קודש. הוא פתח את ארון הקודש תוך בכי על העלילות שהגויים מעלילים עלינו, וכל הקהל העצום בכה אתו, תפילת כולם היתה שיצא כאור משפטנו, וב"ה — תפילתנו נִתקבלה, כי יצא כאור משפטנו וצדקתנו כצהרים.

מי לא הכיר באוגוסטוב את השם בורוביץ. משפחה לתפארת. זקן הבורוביצים היה הסבא ר' חנוך הענך ז"ל. איש ישר וירא־שמים היה. נזהר במצווה קלה כבחמורה. אחיו — ר' צבי בורוביץ, איש בל מרץ, סוחר גדול וירא שמים, עליז ושמח. מבניו נפטרו כאן בארץ ר' שמואל בורוביץ, ר' יעקב בורוביץ, ר' ניסן בורוביץ — כולם אנשים בעלי מרץ. ניסן ויעקב נתגלגלו לסיביר בזמן השואה אבל זכו לגמור את חייהם בארץ; לר' שמואל היתה זכות יותר גדולה שהגיע ארצה לפני השואה ונפטר בשיבה טובה, כשרוב בני משפחתו סביבו.

ימי נעורי באוגוסטוב היו קשורים בשני חברים. יחד למדנו ויחד טיילנו ובילינו זמננו הפנוי. האחד הוא בן הדיין, הרב ר' יקותיאל עזריאלי, והשני — צבי סטולניצקי, בנו של אברהם יצחק המורה ב„תלמוד תורה". האב היה ה„בעל תפילה" של כל השנה בבית המדרש הגדול, וגם ה„בעל קריאה". איש נהדר. בנו צבי מכהן כעת בתור רביי במיאמי־ביץ' שבארצות הברית. הדיין ז"ל ר' עזריאל זליג לימד אותנו שיעור בגמרא ותוספות לעתים קרובות בבית המדרש הגדול. בימי הקיץ, לפנות ערב, טיילנו ביערות אוגוסטוב. כמה נעים היה הדבר. לא אשכח צפצוף הצפרים מכל הסוגים, והדשא הרך העמוק. אנו שלושתנו היינו מבחינת „וחוט המשולש לא במהרה ינתק". בערך בשנת 1924 באו גם חברי ארצה. מר יקותיאל למד בישיבת חברון, וצבי — בסמינר המזרחי בירושלים. חברי צבי ירד לאמריקה והצטרף להוריו שהיו שם. אבי ר' דוד יצחק ז"ל היה ירא שמים, בקי בתנ"ך, ובעל קורא. קיים את הפסוק „ולא ימוש ספר התורה מפיך". אחיו, ר' משה האופה, היה מסור לקיים מצוות, והיה נזהר במצוה קלה כבחמירה. נשאר חקוק בזכרוני מעשה שהיה בזמן מלחמת העולם הראשונה, כשהגרמנים שלטו באוגוסטוב. בזמן ההוא היה מחסור רב במזון. במקרה הביאו הגרמנים לר' משה סל גדול עם בקבוקי רום (יי"ש), ועוד מיני מזון, סמוך לחג הפסח. ר' משה קנה מהם ולא הספיק למכור לפני החג. הלך אל הרב לשאול אם מותר יהיה להשתמש בחמץ הזה אחרי פסח? הרב, כמובן, אסר עליו להשתמש בחמץ שעבר עליו הפסח. אזי הוציא ר' משה ז"ל בחול־המועד כל בקבוקי הרום ושבר את כולם על אבן גדולה, ואת יתר המזון שרף. ר' משה האופה ניספה עם כל יתר בני משפחתו בשואה. הי"ד.

זכורות לי מימי נעורי החגיגות שערכו הרוסים ביום הולדתו של המלך, או של המלכה, או הנסיך, בכיכר הגדולה מול הכנסיה. הקוזקים והחיילים הרוסים, אנשי התזמורת והקצינים — כולם לבושים בגדי שרד לתפארת — עורכים מצעדים יפים, בלווי התזמורת והכמרים בבגדי הכהונה שלהם. חגיגות אלה השאירו רושם חזק על ילדי בית הספר ששוחררו מהלימודים. גם היהודים היו עורכים חגיגה, במקרה זה, בבית המדרש. היו

תולים 2 דגלים רוסיים בכניסה, והחזן רטנר עם המקהלה שרו „ה׳ מלך נצור״, ו„הנותן תשועה למלכים״ וגם פרק בתהילים, ולבסוף — ההמנון הרוסי.

נח בורוביץ

ה י ה...

עיר קטנה מוקפת יערות ואגמים היתה אוגוסטוב. בזכות יופיה הטבעי באו אליה תיירים וקייטנים רבים בקיץ, לנוח בצל יערותיה העבותים, וליהנות משיט באגמיה. למעלה ממחצית האוכלוסיה היו יהודים. חלק מהם — אמידים. הנוער היה ער ומוכשר. בעיר אמנם לא היה בית־ספר תיכון, אבל רבים בכל זאת המשיכו לימודיהם בצורות שונות. בעיר היו קורסים לעברית, בהם למד חלק גדול מהנוער. אחרים — למדו אצל מורים בשעורים פרטיים; והיו — שנסעו לערים יותר גדולות כדי ללמוד בבתי־ספר תיכוניים ומקצועיים. רק מעטים המשיכו לימודיהם בבתי־ספר גבוהים. הנוער ברובו היה ציוני והפליא לעשות למען קרן־הקיימת, קרן היסוד, קפא״י וכו׳. תנועות הנוער החלוציות (החלוץ, החלוץ הדתי, החלוץ־הצעיר, השומר הצעיר) היו מאורגנות יפה ורבות חברים. במועדוניהם התנהלה פעולה תרבותית ענפה. ביוזמתו של שיימה זק הי״ד (בעלה של רחל ייברייסקי הי״ד) הוקמה אגודת הספורט „מכבי״. „בגוף בריא — נשמה בריאה״ — היתה הסיסמה. שיימה זק התמסר לפעולה זו בלב ונפש, והצליח לרכז סביבו נוער רב, שהתאמן בערבים במכשירי התעמלות ובשטחי־ספורט אחרים. במרוצת הזמן הציגו חברי האגודה את הישגיהם בפני הציבור בערבי ספורט. ההצלחה היתה גדולה. גם חוג דרמטי ומקהלה התארגנו, וגם בהם התרכזו צעירים רבים. הם הופיעו בהצגות — וקצרו תשואות. הפעולות באגודות השונות מילאו את זמנם הפנוי של הצעירים ונתנו טעם לחייהם. הערבים, השבתות והחגים היו מלאי עניין. במועדונים היה חמים וטוב, אבל בחוץ שררה אוירה לגמרי אחרת. האנטישמיות גברה; חוסר הסכוי לצעירים היהודים להשתלב בחיים הכלכליים בגולה גדל והלך משנה לשנה. רובו של הנוער ראה את עתידו בארץ־ישראל. ואכן, שנה שנה עלו ארצה עשרות חלוצים. הם נקלטו בארץ בשטחי חיים שונים, והקימו בנים ובני בנים. הצער גדול שרבים, רבים מאוד, לא זכו להגשים משאת נפשם.

לאה שרמן

מסיבת היסוד של סניף „המכבי"

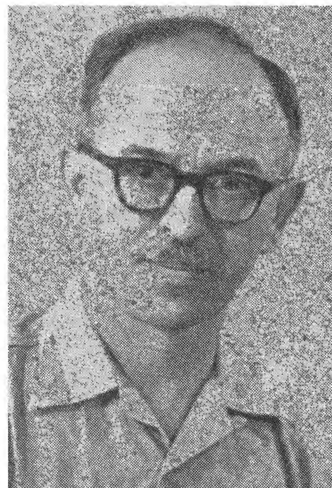
חברי סניף „המכבי" עם המדריך ש. זק

קבוצת כדור־הרגל

עומדים מימין לשמאל: ר. טשרמן, ש. פלוצינסקי, ד. לינדה (אלוני), א. לייזרוביץ. שורה שניה: א. חלופיצקי, ח. קסטין, משה גולדשמידט, חנא גולדשטיין, ב. שרמן.

אבות ובנים

דניאל קפלן

אוגוסטוב. קהילה יהודית, אשר למרות כל הקשיים המשיכה בקיומה ובמנהגיה המסורתיים. עיירה יהודית עסיסית על הקלויזים, בתי המדרש, בתי ספר ומוסדות החסד והצדקה אשר בה. היו רוחשים לה כבוד גם תושבי הכפרים הסמוכים הלא־יהודים.

היום הקשה ביותר בשבוע היה יום השישי. השטן כאילו קבע אותו ליום השוק, כדי לנסות את היהודים. באותו יום היתה המלאכה מרובה מהרגיל: הכנות לשבת וטיפול בקונים מתוך הקפדה על סגירת דלתות החנות לפני כניסת השבת. בשבילי, בעודני נער, — היה זה היום המעניין ביותר מכל ימות השבוע. אבא היה מאיץ בקונים הכפריים, ואני הייתי מציץ החוצה. כשראיתי את דיין העיר, פוסע בקומה זקופה, זקנו הצהבהב, מטופח ומפוצל לשנים, יורד על גלימתו הארוכה והמבריקה ממשי שחור, כולו אומר כבוד — ידעתי כי הגיעה שעת קבלת שבת המלכה.

בפנים הבית פרושה על השולחן הארוך מפה לבנה. אחותי שרה עורכת את השולחן בטעם ובזריזות. אמא מסובבת ידיה שלוש פעמים סביב הפמוטים הדולקים. מברכת בלחש. רק שפתיה דובבות. מספר הנרות — כמספר הילדים. כזה היה מנהגה, שקבלה בירושה מאמה. חלות גדולות היו מוכנות לסב ולאב, וחלה קטנה — לכל בן. מעשי ידי אמא להתפאר. לאחר תפילת קבלת השבת, כאשר היינו חוזרים מהקלויז שברחוב הגשר (לפעמים, עם אורח) — היו סבא ואבא פותחים ב„אשת חיל מי ימצא", וכולנו היינו מחרים מחזיקים אחריהם ושרים במקהלה הודיה לאמא. גם סבתא היתה מצרפת קולה הנמוך והצרוד, בשלחה אלינו מבטי שמחה ואושר. כי אמא אשת חיל העיד השולחן הערוך והדירה, שהכל בה אמר שבת. את ההכנות לשבת החלה ביום חמישי השכם בבוקר, כשהסיקה את תנור האפיה. אח"כ היתה לשה הבצק וצרה צורת המאפה, בו הכניסה רוח נשמתה. למחרת היום היתה עוסקת בתבשילים לשבת. לא היתה זו עבודה קלה, אבל אמא מצאה בה סיפוק, כי קדושת השבת היתה טבועה בה. יום השבת היה יום מנוחה שלמה. „בשבת אפילו הסמבטיון נח" — היתה אומרת אמא.

*

„לאנגע־גאס" — כשמו כן הוא, רחוב ארוך. משני צידיו — בתים מיושנים, בהם גרו יהודים עמלים לפרנסתם שקיבלוה בירושה. הדור ההולך, מסר לדור הבא אחריו, גם ירושה רוחנית. מסורת אבות וציפיה לגאולה. ביתנו עמד בתחילת הרחוב. לא הרחק ממנו עמדה הכנסיה הנוצרית — שהזדקרה על צריחה וצלביה המחודדים — על מגרש רחב־ידיים. עת הפעמונים צילצלו וניגוני המקהלה בליווי העוגב, היו משתפכים החוצה — אז היו בוקעים מבית אבא, זמירות ישראל ושירים עבריים. לא היה בכוחו של השטן לבלבלנו. לזמירות הסב והאב היו מצטרפים כל בני הבית, מקטן ועד גדול, כדי להתגבר על הקולות מהחוץ. לפעמים היו הקולות מתערבבים. נדמה היה, שהם משתלבים עם צילצול הפעמונים. יחד הם מפלסים כאילו דרך למרומים. לעיתים גברו ונצחו זמירות ישראל; — הפעמונים הפסיקו צילצולם החד גוני, קולו של העוגב דעך ונשתתק, ובבית ע״י שולחן ארוך וערוך, ישבנו מסובים והמשכנו לשיר פזמונים, הלל ושבח לבורא עולם.

כאשר ביקש הדוד למכור מחצית הבית השייך לו — לא אבתה אמא להשלים עם זאת. היא התחננה שאחיה לא יעשה עוול לשוכני עפר. „ירושת אבות אין מוכרים, אלא אם נזקקים לכסף לצורך עליה לארץ־אבות" — אמרה אמא. אבא היה פעיל בהסתדרות הציונית. קופסת הק.ק.ל. הכחולה, היתה דבוקה בקיר, על יד המזוזה, בכניסה הראשית, למען יראו וידעו הגויים, כי פנינו למולדתנו.

*

זקנים היו הסבא נפתלי־הרץ והסבתא רבקה, כאשר זכו לקבל „דרישה" מבתם לעלות לארץ־ישראל. כל מתפללי הקלויז ליוו אותם לתחנת הרכבת. בבית היתה השמחה מעורבת בקצת תוגה, על שלא יכולנו להצטרף אליהם. התנחמנו, כי הם מפלסים עבורנו את הדרך. עם עלייתם של הזקנים, נחלשו הזמירות בבית. את חלל הבית מילאו ויכוחים סוערים של בנים, שנפגשו ע״י השולחן, על דעותיהם והשקפותיהם השונות.

דוד הלל — הגדול בחבורה — היה איש „יד־חרוצים". היה זה בית מלאכה לנגרות. מתפקידו היה ללמד את המלאכה לאלה אשר התכוננו לעלות ארצה. הוא היה אחד ממייסדי הבית, למרות שנפסל לעליה ע״י ממשלת המנדט, בגלל נכות ידו, כתוצאה מפגיעת רסיס של פגז בעודנו נער, במלחמת העולם הראשונה. למרות זאת המשיך להכשיר עצמו להיות מוכן לעלות. אני כבר הייתי אז בקבוץ הכשרה, וכאשר הייתי בא לחופשה הביתה, הייתי מגן בחום רב על דרכי שבחרתי בה. ושבתי, אשר פעל במרץ בקן „השומר הצעיר", היה תקיף בדעתו כי זוהי הדרך לחינוך והכשרת הדור הצעיר.

ככה ישבנו על יד השולחן והתווכחנו. כל אחד משתדל להגן בק״ן טעמים על דרכה של המסגרת, לה הוא משתייך. בראש השולחן ישב אבא. ספק, אם רווה נחת. בשכלו הישר לא הבין: למה בויכוח אנו כה מפורדים, בזמן שהמטרה של כולנו היא אחת ואחידה.

לאחר ששערי הארץ היו סגורים תקופה ארוכה, זכיתי לקבל סרטיפיקט. יחד עם

חברי בקבוצת ההכשרה „שחריה א׳״. להיות בין הראשונים בעליה החמישית לא היה דבר קל. רבים חיכו לסרטיפיקט ומספר הזוכים בו היה קטן. עמדתי במבחן הגופני במנסרות נוזיץ ודומברובה. המבחן התרבותי ודאי שלא הטרידני.

בליל שבת מיהרתי לעזוב את שולחן בית אבא. שלא כרגיל ויתרתי על הויכוחים בחוג המשפחה. לא מצאתי שקט בנפשי. הלכתי למועדון „החלוץ״. החדר הגדול אשר בקומה העליונה ברחוב קרקובסקה, היה מלא נוער, צעיר ובוגר. פה קבלו החינוך וההכשרה מבחינה רוחנית — הטיפול והעידוד להמשך הדרך. לילות שבת היו מוקדשים לשירה וריקודים. בחדר עמדו חברים וחברות שלובי זרוע. מעגלים מעגלים. עד המדרגות הגיעו. פניה — דקת הגוף ובהירת השער, ובריינצה השחרחורת — שתיהן הדגימו ריקוד חדש, אשר למדו אותו בסמינר „החלוץ״. ג. זקליקובסקי — בעל הפנים המעוגלים, ובחיוכו הרחב — בוחן ובודק תנועות הרגלים, שיתאימו לפזמון החלוצי. והפזמון כובש את הלבבות ומשתלט על כולם. „על—ה—ס—לע — הך — הך !״ משתלבות הזרועות ומשתזרים הזוגות, שלובי זרוע על כתף, כולם בתנועה אחת, כאילו גוף אחד היו. אט אט נצרדו הקולות ונשתתקו. חצות. בחלל הרחובות עוד הדהדה השירה: „פריי, פאלסטינה פריי!״.

היתה זו כעין מסיבת פרידה מחברי. למחרת השבת היה עלי לצאת לדרך.

קשה היה הנתיב, מלא סבל ויסורים עד אשר הגענו לארץ. אבל גדולים מהם היו כיסופי הגאולה, אשר הורישו לנו האבות. לכן לא הפחידונו גבולות, ובתי סוהר לא הרתיעונו.

*

הבית נשאר עומד על תילו — כך מספרים אודים מוצלים. אף פגז לא פגע בו גם במלחמת העולם הראשונה, כאשר פגזי הגרמנים נפלו במרכז העיר וקיפחו חייהם של שניים מבני המשפחה. גם להבות האש, אשר פקדו את העיר מידי פעם, פסחו עליו. האם בזכות זמירות שבת וחג אשר ספגו כתליו? גם לאחר החורבן הגדול נשאר הבית עומד, אבל ושומם. אבלים חדריו, בוכים קירותיו. פעמוני הכנסיה ממשיכים לצלצל; העוגב ממשיך ללוות הצלילים, אך מבית יהודי לא בוקע יותר הזמר. נידם קול יעקב. נחרבה קהילת אוגוסטוב. עם שאר קהילות ישראל בפולין.

דניאל קפלן, כפר סבא

מימי ילדותי

חיים אורימלנד

עריסתי לא עמדה אמנם באוגוסטוב, אולם אני קשור בה מגיל שנתיים, עת אבי השתקע בה ורשם את כל המשפחה בספרי העיריה.

בשנת 1917, בהיותי בן שש, התחלתי ללמוד בבית הספר לבנים שנקרא „צוואנג׳ס שולע".* המורים והתלמידים כולם היו יהודים, אך הפיקוח היה בידי ה„אינספקטור" ** הגרמני.

על טיבו של ביה״ס ושיטתו החינוכית אין ביכלתי לדון — לא לטוב ולא לרע. מה שנחקק בזכרוני והשאיר שריטה עמוקה בנפשי, הן המכות שספגנו מידי המחנכים. המכות היו חלק בלתי נפרד משיטת הלימודים. הן ניתנו בשרירות לב, בלי בדיקה יסודית, או בגלל דברים של מה־בכך. אם הפכת, חס וחלילה, „קמץ" ל„פתח" או טעית בלוח הכפל — אחת דתך להענש. ולא בסתם מכות הכתוב מדבר, אלא — במהלומות כבדות הנתכות עליך בלי הפסק. מקלו של המורה לא ידע רחם. לא פעם היה התלמיד נענש בספיגת 25 מלקות. זה היה מספיק, כדי למנוע מהתלמיד את ישיבתו הרגילה לכמה ימים... טכסנו עצות כיצד להתגבר על ענשו של המקל ומצאנו שמריחתו בשום תקרב את קיצו. כך עשינו. מה גדלה שמחתנו, כשבחבטה הראשונה — נשבר המקל. נשמנו לרווחה, אבל ההפוגה היתה קצרה.

כתיבה יפה — „קליגרפיה" — נחשב מקצוע חשוב. התלמיד שהצטיין בכתב יד יפה היה עובר מספסלו לזה שמאחוריו. וכשהגיע לשלמות היה יושב בספסל האחרון. אז היה המורה תולש את הדף ממחברתו ותולה אותו לראוה בחלון הכתה, למען „יראו ויתענגו"...

עלי לציין, שמלבד לימוד חילוני חובה בביה״ס הגרמני, דאגו אבותינו שנלמד אחר הצהרים תורה ולמודי היהדות בכלל. עולים לנגד עיני רוחי ימי ששי, עת חזרתי על פרשת השבוע. לעתים קרובות נוכח גם אבי ז״ל, ושאב נחת מקריאתי. כשהייתי הופך את הדף האחרון בחומש הייתי מוצא מארק.*** „זו מתנתו של המלאך בעבור שקידתך" — הסביר המורה.

---

* בית ספר של חובה, כלומר, חינוך חובה חינם.

** מ פ ק ח.

*** מטבע נייר גרמני.

שנת 1918. תקופת „בין הזמנים". תוהו ובוהו. רשות אחת עוזבת ורשות שניה באה; צבא בא וצבא הולך. אנו זוכים מן ההפקר; מסתובבים ללא תורה וללא עבודה; עזובים לנפשנו — ללא פיקוח. כשהסדר חזר על כנו, נמצאתי ב„חדר" של המורה מ. מייזלר. שלחן ארוך ומשני צדיו ספסלים עליהם מסובים התלמידים. ניתן לציין, שסיוט המקל אמנם חלף, אבל במקומו מופיע „צורר" ממין חדש, שאינו נופל מן הראשון. במקום „מקל חובלין" — אגרופו של הרבי...

שנת 1919. אני נמצא בבית ספר עברי מתוקן השוכן „בשול גאס" (רחוב הכנסת). בבית אולפנא זה למדו, נוסף על לימודי הקודש, גם רוסית וגרמנית.
מוסד חינוכי זה הצטיין בסדריו המשופרים, במשמעת וברמת הלימודים הגבוהה. הארגון היה בידי הנהלת הקהילה.

זוכרני יום סיום שנת הלימודים, כשקיבלתי תעודת גמר לתפארת, שבראשה התנוססה שנת „עטרת", היינו תרע"ט, והיתה חתומה ע"י מורי המוסד ובראשם רב העדה, עזריאל זליג קושלבסקי ז"ל.

שנת 1920. ימי שלטון הפולנים. נפתח בי"ס בהנהלתו של המורה ד. בוירסקי, ואני תלמיד במוסד זה. אפשר לציין, כי בית ספר זה היה כבר מודרני, אבל עונש המכות עדיין לא עבר מהעולם. „החוטא" עצמו היה חייב להביא מחדר המנהל את השרביט. לאחר שספג מכה כהלכה ביד, היה עליו לומר „תודה" ולהחזיר את השרביט למקומו. העלבון היה גדול מכאב המכה. המשכתי לימודי במשך שני „זמנים" ב„תלמוד תורה", וסיימתי אותם בבית ספר יסודי פולני, בן שבע כתות. היה זה בי"ס של „לימוד חובה". למדו בו פולנים ויהודים יחד. כאן סבלנו — משנאת ישראל. חברינו ה„שקצים" התנכלו לנו בגלל היותנו יהודים ובגלל שעלינו עליהם בידיעותינו ובכשרונותינו.

יש ודאי בסקירה קצרה זו משום אספקלריה לדרכי הלימוד ושיטות החינוך בימים עברו.

יקרים לי הזכרונות מהזמן ההוא.

חיים בן אבא אורימלנד

בין מלחמה למלחמה

זכורני, בשנת 1915 היה הדבר. הייתי אז ילד כבן 5. מלחמה היתה נטושה באותה עת בין הגרמנים לבין הרוסים. הגרמנים הקיפו את עירנו וניסו לכבשה. ביתנו שכן ברחוב „לאנגע גאס", בקרבת בית הכנסיה הנוצרי, ששימש באותו זמן גם כמקום משכנה של המפקדה הרוסית. זוכר אני היטב את הפצצות ששלחו בעיר הגרמנים. אנו שכבנו במרתף ביתנו והיינו נתונים בסכנה גדולה. כדי ליצור אנדרלמוסיה ולזרוע בהלה בקרב התושבים, הדליקו הגרמנים את היערות שמסביב לעיר. ואמנם הם השיגו את מבוקשם, והקלו על עצמם את כיבוש העיר. התושבים החלו לברוח בכל דרך אפשרית בנסותם להציל את חייהם, מי ברגל ומי בעגלות. הגשר על גבי התעלה, בדרך גרודנו, היה הרוס, ועל הבורחים היה לעשות את דרכם ברגל. באותה שעה נכנסו הגרמנים לעיר מכוון גרייבו. הם הקימו תחנת כח להספקת זרם חשמלי לעיר ופתחו בתי ספר. ב־1918 גורשו הגרמנים ע"י הפולנים שהשתחררו מעול זרים. הנוער המתבגר שהיה עזוב במשך תקופה ארוכה החל עתה לתכנן מחדש את חייו. הקהילה היהודית העמידה בראש פעולתה את הדאגה לנוער, והקימה בית ספר עברי, ו„תלמוד תורה". הממשלה הפולנית גם היא הקימה בית ספר יסודי, בו למדו ילדי היהודים וילדי הגויים ביחד. האנטישמיות הורגשה בבית הספר במלוא התנופה. סבלנו רבות. בקושי רב הצליח ועד הקהילה להשיג הסדר שלא נלמד בשבת. הילדים שלמדו בבי"ס המעורב, ביקרו בשעות אחה"צ ב„תלמוד תורה", או אצל מורים לשעורים פרטיים, כדי לרכוש את לימודי היהדות. האנטישמיות נטעה בנו את ההכרה והמחשבה, שמקומנו בארץ ישראל. הנוער החל להתארגן בארגונים ציוניים. „החלוץ הצעיר" היה בעל השפעה מכרעת בחיי התרבות בעיר. „החלוץ הצעיר" הכשיר את חבריו גם בעבודה חקלאית, בגן הירק שחכרנו ב„רחוב הארוך" ממשפחת שיינצייט. חברי „החלוץ הצעיר" הצטיינו גם בשטח הספורט, ואירגנו קבוצת כדורגל. הפעילות הרבה של בני עירנו בכל השטחים הבליטו אותם לטובה בחיי יהודי פולין עד היום האחרון לקיומם.

לבני ישעיהו (ביאלוביז'צקי)

„תלמוד תורה" (1920 — 1940)

מאת **אלחנן סרביאנסקי**

בנין „התלמוד־תורה" עמד ברחוב קופרניקה. היה זה בית ספר דתי, בו רכשו השכלתם היסודית כמעט כל צעירי העיר.

בתור מנהל ומורה לתורה ולגמרא כיהן ר׳ אפרים וולף. המורה לעברית ולהיסטוריה היהודית היה המורה ר׳ יהושע ברגשטיין. המורים לעברית בכיתות הראשונות — ישראל ישמחוביץ וא. לוינסון. מורה לפולנית, חשבון, היסטוריה וגיאוגרפיה פולנית — זילבר. בשנים האחרונות שימש כמורה גם וסרמן. בבית הספר הכללי הפולני לימדו כמורים דינה סולובייציק וקופלר. מכל המורים האלה לא נשאר אף אחד לפליטה. יהיה זכרם ברוך!

יום אחד ב„תלמוד־תורה"

הפעמון מצלצל. השעה היא בדיוק 8 בבוקר. הילדים נכנסים לכיתה ומתיישבים על הספסלים, כל אחד במקומו. המורה יהושע ברגשטיין נכנס לכיתה, ומיד משתרר שקט. בידים זריזות פותח הוא את היומן, וקורא שמותיהם של תלמידי כיתה ד׳ לפי סדר הא״ב: בורוביץ זליג, ברנר ברוך, ווילקובסקי יקותיאל, זלוטניצקי צבי, לזדייסקי חיים, מורזינסקי עזרא, סרביאנסקי אלחנן, פוזניאק צבי, קולפניצקי פסח, רוזנפלד שלמה, ועוד. משנוכח המורה כי כולם נוכחים, פוקד הוא להוציא מהילקוטים את ספר קורות־העברים חלק ב׳ מאת ש. דובנוב. בין התלמידים היו תמיד כאלה שהפריעו בזמן השעורים: שיחקו, סיפרו בדיחות או ציירו ציורים שונים ומשונים. עינו החדה של המורה נופלת על התלמיד המשחק. מצווה הוא על התלמיד לקום ולספר על מה מדובר בכיתה. כמובן, שלא ידע. המורה היה מגרש, במקרה זה, החוצה, מורט את האוזן, או מרביץ בסרגל עבה מעץ על כף ידו של התלמיד.

עם צלצול הפעמון היו התלמידים רצים החוצה כמטורפים. אחרי ההפסקה חוזרים לכיתה ונכנס המורה זילברג. יהודי חלוש וגיבן היה, אבל מורה יוצא מן הכלל. הוא לימד את השפה וההיסטוריה פולנית, חשבון וגיאוגרפיה — הכל בשפה הפולנית. והיה, אם השעורים לא היו מעניינים, היו התלמידים משתוללים, כי פחד המורה החלוש לא היה עליהם. בהישמע צילצול הפעמון, באה הגאולה לתלמידים ולמורה.

השעות חלפו. השיעור הששי והאחרון: תורה. המורה אפרים וולף נכנס לכיתה. הושלך הס בחדר. מפניו פחדו כולם. בזמן השיעור אפשר היה לשמוע את זמזום הזבובים

במעופם. עם סיום שעור זה, ארזו התלמידים את ילקוטיהם, לבשו את מעיליהם והלכו לבתיהם, כדי לחזור שוב לאחר שעתיים או שלוש לבית־הספר, כדי ללמוד עוד שעתיים גמרא, מפי המורה ר׳ אפרים וולף.

„תפארת בחורים"

באוגוסטוב התקיימה גם קבוצת „תפארת בחורים", שכללה בחורים דתיים חברי המפלגה הציונית הדתית „מזרחי", או נוטים לה בהשקפותיהם. הם מנו מנינים אחדים והתמקמו בבית הרב הדיין ר׳ עזריאל זליג קושלבסקי, ברחוב קרקובסקה (זויב־גאס), ולאחר מכן — בדירה יותר מרווחת, כשמשפחת הרב עברה לגור בבנין החדש של האופה בריזמן. את הקבוצה ייסד הרב עזריאל זליג נח קושלבסקי והרוח החיה בה היה בנו, הרב המנוח ר׳ ישראל אריה — עד לפטירתו.

בחורי „תפארת בחורים" התפללו בקביעות בבית הרב. זכורים לי אחדים מהם והנני לציינם: בן־ציון פיליווינסקי, שעפסעלע בחור־ישיבה (פליט), יעקב בלכרסקי, אהרון כהן, יאשקה גיזומסקי, בורובסקי, משה יודקע גרודזאנז.

הילולת שמחת־תורה בביתו של הרב

מי שלא ראה שמחת־תורה בביתו של הרב ר׳ עזריאל זליג קושלבסקי, לא ראה שמחה מימיו. כבר במוצאי יום־הכיפורים, החלו חברי „תפארת־בחורים" בעזרת כמה מתושבי אוגוסטוב, במצוות הקמת הסוכה על מרפסת דירתו של הרב. כולם עבדו במרץ ובהתמדה, מי בפטיש, מי במשור ומי — שתקע לו מסמר באצבע.

בשמחת־תורה המה בית הרב מאות אנשי העיר, בעלי־הבתים, וסתם אביונים שבאו להיטיב את ליבם. השולחנות הארוכים, שעליהם מפות לבנות ועל ידם ספסלים פשוטים, מסודרים זה על יד זה. על השולחנות — קערות עם אפונה, פול, דגים כבושים, מלפפונים, וכל מיני ממתקים; גם יי"ש, בירה ולימונדה, מקומם לא נפקד כדי לקיים מה שכתוב: „ויין ישמח לבב אנוש". הכל חיכו לאות. כשהרב התיישב, ועל ידו בנו הרב החולה אנוש, תפשו ממולם את מקומותיהם אנשי העיר כולם. הסעודה החלה. הבקבוקים נפתחו, הפקקים של הלימונדה עפו אל־על, היי"ש נשפך לכוסיות והבירה — חציה לכוסות, וחציה — על המפות הצחורות. אחרי היטיבם את ליבם, פצחו פיהם בשירת „וטהר ליבנו", „אדון עולם" וכו׳. מחוגי השעון נעים, ועוד מעט שעת חצות הלילה. הזקנים והחלשים קמים, מברכים זה את זה בברכת „שנה טובה" ובברכת שמחת החג, נפרדים, ויוצאים אל הלילה האפל. המתמידים והצעירים קמים ומורידים מהשולחנות את הכלים הריקים, מזיזים את השולחנות לפינות ומעמיסים על גבם את הספסלים והכסאות. משגמרו מלאכתם, אוחזים זה ביד זה, ופותחים בריקודי־מצווה. הפיות נפתחים לרווחה ובוקעת מהם שירת „ברוך אלוהינו שבראנו לכבודו" וכד׳. הרגלים מורמות מעלה והקהל רוקד, ורוקד, עד שמתעייפים. מחוגי השעון מראים את האשמורת האחרונה. חיש מהר מברכים זה את זה, נפרדים איש מרעהו ונעלמים בחשכת הלילה. עוד מעט יאיר השחר...

אפיית מצות

אמרו חכמינו: „משנכנס אדר מרבים בשמחה". אחת השמחות האלה היתה אפיית המצות. בימינו הדבר פשוט, נכנסים לחנות וקונים חבילות מצות. לא כן היה בימים ההם. אז לא היו מצות בחנות המכולת. אגב, גם צורתן היתה שונה: לא מרובעות היו, כי אם דווקא עגולות. גם קמח מצה ופתיתים מוכרחים היו הורינו להכין במו ידיהם.

גרו בעירנו שני בעלי־בתים שלא היו כלל אופים, אבל בבתיהם אפו, שנה שנה, את המצות. האחד — ר' שמעון אייערהון איש ביאלוברגה; והשני — ר' שמעון איש ראצק.

וזה היה סדר אפיית המצות. כשבוע לאחר חג הפורים, מלאו בתיהם של השמעונים אנשים, נשים וילדים שבאו לגלגל את הבצק כדי לעשותו עגול ודק. כשהבצק קיבל את צורתו הנכונה, העבירוהו אל המנקב שהיה מנקב בו חורים בגלגל מיוחד שבידו. ממנו היה עובר הבצק אל התנור. כעבור כמה רגעים היו מוציאים את המצה מהתנור. פעם היתה יפה ופעם חיוורת, פעם שרופה מעט ופעם שרופה הרבה. הכל היה תלוי באיש הממונה על התנור, במצב רוחו ובתשומת ליבו. אפו את המצות משפחות, משפחות מתוך עזרה הדדית בין שכנים. כשהסתיימה אפיית המצות, החלה הכנת קמח־מצה ופתיתים. זאת היתה עבודת כפיים קשה. הכלי, בו היו מכניסים את המצות להכנת הקמח היה בול עץ עבה שבחלקו העליון היה חלול ו„סטמפה" שמו. החלק השני — גם הוא היה בול־עץ באורך של כ־80 ס"מ ובעובי של כ־25 ס"מ, עגול וחלק ובאמצע יותר דק, מותאם לאצבעות הידים. עם בול־עץ זה היו הולמים בחזקה על המצות בתוך ה„סטמפה", וכעבור זמן מה הפכו המצות לקמח ופתיתים. בזמן אפיית המצות היתה השמחה שרויה בביתו של ר' שמעון אייערהון. היו שרים ומספרים סיפורים ובדיחות כדי לא להרדם מרוב עייפות.

הילדים הקטנים היו נרדמים על מיטותיהם של בעלי־הבית, ושוכבים כך עד סיום מלאכת האפיה. את המצות היו אורזים בזהירות בסלים מיוחדים שגובהם מטר, היו מעירים את הילדים משנתם, ובברכת חג שמח ופסח כשר היו נפרדים איש מעל אחיו.

בראי העתונות

ליקט **מ. צינוביץ**

בית חנוך לתורה ודרך ארץ בשנת תרכ"ד

על תופעה מענינת זו מוסר לנו בשבועון העברי „הכרמל" (שנת 1824) סופר מורה עברי שביקר אז באוגוסטוב הדברים האלה: „גם הלום ראיתי כי אחינו בני ישראל שוקדים לעשות רצון הממשלה, כי בלכתי בדרך סרתי גם פה לבית־הספר אשר לנערי בני ישראל. והנה ראיתי יותר מחמישים נערים יושבים ולומדים לשון רוססיא. והשליכו אחרי גוום את לשון פולניא אשר דבקו בה המה ואבותיהם זה שנים רבות".

האורח הנ"ל שביקר באוגוסטוב ורשם לפניו דבר משמח כזה יודע להדגיש ש„אין אונס" מטעם הממשלה שילדי היהודים ילמדו בבית־הספר הנ"ל. „רק איש, איש על־פי חפצו שולח את בניו ואת בנותיו, כי כל ישעם וכל חפצם למלא אחרי הממשלה הרוממה והדורשת טוב לכל העמים החוסים בצילה".

הכתב מוסיף ש„לוי יצחק פינקלשטיין המורה המשכיל עושה מלאכתו באמונה, ובמספר ירחים למדו תלמידיו לקרוא היטב וגם ראשית לימודי הדקדוק בשפת רוססיא".

הוא מסיים בזו הלשון: „מה נפלאים מחזות כאלה בעיני כל איש האוהב את עמו ישראל באהבה נצחת. תראינה כל הערים מסביב, ותשמענה מוסר לעשות כן גם הם והמורים ישכילו גם הם למשוך לבות האבות והבנים לשמוע לקחו".

על מצב החינוך וההשכלה באוגוסטוב מיספר שנים אחרי זה, מוסר הסופר העברי המקומי י.ז. שפרלינג בשבועון העברי „המליץ" משנת 1879 (מס' 43) בפסבדונים „פלאי": „35 מלמדים נמצאים בעיר, מזה: שני מלמדים המורים מספר „הביאור" לחומש מיסודו של משה מנדלסון וכן מלמדים הם כללי הדקדוק והמליצה. אולם לאלה המלמדים השניים תלמידים מועטים ואין להם די שכר לכלכל בתיהם, ויתרם לומדים — בל"ג ה„חדרים" האחרים".

שפרלינג מתמרמר בכתבתו על האב"ד דמתא (הכוונה להג"ר כתריאל נאטאן), שבדרשתו בשבת שובה תר"ם הוכיח נמרצות מקצת צעירים מבני הקהילה, הקוראים בספרים עבריים של הסופרים המשכילים המלאים אפיקורסות, והטיף נגד לימוד החומש עם הביאורים הנ"ל ודקדוק, וכן נגד הלימוד בגימנסיות של נכרים. ותקף את אלה שלובשים מלבושים קצרים ורוקדים עם בחורות.

קבורת חמור

הסופר שפרלינג מוסר לנו דבר מעניין שקרה באוגוסטוב בימים ההם: „מעשה בבחור, ז. פינקלשטיין, בן י״ח והוא כותב על־יד מזכיר בית שופט השלום, והוא מת. לאדוקים היה זה יום חג וישתו וישמחו ויקברוהו בקבורת חמור״. והסיבה לכך: „הוא התגורר כמה שנים בברלין וידע אשכנזית ורוסית ומלאכת הציגארן, ומשום כך לא קיים מצוות, ואחיו מבקר בבית מדרש המדעים בפטרבורג. צעירי הדור החדש עמדו על המשמר לבלתי יבזוהו יותר״.

הכתב מוסיף: „והמכאיב, שהוא הרב קורא בספרים חיצונים ואף בשבת קודם התפילה כדי להתלמד בהם, ואף על פי כן נוהג הוא רבנותו בזה ברמה ורודף הוא את המשכילים״.

„המליץ״, 1879

אוגוסטוב — הראשונה לקבוע קופסאות למטרת אוסף תרומות לישוב א״י

„זה כתשעה ירחים מאז ניסו בני עדתנו פה לעשות אגודה בשם „דורשי ציון״ ואשר לדאבון לב מנהליה התנהלה בכבידות ולא רבו המשתתפים בה, ואולם בימים אלה אחרי מות משה עבד ה׳ נ״ע (הכוונה לשר משה מונטפיורי, מ.צ.) בראות המנהלים כי יקר מאד בעיני בני עדתנו המוות לרועה ישראל הלזה זצ״ל, עד כי ימאנו להתנחם אחרי עטרת ראשם כי הורמה. ניסו לעשות קופות מרקיעי פחים (קופסאות־פח) והקופה עשויה בתבנית מעוקבת, למען הבדל בינן לבין קופת ר׳ מאיר בעל הנס. ועל כן הדביקו פתקאות בחותם האגודה ומתחת לחותם הכתובת „למזכרת ר״מ מונטיפיורי זצ״ל״. לא עברו ימים אחדים ותתחלקנה הקופסאות כמעט בכל בתי אחינו בני ישראל פה אשר קבלו אותנו בסבר פנים יפות למאד, עד כי רבים באו בעצמם אל בית מנהלי האגודה בבקשה לתת גם להם קופות. כותב הידיעה החותם בשם „יז״ש״ (הלא הוא יוסף זאב שפערלינג) מסיים דבריו במלים נלהבות כאלה: „מעתה יש תקוה, כי אגודתנו הנכבדה תתכונן ברצות ה׳ (ברשיון הממשלה) על יסוד חזק ויורה לנו לדעת כי בנקל תוכלנה כל קהילות ישראל לעשות כזאת ותצמח מזה ישועה״.

„המליץ״, שנת 1885, מס׳ 68

מאכל כשר לחיילים יהודים הנמצאים במחנה צבאי באבגוסטוב

„יוסף צבי קאנטראוויטש מאיהומען (פלך מינסק, מ.צ.) נותן תודתו וברכתו בשם ארבעים וארבעה איש שעבדו באוגוסטוב בחיל המילואים להדיין צדק דשם הרה״ג אליעזר שפירא שליט״א ולבנו זלמן צבי ולשאר הנערים אשר השתדלו בעירנו להאכילנו מאכל טוב וכשר משך שני שבועות. הם השתדלו בעדנו לפני פקידי הצבא לתת לנו רשיון לבשל בעירנו תבשיל כשר במקום תחנות הצבא הרחוקות מן העיר כארבע פרסא ויתנו לנו הרשיון לאכול בעיר ובכל יום ויום השתדלו לבוא בבוקר בבוקר ויכינו בעדנו תבשיל טוב עם בשר לשעה שתים עשרה ביום והם בעצמם הגישו לפנינו את האוכל

כמשרתי בתי האורחים וישיבו את נפשנו בזה וברכה מאתנו לאלה שעמלו עבורנו בזה שישבעו כל טוב".

„היום" (שנת 1886) עתון עברי שהופיע בפטרבורג בעריכת הד"ר ל. קנטור

ניצני הספריה

„ישראל דוב וורהפטיג מודיע מאבגוסטאב, כי בימים האחרונים התעורר החפץ בין משכילי העיר ללמוד שפ"ע (שפת עבר) ולחבבה על כל יודעי ספר וזה מקרוב התעוררו משכילים אחדים מבני הנעורים לייסד בית עקר ספרים עברים ועוד ידם נטויה לאסוף אל הבית הזה כל ספר הנוגע בשאלות היהודים וגם בשפות רוסיה ואשכנז".

„המליץ" שנת תר"ן (1890) מס׳ 154

ב„הצפירה" 1894 (מס׳ 163) כותב בשם כל בני עדת אגוסטאוו ה׳ י"ם בענין „הרופא המצויין הד"ר גאלדבערג, אשר במשך חמש שנות שבתו בעיר הזאת רכש לו לב כל בני העדה לאהבה אותו; אך לרגל התמעטות יושבי העיר מפני רוב היוצאים לארץ החדשה אמר לבקש לו כר נרחב ומקום יותר מוכשר לעבודה ומעשה בחכמת הרפואה".

הקורספונדנט הנ"ל מוסיף ש„אם כי לא אלמנה היא עירנו גם עתה ברופאים. בכל־זאת יזכרו נכבדי העיר בתאוות נפש את שם הד"ר גאלדבערג. גם לב המון העם היה נוהה אחריו וזכרו לברכה בפיהם, כי מלבד היותו נדיב לב ומשתתף בצרת אחרים, הפליא לעשות בהעלותו ארוכה לחולים ומוכים ונגועים גם לאלה אשר יתר הרופאים אמרו נואש למחלתם וילאו לגהות מהם מזור".

מורה מאוגוסטוב פותח בית ספר בלומזה

ב„המליץ" 1895 (68) מודיע פ—נ. כץ מלאמזא, כי הפידגוג הנכבד מר יששכר לווינסקי מאוגוסטוב פתח אצלם בית ספר „מאושר ומקוים מאת הממשלה לנערי אחינו יושבי העיר לנהלם על נאות התורה והדעת, תבונה ואמונה בדרך ישרה. ומלבד אשר התלמידים ישמעו לקח בתורת ה׳ — על פי חוקי השפה ודקדוקה — עוד ילמדו שם שפת רוסיא, אשכנזית, חכמת החשבון, דעת לגלילות ארץ, ודברי הימים לבני ישראל. בי"ס זה בהווסדו הטיל רעש גדול ונורא והקנאים שבמלמדים והמחזיקים בידם הפילו אימה יתרה על מייסדו, כי יכו אותו בשוט לשון וגם ניסו לשלוח כתבי פלסתר לשרי עירנו, אך לא הואילו מאומה, ועתה גם הם יודו בעל כרחם, כי ברכה בו".

*

רשימת הנדבות שנאספו באוגוסטאב מקערות ערב יום הכפורים לישוב ארץ־ישראל בשנת תרנ"ט (1898). סך הכל 10.7 רובל; נאסף ממתפללי בית הכנסת, בקלויז

של רחוב האטליז, בקלויז של רחוב הגשר ובקלויז של הרחוב הארוך. בשמחת תורה נדבו לטובת ישוב ארץ-ישראל: ר' אריה גליקשטיין 2.70 רובל, אברהם מאיר זענעווסקי — 3 (לנטוע אילן „בגן שמואל"), נחום זכריה לעווין — 3, א. גירפאלוביץ — 3.24, אייזענשטאדט נח — 1.50, זאב גליקזאהן, עקיבא גלוקשטיין, יעקב וויזאנסקי, אברהם טריוואש, יחזקאל קאפציאווסקי — כל אחד מהם 1 רובל, מאיר גראסבערג — 95 קאפ, יוסף גליקזאהן — 50 קאפ, ר' ברוך לייב גוטשטיין — 1 רובל, חייקל פעלמאן — 1.50, מאיר עזרא לערמאן — 2 רובל, חיים שלמה לאַפּ, אברהם יצחק סלומון — כל אחד 1 רובל, חייקל אומברג, חיים איילענדער, בעקער, יחזקאל ראטענבערג, שמרל ראטענבערג, יהושע מלצר, אברהם ברוך כהן — כ"א 50 קאפ. אברהם יצחק קפלן — 30 קאפ, נחום ברגלובסקי, זיסקינד פרייסמן, יעקב פרידקאווסקי — כ"א 25 קאפ.

במשתה-הנישואין של מר שאול אליעזר לאַזמאַן עב"ג נאסף בין הקרואים 8.82 רובל. ואלה הם המנדבים: החתן והכלה, זאב, חיים, ישראל יעקב אלחנן, מענדל — לבית לאזמאן. חיים דוב בורובסקי, אבי הכלה, לעוואטינסקי יהודה, נטע בורובסקי, טענענבוים, נובודבורסקי, אברהם סמאלינסקי, אם החתן — רייזל, לאזמאן, אברהם מאיר זענעווסקי, ישעיה הירשוביץ, העלמה העניע חנה לאזמאן, אחי החתן, ביעדאק צבי. סך הכל — 55 רובל. העבירו את כל הכספים הנ"ל לועד הפלסתינאי באודיסה: משה יצחק רעוועל, אהרן פלאטנאווסקי, חיים לאַפּ ובנימין מארקוס.

„המליץ" שנת 1898 גליון 253

ב„הצפירה" 1899 (מס' 228) מובאה ידיעה על פטירת הגביר הנעלה והסוחר הנכבד, עושה צדקה, בעל מידות תרומיות ונפש חנינה, התורני והירא וחרד לדבר ה' ר' דוד ביאליסטאצקי. נולד בעיר אגוסטאב בשנת תקצ"ו ונאסף אל עמיו י"א באלול תרנ"ט, בעיר באד — זאלצברונן (שלעזיען). מצורפת לידיעה זו קינה ארוכה מסוגננת בחרוזים המתארת גודל חשיבותו ופעליו המבורכים של הנפטר.

*

נאסף באוגוסטוב לנגועי הרעב בבסרביה בשנת 1900 על ידי הציונים דשם יותר מ־30 רובל. התורמים: סלוצקי, ז.ל. קאפציאוסקי, י. כהן, י. סטאלאווסקי, ח. מינץ, מ. ערבשטיין, נ.ז. לעווין, בנימין לאַפּ, משה גליקשטיין, ד.מ. מרקוס, אריה לאַפּ, ו. גראסבערג, מ. פיינשטיין, א. פריעדבערג, ד"ר זעלקין, ד. פוליפובסקי, ט. בוראק, צ. דענעמארק, סימא לעווין, שטרנפלד, ל. לעוויטא, ש. לעוויטא, מ. לאזמאן, אריה דעמעראצקי, אלתר דעמעראצקי, א. גרינוואלד, י. ג. שומסקי, ל. גליקשטיין, אברהם שיף, רבקה וויזאנסקי, ש. גלעזער, מ.ח. גליקזאהן, י. גליקזאהן, א.ו. סאלאמאן, ז. שטיין, י. מייזלער, ד. גליקזאהן, יאנאס, א. דוידוביץ, מ. מייזלער, א. דענעמארק, וו. אלכסנדרוביץ, מרדכי ביעדאק, נ. רעכטמאן, א.ו. פוסטאוועלסקי, ר. ראטענבעג, טענענבוים, זענעווסקי, י. באראוויץ, שיינה בורוביץ, ד. וואלף, מ. פריעדמאן, י. שפירא, י. פרענקעל, מרגלית, א. לעווינזאהן, קאנטאראוויץ, פאוועמבראווסקי, ארח,

י. גילדא, ז.צ. גליקזאהן, א. פריעדמאן, ח. גליקזאהן, א. ווידענבוים, א. פינקעלשטיין, י. סטאראזינסקי, ש.ז. בראמזאהן, ש. גרינבערג, צ. באראוויץ, פ. וואלאווסקי, א. לעוויצקי, פ. ליפשיץ, חיענא פרידמאן, ד. לעוויט, שכנא עמפעל, א.מ. סעגאלאוויץ, נ. בלאַכארסקי, ליובעל, שוסטארסקי, קאלמאנאוויץ, ד. וויכנבערג, ל. פרענקעל, א.י. קאפלאן, א. קאנצוק, ש. פריעדמאן, ו. ברומאן, י.מ. לעוויט, ד. דובאווסקי, צ. מעלצער, אסטראוו, ד.י. אוטשטיין, ז. מילקעס, א. לייזעראוויץ, ח. ליפציאנסקי, י. גליקשטיין, נ. וויניצקי, ש.י. ווערגמאן.

„הצפירה" שנת 1900, גליון 78

חברי האגודה „בני ציון" נערים בני י' וי"א שנים אספו ביניהם סך 9.85 רובל בעד הרעבים בבסרביא, ואלה שמות המנדבים: אליעזר קאפציאווסקי, יצחק וואהר־הפטיג, אליעזר גראסבערג, יעקב גראסבערג, שמעון לייב ווארהאפטיג, לייב גליקזאהן, שמחה וויזאנסקי, אליעזר סגל, נתן מינץ, עזריאל כהן, אברהם קאנטאראוויץ, רפאל פרידמן, עזרא סטרענקאווסקי, אהרן אליעזר ראטענבערג, יצחק ראטהבליט, ראַזא מאַרקוס, ראזא פרענקעל. הנערים האלה בקבלם אגורה מהוריהם לקנות מגדנות, הדירו נפשם מן הממתקים והקדישו את זה לטובת הרעבים.

„הצפירה" שנת 1900, גליון 171

במסיבת נשואיו של יהודה ביאליסטוצקי עם שפרה כ"ץ התרימו שמואל כ"ץ ואברהם קפלן את הקרואים לטובת פועלי ארץ־ישראל.

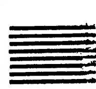
„המליץ" 1901 מס' 218

ב„הצפירה" 1900 (מס' 121) מודיע ר' יוסף חיים ראטנער הש"ץ ושו"ב דמתא אגוסטאב על „שריפה גדולה שפרצה ערב שבועות — תר"ס בעיירה הנ"ל. „יותר ממאתיים משפחות יצאו נקיות מנכסיהן ולא הצילו מכל אשר להן מאומה, כי האש אחזה פתאום עד כי היה כל חלק העיר כמדורת אש נוראה מאד ואלה אשר ניסו להציל מרכושם נכוו באש ויובאו אל בית החולים בפצעים אנושים". הוא מודיע גם כי „בעזרת שר העיר הישר באדם נוסד ועד לאסוף נדבות בעד האומללים" ונותן ברכת תודה ל„נדיבים מהערים סובאלק, סאפאצקין וראצק, אשר הואילו בטובם לשלוח בעד נגועי השריפה עגלת מזון וצידה. המזון נתחלק ליהודים ולנוצרים ללא כל הבדל, ושם שמים נתקדש (בזה) על ידם".

*

בל"ג בעומר תר"פ (1920) ערך ועד הקהילה בעירנו חגיגה נהדרת לכבוד בשורת סאן־רימו. בכרוז שהוציא קרא לכל המוסדות בעירנו ולכל הקהל העברי לבוא לבית־הכנסת להשתתף בחגיגה. בשעה 11 לפני הצהרים נסגרו כל החנויות, תלמידי בתי־הספר והקורסים העבריים עברו בסך את רחובות העיר לבית הכנסת, וכל הקהל —

Augustower Łeben | פרייז 20 גר.

אויגוסטאווער לעבען

דער ערשטער פרוב.

א פרוב איז געמאכט געווארן צו פארוואנדלען לאנגיאריגע חלומות און מחשבות אין א רעאלען טאט׳ שאפן א טריבונע וואו עס זאל קענען גע־בראכט ווערן צום אויסדרוק דאס לעבן און שאפן פון אונזער שטאט. פארשטייט זיך, אז יעדער התחלה פון א שאפנדע זאך, קומט אן מיט שווע־ריקייטן, אבער עס איז פאראן א ש׳ריכווארט «אז אן אנהויב איז א

אונזערע ג

פאלקס־באנק.

ווען מיר טרכא צו, צום באשרייבן די אזוי וויכט׳ ־ אינסטיטוציע, וואס

אחריהם. שם שרו התלמידים שירים עבריים ונאמו: יושב־ראש ההסתדרות הציונית ד. סלוצקי, פטאק, ב. ליברמאן, ב. מרקוס, ד. בויארסקי ור. לווין על ערך היום.

אחרי האסיפה ערך ועד הקהילה סעודה באולם הציוני לתלמידי בתי־הספר והקורסים, שהשתתפו בחגיגה. ועדת קרן הקיימת לישראל ערכה אוסף ממון שהכניס כחמשת אלפים מארק. לפנות ערב התאספו שוב התלמידים והתלמידות ועברו בתהלוכה ברחובות בשירים עבריים. כשהגיעו לאולם הציוני שרו את ה„שבועה" וה„תקוה", קראו קריאות של הערצה לכבוד גדולינו ונתפזרו. אז החלה אסיפה ציונית חגיגית שנמשכה עד שעה מאוחרת בלילה. באסרו חג השבועות ערכה הסתדרותנו אסיפת עם בבית־הכנסת לטובת „קרן הגאולה", שבה השתתפו גם הרב הגאון והמו"צ דמתא. בדברים חמים הלהיבו מעל הבימה את הקהל לנדב לטובת „קרן הגאולה". באותו ערב נאספו כארבעת אלף מרק מלבד חפצים שונים. ביחוד הגדילו הנשים שהסירו תכשיטיהן מעליהן והקדישום ל„קרן הגאולה". כותב הקורספונדנציה הזאת החותם בשם „ציוני" מסיים, כי „קבוץ הממון לטובת ,קרן הגאולה' עודנו הולך ונמשך".

„הצפירה"

תחילת ההגירה מאוגוסטוב לארצות הברית

עוד לפני שנות השמונים במאה שעברה. מ־25 דצמבר 1869 עד סוף יוני 1870, נסעו דרך קניגסברג, על־ידי הועדה המארגנת הראשונה להגירת יהודים מרוסיה, היהודים דלהלן מהעיר אוגוסטוב: ה. הורביץ, מ. הורביץ, א. ירמולינסקי, מ. סינעצקי ו־ס. רייטמן.

„יווא בלעטער" שנת 1956 — ניו־יורק

שמחה לעוו „פרקים פון יידישע געשיכטע", ניו־יאָרק, 1941

אין אוגוסטאָוו ווערן איינגעאָרדענט אומלעגאַלע ציוניסטישע פאַרזאַמלונגען אין יאָר 1903. איינע אַזאַ פאַרזאַמלונג איז דורכגעפאַלן. שרה מאַרקוס איז פאַרמשפט געוואָרן דערפאַר אויף צוויי וואָכן אַרעסט. זי איז איר שטראָף אָפּגעקומען, לויט אַ באַריכט פון סוּוואַלקער גובערנאַטאָר צום מיניסטעריום פאַר אינערליכע ענינים.

פרעות חדשות בפולין

וארשה. — נערכו פרעות ביהודי אוגוסטוב הסמוכה לסובלקי וכן בשירבז. הממשלה טוענת שמנהיגי היהודים שולטים במצב ושהפרעות אורגנו על ידי שונאי הממשלה. מיניסטר הפנים בא לגרודנה לחקור את המצב. הציר היהודי רוטנשטרייך מיחה נגד הפרעות בועדת הסיים.

„הארץ", 16.6.65 במדור „לפני 30 שנה".

באַגריסונג *

שוין אַ לאַנגע צייט ווי אונדזער שטאָט גויטיקט זיך אין אַן אייגענע טריבונע, אַן אויסגאַבע, אין וועלכע עס זאָל קומען צום אויסדרוק דאָס לעבן און שאַפן פון אונדזער שטאָט.

אונדזער שטאָט, אויסער דעם וואָס זי האָט אַ גרויסע היסטאָרישע באַדייטונג, פאַרמאָגט זי וווּנדערלעכע נאַטור־שיינקייט. אירע בערג, וועלדער, יעזיאָרעס, דער באַוווּסטער „אויגוסטאָווער קאַנאַל", דער ניי־אויפגעבויטער יאַכט־קלוב, וועלכער דינט אַלס אָפּרו אָרט פאַר מלוכה־מענער, ווי אויך פאַר צוזאַמענטרעפן מיט אויסלענדישע רעגירונגס־מענער. אונדזער שטאָט ווערט זומער צייט באַזוכט פון טויזנטער קור־געסט; אונדזער שטאָט מיט אירע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס און פאַראַנשטאַל־

* דעם 24־טן פעברואר 1939, דערשיינט אין אויגוסטאָוו אַן איינמאָליקע אויסגאַבע א. נ. „אויגוסטאָווער לעבען", אונטער דער רעדאַקציע פון יוסף גיזאַמסקי. די אַלע אויסצוגן, וואָס זענען באַצייכנט מיט אַ שטערנדל, זענען אַרויסגענומען פון דער דאָזיקער צייטונג.

טונגען, קולטורעלע און מאַטעריעלע גיטער, ווו עס שוויבלט און גריבלט און גריבלט מיט לעבן, זאָל נישט געפינען קיין אָפּקלאַנג?

ענדליך האָט אויסגעשלאָגן די שעה! מיט פרייד און באַגייסטערונג האָב איך אויפגענומען די ידיעה וועגן דער אויסגאַבע „אויגוסטאָווער לעבען". גרויס אויפּזען און דאַנק קומט די איניציאַטאָרן, די הערן: גיזאַמסקי און בן־ציון לעווינסקי. איך ווינטש, אַז דער קערן וועלכן מען האָט פאַרפלאַנצט זאָל זיך פון אירע פיר דרוק־בויגן (ד אמות) שטופּנווייז אַנטוויקלען אין קוואַליטעט און קוואַנטיטעט, און פון בלעטעלע צו בלעטעלע אויסוואַקסן צו גרינע לעבנס־בלעטער, וועלכע זאָלן דורך זייער אָטעם און זאַפט קרעפטיקן און באַשפּייזן נויטווענדיקע פאָנדן און אינסטיטוציעס.

חיה קאַלינסקאַ

רבנות־וואַלן *

אַזוי ווי עס איז אַקטועל געוואָרן ביי אונדזער חשובן און געאַכטעטן רב הרב ר' עזריאל זעליג נח קושעלעווסקי שליט"א — דער געדאַנק צום פאַרלאָזן אונדזער שטאָט און עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל אויף דער אַרויספאָדערונג פון זיין זון הרב ר' יקותיאל שליט"א, רב אין זכרון־יעקב, האָט ער זיך אַנטזאָגט פון זיין רבנות־אַמט.

נעמענדיק אין אַכט די אַנטזאָגונג פון ה' רב, האָט די מאַכט באַאויפטראַגט דעם ועד־הקהלה צו פאַרעפנטלעכן אַ קאָנקורס אויף אַ פרישן רב. פון די עטלעכע און צוואַנציק אָפּערטעס זענען 4 פון זיי באַשטעטיקט געוואָרן צו קאַנדידירן ביי די רבנות־וואַלן.

אַלס רעזולטאַט פון די וואַלן, וועלכע זענען פאָרגעקומען זונטיק דעם 8־טן דעצעמבער פ. י., איז געווילט געוואָרן אַלס אוגוסטאָווער רב — הרב ר' צבי הירש לייטער שליט"א פון טאַרנאָפּאָל.

ספרים פון הרב קושעלעווסקי *

אונדזער חשובער רב קושעלעווסקי שליט"א, טרעט יעצט צו צום דרוקן זיין 3־טן חבור א. נ.: „לבוש עדנים" על מסכת ע"ז.

ביי דער געלעגנהייט איז כדאי צו דערמאָנען און מאַכן אַ איבערבליק איבער זיינע פאָריקע צוויי חבורים. דער ערשטער ספר „עין צופים" אויף הפטורות, ב' חלקים, וועלכע דער מחבר האָט אַרויסגעגעבן אין יאָר תרפ"ב־פ"ג, האָט אַרויסגערופן גרויס אויפזען און אינטערעס אין דער דרשנים וועלט, געפינענדיק דאָרט אַ שפע פון דרוש־מאַטעריאַל; דער 2־טער ספר „ממעונות אריות" אַנטהאַלט אַ סעריע „הספדים" איבער אַ רייע גאונים, אנשים חשובים און געפאַלענע אין די יאָרן פון דער וועלט־מלחמה (1915—20) אין אונדזער שטאָט. אין דעם ספר פון טרערן שפּילט זיך אָפּ די טראַגעדיע פון דעם יידישן פאָלק ווען זי פאַרלירט אירע בעסטע זין.

אויף דיביידע ספרים האָט דער ח' מחבר באַקומען פיל דאַנק־בריוו פון דער געזעלשאַפט „דורשי האוניברסיטה העברית בירושלים" א. א.

דער דריטער ספר „לבוש עדנים" אונטערשיידט זיך פון די א. ד. צוויי חבורים דורכדעם, וואָס דער 3־טער איז שוין אַ הלכה ספר. אויף וועלכן עס איז אַרויסגעזאָגט געוואָרן די מיינונג פון באַוווסטן סלוצקער גאון ר' איסר זלמן מעלצער שליט"א, ר"מ ראשי אין ירושלים א. א.

דער זעלבער ספר איז צוזאַמענגעבונדן מיט די חדושים פון זיין זון הרה"ג ר' ישראל ארי' ז"ל.

עס געפינט זיך נאָך ביים חשובן רב אַ כתב־יד אויף אונפאַרשטענדליכע אגדות חז"ל.

כדי צו דערמעגלעכן דאָס דערשיינען פון די לעצטע דערמאָנטע חבורים מוזן ביי אונדז אין שטאָט געשאַפן ווערן אַ געעריקע צאָל פרענומעראַנטן. אגב, האָט שוין אַ געוויסער טייל אַרויסגעוויזן זייער פאַרשטענדניש דורך אַריינטראָגן צום חשובן מחבו דעם פרענומעראַנטן אַנטייל.

דער קבלת פנים *

— — פאר הרב ר' צבי הירש לייטער שליט"א

דאָנערשטיק פ' בא, דעם 26־טן יאַנואַר ה. י. איז פאָרגעקומען דער פייערלעכער קבלת־פנים לכבוד דעם אָנקומען פון אונדזער חשובן רב ר' צבי לייטער שליט"א מיט זיין פרוי, הרבנית מרת חיה תחי' אין אוגוסטאָוו.

צו עמפּפאַנגען דעם ח' רב זענען געפאָרן צום באַן עטלעכע צענדליק ח' בעלי־בתים, פאַרשטייער פון דער יידישער גמינע און אַ פרויען דעלעגאַציע, צו מקבל־פנים זיין דער חשובער רביצין. ביים אַראָפּשטייגן פון באַן איז ער באַגריסט געוואָרן דורך ה' נתן ווארהאַפטיג אין נאָמען פון דער שטאָט, און ווינטשנדיק אַ האַרציקן מזל־טוב צו זיין איבערנעמען דעם רבנות־אַמט אין אונדזער שטאָט.

נעבן לאָקאַל פון ועד־הקהלה איז דער חשובער רב אָפּגעוואַרט געוואָרן דורך אַ ריזיקן עולם, וועלכער האָט אים אויפגענומען מיט גרויס ענטוזיאַזם. אָבער גאַנץ פריילעך און אימפּאַזאַנט איז אויסגעפאַלן דער צווייטער טייל פון קבלת־פנים אין רעפּרעזענטאַנץ־זאַל פון ועד־הקהל, וועלכער איז פאָרגעקומען ביי שיין סערווירטע טישן און ביי אַ געהויבענער גייסטיקער שטימונג. דער פרעזעס פון ועד־הקהל ה' וואָלמיר עפנט דעם אָוונט און גיט איבער דאָס וואָרט דעם ח' גאַסט, וועלכער דאַנקט דער שטאָט פאַר איר האַרציקער אויפנאַמע.

עס ריידן ווייטער מעניני דיומא און באַגריסן די חשובע פאַרזאַמלטע: ר' חיים זלמן קאַפּלאַנסקי, שו"ב ר' מאיר לאַזאָווסקי, ר' גדלי' גיזומסקי שו"ב, ר' זאב לאַזמאַן און די ה"ה: דערעוויאַנסקי זאָוול, יערוזאָלימסקי פסח, ד"ר גראַדזיענסקי, הערמאַנ־

שטאָדט נחמי', ה' שבח ארי' פון ועד־הקהל, און ה' חלופיצקי אברהם פון האַנטווערקער פאַריין.

צולעצט ענטפערט אין אַ פּרעכטיקן עברית און אין אַ גייסטרייכער פאָרם, דורכגעפלאָכטן מיט די פּערל פון חז"ל, דער חשובער רב — די באַגריסער, און ענדיקט מיטן דעוויז: אַז עס זאָל הערשן האַרמאָניע אין דער צוזאַמענאַרבעט פון רב און דער עדה אויף אַלע געזעלשאַפטלעכע געביטן.

איינצייטיק איז פאָרגעקומען דער פייערלעכער קבלת־פנים פאַר דער חשובער רביצין אין הויז פון פרוי רובינשטיין ביי שיין־געדעקטע טישן, מיטן אָנטייל פון פיל חשובע פרויען.

עס באַגריסט אין נאָמען פון די פרויען די פּרל. לענזינגער דער ח' רביצין, וועלכע דאַנקט פאַרן האַרציקן קבלת־פנים און באַגריסונג, און זאָגט צו איר מיטאַרבעט אין אַלע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס אין שטאָט.

כיתת בנות בבית הספר היסודי
עומדות: ... ז. בלאכרסקי, ב. גזומסקי, ש. קולפניצקי, ד. שרמן, ד. בורוביץ.
שורה שנייה יושבות: פ. ארונובסקי, ש. ברלינר ... נקנוביצקי, א. אורימלנד.
שורה שלישית: ... ...

דאָס פאַרגאַנגענע וואָס פאַרגייט נישט

פון **אבא גאָרדין**

מיין געבוירן־פּלאַץ מיכאַלישעק געדענק איך כמעט אין גאַנצן נישט. מיין פאָטער ווערט אָנגענומען פאַר אַ רב אין אוגוסטאָוו. ער גייט אַרויס פון אונטער די פליגלען פון ר׳ סענדערן עקאָנאָמיש און פון ר׳ משהלען, סווירער רב, גייסטיק־אינטעלעקטועל. ער גייט שוין איצט מיט זיין אייגענעם כוח. הכלל, ער שטייט אויף די אייגענע פיס. ער איז אַ גרויסער בעל־דרשן און דערצו אַ רב אַ משכיל, אַזוי אַז ער געפעלט דעם ברייטן עולם, די „פאָלקס־מאַסן״. ער איז דורכגעדרונגען מיטן גייסט פון דער צייט. ער דרשנט נישט בלויז וועגן פרומקייט, נייערט, דערהויפּט, וועגן „נאַציאָנאַלע ענינים און טאַקע וועגן „חיבת־ציון״.

פאַר אים איז אין אוגוסטאָוו געווען אַ רב פון אַלטן שניט, ר׳ כתריאל; ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט גרויס בקיאות. ער האָט געהאַט אין שטאָט אַ גאָר שטאַרקן צד, וואָס איז באַשטאַנען פון אייגענע משפחה־לייט. צוליב אַ מחלוקת, אַ פּלאָג, פון וועלכער דאָס יידישע לעבן אין די שטעטלעך האָט שטאַרק געליטן, האָט ער געמוזט אַוועק. ער האָט געקראָגן אַ רבנות־שטעלע נישט ווייט פון אויגוסטאָוו, אין גאָר אַ ברעקל שטעטל, וואָס לגבי אים איז אוגוסטאָוו געווען אַ כרך, אַן עיר ואם בישראל. די גבירים פון שטאָט און די פּני זענען געווען ר׳ כתריאלס נאָענטע קרובים, אָבער „עמך״ האָט געמאַכט אַן אויפשטאַנד; די בעלי־מלאכות מיט חברה־קדישא בראש האָבן זיך צעבונטעוועט און זיי האָבן אויסגעפירט. ממילא זענען די גבירים געווען די שונאים פון נייעם רב. זיי האָבן נאָך אַלץ געהאָפט, אַז זיי וועט זיך איינגעבן אַ דריי צו טאָן דאָס קהלה־רעדל אויף צוריק, באַנייס ברענגען ר׳ כתריאלן און רעסטאַווירן זיין און זייער מלכות... וועגן דעם אַלעם האָב איך, וואָס איז בסך־הכל אַלט געווען צוויי יאָר, גאָרנישט געוווסט. די קהלשע ענינים זענען מיר ווייניק־וואָס אָנגעגאַנגען.

איינע פון די גאָר ערשטע זאַכן פון שטעטל, וואָס האָבן געמאַכט אויף מיר אַ שטאַרקן איינדרוק, און האָט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון קיינמאָל נישט צו פאַרגעסן איז געווען אַ טשיקאַווער ברונעם. ער האָט זיך געפונען אין שכנותדיקן הויף, וואָס איז געווען אָפּגעטיילט פון הויף, אין וועלכן מיר, דער רב און פאַמיליע האָבן געוווינט, מיט אַ פּאַרקן מיט פאַרשפּיצטע שטאַכעטן. דער ברונעם איז געווען מאָדנע מיט דעם, וואָס ער האָט פאַרמאָגט אַ צודעק אויף זאַוויעסעס, עלעהיי אַ טירל, און איז געווען פאַרשלאָסן.

דער בעל־גוף, צו וועמען עס האָט געהער׳ט אי דער הויף און אי דאָס הויז אין דער טשיקאַווער ברונעם, איז געווען דווקא אַ ייד, אָבער אַ בייזער, אַ מרה שחורהדיקער נפש, ממש אַ כמאַרע. ער איז געגאַנגען אין שטיוול מיט הויכע כאַליעוועס, געטראָגן אַ היטל מיט אַ לאַקירענעם דאַשיק, ווי אַ גוי. ער איז געווען אַזאַ קאַרגער און אַזאַ מענטשנפיינט, אַז ער האָט נישט פאַרגינען, אַז די שכנים און שכנות זאָלן געברויכן זיין וואַסער. צוויי מאָל אַ טאָג פלעגט אָט־דער קמצן גיין אָפּשליסן דעם ברונעם, אָנשעפּן פאַר זיך צוויי עמער וואַסער און אים גלייך פאַרשליסן. זיין הויף איז אויך געווען אַן אָפּגעשלאָסענער, דער טויער פאַרמאַכט און די קאַליטקע האָט זיך פון דרויסן נישט געעפנט מיט דער קליאַמקע, ווי ביי לייט.

*

מיר האָבן געביטן די דירה. זיך אַריבערגעצויגן אין אַ גרעסערער און שענערער, וואָס האָט זיך געפונען אין אַ מויער, וועלכע איז געשטאַנען אין מיטן מאַרק. די פענצטער, גרויסע ליכטיקע, האָבן זאַלבעדריט טאַקע אריינגעקוקט אין מאַרק אַריין, אַליין געזען אַלץ, וואָס דאָרטן קומט פאָר, און געלאָזן מיר זען. יעדע זאַך, וואָס איך האָב געזען, איז געווען אַזוי אין־לשערדיק אינטערעסאַנט: אָט הענגט דער שטאָט־זייגער אויפן טורעם פון ראַטהויז; אָט איז דער שטאָטגאָרטן אַן אַרומגעצאַמטער מיט אייזערנע שטאַכעטן, אַן אויסגעלייגטער מיט אַלייען, מיט טונקעלע, קוסטעס־באַוואַק־סענע, ווינקעלעך, וואָס זענען ווונדערבאַר פאַר שפּילן אין באַהעלטעניש. אין סאַמע מיטן פאַרק שטייט אַן עסטראַדע פאַר אַן אָרקעסטער. זומער פלעגט דאָ שפּילן יעדן אָוונט די מיליטערישע קאַפּעליע. צו דער זייט פון פאַרק האָט זיך צוגעהעפט אַ קאַטעדראַלע מיט שטאָלצע קופּאָלן, וואָס האָבן אויסגעזען ווי גיגאַנטישע ציבעלעס אדער ריבן.

אין שכנות מיט אונדז האָט געוווינט אַ יונג פּאָרפאָלק, שיינע יהודיתעס עלטסטע טאָכטער, אסנת, מיט איר מאַן. זיי האָבן געהאַט אַ הורטאַוונעם באַקאַליי־סקלאַד, און פון הינטן האָבן זיי געהאַט זייער וווינונג, צוויי גערױמע צימערן מיט אַ קיך, רייך מעבלירט. דער קאָרידאָר, וואָס איז אַרויס אין הויף, און אויך דער גאַנעק, איז געווען אַ בשותפותדיקער פאַר ביידע וווינונגען.

*

שיינע יהודית, פאַרשטייט זיך, האָט געהאַט אַ מאַן, ווי באַלד זי האָט געהאַט אַ שוין אויסגעגעבענע טאָכטער און אַ זון מיטן נאָמען ניסל, וואָס איז געווען עלטער פון מיר מיט דריי יאָר. אָבער די הויזן האָט זי געטראָגן. זי איז געווען אַ שם־דבר אין אוגוסטאָוו. זיי האָבן געהאַנדלט מיט תבואה, געהאַט אַן אָנגעפּילטן שפּייכלער. איך פלעג אַהין קומען זיך שפּילן מיט ניסלען. איבערהויפּט האָבן מיך צוגעצויגן צום שפּייכלער דער טוכלער גערוך, די האַלב־פינצטערניש, דער מעל־שטויב, מיט וועלכן

די לופט איז געווען אָנגעזעטיקט, די שפּינוועבס־פּאַרוועבטע ווינקלען, ווו עס זענען געשטאַנען זעק פול־אָנגעשאָטענע מיט קאָקורוזע, מיט ווייץ, גערשטן, קאָרן. צווישן די זעק פלעג איך, וואָס בין געווען גאָר קליינגעוויקסיק און בייגעוודיק, האָלט האָבן זיך צו פאַרשטעקן, און מ׳פלעגט מיך נישט קענען געפינען, אָבער דעם גרעסטן צוצי־כוח האָט פאַרמאָגט די זאסיקע פון אַרבעס. איבער די אָנגעשאָטענע אַרבעס פלעג איך זיך קאָלערן און האָבן הנאה פון פילן אַן אַרבעס אונטערן העמד ביים סאַמע לייב און אויך אין די שיכלעך.

אין זייער היי־שטאַל אויפן בוידעם האָב איך זיך געשפּילט מיט מיין יונגסטער שוועסטער מאַשע און אַ פּאָר פון אירע חברטעס אין „טאַטע און מאַמע״. אַמאָל פלעגט מיין שוועסטערל, אַמאָל אַן אַנדער מיידעלע גיין צו קינד, און איך בין געווען דער טאַטע און דאָקטאָר־אַקושער, העלפן אַן עופעלע קומען אויף דער וועלט און דערנאָך עס האָדעווען.

שיינע יהודית איז געווען אַ פרומע יידענע און אין שטעטל איז אַרומגעגאַנגען אַן איבערגעב, מיט אָפּשפּעטערישע כוונות, פון איר פרימאָרגנדיקער ווענדונג צום רבונו של עולם פון דער ווייבערשער־שול אַרויס. זי פלעגט קומען גאַנץ פרי נאָך איידער די מנינים אין דער מענערישער שול האָבן זיך אָנגעפאַנגען. מיטן אויבערשטן האָט זיך שיינע יהודית געהאַלטן זייער היימיש־פאַמיליאַר, געווען מיט אים אויף „דו״ נישט בלויז אין תפילות, נאָר אויך אין טאָג־טעגליכן לעבן, אין שטענדיקן קאָנטאַקט.

— איך, דיין דינסט, שיינע יהודית, בין שוין דאָ. מיין מאַן, צבי הירש, איז נאָך אין די גאַטקעס, ער וועט באַלד קומען.

*

איך בין געווען אַן אָפטער באַזוכער אין בית־מדרש. דאָרט פלעג איך אַרומלויפן, מיט קינדער פון מיין עלטער, אַרום דער בימה און נישטערן אין דעם באַרג „שמות״, וואָס האָבן זיך דאָרט אָנגעקליבן. דער בית־מדרש אין אוגוסטאָוו אין יענע יאָרן איז געווען תמיד פול מיט מענטשן. עס איז געווען דאָרטן פריילעך, בשעת די מנינים זענען אָנגעגאַנגען — איז דאָך אָפּגערעדט, נאָר אפילו נאָך די מנינים. די שטאָטישע בחורים, באַלעבאַטישע קינדער, ווי אויך די באַלעבאַטים, זענען דאָרט געזעסן ביי די לאַנגע טישן אָדער ביי שטענדערס און געלערנט אויפן קול מיט אַ ניגון. עס זענען אויך געווען אָרעמע בחורים־לערנערס פון אַנדערע שטעט, וואָס האָבן „געגעסן טעג״, צווישן זיי אויך אַ פּאָר פּרושים. איבער די טישן האָבן געהאָנגען בליצלאָמפּן; אויף די שטענדערס זענען געווען צוגעטריפט ליכטלעך און ביי זייער שיין האָט מען געלערנט און געלייענט די דראָבנע אותיות פון רש״יס כתב.

דער בית־מדרש איז געווען פול מיט לערנען־זינגעריי און אויך שטיפעריי. ער איז געווען מער ווי אַ געבעטהויז און מער פון אַ שטודירפּלאַץ, ער איז געווען בפועל ממש, אויך אַ פאָלקסקלוב. דאָ הינטערן און אויפן קאַכלנעם אויוון זענען געשלאָפן אורחים, אָרעמעלייט אָנגעפאָרענע פון אַנדערע שטעט, וואָס זענען געגאַנגען איבער די הייזער.

דאָ אויפֿן אויוון איז געשלאָפֿן אויך דער שטאָט־משוגענער קלמן „טומאה וטהרה״״. ער איז אַרומגעגאַנגען אַן אָפּגעריסענער און אַן אָפּגעשליסענער; קויטיקע טראַנטעס זענען געהאָנגען פֿון אים און דורך די לעכער האָבן זיך אַרויסגעוויזן שטיקער לייב. די האָר פֿון קאָפּ און באָרד זענען געווען שוואַרץ ווי סמאָלע און צעקאָלטנט. זיין פּנים מיט די צוויי בליציקע אויגן איז געווען פֿאַרצוקט, פֿאַרצאָרנט און פֿאַראומערט; ער איז אַרומגעגאַנגען און געמורמלט צו זיך, און אַלץ וואָס מען האָט געהערט פֿון אים אַרויסגעבראַכט אַרטיקולירט קלאָר, זענען געווען די צוויי ווערטער „טומאה״ און „טהרה״.

*

אין מיטן מאַרק, פּונקט אַנטקעגן דעם מיטלסטן פֿענצטער פֿון רב׳ס דירה, האָט מען מושטירט די רעקרוטן, זיי געלערנט גיין ווי געהעריק, דאָס הייסט שטעלן „געגדז טריט״, שטיין אויסגעצויגענע ווי סטרונעס און פֿאַרשטיינערטע באַוועגלאָז ווי סטאַטועס. מע האָט זיי אויך געלערנט ווי צו האַלטן אַ ביקס, ווי זי צו טראָגן אויפֿן אַקסל, ווי צו שטעכן אַ שפּיז אין אַ שטרויענעם מענטשן. אוגוסטאַוו, ווי אַ שטעטל וואָס איז געלעגן נישט ווייט פֿון דער דייטשער גרענעץ, האָט געהאַט אַ גרויסן גאַרניזאָן.

*

אין שטעטל זענען איינגעשטאַנען קאָזאַקן־אָפּטיילונגען און צווישן זיי האָבן זיך געפֿונען, דערהויפּט דענשטשיקעס, משרתים, ביי די אָפֿיצירן, קאַלמיקעס מיט אויערינגלעך.

איך בין נישט געווען גלייכגילטיק צו די זעלנערשע פּאַראַדן, וואָס פֿלעגן פֿאָר־קומען אין די „טאַבעלנע טעג״. די זעלנער מיט די אָפֿיצירן פֿלעגן אַלע אַריין אין דער רעכטגלויביקער (פּראַוואָסלאַוונער) קאַטעדראַלע, זיך דאָרט זאַמען אַ שעה און אַ מאָל מער. איך מיט קינדער פֿון מיינע יאָרן און אויך גרעסערע און עלטערע זענען געשטאַנען אינדרויסן, אין מאַרק, און געוואַרט געדולדיק אויף זייער אַרויסקומען. זומער איז דאָס געווען נישט צו שווער, אָבער ווינטער, אין די ברענענדיקע פֿרעסט, איז דאָס וואַרטן געווען אַן אמתע אָפּקומעניש. די אויערן האָבן געפֿראָרן, פֿון נאָז האָט גערונען, די פֿיס זענען געוואָרן ווי קלעצלעך, די פֿינגער פֿון די פֿיס האָבן גענומען גליווערן, ס׳האָט געקלאַפּט אַ צאָן אָן אַ צאָן, אָבער איך האָב אויסגעהאַלטן און זיך דערוואַרט. דער ספּעקטאַקל, וואָס קומט איצט, איז ווערט געווען די אַלע עינויים קשים.

די זעלנער, די אָפֿיצירן און די פּאָלקאָווניקעס זענען אַרויס, זיך אויסגעשטעלט אין גראַדע שערענגעס. אָט מושטירט מען זיי און זיי פּאַראַדירן אַדורך דעם פּלאַץ אַהין און צוריק. עס פֿאַרנעמט אַן אויג; דער מיליטערישער אָרקעסטער שפּילט, די פּייקלערס מאַרשירן פֿאָרויס און קלאַפּן אין די פּויקן, דער זאַפּיעוואַלע (דער פֿור־זינגער) פֿאַרציט אַ ניגון מיט אַ זעלנערישן פּזמון און די גאַנצע קאָמאַנדע ענטפֿערט

אָפּ. אויף מיר איז גאָר אַ גדולה, איך זינג מיט און גיי אונטערשפּרינגענדיק טאַקע פּאַזע דעם פּייקלער. איך באַגלייט די זעלנער דורך דער שטאָט און אַ שטיק מהלך הינטער דער שטאָט, ביז זיי גייען אַריין אין זייערע קאַזאַרמעס. ערשט דעמאָלט, אַ הונגעריקער, אַ פאַרפראָרענער, קער איך זיך אום אין שטאָט אַריין און לויף גלייך אַהיים, עפּעס נעמען אין מויל, דאָס האַרץ אונטערלענען. איך וואָלט נישט איבערהיפּן קיין זעלנערישן פּאַראַד פאַר קיין זאַך אין דער וועלט.

*

די מגיפה, וואָס האָט זיך געשפּרייט איבערן גאַנצן לאַנד, האָט מיט איר שוואַרצן פליגל אָנגערירט דאָס שטעטל אוגוסטאָוו. אַ פּחד איז באַפאַלן גרויס און קליין: מע שטאַרבט, כאָלעריע בושעוועט אין שטאָט און זי הרגעט מענטשן; זיי נעמען ברעכן, זיי קריגן אַ שלשול, קראַמפּן אין בויך — און פאַלן ווי די פליגן. אַזוי ריידן די דערוואַקסענע און די קינדער חזרן איבער די אייגענע רייד מיט אימה, מיט שרעק.

מען דאַרף זיך היטן. מע לאָזט מיך נישט עסן קיין רויעס, קיין גרינס און קיין פּרוכט; מע לאָזט מיך נישט טרינקען קיין אומגעזאָטן וואַסער.

איבערן גאַנצן שטעטל הויערט אַ שרעק, וועלכע האָט ווי עפּעס אַ מאָדנעם גערוך, וואָס קיצלט מיר די נאָזלעכער: עס איז דער גערוך פון קאַרבאָל און זשעגעכץ. די רינשטאָקן זענען אויסגעקאַלכט, באַגאָסן מיט קאַרבאָל, אין די אָפּטרעטן איז אָנגעגאָסן אויף די דילן, אויף די ווענטלאַך — קאַרבאָל.

מיין טאַטע איז עפּעס ווי געוואָרן אַן אַנדערער. ער זיצט מער נישט אין דער צווייטער העלפט פון שטוב און „שרייבט תורה“; ניין, ער גייט אָנגעטאָן אין אַ מאָדנעם כאַלאַט, וואָס איז אַרומגעבונדן מיט אַ לעדערנעם פּאַסיק אַרום די לענדן. ער גייט אַוועק פרי אין קלויז. איך גיי אים נאָך פונדערווייטנס. דאָרט אין קלויז וואַרט אויף אים אַ כאַפּטע יידן. זיי גייען איבער די הייזער, זיי טראָגן מיט זיך אַ פעסעלע ספּירט און פאַרשיידענע מכשירים, אָבער איידער זיי גייען אַרויס צו אָט־דער „אַרבעט“ דאַווענען זיי אויף שנעל און זאָגן אָפּ אַ פּאָר קאַפּיטלעך תהילים. זיי גייען באַזוכן די חולאים; זיי רייבן זיי איין מיט אַלקאָהאָל און אַ סך פון זיי ראַטעווען זיי אָפּ און זיי בלייבן לעבן. אָט יענע יידן זענען אַלע אַזעלכע שטאַרקע, הויכע און פאַר דער „כאָלעריע“ האָבן זיי גאָר קיין מורא נישט. זיי זענען אַומדערשראָקן און אומדערמידלעך. מיין טאַטע קומט אַהיים שפּעט און אויך פון אים שמעקט מיט קאַרבאָל.

צום מאַרק־צו, אײַנגאַנצן אַ פּאָר הייזער פון אונדזער וווינונג, איז פאַראַן אַ קליין קלייטל. אויף אַ גאַנעק מיט אַ פּאָר הויכע טרעפּלעך האָט מען אַהין געדאַרפט אַרויפ־קריכן. דאָרט אין קלייטל איז געשטאַנען אַן עלטערע יידענע און פאַרקויפט לעדער אויף זוילן פאַר שטיוול, פאַר קאַמאַשן, אויך פאַר אַ כאָמעט און אַנדערע הצטרכותן.

זייער זעלטן פלעגט זיך ווייזן אויך איר מאַן. ער איז געווען אַ ייד אַ זקן, אַ סופר. איך האָב אים גוט געקענט; איך פלעג זיך אַריינשטעלן אין דער אינעווייניקסטער אָפענער טיר פון קלייטל און אַריינקוקן אין שטוב אַריין, וואָס איז באַשטאַנען פון איין

צימער און אַ קיך. דער סופר פלעגט זיצן איינגעוויקלט אין טלית און תפילין און שרייבן מיט אַ געגנדזענער פעדער. ער האָט געהאַלטן אין מיטן שרייבן אַ ספר תורה, גאָר נישט ווי מיך טאַטע, וואָס פלעגט „שרייבן תורה" אויף בייגעלעך ווייס פּאַפּיר מיט אַ שטאָלענער פען. דער סופר האָט געשריבן אויף געלבלעכן פּאַרמעט און דאָס געשריפט איז געווען אינגאַנצן אַן אַנדערס.

ער איז געווען אַן אַלטער און אויסגעדאַרטער מאַן. אַ סך קנייטשן ביי אים אויפן פּנים, וואָס איז געווען באַזוימט מיט אַ שיטער בערדל. איך האָב געוווסט, אַז דער סופר איז זייער אַ פרומער ייד און אַז ער טוט אַ הייליקע אַרבעט; ער שרייבט אַ ספר־תורה, וואָס מען האַלט אָנגעטאָן אין אַ מענטעלע אין ארון־קודש אין בית־מדרש און מען נעמט אַרויס אין מיטן דאַוונען און מען לייגט אים אַוועק אויפן שולחן אויפן באַלעמער, און מען רופט אויף צו אים מענטשן־דאַוונערס, מען „גיט עליות" און מען לייענט פון אים אַרויס; און נאָכדעם הייבט מען אים אויף און מען ווייזט אים דעם עולם דאַוו־נערס, און מען זאָגט און מען זינגט און מען טראָגט אים אָפּ מיט גרויס אָנזען צוריק צום ארון־קודש און מען שטעלט אים אַריין. און דאָרט שטייט ער פאַרמאַכט און אַריבערגעצויגן מיט אַ פּרוכת. ער שטייט נישט אַליין; דאָרט שטייען מיט אים נאָך עטלעכע ספרי־תורות, אַלע אָנגעטאַענע אין שיינע אויסגעהאָפטענע מענטעלעך.

אָט אַזאַ ספר־תורה האָט דער סופר, ר' זעליג, געשריבן.

איז דער סופר קראַנק געוואָרן. איך האָב זיך דערוווסט וועגן דעם פון די רייד ביי אונדז אין שטוב. דאָס קרעמל איז געווען צוגעמאַכט. מיר האָט זיך שטאַרק געוואָלט גיין זען ווי איינער קריגט אָט־די טשיקאַווע כאָלעריע, אָבער די מאַמע און זעלדע * האָבן מיך נישט געלאָזן. אַ פּאָר טעג שפּעטער האָט מען דעם סופר צוגענומען. פון הויז, אים אַוועקגעפירט אויפן בית־עולם. די יידענע, וואָס פלעגט שטיין אין קראָם, האָט געוויינט אויפן קול.

נאָך דעם ווי מען האָט דעם מת צוגענומען, האָט מען פאַרברענט דאָס בעטל, אויף וועלכן דער סופר איז קראַנקערהייט געלעגן, און אויך דעם שטרויענעם סיעניק און די קישנס און די קאָלדרע, מיט וועלכער ער האָט זיך צוגעדעקט. איך בין געשטאַנען פונדערווייטנס און האָב זיך צוגעקוקט, נאָענט האָב איך נישט געטאָרט צוגיין. איך חידוש זיך: צו וואָס פאַרברענט מען עס? איך פרעג אַן עלטערן ייִנגל, וואָס איז אויך געשטאַנען דערביי און באַטראַכט די טשיקאַווע סצענע. יענער האָט מיר געגעבן צו פאַרשטיין, אַז די „כאָלעריע" איז אַ קלעפּיקע און זי קלעפּט זיך צו אפילו צום בעטגעוואַנט.

איך ווייס שוין איצט, אַז אויפן שול־הויף, וואָס איז געווען באַוואַקסן מיט פרישן גרינעם גראָז ווי די בעסטע לאָנקעס און וואָלט געקענט דינען פאַר מיר און חברימלעך ווי אַ שפּילפּלאַץ, געפינט זיך אין אַ שטעלכל דאָס „טהרה־ברעט" און די „מיטה", צוויי זאַכן, פאַר וועלכע איך און אַלע קינדער ציטערן, ווייל זיי האָבן אַ שייכות צום טויט און טויטע. איך ווייס שוין אויך, אַז עס איז פאַראַן אַ מלאך־המוות, וואָס גייט

---

* די דינסט.

אַרום מיט אַ שווערד. ער איז פול מיט אויגן, און ער טויט עס די מענטשן און פאַר אים דאַרף מען זיך היטן.

איך האָב זיך אויפן שול־הויף קיינמאָל נישט געשפּילט. נישט נאָר האָב איך מורא פאַרן טהרה־ברעט און מיטה, נאָר איך בין פול מיט פּחד פאַר דער שול גופא. זי איז אַ ריזיקע געביידע פון שטיין און ציגל, מיט ברייטע טרעפּ אַרויפצוגיין און אַריינקומען אין פּאַליש. פון פּאַליש ווידער רחבותדיקע טרעפּ אַרונטערצוגיין, ווי אַ קעלער, אין שול. די שול איז געווען אַ מאוימדיקע זאַך. דאָרט דאַוונען אַלע נאַכט די מתים. דער אַלטער שמש, איך האָב אים גוט געקענט, האָט געהאַלטן די שול פאַרשלאָסן. דאָס האָט נאַטירלעך נישט געשטערט די טויטע צו קומען און דאַוונען אין איר. אַלע אינדערפרי האָט זיך דער שמש נוהג־געווען אָנצוקלאַפּן דריי מאָל מיטן שווערן שליסל אין דער מאַסיווער טיר פון שול און בעטן די מתים, זיי זאָלן אָפּליידיקן דאָס פּלאַץ. ער האָט דערביי דריי מאָל איבערגעחזרט די ווערטער: גייט אין אייער רו אַריין, ערשט נאָך דעם אַוועקגייען פון די מתים האָט ער געוואַגט צו עפענען די שול פאַרן ערשטן וותיקים־מנין.

איך בין געגאַנגען אין שול מיטן טאַטן, ר׳ יהודה לייב, בלויז יום־כיפּור. אַ גאַנץ יאָר בין איך נאָכגעגאַנגען דעם טאַטן אין בית־מדרש אַריין. אַז דער רב איז פאַרביי־געגאַנגען, האָבן זיך די מענטשן אויפגעשטעלט. איך האָב געהאַט הנאה פון דעם, וואָס מע גיט אָפּ כבוד מיין טאַטן.

אין שול בין איך געקומען דאַוונען יום־כיפּור ביי דער נאַכט צו „כל־נדרי״. פאַר „כל־נדרי״ האָט מיין פאָטער, דער רב, געהאַלטן אַ קורצע דרשה פול מיט התעוררות. אַ יאָמער האָט באַגלייט זיין רוף צו תשובה. איבערהויפּט פלעגן זיך לאָזן הערן די ווייבער מיט זייער געוויין און געקלאָג אויף זייערע באַגאַנגענע עבירות. אין שול האָבן געברענט זייער אַ סך הענגלייכטער און הענגלאָמפּן און אָן אַ שיער ליכט. די שול איז געווען אָנגעפּראָפּט מיט מענטשן. עס איז געווען אַזוי הייס און שטיקנדיק, אַז מיר האָט ממש פאַרפעלט לופט צו אָטעמען. די שטיינערנע ווענט האָבן געשוויצט. איך האָב געהאַלטן צוגעלייגט דאָ איין באַק דאָ אַ צווייטע צו דער פאַרשוויצטער וואַנט, אַזוי האָב איך זיך אַ ביסל אָפּגעקילט און געקענט אָפּכאַפּן דעם אָטעם, אַ נישט וואָלט איך געפאַלן אין חלשות.

*

פון דער טרעוואָגע האָבן זיך אַלע אויפגעכאַפּט. אָבער אַזוי ווי דאָס פייער האָט געפלאַקערט אויפן צווייטן עק שטאָט, האָט מען זיך באַרויקט און צוריק איינגעשלאָפן. מיר האָט זיך געוואָלט אַהין צולויפן און צוקוקן זיך צו דער שריפה, אָבער מע האָט מיך נישט געלאָזן. עס האָבן אָפּגעברענט אויף זויב־גאָס די שפּייכלערס פון די תבואה־הענדלערס. איך בין אַוועקגעלאָפן אַהין גאַנץ פרי. פאַרזאַמט דאָס פייער, וועל איך כאָטש אָנזעטיקן די אויגן מיט די רואינעס; אייניקע האלאַוועשקעס האָבן נאָך אַ ביסל אונטערגערויכערט, פון אַנדערע האָט נאָך געשלאָגן אַ האָרעלע פאַרע. קערנער גאַנצע

בערגלעך זענען אומעטום געווען אַנגעשאָטן, אויך ציגל פון די צעבראָכענע פונדאַ־מענטן האָבן זיך געוואַלגערט. אַלץ איז מיר געווען טשיקאַווע.

*

דער רב האָט ווידער געביטן די דירה שוין צום דריטן מאָל. אַז דער רב איז געגאַנגען באַקוקן אַ דירה, האָט ער זי אויספּרובירט מיט זיין שטים; אויב די אַקוסטיק איז געווען גוט, זיין שטים האָט אין איר גוט אָפּגעקלונגען, זי האָט געגעבן אַ גוטן רעזאָנאַנס, האָט ער געגעבן זיין הסכמה און מען האָט זיך אַהין אַריבערגעצויגן.

אין שכנות מיטן רב האָט געוווינט אַן אָרעמע אלמנה. זי האָט געהאַט צוויי יינגעלעך. דער יינגסטער איז געווען בלויז מיט איין יאָר עלטער פון מיר. זיי זענען אַרומגעגאַנגען אָפּגעריסענע און כסדר הונגעריקע. איך בין אַרומגעלאָפן מיטן יינגערן, מיר האָבן זיך געשפּילט צוזאַמען און איך האָב זיך געטיילט מיט אים מיטן לעצטן ביסן, ווען איך האָב נאָר געהאַט עפּעס עסנוואַרג מיט זיך. אַז איך האָב זיך פאַרשפּילט, האָב איך פאַרגעסן אין עסן און טרינקען, אַזוי, אַז דאָס אַוועקגעבן די שפּייז, וואָס זעלדע האָט מיר מיטגעגעבן אויף מיינע שפּיל־עקסקורסיעס, האָב איך געטאָן מיט אַ לייכטן האַרצן.

איך האָב געוויינטלעך אַרומגעפּאַדעט אַ גאַנצן לאַנגן זומערדיקן טאָג. צו פאַרנאַכט־צו בין איך געקומען אַהיים אַן אויסגעשעפּטער, בין אַנידערגעפאַלן אויף דער שוועל און איינגעשלאָפן. דער שלאָף האָט דעמאָלט געהאַט פאַר מיר טעם גן־עדן, זיסער ווי דאָס בעסטע איינגעמאַכטס.

מיין מאַמע, די רביצין, חיה אסתר שרה, האָט אַרויסגעהאָלפן דער אלמנה מיט וואָס זי האָט נאָר געקענט: מיט אָנטועכץ פאַר די קינדער, מיט שפּייז, אָבער דערהויפּט מיט קרעדיט: זי האָט גאַראַנטירט פאַר איר און געבעטן טרויען דער אלמנה אַ גאַנצן פעסל הערינג. די אלמנה פלעגט זיך שטעלן אין מאַרק אין די יריד־טעג, אויספאַרקויפן דאָס פעסל הערינג און ברענגען דער רביצין דעם פדיון. דער הורטאָווניק, וואָס האָט גאַנץ גוט געוווּסט, אַז דער רביצין גייט דאָ אין טאָן אַ מצווה און אַרויסהעלפן דער אלמנה מפרנס זיין אירע יתומים, לכן דאַרף ער אויך האָבן איינזעעניש און עפּעס אַרונטערלאָזן פון פּרייז.

אין די פאַלן בין איך געווען דער שליח צו דער מצווה־זאַך; מיט שמחה, מיט דעם פולן באַוווסטזיין, אַז איך טו אַ גוטע זאַך, בין איך געגאַנגען זאָגן מאַרקוסן, אַז די מאַמע איז ערוב פאַרן פעסל הערינג, וואָס די אלמנה רבקה וועט ביי אים נעמען אויף באָרג.

מאַרקוס איז געווען אַ שיינער ייד, געשמט פאַר אַ למדן, געווען אויך אַ יחסן. ער האָט געהאַט אַ קראָם פון כל־טוב, אַלערליי געטריקנטע פרוכטן, געווענדזעלטע פיש און אויך פעסלעך הערינג.

מיט גרויס פאַרגעניגן און מיט אַ געפיל פון באַפרידיקונג, וואָס אַ גוטע זאַך איז דורכגעפירט געוואָרן מיט מיין הילף, האָבנדיק אַ וויכטיקן חלק אין איר, האָב איך

געטראָגן דאָס ברודיקע זעקל, פול מיט פאַרשמאַלצענע פּיאַטאַקעס און פּיעמס, פון וועלכע עס האָט זיך געטראָגן דער גערוך פון הערינג, צו מאַרקוסן גלייך אַויף מאָרגן פרי נאָכן יריד.

*

טאַטע און מאַמע האָבן באַשלאָסן אָפּצוגעבן מיך אין „חדר" צו אַ מלמד־דרדקי. דער אויסוואַל איז געפאַלן אויף חיים קוקוריקו. אַזוי האָט מען גערופן דעם מלמד פאַר אַנפאַנגער. זיין צונעמעניש האָט ער געקראָגן צוליב זיין הייזעריקער שטים, ווייל ער האָט כסדר געכריפּעט און „געזעגט" מיטן האַלדז, האָבן אים די קינדער־תלמידים באַשאַנקען מיט דערדאָזיקער גאָר נישט פייגעלדיקער איבעררופעניש. אין שטעטל האָט האָט מען אים אַזוי גערופן און קיינער האָט זיין פאַמיליע־נאָמען נישט געוווּסט, און ווען אפילו יאָ געוווּסט, נישט געברויכט.

אַט־דער קוקוריקו איז געווען אַן אויסגעדינטער סאָלדאַט, אַ שטרענגער דיס־ציפּלינאַר. זיין דיסציפּלין האָט ער געבראַכט פון דער קאַזאַרמע און זיין מיליטער־דינסט. ער פלעגט שלאָגן די תלמידים מכות־רצח. ער האָט איינעם צעקיילט און צעביילט, דאָס קינד איז קראַנק געוואָרן, אָפּגעקרענקט אַ פאָר וואָכן און אַוועק פון דער וועלט. אָבער אָט די ריידעריי, און דאָס איז נישט געווען קיין פּוסטע באַריידעריי, נאָר אַן איבערגעב פון אַ מעשה שהיה, האָט נישט געשעדיקט זיין רעפּוטאַציע פון אַ „פּעדאַגאָג" — עס האָט געהאַט אַ פאַרקערטע ווירקונג. ער האָט געקראָגן אַ נאָמען פאַר אַ גרויסן „בעל־פּעולה". ער איז געווען זייער גוט פאַר אויסלערנען „עברי", און נישט שלעכט פאַר חומש און נביאים ראשונים. אי וואָס ער „ממיתט" די קינדער — קען מען דען די מזיקים, די קונדסים, אַנדערש לערנען?! די תורה אויפן באַרג סיני האָט מען דאָך אויך געגעבן איבערגעוואָלד, אַריבערגעבויגן דעם באַרג ווי אַ פעסל: „אָדער איר נעמט אָן די תורה, אָדער איר ווערט באַגראָבן דאָ אויף אָן אָרט".

די רביצין האָט אָבער מורא געהאַט, איך בין אַ שוואַך קינד, און אויב איך כאַפּ אַריין איין „סאָלדאַטסקן" קלאַפּ פון „חיים קוקוריקו" בין איך אַ פאַרטיקער. האָט דער רב גערופן צו זיך דעם מלמד און אין מיין דערבייזיין אים אָנגעזאָגט מיט די ווערטער פון מלאך צו אברהמען: זאָלסט נישט אויסשטרעקן דיין האַנט אויפן יינגל און זאָלסט אים גאָרנישט טאָן; און טאָמער פאָלגט נישט דער מלמד, האָט ער, דער טאַטע, באַפוילן מיר, איך זאָל גלייך קומען און דערציילן, און ער וועט מיך צונעמען פון חדר. הכלל, דער רבי זאָל אויף מיר קיין האַנט נישט לייגן.

חיים קוקוריקו באַגריפט גאַנץ גוט, אַז זיין מעמד ווי אַ מלמד קריגט צו חשיבות און פּרעסטיזש פון דעם, וואָס דער רב האָט אים אָפּגעגעבן זיין זון; דאָס איז דאָך אַ הסכמה און גוטהייסונג פון די מעטאָדן צו לערנען, וואָס ער ווענדט אָן אין זיין „חדר". ער פאַרשטייט אויך גאַנץ גוט, וואָס פאַר אַ נידערלאַגע זיין קנעלעכץ וועט ליידן, ווען דער רב וואָלט אין מיטן זמן צונעמען זיין יינגל. לכן נעמט ער אָן די באַדינגונג פון נישט שלאָגן, מיט אַ פאַרשטשעמעט האַרץ. הגם ער קען זיך גאָר נישט פאָרשטעלן

ווי אַזוי מען קען לערנען אַ יינגל אָן קלעפּ אָדער, אַמווייניקסטן, דעם פּחד פאַר אַרייַנכאַפּן קלעפּ; ווי איז עס גאָר מעגלעך, אַז אַ קינד זאָל וועלן זיך לערנען, ווען דער קאַנטשיק הענגט נישט איבער אים. אָבער פאַרפאַלן, ער גייט איין אויף דעם רב׳ס באַדינגונגען, כאָטש ער האַלט זיי פאַר אַבסאָלוט אומזיניק.

מען האָט מיך אויסגעריכט אין „חדר" אַריין. מיך האָט אָפּגעפירט זעלדע. זי האָט מיך געהאַלטן ביי דער האַנט און צוגעפירט צו דער שוועל. אַריבערטרעטן די שוועל האָט זי מיר געלאָזן אַליין, זאָל איך נעמען ווערן אַ חדר־יינגל און אומאָפּהענגיק פון איר.

איך בין אַריין און געבליבן שטיין ביי דער טיר. איך האָב דערזען פאַר זיך אַ צאָרנדיקן רבין, וואָס האָט געהאַלטן אין שרייען, און אַ כאַפּטע קינדער פון מיין עלטער און אויך עלטערע פון מיר, אַ געמיש פון יינגלעך מיט מיידלעך. דער רעש און טומל האָט מיך פאַרטויבט.

דער רבי האָט מיך אויפגענומען נישט איבעריק פריינטלעך. ער איז געווען אַנטוישט, וואָס דער תלמיד האָט אים געבראַכט די דינסט און נישט די מוטער פון קינד, די רביצין.

דער רבי האָט מיך אויפגענומען נישט איבעריק פריינטלעך. ער איז געווען לעבן די פענצטער. איך האָב נישט געוואָלט זיך אַריינזעצן צווישן ווילד־פרעמדע קינדער, דערצו נאָך דער געפּילדער, וואָס האָט דאָ געהערשט און מיר שיער די אויערן נישט צעריסן. איך בין געווען צעשראָקן, אַ קליינטשיקער דניאל, וואָס מע האָט אַריינגוואָרפן אין אַ לייבנגרוב.

אָן זעלדען וועל איך דאָ נישט בלייבן. איז זעלדע מיט מיר געבליבן. אָבער פאַר ביידן איז נישט געווען גענוג פּלאַץ אויף דער באַנק. האָט פאַר אונדז די רביצין צווישגעשטעלט צוויי בענקלעך.

זעלדע איז געגאַנגען מיט מיר אין „חדר" אַ גאַנצע וואָך. אין משך פון אָט־דער ערשטער וואָך האָט מיך דער רבי גאָרנישט געלערנט. איך בין געזעסן און זיך צוגעקוקט און צוגעהערט וואָס אַרום מיר קומט פאָר. צוביסלעכווייז האָב איך זיך צוגעוווינט צו דער נייער סביבה, איך האָב זיך גענומען חברן מיט די איבעריקע קינדער פון „חדר" און זיך אויפגעהערט צו שרעקן פאַר זיי.

איך שטיי אין ווינקל פון צימער, קוק אָן מיין רבין און ציטער מיט אַלע גלידער, כאָטש איך ווייס אַז וועגן קריגן געשלאָגן פון אים קען קיין רייד נישט זיין. דער רבי מיינער וועט פאָלגן דעם רב. אַלע מוזן פאָלגן מיין טאַטן, דעם רב פון דער גאַנצער שטאָט, פאַר ווען ער גייט פאַרביי, שטעלן זיך אויף. דאָך ציטער איך, ווייל פאַר אַ רבין דאַרף מען ציטערן און פלאַטערן און אויך פאַרהערלעכן, אַזוי האָט מיר די מאַמע געזאָגט, אַזוי האָט מיר זעלדע געזאָגט, אַזוי האָט מיר אויך דער טאַטע, דער רב, געזאָגט: דעם רבין דאַרף איך טייער האַלטן ווי דעם אייגענעם פאָטער, ווייל ער לערנט מיט מיר תורה, גאָטס תורה.

פון דער צווייטער וואָך אָן קומט דער באַהעלפער נאָך מיר, פירט מיך אין „חדר" אינדערפרי און פאַרנאַכט ברענגט ער מיך צוריק אַהיים.

דער „חדר״ האָט זיך געפונען אין אַ זייטיקן געסל, וואָס איז געווען גאָר נישט ווייט פון עק שטאָט. ווי מ׳גייט אַריבער דאָס געסל צו מערב־זייט הייבן זיך אָן גערטנער פון שאר ירקות; נאָך ווייטער אַראָפּצו געפינט זיך דאָס באָד, און נישט ווייט פון באָד איז גאָר נאָענט צום עק פון דער וועלט.

מיט גרויס געלוסטעניש און בענקעניש קוק איך אַהין צום באָד און איבערן דאַך פון באָד. אין אַ קליינעם מרחק פון באָד איז שוין סוף וועלט. איינמאָל בין איך אפילו צוגעקומען צום באָד. אָבער אַז איך בין אַהין דערגאַנגען, האָט זיך דער עק פון דער וועלט אָפּגערוקט אויף אַ היפּשער שטרעקע, און זיך לאָזן ווייטער גיין — האָב איך מורא. ווער ווייסט וואָס פאַר אַ מיני חיות־רעות עס לויערן דאָרט, און אפשר טשאַטעווען דאָרט שקצים, וואָס זענען נאָך ערגער פון חיות?

דער „חדר״ איז געווען אַ גערױמער צימער. דאָס מעבל איז באַשטאַנען פון אַ צאָל „סקאַמייקעס״, שולבענק, אַ לאַנגן טיש, וואָס איז געשטאַנען אין מיטן צימער, פון ביידע זייטן טיש בענקלעך און אויבנאָן אַ שטול פאַרן רבין. די גאַנצע דירה איז באַשטאַנען פון נאָך אַ צימער און אַ קיך. אין יענעם צימער האָבן געוווינט דער רבי, די רביצין, צוויי קינדערלעך, מיידעלעך. איינס ביי דער ברוסט, דאָס צווייטע איז אַרומגעקראָכן; דערצו אַ דריי־פיר הינער.

דער „חדר״ איז נישט געווען איבעריק ריין, אָבער דער צווייטער צימער איז געווען שוידערלעך שמוציק. עס האָט זיך געטראָגן פון דאָרט אַ שטינקעניש פון „פאַרמלאכהטע״ ווינדעלעך, יללות פון קינד און אַ קוואַקטשעריי פון די הינער.

דער „מאָדערניזם״ פון „חדר״ איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער איז געווען אָפּגעגעבן, כאָטש נישט אינגאַנצן, צו דער קנעלונג באַשעפטיקונג, דער רבי מיט דער רביצין זענען אין אים נישט געשלאָפן. אָבער אַ גאַנצן טאָג איז די רביצין מיט אירע קינדער און הינער אַרומגעגאַנגען איבערן חדר, ווייל זייער שלאָפצימער איז געווען צו ענג פאַר זיי. דאָס וויגל און דאָס בעט מיט די קישנס און פערינעס, אַ פּאָר הינקעדיקע שטולן און אַ קאָמאָד, און אַ קופערט האָבן אים אָנגעפילט, אַזוי אַז דאָרט איז נישט געווען ווו אַ ריר צו טון זיך. אויסער דעם האָט דער חדר געהאַט נאָך אַ „מערקווערדיקייט״ און דאָס איז אַ פּאָרטרעט פון קייסער, וואָס איז געהאָנגען אויף אַ בכבודיקן פלאַץ אויף דער מזרח־וואַנט.

פאַר דעם פּאָרטרעט האָב איך ממש געציטערט. די חדר־יינגלעך צווישן זיך האָבן אָפּט גערעדט וועגן קייסער. זיי האָבן זיך באַצויגן צו אים מיט גרויס אָפּשיי, ווי צו איינעם, וואָס שטייט נאָענט צום הימלשן מלכות, געפינט זיך אונטער אַ באַזונדער השגחה פון גאָט אַליין. איך האָב אים געהאַלטן פאַר אַ באַשעפעניש, וואָס שטייגט אַריבער די מדרגה פון אַ מענטשן, ער איז אפילו וויכטיקער פון אַ רב; ער געפינט זיך ערגעץ צווישן די מלאכים. די ווערטער מלאך און מלך, וואָס זענען ענלעך אין זייערע קלאַנגען, האָבן מיר סוגעסטירט אָט־דעם רעיון מכוח דער קרובהשאַפט.

די קינדער פלעגן ברענגען מיט זיך עסנוואַרג אונטערצולענען זיך דאָס האַרץ. כאָטש עסן וואַרעמס איז מען געגאַנגען אַהיים. איך בין געווען אַ קנאַפּער עסער און

מער ווי אַ קאָפּיקע איינצוהאַנדלען עפּעס אַ נאַשעריי פלעג איך מיט זיך נישט מיטנעמען.

דאָס עסנוואַרג איז, אין ס׳רוב פאַלן, באַשטאַנען פון בולקעס צעשניטענע אין דער העלפט און דיק באַשמירטע מיט פּוטער. געהאַלטן האָבן עס די קינדער אין די אָפענע סקאַמייקעס. דער שמוץ און די שפּייז האָבן צוגעצויגן גאַנצע מחנות פליגן. אַזוי אַז אין חדר האָט זיך איבער אַלע אַנדערע קלאַנגען געהערט אַ זשומען און אַ זשוזשעריי. די פליגן האָבן באַלאַגערט די פענצטער, געמאַכט אַקראָבאַטישע אַרויף־און אַראָפּ־פלי־איבונגען אויף די שויבן.

די שעהן אין חדר זענען געווען זייער לאַנגע, פון אינדערפרי ביז גאָר בין־השמשות. אַז דער לאַנגוויל איז אַריבער אַלע גרענעצן האָט מען זיך אַרויסגעכאַפּט אין הויף מיטן אויסרייד, אַז מע גייט אויף „נקיות״. אין אָפּטרעט, אָדער צווישן די קלעצער, איז מען געזעסן מיט אָפּגעשפּילעטע הויזן און געשמועסט. מע האָט זיך גאָרנישט געאײַלט אָפּצופּאַרטיקן זיך און גיין צוריק. אָבער צו לאַנג האָט מען זיך נישט געקענט פאַרזיצן, ווייל דער רבי פלעגט קומען זען, וואָס מיר טוען און אונדז אַריינטרייבן צוריק אין „חדר״.

*

אויפן צווייטן זמן איז אָנגעקומען אין „חדר״ אַ גאַנצע כאַליאַסטרע מיידלעך, אַלע פון דער ברייט־צעצווייגטער קיינאנעס־משפחה. בלאָנדע מיידלעך מיט רויטע בעקלעך, שיין, ריין, כמעט אויסגעפּוצטע ווי ליאַלקעס; אַזוי האָבן זיי אויסגעזען אין מיינע אויגן. זיי פלעגן ברענגען מיט זיך גרויסע קוכנס, אָנגעשמירטע דיק מיט פּוטער; אויך פלעשלעך מילך. גלייך פאַר פרי פלעגן זיי זיך אַ נעם טאָן צו דער אכילה; זיי האָבן געגעסן מיט אַפּעטיט, נישט מחמת הונגער, נייערט לשם פּוסטער באַרימעריי, צו ווייזן, אַז זיי זענען רייך און קענען זיך פאַרגינען צו האָבן דאָס בעסטע.

איך האָב זיי פיינט געהאַט בכלל און אויך פאַר זייער זיך־אויספּיינען. מיין שוועסטער, רחל, וואָס האָט איצט געלערנט מיט מיר אין „חדר״ און איז געזעסן אין דער אָנפאַנגערס כיתה, האָט זיי אויך נישט האָלט געהאַט. צווישן איר און די קיינאנעס מיידלעך זענען פאָרגעקומען אָפטע קריגערייען און איך, פאַרשטייט זיך, האָב זיך תמיד אַנגענומען פאַר מיין שוועסטער. די אָננעמעכץ איז געטאָן געוואָרן נישט מיט די הענטלעך, מחמת קיין גבר בין איך נישט געווען, נאָר מיטן מויל. עס זענען אָנגעגאַנגען מויל־שטרייטערייען, זידל־קאַמפּאַניעס. דאָס הויפּט־געווער, וואָס מען האָט דאָ אָנגעווענדט מיט אַ פאַרניכטנדיקן עפעקט, איז געווען צונעמעניש־געבעכץ.

עס איז מערקווירדיק, וואָס די פיינטשאַפט, וועלכע האָט געהערשט צווישן די עלטערן, האָט זיך איבערגעגעבן צו די קינדער.

אַ שטענדיקע אומאויפהערלעכע מחלוקת איז אָנגעגאַנגען צווישן די קיינאנעס מיידלעך און מיין שוועסטער און איך, ווי איר ברודער און באַשיצער, בין ממילא אַריינגעצויגן געוואָרן אין אַלע מויל־געפעכטן. אַזוי ווי די הויפּט־קריגערס זענען

געווען מיידלעך, איז צו קיין פויסט־געשלעגן קיינמאָל נישט דערגאַנגען, כאָטש די שנאה האָט געפלאַקערט אַ גאַנצן זמן און נישט אויסגעזוכן זיך אויסצולעשן.

די קיינאַנעס מיידלעך האָבן געהאַט גוטע קעפּלעך און האָבן שוין געזאָגט „עברי" גאָר נישט שלעכט און הויך, קלאָר און דייטלעך, מיט אָנגענעמע קולכלעך, און איך וואָלט געהאַלטן פון זיי. איך האָב אָבער זיי נישט געקענט פאַרגעבן זייער פּוסטע גאווה, זייער גרויסהאַלטעריי, זייער זיך אַרויסשטעלן מיט זייערע קאָסטיומען, באַטיסטענע קליידלעך מיט שיינע אוקריינישע אויסהעפטעכצן.

*

צייט צו שפּילן זיך איז געווען אַ זייער באַגרענעצטע, סיידן בין־הזמנים, ווען עס פאַלן אויס די גאָר חשובע יום־טובים. אין מיטן זמן זענען די שפּילערייען פאָרגעקומען הויפּטזעכלעך פרייטיק נאָך האַלבן טאָג, ווען מען איז געווען פריי פון „חדר". דעמאָלט האָט מען זיך געשפּילט ערגעץ אויף אַ הויף, וואָס ווייטער פון אייגענעם פלאַץ און הויז און אויג פון טאַטע־מאַמע.

איך האָב זיך געשפּילט, ווי אַלע קינדער פון מיין עלטער, אין זעלנערס, אין געריכט. מען פלעגט כאַפּן אַ גזלן, א גנב און אים משפטן און פאַרמשפּטן. איך האָב זיך פרי אויסגעצייכנט אין „פּאַליאַן"־שפּיל, אַ פאַרווייליונג, מיט וועלכער אויך עלטערע קינדער פון מיר האָבן זיך אָפּגעגעבן.

מ׳לייגט אַוועק צוויי ציגל, מ׳לאָזט אַ שטיקל ריווח צווישן זיי. אַ העלצל פאַרשפּיצט פוןביידע זייטן לייגט מען אַוועק אויף די ציגל מיט איין שפּיץ אויף איינעם מיטן צווייטן — אויפן צווייטן; מיט אַ פלאַך, שמאָל ברעטל גיט מען אַ קלאַפּ אויפן פאַרשפּיצטן קלעצל, אַזוי אַז עס גיט אַ שפּרונג פון אָרט. דאַן כאַפּט מען עס אונטער און מען גיט אים אַ געזונטן זעץ און עס טראָגט זיך אַוועק אויף אַ היפּשן מרחק. מען מעסט אָפּ דעם שטח פון זיין אָפּפלי. דער צווייטער, דער מיטשפּילער, דאַרף אים כאַפּן מיט די הוילע הענט און אַ וואָרף טאָן אויף צוריק. וואָס נענטער צו דער פּאָזיציע פון די ציגל עס קומט צו — אַלץ בעסער.

איך האָב אויך האַלט געהאַט אַרומצוגיין מיט ניסלען, שיינע יהודיתעס בנאָק, איבער די פעלדער, אומפאַרבויטע פלעצער און אומפאַרצאַמטע הויפן און קלייבן שטיינער, וועלכע איך האָב געטראָגן אין שיינע יהודיתעס הויף אַריין. ביי מיר איז עס געווען שפּיל לשם שפּיל, ריינע פאַרווייליונג אָן קיין אַנדערע אַבזיכטן, אָן קיין תכלית. נישט אַזוי האָט, אָבער, געקוקט אויף דעם ניסל. אַז עס האָט זיך אָנגעקליבן אַ היפּשע גרודע שטיינער האָט ער פאַרקויפט פאַר זַ פּאָר קאָפּיקעס צו איינעם, וואָס פלעגט קומען מיט אַ האַנטוועגעלע. אַמאָל אויך מיט אַ פערד־און־וואָגן און צונעמען די שטיינער. אַז איך האָב זיך דערוווּסט, אַז מיין שפּיל־פּראַצע ווערט פאַרשוועכט דורך אַ מקח וממכר טראַנסאַקציע, האָט עס מיך זייער געערגערט. איך האָב אינגאַנצן פאַרלאָרן דעם חשק צו קלייבן און שלעפּן די שטיינער; איך האָב ניסלען מער נישט געהאָלפן. דער גאַנצער ענין פון פאַרקויפן און קויפן איז מיר אָרגאַניש געווען דערווידער.

איך האָב געהאַט אַ חבר, וואָס האָט געוווינט אויף דער אַנדערער זייט פון פּאַרק. זיין פֿאָטער האָט געהאַט אַן אייזנקראָם. דאָס ייִנגל האָט פֿאַרמאָגט אַ וועלאָסיפּעדל אויף דריי רעדלעך: איין גרויס רעדל פון פאָרנט, און צוויי קלענערע פון הינטן. אויף דעם וועלאָסיפּעדל איז ער אַרומגעריטן, ווי להבדיל אויף אַ פערדל, איבערן גאַנצן הויף. ער איז געווען אַ גוטער חבר און פון צייט־צו־צייט האָט ער צוגעטיילט דעם פאַרגעניגן אויך מיר, געלאָזן זיך אַרויפזעצן און אָפּפאָרן אַ שטיקל מהלך אויף זיין „שטאָלענעם פערדל״. איך בין געווען אויפן זיבעטן הימל. דאָס רייטן האָט געהאַט אַלע טעמ׳ן. איך האָב אָנגעקוואָלן און זיך איבערגעגאָסן פון פאַרגעניגן. איך האָב זיך ביז איצט גאָר נישט געקענט פאָרשטעלן, אַז דער גוטער גורל קען צושטעלן צו די קליינע מענטשנקינדער אַזעלכע פאַרשיכורנדיקע תענוגים. אַלע פרייטיק, ווי נאָר איך האָב זיך אָפּגעפּטרט פון „חדר, בין איך געלאָפן הענדום־פּענדום צום חבר, כדי צו קריגן כאָטש אויף אַ פּאָר מינוט די געלעגנהייט צו רייטן.

*

שבת פלעגט דאָס שפּילן זיך ס׳רוב פאָרקומען אין הויז. אין די הויפן האָט מען קיין סך נישט געקענט אויפטאָן. ס׳רוב זאַכן, מיט וועלכע מען וואָלט זיך געקאָנט שפּילן, זענען געווען מוקצה, מען האָט זיי אין האַנט נישט געטאָרט נעמען. אין די קעשענעס האָט מען קיין זאַך נישט געטאָרט טראָגן. אַזוי, אַז דאָס בעסטע איז שוין געווען זיך פאַרוויילן אין שטוב.

דאָס שפּילן זיך איז פאָרגעקומען אין „זאַל״, דאָס גרעסטע, שענסטע און ריינסטע צימער אין גאַנצן הויז. אַהער איז כמעט קיינמאָל קיינער נישט אַריינגעקומען. עס איז געווען שיער נישט דער „קדשי־קדשים״ פון דער וווינונג. עס איז געשטאַנען ליידיק כמעט אַ גאַנצן יאָר. בלויז אַ גאָר געהויבענעם גאַסט האָט מען דאָרט אויפגענומען. אויף די ווענט זענען געהאָנגען גרויסע שפּיגלען. דאָס מעבל איז באַשטאַנען פון אַ האַלבן טוץ אויסגעבעטע שטולן און צוויי סאָפעס באַזאָרגט מיט צודעקעכצן קעגן שטויב, אַ רונדער טיש צוגעדעקט מיט אַ טישטוך; אויף די פענצטער־שוועלן זענען געשטאַנען גוט צוגעזייענע און פיין־צעוואַקסענע וואַזאָנעס.

דאָ זענען די קינדער זיך צוזאַמענגעקומען אונז — געקרוינט אַ קעניג, אַ יידישן קעניג. פאַרוואָס האָבן די גויים אַ קייסער און די יידן נישט?! די יידן דאַרפן אויך האָבן אַ מלך און זיין פּאָרטרעט זאָל הענגען אויף דער וואַנט. אַז מיר זענען אין גלות איז וואָס ? !

אַ פאַטערשטול האָט געדינט פאַר אַ געהויבענעם טראָן.

וועמען האָט מען אויסגעקליבן פאַר אַ מלך? דעם יינגסטן, משהקען. עס שיקט זיך נישט אַ קעניג אָן אַ קעניגין, האָט מען דעם מלך פאַר אַ מלכה געגעבן זיין יינגסטע שוועסטערל, מאַשקען. פאַרוואָס האָט מען געזאַלבט פאַרן קעניג דווקא משהקען? עס איז פאַראַן אַ שכל דערביי. ער איז געווען דער יינגסטער און פאַר קיין אַנדער ראָלע, וואָס וואָלט פאָדערן פאַרשטענדעניש, האַנדלונג, איניציאַטיוו האָט ער זיך לחלוטין

נישט אויסגעטויגט; צו זיין אַ קייסער האָט ער גאָרנישט געדאַרפט טאָן, ווי בלויז זיצן אויפן טראָן און בלאָזן פון זיך ווי אַן אינדיק. און דאָס איז די איינציקע זאַך, וואָס ער האָט געקענט; ער האָט געהאַלטן שטאָט מיט גרויסן אָנשטעל.

איך בין צוליב וועלכן־עס־איז טעם באַשטימט געוואָרן פאַר דעם שעף פון דער אַרמיי, וואָס האָט נישט עקזיסטירט, אַזוי אַז איך בין געווען אי דער שעף און אי די גאַנצע אַרמיי.

הגם אין שפּיל איז נישט געווען וואָס צו טאָן, דאָך האָבן מיר זיך אָפּגעשפּילט אַ גאַנצן טאָג און עס איז אונדז נישט לאַנגווייליק געוואָרן. אַלץ, וואָס מיר האָבן געהאַט צו טאָן איז היטן דעם טראָן און זיך בוקן און קניען און ווידער בוקן און קניען פאַרן גרויסן קעניג און פון דעם, פון דער דאָזיקער הכנעה, האָבן מיר זיך געפילט דערהויבן: מיר זענען קרובים למלכות.

*

איך קום פון „חדר" שפּעט אין אָוונט. עס איז שוין קאַלטלעך, די טעג זענען קורצע, אין די גאַסן איז אַ שליאַכאַטע. דאָס גיין אַהיים איז מעין אַ פּאַראַד אָדער פּראָצעסיע. מע גייט מיט אָנגעצונדענע לאַמטערנעס; די לאַמטערנעס זענען פּאַפּירענע, אייגן־געמאַכטע. די קינדער האָבן אַליין אויסגעקנייטשט דאָס פּאַפּיר, אַזוי אַז עס האָט זיך באַקומען אַ סקעלעט פון אַ לאַמטערנע. מען האָט געדאַרפט אַריינשטעלן אַ דעק, די לאַמטערנס האָבן זיך צעצויגן און זיך אויפגעלייגט, עלעהיי אַ האַרמאָשקע אָדער אַ גוט אויסגעשמירטע כאַליעווע. צו מאַכן דאָס פּאַפּיר דורכזיכטיק, אַז דער שיין פון ליכטל זאָל קענען דורכדרינגען דורך אים און באַלייכטן דעם וועג, האָט מען עס אויסגעווייקט אין פעטס אָדער אין קעראָסין.

מען האָט מיך, פאַרשטייט זיך, צוגעפירט ביזן הויף, דאָ האָב איך אַליין געדאַרפט דורכלויפן די קליינע שטרעקע אין דער פינצטערניש. די לאַמטערנע האָט בלויז צעררייצט און צעהודערט אַ ביסל דעם חושך פון דער נאַכט. פאַרזינדיקט יענע גוטע צייטן ווען דער יעדוואַבנער, אַ בחור אַ לערנער, פלעגט מיך קומען אָפּנעמען און ברענגען צו פירן אַהיים. איך בין אַריינגעפאַלן אין שטוב אַ פאַרסאָפּעטער, אַ האַלב־לעבעדיקער.

קיינער קוקט זיך אויף מיר נישט אום; נישט ווי אַלע מאָל, וואָס ווי נאָר איך האָב זיך באַוויזן, האָב איך אַרויסגערופן אינטערעס ביי די קינדער און זעלדע האָט מיר גלייך צוגעטראָגן עסן.

איך חידוש זיך, אין שטוב, שפּיר איך, הערשט עפּעס אַן אָנגעשטרענגטקייט, אַ פאַרשטיקטקייט, אָבער נישט פון טרויער, נייערט, פאַרקערט, פון אונטערדריקטער, אין זיך פאַרבאַהאַלטענער שמחה. דאָס האַרץ איז פול מיט פרייד, אָבער מ׳האָט מורא זי אַרויסצוווייזן פאַר אַ זייטיקן.

איך פאַרמאָג אַ שאַרפן חוש־הריח. איך דערשמעק, אַז עפּעס וויכטיקס און גוטס האָט פּאַסירט.

וואָס איז עס?

מיין שוועסטערל, רחקע, וואָס איז מיט מיר דעם זמן נישט געגאַנגען אין „חדר" און זי איז געווען אין שטוב, קלערט מיך אויף:

— דו ווייסט? דער קייסער איז געשטאָרבן.

— פונוואַנעט ווייסטו עס?

— דער טאַטע האָט געזאָגט.

— דאַרף מען זיך פרייען?

— אַוודאי, ער איז געווען שלעכט צו יידן.

מיט אַ שעה צוריק האָט דעם רב באַזוכט דער בירגערמייסטער. ער איז געווען אַ פּאָלאַק, אַ פּאַטריאָט, אָבער זיין פּאַטריאָטיזם האָט ער געהאַלטן אונטער שלאָס און ריגל. ער איז אַריין מיט אַ געמאַכטער טרויעריקער מינע:

— אונדזער אימפּעראַטאָר איז געשטאָרבן — זאָגט ער אָן די ידיעה אין אַ שטים וואָס איז אָנגעלאָדן מיט פאַרשטיקטער פרייד און געמאַכטן מכלומרשטן אומעט.

— מע דאַרף דערקלערן פון מאָרגן־אָן טרויערטעג.

דער רב שטימט מיט אים איין, אַז דאָס פאָטערלאַנד האָט געליטן אַ גרויסן פאַרלוסט.

דער רב, ר׳ יהודה ליב, איז געווען אַ טאָפּלטער: אי עכטער רב און אי „קאַזיאָנער" ראַבינער. דאָס הייסט, ער האָט אָנגעהאַלטן אַ ברעקל רעגירונגסאַמט.

די פּאָלאַקן אין שטעטל האָבן זיך געפרייט און זיי האָבן גוט געוווּסט, אַז די יידן פרייען זיך נישט ווייניקער פון זיי, אָבער איינער פאַרן אַנדערן האָט מורא געהאַט אַרויסצוווייזן די פרייד; נאָך מער האָט מען זיך געשראָקן פאַר די מיליטערלייט, פאַר די באַאַמטע, פאַר די „קאַצאַפּעס", וואָס האָבן זיך געפונען אין שטעטל.

איך בין געווען מלא שמחה, מאָרגן דאַרף איך נישט גיין אין „חדר" און נישט אָנקוקן דעם פאַרהאַסטן פּרצוף־פּנים פון מיין ערגסטן שונא, דעם רבין.

ווען אַלע טאָג שטאַרבט אַן אַנדער גוי־רשע, יאָ קעניג, צי נישט קעניג, וואָלט דאָך געווען „ליהודים". איך האָב פיינט געהאַט מיין רבין, אָבער דעם טויט האָב איך אים נישט געוווּנטשן... מע טאָר נישט שילטן קיין יידן, און אַ רבין אוודאי נישט, ווי שלעכט ער זאָל נישט זיין.

דער רב־רבינער האָט גלייך געלאָזט וויסן אַלע באַלעבאַטים פון שטעטל, אַלע גבאים פון די שולן און אַלע שמשים.

אויף מאָרגן האָט מען אָנגעצונדן ליכט אין אַלע קלויזן. דער רב האָט אָנגעזאָגט, מע זאָל זאָגן תהילים, קאַפּיטל ק״ט.

אָראָפּגעקומען די גאַנצע „נאַטשאַלסטוואָ" פון שטאָט.

דער גרויסער בית־מדרש איז געווען געפּאַקט. דער רב אַליין האָט געזאָגט מיט אַן אומעטיקער פאַרזיפצעטער און פאַרקרעכצטער דביקות, אויף די גאָר הויכע טענער פון זיין באַריטאָן, די פּסוקים פון תהילים:

„זיינע קינדער זאָלן ווערן יתומים און זיין ווייב — אַן אלמנה. און וואָגלען זאָלן זיינע קינדער, בעטלען און זוכן ברויט... קיינער זאָל נישט נויגן צו אים קיין גנאָד און קיינער זאָל נישט לייטזעליקן זיינע יתומים... פאַרוואָס ער האָט אָפּגעזאָגט דעם אָרעמאַן און

דעם אביון... ער האָט ליב געהאַט די קללה, זאָל זי קומען צו אים. ער האָט נישט געוואָלט קיין ברכה — זאָל זי זיין ווייט פון אים, זאָל ער אָנטאָן די שילטעניש ווי אַ מלבוש לויט זיין מאָס, און זי זאָל אַריין אין זיין אינעווייניקייט ווי אַ וואַסער און ווי בוימל — אין זיינע ביינער. זי זאָל זיין פאַר אים ווי אַ בגד, אין וועלכן מען וויקלט זיך איין, און ווי אַ גאַרטל זאָל זי אים אַרומנעמען..."

דער רב האָט אָפּגעזאָגט דעם גאַנצן קאַפּיטל תהילים און דער בירגערמייסטער איז שיר נישט צעגאַנגען געוואָרן אין טרויער...

*

איך בין אָנגעקומען צו אַ נייעם רבין, אַ גמרא־מלמד, אַ באַיאָרנטער ייד מיט אַ שיינעם איידעלן הדרת־פנים, מיט אַ גרויער באָרד. ער איז געווען אַ מזג־טוב, אַליין אַ חלוש — ער האָט געליטן אויף די פיס. אויך די רביצין איז געווען אַ בנעימותדיקע, איידעלע פרוי, וואָס האָט זיך אין „חדר" כמעט קיינמאָל נישט געוויזן. זי איז געזעסן אין איר קאַמער, אָדער געטאָן איר אַרבעט אין קיך. דער רבי האָט געהאַט אַן איידעם און ער האָט געוווינט מיטן רבין. דאָס פאַרפּאַלק האָט געהאַט אַן אַלקער פאַר זיך. דער איידעם פלעגט זיצן אַ גאַנצן טאָג און אַרבעטן, מאַכן לעדערנע זאַכן: טייסטערס, פּרויען־הענטשקעס וכדומה. זיין אַרבעט איז געווען ריין, שיין, עלעגאַנט. ער האָט אָבער קיין „פּאַטענט" נישט געהאַט, דאָס הייסט, ער האָט נישט געצאָלט דער רעגירונג פאַר דער דערלויבעניש צו אַרבעטן און פאַרדינען אויף ברויט פאַר זיך און זיין ווייבל, דעם רבינס טאָכטער. האָט מען געמאַכט אָבלאָוועס גאַנץ אָפט. פּאָליציי פלעגט זיך אַריינרייסן, פּרובירן אים כאַפּן ביי דער אַרבעט. דער רבי פלעגט בעת אַזעלכע איבערפאַלן ציטערן ווי אַ בלאַט. דער איידעם האָט אויף גיך פאַרשטעקט די אויסגעאַרבעטע פּראָדוקטן און אויך דאָס ביסל רויע מאַטעריאַל. קיין סך איז נישט געווען וואָס צו באַהאַלטן, און אַליין האָט ער געמאַכט פליטה דורכן פענצטער פון אַלקער, וואָס איז אַרויס אין אַ הויף. די הויז־זוכונגען און איבערפאַלן האָבן זיך ס'רוב געענדיקט מיט אַריינשטעקן אַ ריכטיקע מטבע. דעם שטייער־באַאַמטן און דעם פּאָליציאַנט, וואָס האָט אים באַגלייט. די שרעק איז געווען גרויס, אָבער דער רבי האָט נישט מפסיק געווען דאָס קנעלן; ער האָט נישט געוואָלט אַרויסווייזן, אַז אים איז די זאַך נוגע, מען זאָל זיך נישט טשעפּען צום „חדר" און האַלטן אים פאַראַנטוואָרטלעך פאַר די חטאים פון איידעם.

מיר איז אין אַזעלכע איבערפאַלן דאָס האַרץ שיר נישט אַרויסגעפאַלן פון פחד. עס האָט זיך פאַרטליעט אין מיר אַ שנאה צו דער פּאָליציי און טאַקע צו דער רשעות־דיקער רעגירונג. ס'טייטש, וואָס ווילן זיי פון מיין שטילן, גוטן רבין! פאַרוואָס שרעקן זיי אים איבער?

דאָס געפיל פון ליבע, וואָס אַ יידיש קינד שפּירט געווייינטלעך צו זיין גייסטיקן פאָטער, וואָס לערנט אים תורה, מצוות און מעשים טובים און וועלכע איך האָב נישט געקענט אָפּגעבן מיין ערשטן רבין, האָב איך אַצינד אָפּגעגעבן ווי אַ חוב מיט פּראָצענט מיין צווייטן רבין, איך האָב אים ממש פאַרהערלעכט.

דאָ, אין חדר, האָט געלערנט אויך ניסל, שיינע יהודיתס. ער איז געווען הויכ־געוויקסיק און מיט דריי יאָר עלטער פון מיר, און געקענט אַ סך וויניקער פון מיר אין די שוואַרצע פינטעלעך. און גאָר קיין וווּנדער נישט. ניסל האָט זיך קיינמאָל נישט איינגעהערט ווי דער רבי טייטשט די ווערטער אין „אלו מציאות" אָדער אין אַ קאַפּיטל ישעיהו. ניסל האָט בשעתן לערנען געהאַלטן די הענט פאַררוקט אין „סקאַמייקע" און עפּעס געמייסטרעוועט, פאַרריכט אַ צעבראָכענעם חפץ, אָדער איינגעבונדן ביכלעך. ער האָט פאַר זיי קונדן און האָט געקראָגן באַצאָלט פאַר זיין אַרבעט. דאָס לערנען איז אים אין קאָפּ נישט געקראָכן, ער האָט תמיד געהאַט עפּעס בילכערס צו טאָן.

ניסל איז געווען, אייגנטלעך, וועלפקעס * חבר, הגם וועלפקע האָט געלערנט ביי אַן אַנדער גמרא־מלמד, פון די געהויבענע, וועמען מע האָט געהאַלטן פאַר אַ שטיקל למדן. ער איז געווען אַ שוואַרצלעכער, אַ הויכער, אַ דאַרער, מיט אַ קורץ אונטערגעשאָרן בערדל; געווען אַ קרענקלעכער. זיין נאָמען איז געווען ר׳ אבא, אָבער די תלמידים האָבן אים גערופן דער „שטרויענער קאָזאַק".

*

דער „חדר" האָט געהאַט אַ גרויסן בשותפותדיקן קאָרידאָר מיט אַ שניידער. זיין נאָמען האָט געקלונגען אין מיינע אויערן אַ ביסל טשיקאַווע: „קושמענדער". מעגלעך, אַז דאָס איז גאָר קיין נאָמען נישט געווען, נאָר אַן איבעררופעניש, וואָס האָט אין זיך אַריינגענומען אַ טייל פון „שמענדריק". אָבער מיטן שניידער האָב איך נישט געהאַט קיינע פאַרבינדונגען און זיין נאָמען צונעמעניש וואָלט מיר אינגאַנצן נישט אינטערעסירט, ווען ער האָט נישט אַ זון, וואָס האָט געלערנט אין איין „חדר" מיט מיר.

דער זון איז געווען אַ בן־יחיד, מיט אַ צוויי יאָר עלטער פון מיר. דאָס ייִנגל האָט געהאַט אַ שווערע תפיסה, אָבער זיין טאַטע, דער שניידער, האָט געגלויבט, אַז תורה איז אַזאַ זאַך, וואָס מען קען עס אַריינקלאַפּן איינעם אין קאָפּ אָדער איינגעבן איבער־געוואַלד עלעהיי אַ ביטערע רפואה. אים האָט זיך דווקא געוואָלט מאַכן פון זיין תכשיט אַ „לערנער". אַזוי ווי ער איז געווען אַ באַלעבאַטישער שניידער, האָט גוט פאַרדינט און האָט זיך געקענט לאָזן קאָסטן אויף שכר־לימוד, האָט ער אָפּגעגעבן זיין בן־יחיד אין אַ גוטן „חדר", טאַקע צו מיין רבין, אים אָנגעבאָטן גוט משלם צו זיין. האָט ער געבעטן דעם רבין, ער זאָל אויף זיין זון אַכטונג געבן, און פאַר דער ספּעציעלער השגחה וועט ער באַקומען עקסטראַ באַצאָלט חוץ דעם באַדונגענעם באַלוין.

מיט פּשוטערע ווערטער מיינט עס, אַז ער האָט דעם רבין בפירוש אָנגעזאָגט, אַז ער זאָל קיין פּעטש נישט קאַרגן, „שינדן די פעל", אַבי פון ייִנגל זאָל ווערן אַ לייט.

דער רבי האָט געהאַט אין „חדר" אַ כיתה, מיט וועלכער ער האָט געלערנט אי גמרא און אי נביאים־אחרונים און אויך משלי פון די כתובים. האָט דער רבי, וואָס האָט נישט געקענט זיך אָפּזאָגן פון דעם אָנלאָקנדיקן אָנבאָט מצד דעם שכן, קושמענדערן,

---

* אבא׳ס ברודער.

אַריינגענומען זיין זונדל אין אָט דער כיתה, וואָס איז געווען צו אַדוואַנסירט פאַרן יינגל מיט זיינע קנאַפּע קענטענישן אין די „שוואַרצע פינטעלעך".

אַ גאַנצע וואָך איז דאָס לערנען געגאַנגען כשורה אין „חדר". פּרייטיק אָבער, ביים איבערחזרן און, אַזוי צו זאָגן, „עקזאַמינירן", האָט זיך געטאָן חושך. דאָס יינגל קושמענדער האָט נישט געוווּסט דעם פּירוש המלות פון די אָפּגעלערנטע קאַפּיטלעך. די עברי איז ער דורכגעקראָכן אָן שוועריקייטן, אָבער מיטן טייטש איז געווען געברענטע צרות. די עקזעקוציע האָט זיך אָנגעפאַנגען גלייך פונדערפרי, און זי האָט אָנגעהאַלטן ביז נאָך האַלבן טאָג, ווען דאָס לערנען האָט זיך געענדיקט. פאַר יעדן קאַפּידרעך פאַרטייטשטן וואָרט זענען געפאַלן פּעטש ווי שפּענער, היליכיקע פּעטש, פּרעסק אין די ציינער.

דאָס שלאָגן האָט לחלוטין גאָרנישט געקענט אויפטאָן; דעם רבינס קלעפּ זענען געווען אַרויסגעוואָרפן; עס האָט געהאַט אַזאַ זינען, ווי שמייסן די באַנק, שלאָגן אַ באָק, ער זאָל געבן מילך. איך מיט מיין פּעדאַגאָגישן חוש האָב ווייטיקדיק-פאַרדראָסלעך געפילט, אַז דאָ איז נישט געווען קיין פראַגע פון יינגלס נישט וועלן לערנען, ער האָט פּשוט מיט זיינע ווייכע ציינדלעך נישט געקענט איינבייסן די צו האַרבע און האַרטע רייד פון נביא, וואָס זענען געזאָגט געוואָרן פאַר אַ בעסערן און העברעיש-באַהאַוונטן עולם. די אויסדרוקן — צו שיין, צו געפליגלט, צו הויך. דער יונגער קושמענדער האָט געדאַרפט לערנען די נביאים-ראשונים, זיי וואָלט ער דורכקריכן מיט אָנשטרענגונג.

מעגלעך, אַז דער רבי האָט עס באַגריפן, אָבער אָפּזאָגן זיך פון פעטן פינאַנציעלן ביסן, מישטיינס-געזאָגט, ביי זיין אָרעמקייט, האָט ער נישט געקענט. אינגאַנצן לאָזן דאָס יינגל ביי זיין נישט-ווייסן און נישט-פאַרשטיין איז אים געווען אומפּאַסיק; ער קריגט דאָך באַצאָלט טאָפּלט אי פאַרן קנעלן מיט אים און אי פאַרן אונטערטרייבן; האָט ער געטריבן דעם לאָשעק מיט דער בייטש, האָפנדיק אפשר טאָמער וועט פאַרט פּאַסירן אַ נס, און דער לאָשעק וועט אַ שלעפּ טאָן דעם איבערגעלאָדענעם וואָגן, וואָס איז איבער זיינע כוחות. אויספראַווען פאַר אים אַ באַזונדער וועגעלע מיט אַ לייכטער משא, דאָס הייסט, לערנען מיט אים באַזונדער, און לייכטערע קעגנשטאַנדן, איז ער נישט געווען ביכולת אי מחמת מאַנגל אין צייט און אי מחמת דעם, וואָס זיך אַרונטערלאָזן וואָלט זיין קעגן זיין פּאַרנומענער פּאָזיציע אין דער היעראַרכיע פון מלמדות: אַ גמרא־מלמד וועט נישט ווערן קיין חומש-מלמד, דאָס באַטייט דאָך אַ ירידה. זאָל ער צוליב דעם איין „פּויער" זיך אַראָפּלאָזן און ווערן אַ דרדקי־מלמד! איז אים געבליבן איין אויסוועג: שמייסן און פּאָרן, און אולי ירחם — ער קריגט דאָך שכר פאַרן ברעכן די ביינער.

איך בין געווען אַ רך־לב. איך האָב נישט געקענט פאַרטראָגן די עקזעקוציעס. פרייטיק, אין די שעהן, ווען דער רבי האָט זיך אָפּגעגעבן מיט קושמענדערס יינגל, פלעג איך אַרויסגיין אויף נקיות און זיך זאַמען אַזוי לאַנג ווי נאָר מעגלעך.

דער רבי האָט פיל פאַרלאָרן אין מיינע אויגן פאַר זיין שפּילן די ראָלע פון אַ שלעגער, אַ ראָלע, וואָס האָט זיך גאָרנישט געפּאַסט פאַר אים.

*

דער „חדר" האָט געהאַט אַ צוגאָב צום רבין און דאָס איז געווען דער רוסישער לערער. ווי איז געווען זיין נאָמען? די קינדער האָבן אים ביים נאָמען נישט גערופן. ער איז געווען אַ קליינגעוואַקסיקער, אָבער אַן אָנגעגאָסענער ווי אַ פעסל, אַזוי אַז ער איז געווען „ברייטער ווי לענגער", ווי דאָס ווערטל גייט. די יינגלעך תלמידים האָבן אים גערופן „בולקע". זיין אַרבעט איז באַשטאַנען אין קומען אין חדר אויף אַ שעה אָדער צוויי און לערנען מיט חדר־יינגלעך רוסיש לייענען און שרייבן און אויך חשבון, אַביסל אַריטמעטיק.

ביידע לימודים האָבן זיך מיר געגעבן זייער לייכט. רוסיש איז מיר נישט געווען פרעמד. איך האָב געקאָנט פאַרשטיין די „ערלים", די פאַראַבקעס אין זיידנס הויף, און זיי האָבן גערעדט אַ לשון, וואָס איז געווען זייער ענלעך צום ביכלשן רוסיש וואָס „בולקע" האָט מיך געלערנט. אָבער ממש פאַרליבט בין איך געווען אין חשבון. איך האָב זיך לייכט אויסגעלערנט צוזאַמענשטעלן אַ כפל־טאַבעלע, וואָס איז דערגאַנגען ביז הונדערט. די ציפערן זענען געווען אויסגעשטעלט אַזוי, אַז אַן רעכענען האָט מען גלייך געקראָגן דעם ריכטיקן ענטפער. אַלץ, וואָס מען האָט געדאַרפט טאָן, איז אַ קוק טאָן אויפן נומער אין דער האָריזאָנטאַלער און ווערטיקאַלער ליניע און אין דעם פונקט, וווּ אָט־די צוויי האָקן זיך איבער, איז געשטאַנען דער ענטפער. ווען איך האָב זיך געלייגט שלאָפן, האָב איך אַוועקגעשטעלט לעבן בעט אַ שטול און אויף אים, אויפן גוזעס־פּלאַץ, האָב איך „געלייזט" אַריטמעטישע „פּראָבלעמען", אויפגאַבעס (זאַדאַטשעס) פון אַ ביכל מיטן נאָמען דער „אויפגעבער" (זאַדאַטשניק).

מיט צוויי יאָר צוריק. איך בין נאָך אין „חדר" נישט געגאַנגען, פלעג איך אָבער גיין באַגעגענען וועלפקען, ווען יענער קומט אַרויס פון אַבאַ׳ס, דעם שטרויענעם קאָזאַקס „חדר". איך באַגעגען וועלפקעס חברים, זיי גייען עסן וואַרעמעס.

— ווּ איז מיין ברודער?

— „בולקע" האָט אים פאַרהאַלטן, אָפּגעשטעלט אָן וואַרעמעס פאַר אַ שטראָף.

— אַזוי גאָר? — בין איך פאַרחידושט.

די יינגלעך ריידן מיך אָן, איך זאָל אַריין אין „חדר", ווּ בולקע לערנט איצט מיט אַ צווייטן קלאַס, און צוגיין צום לערער און זאָגן צו אים בזה הלשון:

— „בולקע, פאַרוואָס לאָזט איר נישט מיין ברודער, וועלפקען, גיין עסן"? און דאָס וועט העלפן און ער וועט וועלפקען באַפרייען.

וואָס טוט מען נישט פאַר אַן אייגענעם ברודער?! איך האָב נישט געוווּסט, אַז „בולקע" איז אַ צונאָמעניש, טוּ איך וואָס די יינגלעך הייסן מיך.

איך בין אַריין און האָב זיך געווענדט מיט דער פראַגע צום לערער און אים אָנגערופן „בולקע".

דער לערער איז געוואָרן רויט ווי אַ בוראַק. דער „קלאַס" האָט זיך געשטיקט מיט געלעכטער. די תלמידים האָבן דערלעבט אַ נקמה אין פאַרהאַסטן לערער.

איך האָב גלייך געגומען חושד זיין, אַז איך האָב דאָ עפּעס אָפּגעטאָן אַ שרעקלעכע

זאַך. הגם איך האָב נישט געקענט באַגרייפן, וואָס דאָס איז געווען. אַ דערשראָקענער בין איך אַרויסגעלאָפן פון חדר און אַוועק אַהיים.

אין אַ שעה אַרום, איך זע „בולקע" איז דאָ. ער האָט מיך פאַרמסרט פאַרן טאַטן; ס'טייטשט, איך האָב אים מבייש געווען פאַר אַ גאַנצן קלאַס ייִנגלעך.

דער טאַטע האָט מיר אַפילו נישט אויסגערעדט. ער איז געווען זיכער, אַז איך האָב עס געטאָן אין פולער אומשולדיקייט, ווי די זאַך איז טאַקע געווען, אָבער מיר, ווען איך האָב זיך דערוווסט, וואָס איך האָב אין מיין תמימות אָפּגעטאָן, האָט מיין האַנדלונג שטאַרק פאַרדראָסן; איך האָב פאַרשעמט אַ לערער, וואָס איז אַ חצי־רבי.

נאָך אָט־דעם דורכפאַל בין איך געוואָרן פאָרזיכטיק. איך האָב גענומען טראַכטן, אַז מען דאַרף נישט אויספּאָלגן אַלץ, וואָס די עלטערע ייִנגלעך הייסן אָדער ראַטן מיר צו טאָן.

*

וועלפקע איז אַוועק מיט דער אלמנהס ייִנגל, וואָס איז געווען אין זיינע יאָרן; איך בין אים נאָכגעגאַנגען, ווי אַ קעלבל נאָך אַ קו, צום טייך, ריכטיקער, צו דער בריק, וואָס איז געהאָנגען אויף קייטן איבערן טייך נעטטא. דאָרטן איז געווען אַ קאַנאַל. דער טייך איז פון איין זייט בריק געווען אויף דער פלאַך מיט דעם ערד־ניוואָ, אויף דער צווייטער זייט איז ער געפלאָסן אין אַ טיפן טאָל, דער אַראָפּזינק איז געווען אפשר פון אַ הונדערט פוס. ווען נישט די בריק און די שליוזעס, וואָלט דאָ געווען אַ היפּשער וואַסערפאַל. אַז עס פלעגן אָנקומען פליטן און זיך דערנענטערן צו דער בריק, האָט מען אָנגעפילט דעם קאַנאַל מיט וואַסער אַזוי, אַז עס איז געווען אויף איין פלאַך מיטן טייך. מען האָט אַריינגעלאָזט די פליטן אין קאַנאַל און מ'האָט בהדרגה געלאָזט אַרויס־פליסן דאָס וואַסער, ביז דער וואַסערשפּיגל האָט זיך אויסגעגלייכט מיטן טייך אין טאָל. איצט האָט מען געעפנט די שליוזעס־טויערן, אַרויסגעלאָזט די פליטן און זיי זענען אַוועקגעשווומען בשלום.

*

איך בין געווען אַ גאָר שוואַכער עסער. קוים מיט צרות האָט מען ביי מיר געפּועלט איך זאָל כאָטש אויסטרינקען אַ האַלב גלאָז מילך איידער איך גיי אַוועק אין „חדר".

כדי איך זאָל אינגאַנצן נישט פאַרחלשט ווערן, האָט מען מיר מיטגעגעבן אין „חדר" אַריין אַמאָל אַ גאַנצן פּיאַטאָק, פינף קאָפּיקעס, אַמאָל בלויז אַ פּייעם, איך זאָל האָבן פאַרוואָס צו קויפן עסנוואַרג און אַ נאַשוואַרג.

איך בין אַוועק אינדערפרי אין חדר, גאָר אָן באַגאַזש. איך דאַרף נישט טראָגן מיט זיך קיין ספרים; דער סידור, תנ"ך און גמרא לאָז איך איבער אין „חדר" אַריינגערוקט אין דעם שול־בענקל.

עס איז אַ שײנער זומערדיקער יריד־טאָג. אָן אַ שיר פורן אָנגעשטעלט אויפן מאַרקפּלאַץ. די פערד אויסגעשפּאַנט, די האָלאָבליעס אויפגעהויבן; זײ זעען אויס ווי צווייגלאָזע אויסגעטריקנטע ביימלעך. דער מאַרק שווימלט מיט גויים און מיט ייִדן. מיט שווערקייט שנייד איך מיר דורך אַ שטעג אין קאָכעדיקן זידנדיקן מענטשן־ים.

איך האַלט דעם פּייעם פאַרקוועטשט אין האַנט, ער זאָל נישט אַרויספאַלן און פאַרלאָרן ווערן אין דעמדאָזיקן הוהאַ. איך טראַכט, וואָס זאָל איך קויפן פאַר מיין געלט, איך האָב באַשלאָסן דאָס מאָל נישט צו קויפן קיין נאַשעריי, נאָר עפּעס צום עסן.

איך גיי פאַרביי אַ שרענגע שטייערקעס, מאַרק־ייִדענעס מיט זייערע טישלעך; אויף די טישלעך כל־טוב. איך שטעל זיך אָפּ, באַטראַכט די נאַשערייען, די פרוכטן, די פאַרשיידענע יאַגדעס. שווער בייצושטיין דעם נסיון און זיך האַלטן ביי מיין באַשלוס. איך קווענקל זיך: וואָס זאָל איך אויסקלייבן? זאָל איך נאָכגעבן דעם יצר־הרע און קויפן אַ נאַשעריי? ניין, איך וועל אים נישט נאָכגעבן. מיין אויג פאַלט אויף די קעזלעך. אַ ווילדע מציאה: אַ פּייעם אַ שטיק. איך בין אַ בקי אין די פרייזן. איך בין דאָך אַ געניטער שטענדיקער קויפער; אַזאַ מציאה גדולה וועל איך נישט דורכלאָזן — איך קויף אַ קעזל.

אין „חדר" ווייז איך מיין בחצי־חינם איינגעהאַנדלטע שטיקל סחורה די חברים. אַלע באַוואונדערן מיין קניה. אייניקע פון די חדר־ייִנגלעך פרעגן מיך פאַנאַנדער, ווו איך האָב עס געקויפט, זיי וואָלטן אויך זיין בעלנים כאַפּן אַזאַ מציאה. אָבער פאַרלאָזן דעם „חדר" אויף אַזאַ לאַנגער צייט, וואָס וואָלט נעמען דאָס גיין, אפילו דאָס לויפן, אַהין און קומען צוריק, דאָס קענען זיי נישט טאָן. ווייטער זענען זיי גאָר נישט זיכער, אַז די קעזלעך האָט מען שוין נישט אויספאַרקויפט. עס איז דאָך אַ „יריד" מיט אַזויפיל אָנגעפאָרענע קונים.

איך עס מיין קעזל. אייגנטלעך האָב איך עס בלויז פאַרזוכט. עסן האָב איך עס נישט געקענט. גלייך נאָך די ערשטע ביסנס האָב איך זיך דערפילט איבערזעטיקט. איך קוק אויפן קעזל, וואָס איך האַלט אין האַנט, און קלער: וואָס זאָל איך טאָן מיט אים? מער עסן קאָן איך נישט. ברענגען אים מיט זיך אַהיים פון חדר האָט קיין זינען נישט. עס פעלט דען וואָס צו עסן אין הויז? און די מאַמע וועט זיכער אָנשרייען אויף מיר, הלמאי איך האָב געקויפט עפּעס צום עסן און עס דאָס נישט. אַרויסוואַרפן? מע טאָר נישט מבזה זיין גאָטס גאָב, און איך וועל עובר זיין אויף בל־תשחית. בלייבט פאַר מיר אָפּן איין איינציקער אויסוועג: זיך טיילן מיט חברים. איך צעטייל דאָס קעזל אויף פיר גלייכע חלקים. די ערשטע פאַרציע קריגט ניסל. אַלע פיר חברים עסן די חלקים פון קעזל און פאַסמאַקעווען זיך, האָבן שטאַרק הנאה פון דער אכילה און גיבן מיר אַ צוזאָג, אַז ווען זיי וועלן קויפן קעזלעך, וועלן זיי זיך מיט מיר אַזוי חבריש טיילן ווי איך מיט זיי. מידה כנגד מידה.

*

דער טאַטע האָט פונקט צו דער צייט באַדאַרפט גיין מיט אַ באַזוך צום מיליטערישן דאָקטער. מיין פאָטער, ווי אַלע רבנים אין שטעט און שטעטלעך, האָט זיך פאַרנומען,

צווישן אַ סך אַנדערע צרכי־ציבור באַשעפטיקונגען, מיט אַרויסראַטעווען וויל־קענעוודיקע יונגעלייט פון „יוונישע“ הענט. ער האָט נישט דערלאָזן, אַז אַ בחור אַ לערנער זאָל אָפּגעריסן ווערן פון תורה־לערנען און אַוועקגיין „דינען דעם קייסער“ און פּטרן דריי יאָר אויף מיליטערדינסט. אַרויסנעמען פון זעלנערײַ איינעם נאָכדעם ווי ער איז שוין אין געוואַנט, אויף סלוזשבע, האָט געהאַט אַ גאָר גרויסע מעלה; זײַן ניצול ווערן האָט קיין אַנדער יידן קיין שאָדן נישט גורם געווען. יעדעס שטעטל האָט געמוזט צושטעלן אַ באַשטימטע קוואָטע רעקרוטן. לכן, אַז מען האָט, דורך אונטערקויפן די דאָקטוירים און דעם הויפּט־באַאַמטן, באַפרייט איין יידן, האָט אַן אַנדערער געמוזט גיין אויף זײַן פּלאַץ. אַזוי איז פון דער טובה פאַר איינעם אַרויסגעקומען אַ רעה פאַרן צווייטן. נגידישע קינדער האָבן זיך באַפרייט מיט דער הילף פון שוחד־געבן. אָרעמע לערנערס האָט מען באַפרייט אויפן זעלביקן שטייגער. פרומע יידן פלעגן זיך צונויפלייגן און שאַפן די נייטיקע סומעס, אַזוי אַז די לעכער אין דער קוואָטע האָט מען פאַרשטעקט מיט אָרעמע בחורים און עם־הארצים.

מיין פאָטער האָט דעריבער אַזוי געהאַנדלט: מע טאָר נישט זיין קיין גוטער אויף יענעמס חשבון. וואָס ער האָט גערן געטאָן, איז אַרויסנעמען אַ לערנער פון פּאָלק; דאָס איז געווען אַ כשרע זאַך לכל הדעות. קיינער, דאָס הייסט, קיין אַנדער יידישער יונגערמאַן, האָט פון דעם נישט געליטן. מיין פאָטער האָט מיט דערדאָזיקער מצווה פון „פדיון שבויים“ זיך אָפּגעגעבן מיטן גאַנצן האַרצן, מיט לייב און לעבן. ווען עס איז געווען אַ ריזיקע דער־ביי האָט ער עס סיי ווי געטאָן און זיך גרינג געמאַכט דאָס האַרץ מיט דער פאַרזיכערונג: די שטאָט וועט נישט דערלאָזן מע זאָל מיך פאַרשיקן אויף קאַטאָרגע אין סיביר.

די אַרויסראַטעוואונג־פּראָצעדור איז געווען אַ פשוטע. דער רעקרוט סימולירט אַ חולאת און פאַרלאַנגט, אַז דער פּאָלק־דאָקטער זאָל אים אונטער זוכן. דעם הויפּט־דאָקטער גיט מען אין יד־אַריין פאַר דער אונטער־זוכונג און ער טאַפּט שוין אָן די קראַנקייט... דער נוסח, וואָס דער רב, ר׳ יהודה לייב, האָט אין אַזעלכע פאַלן געברויכט, איז געווען אַ באַשטימטער און איינפאַכער:

„איך בעט אייך, דאָקטער, טוט פאַרן רעקרוט־חולה אַלץ, וואָס איר קענט טאָן אין די גרענעצן פון געזעץ“ (וו׳פּרעדיעלאַך זאַקאָנא). אָבער סיי די גרענעצן און סיי דאָס געזעץ זענען געווען עלאַסטיש; זיי האָבן זיך געלאָזט ציען ווי גומע, ווען דעם דאָקטער האָט עס געלוינט.

די באַגעגענישן פון רב מיטן רעגימענט־הויפּטדאָקטער זענען תמיד פאָרגעקומען אין געהיים, ביי נאַכט, שפּעטלעך, און ביים דאָקטער צו־הויז. פאַרשטייט זיך, אַז עס איז געווען בעסער, ווען אַ תירוץ פאַר דעם ביינאַכטיקן וויזיט איז געלעגן אין קעשענע אַ פאַרטיקער. מיין קראַנקהייט האָט איצט געדינט פאַר דעם אויסרייד. דעם מיליטערישן דאָקטער האָט מען געהאַלטן פאַר אַ גוטן רופא. הגם אין שטעטל צו ציווילע קראַנקע האָט מען אים זעלטן גערופן, און מעגלעך, אַז ער וואָלט גאָרנישט וועלן גיין.

ר׳ יהודה לייב האָט מיגנענומען מיך, זיין בן, און איז אַוועק צום דאָקטער.

הגם איך בין דאָך געגאַנגען מיטן פאָטער, בין איך פאָרט געווען אַן איבערגע־

שראָקענער, ווען איך האָב אַריבערגעטראָטן די שוועל פון דער רייך־מעבלירטן זאַל פון דאָקטער, ווו דער פאָטער האָט מיך איבערגעלאָזן, און זיך מתיחד געווען מיטן דאָקטער אין אַ חדר־מיוחד.

דער זאַל האָט פאַרכאַפּט אַן אויג. ער איז געווען באין־ערך שענער ווי דער זאַל, אין וועלכן מיר האָבן געקרוינט משהקען פאַר אַ קעניג. אַפילו דאָקטער גאָלדבערגס דירה האָט אויסגעזען נעבעכדיק אין פאַרגלייך מיט דערדאָזיקער אויסגעפּוצטער רחבות. אויף די ווענט זענען געהאָנגען אַזעלכע גרויסע שפּיגלען, אַז לכתחילה האָב איך געמיינט, אַז דער זאַל האָט נאָך אַ זאַל. איך בין געווען איבערוועלטיקט פון גלאַנץ און ציר אַזוי, אַז איך האָב ממש מורא געהאַט זיך אַ ריר צו טאָן פון שטול, אויף וועלכן דער פאָטער האָט מיר אַנגעוויזן זיך צו זעצן. די טעפּיכער אויפן דיל זענען געווען אַזעלכע דיקע און ווייכע, אַז מיין טראָט ביים אַריינגיין און צוגיין צום שטול איז אינגאַנצן פאַרדושעט געוואָרן, און דאָס נישט הערן מיין אייגענעם טראָט האָט אויף מיר אַנגעוואָרפן, ממש, אַ פּחד.

*

1896. אין אמת טיפן טרויער האָט זיך דעם רבס הויז איינגעוויקלט, ווען עס איז אָנגעקומען ד ידיעה, אַז ר׳ יצחק אלחנן ספּעקטאָר, דער קאָוונער רב, איז נפטר געוואָרן. איך האָב געזען דעם פאָטער וויינען מיט זודיקע טרערן, אַ זאַך, וואָס איך האָב ביי אים באַאָבאַכט בלויז ערב יום־כיפּור פאַרנאַכט ביים בענטשן די קינדער. די מאַמע איז אויך געווען אַ פאַרטרויערטע און אַ פאַרוויינטע, ווי עס וואָלט געשטאָרבן איינער פון אונדזער אייגענער משפּחה.

איך האָב געוווּסט, אַז ר׳ יצחק אלחנן איז געווען אַ גרויסער גאון. עפּעס אַ מין אַלגעמיינער יידישער טאַטע. מיין פאָטער, ר׳ יהודה לייב, איז געווען אין קאָוונע מיט אַ באַזוך ביי ר׳ יצחק אלחנן און אַז ער איז געקומען צוריק, האָט ער פיל גערעדט פון אים, פון גאון, און פון דער האַרציקער אויפנאַמע, וואָס ער האָט אים געשאָנקען.

מיט אַ פּאָר יאָר צוריק איז געווען אַ טריקעניש, שיר נישט דערגאַנגען צו אַ הונגער; אַז עס איז געקומען דער יום־טוב פּסח, האָבן די אָרעמע לייט נישט געהאַט וואָס צו עסן, נישט געווען גענוג מצה.

ביי אונדז אין הויז איז קיינמאָל נישט געווען קיין דוחק אין מצה. דער זיידע, ר׳ סענדער, האָט יעדעס יאָר צוגעשיקט מצה־מעל, אי מצה־פאַרפעלעך און דערצו דריי פּ״ד מצה שמורה. ר׳ סענדער האָט אַליין אַכטונג געגעבן אויפן ווייץ בשעתן שניידן, בינדן אין גאַרבן און טריקענען און דערנאָך מאָלן עס און באַקן. מיר האָבן געהאַט מצה די והותר. מיר האָבן פאַרטיילט מצה שמורה צו די ערשטע סדרים אַלע באַלע־באַטים, וואָס האָבן עס נאָר געבעטן, אָדער אפילו נישט געבעטן בפירוש, נאָר בלויז צוגעשיקט כיבוד יום־טוב אין דער פאָרם פון געלט, וויין און טאָרטן. דורך דעם אייגענעם שליח האָבן מיר צוריקגעשיקט צו טעלעכע מצות שמורה, און נאָך די אַלע פאַרטיילענישן האָט געקלעקט מצה פאַר די קינדער אויף אַ גאַנצן יאָר.

אָבער די אָרעמעלייט אין שטעטל האָבן נישט געהאַט וואָס צו עסן, אַזוי האָב איך געהערט איבעררײדן אין הויז. דער פאָטער האָט זיך אָנגעטאָן אַ כוח, האָט פיל נאָכגעטראַכט און „געשריבן תורה" און לסוף אַרויסגעקומען מיט אַ היתר אויף קוקורוזע־מעל און אַרבעס.

ביי שיינע יהודית'ן אין שטוב האָט מען זיך געפרייט, ווען זיי האָבן זיך דער־וווּסט וועגן היתר. זיי האָבן געהאַט אַ פולן שפייכלער מיט קוקורוזע, וואָס זיי האָבן אַראָפּגעבראַכט פון ערגעץ ווייט. זיי האָבן געהאָפט עס איינגאַנצן צו פאַרקויפן פאַר געהעכערטע פרייזן און כאַפּן אַ גוטן פאַרדינסט.

אָבער ר' יהודה לייב האָט נישט געוואָלט שטעלן אויף זיך, נעמען די פולע אחריות פאַרן היתר; האָט ער וועגן דעם צוגעשיקט אַ שאלה־ותשובה צו ר' יצחק אלחנן און האָט געקראָגן פון אים אַ צושטים־ענטפער.

דער ענטפער איז געווען פאַררעכנט פאַר אַ וויכטיקער געשעעניש אין אונדזער הויז. ר' יצחק אלחנן האָט אין זיין ענטפער שטאַרק גערימט ר' יהודה לייבס לומדות, חריפות און בקיאות אַזוי, אַז דער בריוו האָט היפּש געהויבן דעם רבס פּרעסטיזש אין שטעטל אויף צעפּיקעניש זיינע קעגנערס. ר' יצחק אלחנן'ס בריוו האָט מען באַוויזן אין שטעטל צו די לומדים און צו די באַלעבאַטים חשובים. איך האָב אויך געזען דעם בריוו. איך האָב באַוווּנדערט די גאָר שלעכטע האַנטשריפט פון גאון. אָנשטאָט אותיות — קאָטשערעס און פּאַמעלעס. איך האָב געהאַט אַ שיינעם כתב; שיין שרייבן האָט מיך געלערנט חיים קוקוריקו, און דער זיידע און באָבע האָבן זיך גאָרנישט געקענט אָפּלויבן פון די בריוו, וואָס איך האָב זיי געשריבן; דאָס מיינט, איבערגעשריבן פון דעם, וואָס די מאַמע האָט פאַר מיר אָנגעשריבן. צוויי מאָל אַ יאָר, ערב פסח און ערב ראש השנה. איך האָב געמיינט, אַז אַ גאון דאַרף קענען שיין שרייבן.

*

אין שטעטל אוגוסטאָוו איז געשטאַנען, אין קאַזאַרמעס ספּעציעל אויסגעבויטע פאַר דעם צוועק, אַ גרויסער גאַרניזאָן, אַ דיוויזיע, אין וועלכער עס גייען אַריין פיר רעגימענטן.

אין גאַרניזאָן האָט זיך געפונען נישט קיין קליינע צאָל ייִדן־זעלנער, האָט מען זיי גענומען ווי אורחים אויף שבת און יום־טוב. אַנדערע פון זיי זענען געוואָרן איינגייערס אין ייִדישע באַלעבאַטישע הייזער. האָט זיך פאַרלאָפן אַזאַ געשיכטע: אַ זעלנער האָט בשעת אַ שמחה'לע אין איינעם פון די הייזער פון די „שווידאַקעס" גענומען אַ רינגל און האָט עס אָנגעטאָן אויף דעם פינגער פון אַ מיידל, אַ בגרות, און האָט דערביי געזאָגט די צויבער „ווערטער": „הרי את מקודשת לי כדת משה וישראל", אין דעם דערבייזייך פון עטלעכע חברים סאָלדאַטן, ווי עדות.

אַ „שווידאַק" האָט געמיינט, איינער, וואָס גייט אַוועק אויף אַ צאָל חדשים אין יאָר קיין שוועדן פּעדלען. אַזעלכע זענען אין אוגוסטאָוו געווען עטלעכע משפחות, און אַלע גאַנץ באַלעבאַטיש פאַרמעגלעך.

דאָס שטעטל איז אַוועק כּאַדאַראַם. קינד און קייט האָט געערדט פון דעם פאַל. דעם מיידלס מאַמע האָט געקלאָגט און געוויינט; דער טאַטע, דער שווייִדאַק, איז נישט געווען אינדערהיים. אָבער מע האָט אים געלאָזט וויסן און ער איז הענדום־פּענדום געקומען פון שוועדן. דער שידוך האָט זיי גאַרנישט געשמעקט. וואָס טוט מען? איז מען געקומען צולויפן צום רב, ער זאָל זיי אַרויסראַטעווען פון אומגליק, פון דער חרפה און בושה. די טאָכטער איז געווען אַ בת־יחידה און דער זעלנער אַ פּראָסטער גראָבער יונג, פון פּראָסטע עלטערן אין אָדעס.

אין שטעטל האָט געקאָכט מיט דער פאַרלויפעניש. מע האָט מורא געהאַט אַריינצולאָזן יידישע זעלנער אין די הייזער, ווו עס זענען געווען דערוואַקסענע מיידלעך.

איך האָב געוווּסט וועגן אַלע איינצלהייטן פון דער געשעעניש. איך בין געווען שטאָלץ מיטן באַוווּסטזיין, וואָס בלויז מיין טאַטע קען ראַטעווען די סיטואַציע.

מע האָט דעם זעלנער אָנגעבאָטן געלט, אַז ער זאָל צושטימען צו געבן דעם מיידל אַ גט. ער האָט דעם אָנבאָט אָפּגעוואָרפן. ווייטער: ווען ער זאָל איר געבן אַ גט, וואָלט זי דאָך שוין געקראָגן דעם סטאַטוס און נאָמען פון אַ גרושה, און וועלכער באַלעבאַטישער בחור וועט וועלן חתונה האָבן מיט אַ גרושה! וועט זי דאַרפן, גאָט באַהיט, דאַרפן זיצן ביזן גרויען צאָפּ, אָדער חתונה האָבן מיט אַ גרוש אָדער גאָר מיט אַן אלמן. הכלל, דער אומגליק איז געווען גרויס און נישט קלענער איז געווען דער בזיון.

בלויז איינער האָט זיי געקענט מציל זיין און דאָס איז געווען דער רב, דער מרא דאתרא.

האָט דער טאַטע זיך פאַרשלאָסן אין בית־דין־שטיבל, ער האָט נאָכגעקוקט אַ סך ספרים און ער האָט „געשריבן תורה", אָנגעשריבן אַ גאַנצע שאלה ותשובה. דער סוף איז געווען, אַז ער האָט אַנולירט, מבטל געווען די קידושין דורך דעם איינפאַל פון פסלען די זעלנער־עדות. מע האָט זיי געזען רויכערן אום שבת, הייסט עס, זיי האָבן מחלל שבת געווען בפרהסיה, זיי האָבן געגעסן טריפות פון רעגימענטס קעסל און זענען געווען אויסגעלאַסענע יונגען.

אָבער ווידער דאָס אייגענע: דער רב האָט אויף זיך אַליין נישט געוואָלט שטעלן. האָט ער זיין שאלה ותשובה, דאָס הייסט, זיין פסק־דין פון קידושין־ביטול, אָפּגעשיקט צו ר' יצחק אלחנן. און ס'איז דאָס מאָל ווידער געקומען אַ הסכם־ענטפער אַדרעסירט צום רב מיט אַ גאַר געהויבענער טיטל־ווענדונג: הרב הגאון ה"ג, וואָס לייענט זיך „הגדול", אַ קאַפּיטשקע אָפּגעדונגען, דאָס האָט ווייניקער באַטייט, ווי ווען דאָס וואָרט „הגדול" שטייט אָנגעשריבן פול. אַזוי, אַז ר' יצחק אלחנן איז געוואָרן דער באַשיצער און באַשירעמער פון יונגען רב. ר' יהודה לייב האָט געקראָגן פון גדול הדור פולע אָנערקענונג.

איך, ווי יונג איך בין נישט געווען, האָב זיך שוין פונאַנדערגעקליבן אין דער רבנישער היעראַרכיע.

בקיצור, ר' יצחק אלחנן איז ביי מיר געווען פאַררעכנט שיִר נישט ווי אַ מיטגליד פון דער פאַמיליע, ווי אַ מין גייסטיקער זיידע מיינער, און איך האָב טיף געטרויערט אויף זיין פטירה. פאַרשטייט זיך, אַז איך בין געגאַנגען אַ פאַרטרויערטער, אַ שרוי

בצער, אין בית־המדרש הערן ווי דער פאָטער וועט מספּיד זיין דעם אָפּגעשיידטן גדול הדור. דער בית־המדרש איז געווען געפּאַקט. אויך די ווייבער־שול איז געווען אָנגעפּראָפּט. נישט בלויז ווייבער, אפילו מיידלעך זענען געקומען. ר׳ יהודה לייב האָט געהאַלטן דעם הספד; דער עולם האָט געוויינט, די ווייבער האָבן געקלאָגט און מיט זיי איך, און נאָכן וויינען האָב איך זיך דערפילט דערלויטערט, ווי אַ הימל־בלוי נאָך אַ רעגן.

*

איך בין צוגאָסט ביי דעם זיידן.

— אַ יונגערמאַן איז געקומען. ער האָט געבראַכט אַ בריוו פון דער מאַמען. ער קומט אַזש פון אוגוסטאָוו.

די באָבע איז געווען פאַרעוסקט און פאַרדאגהט: ווי וועט זי זיך ספּראַווען; אַזוי פיל זאַכן צו באַזאָרגן און מ׳דאַרף אין אַ שעה צוויי שוין בענטשן ליכט און זיך „אויספּוצן" לכבוד יום־טוב.

— גיי שוין, גיי, וואָס האָסטו אויסגעטראַכט? — זי רייבט זיך די הענט, ווישט זיי אָפּ אָן פאַרטעך, זיי זאָלן זיין כאָטש טרוקן און כאַפּט־אַרויף אַ געבלימלט טיכל אויפן קאָפּ.

— נישט אויסגעטראַכט. ער שטייט אין דרויסן ביים גאַנעק.

די באָבע גייט מיר נאָך.

דער יונגערמאַן דערלאַנגט דעם בריוו.

איך לייען אים פאַר דער באָבען.

דער בריוו איז קורץ. הפּנים געשריבן אין איילעניש. עס זאָגט זיך אין אים, אַז זיי קלייבן זיך אַריבער פון אוגוסטאָוו קיין אָסטראָוו, לאָמזער גובערניע. דאָס איז אַ גרויסע שטאָט און אויך אַ געהויבענערע רבנות־שטעלע.

*

מיך האָט דער פאָטער געבראַכט קיין אָסטראָוו.

איך האָב דערזען פאַר זיך גאָר אַנדערע יידן. זיי זענען נישט געווען ענלעך צו די, וואָס איך האָב געקענט אין אוגוסטאָוו; זיי האָבן גערעדט אַנדערש, זיי זענען געווען אַנדערש געקליידט. אָבער ווי באַלד דער טאַטע איז ביי זיי רב, הייסט דאָך עס, אַז זיי זענען עכטע יידן, אמתע יידן. אָבער זיי האָבן אין מיינע אויגן אויסגעזען זייער משונה: זיי זענען געווען אַזעלכע אָפּגעלאָזענע, פאַרוואַקסענע מיט ווילדע צעקלאַטשעטע בערד און נאָך ווילדערע פּיאות און אַלע זענען זיי פאַרשליומפּערטע, פאַרזשאַווערטע, פאַרמורזשעטע.

אָבער טשיקאַווע: לויט ווי איך זע און פאַרשטיי עס, קוועלט דער טאַטע דווקא אָן פון אָט־די מאָדנע יידן. זיי טלאָטשען זיך כסדר ביי אונדז אין הויז; זיי קומען און גייען; די טיר מאַכט זיך נישט צו. הפּנים, זיי נייטיקן זיך כסדר אין מיין טאַטן, אין

זיינע עצות; זיי זענען זייער פרומע יידן, אַזוי זאָגט מיר די מאַמע, און דער־בער געפעלן זיי אַזוי דעם טאַטן.

אָבער מיר געפעלן זיי שוין גאָר נישט. ווי אַזוי זאָלן זיי מיר געפעלן ווען איך געפעל זיי נישט. זיי קוקן אויף מיר קרום, שפּיזלען מיך מיט די אויגן און רופן מיך „דייטש״.

איך הויב נישט אָן צו פאַרשטיין, ווי אַזוי און מיט וואָס בין איך, אַ יידיש יינגל פון נישטאַנישעק, מיכאַלישעק, אוגוסטאָוו, אינמיטן דערינען געוואָרן גאָר אַ „דייטש״; אַז מע ווערט געבוירן „יידיש״ אין אַ רב׳ס אַ שטוב, קען מען דען ווערן עפּעס אַנדער־ש? ווי שיקט זיך עס? איך פאַרשטיי נישט, ווי אַזוי קענען זיי אויסטראַכטן אויף מיר אַזאַ מאָדנעם בלבול.

איך גיי אַרויס אין גאַס — די יינגלעך פון מיין עלטער ווייכן פון מיר, קוקן מיך אָן, ווי איך וואָלט געווען אַ פאַרזעעניש. זיי טראָגן לאַנגע קאַפּאָטעס; די פּאָלעס פּלאָנטערן זיך צווישן די פיס, זיי זענען זיכער אַ שטער צום לויפן שנעל; אויף די קעפּ אַזעלכע מיתה־משונהדיקע היטלען מיט דענקעס. איך פיל זיך זייער אומהיימלעך אין גאַס, זיך איך שוין בעסער אין שטוב און ווייז זיך נישט פאַר קיינעם; איך שעם זיך מיט מיין „הילוך״.

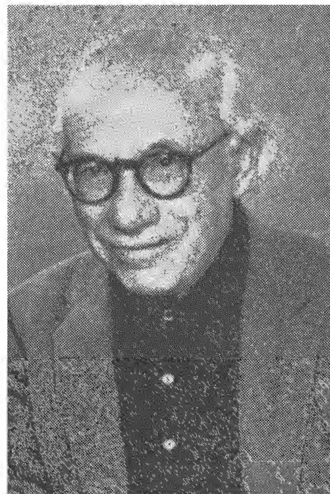
די מאַמע האָט שוין געשיקט רופן אַ שניידער. ער האָט גענומען מיין מאָס און אין אַ פּאָר טעג וועל איך שוין האָבן אַ לאַנגע קאַפּאָטע, ווי אַלע. איך וויל נישט זיין אַנדערש פון אַלעמען, אַז מע זאָל אויף מיר טיקען מיט די פינגער. איך וועל זיך אויך פאַרלאָזן פיאות, וועט מען אויפהערן קוקן אויף מיר, ווי איך וואָלט געווען אַ סטראַשידלע.

מע האָט מיך אויסגעשטאָט ווי ס׳באַדאַרף צו זיין. אָנגעטאָן אַ לאַנגן טלית־קטן, אַ לאַנגע קאַפּאָטע מיט אַ טשיקאָווען היטעלע. איך גיב אַ קוק אויף זיך אין שפּיגל — אסור צי איך קאָן זיך דערקענען. איך טראַכט: ניט איך אַליין האָב זיך געביטן; דער עלטערער ברודער, וועלפקע, האָט זיך דאָך אויך געביטן. גוט איז די שוועסטער, זיי זענען געבליבן די זעלביקע.

*

אוגוסטאָוו האָט געהאַט אַ היפּשע צאָל משכילים. אין שטאָט איז געווען אַ העברעישע און יידישע ביבליאָטעק; אפילו צוויי שרייבערס האָט די שטאָט פאַרמאָגט. איינער, מיטן נאָמען פרענקעל, איז געווען אַ שניטקרעמער, געהאַט זיין שטאָט אין מזרח־וואַנט. ער האָט פאַרעפנטלעכט אַ פּילשורה׳קע פּאָעמע אין העברעיש, אין וועלכער ער מאַכט חוזק פון אַ פאַנאַטישן רב, וואָס איז זיך מפלפל וועגן דעם זאַץ אין גמרא „נפל מראש הגג ונתקע באשה״. דער צווייטער, שפּערלינג, איז געווען דער געהילף פון קאַזיאָנעם רב, געפירט די ביכער פון די מעטריקעס, פאַרשריבן חתונות, בריתן און גטן און האָט איבערגעזעצט אויף העברעיש פון פראַנצויזיש זשול ווערנס (1828—1905) אוטאָפּיע אונטערן נאָמען „במצולות־ים״, אין וועלכן דער מחבר באַשרייבט, זאָגט פאָרויס דעם אָנקום פון אַ אונטערוואַסער־שיף.

אבא גאָרדין

אבא גאָרדין איז געבוירן געוואָרן אין 1887. זיין פאָטער, ר׳ יהודה לייב, אַ באַוווסטער רב, אַ גאון אין תורה און אַ משכיל.

אין יאָר 1905—1906 נעמט אבא גאָרדין אָנ־טייל אין דער רוסישער רעוואָלוציע און ווערט אַרעסטירט. אין 1908 גרינדעט ער (צוזאַמען מיט זיין ברודער וו. גאָרדין) אַ חדר מתוקן „עבריה״ אין סמאָרגאָן, ווו עס ווערן געמאַכט אינטערעסאַנטע פעדאַגאָגישע עקספּערימענטן. אין 1917 באַטיי־ליקט ער זיך אין דער אָקטאָבער־איבערקערעניש אין מאָסקווע און ווערט שווער פאַרווונדעט. ער רעדאַקטירט די טעגלעכע צייטונג „אַנאַרכיאַ״ (רו־סיש), באַקעמפט דעם באָלשעוויזם. ער ווערט פאַר־משפּט צום טויט פון טשעקאַ. לענין ראַטעוועט אים אַ שעה פאַרן דערשאָסן ווערן. ער פאַרלאָזט רוס־לאַנד אומלעגאַל. דורך מאַנדזשוריע, כינע, יאַפּאַן קומט ער אָן אין 1926 אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

ער שרייבט העברעאיש, יידיש, ענגליש און רוסיש. באַטייליקט זיך אין אַ צאָל צייטשריפטן, צווישן זיי: „יידישער קעמפער״, „צוקונפט״, „הדואר״, „מבוע״, „מגילות״, „ספר השנה״, „רעפלעקס״ (ענגליש), „באַפרייאונג״ (רוסיש). אין די יאָרן 1941—1946 רעדאַקטירט ער „יידישע שריפטן״. אין 1948—1950 — די פערטל־יאָריקע שריפט „פּראָבלעמס״ (ענגליש). זיינע ווערק:

גן תיאטרוני, מסדרת הילדים, אלפון משחק, יונג־מענטש (דראַמע אין פערזן), ספר הגולה, יידישע גראַמאַטיק, אַ סיסטעם פון מאַטעריעלער און רעלאַטיווער נאַטור־מעסיקייט (רוסיש), די אימיטאַטיווע ראַציאָנעלע מעטאָדע (רוסיש) (אַט־די ווערק צוזאַמען מיטן ברודער וו. גאָרדין).

די בשורה פון איבערפאַרשטאַנד (פּאָעמען, רוסיש), אַנאַרכיע פון גייסט, עגאָטיק (לידער), אונטעראינדיווידואַליזם, צוויי בענד (רוסיש), קאָמוניזם דעמאַסקירט (ענגליש), יידישע עטיק, גרונט־פּרינציפּן פון יידישקייט, די פרוי און די ביבל, יידישער יועלט באַנעם, מאָראַל אין יידישן לעבן, סאָציאַלע אַבערגלויבעריי און קריטיק, די יסודות פון דער געזעלשאַפט, זכרונות און חשבונות, צוויי בענד, דרייסיק יאָר יידיש לעבן אין ליטע־פּוילן, אין געראַנגל פאַר פרייהייט, דענקער און דיכטער, עסייען, יידיש לעבן אין אַמעריקע, ש. יאַנאָווסקי ((ביאָגראַפיע), היסטאָרישער ראָמאַן „משה״.

סוף 1958 באַזעצט ער זיך אין ישראל. רעדאַקטירט אַ צוויי־חודש־שריפט „פּרובלימות — פּראָבלעמען״ (העברעיש—יידיש). דערשינען: בעיות החברה, המהר״ל מפראג, האר״י, רש״י, די לעצטע דריי. געשטאָרבן, אין עלטער פון 77 יאָר, 21.8.1964.

אויפן אַלטן דרך...

פון **אליעזר אראנאווסקי**

בעת ברוך ביילע־דאָבעס איז געגאַנגען איבערן גאַס, האָט מען פון דערווייטן געקענט מיינען, אַז עס גייט אַ מענטש אַן אַ קאָפּ. זיין נאַקן איז געווען אויסגעבויגן, פון זיצן יומם ולילה על התורה ועל העבודה. דער קאָפּ — איינגעוואָקסן האָריזאָנטאַל, ווי די תורה וואָלט אים צוגעצויגן צו זיך מיט איר ליכט, מיט אירע פאַרבאָרגענע שטראַלן אַזוי ווי די זון — דעם פלאַנץ און געוויקס.

דעם יאָך פון חיונה האָט געשלעפּט אויף זיך די גאַנצע יאָרן, פאַרן מאַן מיט די פיר פּיצלעך קינדער, זיין פרוי, ביילע־דאָבע. זי איז געווען אַ כוואַטסקע אידענע; געזונט און פעסט געבויט, האָט זי אַנגעפירט מיט דער בעקעריי. ווען די קינדער זענען אונטערגעוואָקסן האָבן זיי איר גענומען אַרויסהעלפן אין דער אַרבעט. זייערע געבעקסן האָבן געהאַט אַ שם, איז געווען פרנסה בהרחבה. אין זייער שטוב האָט זיך געפירט א קליינשטעטלדיקע, רייכע באַלעבאַטישקייט.

די דריי שוועסטער האָבן אויסגעזען ווי גוט־אויסגעבאַקענע בולקעס מיט פאַר־ברוינטע בעקלעך. צוויי — שאַטינקעס; די דריטע — אַ ברונעטקע, מיט צוויי שוואַרצע אויגן, ווי קוילן, וואָס האָבן זיך אַריינגעקנאַטן אין דעם טייג און פאַרבליבן אויף אייביק. גליט אין זיי שטענדיק אַזאַ פייער, וואָס באַשיינט איר געזיכט און פאַרשטעלט איר מום. זי איז געווען אַ קאַלעקע אויף אַ פוס. מיט אירע בליקן האָט זי געצוואונגען אַלעמען צו קוקן איר גלייך אין פּנים אַריין און נישט אויף איר אונטערהינקן.

זעלטן ווען מען האָט רב ברוך'ן געזען אין שטוב. זיין אָרט איז געווען אין בית־מדרש. זיין אַריינגאַנג האָט שטענדיק געבראַכט מיט זיך אַן איבערבייט פון דער אַטמאָספערע; אַ גרוס פון אַן אַנדער וועלט — פון תורה און קדושה; פון יראת הבורא, פון מצוות און מעשים טובים. זיין באַגריסונג איז געווען — נאָך אַן אָנשטרענגונג פון פאַררייסן דעם קאָפּ, ווו מען האָט דערזען פאַר זיך אַ פּאָר ווייכע, הימל־בלויע, מילדע אויגן — ברוכים היושבים. ביים עסן, ווען אימיצער איז אַריינגעקומען, איז זיין איינלאַדונג געווען : — מ'בעט מיט־עסן. ווי נישט ער וואָלט געווען דער באַלעבאָס. ווי דאָס אַלץ וואָלט נישט געהערט צו אים און צו זיין הויזגעזינט, נאָר צו דעם וואָס שפּייזט אַלע ברואים און מענטשן אויף דער וועלט. ער — וואָס גיט אים און אַלעמען זיין טעגלעך ברויט; ער, בעט מיט־עסן... דורך זיין מויל, ער איז מער נישט ווי אַ **שליח...**

נחת פון די קינדער, קען מען זאָגן, האָט ער יאָ און נישט געהאַט. זיין עלטסטע טאָכטער, חוה, וועלכע האָט אויסגעזען שטענדיק ווי אַ שבתדיקע חלה .נאָר וואָס פון אויוון אַרויס — ברוין און פריש, וואָס בעט זיך צו מאַכן אַ ברכה — איז יונג געוואָרן אַן אלמנה. איר מאַן, דער רב, איז אַ פּאָר יאָר נאָך דער חתונה געשטאָרבן, און קיין קינד אפילו נישט איבערגעלאָזן. איז זי געקומען צוריק צו די עלטערן.

די צווייטע טאָכטער, חנה, האָט קיין מזל נישט געהאַט צו קיין שידוכים. זאָל זיין, אַז איר פּנים בלאַס, אַ נישט דערבאַקענער, ווי דער פלאָם פון אויוון וואָלט ארויסגעצויגן די בלוט פון איס, און איר זויערער שמייכל, ווי אָנגעשמירט מיט אַ לימאָן, האָט אָפּגעשטויסן פון זיך. פאַר דעם איז איר קערפּער געווען שלאַנק, בויגעוו־דיק, פוללעך — מיט אַ ווייצענעם הינטן. אַ גוטע — איינע אין דער וועלט, אַ בריה און אַ טייערע נשמה.

אמת, שוין טאַקע אַ ביסל צו שפּעט — אָבער זי האָט פאָרט אַ מאַן געקראָגן. געוועזן איז ער אַ ישיבה־בחור, רב חיים־זרח, האָט מען אים גערופן. אויסער אָרעמקייט האָט ער אין זיין לעבן גאָרנישט נישט פאַרמאָגט.

מען האָט אים אַריינגעפירט אין אַזאַ באַלעבאַטישע היים — קיכלעך און טאָרטן אין וואָכעדיקע טעג; ווייסע חלה און בולקע פריש יעדן פרימאָרגן; הייסע קריסטאַלענע גלעזער מיט טיי און וואַרעניע, וואָס דער קייסער מעג עס טרינקען. איז ווי זאָגט מען זיך אָפּ פון אַזאַ היים?

בפרט ער דאַרף נישט דאגהן פאַר חיונה, קען זיך זיצן, ווי דער שווער על התורה ועל העבודה, און צו דער־צו גיט מען נאָך עטלעכע טויזנט דאָלער נדן. אַ חוץ דעם איז ער אויך געווען אַ קנאַפּער פאַרשוין: אַ געלער, מיט אַ פּנים פול מיט זומער־שפּרינקעלאַך, אָט ווי די קיכל מיט צימערינג באַשאָטן, און די אויגן סקראַפּלדיקע, אויסגעקראָכענע ווייעס, וואַסערדיקע, אויסגעלאָשענע, קוים וואָס זיי זעען. איז געשלאָסן געוואָרן דער שידוך.

עטלעכע מאָנאַט נאָך דער חתונה, און מען קען אים קוים דערקענען. ער האָט זיך אויסגעפּאַשעט, דיקער געוואָרן; דער קאָרג — פעטער, ווי אַ שמאַלציקער רייף; די אויגן — קליינער, טיפער, פאַרזשמורעט, די באַקן שטאַרצן אַרויס, דער פּנים ברייט, קיילעכדיק, ווי אַ רויז פון וועלכן מען האָט אַרויסגענומען די שוואַרצע יאָדרעס. בלויז צוויי אויגן, נישט קיין רייפגעוואָרענע, זענען פאַרבליבן.

שוין עטלעכע יאָר ווי ער האָט חתונה געהאַט, און ער ווייס נאָר איין וועג — פון שטוב אין בית־המדרש און פון בית־מדרש אין שטוב.

ער איז געזעסן און געלערנט איינער אַליין— כאָטש קיין גרויס חשק נישט געהאַט. איינזאַם, עלנט, בענק און סטענדערס, אַ הילצערנע שטומקייט אַ גאַנצן טאָג. זיין ניגון ווערט פאַרלאָרן אין חלל, ווי געגאָסן וואַסער אין אַ רינענדיקן עמער... אין ישיבה האָט זיין ניגון זיך פאַרפלאָכטן מיט נאָך צענדליקער ניגונים פון הייסע, צאַפּלדיקע, ישיבה־לייט און עס איז געוואָרן אַ שירה — אַ געזאַנג פון גלויביקע; און דאָ — אַ קול קורא במדבר. די איינציקע טרייסט זיינע — וואָס זיין ווייב האָט אים אָפּגעהיט ווי די אויגן אין קאָפּ, און דאַנקט גאָט פאַר'ן זיווג.

די צייט איז געלאָפן, מ׳זוכט שידוכים פאַר רבקה׳ן. אמת, זי איז אַ קאַליקע, נו, ווייניק קאַליקעס האָבן חתונה און קריגן מענער נאָך בעסערע פאַר די גלייכע... איז אָבער, וואָ טוט מען אַהין דעם איידעם? צוויי איידימס אין איין שטוב — איז ווי צוויי קעץ אין איין זאַק. מוז מען זוכן אַ מיטל, אַז חיים־זרח זאָל אַרויסגיין פאַר־זיך; אַ גאַנצע וועלט מיט יידן האַנדלען, פאַרוואָס זאָל ער נישט קענען? מען האָט אים גענומען צורעדן ביסלעכווייז צו דעם געדאַנק, אַז ער זאָל טאַקע ווייטער לערנען ווי ביז איצט, נאָר בלויז עטלעכע שעה אין דער וואָך, אין די מאַרק טעג, זאָל ער אַרויסגיין אין גאַס און פּרובירן איינקויפן דאָלאַרן, אַזוי ווי אַ סך טוען עס.

הונדערטער פּאָליאַקן זענען געקומען אין שטעטל און אין די דערפער אַרום פון אַמעריקע, זינט פּוילן איז געוואָרן צוריק אַ מלוכה, און ביי זיי קען מען שטענדיק פאַרדינען עטלעכע זלאָטעס, ווען די סומע זיין אַ קליינע — ווען ער עס פאַרקויפן דאָ אויפן אָרט, צו די וואַליוטניקעס; ווען די סומע זיין אַ גרעסערע, ווען אים לוינען צו פאָרן קיין וואַרשע און קריגן אַ צוואַנציק־דרייסיק פּונקטן מער.

חיים־זרח האָט אָפּגעגעסן פרישטיק, אָפּגעבענטשט, אָנגעטאָן דעם מאַנטל און איז אַרויס מיט דער פּאָדערטיר גלייך אין מאַרק אַריין.

די ערשטע מינוטן איז ער געוואָרן ווי פאַרלוירן. שוין יאָרן ווי ער איז נישט געווען אויף קיין מאַרק. דער געשריי און דער געפּילדער, דער ליאַרעם און דער טומל האָבן אים ווי באַטויבט. ער האָט זיך געפּלאָנטערט צווישן די וועגענער. אַן אָגער האָט זיך צעהירזשעט אויף דער העכסטער אָקטאַווע ווי ער וואָלט אויסגעלאַכט אַלץ און אַלעמען. חזירים האָבן געקוויטשעט געבונדענע אין די וועגנער; הינער, קאַטשקעס און גענז האָבן געזוכט איבער־צושרייען די מענטשן פון די געשטעלן, וואָס האָבן אויס־גערופן זייערע מציאות. ער האָט קוים זיך אַרויסגעפּלאָנטערט פון די וועגנער און אַרויף אויפן טראָטואַר. ער גייט אַרום, זוכט און נישטערט מיט די אויגן, צו דערשנאַפּן אַן אַמעריקאַנער פּאָליאַק, און ווי אויף צו להכעיס, מען זעט נישט קיין איינעם אויף קיין רפואה. ער זוכט די לאַנגע שפּיצן פון די אַמעריקאַנער שיך — דער סימן מובהק פון די אַמעריקאַנער צו יענער צייט — נאָר נישט מען זעט און נישט מען הערט. אימיצער, וואָס זעט אויס ווי אַ פּריצל, דרייט זיך אַרום אים, אַלע פערטל שעה, ביים אַרומקרייז פון מאַרק; ער קוקט אים עפּעס אַזוי אַריין אין פּנים — נאָר ער איז נישט זיכער צי ער איז אַן אַמעריקאַנער. יענער, פילט ער, ציט אים צו צו זיך מיט זיינע בליקן, מאַכט זיך אים היימיש, צוטרוילעך, שוין עטלעכע מאָל, ווי ער האָט אים געוואָלט אַ פרעג טאָן, צי ער האָט צו פאַרקויפן דאָלאַרן, נאָר ער פאַרלירט זיך, און גייט ווייטער. ווי לאַנג, אָבער, קען מען זיך אַרומדרייען אין גאַס און צו קיין באַשלוס נישט קומען? וואָס וועלן זיי זאָגן אין שטוב אויף דעם נייעם סוחר? מ׳וועט דאָך אים אויס־לאַכן; זאָגן אויף אים, אַז ער קען קיין קאַץ קיין וויידל נישט פאַרבינדן... וואָס פאַר אַ פּנים וועט ער האָבן, אַז ער וועט נאָכן אַרומדרייען זיך אַ האַלבן טאָג אויפן מאַרק קומען צוריק און זאָגן, אַז ער האָט קיין איין אַמעריקאַנער נישט געטראָפן?

אַזוי קלערנדיק האָט ער באַמערקט ווי דער פּריצל שטייט שוין ווידער נעבן אים,

ווי ער וואָלט וואַרטן ער זאָל אים רופן. ער האָט זיך אָנגערופן מיט מוט און אים אַ פרעג געטאָן:

— מאָטשע, מאַטשע טאַליאַראָוו פשעדאַטש?

יענער האָט געגעבן אַזאַ כיטרן בליק און אַ שאָקל מיטן קאָפּ אויף יאָ. זיי זענען אַריין אין נאָענטסטן הויף, אַרונטער הינטערן טויער, זיך געדונגען און משווה געוואָרן. דער כריץ האָט אַרויסגענומען אַ צוואַנציק דאָלאַר־טשיק, חיים־זרח האָט אים באַטאַפּט און באַקוקט פון אַלע זייטן צי ער איז נישט קיין פאַלשער, אים באַצאָלט מיט זלאָטעס און זיי זענען בײדע אַרויס צוריק אויפן גאַס. דער פריץ האָט זיך ווי אָפּגעשטעלט און געבעטן, ער זאָל מיטגיין מיט אים...

פון אָנהויב האָט חיים־זרח נישט געכאַפּט וואָס דאָ קומט פאָר, ער האָט געמיינט, אַז ער רופט אים צו פאַרקויפן נאָך אַ פּאָר דאָלאַר. ווען ער האָט אים באַוויזן זיין לעגיטי־מאַציע, אַז ער איז אַ געהיים־אַגענט, איז אים ווייך געוואָרן די קנעכלאַך, ער האָט גענומען ציטערן און זיך בעטן ביי אים אויף האלב־פּויליש און האַלב־יידיש, על זאָל אים אָפּלאָזן.

דער געהיים־אַגענט האָט זיך געשטיקט פון געלעכטער, פון זיין פּויליש רעדן, און ווי אַ קאַלטער גזלן אים אַריינגעפּירט אין פּאָליציי סטאַנציע.

— אַ נייעם וואַליוטניק האָב איך אייך היינט געבראַכט! — האָט אויסגערופן מיט זיגערישן שטאָלץ דער געהיים־אַגענט.

אַנטקעגן, נעבן שרייבטיש, איז געזעסן מיט אַ פלאַקסענע פאַרקאַמטע קאָפּ אַ סאַרזשאַנט, וואָס האָט אים אויפגענומען מיט אַ מינע, ווי די גאַנצע וועלט וואָלט געווען זיינע. פון וואַנט האָט אַראָפּגעקוקט דער „אַלטער" מיט די לאַנגע וואָנצעס — פּילסודסקי, נעבן אים, פון אַ צווייטן בילד — דער געפּגרטער הענדל — דער עמבלעם און סימבאָל פון פּוילישער אומאָפּהענגיקייט...

אויף אים, אויף רב חיים־זרחן, האָבן ביידע געקוקט מיט בייזקייט ווי דער סאַרזשענט, פאַר זיין פאַרברעכן פון האַנדלען מיט וואַליוטע...

ער האָט געפּרובירט זיך פאַרענטפערן, מיט זשעסטיקולאַציע און גרימאַסן מער ווי מיט רייד, אַז ער איז נישט קיין וואַליוטניק, היות זיין שוועסטער פאָרט קיין אַמעריקע, האָט זי אים געבעטן צו קויפן דאָלאַרן.

זיי האָבן נאָך מער געחוזקט פון אים:

— זשידאָווסקי קאָפּ!... אויף אַלץ האָבן זיי אַ תירוץ...

חיים זרח איז געזעסן אין געהאַקטע ווונדן אין אַ ווינקל אויף אַ באַנק. ווען ער קען, נעמט ער זיך אַליין און צערייסט זיך אויף שטיקער, אַבי נישט אַדורכצולעבן די חרפּה, וואָס פון אלע טויזנטער גויים, וואָס דרייען זיך אויפן מאַרק, האָט ער אויסגעקליבן פּונקט דעם געהיים־אַגענט!...

חנה, זיין ווייב האָט גענומען איבערקלערן... צו לאַנג זאַמט ער זיך אויפן מאַרק. עפּעס, האָט איר דאָס האַרץ געזאָגט, איז נישט גלאַטיק... זי האָט אַרויסגעשיקט איר ברודער, ראובן, ער זאָל גיין אין מאַרק געוואָר ווערן.

ס'האָט לאַנג נישט געדויערט, האָבי אים די יידישע קרעמער דערציילט, דאָס זיי

האָבן געזען זיין שוואַגער גייענדיק מיטן געהיים־אַגענט. ער איז אַוועק אין פּאָליציי־סטאַנציע און געטראָפן אים זיצנדיק אַ בלאַסן, אַ האַלב־טויטן, אַ שענערן לייגט מען אין דער ערד אַריין.

נאָכן באַזוכן איינעם פון די מאַכערס, וואָס איז געווען אויסגעבונדן מיט דער פּאָליציי, האָט מען צו די צוואַנציק דאָלער צוגעלייגט נאָך אַ צוואַנציקער און מען האָט אים באַפרייט.

דעם טאָג האָט שוין חיים־זרח קיין ביסן אין מויל נישט אַריינגענומען, בלויז אַ גלעזל טיי מיט ציטרין. די בלוט אין אים האָט געזאָטן, דער פּנים — געפלאַמט: אַלע זומער־שפּרינקלעך האָבן זיך צונויפגעגאָסן אין איין גרויסן פלאַמיקן שפּרינקל. קוים וואָס מען האָט אַרויסגעזען די פאַרצערטע מיט טרערן פאַרלאָפענע אויגן.

די גוטע חנה, די טייערע נשמה, זיין ווייב, האָט אים געטרייסט ווי מען טרייסט אַ קראַנקע קינד, אים געלאַשטשעט און געגלעט, געזוכט אים צו באַרואיקן.

— מער וועט דאָס שוין נישט געשען — האָט זי מוטערלעך געפּליסטערט מיט אירע ליפּן. דיין אָרט איז אין בית-מדרש. איך וועל גיין אַרבעטן פאַר דיר, אַזוי ווי מיין מאַמע, איך וועל זוכן אַ געשעפט, וואָס איך וועל אים פירן, און דו וועסט זיך קענען זיצן און לערנען. דאָס איז דער דרך פון מיין טאַטן און דאָס איז דיין דרך. ווי אַזוי איז עס מיר נישט איינגעפאַלן פריער? וווּ איז מיין קאָפּ געווען וואָס האָב איך דיר געלאָזט אַרויסגיין אין מאַרק אַריין? נו, גוט, מער וועט עס שוין קיינמאָל נישט געשען!

אירע רייד, ווי דאָס וואַרעמע פון אַ שטילע טויב, האָט געווירקט אויף זיינע נערוון און איינגעשטילט זיין צערודערטן געמיט. די פאַרנאַכטיקע שטראַלן וואָס האָבן אַריינגעשיינט דורכן פענצטער האָבן זיי ווי געמוטיקט. שוין צייט צו גיין דאַוונען מנחה. ער האָט זיך אויפגעהויבן, געזאָגט אַ גוטן טאָג און אַוועק דורך דער הינטער־טיר אין בית-המדרש אַריין.

דורכן פענצטער, האָט אים חנה באַגלייט מיט פאַרטרערטע, צער־פולע אויגן. פון איר גאַנצן וועזן האָט אַרויסגעשטראַלט אַ פאַרבאַרגענע ליכט פון אַ ריינער נשמה, וואָס האָט געאָטעמט מיט ברכה און צדקות. אירע ליפּן האָבן געציטערט ווי זי וואָלט אויסגעקושט יעדן טראָט וואָס ער איז געגאַנגען נענטער צום בית-מדרש, אויפן אַלטן דרך — דער דרך פון דעם אייביקן ייִד.

מאָטינקע דער זיסער

מאָטינקע דער זיסער איז איינער פון די זין פון דער משפחה קוריק. די משפחה קוריק איז געווען אַ ברייט פאַרצווייגטע געערטנער פאַמיליע. פּראָסטע, געזונטע מענטשן; ברייטע פּלייצעס, רויטע, גוישע פּנימער. דאָס רוב בלאָנדע מיט זומער־

שפּרינקלעך באַשפּרינקלט, גראָבע פּיס, ווי סטעמפּעס, וועלכע זענען געגאַנגען פעסט און זיכער.

פון זיי האָט זיך שטענדיק געהערט דער ריח פון פעלד, פון גאָרטן און סאָד. זיי האָבן אַליין געאַקערט, געזייט און געבראָגעט אין פרילינג; באַגאָסן מיט וואַסער די בייטן, געצופּט און געריסן יעדעס ווילדע גרעזעלע, גיכאַליעט יעדן נייעם שפּראָץ, יעדן קנאָספּ ווי אַ לעבעדיק וועזן, ביז די בייטן זענען אויפגעגאַנגען אין פולער רייפקייט פאַרשאָטן מיט גרינסן.

דער גאָרטן איז שטענדיק מיטגעגאַנגען מיט זיי אין שטוב אויף די באָרוועסע פּיס פון די פרויען, אויף די שטיוואַליעס פון די מענער, צוזאַמען מיט די מערעלעך, רעטעכלעך, אוגערקעס און קאַרטאָפל, וואָס זענען געלעגן אויסגעשאָטן אויף דער ערד נעבן טיש, נעבן די שטולן, אין די ווינקלען, אונטערן בעט, איז געלעגן אויך די ברוינע פעטע ערד, ווי דער גאָרטן אַליין וואָלט זיך אַריינגעצויגן אין דער היים און געהויזט צוזאַמען מיט זיינע באַלעבאַטים.

מאָטינקע דער זיסער איז געווען אַ בראָנעטער, פון מיטעלן וואוקס, גאָרנישט געראָטן אין זיינע פיר ברידער, וועלכע זענען אַלע געווען בלאָנדע; גיכער איז ער געווען געראָטן אין די אַנדערע צוויי שוועסטער, וועלכע זענען אויך געווען בראָנעטקעס.

מאָטינקע האָט זיך אויסגעקליבן אַ מיידל פון זיינס גלייכן, אַ שוואַרצע, אַ קיילעכ־דיקע, אַ פעטלעכע מיט וועלכע ער האָט חתונה געהאַט אין אַ מזלדיקע שעה, און צו די 9 מאָנאַט האָט זי אים געשאָנקען אַ מיידעלע.

אַ חוץ וואָס ער האָט געאַרבעט און געהאַנדלט מיט גערטנעריי, האָט ער אויפגע־עפנט אַ פּרוכט געווועלבל. זומער צייט האָט מען אויך געקענט קריגן אַ קאַלטע גלאָז סאָדע וואַסער. די ערשטע פאַר יאָר האָט עס געפירט די ווייב, שפּעטער צו זענען צוגעקומען נייע אָנגעשטעלטע: זיינע אייגענע טעכטער. גאָט האָט אים געהאָלפן — זיין ווייב האָט אים, כמעט, אַלע יאָר געבוירן אַ קינד, און דאָס קינד — איז אויף צו להכעיס זיי, וואָס האָבן געוואָלט אַז עס זאָל זיין אַ יינגעלע — געווען אַ מיידל. וואָס אַן אמת, מ׳האָט זיך מיט זיי געקענט איבערנעמען. איינע און איינע, ווי געטאָקט: שוואַרצינקע אויגעלעך, פעך שוואַרצע הערעלעך, אָט אַזוי ווי יידישע קינדער דאַרפן זיין.

זיין פּרוכט־געווועלבל איז וואָס אַ יאָר געוואָרן אַלץ פולער און לעבעדיקער. זיינע אייגענע צעל מיידן זענען געשטאַנען אויסגעשטעלט הינטערן טובאַנק, ווי אַ לעבעדיקער לייטער, וואָס פירט צו די העכסטע פּאַליצעס.

צו די עלטערע מיידלעך האָבן זיך געגומען שאַרן יינגלעך, וועלכע פלעגן אַריינ־קומען, גאַנצע קאָמפּאַניעס, טרינקן סאָדע וואַסער מיט אַ שאָקאָלאַדקע, צי איינהאַנדלען אַ קרענצל פּולבלוטיקע קאַרשן, גרין־באַגילטע, ווייניקע עפּל; צעפּלאַמטע, ווי פון זון־געקושטע פלומין; רויט־געפאַרבטע, ווי מיידלש פאַרפרוירענע באַקן — עפּל; און געלבלעך צנועהדיקע, מיט פולע לעבנסזאַפטיקע באַרנעס.

צוזאַמען מיט די פּרוכטן זענען אויך רייף געוואָרן מאָטינקעס טעכטער, ווי אַ לעבעדיקער סאָד פון בוימער. ביי אייניקע האָבן זיך געריסן די ברוסטן אונטער דער טוליענער בלוזקע, ווי פליימעלעך, נאָר וואָס צייטיק געוואָרן; ביי אַנדערע, ווי שטייפע

זאַפטיקע עפּל; ביי אַ טייל — ווי סוף זומערדיקע ווינטער באַרן. און דאָס האָט געצויגן דער יוגנט פון שטעטל צו מאַטינקע דעם זיסנס פרוכט־געשעפטל. נישט אַזוי צו די פרוכט אויף די פּאָליצעס, ווי וואַרפן אַ בליק אויף די צייטיקע פרוכטן פון לעבעדיקן סאַד . . .

קיין גרויסע גליקן האָט מאַטינקע דער זיסער אין זיין פרוכט געוועלבל נישט געמאַכט. אָבער דאָרט איז שטענדיק געווען פריילעך און לעבעדיק, און עס האָט אים פאַרגרינגערט דעם עול פון חיונה.

ער אַליין פלעגט כמעט שטענדיק אַרומפאָרן איבער די סעדער און גערטנער, איינהאַנדלען תבואה איבער די דערפער און פירן עס אין אַ צווייטער שטאָט עס צו פאַרקויפן. ער האָט זיך קיינמאָל, חלילה, נישט געקלאָגט אויף זיין מזל; שטענדיק געווען אַ שמח בחלקו. נאָר טיף אין האַרצן האָט ער געבענקט נאָך אַ יינגל, נאָך אַ קדיש. און גאָט, ווי עס ווייזט אויס, האָט זיין תפילה אָנגענומען, און ער האָט אים געשאָנקען אַ בן־זקונים, אַ יינגל. די פרייד ביי אים און אין זיין היים, איז געווען גרויס, נישט צו באַשרייבן. די גאַנצע וועלט ״האָט געטאַנצט אים אַנטקעגן, אַלע האָבן אים אָפּגעגעבן מזל־טוב! מענטשן, וואָס ער האָט קיינמאָל נישט געוואָגט צוצוגייך לעבן זיי נאָענט — ווי קומט ער, אַ פּראָסטער ייד, צו אַזעלכע למדנים! בני תורה, זענען צו צו אים, געגעבן אים די האַנט און געווונטשן מזל טוב !

איינער פון זיי אַ למדן אַ ייד, האָט אים געזאָגט:

— יגעת ומצאת, מאַטינקע! מזל טוב אייך!

— וואָס מיינט איר מיט דעם? האָט ער נישט פאַרשטייענדיק די העברעאישע ווערטער געפרעגט.

— אַז מען זוכט געפינט מען!

— אַזוי! — רופט זיך אָפּ מאַטינקע מעשה העלד — וואָס מיינט איר, אַזוי לייכט איז עס מיר אָנגעקומען דער יינגל? צען מוידן האָט ער מיר געקאָסט!

— וואָס הייסט צען מוידן? — פרעגט אים דער למדן, זיך מאַכנדיק תמעוואַט.

— איך זוך שוין דעם יינגל זינט איך האָב חתונה געהאַט, נאָר אַלץ איז געגאַנגען מיטן פוטער אַראָפּ.

ער כאַפּט זיך גלייך, וואָס ער האָט דאָ געזאָגט, און ער הויבט אָן:

— גאָט צו דאַנקען, איך האָב זיך מיט מיינע טעכטער נישט וואָס צו שעמען! פיינע און שיינע קינדער, נאָר צו אַ יינגל קומט עס נישט. הייַנט, גאָט צו דאַנקען, האָב איך שוין מיין משפחה קאָמפּלעט.

פאַר די צען מיידלעך, איז דער יינגל געווען, ווי אַן אוצר פון הימל. מען האָט זיך געהאַלטן טאָג און נאַכט אין איין אַרומרייסן פאַר אים; יעדע איינע האָט אים געוואָלט ניאַנטשען, זיך אַרומטראָגן מיט אים אויפן האַנט, געבן אים עסן, שפּילן זיך מיט אים, און וואָס נישט ? — נישט איינמאָל איז אין שטוב אַרויסגעקומען קריגערייען צווישן די שוועסטערס פאַרן יינגל. די האָט אים געוואָלט טראָגן און די צווייטע, באַלד האָבן די שוועסטערס זיך איינגעטיילט אין צוויי קריגערישע צדדים, וואָס האָבן זיך געקריגט

אין געריסן און געצויגן די הענט זיך צו שלאָגן. נאָר אַ נס איז געשען, וואָס דער טאַטע איז אָנגעקומען און אַ געשריי געטאָן:

— זייט שטיל, חצופות! גיט מיר אַהער דעם יינגל, ער איז מיינער און פאַרטיק!

פאַרן טאַטן האָבן זיי מורא געהאַט און ביידע צדדים האָבן נישט אויסגעפירט. דער טאַטע איז געבליבן מיטן יינגל.

דער יינגל האָט זיך געכאַוועט ביי מאַטינקע דעם זיסן ווי אַ קרוינפּרינץ. פון דאָס בעסטע און טייערסטע, וואָס איז נאָר אַריין אין שטוב איז געווען פאַרן יינגל. און אַז ער איז געקומען פון דער ווייטער שטאָט האָט ער שטענדיק געזוכט עפּעס צו ברענגען אַ צאַצקע פאַרן יינגל; אַזוי ער, אַזוי די פרוי, און אַזוי די טעכטער; מען האָט אים געהיט ווי דאָס אויג אין קאָפּ, קיין שלעכטס זאָל, חלילה, אים נישט געשען.

*

ס'איז געווען אַ בלינדע און אַ פינצטערע סוף זומער נאַכט. אין דרויסן האָט געפלייצט ווי מיט עמערס, דער הערבסט האָט אָנגעזאָגט, אַז ער גייט מיט טויט, קעלט און פאַרוויסטונג.

אַדורכגעווייקטער ביזן לייב האָט זיך מאַטינקע געשלעפּט אַ היים אויף דעם וועג וואָס עס איז געשמיסן געוואָרן פון ווינט און פון רעגן; בלויז דער פערד מיט זיין חיהשן אינסטינקט, וואָס האָט געוווּסט אַז ער גייט צו זיין שטאַל, צו זיין קאַרעטע, האָט דורכגעריסן די פינסטערניש און דערפירט אים אַ היים.

ער האָט באַמערקט אַ בלאַסן שיין פון ליכט דורכן פענצטער. דאָס האַרץ האָט אים אַ ציטער געטאָן. ווי קומט עס וואָס זיי שלאָפן נאָך נישט? — ער האָט אויסגעשפּאַנט אויף שנעל דעם פערד, אַריינגעפירט אים אין שטאַל, און איז אַריין אין שטוב, לויפנדיק גלייך צום צימער ווו ער האָט דערזען פאַר זיך זיין פרוי מיט די עלטערע טעכטער, וועלכע זענען געזעסן פאַרצערט נעבן בעטל פון זייער בן־יחיד.

— וואָס איז געשען? — האָט ער קוים אַרויסגערעדט די פאָר ווערטער.

— דאָס קינד איז נישט געזונט — האָט אים די פרוי אַ פאַרוויינטע, קוים אַרויסגעבראַכט פון די ליפּן.

דאָס קינד איז געלעגן אין בעטל מיט רויטע פאַרלאָפענע אויגעלעך, ראָזע בלומען אויף די באַקן, מיט פאַרברענטע ליפּעלעך און ווי געשמייכלט דערזעענדיק דעם טאַטן לעבן זיך.

— וואָס טוט מען? איז ער אַרומגעלאָפן איבערן צימער, פאַרגעסנדיק זיך, אַז ער איז אַדורכגענעצט ביזן ביין פון רעגן.

— טאַטע! — האָט אים די עלטסטע טאָכטער גענומען באַרואיקן; ס'איז גאָרנישט, ער האָט אַביסל היץ, מאָרגן וועט קומען דער דאָקטער און ער וועט געזונט ווערן. גיי וואַרף אַראָפּ פון זיך די נאַסע קליידער, קענסט זיך נאָך, גאָט זאָל אויסהיטן, פאַרקילן.

און זי האָט גענומען אַראָפּשלעפּן פון טאַטנס אַקסלען די נאַסע פּאַלטע, ער זאָל זיך גיין אויסטאָן.

די גאַנצע נאַכט איז ער מיט דער פרוי און די עלטערע קינדער נישט געשלאָפן. אַלע ווײלע געכאַפּט אַ קוק אויפן קינדס פלאַמיקן פּנימל, און די נאַכט האָט אויף צו להכעיס זיך געשלעפּט ווי פון פעך, ווי זי וואָלט זיך נישט געוואָלט ענדיקן. יעדע שעה האָט זיך געצויגן ווי אַ יאָר. די ווייזערס אויפן זייגער האָבן זיך ווי גאָרנישט גערוקט פון אָרט. אָט, דאַכט זיך, מיט אַ שעה צוריק איז געווען דריי דער זייגער, און איצט! כמעט אַ שעה פון לייד און פּיין און פינסטערע מחשבות אין מוח, און עס איז נאָך אינגאַנצן צען מינוט נאָך דריי! וואָס איז דאָ געשען? — איז דער זייגער צעבראָכן?— ניין, ער גייט דאָך! געוואַלד, ווי ענדיקט זיך שוין די נאַכט!

דער דאָקטאָר האָט אָנגעזאָגט מען זאָל קיינעם פון די קינדער נישט אַריינלאָזן צו אים אין צימער, בלויז די עלטערן מיט די עלטסטע טאָכטער. ער האָט פאַרשריבן אַ רעצעפּט, געמאַכט אַיינשפּריצונגען, און אָנגעזאָגט מען זאָל אים רופן ווידער, אויב, חלילה, זיי וועלן זען, אַז דאָס קינד ווערט ערגער.

אַ פּאָר טעג איז אַריבער, ווי דאָס קינד איז שלאַף. די גאַנצע שטוב איז ווי איבער־געקערט. אויף אַלע פּנימער ליגט אַ טרויער. שוין די דריטע נאַכט ווי די עלטערן שלאָפן נישט, די קינדער בעטן זיך ביי זיי, נאָר עס העלפט נישט.

די פערטע נאַכט. אַ פלייץ רעגן האַקט אין די שויבן, ווי שדים וואָלטן געגראַבלט מיט זייערע נעגל, און זיך געריסן אין שטוב אַריין. דעם קינדס פּנימל פלאַמט, ווי אַ ווינטערדיקע זון אין אַ פראָסטיקן טאָג, אויף דעם ראַנד פון האָריזאָנט, ווען זי האַלט ביים פאַרגיין. די מאַמע זיצט פון איין זייט בעט און גיסט מיט טרערן פון אירע געשוואָלענע אויגן, ברעכט מיט די הענט פון צער. דער טאַטע לויפט אַרום איבערן צימער, ווי ער וואָלט זיך געראַנגלט מיט אימיצן, וואָס וויל אים דערשטיקן, דערווערגן, און ער ווייס נישט ווי מען רייסט זיך אַרויס פון אים. דאָס קינד, זעט מען, גייט אויס ווי אַ ליכט, דאָס פלעמל ראַנגלט זיך אויף דאָס לעצטע ביסל חלב, נאָך אַ ווייל, נאָך אַ צוק, און עס וועט ווערן פינצטער אין שטוב.

ס'איז מיטן נאַכט. אַ שלאַקס רעגן טאַנצט אין געווירבל מיט שדים און רוחות, וואָס פייפן און שווישטשען און וויקלען דאָס שטעטל אין שוואַרצע געוואַנטן, וואָס שלעפּן צום אָפּגרונט. מאָטינקע האָט אויפגעריסן די טיר, ווי ער וואָלט זיך איבערגעגעבן דעם טייוול אין די הענט אַריין, זיך אַריינגעוואָרפן אין דעם צעיושעטן דרויסן און זיך גע־לאָזט צום דאָקטער. פון אָנהייב האָט דער דאָקטער זיך געקווענקלט, ווי ער וואָלט געוואָלט זיך אַרויסדרייען, נישט גיין פון דער וואַרעמער בעט אין דעם נאַסן דרויסן. אַז ער האָט אָבער דערזען פאַר זיך מאָטינקעס צוויי אויגן, ווי אויפגעריסענע תהומען, פון וועלכע עס האָט געשטראָמט א ים פון געבעט און רחמנות, האָט ער אַרויפגעכאַפּט דעם כאַלאַט אויף זיך, און אויף אים דעם מאַנטל מיטן שירעם און זענען ווי געלאָפן דורך די ווייַנענדיקע גאַסן אין אַ קלאָגעדיקער נאַכט.

דער דאָקטער האָט געפּרובירט אים געבן נאָך אַן איינשפּריצונג, אפשר וועט עס אים אין דער לעצטער מינוט העלפן. אָבער עס איז שוין געווען פאַרפאַלן. דער טויט

האָט שוין געטאַנצט אין דרויסן דעם טויטן-טאַנץ. די גאַנצע שטעטל האָט געוויינט און געיאָמערט. דער ווינט האָט צעטריבן דעם יאָמער איבער דער וועלט און מאָטינקעס אוצר פון הימל האָט אַריינגעשלונגען די ערד.

איבער נאַכט איז ער ווי גרוי געוואָרן. די אַלטקייט איז אויף אים אַרויפגעשפּרונ־גען. מען האָט אים כמעט ווי ניט דערקענט.

נאָך שבעה איז ער געגאַנגען, איינגעשפּאַנט דעם פערד אין וואָגן, ווי ער וואָלט וועלן אַנטלויפן פון דער היים, אַנטלויפן פון דעם אָרט, ווו זיין קינד, זיין בן-יחיד איז צוגינומען געוואָרן, און זיך געלאָזט אין וועג אַריין, ווי ער וואָלט פאָרן זוכן ערגעץ ווו זיין קינד; ווי ער וואָלט נישט געשטאָרבן, נאָר אין ערגעץ פאַרבלאָנדזשעט, איבער פעלדער, איבער וועלדער, און ער זוכט אויך אַזוי זיין היים, זיינע עלטערן, זיינע שוועסטער, ווי אים — זיין טאַטע.

ער איז צוריקגעפאָרן פון דאָרף מיט עטלעכע זעקלעך תבואה, אַ פּאָר טשוואַרטקעס קאַרטאָפל און אַביסל ווינטער אויבס. דער טאָג האָט שוין געהאַלטן אין פאַרגיין. די לעצטע שטראַלן פון דער זון האָבן נאָך געפאָרבן די שפּיצן פון די סאָסנעס, וועלכע האָבן אויסגעזען ווי בלוטיקע נאָדלען, וואָס האָבן דורכגעשטאָכן זיין האַרץ. ער האָט זיך פאַרטראַכט און ווי צו זיך אַליין גערעדט, זייענדיק איינער אַליין אין מיטען וואַלד:

— פאַרוואָס האָט עס מיר געקומען אַזאַ מין שטראָף? מיט וואָס האָב איך עס פאַרזינדיקט? איך פלעג דאָך שטענדיק טאָן בלויז גוטס! קיינעם קיין שלעכטס נישט געטאָן. ווען איך פלעג נאָר טרעפן אין וועג — אַרויפנעמען אויף מיין וואָגן — ייד צי גוי — אַלץ איינס, זאָל ער נישט דאַרפן גיין צופוס. מיט וואָס איך האָב געקענט האָב איך יענעם געהאָלפן, מיט אַ שטיקל ברויט, מיט אַ פּרוכט, מיט אַ נדבה. גאָט ווייס, איך האָב קיינמאָל מער ווי אַ לעבן נישט געמאַכט, און זיך צו אים נישט גע־קלאָגט, און אַז מיר איז צוגעשיקט געוואָרן די מתנה פון גאָט — מיין בן-זקונים — בין איך אוודאי געווען גליקלעך איבער גליקלעך. די גאַנצע וועלט האָט זיך צו מיר נישט געקענט גלייכן. און דאָ פּלוצלינג, אַזאַ אומגליק! אַזאַ בראָך! נישט געלאָזן זיך אונטערשפּילן מיט אים געגנוג. קוים זעקס יאָר אַלט געווען און שוין צוגענומען אים פון מיר. אָ, גאָט! — ווען דו גייסט מיר איצט אָן אויפן וועג, און דו בעטסט מיר, איך זאָל דיר ארויפנעמען צו מיר אויפן וואָגן, בין איך קיין ייד נישט, אויב איך וואָלט דיר אַרויפגענומען!... אַז דו האָסט מיר געקענט אַזויפיל צער און פּיין פאַרשאַפן!

כוואַליעס ביטערניש האָבן זיך פון זיין האַרץ געריסן און פאַרצויגן מיט טרויער דעם וואַלד. שוואַרצע שאָטנס האָבן זיך ווי שלאַנגען געפלאָכטן אַרום די בוימער, און פאַרצויגן זיך אויף די שפּיצן ווי שלייכן, אויף וועלכע עס האָט זיך געבאָמבלט אַ געהאָנגענער, דער טאָג. דער גאַנצער אַרום איז אַדורכגענומען געוואָרן מיט דעם גרויסן צער פון מאָטינקע דעם זיסן, וועלכע האָט געשלאָגן מיט ביטערקייט פון גאַל. די ווינטן האָבן יללה׳דיק צעטראָגן זיין פאַרשטיקטן יאָמער, ווי אַ פינצטערע קללה אויף אַלץ — און עס איז געוואָרן נאַכט אויף דער וועלט.

דער סאַכאַרינטשיק . . .

אַ שוואַרץ־חנעוודיקער ייִנגל מיט אַ פּאָר צאַפּלדיקע אויגן פאַרצויגן מיט איין ברעם, וואָס איז געווען פאַרוואַקסן איבערן נאָז, ווי אַ שוואַרצער ראָם פון וואַלד בײַם ראַנד פון טײַך.

אַ געדיכטע קאָפּ קאַשטאַנען האָר מיט אַ ווײַסן שרינט בײַם זײַט און אַ גזשיבקע פאַרריסן אויף אויבן, מעשה וואויל־ייִנגעריש.

קורצע, גאַליפע־הייזלאַך, אַ ספּאָרטאָוועך־רעקל, אַ היטל מיט אַ לאַנגן דאַשעק, האַלב־רונדיק, פאַרבויגן, ווי אַ פערטל לבנה, האָבן בולטער געמאַכט דעם שאָטן פון וועלכן עס האָבן אַרויסגעלויכט צוויי ליכטיקע אויגן ווי שטערן.

פון חדר, גמרא, ישיבה — אַוועק. וואָס טוט מען? זײַן מוטער איז נאָר וואָס צוריק געקומען פון ראַטן־פאַרבאַנד מיט דרײַ קינדער, ווו זי איז געווען אַ בעזשינקע.

אַ נײַע מלוכה, פוילן, איז אויפגעשטאַנען. אַ מאַמע מיט פיר קינדער דאַרפן עסן, דאַרפן אַ היים — די אַלטע היים איז אַוועק מיטן פײַער גלײַך בײַם אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג. פון דעם גאַנצן שטעטל זענען בלויז צוויי הײַזער מיטן קאַשטשאָל פאַרבליבן. איז מען אַריבער אין אַ דערבײַיאיק" שטעטל.

ייִדן האַנדלען, וואַנדלען — מען מסחרט. מ'לעבט פון מערק און ירידן. יחידים שמוגלען סחורה פון דײַטשלאַנד קיין פוילן און ווײַטער קיין ראַטן־פאַרבאַנד. דאָס רוב איז אָנגעגאַנגען דער שמוגל מיט סאַכאַרין־טאַבלעטן און קריסטאַל.

ער איז אַרײַנגעצויגן געוואָרן. ער ווייס אַליין נישט ווי אַזוי. זאָל זײַן די נויט? דער הונגער? די האָפענונגסלאָזיקייט?

אַרום סובאַלק ציען זיך שטעטלאַך, וואָס גרענעצן זיך מיט מזרח־פּרייסן. מיט אַ בלויזן פּעסל האָט מען געקענט אַריבערגיין די גרענעץ איינע בײַ די צווייטע. זענען די שטעטלשע קרעמער געווען אָפטע באַזוכער פון דײַטשלאַנד, און מען האָט געפירט סחורה אויף כשר און אויף טריף.

אין פינצטערע נעכט, ווען מען האָט נישט געזען אַ טראָט פאָרויס, אַ מענטש האָט זיך אויסגעדוכט, איז אַ בוים און אַ בוים — אַ מענטש, איז מען געגאַנגען איבער וויסטע פעלדער מיט פּעק אויף די פּלייצעס, געפירט פון פּויערים וואָס וואוינען האַרט בײַ דעם גרענעץ. און אַמאָל האָט מען געפירט פראַנק און פרײַ גאַנצע פורן מיט שמוגל, ווען די גרענעץ וואַך איז געווען איבערגעקויפט פון בײדע זײַטן...

אויף יעדן בריק, בײַ יעדער אַרויספאָר און אַרײַנפאָר פון שטאָט און פון שטעטל, זענען געשטאַנען פוילישע פּאָליצײַלײַט, צי „קאָנאַריקעס" — זשאַנדאַרן, וואָס האָבן געזוכט און גענישטערט אין די היי אונטער די געזעסן, אין די זעק און אין די פּעק — און זעלטן ווען זיי האָבן געפונען.

די וועגענער מיט סאַכאַרין זענען געגאַנגען מיט דאָפּלטע דעקן. די דראַבינקעס אויסגעהוילטע, אינעווייניק זענען געווען אָנגעשאָטן צענדליקער קילאָגראַמען סאַכאַרין. אויף אַזאַ אופן האָבן געפירט די גרויס־שמוגלערס. די קליינע, האָבן זיך באַנוגנט

מיטן פירן אויף זיך: אין טאָרבקעס אויפן לייב, אונטערן העמד, אויפן ברוסט־קאַסטן ביז אַראָפּ צום בויך.

אַנדערע האָבן אָנגעפּילט די פּאַלטעס הינטער דער פּאַטשעווקע מיט זעקלאַך, ווי קישקעס, פון אויבן ביז אונטן, אין וועלכע עס איז אַריין אַ וועלט מיט סאַכאַרין.

דער יונגער סאַכאַרינטשיק האָט זיין קערפּערל אַרומגעוויקלט מיט שמאָלע טאָר־בקעס אין וועלכע עס זענען געלעגן פאַרבער שאַכטלעך צו הונדערט און פינף הונ־דערט טאַבלעטן אין אַ שאַכטל.

מיטן זיסן פּאַנצער אויף זיך האָט ער געמאַכט אַן אומשולדיק פּנימל, און איז שטענדיק געזעסן אויפן קאַזשאַל, ווי אַן אונטערשמייסער, און קיינער האָט נישט געקענט איינפאַלן, אַז דאָס איז אַ שמוגלער.

נישט איינמאָל האָט מען אַלע פּאַסאַזשירן אַראָפּגענומען, רעווידירט און ער איז זיך געשטאַנען ביים זייט ווי אַן אומשולדיק נפשל, וואָס פאַרשטייט גאָרנישט, וואָס דאָ קומט פאָר. ער האָט אויסגענוצט אַלערליי סאָרטן רייזעס און אונטערנעמונגען, וואָס אַ גרויסער וואָלט גאָרנישט געוואַגט עס צו טאָן.

ער האָט זיך דערוווסט, אַז היינט פאָרט יענער פורמאַן אויף אַן אָרדער פון דער רעגירונג צו פירן סאָלדאַטן, צי מלוכה־אָנגעשטעלטע, האָט ער פאַר אַלימען אין די אויגן, אויפן הויף פון מאַגיסטראַט, וואָס האָט געשווימלט מיט פּאָליציי, סאָלדאַטן און שפּיקעס, געבראַכט צוויי פּעק מיט סאַכאַרין, זיי אַריינגעלייגט אין וואָגן אונטערן געזעס.

ביים אַרויספאָר, אויפן בריק, איבער דער שוואַרצער אַנשע, האָט מען נישט געוואָגט אפילו אָפּשטעלן די פור, אויף וועלכער עס זענען געזעסן צוויי כרוקעס ווי פּריצים, פון דער נייער פּוילן.

עס איז צוגעפאַלן דער אָוונט. פון ביידע זייטן וואַלד, איבערן שאָסיי, וועבן גלי־פליגעלאַך ליכטיקע פעדים, ווי פאָספאָר־שטראַלן איבערן וועג, פאַרשפינען מיט ליכט דעם נאַכטיקע אַרום. אַ שאַרפער טערפּעטין־ריח זעצט פון דעם סאָסנע וואַלד, פּילט אָן די לופט מיט שיכרות פון בליא.נג. די סאָלדאַטן הייסן אָפּשטעלן די פור, גייען אַראָפּ און ברענגען אַרויף עטלעכע גליוועררים, לייגן זיי אַוועק פון פאָרנט אויפן היי און די גליוועררים לייכטן ווי אָנגעצונדענע באַטערייקעס, די גאַנצע צייט אויפן וואָגן.

נישט אַלע מאָל איז אים אויסגעקומען צו פאָרן אַזוי רואיק און זיכער; נישט איינמאָל האָט זיין האַרץ געקלאַפּט שטאַרקער ווי די סאַכאַרינקעס אין די שאַכטלען אונטער זיין האַרצן.

פרילינג. דער וואַלד שווימלט און גריבלט מיט רויטע און שוואַרצע יאַגדעס. גויעס מיט געבלומלטע טיכלאַך און קליידער, מיט פאַרריסענע הינטנס צום הימל, רייסן יאַגדעס, פילן אָן גאַנצע קוישן און פירן עס צו פאַרקויפן אין שטאָט. בלוי, מאַט, מיט טוי פאַרצויגן, ווי שוואַרצע קרעלן, מיניען און ווינקען צו די פאַרביי־גייער, ווי פאַרשייטע מיידלאַך מיט שוואַרצע אויגן-בליקן.

רויט, פייערדיק, ווי צעפלאַמטע ליפּן פון רייפער יוגנט, וואָס בעטן זיך צו קושן רופן צו זיך די רויטע. אין דער יאַגדע־צייט, פירט ער, אַ חוץ די נאָרמאַלע

פאַרציע סאַכאַרין אויף זיך, צוויי גרויסע מילך־קרוגן אָנגעפילט מיט סאַכאַרין און פון אויבן פאַרדעקט מיט אַ הויפן יאַגדעס. נאָך אַ נס, וואָס דאָס קלאַפּן פון די רעדער און פון די פּאָדקאָווועס האָט פאַרשלונגען דעם עכאָ פון די טרייסלענדיקע סאַכאַרינקעס אויף זיין לייב. און דער פּאָליציימאַן, דער זשאַנדאַר, וואָס איז נישט איינמאָל געזעסן נעבן אים אויפן קאָזשאָל, האָט עס נישט געהערט.

ווינטער. נאַכט. אַ זאַווערוכע מאָלט און קערט; שניידט מיט דינע, זילבערנע ריטער, לאָזט נישט אויפמאַכן קיין אויג; אַ ווילד געדריי פון ווייס־פאַרגליווערטן שוים מיט אַ ווינטיק געוואָי פאַרדעקט אַלץ און אַלעמען. די פערד, וואָס קענען שוין דעם וועג פירן דעם שליטן אַליין איבער בערג פון שניי, וואָס האָבן פאַרמעקט אַלע וועגן און שטעגן, צו זיך אַ היים.

די קעלט, דער פראָסט, דער שלעכטער וועטער שרעקן אים נישט. פאַרקערט, זיי זענען זיינע פריינט... זיי העלפן אים שמוגלען. ווער וועט עס שטיין אין אַזאַ וועטער און אָפּוואַרטן אין מיטן נאַכט אַ שליטן?

— „סטאָי!“ — האָט פון דער פינצטערניש אַרויסגעוואָיעט אַ שטים.

זיי זענען דאָ! גלייך ביים אַריינפאָר, ווי פאַרקערפּערטע שטיקער זאַווערוכעס מיט פאַרפלאַמטע פנימער, הייסן ארויסגיין פון שליטן. אָנגעצונדן די באַטערייקעס, געזוכט און געניששטערט — גאָרנישט ניט געפונען.

אַ כרוקישער, כפול־שמונהדיקער „מי־שברך“... און אַ שפּיי אויפן שניי, פאַר־ביטערטע האָבן זיי זיך אָפּגעטראָגן. געווען זיכער, אַז זיי האָבן געכאַפּט אַ העכטל... און זיי וועלן מאַכן אַ פּאָר זלאָטעס...

פאַרטאָג. דער דרויסן מיט די הייזער איינגעקניורעט אין זיך, אַלץ רוט און שלאָפט. ביי רחל׳ן אין פענצטער ברענט שוין אַ לעמפּל. זי גרייט פאַר איר בכור צידה לדרך.

ווי אַן אָפּגעריסענע שטיקל נאַכט, אין אַ פינצטערן דרויסן, איז ער געלאָפן איבער ליידיקע גאַסן, ווי אַ ציטערדיקע קעצעלע, צום פורמאַן, וואָס האָט זיך געקליבן צו גיין אויפנעמען זיינע פּאַסאַזשירן.

זיין מוטער איז אַ גאַנצן טאָג אַרומגעגאַנגען מיט אַ קלאַפּעריי אין האַרצן. זי האָט קיינעם נישט געזען. אויף אירע ליפּן האָט זי געשעפּטשעט אַ תפילה, גאָט זאָל אים אויסהיטן, ער זאָל חלילה נישט אַריינפאַלן.

אין אָוונט, אַ פאַרקלעמטע ליגט זי אין בעט מיטביידע טעכטער לעבן זיך, איר יינגסטער זון אין צווייטן צימער, אויפן שלאָף־באַנק. אַלע שלאָפן שוין, נאָר זי קען מיט קיין אויג נישט צומאַכן. די מינוטן ציען זיך ווי פון פעך. שעהן ווי יאָרן. אַלע ווילע, האָט זיך איר אויסגעדוכט, זי הערט אַ געקלאַפּ אויף די טרעפּ, אַ סקריפּ פון טיר, מען האָט אים געכאַפּט; פּאָליציי־לייט ווי וואַלד־גזלנים, באַפאַלן איר אָרעמען חיים אין דער פישער געסל, טרייבן זיי אַרויס פון די בעטן, די קינדער וויינען און קלאָגן דערשראָקענע, זוכן אין אַלע ווינקלען, אין די שעניקען אונטערן בעט, טאַפּן אין די בעטגעוואַנט צו געפינען נאָך סאַכאַרין...

אַ שוואַרצע נאַכט האָט אַריינגעקוקט אין פענצטער און נאָך מער פאַרפינצטערט איר שרעק...

וואָס האָט זי נישט איבערגעלעבט אין די נאַכטיקע שעהן? וויפל שרעקלעכע געדאַנקען זענען נישט דורכגעלאָפן דורך איר מוח? ביז זי האָט דערלעבט צו זען, ווי איר קינד האָט זיך אַריינגעשאַרט אין שטוב, אַראָפּגעשלעפּט פון זיך די זעקלאַך מיט סאַכאַרין — און צוריק דער מאַמען אַריינגעגעבן אַ האַרץ...

ס'האָט אויסגעבראָכן די פויליש־סאָוויעטישע קריג. די רויטע אַרמיי שטייט שוין ביי וואַרשע. דאָס שטעטל איז שוין ווייט הינטערן פראָנט ביי די רויטע. אַלץ שטייגט. עסן פעלט; פון די גרויסע שטעט קומט מען אויסקויפן אין די קליינערע; ס'איז אַ יקרות, מען קריגט פאַר קיין געלט נישט, ווער עס האָט באַהאַלט אויס.

אין שטוב געפינט זיך עטלעכע קילאָ־סאַכאַרין. פון גראָדנע איז אַראָפּגעקומען אַ יונגטלעכער, וואָס באַצאָלט פאַר דעם אַ פּרייז. עס וועט קלעקן פאַר דער פאַמיליע אויף עטלעכע חדשים צו לעבן. נאָר ווי פירט מען עס אַרויס פון שטעטל?

אויפן בריק פון יאַגיסטאָווער קאַנאַל, שטייט אויף דער וואַך יושקע, דעם שטאַבינער גלעזערס זון, וועלכער איז זיינער אַ בן־עיר. ער בעט זיך ביי אים, דאָס ער זאָל אים דורכלאָזן מיט די סאַכאַרין, וואָס אַ צווייטער האָט עס געקויפט אויפן וועג צום וואָקזאַל.

— איך שטיי אויף דער וואַך. כ'מוז אויספאָלגן די באַפעלן פון דער מאַכט; נישט דיר און נישט קיינעם וועל איך דורכלאָזן — איז געוועזן זיין ענטפער.

סוף זומערדיקער אָוונט. אַ בלויער ראָם — דער וואַלד, נעמט אַרום דאָס שטעטל. פאַזי דעם קאַנאַל, אינעם וואַלד, גייען צווי יונגטלעכע, אויסמיידנדיק די וואַך אויפן וועג צום באַן. זיי זענען אַדורך בשלום, און פאַר דעם געלט האָט די מוטער איינגעקויפט קאָרן, און מיט אַ האַנט־מילכל צוגעשרויפט ביים קאַנט פון טיש, שטייט ער גאַנצע טעג און מאָלט דעם קאָרן, איינמאָל, צוויי מאָל, דריי מאָל, ביז ס'איז געוואָרן דינער דאָס מעל.

יונגע, מוסקולירטע הענט קנעטן דעם טייג אין דער דייזשע, ווי אַיין שטיק קליי, וואָס יערט מיט ברכה און זעטיקייט.

ברוינע לאַבנס, ווי רעדער, זענען אַרויסגענומען געוואָרן פון אויוון. פאַר דער קורצער צייט פון דער אָקופּאַציע האָבן זיי פון קיין הונגער נישט געוווּסט. די לאַבנס ברויט האָבן אַרויסגעזונגען פון זייער באַהעלטעניש און אָנגעפילט די היים מיט רו און גליק.

פון דרויסן, איבערן ברוק, גאַנצע מעת־לעת'ן, טאָג ווי נאַכט, ציען זיך אָבאָזן פון דער רויטער אַרמיי, וואָס לויפט צוריק. אייזן און שטיין יאָמערן אויס דעם מענטשלעכן צער, וואָס וואַרפט אָן אַ מרה־שחורה ביים געבראַזג פון די רעדער.

אין דער היים, ווי ליכטיקע זונען, ברוינע לאַבנס, אַליין געמאָלן, געקנאָטן און געבאַקן פון אייגן שווייס און פּראַצע, לייכטן מיט רו און זעט, וואָס גיבן שוץ פינף לעבנס, אין אַ דרויסנדיקן מבול פון בלוט און רציחה...

מדמויותיה של עירנו

במחיצתם של מאיר מייזלר ויעקב פרנקל

מאת **צ. ז. ויינברג**

בתחילת הסתיו של 1903, כשרק העברתי את בני משפחתי מאוסטרוב האדוקה לאוגוסטוב, ונשמתי לרווחה באווירה החפשייה של הסביבה, מצאתי עניין רב בחברת המכירים החדשים, בני עלייה, שהתוודעתי אליהם; ועם שכני, שגרתי מול ביתו, המורה לעברית, מאיר מייזלר, התקשרתי בידידות אמיצה, כמודע משכבר הימים.

הסתיו והחורף עברו עלי בעבודה קשה ומפרכת. ידידי ומכירי המציאו לי שיעורים פרטיים, שמהם התפרנסתי בקושי, העבודה היתה מרובה והשכר מועט, ומאיר מייזלר הדריכני בדרכי ההוראה וביחסי־אנשים, איך להורות ואיך לבוא במגע עם הבריות, והוא נעשה אפוטרופוס לי, והיה לי לעזר ולהועיל. עיקר כוחי היה בלימוד תנ"ך ואגדה ודברי ספרות, בלימוד הלשון והדקדוק צלעתי לא מעט, ויום יום לפני הלימודים הכשרתי את עצמי כהוגן ובמאמץ רב, ותמיד הייתי חושש שמא אכשל; וכך השתלמתי אט אט גם במקצוע זה, ובבואי ללמד נעשיתי למד.

בערבים, אחרי עבודה קשה ומיגעת, והליכה־שריכה מבית לבית, על חיבוטי־הערות מצד האמהות המפקחות על שיעורי, הגעתי הביתה, לעת ערב, עייף ורצוץ, אכלתי את לחמי ושכבתי לנוח; ולאור הנר, בחדרי הצר, קמתי והתנערתי, ואחזתי בעט סופרים, וקדחת הכתיבה אפפתני כולי, והפקיעתני ממרי יומי ומנטל עולי, וככה ישבתי וכתבתי עד שעה מאוחרת בלילה.

שלושה סיפורים העליתי אותו זמן, בסתיו וחורף, פרי עבודתי הראשונה, ויחד עם דברים אחדים (נסיונות בוסר, שהספקתי להראותם לסופר ה.ד. נומברג, עובר אורח באוסטרוב, שסמך ידו עליהם, ואמר לי כהאי לישנא: „צעירא, יש לך כשרון"...) הטמנתים במגירתי, ולא גליתים לשום איש, כי מרובים היו פקפוקי והסוסי, ובושתי להעלות על דל שפתי, כי סופר אני.

בחג הפורים הוזמנתי, אני ואשתי, אל ביתו של מאיר מייזלר. בילינו שם זמן ממושך. אחרי הסעודה הדשנה ושיחה ערה בצוותא, נתפלגה החבורה, הנשים התיישבו לחוד על הספה והמשיכו בשיחתן שערבה להן, ואני ומייזלר סרנו אל החדר השני, והחלפנו דיבורים בענייני המקצוע שלנו, ההוראה, ונגענו גם בענייני ספר. ולהפתעתי הרבה פתח מייזלר ארון הספרים שלו, ועל מדפיו היו מונחים כתבי־יד ארוזים וצרורים לעשרות, זה על גבי זה, ובצחוק־סרקסטי, מבוסם קצת, הערה את מרי נפשו לפני, שכל אלה

הכתבים, אשר עיני רואה אותם, שלח לא פעם אל מערכות שונות, ולא הצליח לפרסמם, שלחו לו בחזרה. „מילא — סיים בצחוק־מר — הרשעים הללו עשו שלהם, ואני עושה את שלי... איני מתייאש כלל״... ובתוך כך, הוציא, מתוך ערימת כתביו, גליון „הצפירה״, צרור יפה בנייר לבן דק, פתח ושטח לפני: „הנה סוף סוף זכיתי — אמר כמנצח — הדפיסו כתבה גדולה משלי, והקוראים מלאים התפעלות ממנה״...

מתוך נימוס קראתי את הכתבה במלואה. מאיר מייזלר ישב ממולי והציץ בי, ולא גרע עיניו ממני, וכשגמרתי הקריאה, אמרתי מה שאמרתי לשבחו, והוא שף בכפיו ועיניו

הסופרים יעקב פרנקל, צ. ז. וויינברג (1904)

נוצצו והפיקו קורת רוח מדברי, והוסיף ואמר: „הנה אתה רואה, גם יתר הכתבים אינם נופלים מזה... ואע"פ כן"... — נאנח ולא סיים, ולגם כוסית נוספת לפכח צערו.

הארכנו לשבת עד שעה מאוחרת בלילה, ושוחחנו מטוב לב ומהתקשרות ידידותית, וכשקמתי ללכת, בעמדי על הסף, נפלטה מפי, שלא מדעת, אימרה עצורה: „גם אני כותב לפעמים, גם לי יש כתבי־יד, אך אני לא שלחתי עוד לשום מקום"... כאשר שמע זאת מאיר מייזלר, לא הרפה עוד ממני, ליווני עד ביתי, ונאלצתי באישון הלילה לחפש את כתבי ולמסור לידו לקריאה.

למחרת, בצהריים, שושן פורים, סרתי שוב אל בית מאיר מייזלר לביקור סתמי,

מימין לשמאל: הסופר צבי זבולון ויינברג, מאיר מייזלר, משה בר אייזנשטאט, שמואל ויינברג (1904)

כדרכי, כשגם יום חפשי היה מלימודים, ואגב בהול הייתי לשמוע חוות דעתו על כתבי שמסרתי לו אמש, והנה מצאתי בחברתו חזן העיירה, שהתוודעתי אליו מזמן, והוא איש משכיל וחובב ספר, ושניהם כאחד קיבלוני בתרועה ובמחמאות, וציינו לשבח את סיפורי שקראום יחד, לפני בואי, וייעצוני לפרסמם בלי דיחוי.

ישבתי במחיצתם נפעם ונבוך, ונרעש מדבריהם הטובים, ומפוקפק בקרבי, שמא הגזימו ידידי אלה, והיה כי אשלח למערכת סיפורי אלה, ויהי גורלם כגורל כתבי מאיר מייזלר. שקלתי בדעתי ועצרתי ברוחי ולא עניתי דבר. באחרונה אזרתי עוז ואמרתי להם, שאין אני מסוגל לשלוח כתבי למערכת, כי ירא אני מהאכזבה הגדולה, כאשר ישלחו לי את הכתבים בחזרה. לשמע דברי אלה, פרצו שניהם בצחוק, והמשיכו והתייעצו ביניהם, והגיעו לידי מסקנה, שיש למסור כתבי אלה לסוחר יעקב פרנקל, תושב קבוע באוגוסטוב, וישמעו מה בפיו. הסכמתי להצעתם.

יעקב פרנקל זה היה ידוע לי. מיד בבואי לאוגוסטוב שמעתי עליו הרבה. קראתי משהו בספריו (תרגומו „תולדות האמונות והדתות" ו„דברי הימים" שלו), גם פגשתי את שמו בכתבי עת שונים. באוגוסטוב, יש שדרשו אותו לשבח וגם לגנאי. הללו את כשרונו, פקחותו ונבונותו, וגינו את עקשנותו, קשיחותו ונקמנותו, בספר הפולמוס שפירסם כנגד יריביו. אנוכי ראיתי אותו פעמים אחדות ברחוב וליד חנותו (חנות המנפקטורה של אשתו), ולפעמים גם סרתי לביתו, אל בנותיו, בשם אשתי, שהתיידדה עמהן, והצצתי אל חדרו, כשהוא יושב כפוף על ספריו וגליונותיו, ליד שולחנו, מעיין, הוגה וכותב; הרגשתי זעזוע פנימי, מעין יראת הכבוד, בהציצי לעברו, כך היה נראה בעיני סופר עברי, היושב על האבניים בפינתו החבוייה; וכשהיה קם ועובר לתומו, מחדרו למטבח, וראני במעמד בנותיו, ולא אמר דבר, ועיניו הבורקות כמו שפדוני ממש, נתבלבלתי ונחפזתי לצאת את הבית. מורם מעם היה בעיני, ונקלותי לעמוד במחיצתו.

ימים רבים עברו, ולא קיבלתי כל ידיעה על כתבי אשר בידו. גם מאיר מייזלר לא ידע מה להגיד: „אינו נחפז לקרא — הוסיף — טרוד הוא בשלו, אין להאיץ בו, כך דרכו, ואסור להטרידו ולהרגיזו"... נשכתי בשרי בשיני ושתקתי, ולא יספתי לשאלו עוד.

ימים מועטים אחר כך, פלטה רוזה, בתו הצעירה של יעקב פרנקל, בשוחחה עם אשתי: „שכחתי כלל... אבא ביקש שתסור אליו"... שמעתי, ולבי פעם בקרבי, והרבה הרהרתי בפגישה המיועדה. ברטט נכנסתי אל ביתו של יעקב פרנקל, והוא קם לקראתי, קיבלני בסבר פנים, הכניסני לחדרו, והושיבני למולו, הוציא במתינות ממושכת כתבי ממגירתו, משמש בהם קצת, כשוקל את טיבם, ומסרם לידי: „הסיפורים כתובים בכשרון — אמר — אך מלאים הם שיבושים ופגמים לא מעט"... הורדתי את ראשי, והוא הוסיף: „תמשיך, תמשיך לכתוב... יש לך ז'נר משלך... וסוף סוף תצליח"... דבריו אלה האחרונים עודדוני, הרימותי את ראשי והצצתי בו ישר: מכונס בכורסה, לבוש חלוק בוקר, שערות ראשו מכסיפות, זקנקנו הקצר שחרחר־אפור, ישב לפני כמו זקן שחוח, כולו מכווץ, כאילו צינה אחזתהו, ומצחו הרם ועיניו הבודקות הישירו נגדי: „יפה, יפה... — הפטיר רכות — אין לי כל ספק, יש לך כשרון... אך זה לא די... צריך ללמוד... ללמוד... לקרוא הרבה... ולרכוש ידיעות רבות"...

נפרדנו בידידות. מתיחותו הנוקשה נתרככה בעמדו על הסף ללוותני, אך לא ביקשני לסור אליו עוד. מפי מאיר מייזלר שמעתי, כי דיבר עלי טובות, אך עמו לבד לא באתי במגע עוד. נפגשתי עמו פעמים רבות ברחוב, בירכתיו לשלום, והוא כמו סטה לעברו, ולא נעצר כלל. ככה עבר זמן ממושך. באחד הימים הודיעה לי שוב בתו רוזה, כי אביה מבקשני לבוא אליו. הפעם קיבלני ממש בלבביות, כמו קורן עליו עור חדש, שוחח עמי ארוכות, שאלני בפרטות על מהלך עבודתי בהוראה ובכתיבה, העיר הערותיו בהומור קל ובעצה טובה, ובאחרונה, דרך אגב, אמר לי, לשם מה קראני אליו: „הוא קיבל הזמנה מאת הסופר בן אביגדור הידוע להשתתף בעתון החדש „הזמן״, עתון יומי וירחון, העומד לצאת בקרוב בווילנא, והוא רואה איפוא חובה נעימה לו לצרף את הסיפורים שלי, שקראם מזמן, במשלוח כתביו אל המערכת, אלא שעלי להביאם אליו, יחד עם יתר הדברים, שהוספתי לכתוב, כדי שהוא יגיהם מקודם ויכשירם כראוי, בטרם ישלחם לתעודתם.

מלאתי בשמחה אחרי דבריו, ונעשיתי יוצא ונכנס בביתו. שעות רבות ישב עמי, והעביר קולמוסו על כתבי, ועשה זאת בנחת ובדרוגזה: כשמצא איזה ביטוי הולם ופסוק כהלכתו, הצטמק במתק לשון ובנשימה קלה: „יפה, יפה... כך, כך״... וכשנתקל בשיבוש ובפגם לשוני, התרגז: „היאך, צעירא, היאך אתה כותב... הרי זה לא עברית כלל וכלל״... וכשמצא פעם סירוס בלשני, הצטחק במלוא קולו, ופנה אלי בלגלוגו השנון: „האיך, צעירא, האיך אתה מבלבל את היוצרות... ברחוב, אני רואה אותך לעתים תכופות, אתה יודע להבדיל בין זכר לנקבה... יודע אתה היטב לחזר אחרי הבנות היפות... וכאן, כאן, בכתביך... אין אתה מקפיד כלל וכלל... זכר ונקבה שניהם כאחד שווים בעיניך... הייתכן?!״...

יצאתי מפניו ברוח טובה, כשכתבי בידי, כדי להעתיקם לנקי, ולמסרם שנית לידו על מנת לשלחם למערכת „הזמן״. שעות שלמות בלילה ישבתי והעתקתי, וחרדתי על כל אות ומלה להעתיקן כראוי. כשגמרתי הכל, נחפזתי אל ביתו של יעקב פרנקל, ומסרתי לו ברטט את ההעתקים. הוא ישב למולי, כדרכו, בנחת, עיין בכתבי וקרא, קרא בהם בחשאי ובקול, ואנוכי לא גרעתי עיני ממנו. ישבתי כנידון המחכה לפסק דינו. כשסיים, הרים פניו, הציץ בי בתמיהה וגיחך: „האיך, היאך, צעירא, אותיות כאלה?!״... ליליפוטים... אותיות של „טל ומטר״... העורכים ינקרו עיניהם לקראם״... דפדף שוב בדפים, דפדף, עד הגיעו אל הדף האחרון, ופתאום פרץ בצחוק מכעכע: „כה... כה... איזו חתימה?!... איזה אורך?!... ממש שם ספרדי ארוך, ארוך... צבי זבולון וויינברג״... איזו אותיות?!... ואיזה גודל?!... כאן, בפנים, קטן, קטן, גמדים ממש!... וכאן, בסיפא, גדול, גדול, ענק ממש, צבי זבולון וויינברג״... התבייש לך, צעירא, הכך כותבים?!״...

לקחתי בבושת פנים את כתבי בחזרה, ישבתי שוב לילות שלימים להעתיקם מחדש, דקדקתי שיהיו מועתקים וערוכים כמתכונתם, בכתב ממוצע, לפי הוראת פרנקל, ואת שמי חתמתי בקיצור „צ.ז. וויינברג״, באותיות קטנות, שלא ייבלט כל כך. הבאתי כל זה לפרנקל, ומסרתי לו, כשידי רעדו, הוא בדק את כתבי ברפרוף, הצליף עין על הכתב ועל חתימתי, והצטחק קלות, טפח לי על שכמי וריצה את פעלי.

יצאתי ממנו שמח וטוב לב, וכל אשר בי רנן בקרבי אך בדרך ובביתי כרסמוני

ספקותי, כדרכי: „שמא יימלך פרנקל בדעתו ולא ישלח את כתבי... ואם ישלחם, מי ישים שם, במערכת, לב להם... ואם יקראו, מי יודע, מה יהיה גורלם... עוד ישלחו לי חזרה"... ככה נתלבטתי בספקותי ונפשי נקוטה עלי. כעבור ימים אחדים נכנסה שוב רוזה, בתו של פרנקל, אל ביתנו, ובידה חבילה של כתבים צרורים למשלוח, ומכתבה של אביה, שפתחה אותו מתוך סקרנות בזהירות, וצחוקה מלא פיה. וכך בערך כתב פרנקל, בסיום מכתבו, אל בן אביגדור: „הלא ידועה לך דעתי על הספרות היפה שלנו, המפטמים בה את הקהל העברי, שהיא לדידי בבחינת מותרות, ואין כל צורך בה, אלא מאחר שהקהל להוט אחריה, ואתם מוצאים בה עניין, הריני מצרף איפוא את סיפוריו של הסופר המתחיל צ.ז. וויינברג, שמכל שורה ושורה מבצבץ כשרון רב, וחומר טוב הוא לפי הטעם שלכם"... מצאתי סיפוק רב בדבריו אלה של פרנקל, ודעתי נתקררה עלי והחברה בביתי התבדחו עלי ועל „כשרוני הרב", שמצא בי פרנקל, וגרמו לי נחת רוח.

בביקורי הבאים אצל פרנקל, עשיתי את עצמי כלא יודע על מכתבו אל בן אביגדור, הבאתי לו למקרא כתבים חדשים, וכאשר שאלתיו, כמיתמם, אם שלח את סיפורי לבן אביגדור, ענני ברוגזה: „וכי מה חשבת, השארתי אותם בביתי?!... היש לי צורך בהם?!"... — ולא יסף לדבר עמי עוד, קרא את כתבי החדשים, עבר עליהם בקולמוסו, ושפך עלי מלוא תרעומותיו: „לשם מה לכתוב בזלזול שכזה, בשגיאות שכאלה?!... למה לא תטרח, צעירא, ללמוד משהו יסודי ולכתוב כהלכה, הלא יש בך כשרון, יש!"... ולא אמרתי לו, שאני יושב שבעה נקיים על כל דבר שאני מוסר לו לקריאה, ידעתי, כי לא יאמין לי.

באחד הביקורים הללו מצאתי בביתו את מאיר מייזלר היושב ודן עמו על מחברת עבה, שמסר לו לקריאה, ופרנקל ביטל את מאמרו תכלית הביטול: „לא מצאתי בו שום דבר בעל ערך — אמר — העברית אמנם לא רעה... אבל חוץ מזה אין בו כלום"...

— אבל ר' יעקב — טען מאיר מייזלר להגנתו — כאן, כאן... — והורה באצבעו על קטע אחד במיוחד, שנראה מאד בעיניו — גם פה, ר' יעקב, תאמר שאין כלום, גם פה?!... — סיים בתמיהה, ופניו אדמו.

— אבל, ר' מאיר, ר' מאיר — נענה אחריו יעקב פרנקל, בחקותו את קולו פעמיים — הנה שמת לפני דלי מים, ומכניס לתוכו מלבנית סוכר, הימתק?!... הימתק?!... — וסיים דבריו בצחוק דוקר. פני מיילזר חפו, ואני הסיבותי עיני, שלא לראות בקלקלתו, ועזבתי מיד את החדר, כנחפז לדרכי.

איש בודד היה, מתהלך בדרכו ומוזר לבני ביתו. אשתו היתה אדוקה מופרזת, קשורה לבית הכנסת ומתפללת בכל יום, והוא חפשי בדעות, אפיקורוס, רגלו לא דרכה בבית תפילה, אף ביום הכיפורים. בנותיו משכילות פורחות, ודעתו לא נחה מהן. יום יום היה משכים קום, נכנס לבית התה הקרוב, עובר על העתונים וחוזר הביתה, אוכל ארוחתו ומתיישב ליד שולחנו, ושעות על שעות יושב וקורא וכותב. רק לפנות ערב היה יוצא החוצה, מטייל, נטפל לפעמים אל יושבי קרנות, ובמעמדם היה מעביר תחת שוט לשונו אנשי העיירה, שנואי נפשו, ובארסיות מיוחדת היה שופך מרי בוזו ולעגו על

„עלגי פרצוף ועקומי גו" אלה, בכינוייו החביבים עליו, להנאת השומעים, ופורש מהם לטיוליו שקוט ורגוע, כמי שמילא תפקידו כראוי.

אל טיוליו אלה נלוויתי לא פעם, כי לא היה נוח לי להטרידו הרבה בביתו, והיה מקבלני ברצון, ושיחו היה מפכה כמעיין נובע, ודן באמרתו השנונה את אלופי עולם ואישי הרוח ברותחין. בייחוד היה רוגז ומתמרמר על פרישמן, שהעלה על נס את ניטשה ותירגם את דבריו: „משוגע זה, עקום המוח ופתלתול, ניוון זה של המאה התשע עשרה, הוא יורה דעה לנו?!... הוא איש המופת לנו?!"... וסיים בעקיצה: „נתפסנו ליפה, יפיפיותו של יפת, ואילו יפיפיותו זו משוחה ברעל, ומשחיתה כל חלקה טובה שלנו בספרות ובחיים"...

באחת השבתות יצאתי מבית הכנסת, בדרכי לביתי, פגשני פרנקל ועצרני, והיה במצב־רוח מרומם, ונשא משאו על גוי ואדם כאחד, ודיבר רתת על המאמינים הנתעים לשווא, והטיח דברים בוטים על בית הכנסת והבאים להתפלל בתוכו, והכה בשבט פיו את אנשי המזרח והמערב כאחד, ופתאום הציץ בי והבחין במעמדי הרופף כלפיו, ומיד שינה טעמו והוסיף: „לא לך דברי אמורים... אתה נראה בעיני תם ומאמין אמיתי... לך איפוא בדרכך זה, ויהי אלוהים עמך... רק אלה... הסוחרים באמונה ובאלוהים כאחד... הם... הם... שנואים עלי ולא אוכל שאת אותם ואמונתם כאחד...

בכל הפגישות אתו נבוכותי, ובושתי לשאול אותו על גורל כתבי, בינתים התייצבתי לבדיקת הצבא ונשתחררתי, אך נתדבקתי שם במחלת האבעבועות ונחליתי מאוד, וירחים רבים הייתי אסור אל מיטתי; וכאשר החלמתי והתאוששתי וירדתי ממיטתי, ישבתי ועיינתי בסיפורים שנדפסו אז במקומות שונים, והשויתי את סיפורי אליהם, לא מצאתי שנופלים הם מאלה שקראתי, והשתוממתי על העיכוב שחל בהם. כתבתי איפוא מכתב אל פרנקל, ושאלתיו אם קיבל איזו ידיעה בנוגע לכתבי, ועננִי בחריפות: „האין לך סבלנות? האומנם אתה חושב, ששם במערכת, אין להם עניינים אחרים, רק לטפל בכתביך?!... נדמתי ולא יספתי לשאלו עוד, נשאתי כאבי בחובי, והפקפוק בערכם של כתבי אכלני.

עברו עוד שבועות אחדים, וכאשר יצאתי בפעם הראשונה החוצה, אחרי מחלתי הממושכת, בשבת בבוקר, נשען על מקלי, וכולי מפועם ומבוסם מהלם האוויר הצח, פגשני מכירי ובישרני, כי נדפס סיפורי הראשון ב„הזמן", ואנוכי מיהרתי אל ביתו לראות הגליון המודפס, וכאשר הושיט לי מכירי את הגליון, טושטשה הכותרת נגד עיני (המערכת החליפה את סיפורי „הגנבה הראשונה" בשם אחר „נסיון") והתאדמתי, ודחיתי את הגליון מפני, כי לא האמנתי שזהו סיפורי והנה הגביה מכירי את העתון, והשורות הראשונות נגלו בעין, והכרתי כי שלי הן, ומיד נתבלבלתי, וגילה ורעדה אחזתני, וצנחתי על הכסא מרוב חולשה, ובבואי הביתה נאסרתי שוב אל מיטתי למעלה משבועיים.

מרוב מבוכה וחוסר אמונה בי, הריצותי מכתב אל מערכת „הזמן", ושאלתי לגורל יתר הסיפורים שבידם, וסיימתי בערך כך: „והיה אם אינם ראויים לדפוס — יואילו להחזירם ויודיעוני סיבת פסילתם", ומיד קיבלתי תשובה מאת אחד „דומשביצקי", שהסיפור השני יבוא בקרוב בגליון שבת הבא, והשלישי, אם כי לא קרא עוד, הרי בטוח

שגם אותו ימצא כשר לפרסמו ב„הזמן", ועם זה הזמינני להשתתף בקביעות ב„הזמן", ושיבח את כושר הכתיבה שלי. מרוב התרגשות ותשישות הכוחות, לאחר מחלתי הממושכה, נחליתי שוב ונפלתי למשכב ימים מספר, וכשהחלמתי ויצאתי החוצה, סרתי אל בית פרנקל, והראיתי לו מכתבו של דומשביצקי, וההוא פענח לי השם של הכותב, שהוא הסופר ברשדסקי, וקרא את מכתבו ישר והפוך, והשפיל ראשו ונאנח: „כך, כך... — גנח ואמר, כמדבר לעצמו — זהו... זהו... זה מה שנחוץ להם... לא דברי ספרות אמיתיים, כי אם מעשיות... מעשיות"... ולא הביט בי כמעט, והרגשתי מעין קנאה בריטונו זה החשאי, ובושתי לשהות במחיצתו של האיש, שגמל אתי חסד ועשה למעני הרבה, ואני כאילו נעשיתי מתחרה לו... נפרדתי ממנו בחפזה, ויצאתי מפניו בפחי נפש, וכליותי יסרוני...

מאז — מנעתי עצמי מפגישות יתירות עמו, וכאשר נפגשתי עמו לפרקים, באקראי, סבותי את השיחה על עניינים שונים, ובדברי ספרות לא נגעתי כלל, והוא גם הוא נמנע מלדבר על זה, כאילו חושש היה לפגוע בי, ולנגוע בכאבו.

בינתיים עורער מצבי החמרי באוגוסטוב וירד פלאים. הייתי מחוסר לחם ממש, אני ובני ביתי, ועשיתי מאמצים לעבור לעיר הפלך סובלק, ששם היו סיכויים רבים לסידורי. מרוב עיסוק ומשא ומתן בדבר ההעברה לסובלק, הזנחתי פגישות רעים ולא ביקרתי איש. את פרנקל כמעט שלא ראיתי עוד. רק לפני צאתי נכנסתי אליו להיפרד ממנו, ונבהלתי למראהו. פניו הקודרים ועיניו הכבויות הטילו עלי אימים. הוא ישב למולי שחוח ומכונס בעצמו, והמעיט לדבר עמי. מיהרתי להיפרד ממנו בחמימות, והודיתי לו על כל הטוב שעשה עמדי, והוא הושיט לי ידו בקרירות, ואדישות קהה גלשה מפניו. יצאתי מביתו בכאב לב.

בסובלק נודעו לי פרטים יתירים עליו. הוא חלה במחלה, שלא עזבתהו עוד. הזקנה והשכחה קפצו עליו בבת אחת, ודעתו נטשטשה. הוא התהלך קדורנית כל הימים, מצא מחסהו בחנות התה הסמוכה לביתו, שתוק ועזוב וחבוי בפינתו ושקוע בעתונים שלפניו, וכשנשתפה קצת שפך בפני פוגשיו מרי זעמו על סדרי העולם ומלואו. ככה המשיך ימים על ימים, עד שנות מלחמת העולם הראשונה, שבא המוות ופדהו מכל צרותיו.

תל־מונד תשכ"ה

חבורי יעקב פרנקל

1) „הירושה הטבעית" (וארשה תרנ"ט), הוצאת תושיה. בו מדובר על יסודותיה וחוקיה של הירושה וייחוסה אל היהדות והיהודים.

2) „גלילי ג." (וארשה תר"ס), הוצאת תושיה. תולדות חייו ופעולותיו המדעיות.

3) „ניקולאי קופרניקוס" (וארשה תר"ס), הוצאת תושיה. בו מסופר על תולדות חייו ופעולותיו המדעיות. תורגם ממקורות לועזיים בשנויים והוספות.

4) „תולדות היהודים", היסטוריה פופולארית לעם ולבני הנעורים. חבורו זה על ששת חלקיו (חיברם בתקופת התגוררותו בלודז') הוא גולת הכותרת בעבודתו הספרותית. הספר זכה בזמנו לתפוצה גדולה ונלמד בבתי הספר של עברית בעברית ובחדרים מתוקנים. יעקב פרנקל נעזר בעבודתו החשובה הזאת בספריהם של חוקרי תולדות ישראל בשפות לועזיות ובעברית, אולם בענינים רבים הסתמך הוא על שקול דעתו, מנקודת ראות מיוחדת משלו, מבלי להשתעבד יותר מדי לדעת חכמים שקדמוהו (מדברי הקדמתו לספרו זה ח"א).

חלק ראשון (הוצאת תושיה ווארשה, תרנ"ז) — מראשית ימי העם עד גלות בבל; חלק שני (הוצאת תושיה, תרנ"ח) — מגלות בבל עד האחים הורקנוס ואריסטובלוס; חלק שלישי (הוצאת תושיה, תרנ"ח) — מימות האחים הורקנוס ואריסטובלוס עד חורבן בית שני; חלק רביעי (הוצאת תושיה, תרס"א) — מחורבן בית שני עד אחרי חתימת התלמוד; חלק חמישי (הוצאת תושיה, תרס"ב) — מהתקופה שלאחר חתימת התלמוד עד לתקופת הרבנים; חלק ששי (הוצאת תושיה, תרס"ח) — מתקופת גאוני בבל האחרונים עד לאחר הרדיפות בתקופת מסעי הצלב.

5) „מהו המוות" — מחקר בתורת החיים (אודיסה תרנ"ד).

6) „מסילת הברזל המצאתה והתפתחותה", ורשה תרפ"ג.

7) היהודים בלאדז, וארשה תרנ"ד.

8. תרגום של „תולדות האמונות והדעות" לא. מנזיס תרנ"ט—תרס"א.

מאמריו ב„הצפירה":

1876, גל' 11, 12, 26—28, 34—35, 36—37, 43—44, 50.

1877, גל' 3—4, 7, 9—10, 18, 33—48.

1878, גל' 13—14, 16, 18, 48—49, 51.

1879, גל' 27—33, 34—35.

1882, גל' 12; 1884, גל' 2.

נר לנשמתו של המורה מאיר מייזלר

פ ר ו ט ה

מאת **צ. ז. וויינברג**

קטן קומה הוא מלמן, כרסני, פניו מנופחים ומבוישים במקצת, עיניו לטושות ומהב־הבות, כתפיו מגביהות ומפריחות את ראשו וזקנו הקצוץ, ובתנועותיו העצורות כאילו הוא מטביע בעצמו את ערכו המך.

מלמן, בעל אשה ואב לילדים, עוסק בהוראה ובמתן הלואות. שתי מלאכות אלה מאוסות עליו. בהוראה — רגיל הוא לרדות בתלמידיו בחזקה, ובעסקי הלואה — בהול הוא על כל פרוטה ופרוטה, היוצאת מרשותו לכיסי לקוחתיו. ברם, ברגע שפרוטת הקרן חוזרת אליו באגורת ריבית נוספת, או כשתלמיד משלם את שכר הלימוד במלואו — אז מבריקות עיניו ומדמיעות מגיל; כתפיו מתרוממות ביותר, והנאת ישותו, מקורנת בענות-לכתו, מתמתחת בכל שרטוטי פניו.

אוהב הוא את הטבע. ניר נאה, פרח נחמד, צפור מתעלסת — מרטיטים אותו. אוהב הוא את הספרות. ניב הולם וביטוי קולע שובים את לבו. יש בלמדו את תלמידיו והוא מגיע לפרק פיוטי בתנ"ך או לאחד השירים החביבים עליו — אז שוכח הוא את „קולסי הכרוב" שלו (כינוי לתלמידיו), את „הפרוטה הנאלחה" שלו (כינוי לעסקיו), וקולו מסתנן ומשתפך במתיקות, בהתעוררות, עד כדי שכחת המהות. חולשתו היתירה נודעת למין היפה. גזרת אשה חמודה, כנף שמלה מרשרשת, בת עין מלבבת — מעבירות אותו על דעתו. ויש שאחת הנשים העניות, מבעלות חובותיו, עמומה על גחלת יפיה ונשיותה לפנים, המשועבדה לו והמנוצלה על ידו כדי דכאון ומרי נפש, מרצה לידו את פרוטותיה האחרונות, כשהיא חושפת את זרועה הערומה מתוך תלבשתה הגרוטאית, וזיק יופי חבוי מבהיק לעיניו — אז מתנסח מלמן מעניניו, ועיניו ניזונות בגירוי צורב מהיופי הדועך בסחי הלבוש ובמבוך הדאגה, והוא מתרכך ומדבר עמה בנעימות ומוותר גם על אי-אלה פרוטות משלו. אך רגש זה חולפהו מהר. כשרק תתרחק האשה, והמטבעות מתגלגלות על השולחן, מיד מוצתות עיניו, ובידים רועדות ירקיד את המטבעות היקרות, וכל חושיו ומעיניו בצליל המהדהד בחדר.

— „צליל, צליל! כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל צליל זה".

לגמרי אחר הוא מלמן, כשהוא יוצא מביתו בלוית חברו גלוברמן לטיול היומיומי. אז הוא פורק מעליו עול המלמדות וטרדות עסקיו, ומתענג על עולם־יה בחיק הטבע.

ביער, מחוץ לעיר, הוא מתעודד ומנער מעליו אבק החילוניות וזוהמת הכרך, מתמסר אל עולמו הפנימי ומתיחד עם מאוייו הצפונים, העורגים לגון חיים אחרים, למעט חן ויופי והתרוממות הנפש. בשעה זו, כשנזכר פתאום במעמדו ובתפקידו בין הבריות, כמלמד וכמלוה בריבית, תתקפהו בחילה עצומה לעצמו, והוא מפליט שלא מדעת.

— אח, חיים...

ואל ידידו גלוברמן יפנה בקול עמום:

— מה משונה הוא האדם, שאיננו חי על פי טבעו ולפי נטית רוחו...

אולם תוך כדי דיבור הוא מתאושש, מצליף מבטו על הסביבה ומסיח דעתו מכל זה וחוזר לשיווי משקלו. רוח צהלה תשוב עליו, והוא טופח על כתף חברו בעליצותו הרגילה, כמתפייס עם גורלו וכמשלים עם מעשיו ותפקידו.

— מ... יהא כך... — הריהו כמסכים לעצמו.

והוא ממשיך את טיולו עם חברו, כמנתק את עצמו מהמציאות העכורה וכממתיק בזה את מרי יומו. שיחותיו על החיים והטבע על פי רוב מופשטות הן, מחפות על לחץ פנימי וכאב נוקב, מרפרפות ואינן נוגעות ישר, כאילו מבליעות בכונה את העיקר החסר. על כן לא הופתע כלל גלוברמן, בשמעו פעם מפי חברו מלמן קינה מרה שהד יאוש עמוק בקע מתוכה, כאדם שאין לו מה לאבד עוד. שמיטה אחת, ששמט לו בעל חוב תקיף, היא שמחצה אותו עד דכא, וכוידויו של שכיב מרע גלל מלמן לפני חברו, עם אסונו זה, פרשה ממגילת חייו.

— „את הורי כמעט שלא ידעתי. אבי חינכני עד שנות תריסר, ומחמת מיעוט פרנסה שלחני מביתו, „לדאוג למחיתי ולברא לי דרך בחיים". עם ברכתו, צידה לדרך, נשא אבי נפשו לעתידי, שבו יראני „איש מורם מעם". יצאתי לעולם הגדול בודד ועזוב לנפשי. מקומות רבים בארץ עברתי. לילות נדודים וימי רעב מצאוני. עמדתי על נפתולי החיים ומוראיהם, ולא האמנתי בדברי אבי, שאהיה פעם „איש מורם מעם".

מהיכן? מהימים הרעים, מעוצר רעב וממחסור?! חתרתי בכל ימי נדודי להגיע לאיזה מעמד, לפרנסה כלשהי. נטפלתי למלמדות זעירא, ובשעת הפנאי למדתי והוספתי על ידיעותי. וכשטעמתי טעם הרווחים הראשונים, נתעורר בי חשק נמרץ להוסיף עליהם ולבסס את מצבי. המטבעות הראשונות היו לי למקור תקוה, לתנחומים ושעשועים. ידי בחשו בתוך גלי הדינרים שנצברו על שולחני ושיחקתי בהם שעות שלמות בלי הרף. עשיתי זאת, כמובן, בדומיה, בלילה, כדי שלא יראני איש בקלקלתי. ולמען ספות פרוטה על פרוטה ולהאדיר את הוני, נעשיתי ברבות הימים גם למלווה בריבית"...

מלמן עצר בדבריו, הציץ בבן לויתו בעינים דלוחות והוסיף:

— „וכסבור אתה, ששני ענינים אלה נעימים הם לי, המלמדות המפרכת, המוצצת את לשד העצמות, ועסק הרבית, המערטלת מעל פני האדם את צלם אלוהים... ברם אין ברירה, חביבי... נעשיתי מלוה ברבית ועוסק אני במלאכה זו בשקידה... יודע אני להיות קובץ על יד ולשמור על הפרוטה... ולו גם יתקוממו כל אשר בקרבי, ומוסר כליותי יוכיחני מרה — אי אפשר להוציא מלבי, שיש דבר בחיים יותר חשוב ויקר ערך מן הפרוטה"...

נשתתק, זרק מבט מפציע, ופתאום הסב פניו אל רעו והמשיך:

„וגרוע מזה הוא הקרע הנפשי... אותה אי המנוחה התמידית והרצון המוזר המזעזע לפעמים את כל פנימיותך לשנות הכל מהקצה אל הקצה ולהפוך את כל הקערה על פיה... כי אחרי כל אלה מה לי בחיים ומי לי? הפרוטה... אמנם, בלעדיה אין כלום בחיים... אבל לדידי הרי זו רק אחיזת עינים... מין מקסם כזב... הלא אין לי כל שליטה עליה, לגמרי כל שליטה... הלא אתה רואה איך אני חי ובמה אני חי... והשאר, השאר... חיי המשפחה שלי... מרים שלי... אינני משלה את עצמי... לא זוהי שהתפללתי אליה... לא זוהי"...

קולו התחיל רועד.

— „ואולם היו ימים... מעולם שנאתי את הכיעור, ובפרט באשה. יפה לא הייתי גם אני. אך יש ששביתי לב נערה, ובעצמי לא ידעתי בשל מה... הגע בעצמך, בלמדי בישיבה התאכסנתי בבית, ששם היתה נערה שעד עתה לא פג זכרונה מלבי. תלתלי שערותיה שחורים כסמיט, עיניה מרהיבות ומעמיקות לפני ולפנים, ובדברה חן שפוך על שפתיה ומתיקות רבה בכל יצורי גוה. אהבתיה, הגיתי בה בחלום ובהקיץ, ואמרתי לנפשי, כי רק אותה אשא לאשה. התידדתי אתה ונשבעתי לה אמונים, והיא, גם היא השיבה לי אהבה. עדיין זוכר אני שיחותיה, מבטיה ופגישותיה. מאושר הייתי. דמיתי, כי זה יארך לעולם. אך... גם פה היתה יד הפרוטה באמצע, יחד עם אהבתי הגדולה נטפלה אלי מחשבה מרה, כמטיל עופרת, שאיבנה את רגשי ועכרה את אשרי: „לגמרי בלי נדוניה לא ייתכן"... ומאחר שהוריה היו עניים מרודים, פקעה אהבתי ודעכה לאטה ונתפרדה החבילה"...

קולו נחנק מתוך אנחתו הכבושה, שאף רוח והוסיף:

— ואשתי זו... מרים שלי... כסבור אתה, כי לא רימוני? הציעו לפני זו „שלי", שלשלו את נדנה על גבי השולחן. משקה העמידו. עיני נמשכו לניירות הכחולים ולברק הדינרים. מנו לתוך יד השליש את הכסף. היתר... השליש ערב. שטר חוב מסרו לו בפני. חגגו במזל את חג החתונה. ולאחר החתונה, כשתבעתי את המגיע לי, לעגו לי ולתמימותי. גם השליש שחק למשבתי. עמם היה בעצה אחת, כנהוג. ורעה גדולה מזו — האשה והחותנת. שתיהן נפלו בגורלי, בבת אחת. הלא שלי לא יפה... ואילו אמה היתה מכוערת מאין דוגמתה. בחילה תקפתני למראה פניה, בשעה שדיברה עמי תוכחות מוסר. אולם סוף סוף נתפייסתי. כי למה עוד אהיה שוטה קובל. הוסיפו לי שנות „קסט" (מזונות) ונתרציתי. קרן כספי הלכה הלוך וגדלה. מרים שלי עזרה לי כאשת חיל אמתית. כמוני ידעה גם היא להוקיר את הפרוטה. השלמתי עמה, ובנים נולדו"...

שוב הפסיק, ומיד המשיך:

— „ובאמת, האם לא אחת היא. יופי? כמובן, שזהו כוח עצום. אשה יפה, בודאי שזהו אושר. אהבה? אין ספק, שזהו רגש נעלה. אלא מאי, סוף סוף — הכל הבל, מגע ישר אל החיים אין לכל אלה. ובעצם, היינו הך... רוב שנותי הרי עברו כבר... ואם תמצא לומר, מרים שלי, גם כאשה... נו, היודע אתה, אפשר לאהוב אותה"...

סיים. כעין טעם חמיץ חלחל בגרונו, כשסחט את ביטויו האחרון. פניו הסמיקו. עיניו חיפשו מסתר. הוא העביר מיד את שיחתו על „האילנות המלבלבים", על „מזג האויר המעדן והמחיה נפשות", על „הטבע שיש בו רפאות לכל מכאוב", ליבה שלל צבעים

ותמונות, דלג מענין לענין, ושוב נשא דברו על ערך היופי בחיי אדם. חיורון־לאה נמתח בלחייו, ועיניו קדחו.

— ומה — העיר כלאחר יד — בתי שלי, חנה, מבלי זה... — רמז על המטבע — התוכל לקחת לב?...

ומבלי צפות לתשובה הפליג במבטו, כמדבר עם נפשו.

— „התפוח נופל לא רחוק מן העץ"... אפה... עיניה... כאמה כבתה... יפת תואר איננה כלל חנה שלי... לא כמו זו.. לא כמו זו...

ושוב טפח על שכם רעהו והבליע כאבו בהערותיו האגביות, על השיחים והפרחים שנפגשו להם בדרך. ופתאום, כמו הרגיש בזיוף דבריו, נשתתק לגמרי, ונשתקע בהרהוריו, ונתיחד עם קטע שיר אחד, שחזר עליו פעמים מספר בנימה מיוחדת.

„כי אהבתי! ואהבך באמונה...
„גם כי שבתי מאחריך —
„מאהבה זאת עשיתי...

ככה נשרך אחר חברו מקטע שיריו ומנעים קולו. כשהגיעו סמוך לעיר, הפסיק מלמן, הזדקף במלוא קומתו והעמיק בחשאי.

— איזו אבידה... איזו אבידה... עשרה שטרי חובות... בני חמש מאות זהובים... עסקים?!... צריכים „להשליח" בו את מרים שלי... גם חנה תלך עמה... שתיהן כאחת אולי יועילו מה... אולי יצילו... בנות חיל הן, ופיהן עמן... אולי... נו, נו... איזו אבידה... אוי, איזו אבידה.

שנת 1909

שני ראשי משפחות היו בעיר: קלזון וגולדשמיד, שכינוי החיבה של שניהם היה „וולוול". האחד שחרחר, והשני — אפרורי. עיני שניהם — רשפי אש. קלזון התבלט בלמדנותו ובחריפותו; גולדשמיד — בפקחותו ובמתינותו. האחד — רזה וגוץ, עיניו גדולות וחודרות, זקנקנו חד ופיאותיו מסולסלות — „וולוול סטירקעס" שמו. הוא אבי משפחת קלזון. השני — שחרורית מאירה בהדרת פניו — „וולוולי השחור" שמו. הוא מנהל החברה־קדישא בעיר.

שניהם היו אהובים על הבריות. רבים ביקשו קרבתם. תמיד היו יושבים בדין שבין אדם לחברו, בתור בוררים נבחרים. היו מתנצחים ומתווכחים באמנות חריפה ומפליאה, מבררים ומיישרים הדורים, ומרבים שלום בין יהודים.

משפחת הקיננים

מאת **אליעזר מרכוס**

בסוף המאה הקודמת והתחלת המאה הנוכחית, חיו באוגוסטוב חמשה בתי־אב שהיו מכונים בפי יהודי העיר בשם הכולל: משפחת קינן; או בשם לוואי, כנהוג בעיירות בימים ההם, „די צארסקע משפחה".

תחילתן של חמש משפחות אלו ביהודי, איש אוגוסטוב, בשם ליזר קינן. הוא הי׳ה בנו של אופה, שעסק גם במסחר הקמח. באותם הימים היו מביאים קמח לבן, מסביבות קובנה ווהלין. לשם גיוון היה מייבא גם מלח ודגים מלוחים מפרוסיה. בסוף ימיו שלח ידו גם במסחר הבדים והפך לסוחר „כל־בו" גדול. קשריו המסחריים הגיעו עד קניגסברג בפרוסיה, קובנה שבליטה, לודז׳ שבפולניה, וחבל ווהלין שבגבול אוקראינה.

הוא בנה בית גדול בככר השוק. לימים נקרא הבית „מרקוסעס מויער", ע״ש אחד מחתניו.

לר׳ לייזר קינן היו שש בנות יפות ומוצלחות, בנים לא היו לו. כשהגיעו הבנות לפרקן, השיא אותן כמנהג הימים ההם „כיד הגביר". לכל אחד מחתניו שקל נדוניה הגונה והסמיכו על שולחנו. אחר כלות ימי ה„קעסט", הקציב לכל אחד מהם חלק מעסקיו.

בהיותו עשיר ומכובד, דקדק בבחירת חתניו, שיהיו בעלי יחוס אבות ובעלי תור׳ה וכך נוספו לקהילת אוגוסטוב חמש משפחות נכבדות (בת אחת יצאה עם בעלה לגרודנו):

1. ר׳ יעקב פרנקל, תלמיד חכם, משכיל, סופר והיסטוריון.
2. ר׳ אריה לאפ, תלמיד חכם, סוחר.
3. ר׳ דוד מרדכי מרכוס, תלמיד חכם, בעל סמיכות לרבנות, שהיה מכונה „העלוי" מקובנה.
4. ר׳ זלמן לייב קופציובסקי, תלמיד חכם ומשכיל, סוחר.
5. ר׳ ישראל גרוסברג, למדן ממשפחת רבנים וירא שמים.

לשלושת האחרונים מסר את ביתו הגדול, ובנין צדדי. בבנין הצדדי היה חדר אחד גדול, שניתן היה להרים את גגו ולהפכו לסוכה. בחג הסוכות היה גר בסוכה עם שלושת חתניו, היו שם סועדים את ארוחותיהם, וגם ישנים במיטות מרווחות.

לימים היתה הסוכה הגדולה אחד מחדרי המגורים של משפחת אורימלנד, בעל בית מסחר לתרופות.

עם השנים גדלו משפחות חתניו של ר׳ לייזר קינן.

לבית פרנקל היו חמש בנות ובן אחד; לבית לאפ — שלושה בנים ושתי בנות; לבית מרכוס — שלושה בנים וחמש בנות; לבית קופציובסקי — ארבעה בנים ושתי בנות; לבית גרוסברג — ארבעה בנים וארבע בנות.

כל נכדי ר׳ לייזר קינן באוגוסטוב היו שלושים ושלשה.

הבן והבנות של משפחת פרנקל רכשו כולם השכלה כללית. אחת הבנות, חוה פרנקל, היתה ידועה בימי בחרותה כראש תועמלני ה„בונד" בעיר, והשתתפה באופן פעיל במחתרת המהפכנית בימי שלטון הצאר. אחת הבנות נשארה באוגוסטוב והמשיכה בעסק הבדים של הוריה. בעלה, ר' ש. חפץ, איש תורה והשכלה, נתמנה אחר כך למנהל הבנק הקואופרטיבי היהודי, ושימש במשרה זו עד השואה.

משפחת לאפ עסקה במסחר סיטונאי וקמעונאי של מכלת. בית המסחר עבר אחר־כך לבנו, בנימין, ולחתנו ר' טוביה בוראק.

למשפחת קופציובסקי היתה חנות גדולה של ברזל, כלי ברזל ומתכת. הילדים קיבלו כולם השכלה יהודית וכללית. כולם עזבו את העיר: חלק ללודז', וחלק — למוסקבה. מהמשפחה הזאת לא נשאר אף אחד אחרי המלחמה העולמית הראשונה.

ר' ישראל גרוסברג הוריש בסוף ימיו את העסק לבנותיו, ועלה לארץ לחונן את אדמתה. הוא נפטר ונקבר בתל־אביב בבית העלמין הישן.

אני נקראתי על שמו של ר' לייזר קינן. סבי, דוד מרדכי, שהגיע לאוגוסטוב מגודלבה שע"י קובנה, היה בקי בתלמוד ובפוסקים וכל העיר התברכה בו. רבנים ידועי שם היו מבקרים אצלו לשם ויכוח והתיעצות. היה יהודי טוב, נוח לבריות ומאיר פנים לכל הפונה אליו. הוא ניהל את עסקיו המרובים כסוחר בצרכי מזון ומצא גם זמן לתלמודו.

בחנותו היה מסודר דוכן מיוחד, שעליו היתה מונחת תמיד „גמרא", או ספר אחר עם פירושים, שהגה בהם.

הוא היה מקובל גם על האוכלוסיה הנוצרית כאיש ישר וירא שמים. הוא החשיב גם את למודי ההשכלה. גם תנועת חיבת ציון היתה קרובה ללבו.

הוא דאג שבנו הבכור, חיים יוסף, ילמד גם רוסית, גרמנית, צרפתית. לימים היה בן זה, אחד ממנהלי העסק המשותף של המשפחה, ומנהל ספרי החשבונות של בית המסחר. היה איש משכיל, עניו, עדין נפש ויושב אהל. את בנו השני, בנימין, שלח לישיבת וולוז'ין, שהיתה אחת הישיבות המפורסמות בימים ההם, והוסמך בה לרבנות. גם הוא קיבל השכלה נוספת כללית ברוסית ובגרמנית.

אבי ר' בנימין, היה אדם חברותי ופעיל בחיים הציבוריים של העיר. היה שנים רבות יושב ראש ההסתדרות הציונית באוגוסטוב, יו"ר „תרבות", עסקן „קרן היסוד" ו„קרן הקיימת לישראל"; כן היה ממיסדי הבנק הקואופרטיבי היהודי בעיר, ויושב ראש הנהלתו. היה מקובל על כל שכבות האוכלוסיה, משכילים ופשוטי העם כאחד.

עם מותו של ר' מאיר קויפמן, שהיה בעל ה„שיעור" בתלמוד בבית המדרש, מילא הוא את מקומו. לפעמים היה מרצה לפני הנוער על נושאים ציוניים.

אשתו — רחל, בת ר' יחזקאל ברמן, בעל בית חרושת לעורות בסופוצקין הסמוכה. היתה אישה שקטה וצנועה, עובדת בית חרוצה ומסורה כולה להנהלת משק המשפחה רבת הנפשות. היתה בעלת לב ועסקה במצוות ומתן בסתר. — שניהם, אבי ואמי, הוגלו בימי הכיבוש הסובייטי לעיירה סוכובוליה ושם נשארו עד הפלישה הנאצית. לפי שנמסר, הובלו לטרבלינקה ושם עלו על המוקד.

בית המרכוסים היה פתוח. כל אחד היה מתקבל בסבר פנים יפות. הבית שימש

מקום פגישה ומרכז לשליחים השונים, שהיו באים לעיר מטעם ההסתדרות הציונית, קרן הקיימת לישראל, קרן היסוד וכו׳.

מבנותיו של ר׳ דוד מרדכי, היו ידועות לצבור האוגוסטובאי שתי האחיות שרה וחיצ״ה. שרה היתה פעילה מאד בבית המסחר של המשפחה, ואילו חיצ״ה — עסקנית פעילה במוסדות צבור. שנים רבות עמדה בראש הועד של הספריה היהודית והיתה ממיסדיה וממנהליה של „חברת לינת צדק״. עם עליתה ארצה עבדה כאחות רחמניה בבית חולים „הדסה״ בחיפה. היא נפטרה בשיבה טובה בכ״ט אדר תשכ״ה.

מצאצאי משפחת הקיננים, נינים לר׳ ליזר קינן, נמצאים בארץ:

מבית לאפ — נכד אחד, ד״ר מנחם בורק, חימאי ברמת־גן.

מבית קופציובסקי — נכד אחד, זלמן רוזנבלום, פקיד בחברת החשמל בחיפה.

מבית גרוסברג — נכד אחד, חנון קנצ׳וק, סוחר בתל־אביב.

מבית מרכוס — 6 נכדים:

בני ר׳ בנימין מרכוס: משה מרכוס, ד״ר לכלכלה ולמדעי המדינה; אליעזר מרכוס, מהנדס, תל־אביב.

בני רגינה רבינוביץ — מרכוס:

ד״ר זאב רבינוביץ, רופא, חיפה;

נחמיה רבינוביץ, מהנדס, תל־אביב;

בילה גרנשטיין, חיפה.

בת שרה ספירשטיין — מרכוס:

ליזה גונן, חימאית.

בנימין מרכוס

רעייתו רחל

דוד מרדכי מרכוס
רעייתו בילה לבית קינן
בתם ד״ר רוזה מרכוס

אחי סנדר

מאת **עקיבא גליקשטיין**

אמי היתה אומרת: „סנדר נולד בכתונת". כלומר, הוא בר מזל.

כשנולדתי היו אצל הורי 6 ילדים: 3 בנים ו־3 בנות. אמא ילדה יותר, אינני יודע בדיוק כמה. אני רק יודע שסנדר, המבוגר במשפחה — כ־20 שנה גדול ממני — לא היה הבכור. היו מזכירים לפעמים איזה ראובלי ויענקעלע, שנולדו לפניו, אלא מתו בהיותם תינוקות. כשהיו מזכירים אחד מהם היתה אמא דופקת באגרוף על השולחן ואומרת: „אסור להזכירו, הוא בגן עדן". אינני יודע, אם היא לא רצתה להזכיר את שמותיהם מפני שאסור להדריך את מנוחתם שם, או מפני שלא רצתה שיחשבו, שהיא לא די שמרה עליהם ובגלל זה הם עברו מהגיהנום שעל כדור הארץ, לגן־עדן, לעולם שכולו טוב. על סנדר היו מספרים, שהיה קשה חנוך, בעל אופי שתלטני. אבי היה אומר, שלו היתה ממשלת הצאר מעניקה אותן הזכויות ליהודים שהיו לשאר הנתינים, היה סנדר — חסר ההשכלה ובעל האגרוף — נעשה ז'נדרם, מעין „דרזימורדה" ברויזור של גוגול. בצעירותו היה מבלה זמנו במשחק קלפים. לא רצה לעזור לאבא בעסקיו. מעניין שהצעיר ממנו בשנתיים, משה, היה בדיוק היפוכו: הוא היה יד ימינו של אבא, חסכן וגם אדוק, היחיד בין הבנים. ולו דוקא לא היה מזל. כבר בעסקותיו הראשונות הפסיד את הנדוניה שקיבל, אבד את מרצו, ומאז היה פקיד אצל סנדר. כנראה, שסנדר באמת נולד בכתונת. את הקרירה שלו הוא התחיל בתור קבלן לבנינים בצבא. היו אז וועדות צבאיות לבנין, כדוגמת אלה, שהיו אצלנו בזמן המנדט. יו"ר הוועדה היה גנרל, עוזריו — שניים־שלשה קצינים, מהנדס צבאי, ומספר סרג'נטים וקורפורלים. העבודות היו נמסרות על פי מיכרז. מחירי החומרים והעבודה היו קבועים בחוברת מיוחדת בתור מחירים סטנדרטיים. הקבלן צריך היה להודיע כמה אחוזים הוא דורש על המחירים האלה. לפי שיטה זו היה זוכה בעבודה הקבלן שהציע ההצעה הכי זולה. מובן, שאחינו היהודים היו „מסתדרים" ע"י שוחד ומתעשרים. אבי היה איש ישר, ההיפך מסנדר, והיה צועק חמס על „געשעפטלאך" אלה. הוא היה אומר, ששונאים אותנו לא בעד מעשינו המגונים, בין הגויים ישנם הרבה יותר פושעים. אלא הגוי נתפס ומקבל את גמולו — יושב בבית הסוהר. היהודי יודע להתחמק מהעונש וממשיך במעשיו. בתור דוגמה היה אבי מספר: ברוסיה היה קיים חוק שלפיו בנים יחידים היו פטורים מעבודת הצבא. אבל אם ליהודי היו בנים אחדים, — כל אחד מהם נהפך לבן־יחיד. היהודי היה מוצא יהודי אחר, חשוך בנים, ובעד תשלום היה מסכים לאמץ לו בן.

כך אפשר היה לפגוש אחים מבטן ומלידה, שלכל אחד מהם היה שם משפחה אחר. לממשלה נודע סו״ס דבר זה, והיא ביטלה את החוק של בן יחיד לגבי היהודים. הגלות הפכה אותנו לבעלי מום מבחינת האופי הלאומי. מפני זה החלטנו לברוח משם, לבוא ארצה, לעסוק בעבודת אדמה, שבה אין אפשרות לעשות „געשעפטלאך״ ממין זה, לחיות חיים פשוטים, חיי צנע בריאים. מה שנוגע לי, ורבים כמוני, שבאו ארצה לפני העלי׳ה השניה, — הגורם העיקרי שהביא אותנו הנה, היה הרצון לחיות חיים בריאים, כמו שאר העמים. סנדר, אף כי היה אחי, טפיל גדול היה. צמח כזה יכול היה לגדול ולהתפתח רק במשטר הרקוב של הצאר. בוועדה הצבאית שהזכרתי, כולם היו לוקחים שוחד. ההל מהיו״ר הגנרל וכלה בקורפורל, שגם כוחו היה גדול, כי הוא היה מאשר את קבלת החומרים. אני זוכר שביום א׳ (ביום זה שבתה העבודה בחוץ, אבל המשרד היה פתוח) היה נכנס הקורפורל שכור כלוט, והיה אומר לפקיד: „תן לי 3 רובלים, עלי לשתות״. (כידוע, אלכוהול מגרשים מהגוף ע״י שתיה נוספת של אלכוהול). באותו זמן היה הקורפורל זורק על השולחן את פנקס הקבלות, הפקיד היה ממלא קבלות על סכום גדול והקורפורל היה חותם עליהן. רק אז היה הפקיד נותן לו חמשה רובלים במקום השלושה שביקש. כך היו נוהגים הקבלנים בתקופה ההיא, וכך נהגו גם בימינו.

מעניין, שסנדר לא היה כילי. הוא היה נותן נדבה ביד רחבה, והיה מוציא כספים רבים על עצמו ועל משפחתו. „עשית כסף״ היה אצלו תחביב. אבא שהיה טיפוס אחר, — אף כי גם הוא לא עבד עבודה פרודוקטיבית, בתור בעל קסרקטינים לגדוד קוזקים, ספק עץ להסקה וכו׳, — לא אהב את סנדר, בגלל תשוקתו לכסף. הוא היה אומר: „שום דבר לא מעניין אותו מלבד כסף. איננו חבר אפילו ב„חובבי ציון״, אף איש מהאינטליגנציה לא נכנס לביתו, מימיו לא קרא ספר, ובעתון הוא מעיין רק בחלק הפיננסי, כדי לעקוב אחרי תנועת אגרות החוב, שבהן מילא ארון הפלדה שלו.

הוא היה עריץ. אשתו בת למשפחה עניה, היתה יפה וגבוהה. כיבדה רק עשירים. אבי היה מכנה אותה „פרה״. כל שנה ילדה ילד. כתריסר ילדים חיים היו לסנדר. אשתו פחדה ממנו פחד מות. תמיד היה עסוק בחיפוש תחבולות כיצד להגדיל עשרו. כשקרה, לפעמים, שנתקבל מהנדס, שבחל בשוחד, היה הוא דואג שהממונים עליו יודיעו, שהאיש אינו מוכשר, טיפש, לא מבין במקצוע, — והיו מפטרים אותו.

כל שנה היה סנדר נוסע לאחת מערי המרחצאות באירופה. לבדו, רחוק מעסקיו, לא היה אץ־רץ אחרי הכסף והיה דומה לבן־אדם. למדתי אז בגרמניה, היה הוא שולח לי הוצאות הדרך והיה מזמין אותי אליו לקרלסבד. גרתי אתו במלון יקר, בבוקר הייתי מלווה אותו לשתות מים מינרליים, לאחר מזה היינו נכנסים לבית הקפה היקר „פופ״, והיה מפטם אותי בכל טוב.

לסנדר היה בסובלק בנק. בהיותי אתו בקרלסבד, הוא קיבל מברק ממנהל הבנק שמואל׳קה, בו הוא שאל, אם לתת לפלוני הלואה של 1000 רובל. כיון שידעתי גרמנית הוא ביקש שאני אכתוב את התשובה. „כתוב, שלא יתן לו״ — ציווה. כתבתי „קיין געלד געבען״. „מה כתבת פה?״ — אמר סנדר — „הלא הוא יתן לו את הכסף, וזה כאילו הניח על קרן הצבי. כתוב לו: „קיין געלד נישט געבען״. „סנדר״ — אמרתי — „הלא בגרמנית

יובן ההיפך". „מצפצף אני — ענה — אמנם, אתה יודע גרמנית, אבל אינך יודע את שמואלקה'." והוא צדק.

בסובלק, העיר שבה גר סנדר, היה סוחר בדים עשיר מאד. עשרו בא לא ממכירת סחורה, אלא — כפי שזה היה נהוג בסוג זה של מסחר, — מפשיטות רגל. סוחר, שהיה מכבד את עצמו, וכדי שאחרים יכבדוהו, היה כל שנתיים מכריז על פשיטת רגל. במקרה זה היה מעביר את חנותו על שם אשתו. את השלט הקודם היו שמים במחסן, על מנת לתלותו שנית, אחרי שישלם לנושים 30%—20% מהסכום שהגיע להם. לא רע כלל. אם אתם חושבים שהיה מאבד ע"י זה את האשראי — אתם טועים. לאחר פשיטת הרגל הוא היה יותר בטוח מרוטשילד. בעל בית החרושת בלודז', הוא עצמו היה פותח לו אשראי גדול, כי היה בטוח שבשנתיים הבאות שוב לא יפשוט את הרגל. כעבור זמן היה מקטין לו את האשראי. אם אם אתם חושבים שבעל בית החרושת היה מצטער על זה, שהפסיד 80%—70% — אינכם אלא טועים. הוא היה עושה את אותו הדבר לספקי הצמר, החוטים וכו'. „אתם הלא רואים — היה אומר להם — איך פלוני הרס אותי. מנין אקח כסף לשלם לכם?" וחוזר חלילה.

לסוחר הבדים היה בן, לייבק'ה שמו. נדמה, שהיה חבר בהסתדרות הסוציאליסטים הרבולוציונרים המסוכנים, אנשי הטרור, שהוציאו להורג את פלבה הצורר ואחרים. הבחור היה סטודנט. כשהיו מוציאים אותו בגלל פעולתו מאוניברסיטה אחת, היה אביו מכניסו לאוניברסיטה אחרת.

כשלייבקה היה בא לפעמים להתארח בבית הוריו, כבר בלילה הראשון היו באים ז'נדרמים, עורכים חיפוש ומוצאים איזו חוברת בלתי־ליגלית והיו, כמובן, אוסרים את לייבקה. אביו המסכן היה רץ, מחלק שוחד על ימין ועל שמאל, ומשחרר אותו.

סנדר אחי היה לפי הכרתו מונרכיסט. במשטר אחר יכול היה להתעשר? רק ברוסיה הצריסטית היה זה אפשרי. הוא אהב בכל לבו ונפשו את ניקולאי השני, שלא ידע מהנעשה במדינתו. אחרי המלחמה העולמית הראשונה, ואני כבר בארץ, הביא אתו אחד העולים מסובלק, השבועון „אילוסטרירטע ציטונג", ובו רואים את אחי סנדר, גבר יפה להפליא, בחליפה שחורה, כובע צילינדר על ראשו, כפפות לבנות על ידיו, בראש הקהילה של סובלק, והרב המקומי, שבידו ספר תורה ועוד יהודי שבידו צלחת עם לחם ומלח — מקבלים את פני הצאר, שבא לסובלק.

סנדר אחי זה, היה צועק חמס על לייבל: „מה רוצה לייבקה? אתה מבין, הוא רוצה ללמד את הצאר ניקולאי לנהל את המדינה. איזו חוצפה! כל הצרות והפוגרומים באים עלינו, מפני שהנוער שלנו עוסק בפוליטיקה. לולא הם — „גן־עדן" היתה רוסיה ליהודים".

חלפו שנים רבות, ואני מזמן בארץ, אב לבנים, שנת 1926. נזדמנתי לברלין ונזכרתי בסובלק, משם לקחתי את חברתי לחיים, שאבדתי לאסוני עכשיו. היו שם אי־אלו קרובים שלי וגם שלה; קויתי לראות את המקומות שטיילתי בהם, את גן העיר, הלא פעם צעיר הייתי. רציתי לראות, איך הפולנים מנהלים את מדינתם, שאליה שאפו מאז שחלקו את פולניה. נכנסתי לצירות הפולנית. בנין מפואר, ופקידים רבים. ניגשתי לפקיד, דיברתי גרמנית. הראתי לו את ה„לסה פסה" שלי, ובו כתוב שנולדתי באוגוסטוב. הפקיד: „אדוני

היה נתין פולני ועכשיו א״י, האם אדוני קיבל רשות ממשלתנו להסתלק מהנתינות הפולנית?״ אני: „כשהסתלקתי מהנתינות הרוסית, זה היה בשנת 1914, לא היתה עוד ממשלה פולנית.״ — „אני מצטער — פסק הפקיד — לא אוכל לתת לכב׳ ויזה״. — שאלתי: „אולי אוכל לקבל ויזה טרנזיט, דרך ורשא לדנציג?״ — „לדנציג אין צורך בויזה — הסביר הפקיד —— אפשר לנסוע דרך „המסדרון״ בלי ויזה״. נסעתי דרך הקורידור והגעתי בשלום לדנציג. שם היו לרעיתי קרובים עשירים בעלי השפעה. הם היו בעלי בית חרושת מפורסם לסיגריות בכל פרוסיה המזרחית. דנציג היתה אז עיר חופשית. למרות זה שהמשפחה הזו גרה בדנציג עשרות שנים, לא הרשו לה להתאזרח, הם נשארו נתינים פולנים, וכל שנה חייבים היו לבקש ארכה מהממשלה הפרוסית. החלטתי לבקש את שני אחי לבוא להתראות אתי בדנציג. הזמנתי חדר במלון וחיכיתי להם בתחנת הרכבת. לא ראיתי אותם משנת 1912 — 14 שנה. בתקופה זו חלו תמורות עצומות בעולם. פולניה — עצמאית; בגרמניה הודח ה„קייזר״; ברוסיה הוצא הצאר להורג והשתלטו הבולשביקים. הרכבת באה, ירדו מהקרון שני זקנים. אחי משה היה אדוק ובעל זקן, מפני זה לא ניכר בו שינוי גדול; סנדר השתנה לגמרי, כפוף, לבוש אמנם נקי, אבל חסר „השיק״. התנשקתי עם אחי, ונכנסנו למלון. „נו, סנדר — שאלתי — מה נשמע, איך המצב?״ —— „הבולשביקים ימח שמם, — ענה סנדר — השתלטו על רוסיה הנהדרת ומחריבים אותה. הילדים נשארו אצלם, ודאי מתים שם ברעב. ממני לקחו כמעט הכל. ממשלת הצאר היתה חייבת לי מיליונים בעד קסרקטינים שבניתי בשבילם לפני המהפכה, באו הבולשביקים ושמטו הכל. הכנסותי מהנכסים שנשארו אצלי, בתים אחדים, לא מספיקות לקיום צנוע. זה המצב! אבל הם לא ישארו זמן רב בשלטון, הם לא יוצלחים, יהרסו את המדינה, וכו׳״. נזכרתי בלייבקה המהפכן, שהוא וחבריו הורידו את סנדר וכמותו מנכסיהם.

סנדר מזמן הלך לעולמו, ילדיו מתו ברוסיה הסובייטית השאר הושמדו ע״י הצורר בפולניה. שלום לעפרם. הנני נזכר בבתו הגדולה, יפה להפליא, נישאה בשנת 1906 לבן עשירים מטולה, עיר „הסמוברים״. אביו של החתן היה בנו של קנטוניסט, בעל מכרות, בתי חרושת, יערות, — מיליונר. הצעיר היה מבני „נוער הזהב״. הוא ואשתו היו מבזבזים אלפי רובלים.

בשנת 1912 ביליתי את חופשתי עם משפחתי באירופה; ביקרתי גם בקניגסברג. שם נפגשתי, במקרה, עם בת אחי שהיתה בדרך לברלין. היא סינוורה ביפיה ובלבושה. בתו זו של אחי סנדר, אספיר, סיימה את חייה במוסקבה בתור תופרת מחוכים.

ליפא בעל העגלה

מאת **עקיבא גליקשטיין**

כשיצאתי מרחם אמי הרגשתי קור, עטפו אותי בחיתולים ונרגעתי. אולם אז הרגשתי רעב איום. הייתי אחרון הילדים, והורי — בני גיל העמידה. אמי ז״ל היתה מספרת, שהיתה מתביישת לבקר בבית הכנסת בתקופת הריונה, פן יגידו הבריות: „זקנה ולא מתביישת לעסוק בשטויות כאלה״. הזנה מלאכותית לא היתה ידועה בזמנים ההם. היו נשים, נוצריות וגם יהודיות, ששימשו מיניקות בשכר. בביתנו גרה אשה אלמנה, מיכלע שמה. עליה הטיל אבי ז״ל למצוא מינקת בשבילי בהקדם, לפני שאצטרף לסבי, שלא היה כבר בחיים. מיכלה הביאה את ציפקה. אבי החתים אותה על חוזה, שלפיו היא מתחייבת להחזיק אותי בביתה שנה, והרשות בידנו להאריך את הזמן עד אשר אעמוד על רגלי. את המזון הטבעי, החלב — היא חייבת לספק; המזון המלאכותי, דייסות וכו׳ — על חשבוננו. אבי התחייב לספק לה כל שבוע 35 בקבוקי בירה, המרבה חלב כידוע. המינקת עטפתני בסדין לבן, לקחתני תחת בית השחי, כמו שנושאים בול עץ, וסחבה אותי לביתה. שם מצאתי חבר בן גילי. התידדנו וחילקנו את שדה הפעולה בינינו.

למינקת היה אב ושמו ר׳ ליפא. יהודי חסון, בעל הדרת פנים, זקן ארוך, יפה, אפור. דומה היה לפרופסור שרייבר בקניגסברג, שאליו היו נוסעות הנשים העשירות מסביבתנו; היה בקי בתורה שבכתב, אהב לתבל שיחתו בפסוקים מהתנ״ך בהברה אשכנזית; אהב גם את הטיפה המרה, ככתוב; „שכור ולא מיין״, כנראה, שזה מיי״ש. הוא היה עגלון בחסד עליון, אמן במקצועו. לסוסיו היה מראה יפה. היה גם עוסק במסחר הסוסים, אבל מסוג מיוחד. כידוע, סוחר לפני שמוכר סחורה, צריך לקנותה. הוא מעולם לא קנה סוס, מפני שהיה, במחילה, גונב אותו. לליפא היה „פרינציפ״: לא לגנוב סוס אצל גוי. גוי ירוץ למשטרה, אזי ימצאו אצלו את הסוס, וישלחוהו (לא את הסוס) ל„בית־הבראה״ בקלבריה (שם היה בית סוהר פחות נוח מאשר כיום „סינג־סינג״ שבאמריקה); משפחתו תשאר בלי מפרנס — לא כדאי. יהודי לעומת זה, כידוע, רחמן בן רחמן, לא ימסור יהודי ח״ו לידי גויים. ההלשנה מדורי דורות מעוררת בחילה („ולמלשינים לא תהה תקוה״); יהודי לא יכניס לצרה יהודי אחר בגלל סוס, ששויו כמה עשרות רובלים. לגנוב מיהודים לא היה בזה, איפוא, שום סכנה. ליפא היה אדם הגון. הוא היה מוכר את הסוס לבעליו החוקי, דוקא במחיר זול. אני זוכר אותו, כשיצא כבר ל„פנסיה״. עבדו במקצוע בניו ובני בניו. לליפא היה „פרינציפ״ שני: מאותו יהודי היה „סוחב״ לא יותר מאשר פעמיים בשנה. היה מצוי אצלו פנקס, שבו היה רשום: פרשת „ויקרא״ — אצל בעל טחנת הקמח; פרשת

„אחרי מות" — אצל הגביר פלוני (סוס שחור, צעיר, יקר) וכן הלאה. לפני חצות היה אומר לתלמידיו: חברה, לעבודה! קחו את „כלי הנגינה" (כלומר: צבת, איזמיל, מברג, מפתחות בגודל ובצורה שונים וכו'); הזהרו מפני האשמדאי (ראש השוטרים); אם תפלו בידי ה„מלאכי חבלה", תנו להם „מכה בצדו" (כלומר, רובל); לכו לשלום, ו„השם יעזור לכם". את הסוס היו מכניסים למקום סתר. היו נותנים לו אוכל בצמצום, רק כדי שלא ימות, ומחכים עד אשר בעליו יפדה אותו.

הייתי ילד בן 10 בערך. לאבי היו סוסים לשם הובלת חמרי בנין, ביחוד עצים מהיער בשביל הבנינים שלו. עבדו אצלנו שני עגלונים: שמרקה היהודי, ופראַנעק הפולני. פעם, בבוקר השכם, כלחך השור, שמעתי במיטתי, שמישהו דופק בתריס חדר השינה של ההורים וצועק בפולנית „פאניע לייבנו (שם אבי היה לייב), מצאתי את האורווה פתוחה, המנעול שבור וה„בולן" (צבע סוס) איננו". „טוב" — עונה אבי מתוך שינה בפולנית, ומוסיף לעצמו: „שוב עבודה של ליפא, ימח שמו, רבונו של העולם". הוא מתלבש ומתרחץ. אני מבין שהוא הולך לליפא, ומבקש שיקחני אתו. ביתו של ליפא מוכר לי, הרי שם חונכתי מגיל 0 עד $1\frac{1}{2}$, אצל בתו ציפקה. ליפא עומד בכותל המזרחי של החדר, עטוף בטלית ותפילין, כאילו לא ראה אותנו, כולו מרוכז בתפילה. סו"ס ירק, כנהוג, ב„עלינו". גמר. ליפא ניגש לאבי, כולו מופתע — „שלום עליכם ר' לייב, איזה כבוד שבאת לבקר בביתי — הוא אומר — „ודאי הינך רוצה, שארתום את „האריות" שלי ואסע אתך לסובלק" (עיר הפלך, במרחק 28 קילומטר מעירי). „הפעם לא לשם זה באתי" — אומר אבי — „פראנעק העיר אותי ואמר, שהאורוה שלי פתוחה, המנעול שבור ו„הילד איננו", כלומר, הבולן". ליפא: — השומר אחי אנוכי? — אבי (בזהירות כדי לא לפגוע בכבודו): „הלא ידוע לי, שאתה סוחר בסוסים (לא גנב, חס ושלום), ודאי יביא הגנב את סוסי אליך למכירה, נא לפדותו, אני אחזיר לך את המגיע". ליפא דופק באצבעות בנחת על השולחן כאילו מדקלם: „שלח את לחמך על פני המים וברוב הימים תמצאנו". אבא: „מה יקר?" ליפא: „כל המרבה הרי זה משובח". אבי מוציא את הארנק מכיסו, שולף ממנו שטר כחול של 5 רובל, ושם על השולחן. ליפא דוחה מפניו בנחת את השטר ואומר: „הלעיטני נא מהאדום האדום הזה" (שטר של 10 רובל היה אדום). אבי: „ליפא, אלהים עמך, 10 רובל בעד הבולן? אם אמכרנו, לא יתנו הרבה יותר מזה; הלא העין השמאלית שלו, לא עליכם, פוזלת, וגם הרגל האחורית, הימנית, יותר קצרה משאר השלוש, 10 רובל, אינך מתביש?" ליפא דופק בנחת בידו הימנית על השולחן ואומר: „אמרו לאדוני". כלומר, דבר לקיר. אבי מוציא שוב את הארנק מכיסו, מחזיר את השטר של 5 רובל למקומו, ושולף שטר של 10. ליפא מכניס את השטר לכיסו ואומר: „לך לך לארצך ולארץ מולדתך", כלומר, הסוס יוחזר לאורוה עוד הלילה. למחרת בבוקר מצאנו את הבולן ע"י האבוס, כאילו לא קרה דבר. אבי היה יהודי פיקח ומעשי. פעם אמר לליפא: „שמע, ליפא, נדבר גלויות. למה לך פעמיים בשנה לסחוב ממני סוס, לקבל כל פעם 10 לירות, מלבד זה אתה גורם נזק, שהרי הנך שובר את המנעול, וזוג סוסים עם עגלון מתבטלים? יש לי הצעה: עזוב את הסוסים שלי במנוחה, תבוא לביתי פעמיים בשנה, ערב ראש השנה וערב פסח, כל פעם תקבל 10 רובל, ושלום על ישראל, שנינו נהיה מרוצים".

— ליפא: „אוי, ר׳ לייב, אתה הלא יהודי פיקח, איך אתה יכול להציע לי דבר כזה. מה אני בעיניך? חוזר על הפתחים? נדבות אקח? אני מקבל את הכסף בעד עבודה, ככתוב: „בזעת אפך תאכל לחם". בחצרו של ליפא היה מין מכון ליופי לסוסים. כאשר רצו למכור סוס זקן במחיר טוב, היו מביאים אותו ימים אחדים לפני „היריד" לליפא. ליפא היה לוקח פצירה קטנה, אזמל קטנטן, היה מכניס לפה הסוס מכשיר כדי שלא יסגור אותו, והיה מסלק את הסימנים על קצוות השניים, המעידים על הגיל האמיתי של הסוס. שעות אחדות לפני התחלת היריד היה בעל הסוס מביא את סוסו שוב לליפא, והלה היה מורח לסוס פלפל חריף תחת הזנב. הסוס היה הופך לסוס אביר, היה רוקע ברגליו, ומנענע זנבו כסוס צעיר. הקונה היה מתרשם טוב. אחרי משא ומתן מיגע, מלווה טפיחות על כפות הידים של המוכר והקונה, היו שניהם נכנסים לבית המרזח ל„הרטיב" את העסקה (ההוצאות ע"ח הקונה). לאחר שעות אחדות היתה השפעת הפפריקה מתנדפת, הסוס חזר להיות עצוב, ראשו מורד, שקט, מוכן להמסר ל„פשוט נבלה בח״ץ", אולם הכסף נמצא כבר בידי המוכר, ולך צעק „חי וקיים". ליפא היה גם צובע סוסים גנובים. סוס לבן היה הופך לשחור במשחת נעלים, לחום — בציקוריה, צהוב — בקליפות בצל, כמו שצובעים ביצים לפסח. בלילה היו מעבירים את הסוס לפרוסיה המזרחית הקרובה, ומוכרים אותו לאיכר בשעה בין השמשות, כשהראיה חלשה. למחרת בבוקר היה האיכר מתפלא, שהסוס השחור מאמש הפך ללבן. ליפא היה בעל לב זהב. היה נותן נדבה לעני, קונה „עליה" — דוקא שלישי, בשמחת תורה — דוקא „חתן תורה". כשהיה ניגש יהודי לליפא ואומר לו: ליפא, עלי לנסוע לסובלק, אבל אין לי כסף, היה ליפא מחייך ואומר: „אם אין קמח אין תורה", ומיד מוסיף: ר׳ פלוני בר׳ אלמוני, מכבדים אותך בעליה לתורה (כלומר, לעלות על העגלה), והתשלום — כשירחיב". הוא היה מכובד ואהוב על הבריות, וביחוד על ילדים. כשהתחלתי לבקר ב„חדר" בגיל 6, הייתי נתקל בליפא כמעט כל בוקר, כשהוא עומד עם חבריו העגלונים בשוק. תמיד היה מעט מבוסם. כשהיה רואה אותי, היה ניגש בחיוך על שפתיו, היה תופש בשתי אצבעותיו הגסות של ידו הימנית את הלחי שלי (היתה זו צביטת חיבה, כמובן, שהזילה דמעות מעיני) והיה אומר: „הזוכר אתה, קיבלה, איך ציפקה המרשעת, היתה נותנת לך ליּלל כל הלילה כמו כלבלב, ואני הייתי מנדנד את עריסתך, כשם שאני יהודי. כבדני בכוסית". חמש קופיקות, מחיר הכוסית, תמיד היו בכיסי, אולם לא יכולתי לתיתן לו, כי ליפא היה חייב כסף בכל בתי המרזח בעיר. באשראי לא קיבל יותר, ולו הגיש את הכסף מראש היו זוקפים אותו על חשבונו, אבל כוסית לא היו נותנים לו. מוכרח, הייתי, איפוא, להטריח את כבודי, להכנס לבית המרזח, לבקש כוסית ולהגיש לו. ליפא היה מברך את ברכת „שהכל נהיה בדברו", היה הופך את הכוסית לגרונו, והיה אומר: „לו הייתי מלך, הייתי תולה את בעל בית החרושת, שמייצר כוסיות קטנות כאלה". היה מתחיל לשיר בקול מההגדה של פסח: „שתיים מי יודע, שתיים אני יודע", כלומר, לא יזיק כלל, שבנו של ר׳ לייב ימזוג לו עוד אחת. סו״ס אינני רוטשילד. כשנוכחתי, שליפא מחכה לי כל בוקר, ובגללו אינני יכול לקנות לי אגס או תפוח, התחלתי ללכת ל„חדר" בדרך עקיפין. אולם כשנודע לו מפי חברי שאני ממשיך לבקר ב„חדר", בא, חיכה עד ההפסקה, וכשיצאתי לשחק עם חברי, ניגש אלי, חייך ואמר: „בנים גידלתי ורוממתי והם פשעו בי, אי, אי,

לא יפה!" לא היתה לי ברירה, אלא להמשיך ולפטם אותו ביי"ש. לאשרי, העבירו אותי הורי ל„חדר" בעיר הפלך סובלק, וליפא המסכן נשאר ללא דואג. אבי סיפר על ליפא מעשה שהיה, שכדאי להביאו כאן. בסביבה שלנו חי פולני, בעל אחוזה גדולה, עשיר מופלג, היתה לו מרכבה, שהזמין במיוחד בחו"ל עם כל הנוחיות. עגלונו נראה כמו בן מלך, הריתמה עם קשוטי כסף וכו'. למרכבה היו רתומים זוג סוסים, שקנה בדנמרק, שם היו סוסים גזעיים משובחים. על הסוסים האלה, היתה גאותו, כי הצבע שלהם היה נדיר, על רקע חום — כתמים לבנים. 2 הסוסים האלה היו תאומים, צעירים בני 3-4, והכתמים על גופם באותו הגודל ובאותו הסדר, דבר נדיר מאד. פלא ממש. קרה אסון, אחד הסוסים חלה ומת. „הפריץ" התאבל כאילו מת אחד מבני משפחתו. כל שאיפתו היתה למצוא סוס דומה. הוא צלם את הסוס החי ושלח תצלומיו לחו"ל למוכרי סוסים מפורסמים, אך הכל היה לשוא. לבסוף קנה זוג סוסים פחות משובחים למרכבתו והורה למנהל המשק למכור את הסוס היתום בכל מחיר כדי לא לראותו בצערו. הדבר נודע לליפא. כשהפריץ יצא לטיול, נכנס ליפא לאחוזה. כשראהו מנהל המשק שמח מאוד לקראתו והציע לו את הסוס בזיל-הזול. ליפא קשר את הסוס מאחורי עגלתו ונסע בכוון למקום, שמשם צריך לחזור הפריץ לארמונו. והנה הפריץ מופיע במרכבתו המפוארת עם העגלון המצוחצח ושומר ראשו המזוין. ליפא, כנהוג, מוריד את מצנפתו, עומד ומברך אותו. עיני הפריץ אורו. לעגלה של ליפא קשור סוס, שהוא מחפש, לשוא, זה יותר משנה. הוא לא מאמין למראה עיניו, ופוקד על העגלון לרדת ולבדוק את הסוס. העגלון יורד, בודק את הסוס, מצטלב, מזכיר את ישו ואת האם הקדושה; קרה נס, נמצא סוס כפיל לזה שעומד למכירה. ליפא סיפר ל„פריץ" שקנה את הסוס ב„יריד" בגרודנו מצוענֵי. ה„פריץ" לא עמד על המקח ושילם בעד הסוס כמה שליפא ביקש. למחרת בבוקר, כשמנהל המשק נכנס לאורווה ראה, שהסוס שמכר אתמול עומד באורווה. מעשה כשוף. אבא היה מספר, שבמשך שנים פחד ליפא לעבור ע"י האחוזה. לפריץ לא היה חבל על המאה רובל, אך שכניו לעגו לו על אשר נפל קרבן לכשרונו של ליפא.

כזה היה ליפא, „הסבא" שלי. חלפו עשרות שנים ואני בעל משפחה, אב לשני ילדים: בן בגיל ארבע וחצי ובת בגיל שנה וחצי, עובד הייתי במצרים מטעם חברה גרמנית. ב־1 במאי 1912 קבלתי חופשה לנסוע לאירופה, אחרי שנת עבודה מפרכת בחום הרטוב, בסביבות לוקסור ואסואן. אשתי ז"ל רצתה לראות את קרוביה בסובלק, ואני — את עיר מולדתי אוגוסטוב. למחרת בואי העירה הלכתי לבקר אצל ליפא. הבית הקטן הזקין כמו בעליו; בגג רעפי העץ נבעו פרצות; על ה„פריזבה" (מין ספסל ע"י הקיר החיצוני של הבית, עם קיר מגן מלוחות עץ) יושב הוא: לבן כשלג, עיניו כמעט סגורות, סנטרו עטור זקן ארוך, נשען על מקל, ספק ישן, ספק ער. ניגשתי אליו, לקחתי את ידו הימנית לידי, וברכתיו לשלום. „רב ליפא"! — צעקתי באוזנו החרשת. הוא פתח את עיניו ושאל: „מי אתה?" לפני שהספקתי לענות יצאה בריצה מהבית ציפקה, המינקת שלי. היתה זו פגישה דרמטית מאוד. בכינו שנינו מרוב התרגשות. שאלתי על חברי, בן גילי שהיגר לאמריקה. האורווה בחצר היתה פתוחה, סוסים אין, אף עגלה, על גל האשפה מתגלגלים חלקי עגלה רקובים. ציפקה צעקה: „זה קיבלע שלנו, בנו של ר' לייב". הוא התאושש: — „אביך בארץ ישראל. אני מקנא בו. ארץ־ישראל, ירושלים!

מאושר הוא. הייתי רוצה להקבר על הר הזיתים ולהפטר מגלגול מחילות בבוא המשיח". „ליפא, — שאלתי — מה מכה „יין ישמח לב אנוש". — „ציפקה המרשעת לא נותנת. אני זוכר, איך הייתי רותם את זוג האריות ונוסע עם אביך לסובלק; בכל בית מרזח שתיתי יי"ש בכוס של תה, 92 מעלות, הייתי מרגיש דגדוג בבטן. אין בעלי בתים כאלה עכשיו. ב„קלויז" יושבים עכשיו חייטים וסנדלרים, בורים". „עשי חסד עמדי — אמרתי לציפקה — „הנה כסף, גשי ל„מונופול" (חנות ממשלתית למשקאות) וקני בשבילו בקבוק יי"ש, אבל הכי חריף, שישתה לבריאותו". היא הביאה את הבקבוק, ומזגה לו כוס גדולה. בידים רועדות לקח את הכוס, לגם ואמר: „זה יי"ש?" „הפוני" (שם גנאי לממשלת הצאר) יודע לעשות יי"ש? גנבים! מוהלים יותר מדי מים, אינני מרגיש שום דגדוג בבטן". — „נו, ליפא, — אמרתי — „היה בריא, עד 120 שנה". „פע, נמאס, — נאנח ליפא — „עוד מעט יקח אותי ה„היצל'„ (בעל מקצוע, שהורג סוסים חולים ופושט מהם את העור).

אבא גורדין ז"ל

פרוש ומבודד היה יושב במעונו אשר ברמת־גן וכלי נשקו עליו: קולמוסו בידו, גחון על כתבי־יד, דרוך לקרב וליצירה — והוא למעלה משבעים.

שריד לדור מעפיל שהקימה יהדות רוסיה ופולין בראשת המאה הנוכחית, דור אשר שרה עם אל ואדם... אישיות עשירת רוח, ת"ח בן ת"ח, בקי וחריף. במאמריו ובספריו כרך יחד מדברי ראשונים ואחרונים, מקמאי ומבתראי. שוחה בים התלמוד וב„זוהר" ויד לו במרכס ובקרופוטקין — ומרבה בהבאות מכאן ומכאן, ללא מחיצה. מעניתו העמיקה בשדות שונים: מדע ופילוסופיה, פרוזה ושירה, מסה וספור, מאמר ופיליטון. סקרנות אינטלקטואלית אשר לא ידעה שבעה ואין גבול לתחומיה.

גלגולים רבים ידע האיש. מפולין לרוסיה, מרוסיה לאמריקה, ומאמריקה — בגיל שיבה — לישראל. מאדיקות לכפירה ולאדיקות בכפירה, עד לאנרכיזם.

ברוסיה, בימי המהפכה, היה מראשי המדברים של האנרכיסטים, המתחרים עם הבולשביקים על תפיסת השלטון. בא במגע אישי עם גדולי המהפכה: לנין, קמניב, דז'רז'ינסקי וכו'. בר־פלוגתא לתכסיסיהם בשם העקביות המהפכנית... כיצד נקלע לסביבה זו הוא, בן הרב, שוחר מוסר ותפארת, הזהיר בכבודו של כל אדם — האירוניה של הגורל.

בנס יצא משם והפליג לאמריקה. שומר אמונים לרעיונות האנרכיה — מצא גם שם את מקומו בצמרת האנרכיסטים, מדור המהגרים הותיקים, ויהי להם למורה־הוראה.

שבע נדודים ואכזבות יצא משם והגיע לישראל.

כאשר באת במחיצתו ראית מה טראגי היה גורלו של חלק מהאינטליגנציה היהודית

בדור שחלף. ובין כולם הלא טראגי ביותר גורלו של אותו חלק שהתבצר בתנועת־זווית זו ששמה אנרכיזם ברחוב הפועלים היהודי. מה פניו של אותו פלג כיום? — תנועה ללא ממשיכים, ללא יורשים, תנועה שאפיקה נסתם על־ידי סחף הזמן. למעשה נצטמקה כל־כולה בחוגים של יחידים מעל לגיל העמידה, ללא ציבור, ללא ממשות חיה.

עמדה לו חיוניותו — ואש נעוריו לא כבתה על אף תמורות העתים וחילופי אקלימים בנוף ובסביבה. באחרית ימיו הערה את רוחו בעולמות קרובים לו משחר נעוריו. בשנים האחרונות היה נתון לכתיבת רומן מתקופת שלמה המלך וספרי מונוגרפיה על המהר״ל, רש״י והאר״י הקדוש.

זקן וחלוש לא ידע ליאות בעבודתו הספרותית עד יומו האחרון. כל יודעיו השתאו לו והיה הדבר בעיניהם כסמל לעליונות הרוח על החומר. ובעוד הוא נושא בחובו עולמות עשירים ומבקש להנחילם לרבים — נלקח ואיננו...

שלום לעפרו.

נפטר 21.8.1964. בן 77 היה במותו.

חיים דן

משכילים וחובבי ציון

מאת מ. צינוביץ

הסופר העברי ישראל זאב שפרלינג

קנאי להשכלה ונאבק עם „מורדי האור" השמרנים שחששו, כי ההשכלה תחליש את יסודות הדת ותשנה ארחות החיים המסורתיים. במאמריו ב„המליץ" מתקיף הוא בחריפות את הרב הצעיר ר׳ כתריאל נאטאן האב״ד דמתא, העומד על משמר חיי הדת הפאטריאכ־ליים שלא יבולע להם מההשכלה.

בסוף שנות השבעים של המאה שעברה, יצאו לו מוניטין כמתרגם עברי. תוך שנתיים, תרל״ז—תרל״ח, פירסם תרגומים של שני ספרים מאת ז׳ול וורן: „במצולות ים" ו„בבטן האדמה", שזכו לתשומת לב גדולה בחוגי הקוראים העברים.

בשער התרגום של ב„מצולות ים" כתוב שהספר מכיל: „ספורי ידיעות טבע הים ונפלאותיו במצולה, מעלפות בספור נחמד אף נעים מנסיעה סביב כדור הארץ בלב ימים גדולים וקטנים תחת מכסה המים וקרח נורא. יסודתם בשפת צרפת ונעתקו חפשי לשפת עבר צחה וקלה, לתועלת צעירי עמנו שוחרי השכלה."

הספר השני, ב„בטן האדמה" מכיל: „ידיעות געאלאגיות ונפלאות מפעולת הטבע בחיק הארץ פנימה. מעלפות בספור נחמד אף נעים מנסיעה אל מרכז הארץ, דרך תעלות הררי געש מוריקי אש. יסודותן בשפת צרפת ונעתקו חפשי לשפת עבר צחה וקלה לתועלת צעירי עמנו שוחר השכלה."

עם התחולל הפרעות בדרום רוסיה נתאכזב ונתפכח י.ז. שפערלינג, כדוגמת סופרים עברים אחרים, מההשכלה בת השמים. הוא הצטרף לתנועת „חיבת ציון" שהתפתחה בציבוריות היהודית ברוסיה, והיה מראשיה באוגוסטוב עיר מגוריו.

כשנפטר בשנת תר״ע, פורסמה רשימה לזכרו בעתון העברי היומי „הד הזמן״, שהופיע בווילנה בעריכתו של בן־ציון כץ. בעל הרשימה הש״ץ והשו״ב יוסף חיים ראטנער, כותב: „עוד אחד ממשכילי הדור הישן בעירנו הלך לעולמו. אחד מאלה הטיפוסים ההולכים הלוך והתמעט בדורנו. הסופר ישראל שפערלינג מתרגם ספרי הסופר הצרפתי זשול ווערן „בבטן האדמה״ וב„מצולות ים״. החכם המנוח היה גדול בתורה וירא ה׳ ובקי בספרי המחקר. חלק גדול מעתותיו הקדיש למדעים הכלליים. את שפות אשכנז, פולין ורוסיה ידע על בורין. המנוח השאיר אחריו ספר אשר עודנו בכתובים בשם „הכשר חכמה על מדע הפהיזיקה״, שהחכם חז״ס (חיים זעליג סלאנימסקי — מייסד, עורך, ומו״ל „הצפירה״) סמך את ידו עליו. בן תשעים שנה היה המנוח במותו. כבוד גדול חלקו לו בני עדתנו. כל החנויות סוגרו על מסגר והמונים נהרו אחרי מטתו.״

ישראל זאב שפרלינג שימש עשרות בשנים „רב מטעם״ באוגוסטוב. הוא היה גם לפה ולמליץ של עדת יהודי עיר מגוריו כלפי הרשות הרוסית ופקידי מחוז אוגוסטוב שכללה את העיירה היהודית סופוצקין. כשהרב כתריאל נאטאן יצא את אוגוסטוב, שימש הוא רב בבודקי ובסופוצקין. הוא תמך בהזמנת הרב לייב גורדין ממיכאלישוק להיות רב אב״ד אוגוסטוב. י.ז. שפרלינג החשיב מאד את הרב גורדין והבליט דבר זה במכתביו ב„הצפירה״.

ר׳ אריה לייב גליקשטיין

נולד בגראיבו בשנת תקצ״ד לאביו יעקב. קיבל חינוך מסורתי בחדר ובישיבה. היה סוחר באוגוסטוב ומפעילי „חובבי ציון״ במקום. בקורספונדנציות על תנועת „חיבת ציון״ נזכר תמיד שמו. עלה לארץ בשנת 1904. עסק בצרכי ציבור במושבה זכרון יעקב. בנותיו — אסתר, אשת חיים מרגלית־קלבריסקי, ורבקה — אשת ד״ר הלל יפה. בנו עקיבא נולד בשנת תרמ״א. עקיבא גמר בית־ספר גבוה להנדסה. עלה ארצה. בנה בנינים רבים בארץ. עזר לגיסו, ד״ר הלל יפה, בניקוי הביצה הסמוכה למרחביה וביבושה.

בשנת 1912 הקים את המכון להשקאה, הראשון בארץ, על־יד הירקון. במלחמת העולם הראשונה בנה בנינים וכבישים עבור הצבא התורכי במדבר סיני. בשנת 1919 הקים את המכון למים ברחוב אלנבי בתל־אביב. כן בנה בנין בית־הספר למורים בבית־כרם, ובנין „קרן הקיימת לישראל״ ברחביה — ירושלים. במלחמת העולם השניה עבד בתור קבלן לצבא האנגלי בסוריה ובלבנון. (לפי האנציקלופדיה של „תדהר״).

הסופר והמשכיל א. י. שפירא

אלעזר יצחק שפירא נולד בשנת תקצ״ו בסרהיי לאביו ר׳ משה. בנערותו למד בישיבת סייני. כשנסגרה הישיבה עבר לאוגוסטוב, והוסיף ללמוד אצל דודו, שהיה רבה של העיר.

בהשפעת קרובו ט״ף (טוביה פסח) שפירא, שהיה מורה לעברית, נהיה ר׳ אלעזר יצחק מורה לעברית באוגוסטוב והטיף להשכלה. כשנהיה לו צר המקום בעיירה זו, בה כיהן דודו כרב, התיישב בשנת תרכ״ד בווארשה. הוא פתח שם בית־מסחר ספרים, שהיה מפורסם כבית ועד לחכמים וסופרים. וכן נהיה מראשוני המו״לים העבריים. א.י.ש. (המכונה „איש״) ערך זמן מה את „בוקר־אור״ של א.ב. גוטלובר, והשתתף ב„המגיד״ „הצפירה״ „המליץ״ „היום״ „האסיף״ במאמרים, פיליטונים ותרגומים. ב„האסיף״ לשנת תרמ״ו, פירסם ספור על דניאל דירונדה ותירגם את סיפורו של הסופר הגרמני־יהודי שלמה כהן „הפודה והמציל״, שהיה בשעתו ספר קריאה נפוץ לבני הנעורים.

אי״ש ידע גם פולנית ופירסם בשפה זו מאמרים על נושאים יהודיים בעתון הפולני־יהודי „יוטשענקה״ שהופיע בווארשה.

יש עוד לציין שבשנת תרל״א הדפיס ספר „מכתבים בספר״, המכיל מאה מכתבים לנוער בצירוף ספור „רפאל״, שזכה לתפוצה גדולה בקרב בני ישיבה שהתמשכלו, ושימש להם חומר יסודי ראשון להכרתם את הלשון העברית ודקדוקה. בשנה ההיא הוציא לאור גם שתי חוברות „מגד ירחים״ וכן קובץ ספורים „יד חרוצים״.

בשבועון „העולם״, שנה שנייה, פירסם זכרונותיו על א.צ. הכהן צוויפל.

חיים רוזנטל

עסקן וסוחר, שעלה לא״י בשנת תרפ״ב ונפטר בגיל 93. נולד באוגוסטוב בי״ג טבת תרכ״ו (1865). למד ב„חדר״ באוגוסטוב, המשיך את לימודיו בגימנסיה בסובלק, ולאחר מכן — באוניברסיטה הורשאית. הוכתר בתואר מוסמך למשפטים.

בשנת 1890 נתמנה כבא כח של חברת נפט ושמנים. אח״כ נהיה בעל בית חרושת לסבון באודיסה. נשא לאשה את מרים בת אליהו הכהן קפלן, חובב ציון ידוע.

לציון נמשך עוד בישבו על ספסלי האוניברסיטה הורשאית. הוא ניהל תעמולה ציונית אינטנסיבית בין הסטודנטים היהודים. כשנוסדה בשנת תרמ״ט האגודה „בני משה״ — הצטרף אליה.

שנים רבות ישב, לרגל מסחרו, בערים שמחוץ ל„תחום המושב״. ובכל מקום מגוריו שימש נאמן ציון.

בשנת 1893 שימש בתור סגן ראש הקהילה ומורשה חו״צ בסרטוב. כשעבר לגור לבקו, נתמנה שם לראש ועד הקהילה (שנת 1901)). היה תמיד מטופל בעסקים גדולים, אך מצא תמיד זמן לפעולה ציבורית וציונית. בשנת 1906 עבר לגור באודיסה ונבחר לחבר ועד „חובבי ציון״. בשנת 1911 ביקר בארץ ועבר לארכה ולרחבה. בחזרו לאודיסה הטיל עליו מ. אוסשקין להיות המו״ל והעורך הרשמי של השבועון „העולם״, שהועבר בראשית 1912 לאודיסה. מלבד זה היה פעיל במוסדות חינוך ותרבות ציונים באודיסה, וכן היה חבר ועד הקהילה. כמו כן יסד הוצאת הספרים „כנרת״, שהוציאה ספרים על היהדות ועל הציונות.

בשנת 1919 נאסר ביחד עם קבוצת ציונים באודיסה (ביניהם: זאב טיומקין, עו״ד פן, יעקב וסרמן)). רק הודות לחוקר הדין סברני — חברו של חתנו ד״ר ליב טשרטקוב —

ניצלו ממשפט מוות. בשנת 1920 הגיע לארץ־ישראל ומיד נירתם לפעולה ציבורית. הוא נבחר להנהלת „הלוואה וחסכון" בתל־אביב, ושימש כמנהל המוסד במשך 10 שנים. עם פרוץ מאורעות תרפ"א, נשארו מאות יהודים, שגרו ביפו, מחוסרי גג. לפי יזמתו, ויזמת הד"ר בוגרשוב, התארגנו ויסדו חברה של „מחוסרי דירות". הודות לפעילותו ומירצו (היה יו"ר האגודה), הצליחה האגודה לקבל קרקע מ„קרן הקיימת" והלוואות אפו־תיקאיות לבנין, והשכונה הוקמה במהירות יוצאת מגדר הרגיל. בשנת 1929 נוסד ביזמתו הירחון „קואופרציה", שהשתתף בו זמן רב בתור עורך וסופר. מאמריו תורגמו אח"כ בספרות הקואפרציה בפולין. היה יו"ר „ברית ראשונים" אחרי מותו של אלתר דרויאנוב. נפטר בתל־אביב, כ"ד תמוז תש"ו (23.7.46)), ונקבר בבית הקברות הישן. צאצאיו: לידיה (לאה) אשת ד"ר לייב טשרטקוב (רופא הגימנסיה „הרצליה"); אהרון, עו"ד בתל־אביב.

ר' שאול מנדל רבינוביץ

חתנו של ר' דוד מרדכי מרקוס. בן־תורה, משכיל עברי וציוני ותיק. התגורר מספר שנים באוגוסטוב. עבר אחר־כך לפינסק עיר מולדתו ונהיה למנהל בית החרושת של בית לוריה בעיר זו.

ציוני מובהק. ציר לקונגרס הציוני השביעי. יו"ר ההסתדרות הציונית במקום. מת בשנת תרע"ט בפינסק. אשתו מלכה (רגינה), ילידת אוגוסטוב, היתה יו"ר ארגון ויצ"ו בפינסק, ויו"ר בתי היתומים בעיר זו. בנם הוא הד"ר זאב רבינוביץ, רופא עירית חיפה, חוקר חסידות, שזכה בפרס עבור ספרו ל„תולדות החסידות בליטא".

יוסף גוביאנסקי

נולד בשנת תר"ז בליפסק הסמוכה לאוגוסטוב. התמשכל בישיבת וולוזין והתישב באוגוסטוב. הסופר המשכיל י.ז. שפרלינג קירבו. הוא התפרנס על לימוד תנ"ך ועברית לחוג מצומצם של נערי בעלי בתים בעיירה. השפעתו על צעירי חובשי בית המדרש היתה רבה.

מאוגוסטוב עבר לקרינקי, מקום הולדתה של אשתו. הקנאים רדפוהו והוא נד בגללם ממקום למקום. שנות מרגוע אחדות מצא בפלונסק, שם הצליח להחדיר יידע הלשון העברית וספרותה בחוגים רחבים של הדור הצעיר. הוא פירסם מאמרים בעתונות העברית שבימים ההם. לבסוף השתקע בווארשה כמלמד מודרני של ילדי הליטאים "המתנגדים", שהתיישבו בעיר זו.

יוסף גוביאנסקי נפטר סמוך לפרוץ המלחמה העולמית הראשונה.

קלמן אביגדור פרלא

קלמן אביגדור פרלא, נולד בקולנה. פעם הוא ראה אותיות לא עבריות בשער של ספר, התעורר בו הרצון לדעת אותיות אלו מה הן. החל לחזר אחרי אנשים אשר ידעו

אותיות לועזיות ולמד בעזרתם את האותיות הפולניות והרוסיות. צירף את האותיות למילים, והצליח, לאחר עמל רב, ללמוד לקרוא.

השיאו לו אשה מבנות לומז'ה. כשהיה סמוך על שולחן חותנו התוודע אל המורה שוורצנברג, אשר היה משאיל לו ספרים לקריאה. משנודע הדבר לחותנו, החל לרדת לחייו עד שנאלץ לברוח מביתו ולעבור לאוגוסטוב, בה גר גיסו הרופא יאזלובסקי, שכינוהו „נטע דוקטור". באוגוסטוב למד קלמן אביגדור על בוריין פולנית, רוסית, גרמנית, צרפתית, איטלקית ויוונית.

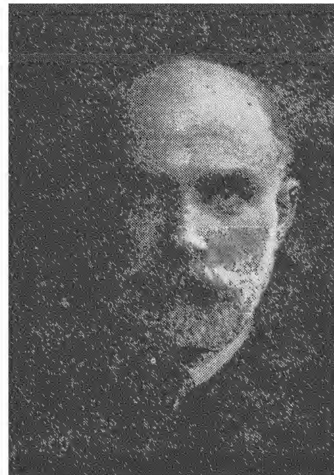
ימים רבים עסק בהוראה במקומות שונים. לבסוף השתקע בלובלין וייסד שם בית ספר לנערים.

ספרו „אוצר לשון חכמים" הוא מחקר בלשון העברית. בשנותיו האחרונות חיבר את ספרו „המפרש והמתרגם" — מחקר במלות „בלעז" שבפירוש רש"י.

קלמן אביגדור פרלא נפטר בשנת תרע"ג. בן פ"ד היה במותו.

לפי הצפירה 1913 מס' 72.

דוד אריה אלכסנדרוביץ

יהודי מטיפוס „עמך". חי מיגיע כפיו — ממלאכתו בבורסקאות. איש מעש ורב פעלים. לא חסך זמן ומרץ לטובת הכלל והפרט. זמן מסויים שימש יו"ר הקהילה היהודית באוגוסטוב.

בשנת 1920 התנהלה מלחמה כבדה בין הרוסים והפולנים, והצבא הרוסי כבר הגיע לשערי ורשה, עיר הבירה הפולנית. הרוסים כבשו עיר אחרי עיר, ושהו בעירנו כחודש ימים.

הצבא הפולני לבש עוז והצליח להניס את הרוסים עד מינסק ברוסיא הלבנה. הרוסים ברחו בבהלה כשהם רעבים וצמאים. ובדרכי הבריחה השליכו מעליהם את נשקם.

נוצר מצב בינים: הרוסים עזבו את ערי פולניה, והפולנים — טרם נכנסו. אז הגיעו ליהודי פולין ימים קשים, מצב ש„בין מלכא למלכא", עת איש כל הישר בעיניו יעשה.

עם הרוסים הבורחים נתלווה נוער יהודי מכל ערי פולניה שמהן נסוגו הרוסים. הנוער היהודי ברח מפחד הצבא הפולני שעשוי היה להעליל עליהם עלילות שוא... מספר הפליטים היהודיים הגיע לאלפים.

מטרת הבורחים היה גבול מדינת ליטא הנייטראלית. הגבול הזה היה מסומן כמה קילומטרים מאחורי אוגוסטוב, בדרך לעיירה ראַצק. רבים מהם אמנם הצליחו לחצות את הגבול ולהגיע למחוז חפצם. אולם אלה שלא הצליחו נשארו תקועים באוגוסטוב.

הגבול הליטאי נסגר פתאום והועמד תחת שמירה קפדנית. בין הפליטים היהודים היה נוער מכל השכבות: אינטליגנציה, פועלים, בחורי ישיבות; כולם מסכנים, רעבים וצמאים, רגליהם נפחו ונפצעו מרוב הליכה, וכולם היו מבוהלים ומיואשים מפחד העתיד.

לאוגוסטוב הגיע צבא פולני, גדודיו של הגנרל הלר, הידוע לשימצה כאנטישמי מובהק, וכן חייליו עושי רצונו. החיילים התפזרו בכל בתי היהודים באמתלא שמחפשים בולשביקים, ועצרו בינתיים פליטים מכל הבא בידם.

כעבור זמן מסויים, כאשר נרגעו במקצת הרוחות, יצאו היהודים ממחבואיהם. רוב האנשים החלו לדאוג לפרנסתם וכיצד להחזיר את רכושם הנשדד. אולם דוד אריה אלכסנדרוביץ העדיף את דאגות הכלל על דאגותיו הפרטיות.

הוא סגר את דלתות בית מלאכתו, ועסק בפתיחת דלתות בית הסוהר. הוא טיפל בלהט לשחרור הבחורים היהודים — בהם היו אנשים בלי שם, מחוסרי פספורטים, שהיו צפויים לענשים חמורים. הוא לא היסס ונכנס במסירות נפש לעסק ביש ומסוכן, וזה באוירה המלחמתית — בימי חירום, כשכל יהודי היה חשוד בריגול ובבולשביזם.

בעת כזאת מצא דוד אריה אלכסנדרוביץ מהלכים בין אנשי השלטון והבולשת הפולנית. פעל והצליח. דלתות בית הסוהר נפתחו והפליטים היהודים העצורים יצאו לחופש, קבוצות קבוצות, כדי שלא תשלוט בהן עין הרע של החלונות הגבוהים...

הוא היה מכובד על כל תושבי העיר בידעם את נאמנותו לכלל, ומעשי ידיו — לתפארת.

ראובן רוטנברג

דמות מפוארת היה, איש טוב ומיטיב, רץ כצבי וגבור כארי לקיים המצוות שבין אדם למקום ושבין אדם לחברו. היה תמיד מוכן להושיט עזרה לזולת. בכל מקרה של אסון או פקוח נפש, בלט תמיד ראובן רוטנברג, בראש מגישי העזרה. אף בחצות הלילה, בקור, בגשם ובשלג הזדרז לבוא למיטת חולה וגלמוד. עוד טרם הספיקו להזעיק רופא, היה ראובן רוטנברג מפשיל את שרווליו, מכניס עצים לתנור, מחמם מים, רוחץ את החולה בספירט וכו׳. היה בקיא בהגשת עזרה ראשונה, ולא פחד מהדבקות. האמין באמונה שלמה ש„שומר מצוה לא ידע דבר רע״.

היה מקרה ויהודי נכבד פנה לראובן רוטנ־ברג בבקשה להמציא לו גמילות חסד, בתנאי שזה ישאר סוד ולא יוודע מזה לאשתו. הלה היה זקוק לכסף כדי להשיא את אחותו, יתומה גלמודה וענייה. הזדרז ראובן, יצא לשוק ומצא יהודי שנתן לו גמ״ח בלי לבקש אפילו שטר. כך סיפק

ראובן ר. את כל הסכום לנצרך, ושמר על הסודיות במשך שנים רבות עד פרעון החוב. שמח ראובן שזכה לקיים שתי מצוות בבת אחת: מצוות הכנסת כלה ומצוות גמ"ח.

ראובן ר. שהיה להוט לקיים מצוות, לקח חלק פעיל במצוות הלוית המת, בתור נשיא החברא קדישא.

גולת הכותרת של פעולותיו היתה מצוות פדיון שבויים.

בסוף המאה הי"ט, היו כמה בחורי ישיבה בגדוד של חיל הרגלים הרוסי שחנה באוגוסטוב. אלה לא היו מסוגלים כלל לשרת בצבא, אבל לא יכלו להשתחרר מחוסר כסף למתן שוחד.

התיידד ראובן רוטנברג עם הרופא הצבאי של הגדוד. החל לספק לביתו יין ישן ממרתף היין שלו, מעשי ידיו להתפאר. (הוא היה מוכר את היין שלו, ושאר משקאות, ליהודים — לשבתות ומועדים, לארבע כוסות של ליל הסדר, לקידוש ולהבדלה. הגויים קנו משקאות חריפים לסביאה עד לשכרה). החל יוצא ונכנס בביתו של הרופא הצבאי. ופעם נכנס אתו בשיחה על המשקאות, על חבריו קציני הגדוד שהם אנשי חיל ויודעים לשתות. וכן חיילי הגדוד שהם אמיצים למופת, פרט למספר מבוטל של יהודונים תשושי כח. הסכים הרופא לדעתו של ראובן רוטנברג שלא כדאי לקלקל את שמו הטוב של הגדוד, וכי יש לשחרר את החיילים הבלתי מוצלחים.

כדי לחזק את החלטת הרופא היגביר ר. רוטנברג את משלוח המתנות לביתו. החיילים, בני הישיבה, קיבלו פקודת התייצבות לבדיקה רפואית, והוכרזו כבלתי מתאימים לשרת בצבא.

בתקופת שלטונו של הצאר ניקולאי, תקופת הפוגרומים ונישול היהודים מעמדותיהם הכלכליות, נהרו המוני יהודים מערי רוסיא לגבול הפרוסי, כדי לחצותו ולהגיע לאמריקה, ארץ החופש.

אוגוסטוב היא עיר ספר, השוכנת ליד גבול פרוסיה המזרחית. סוכנים־מבריחים העבירו ממנה מהגרים בהמוניהם למעבר הגבול. קרה ששומרי הגבול תפסו מסתננים כאלה, עצרום והכניסו לבית הכלא.

נקל לשער סבל האנשים.

ראובן ר. לא נח ולא שקט, התרוצץ יומם ולילה עד שעלה בידו לפדות ולשחרר אומללים אלה. הוא היה מיודד עם כל הפקידים והפקידונים, שביקרו בבית המרזח שבביתו, ומילאו את גרונם בכל עת מצוא, חינם אין כסף.

בערוב ימיו הוא זכה לעלות לא"י. בשבת, לפני עזבו את אוגוסטוב, לאחר קריאת התורה בבית המדרש, נשק ראובן ר. לספרי התורה, התנשק עם המתפללים ובכה בכי רב. כולם בכו עמו, כאילו לבם ניבא להם על השואה העומדת לבוא ולחסל את כל הקהילה היהודית באוגוסטוב, מבלי להשאיר לה שארית.

זלדה איידלשטיין (קושלבסקי)

בת הרב

פניה ברגשטיין

פניה נולדה בי' ניסן תרס"ח (11 באפריל 1908) בעיירה שצ'וצ'ין, פלך לומז'ה שברוסיה־הלבנה. בבית אביה — מורה ומשכיל עברי — נטמנים בנפשה הערה והמתרשמת של הילדה גרעינים ראשונים של אהבת השפה והספרות העברית. בנדודיה עם האב־המורה מעיירה לעיירה, בפרוץ מלחמת־העולם הראשונה, מגיעה המשפחה לעיר סומי שבאוקראינה. כאן מבקרת פניה בגימנסיה רוסית לבנות, לומדת את השפה הרוסית וספרותה. כאן גם מתגלים ראשוני נצנוצי כשרונה, ביכורי נסיונותיה בכתיבה.

משנגזר, לאחר המהפכה, על הוראת השפה העברית בבתי־הספר שברוסיה הסובאטית, גמלה החלטת ההורים לחזור לפולין. בשנת 1922 משתקעת המשפחה בעיירה אוגוסטוב.

באוגוסטוב נפגשה פניה, בת הארבע־עשרה, עם התנועה החלוצית. היא מצטרפת ל„החלוץ־הצעיר", ולאחר־מכן — ל„החלוץ", לוקחת חבל פעיל בעבודת הסניף ונושאת בעולן של מצוות. פניה מספרת: „מדרגות עץ פשוטות הובילו אל מעון סניף „החלוץ". כאן נשבה רוח מרחקים קוסמת, כאן הציצה מעיני כל הנערים והנערות הפשוטים האלה אורת השבעה אלמת וקורנת, אשר כה כלתה הנפש לבוא בסודה.

כמחוז אורה יקרה קרא „בית החלוץ" שבקצה העיירה. והלב קרא הלאה, לשדות העמל, לדרך, לדרך. כי הלא על החלוץ להיות ראשון, ללכת, לפסע. מיד, ללא דחיות". משנתארגן בשנת 1926 הסמינריון הראשון של „החלוץ", נקראת פניה להשתתף בו. ברשימה מאוחרת, מקץ שנים, מעלה פניה משהו מזכר הימים ההם:

"חותם הבית, העיירה, טבוע עוד בפנינו הצעירים ובנשמותינו הרכות. עוד הרבה מן הישן דבק בשולי בגדינו, בדברינו ובמחשבותינו. ובייחוד אנו, הנערות, עוד קורי חלומות הנעורים תלויים בעפעפינו, והנפש עודה מתכווצת, סולדת, מהצוותא ההומה, מהחברותא העולזת."

„אך הלב פועם, השירה כובשת, דברי המרצים נקלטים כזרעים אל רגבי הלבבות, ולאט לאט, כהימוג ערפל מפני שמש, מסתמנים הקווים, החלום פושט את מחלצות הזוהר, השביל מצפה, הצו ברור, והלב מוכן ודרוך".

פניה חזרה מהסמינריון מבושמת מהתורה החלוצית. אך אין די בכך. העיקר — המעשה החלוצי. פני פניה — להגשמת ציוויי התנועה. וראשית־כל — יציאה להכשרה. כמקום־הכשרתה נקבעה צ'אַרלונה — אחוזה על גדות הנהר נימאַן.

בצ'אַרלונה, אגב ביקור אצל רופא, נודע לה לפניה לראשונה על מחלת־הלב המקננת בה, זו המחלה העתידה להטיל צלה הקודר על כל חייה.

עם שובה מן ההכשרה נקראת פניה לעבודה בהנהגת התנועה. היא מבקרת בעיירות, בסניפים, מדריכה ומרצה במושבות־קיץ, מקימה סניפים חדשים וכובשת לבבות לחלוציות.

באותה תקופה מתחילה פניה לכתוב ולהשתתף בעתונות הנוער החלוצי, „להבות", „החלוץ הצעיר". בעתון „היום" היוצא בוורשה מתפרסמים ביכורי שיריה.

בשנת 1930, והיא בת כ"ב, בנתה את ביתה־משפחתה ועלתה עם חברה־בחיים, אהרן וינר (ישראלי), איש התנועה החלוצית מפינסק, לארץ. וביתם כאן — הקבוצה על שם קדושי פינסק, גבת אשר בעמק יזרעאל.

למן שנת 1932 מתפרסמים שיריה במוסף „דבר", „במעלה", „מבפנים" „דבר הפועלת", במאספי אגודת הסופרים ועוד.

בשנת 1945 הורע מצב בריאותה. מאז צמודה היתה למיטתה ולא ירדה עוד ממנה בחמש שנות חייה האחרונות. למרות סבלה הרב, לא רפתה ערותה הרוחנית, לא פג עניינה העמוק בכל המתרחש בישובה, בתנועה ובארץ. לא הניחה קולמוסה מידה.

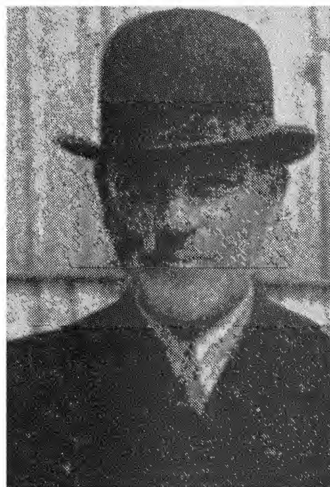
ב־ז' תשרי תשי"א (18 בספטמבר 1950), הוציאה נשמתה.

פניה ברגשטיין נתנה חילה בעיקר לשיר ולרשימה, אך לילדים כתבה גם סיפורים ומחזות. עד כה הופיעו ארבעה־עשר ספרים משלה, מהם שבעה בחייה, ועדיין לא נתמצה כל עזבונה הספרותי.

על מצבת קברה של פניה אשר בגבת חקוקות שורות־הפתיחה משירה „מתת":

אמרתי לתת המתת
הגדולה, האחת.
לשאתה בראש זקוף,
בעינים צלולות מחיכות,
בידים פרושות לפני,
ובצעד רונן, אביבי...

בית הורי

מרדכי וולמיר

משפחת וולמיר־רוטנברג, היתה באוגוסטוב אחת המשפחות המסועפות. אבי — מרדכי אריה — היה ידוע בפעילותו הצבורית הענפה.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה גוייס חלק ניכר מתושבי עירנו היהודים — לצבא הרוסי. ביניהם — אבי, שמואל מאיר גולדשמיד, אומברג, פלקוב, רציצקי, משה רוטנברג ומרדכי לב.

כולם שרתו בגדוד האוגוסטובאי. אמא נשארה לבדה עם חמשה ילדים קטנים.

כשהגרמנים התקיפו את העיר, אספה אמא את הילדים ונסעה בשיירת פליטים לינובה.

כשהגרמנים התקיפו את ינובה, חזרנו עם אמא לאוגוסטוב. בדרך עברנו את שטבין. היא היתה כולה הרוסה ושרופה. כשהגענו לעירנו מצאנו שבחנותנו עומדים סוסי הגרמנים.

מאבא קבלנו ידיעה, שהוא בשבי הגרמנים, במחנה לא הרחק מקאסל. עם פרוץ המהפכה ברוסיה — התחילו לחזור לעיר משפחות רבות, ששנות המלחמה עברו עליהן ברוסיה. אבי חזר מהשבי והחל מיד לטפל בפליטים.

ב־1925 ייסד אבי ומאַניה קנטורוביץ את התאחדות בעלי המלאכה. לועד נבחרו: מאניה גיפשטיין, אבי ודוד אריה אלכסנדרוביץ. וורצ׳לינסקה היתה המזכירה הראשונה. לאחריה שימשה בתפקיד זה הינדה שטיין.

אבי היה גם חבר מועצת העיר ובועדת המסים שעל ידה. בתפקידיו השתדל לעזור לכל הנצרכים.

מי יכול היה להעלות על דעתו שממשפחה ענפה כזו ומאוכלסיה פורחת ומושרשת — יישארו רק מתי מספר בלבד.

אין תנחומים — רק ריכוז עם ישראל בארצו יאיר מחשכי לבנו.

מינה אמפל (וולמיר)

נר לנשמתו של מ. ב. אייזנשטאט

השם

מאת **צ. ז. וויינברג**

בן עשירים, בעל כשרונות ומזג טוב, נתחבב משה בר על הבריות, ומכיריו ורעיו העריצוהו. אך איש לא ידע את היסורים שסבל בחור צנוע זה בביתו. אמו החורגת, אשה פשוטה והגונה, שהתיחסה אל אחיו ואחיותיו ביושר וגם בחיבה, שמרה לו, מיום בואה לביתם, איבה מסותרת, ובכל הזדמנות הביאה את דיבתו רעה אל אביו. ייתכן שמבטו האלכסוני, שעצר בקרבו זיק־יתמות לא כבוי, היה בעוכריו. בחושה הבריא חשה אשה טובה זו את היסוד המרדני שבטבעו; ובהוויתו בלבד ראתה כעין המשך קיומה של צרתה שנסתלקה למענה. משה בר היה מבטל כלאחר יד תלונותיה התדירות של אמו החורגת והתרסותיו המרובות של אביו, ולא מצא לנכון להצטדק לפניהם. בבת־צחוק קלה ובניד ראש היה עובר על הכל, כאילו אין הדבר נוגע לו. אמו חורגתו ואביו רתחו מרוב התמרמרות — ואילו הוא כבש את רוחו ושתק שתיקת מרי. הוא סלח לאשת אביו על טיפולה החמים באחיו ובאחיותיו, יתומי אמו, כי גם ביחסה אליו היתה יותר ישרה מאביו, אף כי לא וותרה על כל עוולה מצדו. ביחוד היו רבים עמו בעניני „יראת שמים". אביו, חסיד אדוק ואביר־לב, רדפו בתביעותיו הדתיות המופרזות; ואמו חורגתו, מאמינה בדברי־הבאי, עקבה אחריו בהבליה על כל צעד ושעל. ומשה בר, אף כי חרד על עיקרי האמונה, לא יכול כלכל דרישותיהם התפלות, והתקומם להן בפרהסיה.

כדי לשים קץ לסכסוכים, שהוגיעום סוף סוף, הערימו הורי משה בר והתחילו מחפשים לו שידוך הגון. משה בר נתחנך על ברכי התורה, בחדרים ובבית המדרש, כדרך כל בני האדוקים בפולין, ומורים פרטיים השלימו את ידיעותיו בקצת לימודים כלליים. הוא לא הסתפק בזה ועבד בהתמדה ובחשק רב להעמיק את ידיעותיו; ובהיותו בעל לב רחב ושכל מפותח — קנה לו חכמה ומדע במידה הגונה. הוא המשכיל בחל בנערות שהציעו לו השדכנים ומצא בהן תמיד טעם לפגם. הוריו ראו בהתנגדותו זו יד „ההשכלה" ועקשות מכוונת תדיר לקפח רצונם הטוב; ואולם הוא, כשראה שאין דרך לפניו, וכל מכיריו ובאי ביתם הציקו לו בטענותיהם — הודה סוף סוף, שלא כהרגלו, כי יש דברים בגו, וכי זה מכבר מצאה נערה אחת חן בעיניו, ורק אותה יקח לאשה ולא אחרת.

הנערה היתה בת אחד החנוונים הזעירים, איש נחות דרגא; אולם משה בר מצא בה אשה כלבבו. הקשר שביניהם נתהדק לאט לאט, במשך זמן ארוך, ובחשאי. לא הועילו

מיטב נימוקיהם והוכחותיהם של בני משפחתו וקרוביו. משה בר היה מוצק כצור. מתוך שפתיו המכווצות הסתננה תמיד רק תשובה אחת:

— זו, רק זו...

הפעם התעקש גם אביו ונלחם בכל כוחו נגד „שידוך מגונה" כזה. אשתו עזרה על ידו. ושניהם הצרו למשה בר ומררו את חייו, ודרשו ממנו במפגיע, להפסיק את יחסיו עם „נערה שכזו". הבית נהפך עליו לגיהנום. הריבות והמדנים גברו, ומשה בר עזב את הוריו ועבר לגור בבית דודו, אחי אמו.

אך בעמדו ברשות עצמו הרגיש משה בר בקשיים, העומדים כשטן על דרכו. הקטטות התכופות בבית הוריו הרסו את בריאותו והתישו את כוחו. כלתו פרחה, קסמה בחינה, עדנתה ורכותה הנשית; וכנערה שהגיע פרקה תבעה את שלה. והוא בהול מאימת החיים ומעול הנשואים, דחה באמתלאות שונות את דרישותיה, ונשא את נפשו לעתיד טוב, בו יבוסס מצבו — או אז ייענה לקול לבו וייעתר לה.

„גבר מכוון דרכו בהדרגה, בשכל ובשיקול־הדעת, ואיננו נמהר במעשהו, ויודע גם להתגבר על רגשי לבו, כשהשעה צריכה לכך"... — אמר לעצמו, והשביח את מבוכת נפשו, והתעלם מן הצפיה החרישית שבקעה מעיני אהובתו.

„אין דבר, היא תגיע סוף סוף לידי הבנה, ותדע כי לא מרוע לב ומחוסר אהבה עשיתי זאת"...

*

כשני אויבים בנפש היו האב והבן. איש לא דיבר עם רעהו לשלום, ואיש לא וותר משלו כמלוא הנימה.

— אם לא יעזוב את זו לנפשה, אין לו בית ואין לו אב לעולם...

במאמצים רבים חתר משה בר לקראת עתידו. הוא נוכח, כי לפי מצב בריאותו, לא יצלח לעבודה גופנית, ולפי טבעו, אינו מסוגל לשאת משרה בבית מסחר או בבית חרושת, לכן בחר בלימוד מקצוע חפשי, ונעשה לאכסטרן מתמיד, לומד יומם ולילה. מטרתו היתה להגיע לאחת האוניברסיטאות שבחוץ לארץ כדי ללמוד תורת המשפטים והכלכלה, משאת נפשו מאז; ולעת עתה יתפרנס שם על ההוראה בעברית ובתלמוד, שידע על בורים; וכשיזכה לגמור את חוק לימודיו — אז ישא את בת זוגתו וישתקע בארץ ישראל.

דרך זו, הברורה כל כך למשה בר, נראתה כרחוקה מהמציאות בעיני ארוסתו מלה. היא ניסתה להתנגד לו, התווכחה עמו ואמרה להעמידו על טעותו ועל האשליה שבדבר; ברם, כשנוכחה שכל דבריה אינם נכנסים ללבו, הרפתה ממנו ומסרה את עצמה בידי הגורל.

משה בר הלך בדרכו ללא ריתוי. אביו ניסה פעמים רבות להחזירו לביתו, ולא קיבל. אז שם אביו אל הערמה פניו, ושלח שליחים אל הורי מלה והציע להם סכום כסף רב, כופר בריתם עם משה בר; וכשגם זה לא הצליח, הפיץ עלילות דברים על הנערה מלה, כדי לנאץ את שמה באזני משה בר; ולאחר שמשה בר גם לזה לא שם לב הפסיק אביו את תמיכתו השבועית, שקבע לו עם צאתו מביתו וניתק כל קשר עמו.

מתחילה ניחמוהו הורי מלה ועמדו לו בשעת דחקו. מלה בעצמה הנעימה עליו

את קבלת עזרתם. כי במלחמתו זו כלפי הוריו, חיזק משה בר את האמונה בלבה, שידע בדרכו להתגבר על המכשולים ויגיע אל מטרתו. הימים ארכו, ומשה בר היה מוטל על הוריה לעול ולמשא, לימודיו המאומצים דלדלוהו, הוא כחש והפך לשבר כלי, ואפילו מועצת הצבא פסלה אותו כחייל. אף על פי כן לא זז משה בר מדעתו, וכמקודם תיאר לפני ארוסתו את עתידו בצבעים בהירים. או אז התנערה הנערה מחלומה, ובדיבורים ברורים דרשה ממנו לשים קץ להזיותיו ולחשב את דרכו ככל האנשים, המהלכים על פני האדמה בעינים פקוחות ומביטים אל החיים פנים אל פנים.

התחילו ביניהם חיכוכים חשאיים ועוקצניים. לא היתה זו עוד אותה מלה הרכה והעדינה, המסורה לפינוקיו וכפופה לו ולמרותו. היא נתבגרה והשתחררה לאט לאט מהשפעתו. מעתה ראתה חובה לעצמה לקחת את רסן חייהם בידיה, כדי לתקן במקצת את המעוות משנים ולהמתיק את המרירות שנצטברה בלבה; והשתדלה בכל כוחה להכניס את בן זוגה למעגל המציאות, כמנהג העולם.

שינוי זה של מלה ביחסיה אל משה בר הביא לידי מריבות ומדנים ביניהם, התערבו גם הורי מלה, שלא יכלו לראות בצער בתם והגבירו את המבוכה בבית. שאת לא יכלו את טבעו הקשה של משה בר, שלא הופג כלל גם על ידי וותוריה של מלה ורוב אהבתה ומסירותה אליו, והתמרמרותם על מענה בתם ועוכר חייה הלכה וגדלה..

— נפלה בפח... — נדו לה ולגורלה, וכאבו את כאבם בסתר, מבלי מצוא מוצא לסבך.

ומלה הלכה לה בדרכה הסלולה, ניגדה את רוחו של משה בר ברכות ובקשיות, השתמשה בכל כלי זינה להטותו לרצונה ולעשותו מסוגל להתפשרות ולחיים בצוותא.

*

משה בר ראה את עצמו כנתון בכבלים, וטבעו שלא קבל מרות נתקל מעתה באופיה המחושל של ארוסתו.

הגיעו ימים קשים למשה בר. החשד והבחילה לבני ביתה של מלה גברו בלבו מיום ליום. כל מעשה, כל דיבור מצדם, עוררו את התרגזותו, ופעם התפרץ:

— מהיום והלאה לא אסור לבית הוריך. עלינו להפגש בחדרי או בכל מקום שתרצי...

— משום מה? — שאלה מלה, וכל איבריה רעדו, בדעתה היטב, שכל דיבור מעין זה היוצא מפיו גזירה היא שאין לשנותה.

— משום שהוריך כהורי רק טובת הנאתם נגד עיניהם, וזרים הם לי לחלוטין...

— והרי אני בדעה אחת עם הורי... — הביעה מלה גלויות, בסננה כל מלה ומלה.

— אז... אז... — רתת משה בר ממקומו ועצר בלשונו.

— מה אז? — הזדקרה מלה, כנכונה לקרב.

משה בר שתק, נשך את שפתיו והביט אליה במרירות נוקשה, שהשריגה את ורידי לחייו ותפוחי עיניו.

— הגד איפוא, הלא התחלת... — התגרתה בו מלה מדעת.

משה בר לא ענה. הפך כניו, התעטף במעילו ואחז במקלו.

— זוהי אפוא תשובתך, — ירתה בו ברעל — אתה בורח, כדרכך... כביכול, מבית הורי, ואילו זוהי בריחה מביתי, ממני...

משה בר נפנה בבת אחת. מבטו העצוב חל על פניה המשולהבים, שהפיקו עלבון אשה ורוגז מהול בתחנונים. רגע נתעכב, כחוכך להשאר, אחר כך נתעשת ופנה לצאת.

— אתה יוצא, עושה את שלך... — פרצה קריאת נכאים מפי מלה פניה נתעוותו וגופה התנודד לנפול.

משה בר נחפז לתמוך בה; הציץ בדומיה לתוך עיניה הדמועות ונתרכך, החליק על שערותיה ובמאור פנים הפליט:

— את תלכי עמי באשר אלך... לא אעזבך לבדך כאן...

דיבור זה, החדש בפי משה בר, היה כצרי ללבה. יותר לא דרשה ממנו. משה בר נתרצה לה ונעשה כפות להוראותיה ולעצותיה ומתענה עמה במחיצת הוריה; אף כי בינו לבין עצמו היה מתכן תכניות שונות, איך להרחיקה מבית הוריה ולהדירה מהשפעתם המזיקה. אולם כל נסיונותיו לשנות את מצבו לא הצליחו. בעל הזיה מטבעו, לא מעשי במילי דעלמא — התרחק בלימודיו מעצם התכלית, ותמיד נגמרו בחינותיו בכשלון גמור. אף על פי כן לא אמר נואש, ועדיין החזיק בדעתו והתחנן אל מלה, שלא תגזול ממנו אמונתו במיטב שאיפותיו ושלא תדחוק את הקץ.

אולם הורי מלה דרשו מעשים. חמש שנים עברו מיום בוא משה בר בברית האירוסין עם מלה, ועדיין לא זז הדבר במשהו. המלחמה נטשה ביניהם. הם דיברו עם משה בר ברורות, שישא את בתה לאשה, ואם לא — יעזבנה לנפשה.

— ומה אעשה אחרי החתונה — טען משה בר בנחת, כדרכו.

— ככל האנשים. תפתח חנות, תבקש משרה...

— אינני מסוגל.

— תהיה מסוגל, כשתקח אשה...

— אני אקח אשה למעני ולא למענכם... — חתך בקולו.

— ואנו אין אנו מבקשים ממך שום דבר, אלא שלא תבלבל את ראש מלה ולא תעכר את חייה... — רגזו הוריה.

עתה נוכחה גם מלה, שאין מקום למשה בר אצל הוריה, הרחיקה אותו ממעונם ונעשתה אורחת קבועה בביתו. ואילו הוריה לא פסקו מלהציק לה ודרשו במפגיע שתפר בריתה עם ארוסה. היא התקוממה להם בכל עוז, ולא נתנה בשום פנים להטיל דופי במשה בר, אף כי בסתר לבה הודתה בצדקת הוכחותיהם. וכשהתגברו הריבות ללא נשוא, לא ראתה מלה דרך אחרת לפניה, אלא לעזוב את בית הוריה. לשם זה למדה מלאכה, כדי שתוכל לעמוד ברשות עצמה וגם תעזור במידת־מה למשה בר.

זמן רב סבלה, עד שלמדה את המלאכה על בוריה, ועקרה ישיבתה מתחום הוריה ומאפוטרופסותם. היא קיבלה את משה בר בחדרה המיוחד קורנת מאושר.

— מעתה לא תדאג עוד לפרנסה — דהרה בגיל לקראתו.

— עוד רחוק הדבר, מלה...

— מה? עודך מפקפק?

— עדיין...

— משום מה?

— משום שאת משתכרת ולא אני...

— הגם זהו חסרון?
— חסרון לא, כלל לא; אבל גם לא מעלה...
— ובכן, עלינו שוב לשבת ולחכות...
— לחכות, לחכות בסבלנות, ידידתי...

מלה הצליפה עליו עינים מבולבלות, ורוחה לא עמד בה; ומשה בר אחז בכף ידה והעבירה על פניו בהתנצלות שבחיבה.

— אצלך החיתון העיקר, הנשואין; ואצלי לא כך... הרי אנו כזוג נשוי משכבר.. מסורים ונאמנים איש לרעהו... נחלץ נא מקודם מהמועקה — ואז בוודאי שהכל ישתנה לטובה.

*

כמקודם המשיך משה בר בלימודיו מתוך התמדה ולא שעה אל המכשולים הרבים שעמדו בדרכו; ומלה, שעקבה אחריו יום יום ונוכחה, שאין בעבודתו אחיזה ממשית, ניסתה פעם בפעם לפגוע בעצם אמונתו ולהטותו למעשיות, ולא יכלה לו. הליכותיו המוזרות שהיו כחידה בעיניה, עם התפרצויותיו החולניות אהבתו העזה והמשונה, שבאה תדיר כפיוס לסבל שסבלה במחיצתו — כל אלה העמידוה במרוצת הימים על חשד נוקב, שמא אין נכונה ברוחו ושמא יש בו ליקוי נפשי.

בערמומיות אשה ובפיתויים שונים הובילה אותו מרופא לרופא, וחקרה ודרשה את הרופאים, שיגידו לה את האמת על מהות מחלתו. הרופאים קבעו, שבריאותו לקויה, כי מחלת כבד קשה באה לו כתוצאה מתנאי חייו הרעים, מהתרגזותו התמידית ומתורשתו מאמו; אבל לא הודו במחלת רוח ובאיזה פגם בכוחותיו הרוחניים. אדרבה דווקא ברוחו מצאוהו בריא, מאחר שבאומץ רב הוא נושא את חליו הקשה ואיננו כורע תחתיו.

מלה חתרה מעתה בכל כוחותיה להסתגל לו, למכאוביו, לשגעונותיו, לנכאיו ופגעיו ולשמור על השקט במחיצתם הצרה, כי גורלו — גורלה, וחייו המעונים — מנת כוסה. היא עמדה בריב גלוי עם בני ביתה, דחתה בשאט כל הצעה של שידוך מצדם וכל נסיון להפריד בינה ובין משה בר. בכושר מלאכתה ובעמל רב הצליחה להקים מעמד משלה, ותמכה במשה בר בכל אשר יכלה. באחרונה עלה בידה להוציאו מבית דודו ולהעבירו אל דירתה היא, לחדר מיוחד שהוסיפה למענו; סידרה את חדרו, אורח מאכלו, ערך בגדיו, והיתה לו כחברה נאמנה בכל. גם משה בר נשתנה במקצת, כפה על עצמו עול פרנסה, והשתכר מעט מהוראות שעה, ונשא עמה יחד בעבודה, בבית ומחוצה לו. ובשעת הפנאי שאב כוחו וחיותו בהוויתה ובד׳ אמות שלה, כאילו דבר אין לו בעולמו אלא פינה זו ונפש זו היחידה, מלה.

אולם בעניני אישות עדיין היתה כחציצה בינו ובינה. משה בר הרשה לעצמו חיבוק וגיפוף ונישוק, אבל לא יצא מעולם מגדרו, וידע לשים קצב ומידה לרגשותיו ולהתלהבותו. ואילו מלה כולה כסער מתחולל, אש אכלה עצמותיה ועלבון אשה פנימי קדח בעיניה ובקרביה ועכר את רוחה ובריות גופה ועליצותה. כל השנים סבלה בדומיה, נשאה דיכוי המזג במנוחה, כי יחלה למוצא על ידי נשואין; אולם בימים האחרונים,

כשנוכחה שמשה בר עדיין רחוק מזה, ולהב תשוקתה לחך את שארית ליחה, התחילה מתאַנה לו בשיחה ושיגה, ודרשה, בהבלעת הדיבורים, את תיקונה.

— הרי אני כאשתך, אם בהיתר ואם באיסור. אנו נתארסנו וגם נתקדשנו בכור החיים.

— אמנם כן, אמנם כן... — השיב משה בר ונשך את צפרניו במבוכה — אבל עוד לא הגיעה השעה...

— איזו שעה? למה לנו שעה? הוֹרינו בין כה וכה לא יברכו אותנו... אנו כבר סבלנו כאיש וכאשה דיינו...

— אמנם כן, אמנם כן... הוסיף משה בר, וכל פניו התעוותו מכאב — הצדק עמך, מלה... אבל אני, כשלעצמי, אינני רשאי...

— משום מה?

— משום שאינני עוד בעל, אינני מסוגל להיות עוד בעל...

היא לא ירדה לסוף דעתו, ושוב חשדה בו בליקוי מסותר; באה בדברים עם הרופאים שרפאוהו, והללו הוציאוה מטעותה. עקשות בן זוגה, המענה את עצמו ואותה מדעת, לשם איזו מטרה רחוקה ומדומה, הרגיזתה עד היסוד בה. עוד זמן מה המשיכה בסבלה, לבסוף לא עצרה כוח והחליטה לשים קץ לעינוייה ולדבר עמו גלויות.

— משה בר, — אמרה לו — אני קצה בחיי. אשה אני. לא נולדתי לגדולות ולא לשגעונות גבר. אני תובעת את שלי, ואתה מענה אותי חינם...

— אבל... אבל... התנצל משה בר והתהפך בלשונו, ופניו החוירו.

— הפעם תענני ברורות, — החזיקה בו מלה — לא תוליכני שולל. אני רוצה לדעת, מה יהיה להלן? אין כאן לא הורי ולא הוריך. הם התיאשו ממנו. אבל גם אני אינני מוצאת סיפוק בך. גם אני רואה בך זרות ותהפוכות, מה שלא ייתכן אצל שום גבר שבעולם...

משה בר הסתובב בחדר אילך ואילך, ולא מצא לו מקום. זיעה קרה כיסתה את כל גופו, ולא ידע מה לענות. סוף סוף הבליג על עצמו והשיב:

— צדקת, מלה, את סובלת בגללי לחינם... אני בעוכריך... את צריכה להשתחרר ממני...

— כך, כך... — פרצה מלה ביבבה עצורה — לשם כך סבלתי ימים ושנים... לשם כך הגעתי עד הלום...

— אבל אין עצה...

— מה „אין עצה"? למה תשתגע ותהרוס את חיינו... הלא אני אינני דורשת ממך מהנמנעות אלא מה שמגיע לי כאשה, כרעיתך...

— אבל אני רוצה, שזה יבוא בהסכמת הורינו, בברכתם, ברצונם הטוב...

— לזה לא נגיע לעולם. שערותי ילבינו ולא נגיע לידי כך... לך יש סבלנות, ידידי, סבלנות יתירה... ואילו אצלי כשל כוח הסבל... איני יכולה יותר, איני יכולה יותר...

היא דיברה בכאב ובמרירות. והוא שמע בראש מורד ובעינים מושפלות כנאשם.

הפעם לא מצא לו את הדיבור הנאות ולא את אומץ הרוח להשקיטה ולפייסה. הוא הרגיש את עצמו כולו חייב לפניה.

*

הם חיו ירחים אחדים בנעימות ובהשקט, הציצו במבטים עורגים, כשכל אחד שותה אשרו מכוסו הרוויה, עד שבאחד הימים הביעה לו מלה את סודה הכמוס, סוד אשה. הוא היה נרגש ושקט, מתאמץ להדביר רגשותיו ולדבר עמה נכוחות.

— טוב, מלה, טוב... כאן יסקלונו באבנים גם הורי וגם הוריך. נצא מכאן, נסע לרחבי העולם. שם נחיה חיינו למישרים בלי מורא.

— גם פה אינני יראה... — ענתה מלה בקרירות, ובעיניה הבריק ניצוץ זר.

— מה משמע?

— עסקי הוא... — הבליעה בכיסויים.

— אח, כך... — תמה משה בר, ועמד על רמזיה — ואני לעולם לא אסכים לזה, לעולם...

— איך זה?

— משום שזה ילדי, ראשית אוני... משום שאסור להשחית הזרע...

— שטויות! — הפסיקה מלה — זהו עניני ולא ענינך...

— ענייננו... — תיקן משה בר — בקשתי מלפניך, מלה, שלא תעשי כדבר הזה, לא תעשי...

הוא גחן ונשק לה, ותחנוני מבטיו אפפו את כל ישותה.

— זכרי נא, מלה, זכרי זאת...

אולם היא עשתה את שלה. בבואו פעם אל חדרה, מצא את חברתה, מילדת, מטפלת ליד מיטתה. מלה היתה חיוורה ונוגה, ובעיניה קדחה אימה טמירה.

— מקרה פשוט, מקרה... — התנצלה מלה חשאית.

גם החברה אישרה זאת, נשבעה לו באמונה, שרק מקרה הוא, לא מלה ולא היא אשמות בדבר. משה בר הרגיש בכחש דבריהן, הצליף מבט על מלה ועל חברתה ונסתלק הצידה.

— רצח, רצח... — נקף בו לבו, ואיבה מהולה בחמלה נתגלגלה ממנו על מלה ועל עצמו, שלא העריך כראוי את חייהם ההדדיים ואת מצבם המשונה שהם נתונים בו. הוא האשים את עצמו בעיקר, כגורם לחטא זה, והחליט לעשות מיד מעשה, שיש בו כדי להפיס את דעתה ואת רגשות האמהות שלה העלובים. ותיכף, לאחר שקמה ממיטתה, משך אותה אל משרד הרבנות ונשא אותה כדין, ונתן לנשואיו תוקף בפרסום, והזמין את ידידיהם הרבים לחגיגת חתונתם; ואף להוריהם, משני הצדדים, ערך מכתבי התנצלות ופיוס וביקשם לשכוח את העבר. הוריו הוא לא נענו כל עיקר, ואילו הורי מלה באו ונשקו להם וברכו אותם במתיקות שבאבהות ובנעיצת עיניהם בכל מקום, עד שפרש משה בר לפינתו, ומלה נשמה לרווחה בצאתם.

מאז התחילו נוהרים חייהם בערוץ המקובל. הרחוקים התחילו מתקרבים. ודירתם

המנודה מקרובי המשפחה ומנקיי הדעת שבהם נעשתה מעתה מדרס לדודים ודודות ולשארים ולשארות, שראו חובה לעצמם לפייס את הזוג העלוב שסבל דיו. גם פרנסתם הדחוקה נשתבחה הרבה, בעקב התערבותם של הקרובים, שפרשו עתה חסותם על הזוג הכשר והמציאו לו מכל צד עבודה ושכר, וגם נכנסו בעובי הדברים לפשר בין משה בר והוריו. הורי משה בר נתרצו והשלימו עמו, קצבו לו מחדש את תמיכתם המלאה וקיבלו את מלה בסבר פנים יפות, כיאות לאשת בנם וכלתם; אלא שהוקירו את רגלם מביתם, מחמת הרגל ושמירה על זכותם המסורתית, שנכתמה במשהו. משה בר עבר על זה בתכלית הביטול, כדרכו; ואילו מלה, אף כי העמידה פנים שאינה חוששת להם ולביקוריהם, רתחה בקרבה מתוך עלבון עצור, וראתה בזה, לאחר השלום, פגיעה קשה בכבודם ובכבוד בית אביה.

עם הרווחה החמרית עזב משה בר את עבודת ההוראה והתמכר שוב ללימודיו ולספריו החביבים. מלה סמכה הפעם ידה על מעשיו אלה, ובעצמה הגבירה את מרץ עבודתה והכניסה את השפע בבית. עול הפרנסה והסבל הוקל, משה בר קנה שביתה בקינו השקט וחיבב את הפרישות בד׳ אמותיו; אולם מלה נמשכה עתה באופיה הקדחתני לסאון החברה, רדפה מסיבות רעים ונשפי חשק, והיתה עוזבת את ביתה לעתים קרובות. כשהתפרקה מלהטי דמיה וחמימות מזגה היתה חוזרת אל משה בר כאל קן מקלטה, והעתירה עליו אהבתה וחסדה, כמתקדשת מהרגליה המאוסים שדבקו בה, אבל מיד היתה שבה לסורה, כשכור אל קיאו, מבבלי יכולת להבליג על חולשותיה.

משה בר הכיר בשינוי זה שחל במלה ולא הקפיד. בדקות שבהרגשה חדר עד לנבכי נפשה, והבחין את המתחולל בקרבה. צער הבשר הוא שתיקון אין לו, סבל השנים הוא שנגוזו ללא סיפוק; והוא קנה רעוץ כמוש וחולני, איך יכול הוא לרוות אשה זו הפורחת ומשגשגת איך יכול הוא להשביח גלי דמים גועשים ומתפרצים?! הוא נתן לה חופש גמור במעשיה; ביטל, כדרכו, כל החשדים שהתגנבו ללבו ועקר משרשם, כי סמך על בור לבבה וטוהר יחסיהם, שאינם מוטלים בספק כלל.

— תתבדר קצת ותפיג שעמומה בחברת רעיה ומכיריה כפי רצונה, ותשוב אל מעונה מורגעת ומסופקת; למה יכביד עליה בהלך רוחו הקשה, ולמה יכפה עליה את רצונו הזועם והיא חפשיה לנפשה ולא אסירה היא בביתו?...

ושוב הרתה מלה, בשנית ובשלישית — וקלקלה. משה בר שמר עליה כעל כל משמר, הגה אליה בחיבתו כהגות יונה והעתיר אליה: „תחוס נא עליו ועל חייהם ולא תשחית מתנת אלוה"... והיא — בלגלוג מחתה כל תחנוניו ואזהרותיו, עמדה במריה ועשתה את שלה — או אז נתערערה אמונתו בקרבו גם מסירותה הרבה לא יכלה לחפות על ספקותיו, שנשכו את בשרו כלשונות פתנים.

מתוך מצוקות נפש ונדודי שינה מענים הגיע משה בר באחרונה לידי מסקנה מסוימת. הוא לא נמהר במעשהו, התכונן כדרכו, במתינות, ובשעת ההכרעה הודיע למלה קצרות:

— דבר מה נתקלקל ביחסינו וטעון תיקון. אנו נפרדים לזמן ידוע. אני אשמור אמונים לבריתנו ואשה אחרת לא אקח לעולם...

מלה קרסה תחתיה בשמעה את הדברים היוצאים מפיו. היא הכירה בחיוך דבורו

ובקור שבעיניו, שאין זו אזהרה סתם — ופרצה ביבבה. עתה נתחוור לה המצב כהוויתו, ובכל תחבולות אשה אחזה לתקן את המעוות.

— הצדק עמך, משה בר, הצדק עמך... — התנצלה — רשאי אתה לדרוש יחס יותר הגון אליך... אתה זכאי לכך, זכאי...

והיא התנזרה מאורח חייה הקודם, והדירה הנאה מכל פגישה ומסיבת חבר, עד שגער בה משה בר והעמידה על טעותה.

— לא לזה נתכוונתי. לא נזירה את צריכה להיות במחיצתי ולא קשורה להלך רוחי. בריה חפשית את. זמנך הפנוי לך הוא להשתמש בו כאוות נפשך, ורק אחת אבקש ממך — לא להתכחש ליעודך כאשה, אם, ורעית בית...

היא נענעה לו בראשה לאות הסכמה, והוא נתחמם לאור הלהב שהוצת בעיניה, כגמול לכל העינויים שהסבה לו. היא כלכלה את עניניה בהשכל ודעת, שמרה על ליבוי האח המבוערת בבית ועל עסקי רעים ורעות שמחוצה לו. עד שנאחו הקרעים וההתחיות ביניהם נתהדקה.

אולם כשהרתה ברביעית, והיא חשה בעליל, כי לא תינקה מידי משה בר, אם תעשה מעשה, הערימה בסודה והתחלתה. דרשה כביכול, ברופאים, ונסעה באשר נסעה, לשם ריפוי והחלמה, ושבה הביתה, כשהרפיון עדיין מחלחל באיבריה ומאור פניה דעוך במקצת; ושבה — כשבת־צחוקה הצוהלת נסוכה בשפתיה וזרועותיה נשלבות לקראת בן זוגה. משה בר כבדוק ומנוסה, הכיר מיד, בניצוץ התום שבעיניה ובמתק שבדיבוריה, עקבות הזדון המסותר והרצח הקר. הפעם הוא לא התקומם ולא מחה, עשה את עצמו כלא יודע, והתהלך עמה בענווה ובנחת, כרגיל. אך בינו לבין עצמו עשה דין וחשבון עם נפשו וחתר לעמוד על הנסבות למעלליה אלה: מצד אחד היא קשורה אליו באהבה עזה ומהצד השני איננה רוצה להקים ממנו זרע; ומצא, שבריות גופו הלקויה ומצבו החברתי הרעוע — הם בעוכריו.

הוא מוכרח לצאת מהמבוך הזה ולשנות את מערכי חייו תכלית שינוי: עליו לצאת לחוץ לארץ ולהתרפא ריפוי יסודי וכאחד להשלים את לימודיו ולהגיע סוף סוף למטרתו בחיים. הוא הציע זאת למלה והיא לא התנגדה לו. בדמע עצור הבליגה על מבוכתה. גם היא ראתה בזה המוצא היחידי להטבת מצבם ולשיפור יחסיהם המשותפים.

*

כשנתיים ימים ישב משה בר בחוץ לארץ וראה שכר בעמלו. מחלתו העלתה ארוכה. בלימודיו עשה חיל. מעונה לעונה, בירחי פגרא, פקד את נווהו ומצא אשה כלבבו. התמיכה המרובה, שתמכו בו הוריו, השפע שבבית וחג בואו מרחוק כמחודש וכמרוענן — ניערו מעל מלה את הרוגז והמרורים שנשאה בחובה, ועשאוה נוחה ומזוגה במידותיה ובדרישותיה והוא שש אליה כאל אשת נעורים, שארחה עמו בחייו לרע ולטוב. ודווקא הפעם, כשראתה את עצמה קרובה למטרה, ובן זוגה מהלך בדרך הנכונה, והיא התנשאה להרות וללדת, נזדרז משה בר ואחז במעשה הגברים, והניאה מחפצה ופייסה בנחומים: „עתה, באמצע הדרך, וודאי שאין כדאי. עתה יכול זה לערער את כל תכניתו ולהגותו

מן המסילה"... והיא נענתה לו ולא נענתה, ונשתקעה בעולמה ובשעשועי התקווה, שבקעו כקווי אושר ואורה מתוך שפעת מכתביו, אשר הריץ אליה כמעט מדי יום ביומו. ובסתר משכנה, מסורה לחלומה בהקיץ, דחקה את הקץ, ורצתה לקצר הימים והלילות ולהגיע סוף סוף אל התכלית ההיא, הרצויה לשניהם כאחד.

— — — — — — — — — — — — —

מלחמת העולם שבאה כחתף השיגה את משה בר בגרמניה, כשהוא קורא את מכתבה האחרון של מלה, שלא היה בו שמץ מהמתרחש, וכולו רצוף אמונה בעתידם המאושר. ירחים שלמים התענה משה בר במחנות ההסגר, כמגויס לצבא הרוסי, כשבוי; ורק לאחר השתדלות רבה, מצד מנהיגי היהודים בגרמניה וידידי אביו, הגיע לשויצריה הנויטרלית, לברן, ושם המשיך להשתלם כתלמיד המכללה. בבדידותו הארוכה, השקיע את עצמו כולו בלימודיו והיה למופת לחבריו ולרבותיו, אשר תמכו בו כפי יכולתם. מארצו ומעיר מולדתו נותק לגמרי. על מכתביו הרבים, ששלח לביתו ולבית אביו, לא קיבל כל תשובה. מכתב ישן אחד, שנתגלגל בנרתיקי הדואר של הצלב האדום והגיע לידו בעקיפין, העמידוהו במקצת על המצב. אבי מלה מת מיתה חטופה עם פרוץ המלחמה. מלה יצאה אחרי מות אביה לבית אחותה ברוסיה הדרומית להתבדר במעט, ועם כיבוש הגבולות על ידי הצבא הגרמני נשארה תקועה במרחקי רוסיה, ללא יכולת לשוב הביתה. משה בר, שראה לפניו את עולמו ההרוס זו השנה השלישית, לא נתיאש ונשא את סבלו בדומיה. בהצטינות גמר את חוק לימודיו בתורת המשפטים, גם השיג משרה קבועה בסביבה והתפרנס בכבוד. כל מאמציו לגלות מקום מגוריה של מלה ברוסיה ולהתקשר עמה בחליפת מכתבים עלו בתוהו. תשובת הצלב האדום היתה תמיד שלילית: „יצאה לרוסיה, ומקומה לא נודע". משה בר המשיך בעבודתו והשתקע בעסקנות ציבורית־תרבותית ללא ליאות. מכריו הרבים, שבאו עמו במגע, השתוממו לזריזותו ולדיקנותו ולשקט הנפשי, שהיה מלוהו בפעולותיו המסועפות. הליכתו הישרה, תסרוקתו ותלבושתו העשויות למשעי חפו בגאון על יגונו העמוק ועל לבטי נפשו, שחתרו אט אט תחת יסודות בריאותו הרופפים. עם השנה הרביעית למלחמת העולם, הבהבו ניצוצי תקווה לשלום מהיר, ועינויי משה בר עונדו בזהרורי הגאולה הקרובה, נפל למשכב בשל הצטננות קלה, שלא שם אליה לב ושנתגלגלה באחרונה, בעקב מומו הישן ורפיפות גופו והזנחה מרובה מצדו, למחלה ממאירה, שלא הרפתה ממנו. הוא שכב בדד על משכבו והגה ברוחו הקשה בימיו החולפים ובשגיאות ששגה בחיי הבלו המעטים ובתיקונים שהוא עתיד לתקן, אם ירצהו הגורל וישיבהו לנווהו. הוא הרחיק מעליו את מבקריו הרבים, ואף את מספר ידידיו המעטים הוקיר מביתו. יחידי רצה להיות, עזוב לנפשו, חולם את חלומו ומשתעשע עם תקוותו. למחלתו התיחס בביטול, כדרכו, התגבר עליה, ואף הפליא להטות את לב רופאיו, שהכירו ברצינות מצבו, להאמין בארוכתו המהירה, בשל כוחותיו הנפשיים הצפונים בו השופעים בריות רוח עזה. הוא התאושש מעט מעט וקם והתהלך בבית על משענתו, ובהלצותיו וחידודיו ופתגמיו גרם הנאה לכל הסובבים אותו ומשמשי ביתו; והנהיג שוב את סדר יומו הקודם, אף כי לא יצא עדיין החוצה, וקרא ושנה והתקין רשימותיו והתעתד לקראת העבודה המרובה, שהוזנחה בימי חליו; וגם ישב וניסה לכתוב את מכתבו התמידי אל מלה, ששלח על ידי הצלב האדום, סתם, אל רחבי

רוסיה, במסרו כל פעם כתובת אחרת משוערת, שמא... שמא יגיע לתעודתו... ורשם את התאריך, וגם שרטט וכתב עוד מה, ופתאום צנח מעל כסאו.

בני הבית מצאוהו מת, כשבת־צחוקו הסלחנית שמורה בשפתיו; ואילו השם, המשורטט על גבי הנייר, „מלה" — היה משורבב ומעוות ומרוסק, וחותם יסורי נוחם וגעגועים טבוע עליו. — — — — — —

*

ומלה — — — הפירוד שבאונס הממה עד דכא והיא ראתה בזה עונש משמים, המגיע לה בדין. כשהתעודדה קצת ומצאה ענין בהשתדלויותיה המאומצות להתקשר עם משה בר, נחתה עליה מהלומה חדשה. אביה מת עליה בפתע פתאום. ביאושה המר, כשכליותיה ייסרוה בלי הפוגות: „למה הרחיקה את משה בר מביתו? למה?"... — ברחה מד' אמותיה ומעינוגה ומאלמנות אמה אל אחותה ברוסיה.

בבית אחותה, במרחבי רוסיה, נחה מעט מרוגז עצביה, ואולם עולמה חשך בעדה. היא התכנסה לתוך עצמה ולא באה במגע עם איש, והתמכרה רק לעבודה בבית ולטיפול בילדי אחותה ולטיולים רוויי הזיה וחלום על אושר רחוק שהיה פעם וחלף... המלחמה ועינוייה כמעט שלא נגעו לה. הפסקת הגבולין וניתוק הקשר עם אמה ובני ביתה לא זעזועה במאומה. היא נשארה אדישה לגבי גורלם, כמשלימה עם פגעיה ופגעי הזמן והסביבה; ורק נקודה אחת של אורה עדיין הבהבה לפניה: „משה בר... הרי ישנו, הרי חי הוא אי־שם ודואג לה... ועוד ייפגשו, וודאי שייפגשו"...

כשנסתיימה מלחמת העולם, התחוללו מיד, עם התקוות הנושנות שניעורו, הפרעות האיומות ביהודי רוסיה, שעקרוה משרשה ומעמידתה המעטה, והיא ובני משפחתה החישו להם מפלט באשר מצאו. במערבולת המהומה והמבוכה שכחו ילד אחד שלא לקחוהו. שכחו וברחו, שכחו ונמלטו. ואילו מלה חזרה על עקבה, חזרה בכוח דוחף, על־אנושי, ללא שימת לב לסכנה הצפויה והקריאות החנוקות: „מלה, מלה"... וחיתו אדם התנפלו עליה, ליד הילד המרוטש, לרוות את ספקם המסואב. משניה ההדוקות, על בשר חי שנקרע בפיה, זרם סילון דמה, והכרתה הכבויה ניתקה בקוריה האחרונים על זכר מתוק מתוק: „משה בר"... — — — — — אולם ההשגחה מינתה לה אחרת. היא התרוננה משנתה הארוכה־ארוכה במיטתה הצחורה, בחדר ספוג סמים ורפואות, כשראשה העמום מתיגע לשוא לקשור קשר בין עולמה שיצאה ממנו ובין המציאות הערה, כשעיניה הדהומות נאחזות בקושי בדיוקן אדם, המסתובב ממולה והמטפל בה, בדאגה ובחרדה רבה, כאילו כל חייו תלויים בה.

כששבה אליה בינתה הכירה מיד באדם הסועד את ערשה. אלכסי פבלוב הוא, בן שכנם, יתום מהוריו, שגדל בבית סבתא שלו, רוסי־פרבוסלבי, ורינו אחריו כי ממוצא יהודים הוא; שמאלי שבשמאלי, בולשביק אדוק, מתרועע עם חבריו היהודים כאחד משלהם, ושתמיד נשא עיניו אליה, בצניעות מבטו ובכיסופיו החרישיים, ממש כמשה בר בשעתו, והטביע בנפשה עמוק עמוק הד גנוז לימים עברו... כפלאים היה בעיניה כל מה שראתה עתה מסביבה, כחלום מעולם הדמיון, וכמעט שלא האמינה למראה

עיניה; ואולם סבתא מאשה, אם אביו של אלכסי, מכירתה הטובה משכבר, שלא משה כל הימים ממיטתה, פתרה לה את החידה. „אלכסי ברח עם עלות ה„לבנים" והסתתר בחורשה הסמוכה עם חבריו לדעה, עד שעלה בידו להילוות אל מחנה הבולשביקים. וכשפרצו הפורעים לעיר ועשו בה שמות, השתער אלכסי פתאום בראש גדוד „אדומים" וגרשו את ה„לבנים" כמוץ לפני רוח; וברגע הכושר הציל גם אותה, שרידת היהודים היחידה שבעיר, מידי טורפיה, מעניה"...

— ובני משפחתה? — שאלה מלה בהבלגה שבחרדה.

הזקנה מיללה מה, הצטלבה ונאנקה דום. מלה לא שאלה עוד. החולשה אפפתה שוב, והיא צללה שנית בתהום עמוקה, ימים וירחים שלמים, מפרפרת בין החיים והמוות, כששתי נפשות סועדות את מיטתה, ביום ובלילה, חרדות לגורלה ועוקבות בציפיה חרישית לכל שינוי לטובה. — — — — —

כשהחלימה סוף סוף ועמדה על רגליה ובאה בין אנשים, נודעו לה הרבה פרטים, מה שהעלימו ממנה בבית פבלוב, וראתה לפניה עולם חדש ומשטר אחר וצביון אנשים משונים בתפקידיהם. עליונים נעשו תחתונים, ותחתונים הועלו בשלב השררה והשלטון. יהודים לא יהודים, וגויים לא גויים. הזקנים נדחקו לפינה, והצעירים התרברבו בכוח שניתן להם, וברגל גאוה בעטו בתורת אבות ובזיקה אל הישן, והתירו את אשר אסרו, ופרקו כל עול משפחה ומסורת הדורות. — —

גלמודה וערירית, נשולה ממשפחתה, ממודעיה וממכיריה, נשארה מלה בבית פבלוב פודה ומצילה, והסתגלה אט אט אל דרכי חייהם ועולמם. אלכסי פבלוב תפס משרה רמה בשלטון הסוביטים, כממונה ליד הצבא. הוא התהלך עמה כאח מלידה, ולידו — סבתא מאשה, שסוככה עליה במסירותה, כאם רחמניה. שניהם הנעימו עליה שבתה בצל קורתם והתערותה בביתם. ההרגל משנים ותורשת אבות עוד העיקו עליה ועל מצפונה מזמן לזמן ועכרו את רוחה ונסכו טיפות מרורים בכוס חייה המזוגה מחדש: „מה לה פה ומי לה פה?" — — — אולם הזמן עשה את שלו. מהלך הרוחות שברחוב והדעות המהפכניות המנסרות, שחדרו מבעד החורים והסדקים לתוך הכרתה, שינו לאט לאט השקפת עולמה, והחליקו ביד נעלמה את הניגודים הרבים שבגזע ובלאום, ואיחו את הקרעים שבקרבה, ועשאוה נוחה לרחשי החיבה והקירבה שהראו לה מיטיביה. אף קורי הכיבוש הדקים, שנארגו מסביבה, בעדינות ענוגה, על ידי אלכסי פבלוב, הצעיר הנאה, שמחוץ לקסרקטין לא ידע תענוג אחר מאשר להסתופף בכתלי חדרה, נעשו לה נעימים וקרובים ביותר: כאילו נבקע בתוכה מעין רגשות שלא ידעה שחרם, ולבבה נעשה ער לזורמים הפורצים, שסחפו כל ישן ובלה, והסיחוה מהעבר, והכשירוה לקראת הטוב והיפה שבחדש ובבא.

ואף על פי כן לא נעקרה כולה משרשה. עוד הישן תסס בה אי שם במחבואים, במעמקים. כשהציע לה באחרונה אלכסי פבלוב להינשא לו, עדיין היססה, נפלה בזרועותיו דמועת אושר וסעורת רוח, כחוסה בצל משגבה היחידי, ואילו את הצעתו דנה מטעמים ונימוקים שונים, בדחיה: עדיין אין השעה כשרה, עדיין אין בריאותה כשורה ורוחה בל עמה. מעתה ואילך התחילה חותרת בכל כוחה למגע עם אמה וקרוביה בחוץ לארץ. רוסיה היתה חסומה מכל עבריה, נתונה בחיסול ההתקוממות של אויביה מבפנים ובהמשך

מלחמתה עם פולין אויבתה שמבחוץ. אולם לאחר ששקטה רוסיה ממלחמותיה ונפתחו הגבולין — נתקבלו הידיעות הראשונות מביתה של מלה, צרור מכתבים ורשימות מאחיה ומאחיותיה, איש איש והמגילה שלו, איש איש וסיפור המעשה שלו. לכתחילה, עם הקריאה הראשונה, היו הידיעות פושרות, נוגעות בפרטים מחיי בני משפחתה שנתישנו מכבר ושלא נגעו לה כלל, כאילו עדיין העולם קיים כמקודם וכלום לא נשתנה. אולם כשבלעה דפים שלמים בקריאה, ולבבה חרד לקראת העיקר, והיא דלגה בעיניה על השיטין, ומצאה באחד הגליונות ידיעה, כברמיזה, על מות אמה, והבליגה בהתאבנות, וחיפשה להלן, להלן, ופתע נתקלה בשורה אחת סתומה: „ומשה בר סיים את עולמו כדרכו. צדיק היה וכצדיק מת"... — חשכו עיניה, וכל אשר בקרבה נתהפך. בחוש עיוור, שעדיין לא כבה, חטטה ומצאה בין האיגרות קטע ממכתבו האחרון, שבו היה רשום רק התאריך ושמה היחידי „מלה"; והאותיות העקומות רצדו לפניה ככידודי אש וצרבו את לבה, ושפתיה נדבקו מאליהן אל הכתב, ועיניה קמו... היא קרסה תחתיה, ונשתקעה שוב בהתעלפות עמוקה, ממושכה, נתונה בין החיים והמוות זמן ארוך, ארוך, ללא מוצא וללא תקוה כמעט. — — — — — — —

רק לאחר שהבריאה בשלימות וקמה ממיטתה, שופעת חן וצרופה בכור יסוריה, כבריה שנולדה מחדש, השלימה עם גורלה, ונתמכרה לבית מאספיה בכל חום אהבתה, כבת מסורה למאשה הזקנה וכרעיה נאמנה לאלכסי פבלוב. עתה הוסרה החציצה, ועולמה ניטהר לפניה. היא נשאה בעול הבית והשתתפה בעמלו של אלכסי וחילקה עמו חלק כחלק, ובכל מעשיה. בהליכות הבית ובמנעמי זיווגה, התאמצה למחוק את עקבות העבר, להשכיח את הזכרונות המעיקים ולהדביר את הרגשות הנעלמים, שלא יפריעוה ושלא ידליחו את רגעי אשרה המעטים.

כשהרתה והרגישה בראשונה את דפיקת החי בקרבה, תקפתה כרגע זוועת אימה לקראת המתרגש ובא: „הרי בגלל זה... זה... איבדה את משה בר"... ואולם החיות המתלבטת, המתערה בשרשיה, נאחזה בה ושיכרה את חושיה והרנינה את כל יצוריה: „עתה תלד, וודאי שתלד... נפש חיה תחבק בחיקה... כי מה לה בעולמה עוד"...

הילד, שפעה על ידה, נתן לה את הדמות המעוצבה והמקווה. בריא היה. גוף רענן ופרצוף יפה להפליא. אלכסי עמד ליד מיטתה ולטפה במבטיו הטובים. — מעיניו אל עיניה בקעו ניצוצי אושר וגיל, שהאחיזו את כל קרביה: „יש טעם בכל היסורים, וכדאי להמשיך, כדאי"... הוא גחן אליה ונשקה והקיפה בשאלות, ותקע באחרונה משאלתו העיקרית:

— ושמו, מלה?

— שמו... שמו...

מלה נתבלבלה, הציצה בפניו, הסמיקה והחוירה חליפות, וגמגמה חלשות.

— שמו... משה בר.

— מה? מ—מה? — כרה אלכסי אוזן לשמוע.

— איך? „מובשה ביר"?!

— כן. משה בר.

— מלה, מה אתך?

— הרי אמרתי: משה בר.

אלכסי בחנה במבטיו החמים, הכיר בפניה המעונים, טעוני רחמים, ופלט בתחינה:

— יונתי, מלוצ׳קה, הרי זה לא ייתכן...

— משום מה?

— משום שילעגו לי חברי: „מובשה ביר, מובשה ביר"... חוסי נא, מאַלוצ׳קה...

— אבל... אבל... — התחבטה מלה בצער, ופניה נתכרכמו בעוית של אבדן החושים.

— ויהא כשלך... — נכמר אלכסי למראה פניה — יהא כדבריך... אך לא „מובשה ביר", לא „מובשה"... יהא „ביר" לבד, „ביר"... השם מצלצל כשם אנגלי: ביר, ביר...

מלה הניעה בראשה, נתישרה ונתרגעה קימעא. אלכסי נטל את הכר והניפו ונענעו וצחק ושר חליפות: „ביר, ביר". ומלה ליוותהו במבטיה האמהיים, הרפיוניים, בהכרת תודה ובחיבה עמוקה. וכשעזבה לנפשה ונפרד ממנה כדי ללכת לבית הפקידות ולרשום את שם הילד בספר הנולדים, הקריבה אליה מלה את הכר של הרך הנולד, ולחצתהו אל לבה, ושפתיה נצמדו אל פי הילד המצייץ; ובדביקות של תפלה ורינה והודיה גפפה את הכר: „משה בר שלי, משה בר, משה בר"...

מיין פאַמיליע

מיין מוטער — חיה־האָדל — איז אַוועק פון דער וועלט צו עטליכע פערציק יאָר. מיין ברודער יהושע וועלוול איז שוין דאַן געווען אין אַמעריקע.

פון די דריי מיידלעך אין פאָטערס שטוב — עטיע, ליבע און פייגל — בין איך, פייגל, געווען די יינגסטע — אַ יאָר אַכט אַלט.

דער מוטערס טויט איז פאַר מיר געווען אַ דערשיטערנדע איבערלעבונג. איך געדיינק איר ווי איצט: עפּעס נידעריקער פון מיטעלן וואוּקס, אַ זגראַבנע פיגורקע, בלויע אויגן, אַ דעליקאַטנע, העלע הויט, בלאָנדלעכע האָר פאַרקעמט אין אַ קובליקל אויפן שפּיץ קאָפּ.

אין מיין זכרון איז זי פאַרבליבן ווי דאָס פיינסטע מענטשלעכע געשטאַלט: בנעימותדיק, געדולדיק, פעאיק ביז גאָר. נישט נאָר איז זי געווען אַן אויסגעצייכנטע בעל־הבית׳טע, געקענט אויפנייען אַ בגד, געהאַט צייט צו שטריקן אַ זאָק פרייטיק נאָך האַלבן טאָג. זי איז אויך געווען די יעניקע וואָס האָט מיר אויסגעלערנט לייענען און שרייבן — זי, און נישט דער פאָטער, דער גוטער לערנער. אַזוי, אַז נאָך איידער כ׳בין געווען אַלט גענוג אַנצוקומען אין „בולקע׳ס" שקאָלע — האָב איך פליסיק געלייענט נישט נאָר פון חומש (פאַר וועלכעס ׳איז מיר אַראָפּגעפאַלן אַ גרויסער קופּערנער צענער פון סופיט!) — נאָר אויך דייטש און רוסיש.

אַז דער פאָטער — אברהם־מאיר מייזלער — איז געווען אַ גרויסער תלמיד־חכם און טאָקע איינער פון די בעסטע העברעאישע לערער אין דער געגנט — דאָס ווייסן די לאַנדסלייט זייער גוט. זענען זיינע תלמידים, און שפּעטער אויך עטליכע תלמידות, געווען מערסטנס פעאיקע קינדער. מיר האָט ער אָבער נישט געוואָלט לערנען. ער

האָט געדונגען אַ מלמד, שערמאַן, וועלכער פלעגט מיר לאָזן לייענען און — איינשלאָפן.

איך פלעג זיך אויפמערקזאַם צוהערן ווען מיין פּאָטער האָט געלערנט מיט זיינע שילער און שטאַרק הנאה געהאַט, ווען אַלץ איז געגאַנגען כשורה. אָבער — ווען אַ תלמידס ענטפער איז נישט געווען צופרידנשטעלנד, און דער טאַטע האָט אָנגעפאַנגען דערלאַנגען קלעפּ — פלעג איך זיך פאַררוקן אין אַ ווינקל און מיטווייגען מיט יעדן קינד.

איין עפּיזאָד האָט זיך מיר באַזונדערס איינגעקריצט אין זכרון: דער קלוגער בחור'ל, משה'לע מינץ, האָט זיך אויסגעטענה'ט מיטן לערער, נאָכדעם ווי ער האָט פון אים געקראָגן אַ פייערדיקן פּאַטש: „אַ מענטש איז נישט קיין מלאך", האָט ער געשריגן דורך די טרערן, און זיך ענטזאָגט ווייטער צו לערנען ביי מיין פּאָטער.

זומער איז געווען די צייט ווען דער פּאָטער מיט איניקע פריינד, פלעגן שבת נאָכן דרימל שפּאַצירן דורכן וואַלד צו דער סיינע — אַ שיינע, גרויסע אָזיערע. איך פלעג פאַרשטייט זיך מיטגיין. איינער פון די מיטשפּאַצירער און מיטשמועסער — מ'האָט גערעדט און דיסקוטירט גייענדיק, זיצנדיק, שטייענדיק — איז געווען, געדיינק איך, לייזער אַלפּערן, אייזענשטאַטס אַן איידים.

די ווינטערדיקע שבת נאָכמיטאָגס פלעגט מען מערסטנס פאַרברייגגען אין שטוב. ס'פלעגן קומען דעם פּאָטערס פריינד, אויך מיין עלטערע שוועסטערס פריינדינס. וואָס האָבן אַלע געטאָן? מ'האָט אַרומגערעדט וועלט פּראָבלעמען, יידישע פּראָבלעמען, ביכער, שרייבער, השכלה, ציוניזם — וואָס נישט?!

קיין געזונטער מענטש איז מיין פּאָטער נישט געווען. געהאַט פאַרשידענע קריינק: אַסטמאַ, הויכן בלוט־דרוק, געליטן פון מאָגן, פון שלאָפלאָזיקייט, געהאַט שוואַכע אויגן א. אז. וו.

אויסצורוען די נערוון און די אויגן האָט מיין פּאָטער ליב געהאַט צו שפּילן אַ „טויזנט". אין דעם צייט־פאַרטרייב איז זיין חבר געווען דער אַדוואָקאַט שאַפּיראָ. געדענק האָבן די קינדער פון אַ סך בעלי־חובות זיינע בעסער געלעבט פון מיר. אָט די בעסטן — פלעגן זיי שפּילן איין טויזנט נאָכן אַנדערן. די מוטער דערלאַנגט טיי. שאַפּיראָ גיט אַ טאַפּ די גלאָז און גיט אַ זאָג: „חיה האָדל, די טיי איז קאַלט". די מוטער נעמט עס צו, וואַרפט צו קוילן אין סאַמאָוואַר, דערלאַנגט אַ פרישע גלאָז טיי. שאַפּיראָ גיט אַ ריר די גלאָז מיט די שפּיץ פינגער: „האַ, איצט איז גוט", און לאָזט די טיי שטיין ביז עס ווערט אַזוי קאַלט, אַז ער זופּט עס אויס מיט איין מאָל.

מ'האָט מיין פּאָטער געהאַלטן פאַר אַ קאַרגן. די קמצנות איז אייגנטליך געווען אפשר איבערטריבענע, אָבער דאָך באַרעכטיקטע. דאָס איז געווען די מורא פאַרן מאָרגן, פון וועלכן אַ סך יידן, לעבנדיק ביי יענע אומשטענדן, האָבן געליטן.

מ'האָט דעם פּאָטער געהאַלטן פאַר אַ פאַרמעגליכן מענטש. אויף וויפל איך געדענק האָבן די קינדער פון אַ סך בעלי־חובות זיינע בעסער געלעבט פון מיר. אָט די בעלי חובות פלעגן טאַקע באַצאָלן דעם פּראָצענט פאַר דעם געליענעם געלט, אָבער דעם קרן האָט דער פּאָטער קיינמאָל נישט געזען.

דער פאָטער האָט געהייראַט אַ צווייטע פרוי. די שטיפמאַמע, סאָניע, איז געווען אַ בילד־שיינע אלמנה פון סעריי. זי האָט געהאַט אַ טאָכטער, מייטקע, פון איר ערשטן מאַן — איז זי געווען נאָך שיינער פון איר מוטער. אין 1915 איז געבוירן געוואָרן מיין שטיף־שוועסטער ברכה (בערטא). סאָניע און איר טאָכטער זענען געשטאָרבן אין די ערשטע דרייסיקער יאָרן. פון בערטען האָבן מיר נישט געהערט, מוז מען אָננעמען, אַז זי איז געווען איינע פון אונדזערע זעקס מיליאָן קרבנות.

מיין פאָטער האָט די ימח־שמו׳ניקעס אָבגעטאָן: ער איז געשטאָרבן מיט אַ נאַטירליכן טויט, צו 75 יאָר, אַ קורצע צייט פאַרן אריינדרינגען פון די מערדער.

פייגל רבינוביץ (מייזלר)

ראובן סיני הכהן (1850 — 31 מערץ 1918)

געבוירן אין אויגוסטאָוו. זיין פאָטער אהרן סיני, האָט געשמט פאַר אַ גרויסן למדן אין שטאָט. אַז ער איז געשטאָרבן (ראובן איז עמאָלט אַלט געווען 5 יאָר), איז די משפחה אַריבערגעפאָרן קיין גראָדנע. ראובן איז געגאַנגען אין חדר, דערנאָך געלערנט אין ישיבות, און באַקומען פון קאָוונער רב הגאון ר׳ יצחק אלחנן סמיכות אויף רבנות.

ער האָט ניט געוואָלט ווערן קיין רב און איז געוואָרן אַ העברעישער פריוואַט־לערער.

אין 1894 האָט ער מיט זיין משפחה אויסגעוואַנדערט מיט דער ערשטער גרופּע יידישע קאָלאָניסטן קיין אַרגענטינע אין באַראָן הירשס קאָלאָניע מאָזעסוויל. דאָרט איז ער געוואָרן דער רעליגיעזער און קולטורעלער מנהיג.

ווען עס איז געקומען צו אַ שאַרפן קאָנפליקט צווישן די מאָזעסווילער קאָלאָניסטן און דער בוענאָס־איירעסער ייק״א־דירעקציע, איז סיני מיט אַ דעלעגאַציע געפאָרן קיין פּאַריז זוכן יושר. די טענות פון דער דעלעגאַציע האָבן ניט געהאַט קיין פּעולה און סיני איז צוליב דעם (סוף 1897) אַוועק מיט דער משפחה פון מאָזעסוויל און זיך באַזעצט אין בוענאָס־איירעס דאָ האָבן אים די מזרח־אייראָפּעישע יידן אָנגעבאָטן צו ווערן רב. ער האָט דעם אָנבאָט אָנגענומען, אָבער קיין געצאָלט דערפאַר נישט געוואָלט נעמען. חיונה האָט ער געצויגן פון לערנען ביי זיך אין הויז מיט באַלעבאַטישע קינדער.

זיינע ערשטע מאמרים אין העברעיש זענען געדרוקט אין „המגיד״, „הקול״, „המליץ״. אונטערן פּסיידאָנים מר״ס (מאת ראובן סיני), האָט ער געדרוקט אין ראדקינזאָנס יידיש־בלאַט „קול לעם״. פון אַרגענטינע האָט ער געשריבן פאַרן לאָנדאָנער העברעישן וואָכנבלאַט „היהודי״. מיטגעאַרבעט אויך אין זונס צייטונג „ווידער־קול״, אין „די פאָלקס־שטימע״, אין „יידישע אַרגענטינער וואָכענבלאַט״ און אין דער ערשטער אַרגענטינער יידישער טאָג־צייטונג „דער טאָג״.

נאָך אים איז געבליבן אין כתב־יד אַן אָפּהאַנדלונג אין העברעיש, אונטערן נאָמען „קורות היהודים בארגנטינה״. זיין זון מיכל סיני, האָט דעם כתב־יד איבערגעגעבן זלמן רייזענען (זלמן רייזין האָט אין 1932 באַזוכט אַרגענטינע מיט דער דעה עס אָפּצודרוקן אין דער געפּלאַנטער ייוו״אָ־אויסגאַבע וועגן די יידן אין אַרגענטינע. אָבער פון דעם איז גאָרניט געוואָרן, און אין די חורבן־יאָרן איז דער כתב־יד פאַרלאָרן געגאַנגען.

ראובן הכהן סיני איז געשטאָרבן אין בוענאָס־איירעס. אויך זיין זון איז געווען אַ שריפטשטעלער און זשורנאַליסט אין אַרגענטינע.

(לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור, זעקסטער באַנד, ניו־יאָרק, 1965)

גאָלדשטיין דוד

גאָלדשטיק, דוד (געבוירן 15 אַפּריל, 1868, געשטאָרבן 24 נאָוועמבער, 1931), געבוירן אין יאגעסטאָוו (יאַגוסטאָווא). געלערנט אין חדר און ישיבה. אין 1882 עמיגרירט קיין ענגלאַנד, דאָרטן געאַרבעט אין אַ שוויצשאָפּ און געוואָרן אַקטיווער טוער אין דער דאָרטיקער אַנאַרכיסטישער באַוועגונג. אין 1885 זיך באַזעצט אין די פאראייניקטע שטאַטן. איז געווען אַן אַקטיווער טוער אין דער ניו־יאָרקער אַנאַרכיסטי־שער אָרגאַניזאַציע "פּיאָנירע דער פרייהייט". דערנאָך געלעבט אַ צייט אין פילאַדעל־פיע, און דאָרטן געווען אין דער אַנאַרכיסטישער גרופּע „ריטער דער פרייהייט".

אין 1889 איז ער געווען פילאַדעלפיער דעלעגאַט צום ניו־יאָרקער צוזאַמענפאָר פון אַנאַרכיסטן און סאָציאַל־דעמאָקראַטן וועגן גרינדן אַ בשותּפותדיקע צייטונג. ער האָט אַ צייט געוווינט אין באָסטאָן, זיך מפרנס געווען פון טאָן פאַרשידענע מלאכות: געווען אַ שניידער, געהאַלטן אַ צייטונגס־שטעלכל, שפּעטער אַ קאַפע־הויז אין ניו־יאָרק.

דעם 18־טן פעברואַר 1887, דעביוטירט אין דער ניו־יאָרקער יידישער „פאָלקס־צייטונג" מיט אַ ליד, „דער עקספּרעס". פאַרעפנטליכט זיינע סאָציאַלע און יחידיש־ליריש לידער אין די ניו־יאָרקער יידישע צייטונגען און זשורנאַלן: „דער וועג־ווייזער", „דער פאָלקס־אַדוואָקאַט", „פרייע אַרבעטער שטימע", „פאָרווערטס", „צייטגייסט", „יידי־שער קעמפער", „צוקונפט", „דער וועקער". אין בוך פאָרם דערשינען: „ווינטער בלומען", לידער, ניו־יאָרק 1916, 112 זייטן, מיט אַ פאָרוואָרט פון לעאָן ס. מאיסעיעף. וועגן זיין פּאָעטיש שאַפן שרייבט דער בעוווסטער שריפטשטעלער און קריטיקער יואל ענטין: „גאָלדשטיינס לידער לאָזן זיך דערקענען מיט זייער שטאַרקן טאָן, אין וואָרט און גראַם". נ. ב. מינקאָוו כאַראַקטעריזירט גאָלדשטיינען ווי: „בטבע אַ דינער ליריקער, איז ער שטענדיק פול מיט בילדער, שורות, ריטמען. דאָס האָט אין אים געשאַפן אַן אומרו, געווען איז דאָס אַן אומרו, וואָס באַוועלטיקט אינגאַנצן דעם פּאָעט, אַן אומרו ווי פיים ערב שאַפן".

יאָרן לאַנג האָט גאָלדשטיין געלעבט אין כמעט — פאַרגעסנקייט; אין 1929 איז ער שווער קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן אין אַ היים פאַר אומהיילעוודיק קראַנקע אין ניו־יאָרק.

„לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור"
צווייטער באַנד ג—ד, ניו־יאָרק, 1958
אַרויסגעגעבן פון אַלוועלטלעכן יידישן קולטור קאָנגרעס.

אברהם יעקב נעטטער (1918—1842)

געבוירן אין ליטע, געלעבט אין אויגוסטאָוו. געוואָרן אַ משכיל און אַ סאָציאַליסט אונטערן איינפלוס פון די ערשטע סאָציאַליסטישע שרייבערס אין העברעיש. מיט דער גרופּע „עם עולם" איז ער געקומען קיין אַמעריקע אין יאָר 1882. געווען אַ לערער אין דער ניו־יאָרקער „תלמוד־תורה"; ער האָט אָבער געמוזט די שטעלע אויפגעבן צוליב זיין אפיקורסות.

געווען טעטיק אין דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג. אין 1897 האָט ער געהאָלפן גרינדן דעם „פאָרווערטס". ער האָט געשריבן אין „פאָרווערטס" און אין „פרייע אַרבייטער שטימע". אַרטיקלען וועגן ציוניזם, רעליגיע, סאָציאַליזם אד"גל. אין יאָר 1901 איז נעטטער געווען טעטיק ביים באַנייען „די צוקונפט", און איז דערנאָך געוואָרן פאַרוואַלטער פון זשורנאַל.

אין פּערזענלעכע באַציאונגען איז ער געווען די גוטסקייט און איידלקייט אַליין.

(פון נייעם יידישן לעקסיקאָן, ניו־יאָרק, 1965.)

ליפּצין סעם (שעפּסל) —

געבוירן אין ליפּסק 13־טן מערץ 1893. צו 13 יאָר אָנגעהויבן אַרבעטן ביים פּאָטער אין דער שניידעריי. אין 1909 איז ער געקומען קיין ניו־יאָרק, געאַרבעט אין א סוועט־שאָפּ און אין די פרייע שעה'ן זיך פאַרנומען מיט זעלבסטבילדונג. צו 16 יאָר געוואָרן אַקטיוו אין דער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי. אָנגעהויבן ליטעראַרישע טעטיקייט אין „דער קונדס", „די וואַרהייט" און אין טרייד־יוניאָן צייטונגען. צו־זאַמען מיט אַ. אייסען און ה. גאַרווין אַרויסגעגעבן (1920) דעם חודש זשורנאַל „דער הומאָריסט". זייט 1922 שטענדיקער מיטאַרבעטער פון דער „פרייהייט", שפּעטער „מאָרגן־פרייהייט". ער האָט זיך אויך באַטייליקט אין די זשורנאַלן „יידישע קולטור"; „נייע פּרעסע" — פּאַריז; „פאָלקסשטימע" — וואַרשע. אין בוך פאָרם: „אויף לייטיש געלעכטער", „רויטע פּעפּערלעך", „איך לאַך פון דער וועלט", „לאָמיר זינגען", „פאַר רויטע אָווענטן", „געקעמפט און געלאַכט", „לעבעדיק און לוסטיק", „קאַמף לוסטיק", „אַ פריילעכס", „אַ גוט יאָנטעוו", „קריג און זיג", „מיט געזאַנג און קאַמף", „צעלאַכעס די טרערן", „קוועקזילבערס פענשטיפערייען", „הערט — אַ מעשה", „שפּיל צום ציל", „זינגען מיר", „אַמאָל איז געווען", „אַ וואָרט פאַר אַ וואָרט", „אויף וואַקאַציע", „פאַר קליין און גרויס", „ווי זאָגט דער פעטער".

חיי חולין

הכלכלה של יהודי אוגוסטוב

מאת ד"ר משה ואליעזר מרכוס

הכלכלה במחוז אוגוסטוב התבססה על החקלאות. העיר עצמה שימשה מרכז מסחרי ואדמיניסטרטיבי לכפרים המרובים שמסביב לה. כל המסחר (פרט לסחר העצים), המלאכה והמפעלים התעשיתיים הבודדים שהיו בעיר — שימשו, בעיקר, את האוכלוסיה החקלאית שבסביבה.

מחוז אוגוסטוב היה מכוסה בחלקו יערות ואגמים. על השטחים הפנויים והפוריים גדלו כל מיני דגנים, פשתן, קטניות, מספוא וירקות. שטחים אחרים שימשו מקומות מרעה לפרות ולסוסים. הכפרים היו מאוכלסים איכרים פולנים, ברובם חקלאים מבוססים, שעל אדמתם — פרנסתם. וחלקם — מחוסרי אדמה, שפרנסתם על תעשיית העצים, הדייג, מלאכת הבנין בקיץ, וכל עבודה פשוטה.

הענף העיקרי בחקלאות היה הפלחה: החיטה, השעורה ושיבולת שועל. בכפרים לא היו כמעט בעלי מלאכה. בעלי המלאכה באוגוסטוב — חייטים, סנדלרים, כובענים, נפחים, רצענים, נגרים, זגגים, צבעים, פחחים אופים ועוד — היו יהודים. הם התפרנסו על מכירת תוצרתם לאיכרי הסביבה.

המסחר היה בידי היהודים. רק בחלק מהכפרים היו חנויות של פולנים לממכר צרכי מכלת. חנויות אלו הוקמו לאחר שחרור פולין, כשבהשראת השלטון החלה להתפתח במדינה התנועה לכיבוש המסחר מידי היהודים. אך גם אז קנו החנוונים הללו את מיצרכיהם אצל הסיטונאים היהודיים באוגוסטוב. האיכרים ערכו רוב קניותיהם בימי „השוק". בימי שלישי וששי בשבוע היו באים האיכרים העירה בעגלותיהם, ועמם בני משפחתם; היו מוכרים תוצרתם, והיו קונים כל הדרוש להם במזון, בלבוש ובצרכי המשק. חלק מהאיכרים שבסביבה הקרובה, היו נזקקים ביום הראשון בשבוע לכנסיה הקתולית שבעיר. הזדמנות זו היו מנצלים כדי למכור תוצרתם ולערוך קניות בעיר, לתקן עגלה, לפרזל סוס, לתקן ריתמה או להזמין מגפיים.

3—4 פעמים בשנה התקיימו „ירידים" גדולים. אז היו מתאספים, בשוק העיר וברחובות הסמוכים, איכרים מהסביבה הקרובה והרחוקה; היו באים גם סוחרים יהודים נודדים שהיו מוכרים את מרכולתם מדוכנים זמניים. בימי „היריד" היו עוברים מיד ליד הרבה בהמות עבודה, בהמות לשחיטה, עגלות, צאן, חזירים וכד׳. ימי השוק ו„הירידים" היו מקור פרנסה עיקרי ליהודי העיר. האיכרים היו מביאים העירה מכל טוב הארץ:

תפוחי אדמה, בצלים, חיטה ושעורה, ירקות ופירות, עופות וביצים, תוצרת חלב, פיטריות וגרגירי יער וכו׳. התוצרת היתה נקנית ברובה על ידי עקרות הבית, ובחלקה — ע״י סוחרים, שהיו מוכרים אותה אחר כך בבתי היהודים, או מייצאים אותה מחוץ לעיר. לאחר מכירת התוצרת היו האיכרים פונים לחנויות המרובות בשוק וברחובות הסמוכים, שהיו כולם בידי יהודים, והיו קונים סוכר ומלח, גריסין ושמן, נפט ונרות, תה וטבק, דגים מלוחים וכו׳. לפי הצורך, רכשו גם בדים, בעיקר בשביל הנשים, אם כי רוב המלבושים שלהם, של הגברים והנשים, היו מאריגה עצמית. האריגה בנולים ביתיים היתה עוד נפוצה בכל בתי הכפריים. בעיקר היו עוסקות בזה הנשים בלילות החורף הארוכים, כשהעבודה במשק החקלאי היתה מועטה. את לחמם היו אופים בעצמם מקמח דגן שחור. אבל לימי ראשון בשבוע ולימי חג — היו קונים אצל היהודים חלות מקמח לבן ודברי מאפה מתוקים.

ימי השוק היו גם ימי פדיון עיקריים למסבאות היהודיות שבעיר. בימים אלה היו מתכנסים האיכרים במסבאות לשם שתיה לשמה, או לשם ציון השלמת עיסקה (רכישת ציוד, סוס, או פרה); היו שותים יי״ש ובירה, ומקנחים בדגים מלוחים ומעושנים, בביצים ובנקניק. בשאר ימות השבוע היו המסבאות שוממות ורק מתי מעט מתושבי העיר היהודים, בעיקר עגלונים וסבלים, וחלק מהגויים המקומיים, היו נכנסים אליהן.

אוגוסטוב היתה עיר מחוז ומקום השלטון המחוזי, בה שכן בית המשפט המחוזי והנוטריון שהיה ממונה על רישום קרקות ובנינים. הכפריים היו נזקקים לעתים תכופות לשלטונות והיו מרבים לבקר בעיר. המסחר והמלאכה היו, כאמור, בידי היהודים, ועל כן אנו מוצאים שכל החנויות בככר השוק וברחובות המסתעפים ממנה היו של יהודים, וכן הדבר בבתי המלאכה המרובים. לא ייפלא, איפוא, שבשבת וחג פסקו כל מלאכה וכל משא ומתן מסחרי, ומנוחת שבת קודש היתה פרושה על העיר. בעיר היה בית מרקחת אחד, שבעליו היה פולני, ושתי חנויות למסחר תרופות של רוקחים יהודים לא מוסמכים. למעשה היו היהודים ואף הגויים פונים דוקא לחנויות התרופות של היהודים. החנוונים ובעלי המלאכה התקיימו בעיקר על הפדיון מהאיכרים. יש לקחת בחשבון, כי תושבי העיר מנו כחמשה עשר אלף נפש, למעלה ממחציתם יהודים. ואילו תושבי המחוז, שנזקקו לשרותי העיר — כשמונים אלף נפש. נוסף על בעלי המלאכה שהזכרנו, היו גם צבעי בדים שצבעו בדים וחוטים שהאיכרים היו מביאים אליהם, חרשי נחושת ועושי כלים ממתכת, קדרים, עושי רעפים ומכסי גגות ברעפים. כן היו איטליזים אחדים, שהיו משמשים בעיקר את התושבים היהודים, ורק הבשר הטרף של הבהמה היה נמכר לגויים.

מחשש שיהיה רוב של יהודים במועצת העיר, צרפו השלטונות הפולניים לעיר, לצרכי־הבחירות, כפרים שבסביבה, שהיו מאוכלסים רק גויים.

בין הפרנסות המרובות והמגוונות שעסקו בהן יהודי העיר, יש להזכיר באופן מיוחד את העגלונים והסבלים. עגלוני המשא היו עסוקים בהובלת סחורות מתחנת הרכבת, 3 ק״מ מהעיר, וגם בהעברת סחורות וציוד כבד בתוך העיר ומחוצה לה. היו גם עגלוני כרכרות („בריצ׳קס״), שעיקר עיסוקם היה הסעת אנשים מהעיר אל הרכבות היוצאות פעמיים ביום מתחנת הרכבת, והבאת הבאים ברכבות — העירה.

היו שהשתמשו בכלי תחבורה אלה לצרכי טיול ליער, למשל. בחורף, עם רדת השלג, החליפו הכרכרות במגררות.* עשרות משפחות יהודיות התפרנסו מתחבורה זו. גם הסבלים היו כמעט כולם יהודים. הם התבלטו כקבוצה טיפוסית של בעלי כח גופני על רקע הנוף האנושי הכללי של האוכלוסיה היהודית. פרנסה מיוחדת היתה זו של שואבי ומובילי המים. המים לשתיה ולבישול היו מובאים מהאגם הגדול שעליו שכנה העיר.** מוביל המים היה שופך את המים לחבית גדולה המועמסת על עגלה רתומה לסוס, ומוכר אותם לפי מידה של דלי לכל דורש. הפרנסה הזאת היתה בעבר כולה בידי יהודים, אך בשנים האחרונות עברה לגויים, כי היהודים מאסו בה. חוטבי העצים היו גויים. את העצים היו כורתים ביערות בחלקות מיוחדות, היו מביאים אותם העירה למכירה בני האיכרים, שהיו פנויים בחורף מעבודתם החקלאית, הם — וגם הסוס והעגלה שנמצאו במשק. אחריהם היו באים פועלים לחטוב את העצים לחתיכות מתאימות להסקה בתנורים בחורף, ולבישול על הכיריים כל ימות השנה.

יש להזכיר שבין מלחמת העולם הראשונה והשניה, כשהתפתחו תנועות הנוער הציוניות בעיר, והוקמו באוגוסטוב ובסביבה גרעיני הכשרה של „החלוץ", „החלוץ הדתי" ו„בית"ר" — נאחזו הצעירים בעבודות הגופניות כמקור הכשרה ופרנסה. מראה של צעירים יהודים חוטבי עצים בחצרות היהודים הפך למראה רגיל בעיר.

מכיוון שאוגוסטוב שוכנת על יד אגמים גדולים — היה מקצוע הדיג נפוץ בעיר, וגם ליהודים היה חלק ניכר בו. השלטונות היו נוהגים להחכיר את האגמים; החוכרים היו ברובם יהודים. בעבודת הדיג עצמה היו מועסקים גם יהודים, אבל בעיקר — גויים. מלבד הדיג ברשיון, היה נפוץ גם דיג ללא רשיון. „דייגים" אלו היו, בחכה או ברשת קטנה, שולים דגים מהנהר ומוכרים אותם בבתי היהודים. בגלל ריבוי הדגים באגמים (היו בהם הרבה מינים מהסוגים המשובחים) היו הם אחד המאכלים העיקריים של תושבי העיר. בשבת אכלו דגים בכל בית יהודי, אף בבית העני ביותר. משפחות יהודיות רבות התפרנסו מהדגים. יהודי אחד עסק בהכנת דגים מעושנים מהדגים הטריים ומדגים מלוחים, שהיה להם שוק טוב לא רק בעיר, אלא גם בסביבה. יהודי אחר עסק בייצור נקניק ובשר מעושן. גם תוצרת הסבון היתה בידי היהודים. אם כי בשנים האחרונות החלו אנשי העיר להשתמש בסבון מיובא מבתי החרושת הגדולים שבכרכים, הרי תושבי הכפרים העדיפו את סבון הכביסה המקומי, הפשוט והזול, בצבע כחול, לבן וצהוב. גם רבים מיהודי העיר המשיכו להשתמש בו. הסבון היה עשוי מחלב השומן של הבהמות, שהיה פסול לאכילה, וסופק ע"י האיטליזים ובתי המטבחיים.

אחת הפרנסות היהודיות היה המסחר בסחבות. הסמרטוטרים היו קונים כל הסחבות והבגדים הבלויים שבעיר והסביבה והיו ממיינים אותם במחסניהם: פשתן — לחוד, וצמר — לחוד. הפשתן היו מייצאים לגרמניה, והצמר היו מביאים לביאליסטוק — לתעשיית הטקסטיל הגדולה, שהיתה קיימת בעיר זו.

---

* עגלת חורף אשר במקום אופנים יש לה פסי ברזל.

** בחצרות רבות היו בארות. שאבו את המים בדלי תלוי על חבל, ע"י סבוב ידית של גלגל בידים. המים מהבארות לא היו טובים לשתיה ולבישול.

גם ייצור חבלים היתה בין הפרנסות היהודיות, והיתה עפ״י רוב צמודה לתעשית האוכפים והרצועות לרתמות הסוסים והעגלות.

מכיוון שמחוז אוגוסטוב היה עשיר ביערות, הרי עצי הבנין היו בשפע וזולים באופן יחסי. האיכרים השתמשו לבנין בתיהם בקורות עץ שקנו או כרתו בסביבה הקרובה. בני האיכרים, שהיו עדיין חסרי משק עצמאי, עסקו במלאכת הבניה. גם בעיר היו בונים בתי עץ בפרברים וברחובות הצדדיים, וגם שם היו הבנאים גויים. ברחובות הראשיים של העיר התנוססו כבר בנינים עשויים מלבנים. היהודים היו קבלני בנין, שדאגו לביצוע, אולם העבודה עצמה נעשתה ע״י פועלים לא יהודים. רק בטייחות, צבעות ומסגרות עבדו פועלים יהודים. שלשה בתי חרושת ללבנים היו בעיר. בעליהם היו יהודים, אבל הפועלים — רובם גויים.

אוגוסטוב היתה, כידוע, קרובה לגבול הגרמני. מטבע הדברים היתה הברחת סחורות מארץ אחת למשניה. עסקו בזה, בעיקר, האיכרים תושבי הכפרים הסמוכים לגבול. המתווכים והמרכזים את פעולות המסחר הקשורות בהברחה היו יהודים. בימי שלטון הצאר, כשיהודים צעירים, לפני ההתייצבות לצבא, היו נזקקים לעבור את הגבול בלי רשיון, על מנת להגר לאמריקה ולארצות אחרות מעבר לים — היו מבריחים אלה עוזרים לחצות את הגבול לגרמניה. המבריחים היהודים היו ידועים לקהל וקראו להם „מסתכנים״.

מקום מיוחד בכלכלת העיר והסביבה תפשו התעשיה והמסחר הקשורים בענף העצים. היערות שהשתרעו על אלפי קילומטרים מרובעים, ורשת הנהרות, האגמים, והתעלות שחיברו אותם, הפכו את אוגוסטוב לאחד המרכזים בסחר העץ שבפולניה. המסחר בשטח זה היה כולו בידי יהודים. אבל העבודות של כריתת העצים, הוצאתם מהיער, קשירתם לרפסודות והעברתם דרך הנהרות, האגמים והתעלות לדנציג — בוצעו על ידי האיכרים ובני האיכרים שבסביבה. המשגיחים ומנהלי העבודה בעבודות היער היו יהודים. רוב היערות היו בבעלות ממשלתית, ורק חלק קטן מהם היה שייך לבעלי האחוזות שבסביבה. חלקות היער נמסרו לכריתה על פי מיכרז שהיה מתקיים במשרד הראשי של שלטונות היער בפולניה, בעיר שדליץ. סוחרי היערות היו עפ״י רוב אנשים אמידים. בשנים „שמנות״, כששוק העצים בגרמניה היה טוב — היו הרווחים גדולים. הסוחרים נהנו מרמת חיים גבוהה, וחילקו ברוחב לב תרומות לצרכי ציבור. ענף זה פירנס משפחות יהודיות רבות של מנהלי עבודה, מודדים, מעריכים, משגיחים, ועוסקים בתוצרת לואי, כגון: איסוף זפת העצים ועיבודו.

התעשיה שימשה ברובה את צרכי המקום והסביבה, והיתה כולה בידי יהודים. 3 טחנות קמח, שאחת מהן היתה מופעלת בכח המים של התעלה האוגוסטובאית; 2 מנסרות עצים; 2 מבשלות בירה; 2 בורסקיות; 2 בתי חרושת ללבנים; 1 ביח״ר ללבני חרסינה — אלה היוו את התעשייה באוגוסטוב. טחנות הקמח היו קטנות ובעליהן עסקו גם במסחר הקמח. רוב הפועלים היו פולנים. המנסרות העסיקו מספר פועלים גדול, אולם כולם היו פולנים. דוקא בבורסקיות עבדו משום מה פועלים יהודים.

בימי השלטון הרוסי היו הבורסים מייצאים את תוצרתם לרוסיה הגדולה. עם הקמת מדינת פולין העצמאית, הצטמצמו השווקים והבורסקי הגדול אף התחסל.

בכפרים אחדים שבסביבת אוגוסטוב ישבו עוד בתחילת המאה הנוכחית יהודים מעטים, שעסקו במסחר ובמלאכה. נפחים, חייטים, סנדלרים וכו׳ חיו בינובקה, ברגלובה, שטאבין, ליפסק, צ׳רנוברודה, גורצ׳יצה, מיקאשובקה ואחרים. בתוקף צוו שלטונות הצאר, גורשו היהודים מהכפרים. רובם עברו לערים, וחלקם — היגרו לארצות שמעבר לים. לא מעטים מהאוכלוסיה היהודית באוגוסטוב היו מיוצאי הכפרים האלה. לפעמים נשאר צמוד לשמם הפרטי שם כפר מושבם הקודם, כגון: פלוני איש ליפסק או אלמוני איש שטאָבין (דער ליפסקער, דער שטאבינער וכד׳).

את מקום החנוונים ובעלי המלאכה היהודים תפסו הפולנים.

יהודים התפרנסו גם מחכירת גני עצי פרי וכו׳ אצל בעלי האחוזות. יהודים אחדים עסקו בגידול ירקות בתוך העיר, ועל זה היתה פרנסתם.

במחוז אוגוסטוב היה גם בעל אחוזה יהודי אחד (בינשטיין).

בתוך מערכת הכלכלה של העיר, היו עוד עשרות פרנסות הן במלאכה והן במסחר ושרותים, שהשתלבו יחד לסיפוק צרכי החיים בעיר ובסביבה, כגון: שענים, ספרים, סיידים, מסגרים, חשמלאים וכו׳; רופאים, חובשים, עורכי דין וכו׳; רבנים ושמשים, חזנים ושוחטים, פקידים ומורים, כולם יחד היוו את הקשת המגוונת של הפרנסות בעיירה היהודית הטיפוסית בפולין ובליטא.

היהודים התקיימו והתפתחו למרות היחס העויין, בדרך כלל, מצד השלטונות. כמשקל נגד הפעולות המכוונות להצר צעדיהם ולנשלם מעמדותיהם — הקימו היהודים מוסדות פנימיים לעזרה הדדית. תחילה היו אלה קופות לגמילות חסדים. סוחר זעיר שהיה זקוק להון חוזר, בעל מלאכה שביקש לרכוש מכונה או ציוד, עגלון שהיה נאלץ לקנות סוס במקום זה ש„נפל״ — כולם באו על סיפוקם בעזרת האגודות לגמילות חסדים על כל צורותיהן.

בתחילת המאה, החלה להתפתח התנועה הקואופרטיבית ביהדות רוסיה. בעקבותיה הוקמה קופה קואופרטיבית קטנה גם באוגוסטוב, שנתנה הלוואות קטנות לבעלי המלאכה ולחנוונים זעירים.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, עם התרחבות התנועה הקואופרטיבית היהודית האשראית בפולניה, הוקם באוגוסטוב בנק קואופרטיבי יהודי, שהתקיים עד פרוץ מלחמת העולם השניה. בנק זה שהתפתח מאוד במשך הזמן שימש סעד ומגן חשוב לכלכלת היהודים בעיר. בראש הבנק עמדו עסקנים חשובים, סוחרים ובעלי מלאכה. במשך שנים רבות שימש כראש ההנהלה ר׳ בנימין מרכוס ז״ל.*

חיי הכלכלה של היהודים באוגוסטוב היו מבוססים, איפוא, בעיקר על התיווך בין הכפר והעיר, ועל סיפוק צרכי האיכרים. ככה התפתחו החיים היהודים במשך מאות בשנים והתגבשו להווי חברתי ותרבותי, אשר עיצב את דמותה של יהדות מזרח־אירופה.

תמורות חמורות חלו במבנה הזה אחרי מלחמת העולם הראשונה.

עם תקומת מדינת פולין העצמאית החלה לפעול תנועה לאומנית לכיבוש המסחר והתעשיה מידי היהודים. התפתחות התעשיה הגדולה בכרכים מחד, וטיפוח מעמד

* בתקופה יותר מאוחרת נפתחה צרכניה קואופרטיבית בביתו של ר. רוטנברג.

הסוחרים מעם הארץ בעזרת השלטונות — מאידך, השמיטו הרבה פרנסות מתחת רגלי היהודים. שדה המחיה של המוני היהודים הצטמצם והלך. חוסר העבודה, ביחוד בין הדור הצעיר, גדל. המנגנון הממשלתי, על כל מוסדותיו ומפעליו, היה סגור בפני צעירי היהודים. התעשיה הגדולה והכבדה היתה ברובה „טהורה" מיהודים. בתי הספר הגבוהים הנהיגו „נומרוס קלאוזוס".

מדיניות המסים של השלטונות היתה מכוונת להכביד על היהודים ולנשלם מפרנסותיהם. לדור היהודי הצעיר לא היו סיכויים במדינת פולין. מצב זה דחף את הנוער היהודי להגירה ולעליה. גם דרך זו הצטמצמה עם סגירת שערי ארצות הברית ושערי ארץ־ישראל.

דכאון ויאוש השתררו באוכלוסיה היהודית עוד לפני מלחמת העולם השניה. באוירה זו של חוסר תושיה, כמיהה גדולה לגאולה, ותקוה להבקעת עשריה הסגורים של ארץ־ישראל — באו הונדלים־הנאצים והשמידו את הנפש והרכוש. הם הטביעו את אוגוסטוב, יחד עם אלפי הקהילות הקדושות ברחבי רוסיה, פולין וליטא בים של אש ודם. הי"ד.

מעמד המלמדים

מאת **מאיר מייזלר**

כאשר התאספו כל המלמדים לטכס עצה כדת מה לעשות להיטיב את מעמדנו, אז נעתרתי לבקשתם וכתבתי את הדברים האלה.

לא כימים הראשונים הימים האלה לנו המלמדים, הגיעו ימים אין חפץ בהם, ימי רעה וצרה, כי תחת אשר בימים עברו היו צרכי כל איש מעטים וההכנסה מרבה, הנה עתה נהפוך הוא הדבר, ההכנסה מעטה ודלה, והצרכים מרובים, ומה גם בשנה הזאת אשר היוקר יאמיר מיום ליום, והכסף אשר הוצאנו לפנים לכלכלת ביתנו במשך ירח שלם, נחוץ לנו כעת למחית שבוע אחד, וכולנו צפויים הננו לחרפת רעב, ואם אין אנו לנו מי לנו ? על כן התאספנו יחד כאיש אחד חברים, לחקור ולדרוש מוצא הרעה ומקור הצרה, אולי תהי לאל ידנו להיטיב את מצבנו אשר נורא ואיום הוא עד מאד ומי יכולנו ? !

הנה אם יחלה איש ונפל על ערש דוי, יהיה, אם אנשי ביתו המה אנשים זריזים וחרוצים ימהרו לקרוא לרופא, כל עוד רוב עצמותיו איתן ומחלתו לא גברה עליו, וארוכתו עד מהרה תצמח. אך אוי לו לאיש אשר אנשי ביתו נרפים המה ועצלים, ובנפלו למשכב יאמרו : אך חלי זה וישאנו, מחלה מהלכת היא ועוברת ; כי חליו יגבר חילים משעה לשעה, עמודי גוו ירופפו ויגיע עד שערי מות, עד אם גם יתאוששו אנשי

ביתו לקרוא לרופא, וגם יצלח בידו ברוב עמל ותלאה לגהות ממנו מזור ולהסיר ממנו מחלתו הנושנת. אך מה חלקו בחיים גם אחרי הרפאותו? חלש, חסר אונים, ורפה כח הנהו עד מאד, וימים רבים יעברו עליו עד ישוב לאיתנו הראשון, כי מחלתו כבר אכלה חצי בשרו ותמוץ לשד חייתו. כן הדבר אתנו היום, לו התאספנו לשית עצות בנפשנו, טרם יפשה הנגע בקרבנו, יוכל היות כי ישבנו כעת שקטים ושלוים, לא ידענו כל דאגה, ובימי המנוחה והמרגוע, נחנו באמת ומצאנו מרגוע לנפשותינו הנלאות מהעבודה הקשה אשר עובד בנו כל הקיץ. אך דא עקא, כי כולנו איש לעברו פנינו. ולא לבד כי אין חלה על שבר רעהו, כי אם כל אחד בנה במה לעצמו ויאמר: אני מזה בן מזה! אני ואפסי עוד! ולי נאה ולי יאה להתנשא לכל לראש, ולא ישיב אל לבו לאמר: הלא שקר בימינו. ומדוע זה יאמר כל העם קדוש לאשר אמר אני קדוש? הנה רעי גם הוא נברא בצלם אלהים כמוני, גם עליו לחיות על פני האדמה, ולנהל את ביתו בלחם. מכל אלה לא ידע ולא יחפוץ לדעת ולא יוותר על שלו אפילו על ערקתא דמסאנא, על כן יקבץ האחד בחדרו כצאן תלמידים, עדרים עדרים אין מספר! הנה הוא יאכל את הבשר לשבע, ולרעהו, בן אדם הנברא כמוהו בצלם אלקים, ישאיר נקיון שנים וחוסר תלמידים. ועל כן באה עלינו הצרה הזאת כי יתרבו מלמדי־חוץ בחשבם כי אושר רב ספון בחלקה הזאת, וישאו ק"ו בעצמם: אם המלמדים הקטנים כך, הגדולים על אחת כמה וכמה, הנה הונם יעלה לאלפים ולרבבות! אשרי האיש אשר נפל לו חבל בנעימים להיות מלמד בקהילתנו, והתולדה הרעה היוצאת לנו מזה היא, כי כמה מאחינו בני אומנתנו ילידי העיר הזאת גוועים ברעב ואין להם אף מזון סעודה אחת במלוא מובן המלה, כי זה כלל גדול בקהילתנו: וישן מפני חדש תוציאו, על כן יבכרו את החדשים מקרוב באו, על אלה הזקנים אשר נתישנו בזה, ויתנו את בניהם על ידם, בדמותם כי תורה חדשה הביאו אתם אשר על רגל אחת ילמדוה את בניהם לשימה בפיהם! אוי להם לבריות מעלבונה של תורה! כבוד התורה שפל ומושפל ואין איש שם על לב! מה הוא המלמד בעיני האבות והבנים גם יחד? הוא אך חלאת מין האדם, עצם כפוף ונבזה! אוכל ואינו עושה, וכו' ואיך תוכל להיות התורה חביבה בעיניהם, אם נושאי דגלה בזוים ושפלים המה ומי אשם בדבר הזה, אוי לנו אם נאמר: אנחנו בעצמנו! בנו הקולר תלוי! כי מדרך של עולם, כל איש אשר יאבה לכסות מערומיו, או יחפוץ לתפור לו מנעלים יבקש וידרוש אחר האומן, יבקשנו גם ימצאנו, ואנחנו? אהה! תכסנו כלימתנו, חרפתנו גדולה מנשוא! אנחנו כעניים נחזור על הפתחים. בכובד ראש ובקומה כפופה, בבושת פנים ובחרדת לב נבוא בית איש אשר נשחר שם לטרף, וכאוב מארץ כן תצפצף אימרתנו לפניו לאמר: הבה לי בנים! אוי לאותה בושה! בכל יום ויום בת־קול יוצאה ומכרזת לאמר: המלמדים המה בוזי כבוד התורה ומשפילים לארץ הודה ותפארתה! והתולדה הרעה היוצאת מזה היא, כי נדבר סרה איש ברעהו, כל אחד יהלל את עצמו כי כזאת וכזאת הגדיל לעשות (הה מה רעה ונשחתה המידה הזאת!) ויחלל את כבוד רעהו, כי מה לא יעשה איש בבקשו אוכל לנפשו ולנשות ביתו, הן על פת לחם יפשע גבר!

הדבר הזה אשר נלך בעצמנו לבקש תלמיד בחוה"ח, אם כי בזוי הדבר מאד כאשר הוכחתי לדעת, אך בכל זאת אין לנו עוד הצדקה להעיר על זה, כי כל אחד הן לבו נוקפו וחייו תלויים לו מנגד, כי אם אמנם מאמינים בני מאמינים אנחנו, וכל איש יודע

כי לא בידו יקח לו חלקו, ומזונותיו של אדם קצובות לו, בכל זאת יאבה כל איש לדעת, את אשר קצב לו ד׳ ? לא טובים אנחנו בזה מיתר בני אדם גם לא גרועים מהם, ולא נוכל לצוות על איש כי ישב תחתיו ויחכה עד אשר ישכימו האבות לפתחו, אך כמה מן הכעור והמגונה יש בדבר, אם נמצאים בינינו הדיוטים קופצים בראש, המקדימים לחפש אחרי תלמידים בימות החמה — מיום הפורים, ובימות הגשמים — מראש חדש אלול, ובהשמע קול השופר במחנה ישראל יקראו דרור לנפשם ולרגש הבושה הטבוע בלב כל איש וימהרו לחפש תלמידים ולסכסך איש ברעהו, והתולדה הרעה היוצאת לנו מזה היא: כי המלמד והתלמיד שניהם יחדיו יסירו את לבם מן הלימודים, הנה המלמד יבקש לו תלמידים חדשים והתלמיד גם הוא מצדו לא ישקוט ולא ינוח, ויבקש לו מלמד חדש גם ימהר למצוא, ואל תורת מלמדו זה לא ישים עוד לב כי במלמד החדש כל מעינו, ובכך הלמוד הולך ונהרס עד היסוד בו, ותורה מה תהא עליה ?

אגוסטאוו שנת התרנ״ב (מעזבונו)

תלמידי ה„תלמוד תורה״

בדרך לציון

לתולדות חיבת ציון והציונות באוגוסטוב

מאת **מ. צינוביץ**

ראשיתה של תנועת „חיבת ציון" באוגוסטוב היא בשנות השמונים הראשונות במאה שעברה, לאחר הפרוגרומים באוקראינה וברוסיה הדרומית. מתנועה של יחידים התפתח סניף מגובש, שתפש מקום נכבד, ברבות הימים, במסגרת הועד האודיסאי לתמיכת יהודי סוריה וארץ־ישראל.

בראש חובבי ציון באוגוסטוב בשנות השמונים התשעים עמדו: הלמדן ר' דוד מרדכי מרקוס, האחים שבתי וצבי רוזנטל, גרשון מינץ, ראובן רוטנברג, משה ארבשטיין, אייזיק אלבלינגר, אפרים פריידברג, הסופר העברי ישראל זאב שפרלינג, לייב גליקשטיין (שעלה אחר־כך לארץ־ישראל), שלמה — בנו של הגאון האב"ד דמתא, ר' משה יצחק הלוי סגל. שמותיהם של הנ"ל מופיעים תמיד ברשימות התורמים והמתרימים לצרכי ההתיישבות החדשה בארץ־ישראל, הן בתרומות חבר חדשיות והן במגביות מיוחדות לפעולות שונות. סניף זה של חובבי ציון היווה את הבסיס להסתדרות הציונית בעיר זו, עם הופעת הציונות המדינית.

הפעולה הפומבית הראשונה של „חובבי ציון" באוגוסטוב היוותה חגיגתם, בשנת תרמ"ה, לציון מאה שנה להולדתו של משה מונטיפיורי, שהוחגה ברוב פאר. על חגיגה זו, שאף האב"ד דמתא הג"ר כתריאל אהרון נאטאן הראה לה פנים מסבירות, מוצאים אנו בשבועון העברי „המגיד" (משנת 1884, מס' 48) את הפרטים דלהלן:

„אוגוסטוב. רוסיש־פאלן, חשון תרמ"ה. בין קהילות אחינו בני ישראל, אשר לקחו חלק בחגיגת היובל־משנה לאדוננו פאר אומתנו השר הצדיק ר' משה מונטיפיורי ליום מלאות לו מאה שנה לחייו — תחשב גם קהילתנו הנכבדה. בהתאסף אנשי עדתנו מקטן ועד גדול לעת המנחה לבית־הכנסת הגדול לשפוך שיח לשוכן מרומים בעד אריכת חיי השר הצדיק יחיה. אחרי אשר התפלל הש"ץ התפילה שחיבר הרה"ג מהר"ן אדלר הי"ו* והעם ענו פסוק אחר פסוק, עלה הרה"ג אב"ד דקהילתנו ופתח דרשתו במלים: „ישמח משה במתנת חלקו, כי עבד נאמן קראת לו", יען כי זה האיש משה עבד נאמן הוא לה' ולתורתו ובמצוותיו חפץ מאד. „כליל תפארת בראשו נתת לו". כי בין שרים ייחד כבודו ולפני מלכים ושרים התייצב ויוציא כאור נוגה צדקת אחינו בני עמו העשוקים ורצוצים על לא חמס בכפיהם.

* הרב ד"ר נתן אדלר — הרב הכולל של יהודי אנגליה.

כן הזכיר הרב נסיעותיו הרבות, איך שם נפשו בכפו לעבור ארחות ימים ומקומות ציה ושממה, למען הצל אחינו בני ישראל הנתונים פה ושם בצרה ובמצוקה, ועל כולם עשה שם ירושלים עיר־הקודש לנגדו תמיד וכל בה חיי רוחו, וייסע שבע פעמים לירושלים".

כותב הקורספונדנציה „אצבע" (ישראל זאב שפרלינג) מוסיף כי

„דברי הרב מצאו חן בעיני כל הנאספים לחגיגה הזאת ונכנסו אל לבם והלכו לבתיהם שמחים וטובי לב, על כל הטוב אשר עשה ה' עמנו להחיות לנו את השר משה יחיה כהיום הזה לשם ולתהילה.

למחרת החגיגה, בעצם יום הולדת השר הנ"ל, נערך הסיום הגדול לחברת ש"ס לכבוד השר. לאחר הסיום יסדו נכבדי העיר „אגודת חובבי ציון". ובאו על החתום רבים וכן שלימים לתת מעת לעת נדבות הגונות, תמידין כסדרן. אמרו ועשו: הרימו נדבות לקרן־קיימת ודמי חודש לתמיכת עובדי אדמת אה"ק ומדי יום ביומו יתרבו החברים ויתנו ידם למעשה הצדקה בנדבות כסף".

עלייתי לארץ

מאת **עקיבא גליקשטיין**

בשנים 1900—1901 שרתי בצבא הרוסי בתור „מתנדב". התנדבתי בגיל 18 בהתאם לרצונו של אבי, שהנני מעריצו עד היום הזה. אבי היה בדעה, שאם אנו, היהודים, רוצים

בצבא עמד לרשותי חייל־משרת „צרמיס" מהמיעוטים שבפלך קאַזאַן; הוא התנצר בהשפעת מיסיונרים רוסיים, לפני כן היה בודיסט. פרימיטיבי היה, דיבר רוסית איומה, היה מלוכלך. מימיו לא ראה מגבת או מפית. צריך הייתי ללמדו לרחוץ כלים. כשהביא לי בפעם הראשונה את הארוחה מהמטבח, היו המרק והדיסה בכלי, אבל את הבשר הוציא מכיס מעילו המלוכלך. נזפתי בו והענקתי לו במתנה את הבשר.

במשך הזמן למד הלכות נקיון. היה מסור מאוד, כי לשרת אצל מתנדב יהודי, היתה זו זכות: כמעט לא עשה ולא כלום, לא התאמן, לא קיבל סטירות לחי; הכלכלה היתה טובה, וגם קיבל רובל משכורת. כשהייתי שולח אותו לבית הורי — היה חוזר בגילופין והיה מספר בשפה שלו, שסוף סוף למדתי להבין: „אמך מוז|יק (איכר, גבר) טוב. נתן לי כוס גדולה וודקה, אוכל אַיאַי טוב, אמר, תשגיח על „מלצ׳יק" (ילד) שלי, שלא יתקרר, נתן לי גם 20 קופיקעס, בחיי".

זכויות, עלינו לקבל על עצמנו כל החובות. „אני רוצה להראות לגויים — היה אומר — שגם יהודי יכול להיות חייל טוב, אמיץ לב". ל„מתנדב" היו זכויות, שלא היו לחייל

רגיל. הוא היה פטור מעבודת שירות במטבח; אי אפשר היה להטיל עליו ניקוי החצר או לחטוב עצים וכו׳; מתנדב, אפילו יהודי, רשאי היה להצטרף לבית ספר לקצינים; בקסרקטין היה גר בחדר עם עוד חבר; לרשותו עמד משרת־חייל; מתנדב היה לובש, בשעות חופשתו, מדים מפוארים, שהיה תופר ע״ח אבא, דומים לאלה של קצין. כל הזכויות הללו לא היו מבוססות על חוק, אלא על מנהג. ה„מתנדב״ חייב היה להיות בעל השכלה תיכונית, בריא בגופו ובעל הופעה נאה. היתרון העיקרי היה בזה, שהמתנדב מותר היה לו לבחור את מקום שרותו, לא כן — המגויים. היינו מאושרים, הורי ואני, שנתקבלתי לגדוד הרגלים שחנה באוגוסטוב. הקצין הממונה עלי, היה גרמני־רוסי, בוגר אוניברסיטה, איש משכיל; כמעט לא היה מבקר במועדון, בו היו הקצינים משתכרים עד אבוד החושים. רווק היה ואהב לקרוא ספרי מדע בגרמנית ובצרפתית. רשלן בלבושו, היה דומה לבחור ישיבה. הוא אהב אותי. היה מזמין אותי לביתו לכוס תה, ומשוחח אתי על כל מיני נושאים, ואפילו — על ציונות, השנואה על השלטונות. בפסח היה אבא שולח לו בקבוקי יין „כרמל״ מראשון לציון ומצות. ה„פלדפבל״ (רב־סמל) היה רווק כבן 45; ליטאי, ששרת כ־25 שנים בצבא. לפדפבל היתה יותר השפעה מאשר למפקד הפלוגה; הוא ידע כל חייל, ומפניו אי־אפשר היה להסתיר דבר; הוא היה בעל השכלה עממית, בזמן שרובו המכריע של העם הרוסי, לא ידעו קרוא וכתוב. היחס אלי היה, איפוא, מצוין. אבי התגאה בי, לא כן — אמי. היא היתה נאנחת ודואגת פן יבולע לי. אבי — הבטיח לי נסיעה לארץ ישראל אם אסיים את שרותי בצבא בלי להסתבך בצרות. שמחתי מאוד, אף על פי שלא הייתי אז ציוני.

בארץ־ישראל גרו שתי אחיותי: רבקה, רעיתו של ד״ר יפה ואסתר, — רעיתו של חיים מרגלית־קלבריסקי. אבי היה מ„חובבי ציון״ ונשיא האגודה בעיר. כל שבת היו מתאספים בביתנו חובבי ציון המעטים. היו קוראים מאמרים מ„המליץ״ ומ„הצפירה״ ועוד, אבי היה מנדב בשבת ובחג, בבית הכנסת, לועד של „חובבי ציון״ באודיסה. לא פעם ראיתי, שזקנים אדוקים היו תוקעים אצבע במצחם לאות, כי אבי לא שפוי, אם הוא מאמין בשיבת ציון לפני בוא המשיח. סו״ס סיימתי את שרותי בצבא והחלו ההכנות לנסיעתי ארצה. אבי גייס בעלי מלאכה כדי להתקין בשבילי שתי מזוודות מעץ. אבי היה מתהלך שמח וטוב לב, והיה מזמזם את הניגון של „במקום שם ארזים״. אמי היתה בוכה ואומרת: „לא די שיש לי 2 בנות באי״י השוממה הזאת, רוצה הוא לשלוח לשם גם את בן הזקונים. מה יש להם שם, בא״י? שומן אווזים — אין, ריבה — אין, קדחת — ישנה, אוכלים עשב כמו בהמות, לב של אב!״ אבי היה מצטחק והיה משיב: „טפשה, ארץ־ישראל — ארץ זבת חלב ודבש, אלא מה? הערבים קלקלו אותה. הארץ מחכה לנו, כמו שאנחנו מחכים לה. ואם בעזרת השם אתפטר מהעסקים השנואים עלי, מהקוזקים שגרים בבתים שלנו, ומכל שונאי ישראל, שסוחטים שוחד מהיהודים, — נעלה שנינו ארצה ושם נסיים את חיינו. ועוד משאלה לי שבננו זה ישא את אשתו בירושלים״. ואמנם משאלותיו נתמלאו; לאחר שנים אחדות, בשנת 1907, עמדה חופתי במלון קמיניץ בירושלים, ושני הזקנים ישנים את שנתם הנצחית בבית הקברות בזכרון יעקב. מזוודות העץ הוכנו בינתיים, ונוסף עליהן — ארגז בגודל מטר על מטר. לארגז הזה הכניסה אמא עשרות קופסאות ריבה, מרקחת, ושומן אוזים. הארגז הזה השביעני

מרורים לרוב. רק הגענו לקושטא, סמירנה, סלוניקי, והשמש החלה לחמם, — החלו כל הקופסאות להזרים נוזלים בצבעים שונים.

כשהגעתי לאודיסה התאכסנתי בבית הסופר בן־עמי, שהיה גיסו של גיסי הד״ר יפה. בן־עמי זה רבולוציונר היה, ושנא את שלטון הצאר בכל לבו ונפשו. היה לו כינוי „חיבה״ לשלטון הזה: „עטו סבולוץ׳״. שאלתי אותו מה עלי לעשות בכדי ש„עטו סוולוץ״ ירשה לי לעזוב את רוסיה? הוא ענה לי שאולי אפשר יהיה להשיג ויזה תורכית, ואם לא — עלי לקנות כרטיס נסיעה הלוך ושוב. ו„אל תשכח — הוא הוסיף — כי ביפו נמצא ד״ר יפה, שהוא בעל השפעה גדולה הודות לבקשיש שהוא מפזר. ובנוגע לכרטיס חזרה, — ודאי יימצא בארץ יהודי, שאשתו ממררת לו את החיים מפני שאין שם ריבה, שומן אווזים, תיאטרון וכו׳, הוא יקנה ממך את הכרטיס״. עשיתי כדבריו, ועליתי, על האניה. השתכנתי במחלקה השלישית, כי לא היתה רביעית.

כל החבילות סביבי, ובמרכז — הארגז הידוע, שעליו אני יושב „כמלך בגדוד״. פתאום, אוי ואבוי לי, צץ, כמו מתחת לאדמה, ז׳נדרם רוסי. רגליו — כרגליו של היפופוטם, נעול מגפים נוצצים, על המגפים גלגלי ניקל מצלצלים, מדיו כחולים, על ראשו „ירמולקה״ כחולה עם „פיפציק״ לבן. חיטט בדרכון, וכשלא מצא ויזה תורכית, הזמינני אחר כבוד ללכת אתו. במשרד הז׳נדרמריה פסק הקצין שהצדק אתי! „אם הטורקים לא יתנו לו לרדת מהאניה — אמר — הוא יחזור באותה האניה, הלא יש לו כרטיס חזרה״. הז׳נדרם הפך מיד עורו, נהיה רך כחמאה ומתוק מדבש, ליוה אותי בכבוד חזרה אל האניה, הביא אותי לרב החובל, הצדיע לפניו, הציגני בתור בן אחותו, וביקשו בהכנעה לתת לי מקום בתא, אם אפשר. רב החובל הבטיח למלא בקשתו לאחר שהאניה תצא מהנמל. הזמנתי את „דודי״ למזנון, ולאחר שתיית כוס בירה נפרד ממני בחיבוקים ובנשיקות. האניה החלה לשרוק, לגהק ולפהק, כמנהגה של כל אניה, והפליגה לים. התרחצתי, הסתרקתי וחזרתי לרב החובל, שקיבלני בסבר פנים יפות; הוא קרא לראש המלחים, כבן 60, טפוס של זאב ים, והורה לו לשכנני בתא. ה„בוצמן״ קרא לחצי תריסר מלחים שלקחו את החבילות שלי, והכניסו אותי עם כל הכבודה לתוך תא, בו בליתי 14 יום. היינו נוסעים רק שעות אחדות בלילה. בימים, היתה האניה נכנסת לנמלים בדרך והיו מפרקים ממנה, או מעמיסים עליה, סחורות. עד הגיעי ליפו ביקרתי בקושטא, סמירנה, סלוניקי, טריפולי של לוב, ובבירות. את הערבים הייתי מבלה באניה בחברת הצליינים הרוסים שנסעו לבקר במקומות הקדושים לנצרות. התרשמתי מאוד מאהבתם הגדולה לארץ הקדושה. הייתי נפגש עם ה„בוצמן״, שהיה מספר על הימים שטרם היו אניות קיטור. בן 15 היה כשהחל לעבוד, בתור תלמיד על אנית מפרשים. „מה הקפיטנים של היום יודעים? — היה אומר — מעמידים לרשותם אניה מצוידת במכונת קיטור ושאר המכשירים, והם מואילים לנסוע בטובם לטייל. הקפיטן של אנית מיפרשים היה גבור, בן חיל. את המיפרש צריך לאהוב, צריך לדעת באיזה זוית להעמידו, אחרת תטבע עם כל הצוות״. איש חביב היה; היה שותה 12 בקבוקים בירה בבת אחת, כמו כלום. כשהגענו לביירות עלה על האניה צעיר לבוש אירופית אולם חבוש „פס״ אדום; היה זה סטודנט יהודי לרפואה מאוניברסיטת ביירות, רוזנפלד שמו. הוא מסר לי מכתב מאת גיסי הד״ר יפה מיפו, שבו הוא כותב שמר רוזנפלד יראה לי בטובו

את בירת הלבנון. לפנות ערב חזרתי אל האניה. בלילה נדדה שנתי, כי למחרת בבוקר השכם עמדנו להגיע ליפו. הנה סו״ס — חלמתי בהקיץ — אראה את הארץ הידועה לי מהתנ״ך, אראה את מושבות הברון, ואת אלה של חובבי־ציון; אראה את ירושלים, עיר הקודש; את הכותל המערבי, יד אבשלום, הר הזיתים, את אבן השתיה שעליה למדתי בחדר; אראה ערבים, בני גזענו, ששפתם דומה ללשון הקודש; אראה את יקבי זכרון יעקב וראשון לציון, שאת יינם שתיתי בחגים ובמועדים; אראה כרמים שעליהם מדובר בשיר השירים; אראה גם את 2 אחיותי ובעליהן וילדיהן. בעלה של האחת — רופא ידוע ביפו, ד״ר הלל יפה; בא כח הועד האודסאי של חובבי ציון; איש שעל מעשיו אפשר היה לקרוא הרבה במכתבים מהארץ שפורסמו ב„המליץ״ וב„הצפירה״. גיסי השני — חיים מרגלית — קלבריסקי, יושב בסג׳רה, בין נצרת וטבריה, בונה מושבות בגליל התחתון מטעם הנדיב הידוע. בהיותו ארוס של אחותי, בעירנו אוגוסטוב, ואני אז בגיל בר־מצווה, שמע שאני מחבב סוסים, וכי יודע אני לרכב כמו קוזק. אז הבטיח לי, שאם אעלה ארצה הוא יעמיד לרשותי סוסה ערבית אצילה, ובדוי — בתור מורה דרך שבעזרתו אעבור את הארץ מדן ועד באר-שבע.

השעה היא 3 לפנות בוקר. הייתי יהודי יחיד באניה, הלב עבר על גדותיו ואין עם מי להתחלק בשמחה. הצליינים התעוררו משנתם, והחלו לארוז את חפציהם. הכומר שלהם, רוסי בור ועם הארץ, תלה את הצלב הגדול על חזהו, ואומר אלי: „בעוד שעות אחדות נדרוך על האדמה הקדושה; יקבלו אותנו נזירים וכמרים וישלחו אותנו לירושלים, העיר הקדושה, בה קבור בן האלוהים, שהז׳ידים הארורים הוציאוהו להורג״. עניתי לו: „בטיושקא (אבי), אתה כנראה שכחת שגם אני ז׳יד״. הוא הסמיק ואמר: „אתה לא ז׳יד, אתה עברעי. אני אפילו אוהב את ה„עברעיים״.

השעה היא 5 לפנות בוקר. הגיעה סירה נהוגה בידי ערבים. מלח האניה הוריד חבל עבה וערבי גוץ טיפס עליו כמו חתול. בעלותו על הספון צעק הערבי בקול גדול: „חוג׳ה לינשטיין, חוג׳ה לינשטיין״! הבינותי שהוא מחפש אותי. ניגשתי אליו והוא הוציא מן התרבוש מכתב מגיסי, הד״ר יפה. גיסי כתב שהמוכ״ז, עלי חמיס, הוא ידידו ואוהב יהודים, וגם השליט הבלתי מוכתר של נמל יפו. בלי כל חשש עלי למסור לו את חפצי. עלי ואנשיו לקחו את החפצים שלי, וכעבור שעה קלה הופיע גיסי. התנשקנו, שאלתי לשלום אחיותי, ילדיהם וכו׳. בשעת השיחה תפס אותי ערבי, זרק אותי לזרועותיו של השני, וזה לזרועות השלישי, ולפני שהספקתי לצעוק „הצילו״ כבר הייתי למטה בסירה. גיסי ירד במדרגות הסולם והתישב על ידי. מלחי הסירה עבדו במרץ במשוטים, ואני מיסכן התחלתי, במחילה, להקיא; שכבתי על רצפת הסירה וחששתי שלא אגיע חי לרציף. ברציף עמדו שני פקידים ערבים עלובים. שמתי לב שאחד מהם נעל נעל אחת רגילה, והשניה — נעל גומי. הפקיד השני היה יחף. אחד הפקידים ביקש את דרכוני, גיסי הזהירני לפני כן, שאין לתת את הדרכון, מחשש שיקחוהו וימכרוהו למרבה במחיר. ליתר בטחון הכניס את דרכוני לכיסו. עלי חמיס, בשמעו את המלה „פס״ (דרכון) יוצאת מפי הפקיד שאג: „השתגעת? פס אתה דורש? אינך יודע, מי הבא? הרי זה גיסו של חכים יפה, שהוא חשוב מהקימקם (מושל) משאללה!״ (בלי עין הרע)). הפקיד הבין שעלי

אחראי בעד הבקשיש ושיחרר אותי. נכנסנו לאולם חצי אפל, בלי רצפה, באמצע החדר בור מלא מי גשם, שנכנסו דרך הגג הדולף. ע״י שולחן ארוך עמדו שני ברנשים, דומים לקודמים, — פקידי מכס. אחד מהם הורה לפתוח את החבילות, אבל עלי צעק, שאין שכל בקודקודים, הם מבקשים לבדוק חפציו של יפה, תוך כדי כך צעק לסבלים: „החוצה, כלבים, עם החפצים". הסבלים נשאו את החפצים ואנחנו הלכנו אחריהם ברגל כברת ארץ הגונה, דרך שוק ערבי מלוכלך, עד שהגענו לכביש. שם חכתה לנו עגלה רתומה לשני סוסים עלובים, שאחד מהם היה נגוע אקזמה על הגב. הקפיץ של המרכבה היה שבור וקשור בחבל. העגלון לבש בגדים בלויים. לאט לאט הוא הביא אותנו לדירת גיסי בנוה שלום. בסימטה עמדו שני בתים שוים במראיהם. הם היו שייכים לערבי ממוצא כושי, אבו חדרה שמו, סוחר מצליח. בבית אחד גר ד״ר יפה עם משפחתו, ובבית השני — אמו ואחותו רוזה, שהיתה מנהלת בית הספר „אליאנס" ביפו. היא היתה הראשונה, שלאחר מאבק קשה עם ההנהלה הראשית בפריז ובעזרתו של המורה יהודה גרזובסקי ז״ל, הנהיגה את העברית כשפת הלימודים בבית הספר של ה„אליאנס" במקומה של הצרפתית. הבית, שבו גרה אחותי היה בנוי בטוב-טעם ערבי. בכניסה — 2 עמודי שיש עגולים, שהובאו מאיטליה, כל הרצפות מכוסות שיש לבן איטלקי עם פסי שיש שחור. הלבן (סלון ענק) היה מחולק ע״י קיר מקושט עם עמודי שיש לבן. החדרים היו בערך 5 מטר הגובה. המטבח היה בחצר, בבנין מיוחד. מים היו שואבים מבאר, שהיתה בחצר, עליה היה תלוי גלגל עם חבל ודלי. מובן, שלא היה זכר לאור חשמל. בכל הארץ לא היה אף בית חרושת לקרח. מים היו מחזיקים בג׳רות (כדי חרס) גדולות וקטנות. היו עוטפים אותן בבד, שהיו מרטיבים אותו מזמן לזמן, וכך היו שומרים על קרירות המים בפנים.

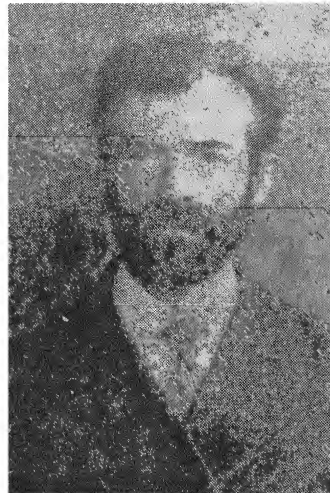
את אחותי זו ראיתי רק לפני שנה בערך, כשהיא באה עם בנה הבכור, בן שנה, לבקור באוגוסטוב. שמחתי לראות שוב את אחותי האהובה עלי ואת 2 ילדיה. ישבנו לאכול ארוחת צהרים. הגישו לשולחן מאכלים, שרובם טעמתי פעם ראשונה בחיי: חצילים, זיתים, קוסה ועגבניות. אחותי הסבירה לי, שהאקלים בארץ שונה מאהקלים ברוסיה. בארץ חם, ולכן יש להרבות באכילת ירקות ופירות ולהמעיט במאכלי בשר. אכלתי אמנם הכל, אבל בלי רצון. אותו זמן קטפו תפוחי הזהב. יפו כולה היתה טבועה בפרדסים. השקו אז את העצים בצורה פרימיטיבית; גמל או סוס היה מסובב גלגל, שהעלה מהבאר ארגזים מלאי מים. מהארגזים נשפכו המים לתעלות השקאה. אבל היו גם פרדסים, שהמים הועלו ע״י מוטורים ומשאבות. לד״ר יפה היה ידיד, סלים סלחי, בן למשפחה מוסלמית מיוחסת ועשירה (ביפו ישנו שוק סלחי). היה זה צעיר שתום עין, שידע קצת יידיש ואהב מאד לבקר בבתי היהודים הידועים, והיה מתפאר על כך בפני חבריו. אתו הייתי מטייל הרבה בפרדסים, ובולע עשרות תפוחי זהב עסיסיים. ביפו הייתי רק חודש ימים. יפו זו היתה אז למעשה כפר גדול, שבמרכזו עמד מסגד עם מגדל קצת עקום. שלוש פעמים ביום היה עולה על המגדל ה„מואזין" (החזן), ובקולו המונוטוני היה קורא את המאמינים לתפילה. לא העליתי אז בדמיוני שאזכה לחיות במדינה יהודית. עזבתי את יפו ונסעתי לבקר את אחותי הגדולה ממנה, אשת חיים מרגלית-קלבריסקי, בחוות סג׳רה, בין נצרת וטבריה. שכרתי דיליז׳נס בששים

פרנק, סכום עצום בימים ההם. יצאנו מיפו בבוקר השכם. רק יצאנו, החל לרדת גשם חזק. אי־אפשר היה לראות לא כביש ולא דרך. אגב אז, בימי הטורקים, היו הכבישים כל כך גרועים, שהיו מעדיפים לנסוע על הקרקע בצידי הכביש. הקבלן חייב היה לחלק שוחד לפקידי ממשלה שונים; הוא השאיר, כמובן, רווח הגון לעצמו, — לא נשאר, איפוא, כסף לסלילת הכביש. היה זה מעשה נועז בימים ההם לצאת מיפו כשאין כביש, והדרך הפכה לביצה. קבענו את הכיוון לפי הכוכבים והשמש. מזמן לזמן היתה העגלה שוקעת בבוץ ואז, כמו שהיו מתלוצצים העגלונים, לא היה דרוש כח לעגלון, אלא שכל לזחול תחת העגלה, להעמיסה על הגב כדי לעזור לסוסים העייפים להוציאה מהבוץ. שלושה ימים נסענו מיפו עד קקון. שם נתקעה העגלה בבור. לנו בחן (מין מלון שבו ישנו אנשים, פרדות, סוסים, גמלים ופשפשים יחד). למחרת הצלחנו, בעזרת פלחים מק״ק קקון תמורת בקשיש הגון, להוציא את העגלה מהבור. לפנות ערב באנו לחדרה, ולמחרת לפנות ערב הגענו לחיפה. עייפים ורצוצים ישבנו אני ואברהמ׳קה העגלון ע״י שולחן במלון ואני אמרתי לו, אחרי ששתינו בקבוק גדול קוניאק: „אברהמ׳לה! אל תתעצב, שים את ראשך העייף על כתפי, כך בונים מולדת לעמנו המפוזר ומפורד בין העמים. יבוא יום ויזכרו אותנו החלוצים הראשונים, שהניחו את היסוד למדינת היהודים, עליה חולם היהודי היפה בעל העינים החולמות והזקן השמי הנהדר, ד״ר הרצל״. למחרת מצאתי דיליז׳נס גרמני שנסע לנצרת. עיירה קטנה, בה גר לפני אלפיים שנה יוסף הנגר עם אשתו מרים ובנם ישו. למחרת שכרתי סוס אצל ערבי נוצרי, נסרללה שמו. אני רכבתי על הסוס, ולפני הלך נער ערבי יחף להראותני את הדרך. בסג׳רה מצאתי בית גדול, בקומה התחתונה היו אורווה לסוסים ומקום לפרות. בקומה העליונה — חדרים רבים למשכן הפועלים. בקרבת המקום גרו משפחות גרים, שגיסי קלוריסקי הביאם ללמד את האיכרים שלנו, הבלתי מנוסים, עבודת האדמה. גיסי לא היה בבית. הוא נסע לביירות על סוס, בלוית שומר ראשו הנאמן, הבדואי חמדי משבט איסבך, להביא סכום כסף גדול במטבעות זהב. הנדיב הידוע היה שולח המחאותיו לביירות, כי בכל הארץ לא היה בנק. את שק העור המלא מטבעות זהב, היה תולה על צואר שומר ראשו, ביודעו שלפי המסורת הבדואית הוא לא יגע בכסף נותן לחמו, ויילחם אם מי שהוא יעז לנגוע בו. בבית היתה אחותי ושתי בנותיה הקטנות: אחת בת שלוש, והשניה בת שנה אחת. עזרו על ידה מבשלת נוצריה מנצרת, משרת מומחה לסידור השולחן ולהגשת האוכל, ומשרתים ערבים נוספים לעבודות המטבח והחצר. השפות המדוברות בבית היו ערבית וצרפתית. באותו בית גר האגרונום קראוזה שהקים את החוה. באותה השנה עבר לנהל את בית הספר החקלאי „מקוה ישראל״. נכמרו רחמי על אחותי היפה שהשתלמה בצרפת, אהבה מוזיקה, אמנות וספרות — על שהסכימה להתיישב במדבר הזה רק מפני שבעלה שאהבה, היה ציוני וחובב ציון עוד לפני הרצל. לארוחת ערב התלבשה אחותי, כאילו היתה בסלון מפואר בפריז. כששאלתיה למה היא מתלבשת כך כשאין אורחים בביתה — הסבירה לי שאם לא תקפיד על לבושה באוירה זו, תהפך לרשלנית ותזדקן בטרם עת. לאחר ימים אחדים חזר גיסי מביירות. שמחנו איש לקראת רעהו. זה היה אותו חיים החולם והמאמין בתחית העם בארצו. המעטים שהאמינו בזה נראו אז כהוזי הזיות.

גיסי נולד בעיירה פשרושלי, הסמוכה לאוגוסטוב. הוא למד בגימנסיה בסובלק. לאחר שסיים את שרותו בצבא הוא השתלם במונפליה שבדרום צרפת באגריקולטורה.

בחופש הגדול הוא בא פעם לבקר בסובלק, זה היה בערך בשנת 1893. אני למדתי ב„חדר" מודרני, אצל רבי דונייגר. ביום ששי אחד שיחקנו בחצר ה„חדר", והנה ניגש אלי בחור בגיל 25 בערך, לבוש יפה, עטור זקנקן קטן, ברך אותי לשלום ושאל ברוסית איפה החדר של מיסיה דונייגר. הכנסתיו לחדרו של הרבי, ואני עם חברי עמדנו על יד הדלת והקשבנו לשיחתם. שמענו שהבחור מספר לרבי על ארץ-ישראל, על ועד של חובבי ציון באודיסה, על הברון רוטשילד, על המושבות פתח־תקוה, ראשון לציון וכו׳. הרבי נהנה, מחייך, מחליק את זקנו האפור. מידי פעם שאל הרבי והבחור משיב שהיהודים בא"י חורשים את האדמה ממש כמו אצלנו, להבדיל, הגויים, והרבי אומר שהגואל הוא הברון מפריז, הנדיב הידוע. כשהבחור יצא, אנו בינתיים ברחנו לחצר, התקרב אלינו, הרים בנימוס את הכובע ואמר ברוסית: „שלום לכם, ילדים, להתראות בארץ־ישראל". זאת היתה פגישתי הראשונה עם האיש, שעתיד היה להיות גיסי.

קבוצת העולים הראשונה

זלמן בז'נט ז"ל

בספר זכרון זה אנו מנציחים את קהילת אוגוסטוב, שהושמדה ע"י הרוצחים הנאצים בשנים תש"א—תש"ב (2—1941). אם יכולים אנו לכתוב ספר זה, הרי זה הודות לתנועה הציונית, שבזכותה עלינו ארצה והגענו עד הלום — לחיות במדינת ישראל הריבונית.

בשנת 1915, במלחמת העולם הראשונה, גורשתי ע"י הצבא הרוסי לפלך וורוניז׳ עם עוד אלפים יהודים. חשדו ביהודים שהם אוהדי הגרמנים. בשנת 1919 חזרתי. עיר הולדתי ליפסק (28 ויורסט מאוגוסטוב), נשרפה ונחרבה במלחמה. עברתי, איפוא, לגור בעיר המחוז אוגוסטוב. מצאתי שם יהודים טובים, אנשים העוסקים בצרכי צבור באמונה, בועד הקהילה ובמוסדות אחרים. זוכר אני את ד. סלוצקי, אלכסנדרוביץ דוד־אריה, האחים אלנבוגן, מ. וולמיר ועוד. פעולתם העיקרית היתה הגשת עזרה וסעד לזקוקים: עזרה כספית ורפואית, עצים להסקה בחורף, חלוקת מזון לתלמידי בתי הספר (את המזון קיבלו מה„ג'וינט") וכדומה. ברם, לא מצאתי אנשים

שעסקו בפעולה ציונית, אם כי רוב יהודי אוגוסטוב היו נאמני וחובבי ציון. באותה שנה יסדנו, בעזרת המורים ראובן לוין וד. בויארסקי אגודה ציונית. עסקני ועד הקהילה הצטרפו גם הם ליוזמתנו. נפתח מועדון בבית פיינשטיין והחלה פעולה מסועפת בשטחי ההסברה, התרבות ואיסוף כספים לק.ק.ל. גם חלק מהנוער נירתם לפעולה. בל״ג בעומר תר״פ, 1920 קיימנו עצרת עם בבית הכנסת לטובת „קרן הגאולה״. נאם והלהיב את הקהל המטיף נתן מיליקובסקי ז״ל. רבים תרמו. נשים התפרקו מתכשיטיהן ומסרום לטובת הקרן.

קבוצת העולים הראשונה — שנת תר״פ—1920
יושבים מימין לשמאל: יהודה לויטה ז״ל, בנימין אפרתי, ראובן לוי, נח ורהפטיג.
עומדים: מנדל ליברנט (חזר לאוגוסטוב), אריה רוטשטיין, נח בורוביץ.
שוכב: יצחק בז׳נט.

עם התקבל הידיעה על מות טרומפלדור וחבריו בתל-חי, התארגנה קבוצה ראשונה לעלות לארץ-ישראל. בסיון תר״פ, 1920, עזבנו את אוגוסטוב, ובתמוז הגענו לארץ-ישראל. בקבוצה הראשונה עלו: ר׳ זלמן בז׳נט ז״ל ויבל״א בנו יצחק, לויטה יהודה ז״ל, רבינוביץ טוביה ז״ל, ויבל״א בורוביץ נח, ורהפטיג נח, ליברנט מנדל (ירד לגולה), רוטשטיין אריה, ואפרתי בנימין. כעבור זמן קצר עלה ראובן לוי ז״ל. אחרינו באו עוד חלוצים. במרוצת השנים הצטרפו הורים, אחים ואחיות, עד שהגענו למחנה של כ־200 משפחות יוצאי אוגוסטוב.

אם נצרף אליהם את הדור השני והשלישי, שנולדו בארץ — יהיה מספרנו כאלפיים נפש. כן ירבו.

זכינו ונתגשמה שאיפתנו לעלות לארץ־ישראל, לבנותה ולהפריח את שממתה. מתאבלים אנו על אלה שלא זכו. ספר זה ישמש להם מצבת עד. הוא גם יזכיר לבנינו, לנכדינו ולדורות הבאים את העסקנים הנאמנים, שטיפחו את התנועה הציונית על כל גווניה, שהודות להם ניצלו אבותיהם מהשמדה וזכו לעזור בהקמת מדינת ישראל.

בנימין אפרתי

תמוז תשכ״ג

לתולדות „החלוץ" באוגוסטוב

מאת ד״ר נחמיה אלוני

התנועה הפעילה ביותר באוגוסטוב אחרי מלחמת העולם הראשונה היתה הסתדרות „החלוץ"; זו התנועה הציונית המעשית בעלת המטרה הברורה: לעלות ארצה ולהשתתף בבנין המולדת בדרך ההגשמה העצמית. היא נוסדה בשנת תרפ״ד והתקיימה עד שנת תרצ״ט, שנת פרוץ מלחמת העולם השניה, כיבוש פולין על־ידי קלגסי היטלר והשמדת יהודי פולין על־ידי הרוצחים הנאצים. מאמר זה נכתב בשנת תשכ״ה בירושלים, לאחר שארכיון „החלוץ" הושמד יחד עם בני העיר. נשארו איפוא רק הזכרונות המשמשים מקור לדברים הבאים.

אוגוסטוב, שמספר אוכלוסיה הגיע לרבבה, היתה עיר יהודית — ליטאית טיפוסית. היתה זו עיר מחוז שחלשה על עיירות וכפרים מסביב לה. מבחינה פוליטית היתה שייכת לפולין, ואילו מבחינה חברתית ותרבותית היתה שייכת ליהדות הליטאית. היתה זו יהדות רבנית, שלא ידעה את תנועת החסידות. היידיש הליטאית היתה לשון הדיבור, ומנהגיה היו מנהגי הישוב היהודי בבלז ובטילז, בקובנה ובווילנה. הערים הגדולות הסמוכות לה היו סובאלק וגרודנו; מחוברת היתה לשתיהן ברכבת שנסעה פעם אחת ליום בכל כיוון. תחנת הרכבת נמצאת קילומטרים אחדים מחוץ לעיר וכרכרות רתומות לסוסים היו מוליכות את הנוסעים בבוקר מהרכבת העירה, ובערב — מהעיר לרכבת בקו גרודנו, ביאליסטוק ווארשה, בירת פולין. זו היתה תנועת הנוסעים העיקרית, ואילו התנועה בבוקר לסובאלק, ובערב — מסובאלק — היתה תנועת הנוסעים המשנית.

תושבי העיר היו ברובם המכריע יהודים והם קבעו את האופי היהודי של העיר. בשבתות ובמועדים שבתה העיר כולה, ואילו בימות החול עבדה העיר כולה. והיה

הישוב היהודי באוגוסטוב בעל ותק ובעל צורה. הקהל וראשי הקהל ופרנסיו וקציניו — ותיקים ומנוסים. היו רב ודיין ומוסדות צדקה, בית־כנסת מרכזי גדול ובית־מדרש מרכזי, ונוספו עליהם בתי־כנסת קטנים ו„קלויזים" למיניהם. מוסדות הלימוד היו ה„חדר" ולימוד התלמוד בבית־המדרש. נדמה היה, כי השכבה הקטנה של הסוחרים העשירים היו עשירים מדורי דורות, והשכבה הקטנה של העניים היו עניים מבני „הערב רב", שנתלוו לבני ישראל בצאתם ממצרים. החייטים, הכובענים, הסנדלרים, הנפחים, הנגרים, הסבלים ובעלי העגלה — מקצועם עבר בירושה מדור לדור. רובם של יהודי העיר השתייכו למעמד הבינוני.

חברי „החלוץ"

שורה ראשונה מימין לשמאל: ... ז. לייזרובסקי, ג. פרויגד, ד. פרייצייט, ג. לוזובסקי, י. פיוורסקי, ... א. שומסקי.

שורה שנייה: ד. סטוליאר, מ. שרייבמן, י. סטרוזינסקי, יחזקאל שרמן ג. אלוני, ראטנר, מ. וולמיר.

שורה שלישית: בז'נט, הרצל ... ב. עבריה, ל. סטביסקובסקי, מ. חלופיצקי, ע. מינץ, ה. שטיין.

שורה רביעית: יצחק שרמן, ... מ. מריאמפולסקי, ט. בידק, ת. פרידמן, ..

יסודות החברה והמנהגים נזדעזעו על־ידי מלחמת העולם הראשונה. ייסוד מדינת פולין לאחר שחרורה היווה גורם מעורר לתנועת הנוער באוגוסטוב. השחרור והקמת המדינה עוררו את הרגשות הלאומיים גם בלב הנוער היהודי. התפתחה התנועה הציונית וקמה תנועה קומוניסטית, התארגן „הבונד" וגם „צעירי־ציון", „השומר־הצעיר", „השומר

טרומפלדור", וה"יידישער יוגענד בונד" — על יסוד כל אלה נוסדה הסתדרות "החלוץ" באוגוסטוב. הרמה התרבותית המודרנית לא היתה גבוהה. עם שחרור מדינת פולין נוסד בית־ספר עממי פולני. המבקשים להמשיך ללמוד נדדו לבתי־ספר תיכוניים בסובאלק, לודז' וביאליסטוק בפולין; לדרזדן וקניגסברג — בגרמניה. את ההשתלמות המעטה הנוספת רכשו בני הנוער, אחרי גיל ביה"ס העממי, בתנועות הנוער. הצמאון להשכלה היווה אחד הגורמים להתפתחות תנועות הנוער השונות בעיר.

הגורם החשוב ביותר בצמיחת הסתדרות "החלוץ" היה המצב הכלכלי של יהודי פולין בשנים 1923—1925. המיסים הכבדים, שהטילה הממשלה הפולנית על המעמד הבינוני, וביחוד על הסוחרים הזעירים, הרסו את מסחרם ואת מעמדם. בני המעמד

קבוצת חברי "החלוץ" (1924).
שורה ראשונה למעלה (מימין לשמאל): י. רוזנוב, פרייצייט, ד. סטולאר, ל. סטביסקובסקי, פיוורסקי, ... א. בורובסקי.
שורה שנייה: ז. לייזרובסקי, אלתר אלכסנדרוביץ, יחזקאל שרמן, נחמיה לינדה, ישראל סטרוזינסקי, ח. פרידמן. שוכבים: יוסף לינדה, א. זילברשטיין.

הבינוני לא יכלו להמשיך את השכלתם מחוסר אפשרות חמרית, ואף נסגרו בפניהם, ע"י השלטונות האנטישמיים, מוסדות ההשכלה הגבוהה. הנוער היהודי בפולין היה חסר ענין, חסר ייעוד וחסר תעסוקה. רובם חיו חיים משעממים בלא תכלית, וחיפשו מוצא והתפרקות, תעודה וחזון. היו שמצאו פתרון בהתבוללות, טמיעה והתבטלות, בתיקון העולם ומלכות שדי, בקומוניזם והקרבה עצמית למען זרים, ולעומתם — פנו

אחרים לארגונים לאומיים וציוניים, ועל ידם עלו הם לארץ־ישראל לבנותה ולהיבנות בה.

באביב תרפ״ד, בין פורים לחג הפסח, נתכנסה קבוצת צעירים בגיל 17—18 באחד מבתי העיר לשם ייסוד הסתדרות „החלוץ". היו ביניהם: נחמיה אלוני (לינדה), טובהביידאק (כיום בן־דב), עדה מינץ, בריינצה ייבריייסקה (עברייה), ישראל סטרוזינסקי, הינדה שטיין ויחזקאל שרמן.

באסיפה הראשונה נבחר ועד „החלוץ", מורכב מהחברים: נחמיה אלוני (יו״ר), יחזקאל שרמן (סגן יו״ר), ישראל סטרוזינסקי (מזכיר), הינדה שטיין (גזבר), ועוד חבר או חברה שאיני זוכר. המטרה היתה ברורה לכל המשתתפים: עלייה לארץ־ישראל והשתתפות בבנין הארץ כפועלים. לשם זה היתה דרושה הכנה והכשרה, שכללו הכרה

עומדים מימין לשמאל: י. אלוני, י. שרמן, נ. אלוני, ...
יושבים: מ. סטולאר, ... ז. לייזרובסקי, ... צ. גליקשטיין, ... ד. שטיין, ז. קאלשטיין, ...

ציונית־סוציאליסטית, תרבות עברית ורכישת מקצוע. הועד נתקשר עם מרכז „החלוץ" בוורשה וקיבל אישור להקמת הסניף. הועד אירגן שיעורי ערב לעברית וניהל שיחות וחוגים בתורת הציונות. הפעולה התרבותית התבטאה בעיקר בקריאה משותפת של ספרי מנדלי ושלום עליכם, ביאליק ואחד העם, כתבי הרצל ובורוכוב, תולדות הציונות וההתיישבות העובדת.

תוך זמן קצר נצטרפו ל„החלוץ" רבים מבני הנוער בעיר, וביניהם משכבת בעלי המלאכה: מ. מריאמפולסקי — בן נפח, וגדליה פרוינד — בן נגר, שנחשבו בעינינו כמיוחסים, מכיוון שהיו בעלי מקצוע ורגילים בעבודה פיסית. הצעירים, בני 19—22,

קבוצת „בלפוריה" באוגוסטוב

ועד „החלוץ" (1925)

מימין לשמאל: י. לונשל, מ. אוסטרוב, י. שרמן, י. סטרוזינסקי, ל. סטביסקובסקי.

נגריית „החלוץ"
מ. סטולאר, ... יהושע דגני, פיינשטיין.

חלוצים — חוטבי עצים

קבוצת חלוצים בבית החרושת של קילסון
מימין לשמאל: י. ברזילי (גזיס), ... דילון, חוסיצ׳ר, א. קלסון, מאריאמפולסקי.

עמדו תחילה מן הצד, אולם אחרי חדשים אחדים נצטרפו גם אלה להסתדרות „החלוץ", והפכנו לארגון הנוער החשוב ביותר בעיר, שמנה כחמישים־ששים חברים.

קשה יותר היה בעניין ההכשרה המקצועית. דרשנו מהחברים לבחור לעצמם מקצוע פיסי, אולם המקצוע החשוב ביותר היה בעינינו החקלאות, לא יכולנו לעסוק בחקלאות כבדה. חכרנו, איפוא, שני שטחים לשם גידול ירקות. אף נמצא לנו איש מבוגר יודע־חקלאות, ל. סטביסקובסקי, שהצטרף כחבר והסכים להדריך את חברינו בעיבוד שני גני הירק.

הסתדרות „החלוץ" הביאה מהפיכה בעיר והזרימה מושגים חדשים בנוער ואף בין המבוגרים. ההורים ראו בעין טובה את מעשי בניהם ולא היו מוחים; העמידו את בתיהם לפגישות ולכינוסים ואף היו נותנים לילדיהם את הפרוטות הדרושות לתשלום מס החבר.

חברי סניף „החלוץ"

שורה ראשונה למעלה (מימין לשמאל): צ. פפירוביץ, ח. גולדשטיין, י. לבני, מ. לוינזון, י. ... ש. קוריצקי, ד. קפלן, ל. וייסברג, ב. חוסיצ׳ר, ח. ביאלובזצקי.
שורה שנייה: ס. ליפשיץ, י. בלכרסקי, גד זקליקובסקי, שושנה סטרוזינסקי, מ. גוטמן, א. כהן.
שורה שלישית: ר. טשרמן, י. קסטין, א. מורזינסקי, י. גזיס, פניה ברגשטיין, ז. דילון, א. קאהן.

אולם לא בנקל הסכימו, כי יהיו ילדיהם לעובדים ולפועלים, למגדלי ירקות ולחקלאים. כשגדלו הירקות והוטל על חברי „החלוץ" למכרם לבעלי הבתים, לא בנקל נמכרו; היינו נאלצים למכרם במחיר נמוך יותר מאשר דרשו האיכרים הגויים. אבות ואמהות יצאו מבתיהם והסתכלו בהשתוממות איך שבני טובים מוליכים בעגלת יד ירקות למכירה. דיין העיר עזריאל נח זעליג קושילבסקי היה בין הקונים הראשונים. אף רב העיר, הרב

קוסובסקי, שנתמנה לרבנות זה מקרוב והיה מאנשי „האגודה" הכין ארוחת הבוקר מירקות גנינו. עזרה לנו משפחת ייברייסקי, בעלת בית מלון, שהסכימה כי נספק ירקות לבית מלונה. היתה זו משפחה בעלת מסורת ציונית. בתם לאה התכוננה לעלות ארצה יחד עם בחיר לבה יצחק שרמן, ובת שניה, בריינצה, היתה חברה בהסתדרותנו.

חיי הנוער, והחיים הציבוריים בכלל בעיר, נעשו הרבה יותר מעניינים: אסיפות כלליות, הרצאות, מסיבות בכ׳ בתמוז ובי"א באדר, חגיגות ציבוריות בימי החגים; גם הפעולה למען קק"ל, שעסקניה היו המורה לעברית מר ברגשטיין (אביה של פניה ברגשטיין המשוררת), בעל בית המרקחת, מר אורימלנד, ומר פפירוביץ, קיבלה טעם מיוחד ותנופה חדשה; הטיולים של הנוער בשבתות לפנות ערב ביערות והשיט על פני

עומדים מימין לשמאל: פנחס לב, א. וזבוצקי, קנצ׳וק, וו. שיינמר, י. דגני, מ. סטולאר, ר. פיינשטיין.
יושבים: מרדכי שרייבמן, צ. שידלובסקי, ו. וזבוצקי, צ. פפירוביץ, ד.ה. קפלן, א. לוזמן, ז. קאלשטיין.

הנהר ניצקו היה בהם גורם חברתי מלכד. מאז ומעולם לא היה פחד בעירנו מפני „שקצים" זורקי אבנים, והיינו משיבים מלחמת אבנים שע"ה. נוצרו קשרים עם העיירות הקרובות והקטנות; רייגרוד, שטאבין, סוכבוליה, גוניונדז וראצק, ועם הערים הגדולות — סובאלק וגרודנו. החלו לבקר אצלנו מנהיגי „החלוץ"; אליהו דובקין, ב. מניב, פנחס רשיש ואחרים ממרכז „החלוץ" בוורשה, פ. בנדורי ופנחס קוזלובסקי (כיום, השר פנחס ספיר) מהלשכה הגלילית בגרודנו. לאחר זמן בא השליח המיוחד מהא"ץ, יצחק טבנקין ועוד.

בסוף הקיץ של תרפ"ד החריפה בעיית חוסר מקומות להכשרה לחברי „החלוץ".

הוחלט לייסד בית להכשרה גופנית ומקצועית בשם „יד חרוצים". שכרנו בית בקצה העיר, וצירפנו קבוצה של שנים־עשר איש, בנים ובנות. הריני מתפלא כעת, איך עלה בידינו לארגן בית זה. שכר הדירה גוייס ע"י כך, שחברי „החלוץ" יצאו לחטוב עצים אצל בעלי בתים ושכר עבודתם נמסר לקופת ההסתדרות. תעסוקת חברי „בית החלוץ" היתה טעינת עצים בקרונות הרכבת בתחנת אוגוסטוב. מאבק לא קטן היה לחברינו עד שהצליחו לכבוש את העבודה. תחילה סירבו למסור לנו את העבודה בשכר יומי ונאלצנו לעבוד בקבלנות. החברות עסקו בתפירת שקים ובעבודת הבית של „בית החלוץ". נוסף לעבודות אלה, היתה העבודה הקבועה של חטיבת עצים להסקה בחצרות בעלי הבתים. בזכות החורף הקר במקום זה בפולין היתה עבודה רבה. ל„בית החלוץ" נשלחו גם

חברי הקבוץ ע"ש טרומפלדור

שורה ראשונה מלמעלה: יוסף לינדה, ישראל סטרוזינסקי
שורה שנייה: ז. לייזרובסקי, ז'ניה יונס, ... דורה שטיין, ... ל. סטביסקובסקי, צ. גליקשטיין. שורה שלישית: נחמיה אלוני, מ. אוסטרוב, י. לונשל.

חבר"ים מסניפי „החלוץ" בסובאלק, ביאליסטוק ועוד. למרות הכל נוצר גרעון בתקציב „בית החלוץ", שגרם דאגה רבה לאחראים בסניף.

עבר החורף של תרפ"ה ולקראת הקיץ של אותה שנה הוחלט לסדר את חברי „החלוץ" בהכשרה חקלאית ממש בבתי איכרים ובאחוזות חקלאיות, שהיו בסביבה. תכנית זו של הכשרה חקלאית בהיקף רחב סביב אוגוסטוב, בהשתתפות חברים מסניפים שונים — הביאו חברינו מסובאלק, ובראשם פנחס ספיר. חברינו נפוצו בכפרים ובאחוזות

ובעמל רב עלה בידינו לסדר בעבודה כמאה וחמישים איש. הדרישות שהצגנו היו צנועות מאוד: אש״ל בלבד. תמורת זאת נשתעבדו חברינו ליום עבודה ארוך וקשה, עד ארבע־עשרה שעות ביום. תחילה התייחסו בעלי האחוזות והאיכרים בחוסר אימון לבחורים היהודים, אולם אחרי אותו קיץ החלו פונים להסתדרות, שיספקו להם חברי „החלוץ" לעבודה חקלאית בימות הקיץ, ואף החלו לשלם דמי כיס חדשיים לעובדים. בזה נסללה הדרך הראשית להכשרה חלוצית לעתידים לעלות ארצה ולהצטרף למשפחת הפועלים בארץ.

באחד בינואר 1925 החל להופיע „דבר", העתון היומי של ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ־ישראל. היה זה יום חג לנו. עתון זה, ה„קונטרס" של

חברי סניף „החלוץ"

שורה ראשונה מימין לשמאל: סטביסקובסקי, ס. מורזינסקי, ד. פרייצייס, צ. גליקשטיין, נ. לוזובסקי, ל. וייסברג, א. בורובסקי, י. אשור.

שורה שנייה: נחמיה אלוני, י. פיוורסקי, ח. ... י. סטרוזינסקי, ד. קפלנסקי, ח. שרמן, ט. בידק, ט. לינדה, ד. סטוליאר, י. רוזנוב.

שורה שלישית: ה. ... ראטנר, ג. פרוינד, ז. יונס, ... סטביסקובסקי, מ. מריאמפולסקי, ח. לוזמן.

שורה רביעית: מ. וולמיר, ח. קאהן, ... י. קסטין, ח. פרידמן, א. זילברשטיין, א. סטביסקובסקי, ד. שטיין, מ. אוסטרוב, ה. שטיין, י. לונשל.

שורה חמישית: י. לינדה, עדה מינץ, סטביסקובסקי, ב. עבריה, ז. לייזרובסקי.

„אחדות העבודה", „הפועל הצעיר" של מפלגת „הפועל הצעיר" בארץ, חוברות על יוסף בוסל והקבוצה בארץ, חוברות שונות של מרכז „החלוץ" והשבועון „העתיד" של מרכז „החלוץ" בוורשה — שימשו חומר להכשרה התרבותית של חברינו. הודות להורינו

p. Aleksandrowicz Z.
w Augustowie
jest słuchaczem kursów palestynoznawstwa i języka hebrajskiego.
26 d. Marca 1930
Ważna do 1/I 1931.
M. P.
Przewodniczący
Sekretarz

תעודת חבר

הסתדרות „החלוץ" בפולניה
הועד המרכזי
ורשה, אורלה 11.

קורסים לידיעת הארץ
וללמוד השפה העברית

תעודה № 15.

ORGANIZACJA
„HECHALUC-PIONIER"
w Polsce
KOMITET CENTRALNY
Warszawa, Orla Nr. 11.

Oddział w Augustowie
pow. Augustowski

KURSY PALESTYNOZNAWSTWA I JĘZYKA HEBRAJSKIEGO.

LEGITYMACJA № 15

יום פרח לטובת „החלוץ־המזרחי"

עומדים מימין לשמאל: י. בלכרסקי, ש. זופניצקי, ש. גרדובסקי, י. בילובזצקי, בתיה גזומסקי, בלכרסקי ז, י. גזומסקי, מייזלר, א. בורובסקי.

יושבים: ב. בידק, לייזרובסקי ז, ... י. שיבק, ... פילב׳נסקי, ב. צ. פילבינסקי.

קבוץ הכשרה של „החלוץ־המזרחי"

חלוצים בארץ

שורה ראשונה מימין לשמאל: א. לייזרוביץ, ד. קפלן, מ. עמית.
שורה שנייה: ב. הוסיצ׳ר, ס. לייזרוביץ, י. שדמי, נ. סולובייציק.
יושבים: א. ליפשיץ, י. אלכסנדרוני, ר. שדמי, פ. סרביאנסקי.

יום הפרח לטובת ק. ק. ל.

עומדים מימין לשמאל: ב. סוקולסקי, בקנוביצקי, ה. קפלן, צ. פפירוביץ, י. ברגשטיין ב. קויפמן, א. חלופיצקי. יושבות: א. קליינמן, ח. לוזמן, מאשה רוזנפלד, בקנוביצקי, פ. סרויאנסקי, ז'ניה יונס.

ו ע ד ת ק פ א " י

עומדים מימין לשמאל: י. פייבושביץ, ... ר. שרמן, א. חלופיצקי, ר. ברגשטיין.
יושבים: ר. רוזנפלד, פרידמן, פ. סרביאנסקי, גולדשמידט.

שחינכו אותנו באוירה יהודית והיקנו לנו חינוך עברי בעזרת מורים פרטיים, י. ברגשטיין, ד. בויאַרסקי (בנו עזרא בניו־יורק נבחן על ידי לאחר שנים רבות, בשנת תש"י, בבחינת התעודה של האוניברסיטה העברית בירושלים). ראובן לוי, ג. זקליקובסקי, — עלה בידינו להפוך את הלשון העברית כלשון דיבור של רבים מהסתדרות „החלוץ" באוגוסטוב. נתפתחה התחרות ברכישת ידיעות בציונות ותנועת הפועלים בארץ ודרכי התיישבותה; נקבעו בחינות, ואוי לו לחבר שלא ידע להשיב על שאלה שהוצגה לו בעניינים אלה. אף נקבע בין חברים קנס מיוחד ל„קרן־הקיימת לישראל" על כל מלה לא עברית שהשתמש בה חבר בשיחתו. כך נוצרה אוירה תרבותית עברית וציונית בהסתדרות „החלוץ" באוגוסטוב, וחברינו הוכשרו הכשרה תרבותית לעלייה ארצה. כראשונים לעלייה

מועצת הק. ק. ל.

עומדים מימין לשמאל: י. חלופיצקי, בקנוביצקי, י. ייברייסקי, א. בורובסקי.
יושבים: צ. כפירוביץ, ה. קפלן, אבא רוזנפלד (מורשה), י. ברגשטיין, לייזר מרכוס, י. פלוצינסקי.
למטה: מרדכי אוסטרוב.

הוצגו שניים מחברינו שהיו בעלי מקצוע, מ. מרימפולסקי — בן נפח, וגדליה פרוינד — בן נגר, שנשלחו ארצה שמונה חדשים אחרי ייסוד הסתדרותנו, והם נקלטו בעבודה בארץ. והיה מעשה ואחד מבני בעלי הבתים שהיה חשמלאי ויודע מעט במכונות תפירה של חברת „זינגר" במסורה מאביו, השיג רשיון עלייה ארצה (סרטיפיקאט) לא על ידינו, אלא ישר מהמשרד הארץ־ישראלי בוורשה. עלה אותו בחור מבני משפחת חלופיצקי ארצה, הגיע לחיפה, שימש סוכן חברת „זינגר", ולא עברו חדשים מעטים וירד וחזר לאוגוסטוב. היתה עליית חברינו וקליטתם, וירידת אותו בחור — הוכחה מכרעת לצדקת

דרכנו, דרך ההכשרה התרבותית וההכשרה המקצועית. בסוף חורף תרפ״ה אושרו לעלייה „מבית החלוץ״ שמונה חברים, מבין השנים-עשר, וארבעה מהם חברי הסתדרות „החלוץ״ באוגוסטוב. זאת הפעם, עלו ארצה שתי בנות: אחותי יונה (כיום גב׳ פינקלשטיין), וטובה בן-דב (ביידק) (כיום מנהלת מעון למדריכי חו״ל בירושלים). בסוף קיץ תרפ״ה, לאחר סיום תקופת ההכשרה החקלאית בבתי האיכרים בכפרים והאחוזות החקלאיות, אושרה קבוצה נוספת לעלייה. לאחר כל עליית חברים ארצה הצטרפו להסתדרותנו בני נוער נוספים, ומועדון „החלוץ״ ברחוב הגשר („בריקגאס״) היה שוקק חיים ופעילות ציבורית. בתקופה ההיא נוסדה תנועת „החלוץ הצעיר״ שפיתחה פעולה תרבותית בשכבת הנוער הצעירה, בני 14—17. אחדים מהם ומחברי „החלוץ״ נשלחו לסמינר „החלוץ״ בוורשה,

אגודת „פרייהייט״

על מנת שישמשו בשובם מדריכי הנוער באוגוסטוב. אלה היו: פניה ברגשטיין, ברכה עברייה, שלמה פלוצינסקי, יעקב אלכסנדרוני וז׳ניה יונאס (כיום גב׳ ריפטין). ז׳ניה הקימה קן „השומר הצעיר״ בעירנו. תנועה זו ריכזה חלק מבני הנוער שלא נצטרפו להסתדרות „החלוץ״ ו„החלוץ הצעיר״. לאחר זמן נוסדה גם תנועת נוער של „המזרחי״. העיר אוגוסטוב נתמלאה תנועות נוער ציוניות, ונחשבה לאחד המקומות החשובים בתנועה הציונית. עד מלחמת העולם השניה עלו בכל שנה ושנה עולים ארצה ובהשפעתם ניצלו גם רבים מבין המבוגרים היושבים עמנו כאן בארץ, ולוקחים חלק פעיל בבנין ארצנו.

מהעולים הראשונים של הסתדרות „החלוץ״ באוגוסטוב בשנים תרפ״ד — תרפ״ה

הסתדרות „החלוץ" בפולין
הועד המרכזי

ורשה, יום 1930 10/4
אורליה 11, טלפון 92-47

כספים לשלוח ע"י: P. K. O. 3.557

בתשובה נא להזכיר
מס' L. 3684

לח" הפופיצקי ולאכס גדרוביץ
באוגוסטוב.
-:-:-:-:-:-:-:-:-:-:-:-:-

ב/יט.

ח.י.

העבירונו לכם היום ע"פי הכתבת של הח"ה פניה 60 (ששים) זה. עליכם תכף לצאת לחפוש מקומות עבודה העבירו לנו תכף את החוזה מאוסטסיה. לא נוכל להכין את האנשים מבלי שנקבל מכם קודם את החוזה. עכובכם בשליחת החוזה יעכב את שליחת האנשים לזמן המוועד.
נא לאשר את קבלת הכסף.-

בברכת החלוץ
בשם מחלקת ההכשרה

חלוצים בארץ (1932)

נתרכזו אחדים בקבוצת „מעבר" בגבעת השלושה בפתח־תקוה. לאחר שנה ייסדו עולים אלה, יחד עם עולים מאותו מחוז שבפולין, קבוצה עצמאית בשם „התאמצות". תחילה נכנסו לדירה בבית בנוי, ועברו משם לסוכת מחצלאות בחצר מועצת הפועלים, ולאחר זמן הקימו צריף עץ ליד תחנת הרכבת בפתח־תקוה; חברי הקבוצה עבדו בבתי האיכרים של פתח־תקוה, ובפרדסים — בקטיף, בעידור ובהשקאה. בשנים תרפ"ה — תרפ"ח, שהיו שנות המשבר של העלייה הרביעית, סבלו לא מעט חוסר עבודה, גרעונות מתמידים, דאגה מתמדת לפת לחם. אולם שימשה אותה קבוצה מרכז לעולים מ„החלוץ" בערים אוגוסטוב, סובאלק, סוכובולה וראצק ומקומות אחרים. היתה קבוצה זו ביה"ס להכשרה חקלאית במושבות ומקום הקליטה של חברינו בעלותם ארצה. בשנת תרפ"ח התמזגה

חלוצים בארץ

עומדים מימין לשמאל: א. מורזינסקי, י. לונשל, משה לוינזון, סנדר ליפשיץ, ד. שרמן, י. שדמי.
יושבים: ב. חוסיצ'ר, ל. וייסברג, א. לייזרוביץ, ח. פרייצייט, ז. לייזרובסקי, ש. פלוצינסקי, מ. עמית.

עם „הקיבוץ המאוחד" — „גבעת השלשה" בפתח־תקוה, שקיבל עליו את כיסוי הגרעון וירש את הרכוש המעט בנכסים ואת הנסיון הרב של למודי הסבל.

לרבים שימשה פתח־תקוה תחנת מעבר. החברים שעזבו את קבוצת „התאמצות" היו לאיכרים עצמאיים ולפועלים במושבות ארץ־ישראל, אחרים — פנו למקצועות שונים. בזכותם של העולים מהסתדרות „החלוץ" באוגוסטוב עלו גם יהודים שלא היו חברים ב„החלוץ", ובזכותם ניצלו גם הורים וזקנים מארץ פולין, ואף נתיישבו בארץ משפחות שלמות.

מסיבת „חלוצים בעלי־מלאכה" לכבוד עלייתו של יעקב ברגשטיין ארצה (תרצ"ז)
למעלה מימין לשמאל: יונה לינדה, טופולסקי, ר. רוזנפלד, בידק, ... פפירוביץ, ל. סטביסקובסקי.
שורה שנייה: צ. פפירוביץ, ... קסטין, יעקב ברגשטיין, גד זקליקובסקי, ... א. חלופיצקי.
שורה שלישית: פרייצייט, ביאלובז'צקי, ...

קבוץ „תל־חי" באוגוסטוב (1936)

כיום אוגוסטוב היא עיר נידחת בפולין, ואין בה יהודים כלל. הקהילה היהודית המפוארת שנתקיימה בה במשך ארבע מאות שנים והיא נזכרת בין הקהילות גם בתקופת „ועד ארבע ארצות", נחרבה. ניצלו ממנה רק אלה שהיגרו הימנה בזרם הגדול של ההגירה לארצות־הברית ובזרם הקטן — לארץ־ישראל. עלו ממנה ארצה בודדים בשנת תר"פ: זלמן בז'נט ז"ל ובנו יצחק יבל"א, יהודה לויטה ז"ל, נ. ורהפטיג, ר. לוי ז"ל, ט. רבינוביץ ז"ל, ב. אפרתי, א. רוטשטיין; והעולים, הרבים יחסית, — אחרי ייסוד הסתדרות „החלוץ" בשנים תרפ"ד — תרצ"ח. העולים מאוגוסטוב ויוצאי חלציהם יושבים בארץ בערים ובמושבות, בקיבוצים ובמושבים; הם לוקחים חלק בכל ענפי הכלכלה; יש מהם, שממלאים תפקידים ציבוריים חשובים.

№ 64102

קרן קימת לישראל

המקום / ארט

היום / דאטום

המשלם / איינצאָהלער

הסכום / סומע

סוג התרומה והנוסח / צוועק־צווייג און טעקסט

התימת יד המורשה / אינטערשריפט פונ'ם פערט.־מאַן

קבלה בחתימת ידו של המורשה אבא רוזנפלד

חברים מספרים

ישראל סטרוזינסקי:

„החלוץ" נוסד באביב 1924. התאספנו 12 איש ואמרנו שצריך לעשות משהו ממשי. החלטנו לחכור חלקת אדמה ליד ביתו של מלצר ולהקים בה גן ירק. היה מומחה שקיבל על עצמו ללמד אותנו חקלאות. זרענו וגם שמרנו על החלקה מפני בהמות, ומפני בעלי שתי רגליים. הנשק שלנו היה מקל ארוך. באתי פעם עם יחזקאל שרמן בגשם שוטף, לבדוק אם השומר ער. להפתעתנו מצאנו אותו עומד בחוץ, ולא בסוכה, למרות הגשם העז. התברר שבגלל ארכו של המקל לא יכול היה להכניסו פנימה, ולכן גם הוא נשאר בחוץ.

יותר מאוחר הקמנו את בית „החלוץ". היה זה קיבוץ בזעיר אנפין. עבדנו בעיקר בחטיבת עצים. חיפשנו עבודה נוספת ויצאנו לתחנת־הרכבת. כיון שלא רצו להעסיק אותנו בשכר יומי, עשינו את העבודה בקבלנות. עבודתנו השביעה רצון המעבידים. מאז היו באים סוחרי העצים לבית החלוץ, להזמין אותנו לעבודה. הבנות עבדו בתיקון שקים ובגלגול מצות.

בסוף החורף של שנת 1925 בא אלינו פ. קוזלובסקי (כיום פ. ספיר) בתביעה שנחפש מקומות הכשרה באחוזות שבסביבה. פנינו קודם כל לאחוזתו של בינשטיין, שהיה יהודי מתבולל. נפגשנו עם המנהל. הוא טען, שמעולם לא שמע על יהודים שהם חקלאים, ודחה את בקשתנו. לא התיאשנו. החלטנו להפגש עם בינשטיין עצמו, כשיבוא העירה. באחד הימים ראינוהו נכנס למסעדה. ניגשנו אליו והסברנו לו את חפצנו. הוא שוכנע, ונתן בידנו מכתב אל מנהל האחוזה שיקבל 8—10 פועלים משלנו. הפועלים עבדו, כמינהג הימים ההם, מזריחת החמה ועד שקיעתה, כ-14 שעות ביום. התשלום — אוכל ולינה. הבחורים עשו כמיטב יכולתם לשביעות רצונו של המנהל. הדבר התפרסם ברבים והקל עלינו להחדיר עוד כ־150 איש באחוזות של הגויים.

יצחק שרמן:

עוד שנים אחדות לפני יסוד „החלוץ" באוגוסטוב הגתה קבוצת בחורים את הרעיון של „הכשרה". מיד לאחר קום פולין העצמאית החלטנו 8 חברים לחפש עבודה חקלאית בכפרים שבסביבה. מצאנו עבודה בשלפסק. בכפר זה חיו גם יהודים אחדים. לרוע מזלנו, חיפשו באותה תקופה משתמטים מן הצבא, וכשהלכנו לעבודה ניתקלנו בז'נדרמים פולנים. לא היו איתנו שום תעודות. הם בחרו מתוכנו שניים שנראו מבוגרים יותר — את אבא רוזנפלד ואותי — והושיבו אותנו בבית הסוהר.

לאחר השתדלות ושיכנוע שיחררו אותנו.

יוסף אלוני:

עזרנו להפיץ את השקל הציוני והשתתפנו בעבודה למען „הקרן הקיימת לישראל". אספנו כספים לטובת הקרנות בכל הדרכים האפשריות.

בתחילה הסתכלו עלינו, על חברי „החלוץ", כעל משוגעים. הרי שפויים לא יעזבו

בתיהם הטובים והחמים ויתיישבו ב„בית החלוץ" אשר בקצה העיר, ויעבדו בפרך, ממש כגויים. כשההורים ראו את היבלות על ידינו — ממש בכו: „הנשמע כדבר הזה שילדי יהודים יהיו כגויים?". אולם אנו הרגשנו שהקרקע נשמטת מתחת רגלינו. לא ראינו דרך אחרת לפתור בעיותינו, אלא דרך העליה לארץ־ישראל.

שושנה סטרוז׳ינסקי:

חברי „החלוץ" לא עסקו רק בעבודה חקלאית. אני הייתי עקרת הבית ב„יד חרוצים". טיפלתי בחברים, בישלתי וכיבסתי. זכור לי, בא שליח מהמרכז ודרש שאלמד גם נגרות, כי בארץ־ישראל חסרים נגרים.

משה עינת:

הזכירו כאן את העבודות שעסקו בהם החברים מ„בית החלוץ". אני זוכר שלעבודת האריזה של העורות — שהורי היו שולחים לחו"ל — היו מזמינים קבוצה של כ־20 איש מ„בית החלוץ". הורי היו מרוצים מאד מעבודתם.

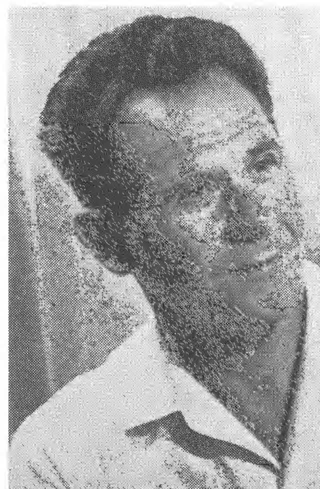
רחל גולדשטיין:

כשהוקם הקיבוץ באוגוסטוב הייתי אני המבשלת והכובסת. הקבוץ השתכן בבית בו גרו גם הורי. ברם, לפי דעת החברים אסור היה לי להכנס לביתנו לראות את אמי, כדי שלא אמצא במצב נוח יותר מאשר אחרים. כשעלו כל חברי הקבוץ אל הורי — אסור היה דוקא לי לטעום מהכיבוד שהגישה אמי. רק לאחר שביקר בקבוץ שליח מהמרכז — בוטלו הגזרות הללו.

„החלוץ הצעיר" באוגוסטוב

...ויקנא צעיר באחיו. משם, מאולם „החלוץ", שמוע שמע שירה בוקעת, ויעזוב אחיו בית אביו, וייצור לו חיים חדשים, חיי עבודה אחווה וחופש, ויעלה ארצה, ארצה ישראל. ויקנא ויעלה על לבבו אם לא יוכל גם הוא עשות כמוהו. ויתאספו הוא וחבריו ויחליטו: הבה נהיה גם אנו חלוצים, חלוצים צעירים. — ויקום „החלוץ הצעיר".

„העתיד" י"א אדר תרפ"ח נ. ח י ו ת.

משה עמית

כשראו הצעירים כי הבוגרים מתכנסים במועדונם, שרים ורוקדים, מקיימים פעולות תרבות וחברה — החליטו גם הם לעשות כמוהם ויקימו את „החלוץ הצעיר" בעיר. התחלנו במתי מעט, והיינו — תוך זמן קצר — עם רב. „החלוץ" קיבל בתור חברים בני 18 ומעלה, ואילו החה"צ — בני 18—14, גומרי בית ספר עממי או „תלמוד תורה". חברי החה"צ היו בעיקר בני בעלי מלאכה ובני חנוונים וסוחרים זעירים — שלהוריהם לא היו האמצעים לשלחם, מחוץ למקום, ללמוד בבתי ספר תיכוניים.

ראשית דבר שכרנו מועדון. לכסוי ההוצאות שילמו החברים מס חדשי, וכשזה לא הספיק — התגייסו החברים לימי עבודה בחטיבת עצים להסקה בחצרות יהודי העיר, או בעזרה לאפיית מצות וכד'. שכר העבודה נכנס לקופת הסניף.

ערב ערב המה המועדון, בבית ארבשטיין ע"י בית הכנסת הגדול, נערים ונערות שבאו ללמוד וגם לבלות.

הסניף היה מחולק לקבוצות בהתאם לגיל. הפעולה התרבותית־הסברתית כללה לימוד השפה העברית, תולדות ישראל, ספרות, תנועת הפועלים בעולם ובארץ. הפעולה התבססה על שיחות חברים, ערבי שאלות ותשובות, משפטים ספרותיים, שירה וריקודי הורה, טיולים ביערות ושיט בסירות מלווים ספורים ואגדות על א"ץ־ישראל. בהזדמנויות מיוחדות נערכו חגיגות ונשפים על יד שולחנות ערוכים.

ההופעות הפומביות, כגון, המשפטים בנושאים ספרותיים, זכו להשתתפות רבה של הצבור מחוץ להחה"צ.

בראש הסניף עמד ועד בן חמשה חברים שנבחר באסיפה כללית, ושני חברים בוגרים נשלחו ע"י ועד „החלוץ" לעזרת הצעירים.

בועד פעלו בין היתר: ד. אלוני, י. אלכסנדרוני, א. חלופיצקי, ה. לנזינגר,

ש. פלוצינסקי, מ. פרייצייט, ש. קוריצקי, י. שדמי. ב״כ „החלוץ״ — מ. אוסטרוב, לייבקה שרייבמן, יחזקאל שרמן. הדריכו וניהלו את הפעולה התרבותית־השכלתית: פניה ברגשטיין ושלמה פלוצינסקי (נפטרו בארץ) — קרובי משפחה, מדריכים בחסד, חברים טובים, וחביבים על חניכיהם; בריינצ׳ה עבריה ואליאב חלופיצקי, שכוחם היה רב גם במשחקי חברה, שירה וריקודים — לא זכו לעלות וניספו בתקופת השואה; ד. אלוני וי. אלכסנדרוני החיים אתנו כאן בארץ.

ברבות הימים נתהדקה החברות ונוצרה כעין משפחה, שהמועדון היה ביתם החמים.

בגן הירק

שורה ראשונה מימין לשמאל: ש. קוריצקי, ... מ. פרייצייט, י. לבני, ר. רוזנפלד, ד. שרמן.
שורה שנייה: י. בלאכרסקי, א. מירזינסקי, מ. גולדשמידט, א. ברגלובסקי, א. שיינמר, ... ד. רוזנוב.
שורה שלישית: א. לייזרוביץ, ... י. פריימרק, י. לייזרוביץ, א. פרייסמן, י. גולדשטיין, ר. טשרמן, נ. פורטנוי.

חברי החה״צ היו, כמובן, שותפים בנשיאה בעול הפעולה הציונית המעשית (הרקת קופסות הק.ק.ל.; השתתפות ביום סרט וכו׳). מטרת הפעולה התרבותית היתה להכשיר את החברים לעלייה. לשם זה היתה דרושה גם הכשרה גופנית מתאימה לגילים אלה, שתחבב עליהם את העבודה בכלל. לצורך זה חכרנו שטח אדמה והכשרנוהו לגן ירק. העובדה, שבני בעלי בתים מכובדים יצאו לחטוב עצים או לטפל בירקות —

בגן הירק

בגן הירק

מימין לשמאל: מ. עמית, י. לייזרוביץ, ר. קפלנסקי, י. אלכסנדרוני, ר. טשרמן, י. שדמי, חנא גולדשטיין, י. פיאסצקי, א. לייזרוביץ (על הסוס), ש. פלוצינסקי, ב. בידאק, י. בלכרסקי.
שוכבים: א. דרוזינסקי, ר. רוזנפלד, ... י. בלאכרסקי.

חוללה מהפכה במושגי העיירה. עד אז עבדו בעבודות אלה רק גויים שנחשבו כנחותי דרגה. בזכות „החלוצים" עלה ערך העבודה בצבור היהודי.

אליאב חלופיצקי

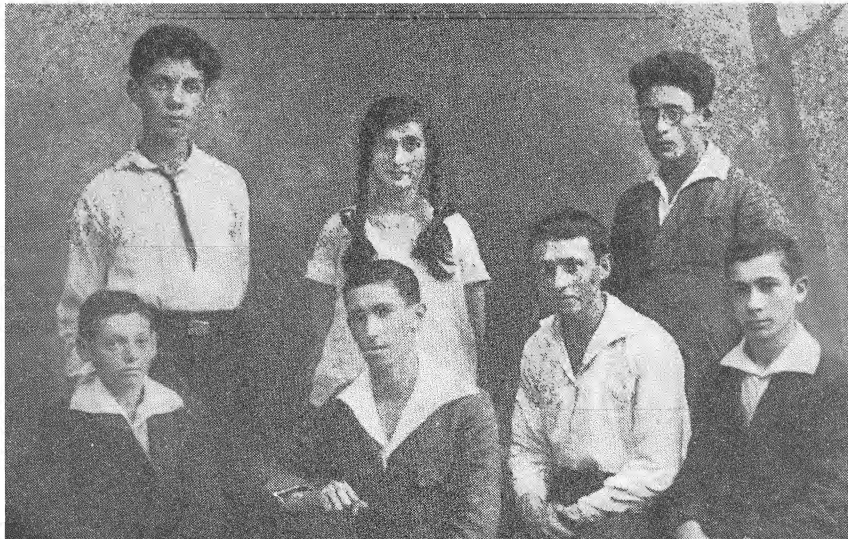
בגיל שמונה עשרה בערך עברנו להסתדרות „החלוץ", וכעבור זמן קצר הגיע תורנו לצאת ל„הכשרה". ההורים, כמובן, התנגדו, אבל לאחר דין ודברים קשה ניצחנו, ויצאנו לקבוץ איבצביץ ע"י ברנוביץ. תנאי המגורים בקבוץ ההכשרה היו קשים מאוד. המקום היה צר. בחדר השינה הקטן שכבו זה על יד זה כעשרים בחורים על מיטות פרימיטיביות. כשקמו משנתם, שכבו במקומם אלה שחזרו ממשמרת הלילה. עבדנו במנסרה. הקבוצה האוגוסטובאית (י. ביאלובז'צקי, ברוך חוסיצ'ר ז"ל, א. מורזינסקי, מ. עמית) הצטיינה בעבודה ואושרה כעבור חדשים מעטים לעליה. לאחר שהייה קצרה בבית, עזבנו, יום לאחר תשעה באב 1929, את העיר.* רבים באו להפרד מאיתנו בשירה, ואילו ההורים נפרדו תוך בכי.למחרת, ואנו עוד בוורשה הבירה, נודע להורינו מהעתונות, כי פרצו מאורעות בארץ. מיד שלחו שני שליחים להחזירנו הביתה. ברם אנו לא נרתענו. אחרי ויכוח ארוך נסוגו שליחי הורינו מדרישתם וברכו אותנו ב„דרך צלחה".

ב־6 בספטמבר הגענו ארצה.

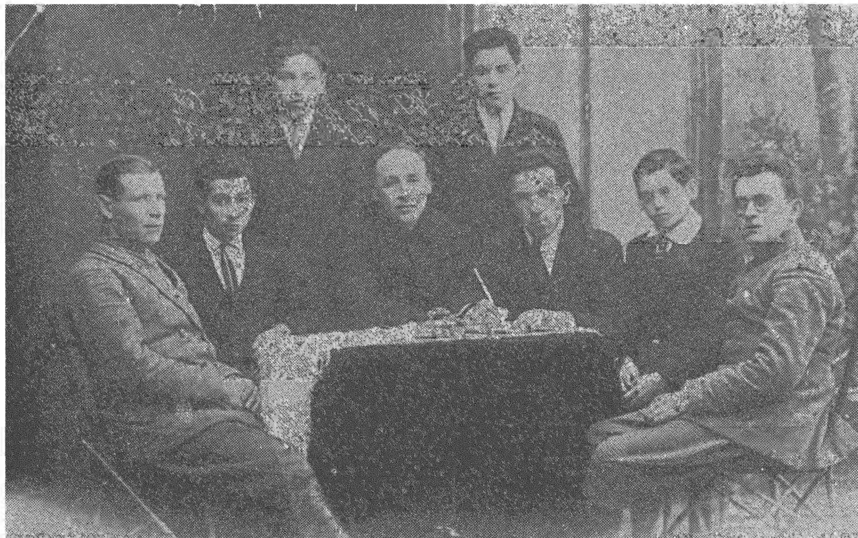
משה עמית (דרחזינסקי)

---

* עלו אז: ב. חוסיצ'ר, מ. לוינזון, א. מורזינסקי, מ. עמית, ש. פלוצינסקי.

ועד „החלוץ הצעיר" (1925)
עומדים: מ. אוסטרוב, הדסה לנזינגר, אליאב חלופיצקי.
יושבים: יעקב אלכסנדרוני, יחזקאל שרמן, מ. פריציייט, שלמה פלוצינסקי.

ועד „החלוץ הצעיר" (1926)
עומדים: א. מורזינסקי, יעקב בלאכרסקי.
יושבים: ל. שרייבמן, ש. פלוצינסקי, ד. אלוני, יצחק טבנקין, י. אלכסנדרוני, ל. סטביסקובסקי.

קבוצת „טרומפלדור" (1925)
עומדות מימין לשמאל: רבקה בלכרציק, ב. עבריה, מרים אולכנוביץ.
יישבות: ג. בלכרסקי, א. וידוגרסקי, לאה חניקובסקי, ר. גולדשטיין, ה. מורזינסקי, ח. קפלן.

ועד „החלוץ הצעיר"
א. מורזינסקי, ל. שרייבמן, ש. קוריצקי, י. שדמי, ד. אלוני, א. חלופיצקי.

דרכי ל„החלוץ הצעיר"

ישעיהו שדמי

סיבות אחדות גרמו להתעוררות הרגשות הלאומיים־ציוניים בליבות הצעירים לאחר מלחמת העולם הראשונה.

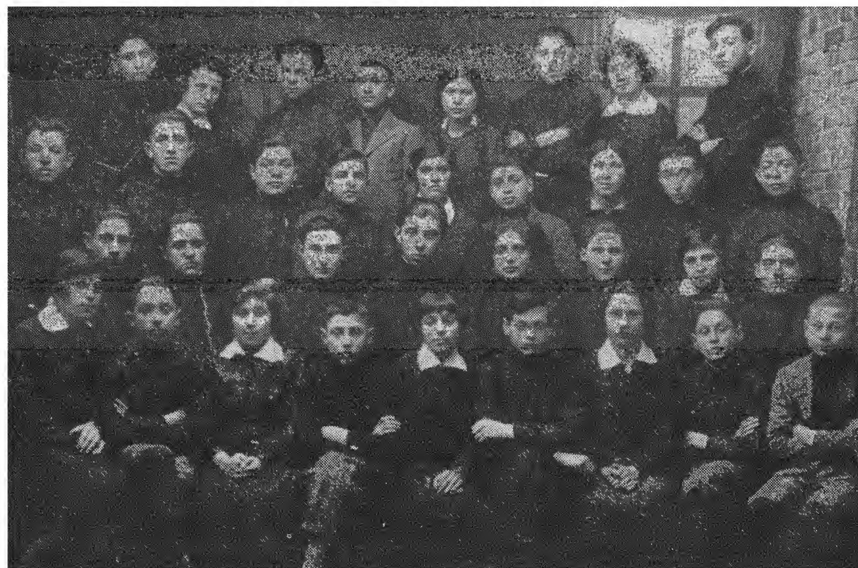
א. הפולנים שהשתחררו מעול זרים עוררו קנאתם של היהודים שנשארו משועבדים.

ב. השלטון החדש החל מיד להתנכל ליהו־דים, להצר צעדיהם ולרדת לחייהם. הצעיר היהודי החל להרגיש שהוא יושב על הר געש, שאין לו עתיד בין הגויים. זה היה הכח הדוחף. מאידך — הכח המושך: האוירה שספגנו בבית הדתי או המסורתי, והחינוך שרכשנו אצל המורים הטובים. ההורים היו יהודים טובים, גאים, בריאים בנפשם ובגופם, קשורים למורשת האבות. הם התעקשו להתגבר על כל המכשולים ולא להכנע למציקיהם. עם חלב אמנו ספגנו גם אנו תכונות אלו. כששמע־תי את אבא מתפלל בדבקות „ותחזנה עינינו בשובך לציון ברחמים", היה זה מרעיד את ליבי. המורים דאגו לא רק ללמד אותנו, אלא גם לנטוע בלבותינו אהבה לעם ולציון. נזכר אני את הרושם העצום שהשאירה עלי ועל חברי האסיפה העצומה שהתקיימה בבית הכנסת הגדול לאחר החלטת סן רמו, בה תרמו אמותינו תכשיטים לקרן הגאולה. זמן קצר לאחר האסיפה עלו ארצה עולי העיר הראשונים, וגם זה עורר בנו כיסופים.

זכורני אוסף כלי עבודה מטעם קפא"י למען פועלי ארץ ישראל. אבי תרם צבת, שירש מסבו והיתה לו יקרה מאוד. אין זה פלא, איפוא, שחיפשנו פורקן לחלומותינו במשותף. כך קמה הסתדרות צופים „השומר טרומפלדור", וכעבור זמן קצר ירשה את מקומה הסתדרות „החלוץ הצעיר", שביטאה יותר את מאווי הדור. כל ערב התאספנו במועדון. התנהלה פעולה חנוכית אינטנסיבית. אחת התקנות קבעה שחובה לדבר עברית, ומי שטעה שילם קנס לטובת הק.ק.ל. קראנו העתונות העברית „היום", „החלוץ הצעיר" שהופיעו בפולין, וה„קונטרס", „הפועל הצעיר" ו„דבר" שהגיעו אלינו מהארץ. זו לא היתה סתם קריאה, כי כל שבוע היינו נבחנים בכל הקשור לארץ, ל„הסתדרות" ולתנועה הקבוצית. שיטה זו דירבנה אותנו לקריאה מעמיקה. כל אחד השתדל להיות בסדר ולא להכשל. חברים רבים התחילו ללמוד מקצועות מותאמים לצרכי הארץ, כי החלטנו לנתק את עצמנו מהפרנסות הגלותיות של הורינו. שאיפתנו היתה להיות עובדי אדמה בארץ, והתחלנו להכשיר את עצמנו ע"י עיבוד גן ירק בשטח אדמה שחכרנו ב„הרחוב הארוך". כשהתבגרנו ועברנו להסתדרות „החלוץ" יצאנו

להכשרה, ולאחריה עלינו ארצה. לא הרתיעו אותנו היורדים מהארץ שהוציאו דיבתה רעה, ולא הפחידונו המשברים והמאורעות שפרצו בה מדי פעם. להיפך — כל אלה היוו אתגר נוסף. והיה, ולאחר הבן — עלו ארצה אחיו ואחיותיו הצעירים ממנו, וההורים — איתם. השרשרת נותקה לדאבונינו הגדול, כשהצורר הצליח להשמיד את הכל. לולא האסון שפקד את עמנו, היינו זוכים שרובם הגדול של בני עירנו היו חיים אתנו יחד — במדינת ישראל.

ישעיהו שדמי (בלכרצ'יק)

חברי סניף „החלוץ הצעיר" (1928)

שורה ראשונה למעלה מימין לשמאל: ר. רוזנפלד, א. וידוגרסקי, זביאלה, ג. בלכרסקי, י. אוטשיין, ד. סלובטיצקי, ר. בלכרצ'יק, ז. אמפל.

שורה שנייה: ד. טופולובסקי, א. ארבשטיין, פ. כהן, י. בלכרסקי, ב. מורזינסקי, י. פריימרק, א. דרוזינסקי, ר. קפלנסקי, ס. ליפשיץ.

שורה שלישית: א. לייזרוביץ, ה. מורזינסקי, מ. עמית, פניה ברגשטיין, א. חלופיצקי, ד. שרמן, א. ברגלובסקי, מ. קאהן.

שורה רביעית: ש. גרבינסקי, סטביסקובסקי, ר. גולדשטיין, ש. פלוצינסקי, ח. קפלן, ... ל. חניקובסקי, א. אלכסנדרוביץ, מ. אולבנוביץ.

השומר הצעיר

מאת **ז'ניה ריפטין (יונס)**

הקן השומרי הוקם באוגוסטוב בשלהי קיץ 1927. אלינו הגיעה תנועת „השומר הצעיר" לאחר שהיא עברה כבר תקופה של חיפושי דרך.

היתה זאת כבר תנועה בדרך לגיבושה, תנועה אשר היתה לאחד הביטויים הנמרצים של הנוער היהודי התוסס.

השקפת העולם השומרית לא היתה עבור הנוער היהודי פרוגרמה פוליטית מסויימת, כי אם השקפת עולם לגבי כל החיים. תנועת „השומר הצעיר" היתה כבר אז מושתתת על קשר חניכיה לעם היהודי, ועל העיקרון של הגשמה אישית־חלוצית. הדגש הושם במיוחד על עיצוב אופיו של האדם, על קירבתו לטבע, על חינוכו המעמיק כי הנהו חלק מן החברה האנושית החדשה.

תנועה זו היתה פרי תקופה סוערת של ראשית המאה העשרים — סיום מלחמת העולם הראשונה, המהפכה ברוסיה, הצהרת בלפור. זהו הרקע בו צצו ניצני התנועה.

אותה תסיסה שהקיפה בתקופה זו את הנוער היהודי בגולה, לא פסחה גם על הנוער באוגוסטוב.

הלבבות היו מלאי חלומות על עולם מתוקן, על מולדת, על איש יהודי גאה בארץ האבות, על עמל כפיים. חלומות אלה הובילו את הנוער היהודי לתנועות פוליטיות שונות. היה מי שראה חזות הכל במלחמת מעמדות, במלחמה על שווי זכויות, והיה מי שראה את הגולה רק כפרוזדור, והעיקר — עליה ארצה. והיה מי שהלך בעקבות נתוחיו הגאוניים של בורוכוב.

אכן, כל אותו פסיפס של רעיונות מצא את בטויו גם בעירנו. היה בה מכל וכל. „בונד", „צעירי ציון", „פועלי ציון" על שני פלגיו וכמובן גם „החלוץ".

כל אחד בחר לעצמו את הדרך הקרובה לו ביותר. החלוקה לא היתה לפי שכבות או מעמדות. אפשר היה למצוא לא מעט משפחות, שכל אחד מבני המשפחה השתייך לזרם אחר. הסעודה על יד השולחן המשותף — היתה לא אחת הופכת לסימפוזיון פוליטי.

תנועת „השומר הצעיר" נוסדה לאחר שהקדימוה תנועות אחרות. אפשר היה להניח שאין מרחב מחיה לעוד תנועה. והנה ראה פלא: עם ההודעה הראשונה על יסוד התנועה התייצבו מיד עשרות בני נוער בשורותיה. בבואנו לספר את ספור „השומר הצעיר" באוגוסטוב, אי אפשר שלא לזכור הנערים והנערות, הילדים והילדות, יפי התואר וברי הלב. את כולם, את כולם יש לזכור.

היו, שדרכם היתה עקבית. מן התנועה — להכשרה — לעליה — לקיבוץ. וכל חייהם קודש לתנועה זו, עד היום הזה. לדאבוננו בודדים המה.

קן „השומר הצעיר"

שורה א׳ (מימין לשמאל): יעקב טרשצנסקי, חנה גוטליב, יקותיאל, פייגל סרביאנסקי, גרשוביץ, רחל אלכסנדרוביץ, קנצוק, ש. זופניצקי.

שורה שניה: קסטין, פשקה ארונובסקי. ... פרדקה אלכסנדרוביץ, ל. בלך, ר. גוטשטיין, ז. לייזרובסקי, ב. רוטשטיין.

שורה שלישית: י. פיבוברסקי, ש. קפלן, פריידקה סרבינסקי, ז. קנצוק, ז׳ניה יונס, דומוביץ, אסתר עברייסקי, וולמיר.

שורה רביעית: ס. קפלנסקי, ברטה גרוסברג,ביילה רציצקי, עדה מינץ, י. רציצקי, ליזה ספירשטיין, סונקה קליינמן, ...

היו, שהגיעו ארצה ומסיבות שונות לא המשיכו לקבוץ. היו חלשי אופי וקטני אמונה, שלא יכלו לעמוד בקיום עשרת הדברות השומריות; גברו עליהם קסמי ההווה — ונשרו. והיו, שנשאו איתם את חלום השומר הצעיר בדרכם האחרונה, בדרך היסורים, שהלך בה העם היהודי בשנות השואה. לאלה — לאחרונים — תהיינה שורות אלה יד.

מי היה הנוער שהצטרף לתנועה? לא היו אלה עוזבי תנועות אחרות. היה זה בעיקרו נוער, אשר, משום מה, לא מצא את מקומו באחת התנועות הקיימות.

לא היה בעיירתנו בית ספר תיכון. מי שרצה להמשיך בלימודים היה עליו לנדוד למרחקים. לא כולם יכלו לעמוד בזה. חלק מנוער זה, שמסיבות שונות לא יכלו להמשיך בלימודים או נאלצו להפסיקם — אלה היוו היסוד של הקן השומרי באוגוסטוב. ברם, גם נערים עובדים, או עובדים למחצה, מצאו את דרכם ל„השומר הצעיר". והיתה בכך

קן „השומר הצעיר"

שורה א' (מימין לשמאל): ש. קפלן, יהודה גרשוביץ, רחל אלכסנדרוביץ, דרוזינסקי, נח סרביאנסקי, י. פיבוברסקי, וולמיר, זלדה לנזינגר, יוכבד פרייס, פריידקה סרביאנסקי, אסתר עברייסקי.

שורה ב': דבורה סטביסקובסקי, לאה סטרוזינסקי, בתיה גזומסקי. דורה בורוביץ, עדה מינץ, פשקה ארונובסקי, פרדקה אלכסנדרוביץ.

שורה ג': גרודזין, זלדה גרודזין, לבטינסקי, דובקה, ביילקה, דבורה קרמר, קולפניצקי שיינדל, לנזינגר הדסה, לייזרובסקי.

שורה ד': ... גולדה איילנדר, בילובזצקי, ב. רציצקי, ז'ניה יונס, פייגל סרביאנסקי, טוביה פייבושביץ, ... מ. וולמיר.

ברכה רבה. הסינתזה בין הנוער העובד והלומד יצרה, מצד אחד, אוירה עממית, ומאידך — גרמה להרחבת אופקים.

יסוד הקן נתקל בהתנגדות חריפה מצד ההסתדרויות הקיימות, שראו בו מתחרה רציני, על אותו חומר אנושי, ממנו שאב „החלוץ" ו„החלוץ הצעיר" את חבריו. לא כן החברה היהודית המבוגרת. היא קיבלה אותנו באהדה רבה, ואפילו — מתנגדים פוליטיים מושבעים כציונים כלליים, ורביזיוניסטים. כאן יש להזכיר לטובה את מר אבא אורימלנד. אם כי היה מבחינה פוליטית יריב — היה בין הראשונים שחתם על הבקשה לקבלת רשיון מאת השלטונות הפולניים, להקמת הקן.

כאמור, מיד התמלאו שורות הקן נערים ונערות בני גיל שונה. היו „הקשישים והקשישות" בני 17—18, הצופים והצופות בני 14—16, והכפירים הבני־זקונים, כשהקשישים משמשים להם מדריכים.

הקן התחיל את חייו החוססים כשעיקר העבודה מרוכזת בקבוצה השומרית. אותה קבוצה שומרית שהיתה כעין בית חדש לנוער. בה התנהלה פעולה מגוונת: החל מהמשחק

קן „השומר הצעיר"

וילנסקי, קולפניצקי, ד. קרמר, סרביאנסקי, גרשוביץ, ש. קפלן. לבטינסקי, עדה מינץ, גולדה איילנדר, פרדקה אלכסנדרוביץ, פריידקה סרביאנסקי, אסתר עבריה, יוכבד פרייס.

שורה שנייה: זלדה לנזינגר, ל. סטרוזינסקי, חנה לינדה, אסתר איילנדר, דבורה סטביסקובסקי, רחל אלכסנדרוביץ, פשקה ארונובסקי.

שורה שלישית: שמואל זופניצקי, סלקה קאופמן, רבקה רוזנפלד, יקותיאל, פייגלה סרביאנסקי, ביילה רוטשטיין, חנה גוטליב.

קן „השומר הצעיר"

קן „השומר הצעיר"

מימין לשמאל: לבטינסקי יוסקה, חנה גוטליב, אסתר עברייסקי, פריידקה סרביאנסקי, ... אסתר איילנדר, זלדה לנזינגר, ... סונקה קליינמן, ברטה גרוסברג, פשקה ארונובסקי, פרדקה אלכסנדרוביץ, גולדה איילנדר, יהודה גרשוביץ, פייגלה סרביאנסקי, נח סרביאנסקי, קולפניצקי, דובקה וילנסקי, לאקה סטרוזינסקי, רחל אלכסנדרוביץ, חנה לינדה, רבקה רוזנפלד. יקותיאל, שבתאי קפלן, סלקה קאופמן, יעקב טרשצנסקי. ע"י האופניים — שמואל זופניצקי.

צופי לחינוך אופיו של הפרט, הקריאה המשותפת בספר, הניתוח, החלום, — עד לוודוי ולבקורת העצמית. את הפעולות ניהלנו בשני מישורים: בחיק הטבע ובקן.

שבילי היערות הנפלאים והאגמים החבויים בתוכם, לא אחת היו עדים למשחקנו, לשירינו ולשיחותינו. ובערבים היה הקן השומרי הומה בני נעורים עליזים, רוקדים ושרים. כמובן שלא אחת היינו למעמסה על השכנים „שרקדנו להם על הראש", ולא אחת נאלצנו לנדוד — עד ששוכנו לבטח, עד ליום האחרון, בביתה של משפחת אלכסנדרוביץ,

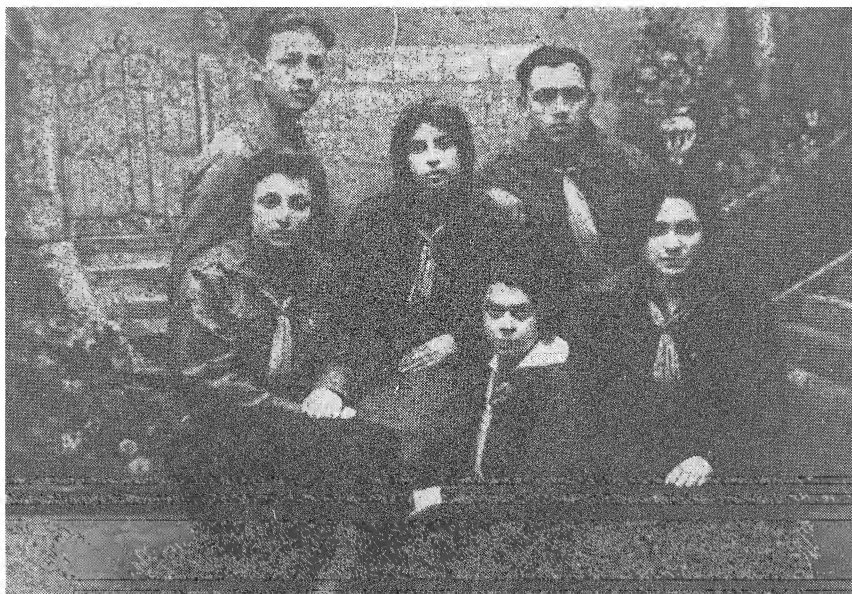
קבוצת „שומרות"
עומדות מימין לשמאל: א. איילנדר, מ. שומסקי, ח. לוזמן, ב. בלאכרסקי, ..
יושבות: ז'ניה יונס, ש. ב. דוברין, לנזינגר, ר. הלפרין.
שורה שלישית: פ. סרביאנסקי, ליזה בורוביץ, אסתר עבריה.

אשר פרשה עלינו את כנפיה, ואנו — כתמורה — פרשנו את כנפינו על בנות המשפחה (פרדקה, רחל וחנה).

חלפה תקופת היסוד וההתארגנות, החיים נכנסו למסלולם התקין. הנערים נדרשו לקיים „מצוות תנועתיות": יציאה למושבת קיץ או מנהלים, הכשרה. צצה ההתנגשות בין ההורים והבנים, הגיעה תקופת „מרד הבן".

ההורים ראו ב„השומר הצעיר" מקום למשחקים, לבלוי זמן — ותו לא. אותה תחושה

שהיתה לבניהם — שהגולה היא פרוזדור — שהקרקע בוערת תחת רגליהם, שהדרך האמיתית היא הדרך של הגשמה ועליה ארצה — לא היתה מנת חלקם של ההורים. לא אחת נעזרנו ע"י אמא אלכסנדרוביץ,* אשר הטילה על עצמה את התפקיד הקשה — להשפיע על אמהות אחרות, שתאפשרנה לבניהן ובנותיהן להשתתף במפעלי התנועה, במושבות קיץ או בהכשרה.

... שבתאי קפלן, פריידקה סרביאנסקי, ז'ניה יונס, אסתר עבריה, עדה מינץ.

התנועה התבססה והלכה. קיומה הכלכלי היה מבוסס על מפעלים עצמיים, מסים וארגון נשפים, אשר היו לחויה תרבותית לנוער של העיירה.

חברי „השומר הצעיר" לקחו חלק פעיל במפעלי התנועה הציונית. במיוחד התחבב על בני הנוער מפעל הרקת „הקופסה הכחולה", אותה קופסה, אשר היתה בבתים רבים הקישוט היפה ביותר. בדחילו ורחימו היו מתגייסים לעבודה זו, ולא אחת נתקבלנו בסבר פנים יפות בבתים של דלת העם, וההיפך מזה — בבתי „הגבירים".

גם מבחינת כוחות ההדרכה נשא הקן את עצמו, פרט לשכבה המבוגרת.

השכבה המבוגרת ביססה את עבודתה בעיקר על השתלמות עצמית ועבודת חוגים. לאור חוסר בית־ספר תיכון באוגוסטוב, היתה לזה משמעות מיוחדת. כאן יש להזכיר

* חי־צ'ה.

במיוחד את התפקיד החשוב שמילא הספרן שייקה פלוצינסקי ז״ל, אשר בנאמנות ובמסירות הדריך את מבקרי הספריה, בהגישו לכל אחד את הספר המתאים לו.

בעיית חוסר המדריכים הורגשה בחריפות עם עלותם ארצה של המדריכים הראשונים. ברם התנועה לא הזניחה את הקן האוגוסטובאי. בעזרת מדריכים מבחוץ נמשכה הפעולה התקינה. כך התנהלו עניני התנועה כסדרם עד שנת 1931, שנת יציאת שכבת המבוגרים, המדריכים, להכשרה.

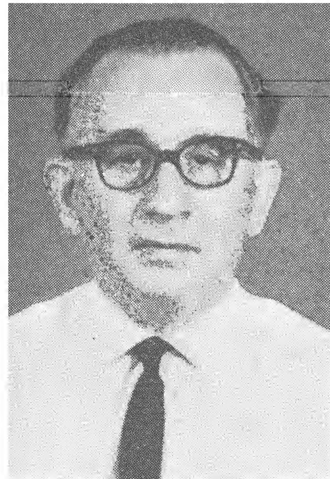
חל חילוף משמרות. הצופים שהתבגרו בתנועה, העמיסו על עצמם את הנהגת הקן. המעמסה היתה כבידה מדי, ולא יכלו לעמוד בה. בשנת 1933, כשחזרו השומרים המבוגרים מהכשרה מצאו את הקן במצב של התפרקות. במרץ נטלו על עצמם את ההתארגנות המחודשת. שוב פרח הקן, השורות התמלאו, הקבוצות ניהלו את חייהן כסדרן.

נפלה בחלקי זכות גדולה. זכיתי ללוות את תנועת „השומר הצעיר״ באוגוסטוב מראשית צעדיה. נפלה בחלקי גם זכות עצובה — לספר את הספור האחרון. בשנת 1939, חודש לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, עשיתי בפולין מספר שבועות, וטבעי הדבר שבאתי לבקר באוגוסטוב. באחד מערבי הקיץ הנפלאים התאסף הקן כולו ביער, על חופו של אגם. מוקפת צעירים וצעירות שרובם לא הכרתי, סיפרתי להם על החנוך המשותף בקבוץ. עינים נוצצות של סקרנות, של תשוקה לדעת, עינים עורגות, געגועים וחלומות — ליוו את סיפורי. השיחה קלחה שעה ארוכה. השירה הדהדה הרחק בין עצי האורן. אני והם — לא ידענו שזהו הסוף.

עין שמר תשכ״ד.

תנועת בית״ר והצה״ר באוגוסטוב

מאת **ד״ר משה מרכוס**

התחלתה של התנועה הרביזיוניסטית, הצה״ר, בתוך ההסתדרות הציונית חלה בשנת 1924. באותה תקופה הוקם גם הגרעין הראשון של תנועת הנוער הרביזיוניסטית בית״ר (ברית טרומפלדור).

התנועה התפשטה בכל ארצות הגולה, והגיעה להיקף ניכר בפולניה.

עם גמר למודי באוניברסיטאות גרמניה ופריז, חזרתי לאוגוסטוב. באותם הימים קיימתי הרצאה, בבית הקולנוע המקומי „ברחוב הארוך״, על תנועת הצה״ר ובית״ר. בהמשך לזה התחילה ההתארגנות של בית״ר ולאסיפת היסוד הוזמן עו״ד משה גוטקובסקי מסובלק (גר כיום בתל־אביב), ההרצאה התקיימה באולם הגדול שב„זויבגאס״, ומשכה קהל רב. כבר אז היתה התנועה הרביזיוניסטית ובית״ר נושא לויכוחים מרובים ברחוב הציוני. בלהט ההת־גוששות הרעיונית והארגונית שבין תנועות הנוער הציונית, עברה ההרצאה תוך מהומה רבה והפרעות רבות.

אחרי ההרצאה התארגנה הקבוצה הראשונה של הצה״ר ובית״ר. לתנועה הצטרפו: חברים ותיקים של הציונים בעיר וקבוצת נוער ששימשה יסוד לקן בית״ר. במשך שנים רבות כיהן כיו״ר התנועה וכנציגה כלפי השלטונות מר אבא אורימלנד.

בין החברים הפעילים של בית״ר יש להזכיר: מפקד בית״ר יחזקאל רוטשטיין, אריה בורוביץ, אלי נוח סטולניצקי, אלתר קפלנסקי, משה גליקשטיין, יעקב גוטליב, חיים אורימלנד ביילקה פפירוביץ.

המפקדה הראשונה של קן בית״ר באוגוסטוב, שבראשה עמד יחזקאל רוטשטיין, פעלה עד 1938. מידיו קיבלה את המפקדה ביילקה פפירוביץ, שניהלה את הקן עד עלייתה ארצה (חודש לפני פרוץ המלחמה ב־1939). יחזקאל רוטשטיין הוגלה בימי המלחמה לרוסיה, שם גוייס לצבא האדום ונהרג בחזית פינלנד. ביילקה פפירוביץ, היתה סטודנטית באוניברסיטה העברית בירושלים, כשנהרגה מכדורי צלפים ערבים בדרכה להר הצופים.

אנשי התנועה הרביזיוניסטית ובית״ר באוגוסטוב, היו פעילים בחיים הציוניים והתרבותיים של העיר; השתתפו, יחד עם אנשי התנועות הציוניות האחרות, בכל הפעולות והמגביות לטובת ארץ ישראל, ועסקו בהכשרה חלוצית של חבריהם לקראת עליתם ארצה.

קן בית״ר פעל באוגוסטוב עד פרוץ המלחמה. כשהרוסים נכנסו לעיר, הופסקה

כל פעולה ציונית. חברים רבים של התנועה נאסרו, וביניהם יו״ר התנועה בעיר מר אבא אורימלנד, אשר הוגלה יחד עם משפחתו לרוסיה, ושם מת. משפחתו חזרה בסוף המלחמה מגלות סיביר והשתקעה בארץ. בנו חיים עלה ארצה באניה „אלטלינה״.

רק בודדים ניצלו מהשואה. יחידים מחברי בית״ר מצאו דרכם לארץ.

כך עלה הכורת על תנועת הנוער האידיאליסטית בית״ר באוגוסטוב, אשר שאפה וחינכה לעליה ולהגשמה בארץ.

„המזרחי״

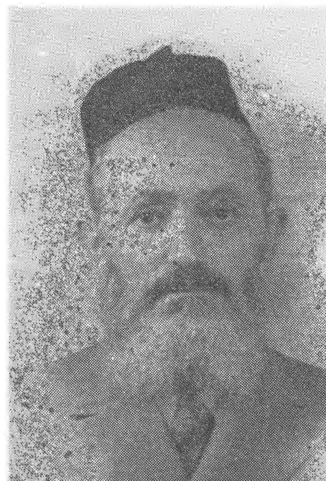
בית הכנסת הגדול

דער „מזרחי״ ביי אונדז אין שטאָט האָלט זיך אין איין פאַרגרעסערן. אויך די „תורה ועבודה״ באַוועגונג אַנטוויקלט זיך פון טאָג צו טאָג. אַדאַנק די חברים פון ועד פון „מזרחי״, די ה״ה בנימין זשעלאַזה (יו״ר), סענדער לענזינגער (מזכיר), משה ראַבינאָוויטש (גזבר), איז ערקלערט געוואָרן אַ ווערבירונגס־אַקציע פון חברים. צו דעם צוועק איז דורכן „מזרחי״ און „תורה ועבודה״ באַוועגונג איינגעאָרדנט געוואָרן אחרון של פסח אַ גראַנדיעזע בשותפותדיקע „מסיבת עונג שבת ויום־טוב״. די מסיבה עפנט דער יושב־ראש פון „החלוץ המזרחי״ ה׳ יוסף גיזאָמסקי, און ער טיילט דאָס וואָרט דעם הרב חיים יואל גרודזיין. נאָכדעם רייד: הרב גדליה גיזאָמסקי שו״ב, ר׳ יעקב טאָקאַר־שו״ב, און די חברים פון דער „תורה ועבודה״ באַוועגונג בנימין בדנס (קבוץ מוהילובר), משה יהודה גרודזיען (מנהל התרבות) און בן־ציון פולווינסקי.
„מאָמענט״ 1934 (מס׳ 96)

מוסדות (דת, חסד, תרבות וחינוך)

עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבחו"ל
שיקבעו בארץ־ישראל (מגילה כ"ט)

בתי־הכנסת באוגוסטוב

הרב יקותיאל עזריאלי

מעלה אני את בתי הכנסת ואת פעילותם בימות החול ובימות הקודש. הם ריכזו סביבם את כל בני עירנו, כמעט בלי יוצא מן הכלל. שם מצאו להם מקום אנשי כל המעמדות: הפועל, הסבל, העגלון, בעל המלאכה, הסוחר הקמעוני, הסיטונאי, סוחר היערות ומייצאי העצים מיערות אוגוסטוב.

בבתי הכנסת שהיו פזורים בכל העיר — כל רחוב ובית כנסת שלו — התפללו בוקר וערב; בכמה מהם גם קבעו שיעורי תורה שונים בין מנחה למעריב. שם מצאו להם יהודי העיירה גם מקום להשיח כל אחד בפני חבריו את דאגותיו בבחינת אשיחה וירווח לי.

* בית הכנסת הגדול היה אפוף אגדות. מבנהו המפואר, גדל הקומה ורב השטח, יכול היה להכיל בתוכו כאלפיים איש. על חלונותיו הגבוהים — שמשות אמנותיות צבעוניות. ארון הקודש כפול; עם פתיחת דלתותיו, נפתחו למעלה עוד שתי דלתות, שכיסו על מנורה עשויה לתפארת על כניה, כפתוריה, ופרחיה. בית הכנסת שימש גם לכינוסים צבוריים רבי ממדים בין לשמחה בין לצער. כן היו בפרוזדור בית הכנסת שני אגפים — קלויזן — אשר התפללו בהם ערב ובוקר, בכל יום תמיד. לפנים שימשה החצר הגדולה של בית הכנסת להעמדת חופות בחתונות של בני העיר.

* זה מול זה עמדו שני בתי התפילה, מצד אחד של הרחוב בית הכנסת הגדול, ומולו — מצד השני של הרחוב — בית המדרש, שגם בו היו שני אגפים (קלויזן) בפרוזדור. שמו של רחוב זה היה רחוב בית הכנסת (שוהל גאס).

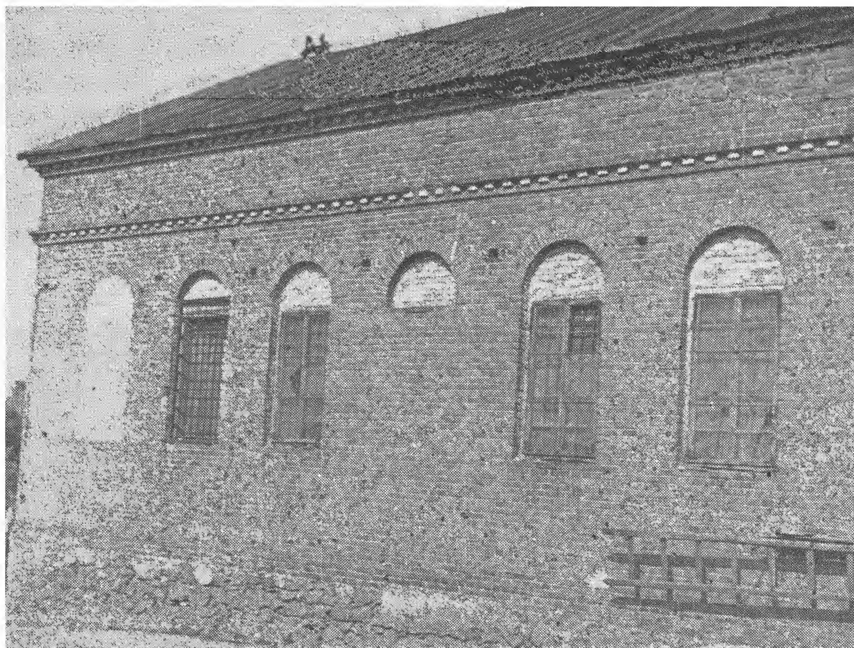
בית המדרש שימש מקום לתפילה כל יום, ערב ובקר, וכן לשעורים, וללימודי תורה שונים. גם יחידים ששקדו על לימודי תורה התיחדו בו במשך היום כדי ללמוד מתוך

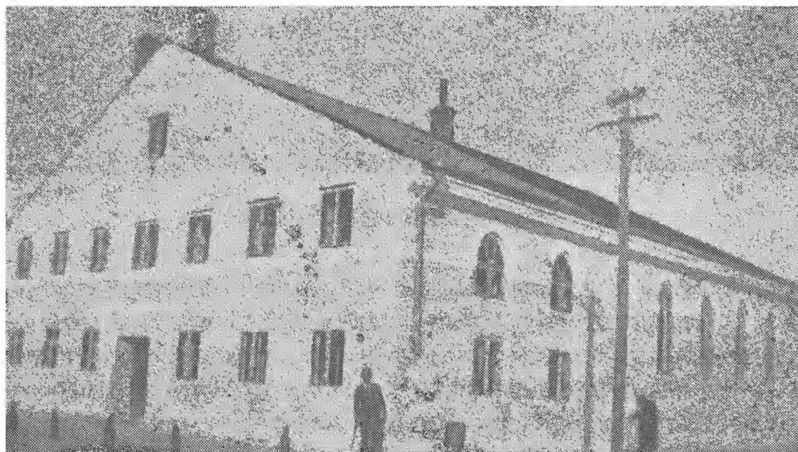
שרידי בית הכנסת באוגוסטוב

„יאטקה קלויז" לאחר החורבן (1945)

בית הכנסת הגדול (צד דרום) לאחר החורבן

בית המדרש

השראה, ולהשתמש בספריה התורנית שהיתה שם. בית המדרש שימש גם מקום מפגש לחכמי תורה: שתי חבורות ללמוד גמרא, חבורה ללמוד משניות ועין יעקב, וחבורה שאמרו תהילים בלילי שבתות־החורף מאחרי חצות עד אור הבוקר, ושמעו „דרשה" פרשנית על אחד מפרקי התהילים.

בית המדרש שימש במה לדרשות הרב, וכל אורח תלמיד חכם התכבד בו בדרשה לפני הציבור. מבמת ביה"מ יצאו כל הקריאות הציבוריות הנוגעות לתיקון הרבים והקהילה, וכן שימש מקום תפילה קבוע להרב דמתא.

שני האגפים שבפרוזדור שימשו מקום כינוס לתפילה ולימוד לחוגים מסויימים.

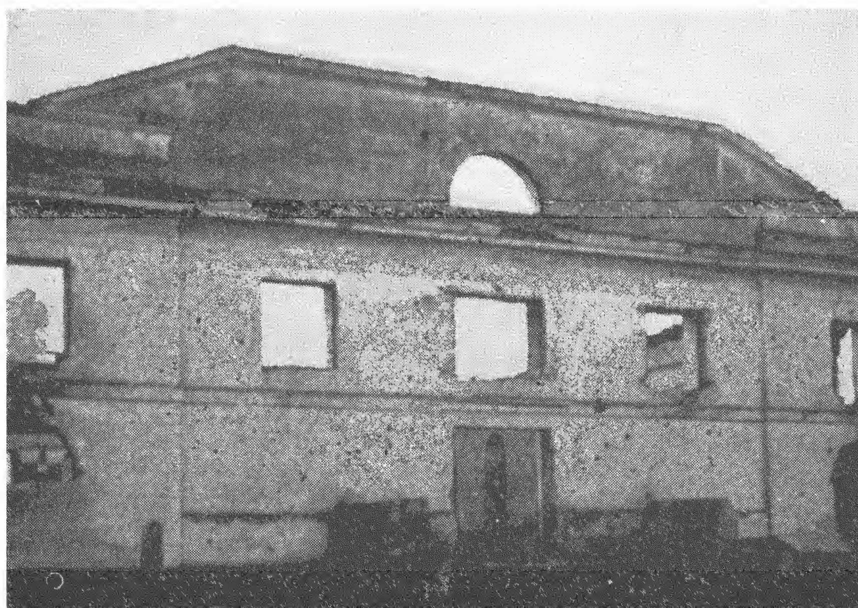
בית תפילה לפנים. היום — מחלבה

להאגף הימני קראו „חברה קדישא קלויז", ולהאגף השמאלי — „קלויז הסנדלרים". בעיקר שימש מקום לשיעורי תורה האגף השמאלי, אשר בו היה הציבור מאורגן, החזיק מגיד שיעור על חשבונו, והיה מרבה מאד בשמחה בשמחת תורה, וכן הקפידו שם לחוג ברוב פאר את יום ז' אדר, יום לידתו ופטירתו של משה רבנו ע"ה, בתפילה ובהדלקת נרות כמנין שמו — 345 — במסגרת עשויה בצורת מגן דוד ותלויה בתקרה.
* בית הכנסת שעמד ברחוב האטליז (יאטקה־גאס) קראו בשם „יאטקה קלויז". לפנים קראו לו קלויז החסידים. בית כנסת זה הצטיין בריכוז בעלי בתים חשובים, יודעי

תורה. גם שמש ביהכ"ס היה איש יודע תורה, ת"ח, מגיד השיעור בחברה ש"ס של בית כנסת זה.

בבית כנסת זה גם התפללו בוקר וערב. הוא שימש מרכז לבני תורה, יוצאי ישיבות, שקבעו בו מקום ללימודם. היתה בו גם ספריה תורנית חשובה.

* מתפללי בית המדרש ובתי התפילה (הקלויזן) נשאו בעול של כלכלת בני הישיבות שבאו להבראה בימי הקיץ, לשאוף אויר צח ביערות האורן שעל יד העיר. בני הישיבה התמידו בלימוד התורה גם בהמצאם בעירנו, ועזבוה מתוך בריאות הגוף והנפש להמשיך בלימודם ביתר שאת בהיכלי הישיבות הגדולות.

בית הכנסת הגדול (1945)

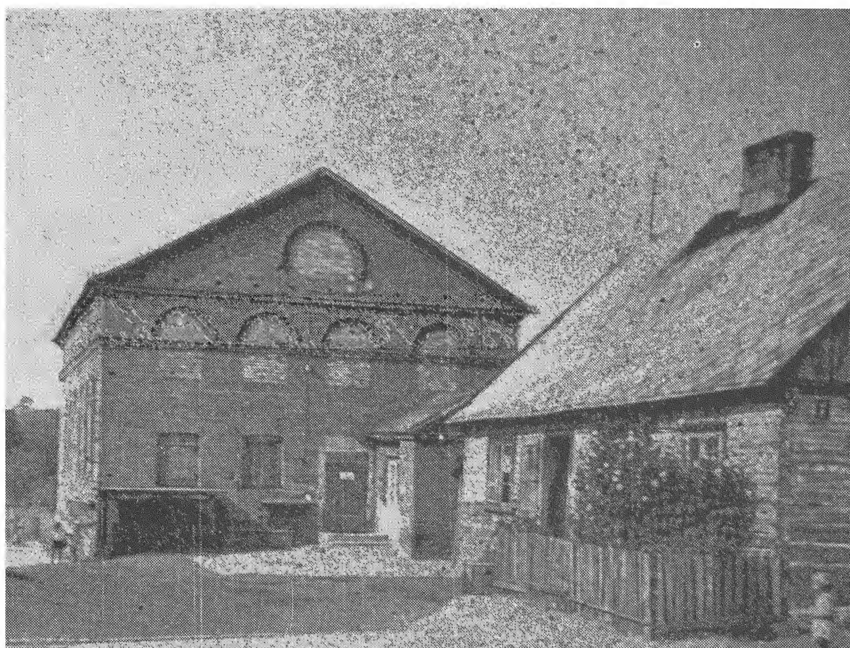
* כן היו עוד שני בתי תפילה: ברחוב הגשר (בריק-גאס), וברחוב הארוך (לאנגע-גאס), אשר לא פסקה מהם תפילה בציבור שלוש פעמים ביום. וכן התקיימו בהם שיעורי תורה מדי יום ביומו, ובמיוחד בשבתות, ע"י מגידי שעורים יודעי תורה. הם טופחו ע"י המתפללים תוך אהבה וחיבה להדרם ולפארם. על ידם התקיימו קופות צדקה וחסד לכל צורך, מתוך כבוד לזולת הנזקק לחסד, לשעה או לזמן ארוך. חברה לביקור חולים (לינת הצדק) לעת צרה וחולי.

בתי כנסת אלה היו לפאר ולתפארת לקהילת אוגוסטוב. קול התורה שהדהד מתוכם

הוכיח, כי קהילת אוגוסטוב שומרת אמונים לרוח היהדות הנאמנה, הממשיכה את את המסורת הקדושה מדור לדור.

הרב יקותיאל עזריאלי, זכרון יעקב

בית הכנסת הגדול היה בנין גבוה, שקירותיו עבים, וחלונותיו גבוהים וצרים; השמשות — צבעוניות ומקושטות בציורים; הגג והקורות נתמכו על ידי 8 עמודים עגולים, בנויים מלבנים שרופות, בקוטר של 80 ס"מ × 80 ס"מ בערך; מן החצר הגדולה, ששימשה מקום לעצרות־עם, היו עולים, בשבע מדרגות רחבות, לפרוזדור של

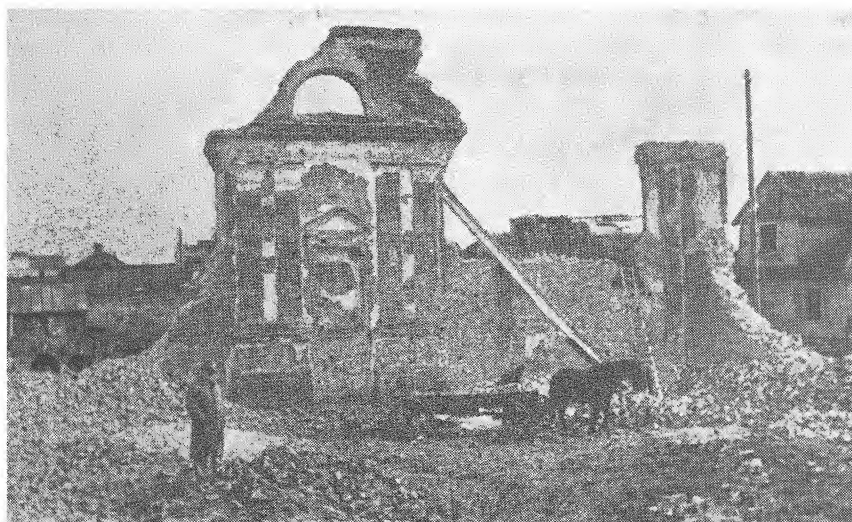
„יאטקה קלויז" לפנים. היום — מחסן פשתן

בית הכנסת. מהפרוזדור היו יורדים בעומק של 7 מדרגות, לקיים מה שנאמר: „ממעמקים קראתיך יה"; ביציע — היתה עזרת הנשים. בפרוזדור, רחב הידיים, היו שני בתי תפילה קטנים: קלויז הקצבים, והקלויז של בית הכנסת.

ארון־הקודש בבית־הכנסת הגדול היה עשוי מלאכת מחשבת, מעשה־אמן. הוא היה בן שלוש קומות. על דלתותיו ומשני צדיו פיתוחי עץ ודמויות של נמרים, נחשים, נשרים, צפרים, כרובים, ופסוקים שונים. גם על העמודים העגולים, שתמכו בארון הקודש משני צדיו, היו פיתוחים יפים. על הקומה השלישית היה כתר תורה עם כל מיני

פיתוחים. בהפתח ארון־הקודש — היו נפתחות בבת אחת הדלתות בשלוש קומותיו. בקומה הראשונה היו ספרי־התורה. בקומה השניה עמד עץ הדעת מגולף, ועל ענפיו — פירותיו. בקומה השלישית, היתה דמות של נשר עשוי עץ, עומד על מנורה קטנה. מעליה, בקימרון של התקרה, היו מצויירים שני אריות גדולים.

בית הכנסת הגדול היה פתוח רק בשבתות ובחגים. בין המתפללים בו: הרב הגאון ר׳ כתריאל נתן, והרב המו״צ ר׳ עזריאל זליג קושלבסקי. בין הש״צים שעברו לפני התיבה בבית־הכנסת בשבתות ובחגים היו ר׳ ראובן רוטנברג ע״ה, לובעל ע״ה, בעל השחרית — החייט ר׳ מנדל קולפניצקי הי״ד, ר׳ וולוולה הוטשיין (האופה) הי״ד, בעל המוסף — ולפעמים בעל כל־נדרי — השוחט ר׳ גדליהו גיזומסקי הי״ד. כשר׳ כתריאל

שרידי ארון הקודש המפואר

נתן שימש רב בעיר, היה הוא הש״צ בתפילת כל־נדרי. הגבאי בזמן ההוא היה ר׳ פנחס (פיניע) אהרונובסקי הי״ד, והשמש — ר׳ משה דוד מורזינסקי הי״ד. בשבתות ובחגים אחרי־הצהרים היו רבים מיהודי אוגוסטוב מתאספים בבית הכנסת ואומרים פרקי תהילים עד לתפילת המנחה ואחריה. בין העוברים הקבועים לפני התבה בקלוז הקצבים נמנו הקצב ר׳ סנדר־משה קפלן הי״ד, ר׳ מאטל (דער פארברענטער) הי״ד, ר׳ מנדל קולפניצקי הי״ד. הגבאי היה ר׳ זאוול קורוטניצקי. רוב המתתפללים שם היו קצבים, ואיתם — השוחטים: ר׳ חיים־זלמן קפלן, וגיסו ר׳ משה־ליב שידלובסקי.

בליל שבת, לאחר ארוחת־ערב חגיגית, היו הקצבים מתאספים בבית תפילתם, ולומדים פרשת השבוע מפיו של הרב ר׳ עזריאל זליג קושלבסקי הי״ד. ואילו בימי חול היו מלמדים שם „עין־יעקב" השוחט ר׳ גדליהו גיזומסקי הי״ד, והשוחט ר׳ חיים

זלמן קפלנסקי הי״ד. ממול קלויז הקצבים נמצא קלויז בית הכנסת; השמש היה ר׳ בריל (הצבע) הי״ד, והגבאי — ר׳ אשר המפל הי״ד.

לאחר כיבוש העיר ע״י הנאצים, שימש להם בית הכנסת כמחסן. במחצית שנת 1944 הם קבעו שם את המפקדה שלהם. הרוסים שמו לב שגרמנים נמצאים בבית — הפציצוהו והרסוהו.

בית המדרש היה פתוח כל ימות השבוע. בימות החול, וכן גם בשבתות, היו מתפללים בו שני מנינים. בערבים היו לומדים שם תורה. בתור שמשים שימשו בו ר׳ איצ׳ה חוסיצ׳ר ז״ל עד לעליתו ארצה, ואחריו — ר׳ וולוול זליבאנסקי. לא רחוק מהכניסה, לכל רוחב בית המדרש, היו ניצבים שני שולחנות ארוכים וספסלים ארוכים ופשוטים על ידם. השולחן שבצד ימין היה שייך ללומדי גמרא (חברת ש״ס), ואילו השמאלי — לחברת משניות. על יד שולחן הגמרא ישבו חריפי־המוח: הרוקח ר׳ מאיר קויפמן, מינץ, ר׳ בנימין מרקוס, חפץ, ר׳ ישראל ברוך ליברמן, ואחרים. בין יושבי שולחן המשניות: — איש צנום וקטן קומה, אבל בעל מוח חריף, ר׳ זיסל זלוטניצקי; ר׳ סנדר־משה לנזינגער ואביו; ישראל כצמן ואביו (חייטים), ועוד רבים. בשולחן זה הדריך ולימד הרב ר׳ עזריאל זליג קושלבסקי. בפינות האחרות של בית המד־ש ה ו לומדים ביחידות בחורי־ישיבה. על יד התנור היו יושבים שני תלמידי־חכמים מופלגים בתורה ובשנים: אחד עיור, ר׳ יעקב רובינשטין (בעל מרזח), ושותפו — כצמן הישיש, שזכה לארבעה דורות לומדי תורה. ר׳ יעקב רובינשטין היה מפליג בים התלמוד בעל־פה, וכצמן הישיש היה מלווהו בקראו מהגמרא הפתוחה. בצוותא היו משננים תלמודם עד חצות הלילה. גם בבנין בית המדרש היו עוד שני בתי תפילה. בצד ימין לכניסה — הקלויז של חברה־קדישא; הגבאי — פרידמן הי״ד (בונה התנורים). ר׳ חיים יואל גרודזין היה מלמד שם כל יום פרשת השבוע, ובשבת אחרי הצהרים — משניות. בצד השמאלי נמצא הקלויז של הסנדלרים, ובו היה מלמד ר׳ איצ׳ה פרייס הי״ד. בית־המדרש נחרב כולו, עד היסוד, ע״י הנאצים, ולא נשאר ממנו זכר.

היאטקע־קלויז, שלא כשאר בתי התפילה הקטנים, נמצא בתוך בנין מיוחד. בנין גדול, די נאה, ובו ארון־קודש חדש ויפה. הבנין נמצא ברחוב מיצקיביצ׳ה (זיאבע־גאס). חלקו האחורי גבל כמעט עם בית־הקברות הישן. התפללו בו רבים, מכל השכבות. הגבאי היה ר׳ איצ׳ה רוטנברג הי״ד, השמש — ר׳ מאיר לוזובסקי (גראבאוועך) הי״ד.

בשנת 1932, או 1933, חגג ה„יאטקע־קלויז״ את סיום העבודה של ארון־הקודש החדש והיפה. בשעת הכנסת התורה ניגנה התזמורת של בחורי אוגוסטוב: ביעדאק, ז׳יאמקה קפלן, בנו של שמעון רוזנהוף, איש ראצק; לייבל, בנו של שייקה מנקה הארובות; ושייקה עצמו היה המתופף. קירות הבנין נשארו שלמים, אבל בפנים — נהרס הכל.

אלחנן סרביאנסקי (כפר מל״ל)

לינת הצדק

לזכותם של „חובבי ציון" באוגוסטוב יש לזקוף דבר יסוד „חברת לינת הצדק" בעיר זו בשנת 1899. ב„הצפירה" של השנה הנ"ל (מספר 41) אנו קוראים:

„המטיף המצויין לציונות הד"ר העכט הואיל לסור לעירנו אבגוסטוב וילהיב את

עסקני לינת הצדק — ביקור חולים
מימין לשמאל: שמואל מאיר גולדשמיד, מרדכי סטביסקובסקי (מאָטינקע דער זיסער), אברהם־דוד רוזנפלד, ... מרדכי וולמיר.

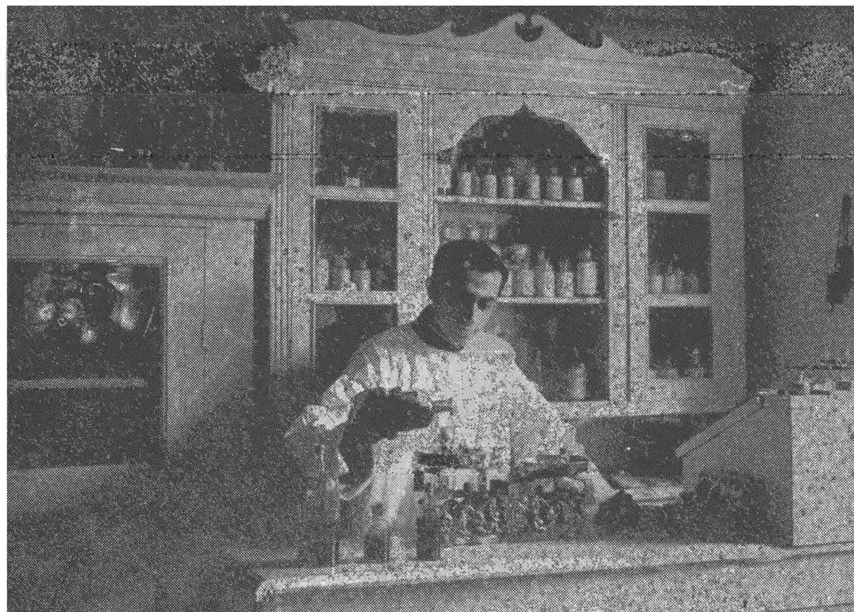
הלבבות בדרשותיו הנעלות שדרש על ציון ועל מקראיה וכמאתיים וחמישים איש התנדבו להשתתף בשקליהם למשען קופת הועד הלאומי".

דרך אגב מודיע הכתב על פעולת „צעירי החובבים", כי „בהיותם נתונים להרעיון של הציונות משאת נפשם, הנה לבם ער לכל מפעל טוב בקרב עדתנו וייסדו בזה אגודת „לינת הצדק" אשר חסרון זה היה מורגש מאד וכשמונים צעירים משתתפים בפעולותיה, ויקנו במחיר הגון את הכלים הדרושים לתשמישי החולים. והיה בחלות איש מקרב העדה, גם אם לא נימנה בין החברים והושיטה לו האגודה עזרתה להספיק לו כל מחסוריו ואף גם תשלח שניים מחבריה חליפות ללון בלילה על־יד מיטת החולה ולשמור עליו

משמרת. בכלל מצטיין המוסד הזה בסדריו ובמשטריו הטובים ולא נופל הוא בערכו מבתי החסד שבערים הגדולות.

כותב רשימה זו הש״ץ והשו״ב יוסף חיים ראטנער.

ב„הצפירה" משנת 1911 מס׳ 142 קוראים אנו על חגיגת סיום כתיבת ספר תורה: „ביום ה׳ פרשת בהעלותך חגגו חברי החברה „לינת הצדק", שרובם הם פועלים ואומנים עניים, את חג „סיום התורה" ובערב היום ההוא הובילו את הספר ברוב פאר והדר

בית המרקחת שע״י אגודת „לינת הצדק" הרוקח — מרדכי ראַטנר.

אל בית־הכנסת הגדול. החגיגה משכה אליה רבים מחשובי הנוצרים, כמו שר המחוז וסגנו, שר העיר ומזכירו, אשר באו גם הם לבית־הכנסת, והסדרים הטובים והפאר הרב אשר שררו בבית הפיקו מהם רצון. הרב מרן ר׳ כתריאל עלה על הבמה ויביע לחברי החברה את רגשי התודה של כל העדה. על התועלת הגדולה שהם מביאים לחולי העיר וענייה ובדבריו החמים חיזק את רוחם שיוסיפו אומץ וחיל בדרכם דרך החסד ואהבת האדם". חתום: מרדכי אהרן מיגדאל.

*

חברה לינת הצדק הנ״ל המשיכה פעליה המבורכים באוגוסטוב עד לימי השואה

ממש. בעתון החד־פעמי „אוגוסטאָווער לעבען" שהופיע ה' אדר תרצ"ט (24.2.1939) במדור „אונזערע געזעלשאפטליכע אינסטיטוציעס" מוצאים אנו בקשר לחברת „לינת הצדק" שבעיר הפרטים דלהלן:

„די אינסטיטוציע פון סאָציאַלע הילף פאַר קראַנקע „לינת הצדק" עקזיסטירט שוין פון יאָר 1897. אין דער ערשטער צייט זענען געווען טעטיק באַזונדערע צוויי אינסטיטוציעס „לינת הצדק": איינע — פלעגט זיך אָפּגעבן מיט לינות און ביקור־חולים, די צווייטע — מיט באַזאָרגן סאָציאַלע הילף פאַר קראַנקע, רעצעפּטן, כלים אא"וו.

ד"ר יורדנסקי וחיה מרכוס במרפאת לינת הצדק

מיט דער צייט האָבן זי' זיך פאַראייניקט, און אַזוי איז עס פאַרבליבן ביז היינטיקן טאָג.

די „לינת הצדק" אינסטיטוציע האָט אַרומגענומען אַלע שיכטן פון שטאָט. עטלעכע הונדערט מיטגלידער וועלכע זענען געווען אָרגאַניזירט אין דער אינסטיטוציע האָבן געבילדעט א שטאַרקע קערפּערשאַפט וואָס האָט געאַרבעט אַקטיוו און שטרענג דיסציפּלינירט. מען קען זיך פאָרשטעלן די שטאַרקע פאַראינטערעסירונג פון דער

יוגנט, אַז זיי האָבן געהאַט אַ ספּעציעלן „מנין" און אַ אייגענע ספר־תורה. עס האָבן פאַר זיי געלערנט די ה"ה ר' גדליה גיזומסקי — דער שוחט, און נאָכדעם ר' מאיר פיינשטיין. אַזוי איז געווען אַמאָל. דאַקעגן היינט, ווייזט אַרויס די שטאַט, און ספּעציעל די יוגענט, אַ קנאַפּן אינטערעס לגבי דער דאָזיקער נוצלעכער אינסטיטוציע. דערי־בער פאַלט די גאַנצע ארבעט אויף די מיטגלידער פון דער פאַרוואַלטונג, אין דער צייט ווען עס פאָדערט זיך די הילף פון אַ ברייטערן קרייז.

עסקני לינת הצדק

עומדים מימין לשמאל: פ אײלנדר, לא ידוע, מרים כהן, ב. דנמרק, חיה מרכוס, י. חלופיצקי, ל. לוזמן, ס. בורנשטיין, ג. לנזינגר, י. ברגשטיין.

יושבים: ל. פטאק, ד"ר שור מ. אלנבוגן, ד"ר גרודז'נסקי, בידק, שולקס.

שורה שלישית: פ. אופנשטיין, רבקה רוזנפלד.

אין דער קאַסע פון „לינת הצדק" פליסט אַריין מאָנאַט און מאָנאַט ביי 130 זלאָטעס, פון די וועכענטלעכע מיטגלידס אָפּצאָל, ווי אויך פון נדבות געזאַמעלטע, מערסטנטייל, אין דעם טראַדיציאָנעלן לינת הצדק — שבת, פּרשת „נשא".

די פאַרוואַלטונג באַשטייט פון פאָלגנדע פּערזאָנען: — פּרעזעס: חיים מינץ.

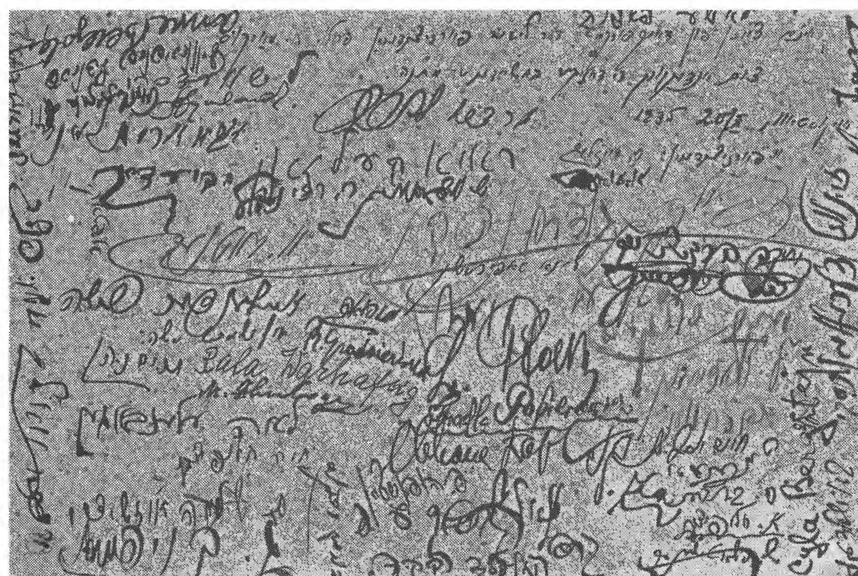
מיטגלידער: די פרויען סאַפירשטיין, ווילקאָווסקי, לעוויט, לענזינגער, מאַריאמפּאָלסקי, שוואַרץ, פּרל. מייזלער רישלי, בערנשטיין צילא, קליימאַן אלטע, און די הערן: האפּנשטיין, סערוויאנסקי, ארימלאנד חיים. אין דער רעוויזיאָנס קאָמיסיע: פּרל. ארבשטיין, ה׳ זאבאָראווסקי און ה׳ אוזשיצקי.

מסיבת פרידה לחיה מרכוס לרגל עלותה ארצה

נשף פורים לטובת לינת הצדק

אות הוקרה לחיה מרכוס לפני עלייתה ארצה

יסוד ספרייה באוגוסטוב

בשנת תרמ"ב (1882) נוסדה ספרייה באוגוסטוב. בעתון העברי היומי „היום" (שנת 1887, מס' 18) שהופיע אז בפטרבורג בעריכת ד"ר ל. קאנטור כותב י. ברקת:

„בעוד ימים אחדים יחוגו צעירי עירנו וצעירותיה את היום אשר יימלאו בו חמש שנים מיום אשר נוסד פה בית עקד ספרים, ומספר הספרים יעלה כיום ליותר משלוש מאות כרכים, רובם כתובים בשפת רוסיא, וספרי שפת עבר אך מעטים הם כעת". מביא הידיעה נותן בזה „שבח ותהילה למנהלי הבית על עשותם מלאכתם באמונה ויכלכלו מעשיהם במשטר וסדרים". יש לציין כי מספריה זו התפתחה במשך הזמן „הספריה העממית" באוגוסטוב, שהתקיימה עד לימי השואה. לפי רשימה בעתון החד־פעמי „אוגוסטאוועה לעבען", ה' אדר תרצ"ט (24 פברואר 1939), למדים אנו, כי בספריה היו 6000 ספרים. מזה: 1300 בעברית, 1700 באידיש, 1600 בפולנית, ו־1400 ברוסית. בספריה היו רשומים 160 מנויים. דמי קריאה עלו מ־25 פרוטות עד ל־1 זהוב לחודש, רק עשרים אחוז מהקוראים שאלו ספרים בעברית ואידיש.

הספריה

מאת מאיר מייזלר

אחרי אשר התכבדתי חברים נכבדים לראותכם בצל קורתי, יחד התאספתם בביתי להתיעץ מה לעשות לבית עקד הספרים, אקח לי הרשות להטיף דברים אחדים באזניכם, אך זאת הנני להגיד לכם מראש כי לא תקוו לשמוע ממני מליצות רמות ונשגבות, לא תוכלו להגביה עוף עמהם בהררי ההגיון, כי באלה לא הסכנתי מעודי, ומה גם כעת אשר זה ימים רבים עשיתי תורתי קרדום לחפור בה, לכרות קבר לרעיונותי, כי בדברים פשוטים היוצאים ממקור לבבי אדבר אליכם הפעם וזה יהיה שכרי אם יכנסו גם אל לבכם, ואתם אדוני הואילו ושמעו, אם גם לא יהיו לרצון כל אמרי פי לפניכם, אנא אל תפריעוני ואחר דברי תהללו או תחללו, איש לפי רוחו, כי כל מה שיאמר בעל הבית, עשה!

*

אנחנו הננו בנים נאמנים לעמנו, בנים נאמנים ומקשיבים, ואם כי צעירים לימים הננו בכל זאת יש בנו מטעם זקנים, ובדרכיהם נלך בלי נטות מהם ימין ושמאל, וכמוהם לא נשמור לעשות את אשר קיימנו על נפשותינו. דבר נפל במחנה הצעירים העברים אשר לא עזבו את דגל קדשם — לדבר בשפת עבר, להחיות את שפתנו המתה ולעשותה לשפה חיה ומדברת. מהרנו אף אנו לחקות את מעשיהם ונדבר גם אנו. דברנו, הטפנו, ונפשנו שבעה עונג אך לא לעת רבה, כי עוד טרם בא הקץ לקיץ התרנ"א, הקיץ הקץ על חברתו וגם שנתה לא הוציאה, ותהי כנפל אשת, בל חזה שמש, וימצא לה קבר, וכל

דברינו אשר דיברנו לאהבת השפה ולהרחבתה נשא רוח ויהיו כלא היו. יסדנו לנו בית עקד ספרים, ובמשך שתי שנות קיומו, רכשנו לנו ספרים רבים, עבריים ורוסיים, גם משאר גויים המדברים אודות עמנו. ונרכוש לנו קהל קוראים המקדישים עתותיהם לספרותנו, גם עשינו נפשות רבות לשפתנו, כי הקריאה בספרים עברים הביאה את הקוראים להבנת שפר עבר, לדעת את כל הנעשה בקרב עמנו, לשמוח בשמחתו ולהצטער בצערו, לא אפנה אף רגע כי כעבור שנים אחדות, והנערים אשר החלו לקרוא ספרים עברים, יהיו לחובבי עמנו, שפתו וארצנו הקדושה. עד כי יהיו לזרע ברוכי ד׳ אשר בהם ישראל יתפאר.

והנה הגיעו ימים רעים לבית העקד, מעינות ההכנסות דללו וחרבו, ועול חובות כבד מנשוא רובץ עליו, ונכון הנהו למעוד רגל ולפול למשואות נצח, ואנחנו מיסדיו הראשונים אשר ירינו אבן פנתו מחשים? במנוחת נפש ולבב נביט על חרבנו, וגם אנחה קלה לא תצא מלבנו. לא טוב הדבר אשר אנחנו עושים אחי ורעי! נרפים אנחנו, נרפים! חזקו ונתחזקה בעד שפתנו ובעד הבנין הגדול אשר עמלו בונים ובונים בו, הבה נשתתף נא איש איש בנדבתו ובמתת ידו ככל אשר ידבנו לבו. הנה אנחנו עשינו להבית הזה אדני כסף בראשית הוסדו, הבה נעשה גם עתה לו משען כסף, אולי יאריך ימים, יתעודד ויתחזק, ומעשה ידנו זה להתפאר יוסיף לעשות נפשות לשפתנו, והנערים הקוראים כאשר יגדלו ויהיו לאנשים, מאהבתם לשפתם הגדולה יגדילו ויאדירו את בית העקד, ירבו ספרים בו וירבו הקוראים, ואז בגאוה ובגודל לבב נוכל להביט אל המפעל הזה, כי אנחנו המיסדים הראשונים עשינו את כל החיל הזה. גם ברכת שפתנו העניה עלינו תבוא, כי התאמצנו להקים לה קהל קוראים, הוגי עברית, כותבי עברית אשר לבם לב עברי נאמן לעמם ולשפתם. — עלינו החובה לתת כסף גם הפעם, אלה אשר חייבים בעד הקריאה, יאבו נא לתת את המגיע מהם, גם כל איש מאתנו יואל נא בטובו לתת את נדבתו, ובכסף הנקבץ נסיר מעלינו סבל החובות, גם נקנה לנו ספרים חדשים אשר גם המה יביאו לנו פרי למכביר, ובזה נציל את בית עקד הספרים לבל ירד לשחת בדמי ימיו ובאביב חלדו.

אגוסטאוו התרנ״ג (מעזבונו)

חינוך יהודי באוגוסטוב

מאת **יעקב ברגשטיין**

ה„חדר" הישן אשר בו נתחנכו דורות רבים ואשר ממנו יצאו לומדים ומשכילים, חכמים ובני תורה — נשתמר באוגוסטוב עד למלחמת העולם הראשונה. ה„חדר", על פגימותיו, הוא שגרם שלא תשתכח תורה מישראל. על אף שיטתו הישנה־הנושנה, וצורתו הבלתי מודרנית, האנטי־היגינית — עלה בכל זאת בידי ה„חדר" להחדיר הרבה חכמה ודעת בלב התלמידים, להדריך אותם במצוות המעשיות, להשריש בלבם אמת ואמונה, אהבת החורה ואהבת ישראל. בימי החדר הישן היה כל אדם מישראל, ואפילו הקל

תלמידי ה„תלמוד תורה"

בנין בית הספר היסודי

שבקלים והעני שבעניים, מגדל את בניו לתורה. כל קרבן לא ישוה בעיני האב, בשביל להקנות לילדיו חינוך כדת משה וישראל; מלחמו היה חוסך, ולא היה מונע תלמוד־תורה מבניו. ידוע ידעו כי „יאה עניותא לישראל" ולא יאה עם־הארצות לבן־ישראל, ולכן נוח לו לאב לחיות כעני משיהיה בנו עם־הארץ; ומי שאין ידו משגת לשלם שכר־לימוד כפי אשר הושת עליו ע"י המלמדים, היה מוסר את בניו ל„תלמוד תורה", שקיומה על הקהילה. השנה התחלקה לשני „זמנים": מאחרי פסח ועד ראש השנה, ומאחרי חג הסוכות ועד ח' ניסן. הרביים היו שונים, וגם — סוגי הלימוד. רבי חיים בייער מלמד דרדקי היה גר ברחוב הכנסת. היה רגזן. היה מרביץ בחגורה בחלק התחתון וגם צובט בלחיים. אצלו למדו „אלף בית" וגמרו בחומש. הוא ידע רוסית, גרמנית ופולנית. שלטון הצאר חייב לימוד השפה הרוסית גם ב„חדרים". את השעור הרוסי הזה היה ר' חיים עצמו נותן. מלמד דרדקי אחר היה צבי שרמן. אצלו למדו בני אמידים. את השפה הרוסית לימד קנטור. הרבי אבא לימד חומש ונ"ך וקצת גמרא. הרבי ישראל רוטבליט (מסטביסק) לימד חומש, נ"ך, גמרא למתחילים וגם עברית, ואפילו — אידיש. עזרו על ידו בניו: ז'מי, ניסן, משה ודוד. „חדר" יותר מודרני, היה של המורים ד. בויארסקי

תלמידי „הקורסים העבריים" (1917—18)

שורה ראשונה מימין לשמאל: רוזה קולפניצקי, בובה בוירסקי, סוניה ברמסון, לוזדייזקה, סוניה פונימינסקי, דבורה ברמסון, שולמית גרינברג, רכטמן, חנה סטרוזינסקי, ט. בקר.
שורה שנייה: ידידיה עברייסקי, מאיר וזבוצקי, בורוביץ, לאה עברייסקי־שרמן, שרה גרשוביץ, חנה פינקלשטיין, לא ידוע, גולדה גורן, אבא רוזנפלד, ב. צ. בוירסקי.
שורה שלישית: שמעון פיינשטיין, מנדל בורק, משה מרכוס, המורה בויארסקי, המורה לוין, רטנר, שיינמר, פסאק. שוכבים: בורובסקי, ע. גרינברג, א. מרכוס.

מורי בית הספר העממי בתקופת הכיבוש הגרמני
עומדים מימין לשמאל: דוד לוינזון, ח. וייסבורד, גליקשטיין, פ. רבינוביץ, ר. לוי.
יושבים: ד. בוירסקי, א. מייזלר, מנהל גרמני, ש. סולובייציק, אליקים לוינזון.

ואיזרסקי. הם הקפידו יותר על לימוד השפה העברית. כן היה קיים בי״ס לבנות בן שתי כתות. בעליו וגם מוריו היו בולקין ואשתו. ועוד בית ספר היה בהנהלת המורים ראובן לוין ואשתו מרים. למדו בו עברית וגם רוסית. היתה גם גימנסיה רוסית, בת 4 מחלקות, בה למדו רק בנות העשירים. ב„חדר״ של הרבי פיליבינסקי (המלמד מסופוצקין) למדו ילדים יותר מבוגרים חומש עם פירוש רש״י, נ״ך, תלמוד וגם עברית. הוא היה רבי מודרני במקצת וגם בן תורה גדול. הוא ידע גם שפות זרות. חוג הורים הביאו במיוחד מהעיירה לאזדיי את המורה אליקום לוינזון, והיתנו איתו תנאי, שלא יקבל יותר מ־15 ילדים. הוא לא עמד בתנאי הזה, מכיון שהילדים נמשכו אליו, בגין שיטתו בלימודים. הוא לימד הכל בניגון. תפילת שחרית היו שרים, וכן התנ״ך וכו׳. רבי פסח לימד רק תלמוד. שעורים בגמרא נתן גם הרבי בצלאל גרדר. הוא היה בא לביתו של התלמיד או שהיה מלמד ב„עזרת נשים״ שבבית המדרש ובקלויז של ר׳ חיים זלמן שו״ב. בנים למדו ב„חדרים״ עד גיל 13־12. חלקם המשיכו לימודיהם בבית הספר הממשלתי, וחלקם נסעו לישיבות סלובודקה, לומזה, רדין ועוד. בנות שגמרו את שתי הכתות השתלמו בשפה העברית בשעורים פרטיים אצל המורים ד. בויארסקי, ר. לוין, מ. מייזלר. שפות זרות למדו אצל המורות דינה פרנקל, מלכה רוטבליט, פ. גוטל,

בורוביץ (מרייגרוד). בנים וגם בנות למדו רוסית אצל זימן, רבינוביץ, מינץ. הבנים שביקרו בבי״ס הממשלתי הרוסי למדו אחרי הצהרים עברית אצל מייזלר, וגמרא — אצל הרבי בצלאל. כשכבשו הגרמנים את העיר, קבעו הם חובת לימוד הגרמנית במקום הרוסית. השלטונות הגרמנים החרימו דירות מתאימות ופתחו בהם בתי ספר: בי״ס לנערות, ובי״ס לנערים. בתור מורות נתקבלו גב׳ יונס, רבינוביץ, מייזלר, והמורה ראובן לוין. בתור מנהל בתי הספר נתמנה מורה גרמני ששרת בצבא, בדרגת רב טוראי או סמל. הוא הכניס לבתי הספר, שהתנהלו לפי תכנית בתי ספר יסודיים בגרמניה, גם ספורט ועבודת החקלאות. באותה תקופה יסדו המורים בוירסקי ולוין קורסים של ערב לעברית

אחרון אחרון חביב — ה„תלמוד תורה״. הרביים דאז היו ר׳ בצלאל גרדר וחתנו ר׳ אברהם יצחק. לת״ת דאגו הרב עזריאל זליג קושלבסקי ועזרו על ידו: ר׳ ראובן רוטנברג, שבלב ונפש התמסר לפעולה ציבורית ביום ובלילה. לפרנסתו אמנם לא היה צריך לדאוג, לזה דאגה אשתו שהיתה אשת חיל, הוא רק עזר לה; ר׳ יהודה אריה לבטינסקי, שהיה סוחר עצים; דב ברגשטין, בעל חנות למנפקטורה, תורם ומתרים.

כיתת בנות (1921)

שורה א עומדות (משמאל לימין): קפלנסקי, סטולר, דנמרק, פרייס, אולכנוביץ.
שורה ב: ט. וויניסקי, ש. סטולר, מ. זופניצקי, ר. לוטינסקי, ע. גוטשטיין, צ. לבינזון, ג. בדר, פ. אופנשטיין, א. בורק, איילנדר. שורה ג׳: ד. סולוביצק, א. עברייסקי.
שורה ד: ס. רכטמן, המורה דומוביץ, המורה ברטישובנה, המורה ברטיש, ב. עברייסקי.
יושבים: י. סטולניצקי, המורה קולינסקי, ד. לינדה.

הוא היה יוצא לכפרים בשבוע של פורים ואוסף תרומות אצל היהודים הכפריים לטובת ה„תלמוד תורה״; יעקב זאב אוטשיק, אופה. היה מזניח חנותו ועוסק במצווה זו. הוא היה גובה בהתנדבות את דמי המס שיהודים היו חייבים לועד הקהילה. את הכסף היה מוסר לקופת „תלמוד תורה״, ורשימת המשלמים — לועד הקהילה, שהיה מוציא קבלות. תפקיד זה לא היה קל אף לא נעים ביותר.

בשנים האחרונות, לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, הפכה ה„תלמוד תורה״ לבי״ס מודרני בן 8 כיתות. מנהל ביה״ס היה זילבר מגליציה, שהורה את השפה הפולנית. וסרמן, יליד אוגוסטוב, שגמר סמינריון ממשלתי פולני למורים, גם הוא הורה פולנית. ברגשטיין יהושע היה מורה לתנ״ך ועברית בכיתות הגבוהות. המורה דיסקין — לתנ״ך ועברית. המורה ישמחוביץ — לתורה ועברית בכיתות הנמוכות. מלץ אפרים שימש בתור מזכיר המוסד וגם היה מורה לדינים וגמרא.

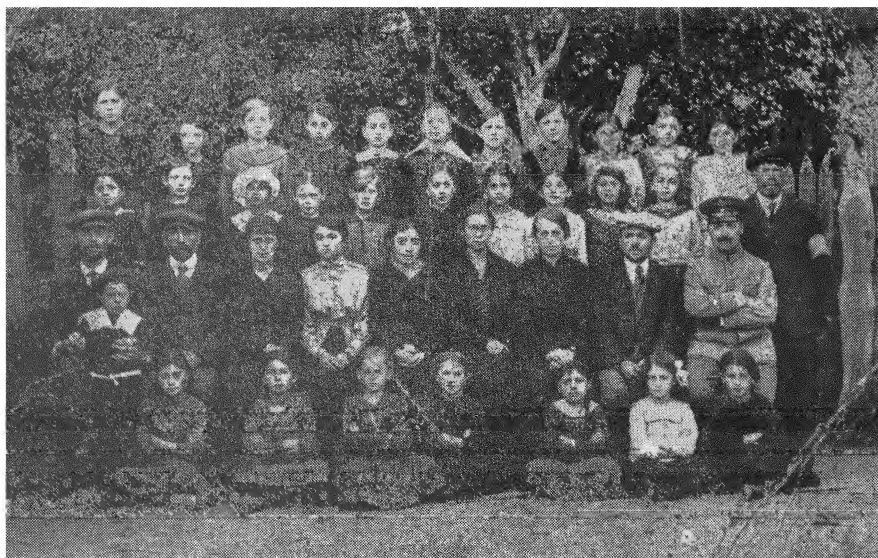
כיתת בנות בשנת 1917

שורה א׳ (משמאל לימין): גריצן, בלכרסקי, ויידנבוים, כלופיצקי, דוניגר, ..., סטביסקובסקי, סטביסקובסקי, ... רוזנפלד.

שורה ב׳: ...., גוטשטיין, גיטלה (וחנהלה), ..., פרייס, ..., ..., ..., ..., ..., פופקין, דנמרק, גרודזן.

שורה ג׳: לוין, בויארסקי, פובמברובסקי, וייסברוט, מייזלר, סולובייציק, רבינוביץ, לוינזון, המפקח.

יושבות: ... ... איילנדר, קרוננרוט, זופניצקה, לוינזון, ... קליימן, ויניסקי, פופקין.

כיתת בנות במלחמת העולם הראשונה

תלמידות (1915)
יושבים המורים מימין לשמאל: ר. לוי, ד. בויארסקי, פייגל רבינוביץ, חיה וייסבורד, ש. פובמברוסקי, א. מייזלר, א. לוינזון, צווק — מנהל בית הספר מטעם הגרמנים.

א. נ. ....

הננו מתכבדים לבקש את כבודו להשתתף
בבנקט שעורכים אנו לכבוד מורנו

מר **דוד בוירסקי**

ביום ד׳ י״ג אלול תרפ״ב בביתו של ה׳ רוזנפלד בשעה 8 בערב.

בכבוד גמור ובברכת השפה
תלמידי הקורסים
„אורה"

אגוסטוב, י״ב אלול תרפ״ב

כיתת בנים בבית הספר היסודי

שורה ראשונה עומדים מימין לשמאל: מ. זבורובסקי (עינת), .. א. קפלנסקי, פ. לוין, רצ׳קובסקי, מ. וולמיר, מ. בורוביץ, ל. בלך, ר. קפלנסקי.

שורה שניה עומדים (מימין): ... ברגלובסקי, א. חליופיצקי, י. פייבישוביץ, י. ברנסקי.

שורה שלישית יושבים (מימין): ... ח. בילובזצקי, א. גליקשטיין, א. לוינסון, וילקוב, וייסבורט, בקה בלך, ... י. פיבוברסקי.

שורה רביעית יושבים (מימין): מ. גליקשטיין, ח. אורימלנד, ש. רלסקי, ד. אינגוביץ, י. אלכסנדרוני, י. טרשצנסקי.

אונדזערע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס

פאָלקס־באַנק

ווען מיר טרעטן צו צום באַשרייבן די אַזוי וויכטיקע אינסטיטוציע, וואָס שפּילט ביי היינטיקן טאָג אַזאַ גרויסע ראָליע אין אונדזער שווערן טאָג־טעגלעכן עקאָנאָמישן לעבן, מוזן מיר פריער מאַכן אַ קורצן איבערבליק איבער איר אַנטשטייאונג, בכדי אַזוי אַרום צו קאָנען אָפּשאַצן דעם גרויסן אויפשטייג און שנעלע אַנטוויקלונג פון דער א. ד. אינסטיטוציע.

די פאָלקס־באַנק אין אוגוסטאָווו איז געשאַפן געוואָרן אין יאָר 1922, לויט דער איניציאַטיוו פון איניקע פּערזאָן ביי אַ מינימאַלן קאַפּיטאַל פון עטלעכע הונדערט זלאָטעס געזאַמלטע אין שטאָט, און ביי דער מיטהילף פון „דזשאָינט״.

עס איז כאַראַקטעריסטיש פאָלגנדער עפּיזאָד, ווען אַ געוויסער מיטגליד פון דער איניציאַטיוו־גרופּע ה׳ מאָנוש קאָנטאָראָוויץ האָט זיך געווענדעט צום דאַמאָלסדיקן בוכהאַלטער ה׳ נחמן פריידבערג ע״ה צי ער זעט צו ציילן די געלט פאַר דעם טונקעלן שיין פון קליינעם עלעקטרישן לעמפּל אין דעם ד׳ על ד׳ צימערל, האָט דער לעצטער אין אַן אויפגערעגטן טאָן געענטפערט: איר ווילט שוין מאַכן אַ דעפיציט אין קאָסע דורך ברענגען אַ גרעסערן עלעקטרישן ליכט.

די כסדרדיקע אַנטוויקלונג פון דער א.ד. באַנק אין משך פון די 16 יאָר האָט דערפירט דערצו, אַז מיר זעען איר היינט צום טאָג פאַר אונדזערע אויגן אַלס איינע פון די געזונטסטע בענק אין גאַנצן געגנט וואָס האָט אונטער זיך אַ פעסטן יסוד און וועלכע שטיצט נאָך אונטער אין געוויסע צייטן די קלענערע בענק אין דער אומגעגנט.

דאָס אַלץ אַ דאַנק דער איבערגעגעבענער און ענערגישער אַרבעט פון די אָנפירנדע פּערזאָנען, ווי אויך דעם טיכטיקן פּערסאָנאַל.

די באַנק ציילט איצט צום טאָג 267 מיטגלידער און פאַרמאָגט אַן אייגענעם קאַפּיטאַל פון 70 טויזנט זל. די גרעסטע הלוואה וואָס זי ערטיילט דערגרייכט ביז 5000 זל.; די פקדונות פון דער באַנק באַטרעפן 220 טויזנט זל.; עס איז כדאי צו באַמערקן דאָס אַלערליי טראַנזאַקציעס פון קליינסטן ביזן גרעסטן סוחר גייט אַדורך דורך דער באַנק.

די באַנק ערטיילט יאָר־יערלעך אויף פילאַנטראָפּישע צוועקן ביי אַן ערך 1200 זל. דערונטער 250 זל. אויף ציוניסטישע קרנות.

פּרעזעס פון באַנק: קאָנטאָראָוויטש מאָנוש. מיטגלידער פון ראָט: סימנער דוד, ראָווידאָוויטש אַלטער, ד״ר שאָר, פּאָלאַק אַלטער, אייזנשטאָט אריה. פאַרוואַלטונג — כרעזעס: מאַרקוס בנימין. מיטגלידער: קעלזאָן שאול, רעכטמאַן מרדכי, גיפּשטיין יוסף, וואַרהאַפטיג יצחק.

די תלמוד־תורה, וועלכע איז די איינציקע יידישע שולע ביי אונדז אין שטאָט, ציט איר געשיכטע מיט אַן ערך 50 יאָר צוריק ווען דער ה׳ יהודה כהן האָט אויסגע־בויט דעם בנין אויף קאָפּערניקא גאַס. ווי געווײנלעך איז זי דאַן באַשטאַנען פון אייניקע כתות, לויטן אַלטן סיסטעם; עס זענען איבער איר געווען די גבאים רן אברהם־יעקב שילעווסקי ז״ל און ר׳ יעקב לעוויוש ז״ל, וועלכע האָבן זיך פאַראינטערעסירט מיט איר גורל און עקזיסטענץ. אין דער צייט פון וועלט־קריג האָט זי זיך אויסגע־האַלטן בלויז פון די אַמעריקאַנער געלדער און איז געשטאַנען אונטער דער אויפזיכט פון אונדזער חשובן רב ר׳ עזריאל זעליג נח קושעלעווסקי שליט״א, וועלכער האָט צוזאַמען מיט די געערטע איבערגעגעבענע עסקנים ר׳ ראובן ראַטענבערג נ״י און ר׳ יהודה לייב לעוואַטינסקי נ״י געשטאַנען אויף דער וואַך און געאַרבעט פאַרן קיום פון דער תלמוד־תורה.

פון יאָר 1920 הויבט זי אָן צו קריגן דעם כאַראַקטער פון אַ שולע, אָבער דאָך אַ געוויסע צייט בלויז פון 4 קלאַסן; די פּראַקטיק האָט געוויזן אַז דאָס בענוגנט נישט אויסצושולן די תלמידים מיט עלעמענטאַרע בילדונג, ווייל ענדיקנדיק די 4 קלאַסן ת״ת פלעגן זיי מוזן פאַרזעצן זייערע ווייטערדיקע לימודים אין דער פאָלקס שולע. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז מען קען נישט בלייבן ביי אַ האַלבע שולע און מען מוז איר אַנטוויקלען און אין ברײנגען צו דער מדרגה פון אַ פאָלקס־שולע. און אַזוי איז אַדאַנק דער איבערגעגעבענער אַרבעט פון דאַמאָלסדיקן ועד ההורים אין דער שפּיץ פון ה׳ הרב שליט״א, צוזאַמען מיט דעם ועד־הקהל (גמינע) פאַרגרעסערט געוואָרן יאָר־יערלעך מיט אַ קלאַס, ביז אין יאָר 1934 האָט זי שוין דערגרייכט צו דער מדרגה פון אַ 7־קלאַסיקע פאָלקסשולע מיט רעגירונגס־רעכט. אין דער שולע באַקומען איצט אַ רעליגיעז־נאַציאָנאַלע ערציאונג לערך 230 תלמידים פון שטאָט; אין מכינה און אין די ערשטע 3 קלאַסן לערנען אויך מיידלעך. דער לערער־פּערסאָנאַל באַשטייט פון 8 פּערזאָן: 5 העברעאישע און 3 פּוילישע.

דער בודזשעט פון דער שולע באַטרעפט לערך 15 טויזנט זל. יערלעך; די הכנסה פון די תלמידים דערגרייכט צו 10 טויזנט זל., און דערביי פליסט אַריין אַ קליינע סומע פון נדבות, אַזוי אַרום, אַז עס בלייבט אַ דעפיציט פון 25 פּראָצענט, כאָטש זי איז די איינציקע יידישע שולע ביי אונדז אין שטאָט.

ביי דער שולע איז אויך פאַראַן אַ קליינע ביבליאָטעקל פון בלויז פּוילישע ביכער, וואָס איז געשאַפן געוואָרן לויט דער פאָדערונג פון שול־אינספּעקטאָר.

„צענטאָס“

די וויכטיקע פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציע „צענטאָס“ ביי אונדז אין שטאָט, וועלכע שפייזט און ערציט 30 אָרימע קינדער — עקזיסטירט שוין ביי 3 יאָר, איז געגרינדעט געוואָרן לויט דער איניציאַטיוו פון דער ביאַליסטאָקער צענטראַלע. אין אָנהויב פון

איר גרינדונג איז זי אָוועקגעשטעלט געוואָרן אין דער פאָרם פון אַ אינטערנאַט, ד״ה, אַז די קינדער אין עלטער פון 5 ביז 7 יאָר פלעגן דאָרטן באַקומען באַשפּייזונג אַ גאַנצן טאָג, און אַ ספּעציעלע לערערין האָט זיך אָפּגעגעבן מיט ערציען זיי. לעצטנס איז פאָרגעקומען אַן ענדערונג אין דער פירונג פון דער אינסטיטוציע אויף אַ האַלב אינ־טערנאַט, ד. ה. קינדער פון די שולעס, וואָס נאָכן ענדיקן די טאָג־טעגלעכע לימודים באַקומען זיי דאָרט מיטאָגן און קאָלאַציע ווי אויך די מיטהילף פון דער ערציערן צו מאַכן די פאַר זיי אַרויסגעגעבענע לעקציעס.

די עקזיסטענץ פון היגן „צענטאָס״ ציט איר יניקה פון די מאַנאַטלעכע סובסידיעס פון דער ביאַליסטאָקער צענטראַלע, ווי אויך פון די פאַרפליכטונגען און שפּענדונגען פון שטאָט גופא. מיטן אָנקום פון ווינטער קריגט זי אויך אַ שטיצע פון מאַגיסטראַט פון די א. ג. ווינטער־הילף. דאָס אַלץ וואָלט נאָך נישט באַנוגנט צו קענען דעקן די אויס־גאַבן, ווען נישט די ענערגישע אַרבעט פון דער פאַרוואַלטונג וואָס לויט איר איניציאַ־טיווע פלעגן געמאַכט ווערן פאַרשידענע איינקונפטן פון קינדער־פאַרשטעלונגען און אָוונטן.

די פאַרוואַלטונג און רעוויזיאָנס־קאָמיסיע באַשטייען פון פאָלגנדע פּערזאָנען:

פאַרוואַלטונג: פרוי טענענבוים ניוטא — פּרעזעסין; מיטגלידער: סאַפּירשטיין שׂרה, קעליזאָן רחל, לעוויט חיענע, לאַזמאַן יהודית, שוועדזקי ליבע, לענזינגער גאָלדע, סטאָלאַר מאַשע, סטאָלאַר בראַניע, וואַזבוצקי זאָלקע, פּרל. מייזלער רישעל.

אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: די ה״ה ה. לאַפּ, א. שבח, מ. שטיק, י. גיזומסקי.

גמילות חסד קאַסע

די קאַסע איז געגרינדעט געוואָרן אין 1927 אַדאַנק דער אַרבעט פון אייניקע אוגוסטאָווער כלל־טוער וועלכע האָבן לויט זייער איניציאַטיוו אויפגעשטעלט די קאַסע. דער גרינדונגס־קאַפּיטאַל איז געוואָרן פון איינשרייב־געלט, נדבות פון היגע איינוואוי־נער, ווי אויך פון אייניקע אויסלענדער, וועלכע זענען דאַן גראָד געווען דאָ מיט אַ באַזוך און מיט אַ קרעדיט פון „דזשאָינט״.

צום פערטל יאָר 1938 זענען לויטן באַריכט געווען 357 מיטגלידער, פון דעם 218 אַקטיווע, וואָס האָבן געצאָלט זייערע חובות נאָרמאַל, ווי אויך זייער מיטגלידס־אָפּצאָל, און 139 פּאַסיווע, מיט אַלגעמיינע חובות פון 14.860 זל. אויף דעם קומט דעם „דזשאָינט״ ע״ח לאַנג־טערמיניקע קרעדיטס 8640 זל., וועלכע ווערן אויסגעצאָלט אין אַ סומע פון 900 זל. יערליך, וואָס עס ווערן דורכן יאָר אויך צוריקגעגעבן פון דזשאָינט אויף אַנדערע וועקסלען אונטערגעשריבענע פון דער פאַרוואַלטונג; דעם „צעקאָבע״ קומט 400 זל., וואָס ווערט אויך אויסגעצאָלט איבערן יאָר מיט וועקסלען.

דער אייגענער גרונט־קאַפּיטאַל איז געווען 5820 זל., וואָס האָט זיך איינגעשפּאָרט פאַר די יאָרן — אין קאַסע פון אומזיסטע אַרבעט פון בוכהאַלטער און קיראָוויניק פון דער קאַסע.

פון דער גרינדונג פון דער קאַסע ביזן 1־טן סטיציען 1939 זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן 4860 הלוואות. די פאַרלעגענע חובות פון לערך 5000 זל. פּאַראַליזירן די טעטיקייט פון דער קאַסע. די פאַרוואַלטונג שטרענגט אָן גענוג קרעפטן אין דער קאַסע אַרבעט; די פראַגע אָנצווּוענדן און אויפצומאָנען די חובות דורך דין אָדער דורך חסד, ווי אַזאַ גמילות־חסד אינסטיטוציע דאַרף טאָן, שטערט אָפּט די נאָרמאַלע טעטיקייט פון דער קאַסע.

געזעלשאַפטס־קלוב

דער געזעלשאַפטס־קלוב אין אוגוסטאָוו, וועלכער איז אַ קאָנצענטריר־פּונקט פון דער בעסערער געזעלשאַפט אין שטאָט, האָט במשך פון זיין 1־יאָריקן עקזיסטענץ אַנטוויקלט אַ ברייטע קולטורעלע טעטיקייט. אַ דאַנק איר איניציאַטיוו האָט די שטאָט געהאַט די געלעגנהייט זיך צו טרעפן ביי איר אין זאַל מיט אַ רייע באַרימטע פּערזענלעכקייטן, ווי: ראָמאַן בראַנדשטעטער, רעדאַקטאָר מאַרק טורקאָוו, הערץ גראָסבאַרט, און רחל האָלצער א. א.

אויך איז צו באַמערקן אַ פאַרצווייגטע פרעסע־מאַטעריאַל פון אַלע טאָג־טעגליכע יידישע־פּוילישע צייטונגען און ליטעראַרישע אויסגאַבן. נישט ווייניקער איז ביי איר אַנטוויקלט דער חוש פאַר פילאַנטראָפּיע, מיט וועלכן זי האָט זיך אויסגעצייכנט היי־יאָר דורך אירע געעריקע שפּענדונגען אויף פאַרשידענע וויכטיקע צוועקן.

די פאַרוואַלטונג פון קלוב באַשטייט יעצט פון פאָלגנע פּערזאָנען:

פרעזעס: ה׳ נתן וואַרהאַפטיג; ווירטשאַפט־פירער: חנן קאַנציוק; קאַסירער: מ. לאַפּ; סעקרעטאַר: אַ. וואַקסמאַן; מיטגלידער: ד״ר גראָדזיענסקי, פרייטשטערן און ה י. זאַלקינד.

„תפארת בחורים"

מיטוואָך פרשת „בשלח", תרצ״ג, האָט אונדזער „תפארת בחורים" באַזוכט דער חבר זלמן גראַדאָווסקי, פון סובאַלק. ס׳איז גלייך צונויפגערופן געוואָרן אַ זיצונג פון ועד מיטן אַנטייל פון גאַסט, אויף וועלכן עס איז באַשלאָסן געוואָרן צונויפרופן אויף דאָנערשטיק אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג. אויך איז באַטראַכט געוואָרן די פראַגע וועגן שאַפן אַ גייסטיקן ראָט. צו דעם צוועק זענען פונאַנדערגעשיקט גיוואָרן איינלאַדונגען צו די בעסטע גייסטיקע כוחות ביי אונדז אין שטאָט אויף אַ זיצונג, צוזאַמען מיט דעם חשובן גאַסט, בבית הרב.

דאָנערשטיק אָוונט איז פאָרגעקומען די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג. דער חשובער גאַסט גיט אָב אַ באַריכט פון דער „תפארת בחורים" קאָנפערענץ אין באַראַנאָוויץ.

היינטיקן שבת פרשת „יתרו", איז דורכגעפירט געוואָרן ביי אונדז אין „תפארת בחורים" אַ גרויסע אַקציע לטובת דעם ועד הישיבות צווישן די אייגענע חברים.

שעפטל סנדלר (פאלאנער) האָט פאַר קריאת התורה גערעדט ביי אונדז עטלעכע, אָבער וואַדעמע ווערטער, וועגן די גרויסע וויכטיקייט פון די ישיבות אין דער היינטיקער צייט. עס זענען גלייך געמאַכט געוואָרן „מי שברך׳ס" און אַ סך חברים האָבן צוגעזאָגט, יעדער לויט זיין מעגלעכקייט.

חיים ביאלובזצקי

יו״ר „תפארת בחורים".

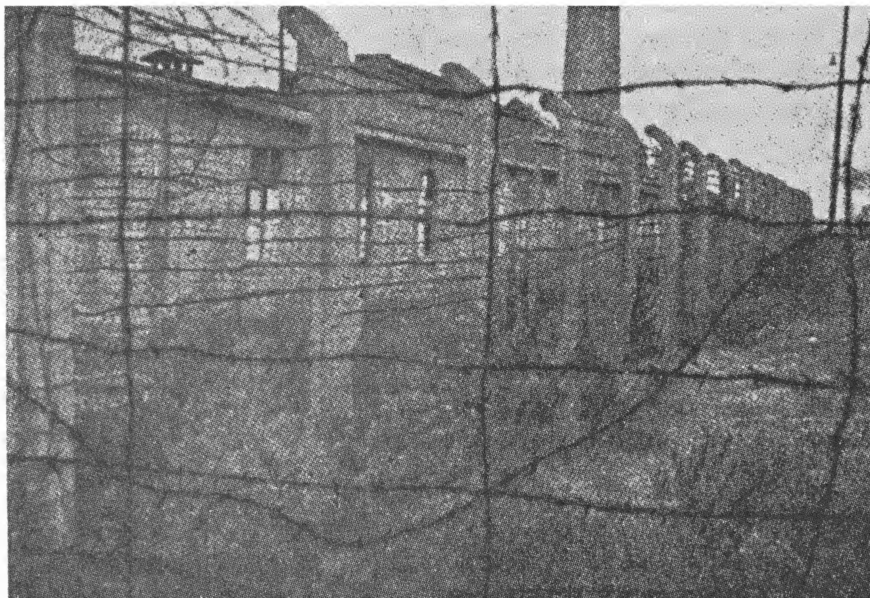
תפארת בחורים (תרצ״א)

שורה ראשונה עומדים מימין לשמאל: כהן אהרן, ח. יאכניש.

שורה שניה: ב. לזובסקי, א. ארבשטיין, א. בורובסקי, א. גריצאן, א. קריניציקי, ד. פרייצייט, ב. שרמן, מ. סטביסקובסקי, י. גרודזין, פרוינד, ז. אמפל, מ. לאזדייסקי.

יושבים: צ. שומסקי, שיבק, י. בלאכרסקי, ר. טשרמן, ב.צ. פיליפינסקי, הרב קושלבסקי, בן הרב אריה, ש. זבלה, ח. ביאלובז׳צקי, י. מלמד.

עיר בכיליונה

משרפה

האזכרה ב„יד ושם" ירושלים. תשכ"ד

במאבק

מלחמת גרמניה—פולניה

מאת **אלחנן סרביאנסקי**

זמן קצר לפני פרוץ המלחמה, הרגישו הפולנים כי היא מתקרבת בצעדי־ענק. העתונים הרבו לכתוב על ה„פרוזדור" (דנציג — עיר־הנמל החופשית), והודיעו שהגרמנים מגייסים צבא ומציבים אותו על גבול פרוסיה, פומערן ושלזיה העלית. גם באוגוסטוב כבר מרגישים, שמשהו עומד להתרחש. באותם השבועות אפשר היה לראות שהממשלה הפולנית התחילה לנקוט באמצעי התגוננות לאחר שנוכחה לדעת כי רומתה ע"י הגרמנים, וההסכם בק־ריבנטרופ לא עמד לה. חטיבת הרגלים הסובאלקית נוטשת את סובאלק, ומגיעה בלילה לאוגוסטוב. היא עוברת את רחוב הגשר (בריק־גאס) נכנסת לשוק (פלאץ־פילסודסקיעגו), ולרחוב קרקובסקה. משם, אינני יודע — אם למבצר אוסוביעץ, או לגרודנו.

המשטרה, מכבי־האש ושאר מיני „פטריוטים" תפסו את מחסני התבואה של האחים לעוויט, וכוונו לשם וליתר המחסנים שהולאמו, את חקלאי הסביבה.

התחילו לתפוש אנשים מהבתים ומהרחובות, לחפירת עמדות. האנשים התחבאו. הלכו, איפוא, מבית לבית וחפשו גברים. הייתי סקרן ויצאתי אל הבלקון (מרפסת פתוחה). תיכף הרגישו בי. ברחתי אל גג העליה של ביתנו והתחבאתי מאחורי הארובה. תפשו אותי, הוציאוני החוצה והובילוני יחד עם עוד כמה אנשים לחפירות. הנוהג היה: אם גמרת לחפור את המכסה שלך, שחררו אותך לביתך; בדרך היו תופשים אותך, וחזרה — לחפירות. העשירים השתמטו, כרגיל, בעזרת שוחד.

החפירות נחפרו בשלושה מקומות נפרדים. לראשונה, נחפרו עמדות צבאיות פשוטות לחיל רגלים בדרך לראצק, 5 ק"מ מאוגוסטוב, על יד שתי טחנות־הרוח, במקום

שנקרא שלעפסק. זה היה, כנראה, הקו הראשון נגד הפלישה מפרוסיה, דרך גרבובה או ראצק. הקו השני היה על־יד תחנת הרכבת, לא רחוק מהמנסרה ותחנת החשמל „ליפאוויעץ", הקו השלישי היה בדרך לגרודנו, בק"מ ה־6—5 על הנהר העמוק סאינו.

יום הששי, ה־1 בספטמבר 1939, היה יום שוק (2 ימי־שוק התקיימו כל שבוע באוגוסטוב, ביום השלישי וביום הששי). קמתי ב־4 לפנות בוקר והלכתי להצטלבות־הדרכים גראיבו־גרודנו. זה היה המקום, אליו היו יוצאים סוחרי אוגוסטוב הזעירים לפגש את עגלות החקלאים, עמוסות סחורות שונות. פתאום נשמע רעש אדיר של אוירונים. מאות עברו על פנינו. הם באו מפרוסיה. בשעה 7 בבוקר, לערך, כבר ידעו כל תושבי אוגוסטוב שפרצה מלחמה. הגרמנים התנפלו על פולניה ללא הודעה מוקדמת. בינתיים התברר, שלהקות האוירונים שחלפו על פנינו, הפגיזו כבר את גרודנו ואת ווארשה. בחזרם — הם טסו כל כך נמוך עד כי חששתי, שבגלגליהם יהרסו את ארובת ביתנו. אחדים מהם הפציצו את תחנת הרכבת, שהיתה מלאה חיילים, שהתכוננו לנסוע לגרודנו, היו הרוגים. אותה שעה נתקבלה ידיעה שבגרבובה פגעו הפולנים ממקלע באוירון גרמני. האוירון התרסק, אולם נפלטו ממנו שני טייסים גרמנים. זוכר אני שהביאו אותם הרוגים לבית־החולים הפולני ברחוב „פושביונטני", וכל אוגוסטוב, הפולנים והיהודים, הלכו לראות טייסים גרמנים הרוגים.

ביום השני של המלחמה הוכרז על גיוס חלקי, לגיוס כללי לא הספיק הנשק. בין היהודים שגויסו, נשארו בזכרוני כמה שמות: טוביה בריזמן — הלך ולא חזר; פייבל לעוויצקי — לא חזר; יעקב בלכרסקי — חזר ונספה בשואה; ברקוביץ (צ'ירשקי) — נפצע קשה בגרודנו; ליישקי גוטמן — חזר ונספה בשואה. האנשים רצו להלחם, בקשו להתגייס, ונענו בשלילה. יום רדף יום, והגרמנים לא כבשו את אוגוסטוב. הם העדיפו ללכת דרך גראיבו ולכבוש את המבצר „אוסוביעץ", ומשם לעלות על ווארשה. כך נשארה אוגוסטוב ללא שלטון.

באותו זמן מלאו לי 20 שנה. הורי חששו, שאם יכנסו הגרמנים, הם יהרגו את כל הגברים בגיל הצבא. הם התחילו ללחוץ עלי, שאברח עם הצבא הפולני ולא אפול בידי הגרמנים. לא רציתי לשמוע בקולם, מכיון שאבי היה חולה. הם החליטו, איפוא, לפעול מאחורי גבי ונדברו עם הלל רוטנברג, גיסו של אבא פופקין. הוא בא אלי, דבר אתי ושכנע אותי לברוח. זה היה ביום ששי, בדיוק שבוע לאחר פרוץ המלחמה. ביום השבת, 9.9.39, באתי להלל רוטנברג. בחצרו כבר עמדו 4 עגלות, כל עגלה רתומה לזוג סוסים. העמסנו על העגלות סחורות שונות, ופנינו לדרך המובילה לסוכובולה, משם רצינו להמשיך לביאליסטוק.

עזבנו את אוגוסטוב בלב שבור. עברנו את הגשר, ונסענו לכיוון ביאלוברעגי. לפני ביאלוברעגי פגשנו בקבוצה קטנה של 4—5 יהודים אוגוסטובאיים ובראשם הרב הישיש ר' עזריאל קושעלעווסקי זצ"ל. בקשנו מהרב שיעלה על עגלה, אך הוא סירב. לפנות ערב הגענו לסוכובולה. לנו שם והחלפנו כח. למחרת לפנות בוקר זזה השיירה שלנו לכיוון קורוצין־יאשענובקה. הרב ויהודי אוגוסטוב שליוו אותו נשארו בסוכובולה. עוברים אנו את קוריצין, יאשענובקה, ומגיעים ליערות קנישין. פתאם יצאו מהיער חיילים וקצינים פולניים, ושאלו מהיכן אנו באים. אמרנו להם שאנו מאוגוסטוב, ובורחים מפחד הגרמנים.

הם היו כל כך מבולבלים, שממש ריחמנו עליהם. למחרת לפני הצהרים הגענו בשלום לביאליסטוק. הורדנו את הסחורה אצל אחותו של הלל רוטנברג, נחנו קצת ויצאנו לקנות כמה חביות שמן. כסף היה להלל די צרכו. באנו לבית החרושת, ושם הודיעו לנו שלא מוכרים יותר. אבל, היות ורוטנברג היה לקוח שלהם במשך שנים התחשבו בו ומכרו לו חבית אחת. נסינו לקנות מה שניתן, אבל לא מכרו בעד כסף פולני. המצב הכלכלי החמיר. שום צרכי אוכל אי אפשר היה לקנות בעד כסף, אלא בחילופין, כלומר, בעד מלח, נפט, גפרורים וסבון. סחורות אלה לא נמצאו בידינו. רעבנו, איפוא, קצת, אף־על־פי שהיה לנו כסף. יום או יומים אחרי בואנו חל חג ראש־השנה.

*

בערב ראש־השנה הפציצו הגרמנים את המחסנים בתחנת הרכבת פולעסקי. משראו הפולנים כי הגרמנים מתקרבים לביאליסטוק, פתחו את המחסנים, וקראו לציבור שיקחו כמה שרוצים, ובלבד שלא יפלו המיצרכים בידי ה„שוואבים". גם אני רצתי שמה, ולקחתי כמה שיכולתי לסחוב. בדרך חזרה, באו האוירונים הגרמנים והתחילו להפציץ. כמה אנשים נהרגו. אני ניצלתי בנס אולם חלק מן השלל אבדתי. בינתיים באו השכנים וסיפרו כי ברחוב סטארוביארסק פתחו את מחסני הטבק והסיגריות וכל אחד יכול לקחת כאוות נפשו. ובכן גם לשם הלכתי והבאתי טבק וסיגריות. למחרת, בראש־השנה בבוקר, הלכנו להתפלל אצל שכן אחד שכינס מנין בביתו. לפני קריאת התורה, בא בנו של אחד המתפללים, וקרא: „יהודים, ברגע זה נכנסים הגרמנים העירה", הפסקנו להתפלל, והתפזרנו כל אחד לביתו. סגרנו את השער והתריסים, ולא יצאנו החוצה.

למחרת היום התחיל להציק לנו הרעב. שכנים סיפרו, שברחוב פלוני יחלקו לחם, ק"ג אחד לכל מי שיעמוד בתור לפני המאפיה. בהגיע תורי אזל הלחם. למחרת, התיצבתי בתור ב־2 בלילה. המון אנשים היו שם. הגרמנים שמרו על הסדר. הפעם זכיתי לקבל ק"ג לחם. הוא היה כמו חמר, ובלי מלח. אבל, מכיוון שרעבים היינו, בלענו אותו. התרגלתי לצאת החוצה, הייתי לוקח בכיסים טבק, בקבוק שמן או וודקה, כדי להחליף בצרכי מזון. פעמים הצלחתי ולפעמים — לא. הגיע יום־הכיפורים. הלכנו להתפלל. הפעם — במרתף של שכן. אחד המתפללים סיפר כי בנו האזין לרדיו מוסקבה ושמע, כי באותו יום, כלומר: ב־17.9.1939, נעו צבאות הרוסים לעבר הגבול הפולני; הם עברו כבר את הגבול בכמה כוונים, כדי לשחרר את פולניה; וכי הם כבשו כבר את ברנוביץ, וולקוביסק, סטולפצי ומתקרבים לביאליסטוק. שמחה גדולה פרצה בינינו. בינתיים תפסו הגרמנים עשרות אנשים, רובם יהודים, העלו אותם על משאית והביאו אותם לבית־החולים היהודי ברחוב ורשאבסקי; פקדו עליהם להוציא את הקש מהמזרונים ולמלאותם מחדש. בסיום העבודה, העמידו אותם על־יד החומה וירו בכולם וקברו אותם שם בחצר.

למחרת היום נכנסו הרוסים לביאליסטוק, והאנשים התחילו לצאת ממחבואיהם. השמחה היתה רבה. רקדו מרוב שמחה. הצעירים קפצו על הטנקים הסובייטים, וסובבו בעיר על גבם.

אמרתי להלל שאני לא רוצה להשאר יותר בביאליסטוק, לבי מושכני הביתה. לקחתי קצת מזון בתרמיל והלכתי עם הצבא הרוסי עד אוגוסטוב. באתי הביתה ושמחתי שמצאתי את כולם. במשך כל זמן העדרי לא נכנסו הגרמנים לאוגוסטוב. הגבול התיצב כדלקמן: ראצק, סובאלק, פיליפובו וכל הסביבה היו תחת השלטון הגרמני; 8 ק"מ לפני אוגוסטוב התיצב הגבול על הגשר מסובאלק לאוגוסטוב בשצעברה־אולשאנקה; מצד שני — בדרך העפר לראצק, ביאנוווקה, נשאר הגבול כמו בזמן הפולנים; גרודנו, ביאליסטוק, גראיבו, אוסוביעץ, — היו בידי הרוסים.

משהגיעו הרוסים לאוגוסטוב, מצאו להם במהרה עוזרים. הרבה יהודים תפשו אצלם משרות, גבוהות ובינוניות, גם במשטרה ובנ.ק.וו.ד. רבים הרגישו נחת זרועם. הם הלשינו על פעילי מפלגות מכל הזרמים, שהוגלו משום כך לרוסיה. הם גילו מחסנים. מחסן גדול מצאו אצל פופקין ורוטנברג בעלית הגג.

כן החרימו מחסני תבואות, חנויות, מנסרות, טחנות קמח ועוד.

*

הרוסים נכנסו לאוגוסטוב, המשיכו להתקדם לראצק, ושהו שם 3 ימים. היו בסובלק יום או יומיים ואחר כך נסוגו, ונעצרו על הגבול החדש, כפי שפרטתי בפרק הקודם. לפני נסיגתם, יעצו רוב הקצינים היהודים — וגם הרוסים — מהצבא האדום, ליהודים שיבואו איתם, מכיוון שהגרמנים ייכנסו לעיירות אלו לפי ההסכם שנחתם בין הרוסים והגרמנים. הם העמידו לרשות כל משפחה, שלא רצתה להשאר אצל הגרמנים, משאית להעברת הרכוש והנפש. כך התחיל לזרום זרם הפליטים מסובלק, ראצק ועוד, לעבר אוגוסטוב. חיש מהר התמלאה העיר פליטים, והצפיפות היתה רבה.

בחודש אפריל 1940, באה הפקודה ממוסקבה, שעל כל הפליטים להתרחק מהגבול הגרמני 100 ק"מ לכיוון הגבול הרוסי הישן, לסביבות ברנוביץ וסלונים. מי שרצה, יכול היה לעבור את הגבול לרוסיה. כך מוכרחים היו הפליטים לעזוב את אוגוסטוב. חלקם נדדו לרוסיה, אך רובם נשארו בסביבות ברנוביץ־סלונים. החלק הזה נטבח, בימים הראשונים של יוני 1941, ע"י הגרמנים, עם פרוץ מלחמת רוסיה־גרמניה.

*

בתחילת שנת 1940 פורסם, כי כל מי שרוצה בזה, יכול לנסוע לרוסיה בתנאי שיתחייב לעבוד בה שנה־שנתיים. הבטיחו למתנדבים הכל מכל. חלק מהנוער האוגוסטובאי, חתמו על חוזה, ואחרי זמן קצר נסעו לרוסיה. כאשר הגיעו לרוסיה, נשלחו לעבוד במכרות הפחם, אשר באורל הרחוק. חלקם ברחו משם בכל מיני דרכים, וחזרו לאוגוסטוב. בין אלה, זוכר אני רק שמות בודדים: פשאשצאלסקי (הבן של משה'קה דונדע), הבן הכי צעיר של הרשל מלצר, בת דודי שולמית סרביאנסקי. שבועות אחדים לאחר שחזרו מרוסיה, נשפטו ע"י הרוסים למאסר, עד גמר תקופת ההתנדבות של כל אחד לפי חוזה העבודה שחתם.

היו גם כאלה, שלא ברחו מעבודתם, וסיימו את תקופת־ההתחייבות בשלום. לפחות 3 מהם ישנן בארץ: שיינה זיעלאזע, והאחיות לוינסקי.

*

בפברואר 1940 החל הגירוש ונמשך במרץ ואפריל. הרוסים היגלו לרוסיה, פעילי המפלגות, בעלי עסקים ובעלי־ממון. הוגלו גם אנשים שלא היה בידם לשלם מסים. האנשים סגרו החנויות, האטליזים, וכו׳. במקומם צצו עסקים חדשים, לרוב — מזנונים וחנויות לדברי־כתיבה, שהתפרנסו מהצבא שחנה בעיר. הרוב חיפש עבודה או משרה אצל השלטונות, כדי להנצל מגירוש. גם אני הייתי בין האחרונים. אחרי שסגרתי חנותי בגלל עומס המסים, קבלתי עבודה בתור מנהל המשמרת השניה, בטחנת הקמח של הבורוביצים שהוגלו לרוסיה. מנהל המשמרת הראשונה היה שטיין, שהיה לפני המלחמה בעל חנות למכשירי־כתיבה. עבדתי בטחנת הקמח עד שגייסוני לצבא האדום.

במלחמת העולם השניה

בערב יום־הכיפורים שנת 1940, גויסתי לצבא האדום, יחד עם עוד כמה חברים מאוגוסטוב: חנא רודניק, בנו של משה׳ל החיט; צבי פוזניאק, בנו של שמואל הנפח; משה קרביעץ, בנו של ביינוש הסבל; ברוך ברנר; פייבל זימאנסקי, גיסן של צפורה ופרידקה סרביאנסקי; ביינוש (את שם משפחתו אינני זוכר עוד), בן סנדלר שגר אצל אלכסנדרוביץ; ואני אלחנן סרביאנסקי, בנו של איצ׳ה מצ׳ארני־ברוד. מקום הריכוז של המגויסים היה הבית השלישי מביתנו, בביתו של חיים לב. עמדנו לצאת ברכבת בשעה 1 אחרי חצות, בליל יום־הכיפורים.

בלב מלא צער ובדמעות נפרדתי מאמי, משתי אחיותי, ומשאר הקרובים. שמתי פעמי, שבור ורצוץ, למקום הריכוז. התאספו שם כמה מאות פולנים מאוגוסטוב ומהסביבה, ואנחנו — 7 יהודים. נותר עוד זמן רב עד ליציאת הרכבת, וכל אחד השתדל „להרוג את הזמן" כפי הבנתו. רבים הלכו לשים בכוס עינם, אני — כיוונתי צעדי לבית־הכנסת, לתפילת „כל־נדרי", ול„קדיש" אחרי אבי מורי ז״ל.

בית הכנסת היה מלא מפה לפה. פה התקבצו יהודי אוגוסטוב, על נשיהם וטפם, לשפוך שיחם ולהפיל תחנוניהם לפני רבונם. קדושה ממלאה את הכל. כולם לבושים בגדי חג, עטופים בטליתות וב„קיטלאך" הצחורים. הנה עולים על הבמה הרב עזריאל זליג קושעלבסקי, הגבאי ר׳ פיניע אהרונובסקי, וה„בעל־תפילה" — בעל הקול הערב — השוחט ר׳ גדליהו גיזומסקי בראש מקהלת בחורים (ביניהם, בנו הצעיר שלומ׳קה), ר׳ משה דוד מורזינסקי השמש, עטוף ב„קיטל" וזקנו יורד לו על פי מידותיו, דופק בשולחן, והס הושלך בכל בית־הכנסת. פותחים את ארון הקודש ומוציאים את ספרי־התורה. ר׳ אשר המפל עובר עם ספר התורה מספסל לספסל, וכל אחד מנשק את התורה. גומרים את ההקפה ומביאים את ספרי התורה אל הבמה. כאן נוטלים אותם בידיהם הרב, ר׳ פיניע והחזן. זה האחרון פותח בשירת „כל נדרי", וכל יהודי בית־הכנסת עוזרים

על ידו ושרים יחד בדביקות. מרים אני את ראשי ומסתכל ביהודי אוגוסטוב בפעם האחרונה. הנה הדוקטור שור; הנה שבח, גיסו של פ. אהרונובסקי; הנה ד״ר גרודזיענסקי; הנה פקלופ; עומד על ידי דודי לייבל שטיינדם, וולוול סטרוזינסקי, ור׳ מוטיל לייב וולמיר עם בניו; על ידם — שמואל סוסנובסקי; מאחורי — ווילקובסקי (מנולי הסבל), מוטל סטוויסקובסקי, והחיט ה„בעל־תפילה״ ר׳ מנדל קולפניצקי, והנפח בעל הזקן היפה; והנה — דוד לייב אלכסנדרוביץ עם שני בניו, אלתר (זלמן צבי) ואהרון; מהצד השני של ארון־הקודש עומדים ר׳ איצ׳ה רוטנברג, מאנוש קנטורוביץ, מרדכי לב, הלוזמנים, שמואל־יהודה זבורובסקי והרשל מלצר, יהודה רינקובסקי, חייקל מורזינסקי עם שני בניו; למטה — „פשוטי־העם״. החזן מסיים תפילת „כל נדרי״, מכניסים את ספרי התורה להיכל, וכל כלי־הקודש יורדים מהבמה. החזן ר׳ גדליה ומקהלתו ניגשים ל„עמוד״ התפילה, והרב ר׳ עזריאל זליג נח קושעלעבסקי ניגש אל הבמה שלפני ארון־הקודש, פותח את הארון ומתחיל בדרשתו. מפנה אני את ראשי לעבר עזרת־הנשים. גם שם מלא מפה לפה, ונשמע קול בכין של נשים...

הרב מסיים את דרשתו וחוזר למקומו. החזן פותח בתפילת „ברכו״ וכל העם הקדוש מתפלל בדביקות. אין עתה מחשבות חולין, הכל אומר קדושה. מגיעים ל„עלינו לשבח״, ואני אומר את ה„קדיש״. דמעות נוצצות בעיני, לבי נשבר בקרבי.

לאט־לאט מתרוקן בית־הכנסת. מברכים איש את רעהו בברכת „לשנה טובה תכתבו ותחתמו״. אני יוצא מבית־הכנסת וחוזר למקום הריכוז. הסתובבתי שם שעה־שעתיים, ונותרו עוד כשעה וחצי, האחרונות — לשהיה באוגוסטוב. החלטתי לגשת לביתנו, בו גדלתי ובו חייתי למעלה מעשרים שנה. נכנסתי לחצר והסתכלתי בחלונות בפעם האחרונה. כל משפחתי ישנה. הכלבלב שלנו הרגיש בי וקפץ על החלון. פתחתי את חלון המטבח ונכנסתי פנימה. הקשבתי לקול נשימתם הקצובה של יקירי ושוב יצאתי. סובבתי והסתכלתי בכל פינות החצר והלכתי בלב שבור למקום הגיוס. לאחר זמן מה העלו אותנו על משאיות והובילונו לתחנת הרכבת. חיכו לנו שם בחורים ובחורות שבאו ללוותנו. נפרדנו. הרכבת זזה. יצאנו את אוגוסטוב לארץ לא נודעת...

*

הרכבת כבר השאירה מאחוריה את המינסרה ותחנת החשמל „ליפוביעץ״ ודוהרת במהירות לעבר גרודנו. כעבור שעתיים היא נעצרת בגרודנו. שם כבר מחכים לה כמה קרונות עמוסי מגויסים מגרודנו, גראיבו, שצוצין, וונסוז׳ וסביבתם. מחברים את הקרונות שלהם לרכבת שלנו. ניתן האות, והרכבת ניתרת ממקומה. אנו מגיעים לבריינסק, וגם כאן מחברים לרכבת שלנו קרונות עם מגויסים. אנו עוברים את וולקוביסק, סלונים וברנוביץ, בכל מקום חוזר ונשנה אותו מחזה. מברנוביץ דולגת הרכבת לגבול הרוסי הישן, חוצה את הגבול, ואנחנו — על אדמת רוסיה. כולנו מוציאים את ראשינו מבעד לחלונות ומסתכלים על הנוף הרוסי. עוברים אנחנו על־יד בתי־חרושת ענקיים וארובות גבוהות. מגיעים למינסק, עיר הבירה של ביאלורוסיה, וממשיכים לקיוב, חרקוב, דניעפר־פיעטרובסק, זאפורוז׳ה, טולה, אוריאול. שבועות אחדים נסענו ברכבת עד שהגענו

לרוסטוב על הנהר דון. שהינו שם כחצי יום, העלו אותנו על משאיות והביאונו, מרחק 40 ק״מ, לנובי־צרקסק.

*

בנובי־צרקסק, שהיתה לפני המהפכה עיר הבירה של הקוזקים הדונים, הסתיים בינתיים המסע. אותי ועוד 3 אוגוסטובאים: ברוך ברנר, חונא רודניק וביינוש, משכנים בקסרקטין שהיה לפני המהפכה ארמון של אטאמאן קוזקים. בארמון־קסרקטין כזה, נכנס גדוד צבא. חיילי החטיבה שלנו היו בני לאומים שונים, וכמעט לא היו בה רוסים. כשבאנו לחטיבה אמרתי לחברי מאוגוסטוב, שרוב האנשים בגדוד הם יהודים, לפי מראה פניהם. אנחנו לא הכרנו עד אז את בני הלאומים השונים מרוסיה האסיאתית, שהם בחלקם בני הגזע השמי. ובכן, ניגשתי אליהם ושאלתי אותם באידיש אם הם יהודים, ומנין באו. הם נעצו בי את עיניהם וענו ברוסית מגומגמת שהם ארמנים, אזרביג׳אנים, תורקמנים, תג׳יקים, טטרים ועוד.

כעבור זמן מה שיבצו אותנו סופית ונשארתי במחלקתי עם אוגוסטובאי אחד ויחיד, עם חונא רודניק. למזלנו היו עוד 3 יהודים יחד אתנו: אחד מגראיבו, אחד משצוצין ואחד מוונסיזש. ברוך ברנר וביינוש הועברו לגדוד אחר. הם היו בקסרקטין אחר באותה חצר, ויום יום היינו נפגשים. לאחר כמה ימים החלו להפוך אותנו לחיילים. קבלנו בגדים, רובים וכל יתר הציוד. תחילה לימדו אותנו לצעוד, ולאחר כמה חדשים — טקטיקה צבאית וירי. יום רדף יום וחודש רדף חודש. האימונים נעשו קשים מיום ליום. הזמן זז לאיטו. ככה חלפו 8 חדשים להיותי בצבא, ונותרו עוד ששה עשר חדשים לסיום השרות.

באמצע חודש מאי 1941 קבלה החטיבה שלנו פקודה לאסוף את אנשיה ו„רכושה", לעלות לקרונות ולנסוע. לאן? — איש לא ידע. 6 ימים נסענו עד שהגענו לקיוב. בקיוב ירדנו והלכנו ברגל עד לסביבות ביאלה־צרקיעב. ביערות חפרנו עמדות והקמנו אהלים גדולים, 16 איש בכל אחד. למחרת היום הלך הגדוד לבית המרחץ בביאלה־צערקיעב. בעיר נפגשתי עם יהודים־רוסיים רבים. מהם נודע לי, שהגרמנים גייסו צבא והציבו אותו על הגבול הרוסי. התחלתי להבין מדוע העבירו אותנו, יחד עם כל הקורפוס הצפון־קאווקאזי. בשבת, 22 ביוני 1941, קבלנו פקודה לחגור חגור קרב מלא ולהתכונן למירוץ עם ציוד קרבי מלא, מרחק של 10 ק״מ, במסכות גז על הפנים. הגנרלים של הדיוויזיה וה„פוליטרוק" התכנסו להתיעצות.

*

עשר דקות לפני השעה 12, קם הליטננט־גנרל ופתח במלים אלה:

„חברים! היום, יום השבת, לפנות בוקר, 22 ליוני 1941, התנפלו הכוחות המזוינים האפלים של ההיטלריסטים הגרמנים על ארצנו, בלי הכרזת מלחמה. הם הפציצו את גרודנו, ברדיצ׳ב, מינסק, קיוב ועוד. הם עברו את הגבול, ונכנסו לליטא, לאטביה

ואסטוניה. הם גם חצו את הגבול לביאלורוסיה (כלומר, הם עברו את הגבול מפרוסיה ונכנסו לפולניה, בסביבות עירנו). הגרמנים הטילו לקרב אלפי טנקים אשר שדדו מארצות הכבושות באירופה וממפעלי ,סקודה׳ (ביח״ר בצ׳כוסלובקיה) הכבירים. חיילינו נסוגו. עלינו, חיילי הצבא האדום, המוכנים תמיד להגן על אדמתנו, הוטל להכנס לקרב ולהדוף את האויב״.

בדיוק בשעה 12 הפעילו את הרדיו, וממנו בקע קולו של מולוטוב הקורא לחיילים ולעם להגן על אדמתם. צמרמורת עברה בגופי בשמעי את „הבשורה״. כולנו היינו מדוכאים. מיד הוסכם בינינו האוגוסטובאים, שאם אחד מאיתנו יראה את חברו נהרג בקרב, אזי חלה עליו חובה, אם ישאר בחיים, להודיע להוריו של הנהרג את יום ומקום נפילתו, כדי שההורים ידעו ביום הזכרון (יאהר־צייט) לומר „קדיש״ אחריו. בלילה הלכנו לראות סרט שהקרינו ביער. הבד היה תלוי בין שני עצים, והסרט היה מלחמתי, המראה איך הרוסים מגרשים מאדמתם את הסמוראים היפאנים. בזמן ההקרנה, הגיחו לפתע כמה מטוסים גרמנים. קמה בהלה. הפסיקו הקרנת הסרט. התפזרנו בבהלה, אבל למזלנו לא הפציצו אותנו. למחרת עם שחר, התרחקה החטיבה כמה מאות מטרים מהמקום והחלה להתחפר.

*

לאחר ימים אחדים ניתנה פקודה לחטיבה שלנו לצעוד לקיוב ולעלות לרכבת שכבר חכתה לנו. העמסנו את התותחים, הטנקים ושאר כלי המשחית שלנו. על גגות הקרונות הצבנו מקלעים, להגן עלינו מפני מטוסי האויב. נודע לי מפי הקצינים (הייתי מעורב ביניהם, והתחבבתי עליהם), כי מטרת הנסיעה היא לבוב. המסע התנהל בכבידות. הנסיעה נמשכה ימים רבים. בכל תחנה נאלצנו לחכות זמן רב. הדרך היתה עמוסה צבא שנסע לחזיתות השונות. בכל התחנות פגשתי רכבות עם פליטים רוסים ויהודים, שנמלטו מפולניה ומבסרביה. הקטרים והקרונות היו מנוקבים מכדורים ורסיסים, הגגות מלאי חורים ועפר. הגיעו רכבות עמוסות מכונות, בתי חרושת שלמים, שהרוסים הספיקו לפרקם כדי להעבירם לאוראל ולסיביר. לבסוף זזה הרכבת שלנו. לפנות בוקר הגענו לסמולנסק, התחנה הומה רבבות חיילים, וכלי נשק שונים, העמוסים על הרכבות. החיילים מהרכבות הסמוכות סיפרו, שהם מחכים כבר בסמולנסק ימים אחדים ולא יכולים לזוז הלאה.

*

לפנות בוקר הופיע אוירון סיור גרמני, שטס גבוה מאד מעל התחנה. התותחים והמקלעים שלנו פתחו באש לעברו. הוא חג מעלינו כעשר דקות, ונמלט. לא עברה שעה ומאות אוירונים גרמניים הופיעו מעלינו, והחלו להמטיר ממקלעיהם, ולהפציץ אותנו ואת הרכבות שעמדו בתחנה. נשתררה בהלה. הרכבות, התותחים וגושי בשר של בני אדם — הועפו למרומים. מסביב זרעו מטוסי הגרמנים את המוות, ולא היה מי שיתן

פקודה. צעקתי לחברי שיקפצו לתעלות שבקצות הפסים. רצתי ראשון — והם אחרי. הסתתרנו איך שהוא עד שהאוירונים הריקו את כל מטענם והסתלקו, בהשאירם אחריהם הרס ומוות.

מהגדוד שלנו נותרו כ־70 איש. הצעתי שנסתלק מן המקום לפני שיחזרו הגרמנים עם מטען חדש. ברחנו מתחנת סמולנסק וכוונו צעדינו רחוק מישובים, דרך שדות. עברנו כ־10 ק״מ וישבנו לנוח. והנה אנו רואים שמתקרבים עשרות אוירונים, משני כוונים, וחגים מעלינו. להפתעתנו היבחנו בלהקה אחת סימני היכר (כוכב) של מטוסים רוסיים. בלהקה השניה היו מטוסים גרמניים. התפתח ממש מעל לראשינו קרב אוירי. עשרות מטוסים עלו באש, ונפלו על ידינו ברעם אדיר. הטייסים הגרמנים שנותרו נמלטו, הרוסים — חזרו לבסיסם. ואנחנו החלטנו לברוח, אולם לא ידענו לאן...

*

לאחר התיעצות מחליטים אנו לסגת בדרך למוסקבה. אנו מתקרבים לכביש הראשי מינסק־מוסקבה. הכביש הרחב הזה הומה חיילים, טנקים ותותחים, הנסוגים מפני גייסות הגרמנים. התנועה מתנהלת באיטיות רבה. לא רואים את תחילתו ולא את סופו של הטור הארוך. בדרך רואים טנקים ומשאיות שהתהפכו על חייליהם בנפלם מהכביש הגבוה לתעלות שבשולי הכביש. הרוגים — על כל צעד ושעל, ואיש אינו שם לבו אליהם.

לחיל הרגלים הנסוג לא נמצא מקום על הכביש, ובלית ברירה הלכנו דרך השדות שעל־יד הכביש. לאחר שעות רבות של הליכה, החלטנו לשבת ולנוח קצת. זרקורים רוסיים האירו את השמים, וגילו כמה מטוסים גרמניים. את המטוסים רואים יפה, תותחים־נגד־מטוסים יורים בהם, ותמיד — מחטיאים. המטוסים הגרמניים יורים זיקוקין־די־נור באויר, מאירים את כל השטח, וזורעים בהלה. הטנקיסטים קפצו מהטנקים וברחו, נהגי המשאיות השאירו רכבם וברחו, וגם אנחנו ברחנו הרחק מהכביש ככל האפשר, לכיוון היער. הסתתרנו לרגלי הגבעות ובבורות, וחיכינו לבאות. לאחר זמן מה נשמע קול נפץ אדיר. בעת שהמטוסים הגרמניים האירו את הכביש ומסביבו, וזרעו בהלה בקרב הצבא הנסוג, הצניחו מטוסים אחרים חבלנים על הגשר של הדניעפר ופוצצוהו. כל הטור שנע על הכביש נעצר, כי לא יכול היה לזוז קדימה או אחורה. עם עלות השחר באו הטייסים הגרמנים וחיסלו הכל.

אנו, הרגלים, נשארנו ביער והתחפרנו. הרעב הציק לנו מאד. במשך שבועות לא ראינו לחם, ואוכל אנושי לא בא אל פינו. התקיימנו על חיטה, שיפון, גזר, בצל שמצאנו בשדות. גם מים לא היו לנו. שתינו מים מהביצות, השורצות כל מיני שרצים ומעלות צחנה. נחלשתי מאד ולא היה לי הכח להמשיך לברוח, גם חברי היו באותו מצב. עבר היום, ובערב שמנו פעמינו לעבר העיירה דרוגובוזש. בלילות הלכנו בכביש, לפני עלות השחר היינו יורדים מהדרך הסלולה, מתרחקים קילומטרים אחדים ומתחבאים ביערות כל היום. בשעות היום, היו מטוסי הגרמנים חגים שעות שלמות מעל היערות; פתאום היה מי שהוא מהנסוגים יורה זיקוק־די־נור לעבר המטוסים, והם היו מיד מפציצים את היער.

לאור עובדות אלו החלטנו לא להרשות לחיילים שלא היכרנום להזדנב אחרינו, אך זה לא עזר. ראינו שמטוסים גרמניים מצניחים בשדות, בפאתי היער, צנחנים־חבלנים, בקבוצות של 4—5 איש מצוידים במרגמה 85 או 86 מ"מ ובתת־מקלעים, שהיו יורים כדורי דום־דום. לא קבוצה אחת כזאת חיסלנו בהיותם עוד באויר. הגרמנים היו מצניחים יומם וליל חבלנים, לבושים בבגדי גנרלים וקצינים רוסיים. על יד תחנות־הרכבות היו מצניחים חבלנים בלבוש עובדי רכבת, או בלבוש שוטרים רוסיים וכדומה. אלה היו מחבלים בגשרים וברכבות, ומפגיזים את הצבא המתחבא ביערות. סוף־סוף הגענו לדרוגובוזש. בקשתי את הקצין היחיד שלנו, שיעמיד לרשותי חיילים אחדים ואלך לחפש מאפיה. מבוקשי ניתן לי. לקחתי איתי את חונא רודניק ועוד שני רוסים. מצאנו מאפיה אחת ויחידה. היא עבדה בשביל הצבא, המנהל היה יהודי, גם הוא איש צבא. סיפרתי לו באידיש את תלאותינו, וכי אנחנו רעבים ולחם לא בא אל פינו במשך כל הנסיגה. מיד נתן לכל אחד ככר לחם, ובו במקום בלענו אותם. הוא סיפר לנו, שהגרמנים מתקרבים לדרוגובוזש, ובעוד כמה שעות נוטש הוא את העיר. הוא נתן לנו לחם כמה שיכולנו לשאת. חזרנו אל חברינו וסיפרנו את החדשות. אכלנו ונחנו עד הערב.

*

לפנות ערב יצאנו מהיער והלכנו לכיוון הכביש המוביל לירצבו. פגשנו חיילים רבים הנמלטים על נפשם, אחרי הנגפם בידי הגרמנים במקומות נוספים. מפיהם נודע לנו, שאין דרך אחרת לסגת אלא הדרך המובילה לירצבו, ויאזמא, ומשם למוסקבה. עברנו עשרות קילומטרים עד שהגענו לירצבו. על יד ירצבו נתקלנו במחסומים ועל ידם קצינים. קראו לקצין שלנו ושאלו אותו מנין אנו באים ולאן רוצים אנו ללכת. הקצין הסביר שניגפנו בסמולנסק ונסוגים למוסקבה. הגנרל הודיע שעלינו להשאר בירצבו. הוא קרא לפולקוווניק (אלוף) וציווה עליו שיראה לנו את קטע החזית, שעלינו להחזיק בו. סיפרו לנו כי יומיים לפני כן תפסו הגרמנים את ירצבו, את שדה־התעופה ומחסני תחמושת שמעבר לנהר, ועלינו לגרש אותם מבסיסיהם החדשים. הערב נקבל תגבורת, ועלינו יהיה להתקיף. הקצין שלנו לא נבהל, הוא הודיע שקודם כל צריך להאכיל את הבחורים הרעבים, שאוכל לא בא אל פיהם זה כמה שבועות, ויש לתת להם כמה ימים לנוח. אוכל לא ניתן לנו, ואנו לא התקפנו.

*

לאחר ימים אחדים הביאו אוכל, נשק ותחמושת והוסיפו גם אנשים כדי תקן מלא של גדוד. בסוף יולי 1941, לפנות בוקר ביקר הגנרל עם מטהו בחפירות שלנו. הוא אמר שלמחרת בצהרים נקבל פקודה להתקיף בשיתוף עוד יחידות, את ירצבו ואת שדה־התעופה הנמצא כ־2 ק"מ בגדה השניה של הנהר, על מנת לחסל את ה„גשר" הגרמני מאחורי קוינו. הוא שאל אם נמלא את הפקודה, ענינו פה אחד: „כן, חבר גנרל!"

למחרת היום החלה הארטילריה שלנו להפגיז את מוצבי הקומנדו הגרמני. בדיוק ב־12, התחלנו להתקיף את ירצבו, ולעת ערב כבשנו אותה. התחפרנו וחכינו לתגבורת,

שהגיעה לאחר כמה ימים. בתחילת אוגוסט באה פקודה לעבור את הנהר ולהתקיף ולכבוש בלילה את שדה־התעופה ושאר השטחים שהיו בידי הגרמנים. יצאנו לפנות ערב להתקפה. עברנו את הנהר והתקדמנו בלי יריות, עד שהגענו כ־200 מטרים לפני חפירות הגרמנים. אז הרגישו בנו הגרמנים, או אולי בכוונה נתנו לנו לגשת קרוב. פתאום הם האירו את השטח, ופתחו באש תופת מכלי נשק אוטומטיים ומטנקים שהיו מחופרים באדמה, ועשו בנו שמות. כאשר ירד החושך ופסקו קצת היריות, קמתי ונמלטתי כל עוד נפשי בי. בדרך שמעתי מישהו קורא בשמי. לפי הקול הכרתי שזה חברי הותיק, האוזבק חדירוב. ניגשתי אליו וראיתי כי הוא פצוע קשה בבטן. קרעתי את הגופיה ואת החולצה שלו, הוצאתי תחבושת וחבשתי אותו. השארתיו במקומו ורצתי למקום שממנו התקפנו. בדרך מצאתי עוד חבר, שגם הוא היה פצוע קשה. סוף־סוף הגעתי לנהר ועברתי אותו. שם פגשתי עוד כעשרים איש, וביניהם חונא רודניק. סיפרתי לקצין על שני הפצועים קשה, חברינו הטובים, המוטלים במרחק קילומטר אחד ממקום המצאנו. הוא העמיד לרשותי 6 אנשים, ופקד עלי להביא את שני הפצועים. הלכתי עם „החברה" דרך השדה הגובל עם הכביש הראשי, שם אפשר היה ללכת בקומה זקופה. משהרגשתי שהגענו למקום שממולו מוטל הפצוע חדירוב, פקדתי על ה„חברה" לעבור אחרי את הכביש. אף אחד מהם לא זז. ארבעת הרוסים הודיעו, שהם ישארו במקומם ויחפו עלינו. הסברתי להם שבעוד כחצי שעה יעלה השחר ולא נספיק לחזור. הם התעקשו, כי פחדו. איימתי עליהם שאספר לקצין שלא רצו למלא פקודה, ובכל זאת לא נבהלו — ונשארו. אני ועוד שניים, שאחד מהם היה מאניעק גראיבסקי מגראיבו, טיפסנו עד לשולי הכביש (הכביש היה גבוה במקום ההוא כ־15 מטר, ובכוונה בחרתי את המקום ההוא).

בתפילת „שמע־ישראל" בלבי, עברתי בשלום בזחילה את הכביש. חכיתי שגם השניים יעברו, אך הם פחדו ולא זזו. מוכרח הייתי לחזור אליהם, ובקושי שכנעתי אותם לעבור אחרי. ירדנו מהכביש, העמסנו את הפצוע על סדין מברזנט (ששימש גם אוהל, גם מעיל וגם סדין) והתחלנו ללכת. גוף הפצוע היה על הסדין, והרגלים נגררו על האדמה. הוא צעק מרוב כאבים. הסברתי לו שלא יצעק, פן ישמעו הגרמנים ויפתחו באש, אבל כנראה שלא יכול היה להתגבר וצעק כל הדרך. קשה היה לשלושה אנשים לסחוב אותו. שניהם תפסו את הקצוות הקדמיים של הסדין. היה להם נוח וקל, אני החזקתי 2 קצוות בצד חלק הגוף האחורי. הרגלים שנגררו על האדמה הפריעו לי ללכת. התאמצתי וסחבתי בשארית כוחותי. בקשתי מהגראיבי שיחליף אותי קצת — בשום אופן לא הסכים. באותו רגע האירו הגרמנים את השטח, נשמעו יריות וגראיבסקי זה לפת בידו את חזהו וצעק: מא——. הוא לא הספיק לבטא את המלה „מאמא" ונפל הרוג עלי. גם הפצוע חדירוב קיבל מאותו צרור כדור שהרג אותו. עזבנו הכל, הרמנו שנינו את רגלינו ונמלטנו לכיוון הנהר.

*

עברנו את הנהר בשלום והצטרפנו לחברינו. בצהרים בא רץ מיוחד ממטה הדיביזיה, ובפיו בשורה, כי בערב תבוא חטיבה חדשה, שתחליף אותנו. החטיבה שבאה היתה מורכבת מאנשים לבושים בבגדים אזרחיים ונשקם היה — רובה אחד לכל שנים או

שלושה. ביניהם היו הרבה מבוגרים. הם היו פליטי העיירות שנכבשו על־ידי הגרמנים. עזבנו אותו קטע והלכנו עם הנהר עד שהגענו לבית־חרושת ענקי לבדים (השני בגודלו ברוסיה). פקדו עלינו להכנס לבית החרושת ולהתמקם שם. שלחנו כמה אנשים להביא מהשדות תפוחי־אדמה. ה„חברה" הביאו תפודים וכמה תרנגולות שתפשו, והכינו ארוחה. אכלנו ושכבנו לנוח מתחת למכונות, כדי שנהיה מוגנים מפגזים ורסיסים. עייף הייתי עד מוות ונרדמתי מיד. בחלומי בא אלי איש יפה, עטור זקן שחור וכיפה גדולה על ראשו, והוא דומה לסבא שלי ר' שמואל־יוסף, שאף פעם לא ראיתיו, אך הכרתיו לפי תמונה שהיתה תלויה על הקיר בביתנו. הוא ליטף אותי, שם ידו על כתפי, ואמר: „בני, מחר אתה הולך להתקפה. לך, אל תפחד. אל תתכופף ואל תסתתר, כי לא תהרג, אם־כי בקרוב תיפצע". התעוררתי מבוהל. זיעה קרה ביצבצה על מצחי, אבל הייתי שמח, ותקוות חדשות התעוררו בי. עד סוף חיי, אאמין בחלום.

לפנות ערב שלחו לנו תגבורת. מיום שנכנסנו לקרב ועד עצם היום ההוא, נשארנו 16 חיילים ותיקים בחטיבה שלנו. שמרנו ככל האפשר איש על רעהו. כולנו קבלנו דרגות. חלק היו מפקדי מחלקות, חלק היו בקשר עם הדיביזיה וחלק היו ב„שטאב", במטה. היינו מאוד קשורים אחד לשני.

בינתיים פרצו הגרמנים את קוי ההגנה הרוסיים. כבשו עיירות והתקרבו לירצבו.

למחרת באה פקודה להערך להתקפה. חיל ההנדסה הכין מעבר מרפסודות על הנהר. חצי שעה לפני 12 פתחו התותחים הרוסים בהרעשה על עמדות הגרמנים, ובדיוק ב־12 בצהרים באה פקודה להתקיף. התחלנו להתקדם. חלק מאתנו הספיק לעבור את הרפסודות בשלום. אך בהגיע תורו של החלק השני לעבור, הבחינו בהם הגרמנים ופתחו באש תותחים איומה. פגזים נפלו על רפסודה שנהרסה. היו הרבה קרבנות. לא חכינו, כיוון שפחדנו לפגר אחרי חטיבות אחרות ופתחנו בהתקפה. התקדמנו מהר וכבשנו את תחנת הרכבת ועוד כמה כפרים. לא הספקנו להתחפר, והגרמנים פתחו בהתקפת־נגד טוטלית, בעזרת עשרה טנקים. הם נערכו בשורות חזיתיות, והתחילו להתקדם אלינו, כשהם שיכורים ויורים מתת־מקלעים. הם אפילו לא התכופפו. נתנו להם להתקרב ואז פתחנו באש. השורה הראשונה כמעט חוסלה אולם כ־100 מטר אחריה צעדה שורה שניה, שלישית, וכו' — כולם שיכורים. חיסלנו שורה אחרי שורה, והם לא הפסיקו ללכת על גויות חייליהם ולהתקרב אלינו. לא יכולנו יותר להחזיק מעמד ונסוגונו כקילומטר. התבצרנו בבית־ספר בן 4 קומות. מסביבו העמדנו מרגמות ומקלעים. בינתיים הגיעה אלינו תגבורת והתחפרה מאחורינו, וכולנו ביחד שברנו את התקפת־הנגד. הגרמנים סבלו אבידות כבדות ונסוגו. בא הלילה. בחסות החשכה באה אלינו עוד תגבורת באנשים ובארטילריה, ותפשו עמדות. למחרת היום המשכנו בהתקפה. הגרמנים נסוגו ואנחנו התקדמנו לאט. בהתקפה זו אבדתי את האוגוסטובאי האחרון — חברי חונא רודניק. לא ראיתיו יותר.

*

ב־12 בספטמבר 1941, בשבת לפני הצהרים, כאשר התקדמתי בהתקפה עם חברי היהודי האחרון, כבן 40 ממינסק, (את שמו אינני זוכר עוד), התפוצץ על־ידנו פגז. חברי

הועף ונתרסק לגזרים, ואני נפלתי פצוע ומחוסר־הכרה על הארץ. כעבור זמן התחלתי לחוש קור, ולאט־לאט נפקחו קצת עיני. מסביבי לא היה איש. קמתי מהארץ ומששתי את עצמי, להווכח כי עודני חי. הרגשתי בפגיעות: הפה והחלק התחתון של האף היו קרועים; הלסת העליונה שבורה, וגם שמונה שניים עליונות; רסיסים חדרו ללחיי ולאיזור העין. הוצאתי ממחטה שהיתה מלוכלכת בעפר, שמתי על הפה הקרוע והתחלתי לרוץ בשארית כוחותי לעבר הנהר שעל־יד היער. ידעתי, כי שם ביער נמצא המטה של הדיביזיה, ובית חולים זמני. בדרך פגשתי אח רחמן וביקשתי ממנו לחבוש את פצעי. הוא שם תחבושת על פי, אך היא היתה נשמטת ונופלת. נאלצתי להחזיק את ידי על פי. בקשתיו שיעזור לי ללכת ויראה לי את הדרך. הוא סירב. הוא פחד כי היו יריות חזקות מסביב, ואי אפשר היה ללכת בקומה זקופה. הוצאתי את האקדח שהיה איתי, כוונתי אל חזהו ואמרתי שילך אתי או שאירה בו, ושנינו נמות פה. הוא נבהל, וכך הגעתי בקושי עד שפת־הנהר ונפלתי. תפסו אותי כמה חיילים והעבירוני על גבם את הנהר. הביאוני למרפאה או בית־חולים תת־קרקעי. פני התנפחו ונעצמו עיני. נעשיתי עוור וחרש. גם לדבר לא יכולתי. הרעב הציק לי מאד. שני ימים לא בא אוכל אל פי. סוף־סוף בא מישהו, טפח לי על שכמי ואמר לי משהו. בקשתי שידבר בקול רם. הוא שאל אם אני רוצה לצאת לצרכי. הוא תמך בי והלכתי אחריו. אחרי־כן החזירני. כעבור זמן מה בא שוב והובילני למשרד. שם שאלו אותי מאיזו חטיבה אני, מה שמי ושם משפחתי. הם לא הבינו אותי, אז בקשתי עפרון וניר. ביד אחת פתחתי את העין וביד השניה כתבתי. בלילה העמיסו אותי עם עוד פצועים על משאית והביאו אותנו ליער. מתחת לאדמה, היו בתי־חולים. שם תפרו את הפצעים והוציאו את הרסיסים והתחלתי שוב לראות. למחרת לקחו אותי, עם קבוצת פצועים קשה, והביאו אותנו לשדה תעופה, במרחק כמה מאות מטרים מבית־החולים. הכניסו אותי עם עוד פצוע למטוס (כל מטוס לקח 2 פצועים) והעבירונו לקונדרובה. לאחר המיון העבירוני למורמוס ומשם לויקסים בפלך גורקי. שם שכבתי שבועיים.

*

החזית קרבה והלכה למוסקבה. החלו לפנות את בתי־החולים הצבאיים שנמצאו באיזורים בטווח הפצצות האויב. למטרה זו באה רכבת סניטרית. העבירו את כל הפצועים קשה לרכבת. לאחר יומיים יצאה לדרך הרחוקה, לסיביר. הרכבת הסניטרית היתה מצוידת במיטות, ברופאים ואחיות, והיו מבצעים בה נתוחים. הפצועים שיכלו ללכת היו עוברים מקרון לקרון ומחפשים מכרים. גם אני הייתי בין המתהלכים. הרוסים הכירו בי שאני יהודי, היו מלגלגים עלי ואומרים: „למה אינך כמו כל היהודים, היושבים להם הרחק מהחזית במשרדים ועושים חיים? אתה, ביש־גדא, הלכת לחזית, והנה, ראה, איזו צורה יש לך". הם אהבו אותי והיו מתחלקים אתי בכל דבר. ביום השני לנסיעה, תוך כדי שיחת רעים עם הפצועים, הבחנתי באחד שידו היתה נתונה בגבס. „חשדתי" בו שהוא יהודי, ניגשתי אליו ושאלתיו אם הוא „עמך" (זהו סימן ההיכר בין יהודי ליהודי). הוא הכחיש. למחרת שאלתיו מהיכן הוא. הוא ענה לי שמבאלורוסיה. לחצתי עליו שיגיד בדיוק מאיזה מקום, ואז התברר שהוא מלומז'ה.

הרכבת גומאת המרחקים העצומים של רוסיה. הנה אנו בקזן, והנה אוראל. בכל הדרכים — רכבות עמוסות חיילים. הסיביריאקים נוסעים להגן על מוסקבה הבירה. בכל מקום מתעכבת הרכבת שלנו ימים אחדים ונותנת לעבור לרכבות הצבא הממהרות לחזית. לאט־לאט, לאחר נסיעה של 6 שבועות הגענו לנובו־סיבירסק. מורידים חלק מהפצועים מהרכבת ומעבירים אותם לבתי־חולים, וגם אני בתוכם. בית־החולים שאני הגעתי אליו היה חדש ועמד ברחוב הראשי, מול בנין האופרה הלא גמור. בבית־החולים קיבלו אותנו בחמימות, כיון שהיינו הפצועים הראשונים שהגיעו לסיביר.

*

בפברואר 1942 נרפאו פצעי. התקינו לי גם שמונה שיניים תותבות, אך בזמן האכילה היו נושרות. כמעט שבלעתי אותן. הלכתי לרופאה ודרשתי שיתקינו לי את השיניים על כתרים. היא סירבה. התרגזתי והטחתי בפניה: „האם זה גמולי על שבאתי מפולניה ושפכתי את דמי בעדכם? לא אלך יותר לחזית". לא עברה שעה, ובא שליח שהזמינני לקומיסר. הקומיסר החל לחקור אותי מה אמרתי לרופאה. סיפרתי לו שביקשתי שיתקינו לי שיניים טובות. הוא ענה לי שדיברתי סרה בממשל ואמרתי שלא אלך לחזית. הוא ציווה להביא את בגדי, הכניסוני לחדר שכל ריהוטו היו שתי מיטות עץ בלי מזרנים, והקור בו היה נורא. נעלו את החדר, ומאחורי הדלת הפקידו שומר. עברו שעות. התחרטתי מאד על פליטת־הפה שהביאה עלי צרה כזאת. מוחי החל לפעול במרץ. פתאום ניצנץ במוחי רעיון נפלא, שאכן הוא שהצילני. ידעתי, שמנהלת בית־החולים היא יהודיה, אשה מבוגרת בדרגת אלוף משנה. החלטתי להכנס אליה, ויהי מה. דפקתי על דלת תאי ובקשתי מהשומר שיובילני לבית־השימוש. בדרך הבחנתי בחדרה של מנהלת בית־החולים. כהרף־עין פתחתי את דלת החדר ונכנסתי בריצה פנימה, כשהשומר מושך אותי בחלוקי. אמרתי לה שאני רוצה לדבר אתה בענין חשוב. היא פקדה על השומר לצאת, ונשארנו שנינו בחדר. פתחתי אתה בשיחה באידיש וסיפרתי לה שאני יהודי מפולניה, שנפצעתי בקרבות והגרמנים רצחו את כל בני משפחתי, וכו'. הוספתי שמנהלת המחלקה היא אנטישמית, וכי אני חושש לגורלי. הנאום השפיע עליה מאוד, ובעיניה נוצצו דמעות. היא השקיטה אותי והבטיחה שמחר ישחררוני מהמאסר. חזרתי לחדרי, אך לא מצאתי מנוחה לנפשי. דאגותי וחששותי רבו מאד. בשעה מאוחרת, עייף ויגע, שכבתי, עצמתי את עיני. אך לא יכולתי להרדם. והנה אני שומע שנפתחת הדלת, ולחדר נכנס אדם בלבוש אזרחי. התיישב על מטתי ושאלני מדוע אני נתון במעצר. סיפרתי לו הכל, אמר שלום, והלך.

למחרת היום שיחררו אותי. הסתובבתי עוד כעשרה ימים בבית־החולים.

ב־27 לפברואר 1942 יצאתי עם קבוצת חיילים מבית־החולים למקום מיון.

*

תחנת המיון המתה מחיילים שהבריאו מפצעיהם, מחיילים סוביטיים מאזורי הכיבוש הגרמני. מחיילים שבאו מהשטחים שהרוסים כבשו מפולניה, בסרביה, ליטה ועוד — כל אלה החזיר השלטון הסובייטי מהחזית, או שלא נתן להם לנסוע לחזית, כיוון שלא בטח בהם.

נוסף לאלה, היה שם גדוד פולני, מצבא הגנרל אנדרס, שהתכוננו לנסוע לאירן. באחת הפינות של תחנת המיון, היה מזנון שמכרו בו משקאות שונים וכרוב כבוש. עמדתי בתור לקנות כרוב. הרגשתי שמישהו שם ידו על כתפי, סובבתי את ראשי ונדהמתי. לפני עמד הלומז׳אי שנסעתי אתו ברכבת הסניטרית. הפעם לא הכחיש שהוא יהודי, והוסיף שקוראים לו יוסק׳ה (הוא נמצא בארץ). התידדנו. הסתובבנו יחד בתחנה, ומצאנו הרבה יהודים מלבוב, מסטניסלבוב, מקישינוב ועוד. חששתי שמא ישלחו אותי שוב לחזית, והחלטתי על צעד נועז. סיפרתי לחברי החדש על תכניתי, להכנס למשרדו של מפקד התחנה ולדרוש ממנו העברה לצבא הפולני. הוא היסס, אבל בסוף הסכים. התקרבתי לדלת המפקד, פתחתי אותה ונכנסתי פנימה, ואחרי — חברי. מולי ישב מפקד התחנה, גנרל-מיור. הצדעתי, וביקשתי רשות לדבר. כאשר שאל למשאלתי, סיפרתי לו שאנחנו מפולניה, שהתנדבנו לצבא האדום, שפכנו את דמנו בעד המולדת הסובייטית, עכשיו אנו מבקשים שיעביר אותנו לצבא הפולני שבו נמצאים קרובים שלנו. לאחר התיעצות קצרה ענה הגנרל שבינתיים נעבוד בעורף, וכאשר יהיה גיוס נוסף לצבא הפולני, יודיעו לנו. שמחנו גם לתשובה הזאת, ויצאנו בשלום... למחרת באו מנהלי בתי־חרושת, מפעלי-בניה, ומחסני צבא, לתחנת המיון לגייס עובדים. כל אחד מהם עבר על פנינו, כשאנו עומדים בשורה, ושאל לבעלי מקצועות שונים, או מי בוגר בית־ספר יסודי. אני וחברי היינו בקבוצה אחת. העמיסו אותנו על משאית והביאונו, דרך היערות, לתחנת הרכבת ענסקאיה. שם נתנו לנו אוכל, כסף ובגדים, ושלחו אותנו לבית־מרחץ.

למחרת הסביר לנו המנהל את תפקידינו. הוא אמר שיהיה לנו טוב, אם נעבוד בסדר. הוא שאל כל אחד להשכלתו, ולפי התשובות קבע לכל אחד מקומו וסוג עבודתו. אותי סידרו בתור עוזר למנהל מחלקה. במחלקה עבדו מאות נשים אזרחיות, שהיו מסדרות וקושרות וממיינות את בגדי הצבא, הנעלים וכו׳. כעבור שבועיים קראוני למשרד ואמרו לי שבדעתם למנותני מנהל המחלקה, אבל עלי לדעת, שאצטרך לבדוק כל יום את הפועלות, אם לא גנבו וכרכו משהו על גופן; אם חס־וחלילה יחסר משהו בסטוק החדשי, אז אני אהיה אחראי. שמעתי את הדברים האלה ומיד עניתי שאינני מקבל עלי אחריות כזאת, מכיון שאני מתקשה בכתיב הרוסי. העבירו אותי, איפוא, לתפקיד שמירה ביציאה הראשית. חייב הייתי לבדוק ולספור את הבדים, הנעלים וכו׳ הנרשמים בתעודת המסע של כל משאית, וגם למשמש בבגדיהם של כל הפועלים והקצינים היוצאים. חברי עמד במעבר האחורי באותו תפקיד. סיכמנו בינינו שלא נסתבך בשום עסקים לא כשרים. קרה, שהעמיסו על משאית יותר ממה שהיה נקוב בתעודה, והקצין האחראי על המשאית היה בא ומציע לי שוחד. תמיד דחיתי הצעות כאלו. עבודתי היתה מעניינת, הרווחתי טוב, האוכל היה מצוין, קבלתי בגדים, והיה לי טוב מאד.

חלפה חצי שנה וחליתי בקדחת. כחדשיים רפאו אותי וללא הצלחה. סוף־סוף פיטרו אותי. חברי התפטר, משום שלא רצה להפרד ממני, ואת שנינו שלחו חזרה לנובו־סיבירסק, לתחנת המיון.

בתחנת המיון גייסו אותי ואת חברי לבטליון עבודה. זאת היתה חברה ממשלתית גדולה. תפקידה היה לשרת את כל החטיבות הצבאיות בנובו־סיבירסק וסביבתה. אני וחברי הלומז׳אי נשלחנו לעבודת בנין, לסחוב לבנים ועוד. ראינו שזה עסק־ביש, ולא

יצאנו לעבודה. כאשר המשגיח איים עלינו, אמרתי לו שאנחנו לא נידונים פוליטיים, כי אם פצועים, ואנחנו לא נעבוד, אלא אם יסדרו אותנו בשמירה. בינתיים כולם הסתדרו בעבודות שונות, ובשבילי לא נמצא מקום מתאים. התחלתי להסתובב בשוק. הכרתי סוחרים יהודים מקיוב שברחו בזמן המלחמה לנובו־סיבירסק, וניהלו בתי מסחר לצמר־גפן. העסקים לא היו כשרים. רוב מנהלי המחסנים ובתי־המסחר בעיר היו קשורים זה בזה, והתפרנסו זה מזה. נכנסתי ל„מסחר" הזה, והרווחתי הרבה מאד, עד שהלשינו עלי שאינני עובד, וזולל מכל־טוב, בזמן שהם, הרוסים, עובדים קשה ואין להם די אוכל. ובכן, הוזמנתי לקומיסר. היו שם אצלו עוד 7 אנשים שלא רצו לעבוד. הוא שאל אותי מניין יש לי כסף ובגדים ואוכל לרוב, בזמן שאינני עובד כלל. הכחשתי הכל, אבל הוא שלח את כולנו בלווית שומרים למפקד המשטרה, וביקש לאסרנו בתור „סרבני־עבודה". המפקד שאל כל אחד למה איננו רוצה לעבוד. עניתי שאני פצוע קשה ואינני יכול לסחוב לבנים, וכי אני מוכן לעסוק בשמירה או בדומה לזה.

נתמניתי בתור משגיח על אורווה גדולה. תפקידי היה להאכיל הסוסים, לנקות את האורווה, לחלק לעגלונים וכו'. היו ששה עובדים שעבדו בשלוש משמרות. עבדתי עם עוד אחד יממה רצופה. ושתי יממות היינו נחים. בזמן החפשי הייתי עוסק במסחר. הכנסתי גם את הלומז'אי לעסקים, מכיוון שמצבו היה קשה. סחורה היתה די והותר לכולנו.

*

יום אחד חזרתי מן השוק כשאני מרגיש ברע. ראשי עלי סחרחר, תאבוני פג וברכי כושלות. שכבתי לנוח. חומי עלה וכמעט אבדתי את הכרתי. חברי יוסק'ה רץ לקרוא את החובש. הוא בא, בדק אותי, וקבע שחליתי בטיפוס הבהרות. מילא שאלון, ושלחני לבית־חולים למחלות מדבקות. הלכתי ברגל. בקושי הגעתי לבית־החולים, והנה אין מקום, ומכוונים אותי לבית־חולים אחר. גם הם לא קיבלו אותי. כשהגעתי לבית־החולים החמישי התמוטטתי ונפלתי בלי הכרה. חזרתי להכרתי באמבטיה כשגלחו את שערותי. השכיבוני במיטה ואבדתי את הכרתי למשך שבועיים. מאחר ובלילות הייתי קם ממיטתי ומשוטט בחדר, היו קושרים אותי למיטה. לאחר שבועיים עבר המשבר ותקף אותי בולמוס הזלילה. הייתי אוכל כל המנות של החולים בחדרי שהיו מחוסרי הכרה. המים שהיו בבקבוק לא הספיקו לי, תמיד ביקשתי עוד. אש בערה בקרבי. לאחר חודש הרשו לי לצאת מחדרי. נכנסתי לבית־השימוש, פתחתי את ברז המים ושתיתי הרבה מים קרים. למחרת חליתי בדיזנטריה, ושכבתי עוד חודש. באמצע החורף יצאתי מבית־החולים ושמתי פעמי ל„באראק". לא היה לי כוח ללכת זקוף, הרוח והקרח הכשילוני. העדפתי לזחול על ברכי, עד לדירה המשותפת. שם פגשו אותי חברי ומיד בשלו בשבילי בסיר גדול תפוחי־אדמה, שבלעתי אותם מהר. הם סיפרו לי, כי לאחר שחליתי, פרצה ב„באראק" מגיפת טיפוס. החובש נדבק ממני, והוא הדביק בה כמעט את כולם. לקחו אותו לבית־החולים ושם מת, ועוד כמה אנשים מתו. חברי הלכו לבקרני בבית־החולים שאליו נשלחתי לראשונה, וענו להם שאינני נמצא שם. חשבו, איפוא, שנפטרתי. לאט־לאט, חזרו אלי כוחותי.

*

החדשים חלפו. ואני עם שותפי עסקנו בזמן הפנוי במסחר, עד שביום בהיר אחד, נתפש הברי יוסקה עם מטען סחורה. השוטר החרים את הסחורה, והזמינו ללכת אחריו למשטרה. כך נתן השוטר, בכוונה, הזדמנות לחברי לברוח, על מנת שהסחורה תישאר בידיו, ולא יצטרך למסרה לממשלה. הדבר חזר ונשנה מדי יום ביומו. הגיעו הדברים לידי כך, שחברי לא יכול היה לעסוק יותר במסחר באותה עיר, ועבר לסחור בעיר אחרת.

מיד לאחר שהבראתי, עזבתי את ה„באראק" ועברתי לגור בבית פרטי, אצל אנשים רוסים. בעל-הבית ובני משפחתו היו טובי־לב. שכר־דירה לא הסכימו לקבל לפעמים הייתי אפילו מוצא, בחזרי הביתה, בגדי העבודה שלי מכובסים.

יום אחד, בסוף שנת 1943, נפגשתי עם חברי מגרודנו, ישה קוברינסקי. הוא סיפר לי שפגש אוגוסטובאי אחד בלשכת הגיוס, ושמו אלתר קפלנסקי. שמחתי מאוד, כי לא די שהיה בן־עירי, אלא הוא והוריו גרו אצלנו שנים רבות. הצלחתי למצאו, ומאותו יום היינו נפגשים לעתים קרובות מאוד. הוא סיפר שהינו עובד בתור מחסנאי של דלק. פעם, סיפר לי ולחברי, שהוא יכול למכור דלק, וכי הנהגים מוכנים לשלם כל מחיר. יעצנו לו לא לעסוק בזה.

אלתר היה אורח קבוע אצלי ואצל חברי במשך כחצי שנה. לפתע פסקו בקוריו. כאשר עברו שבועיים והוא לא בא, ניגשתי לדירתו. בעלת-הבית שלו סיפרה תוך בכי, שלפני כעשרה ימים באו בלילה שליחי הנ.ק.וו.ד. ולקחו אותו. ניסינו להתעניין בגורלו, אבל נאמר לנו ע"י ידיד שלא נחפש צרות... ככה אבדתי את שכני ובן־עירי.

*

המלחמה נמשכת. החזית תובעת מילואים. כבר מגייסים כמעט את כולם, גם את „הפוליטיים". אנשי לשכת הגיוס באים לבתי־החרושת, מחסנים וכד', סוגרים את השערים לבל יתחמק איש מהבדיקות. גם בשווקים ובחוצות העיר עוצרים אנשים ובודקים אצלם פנקסי השחרור. רק בעלי פרוטקציה גדולה הצליחו להשתחרר. באוירה כזאת, בא גם תורי להתיצב לבדיקה. בבדיקה הרפואית סווגתי ככשר לחזית, בבדיקה הפוליטית — כלא כשר, כיוון שאמרתי שאני מסובלק, שלא היתה שייכת לחסות הרוסית, כי אם לפולניה. היושב־ראש, גנרל־מיור, הסתכל על המפה התלויה על הקיר, ופסק לשחרר אותי ועוד שלושה יהודים, כיוון שאנחנו מפולניה. נשארנו לחכות עד שנקבל את פנקסי השחרור. לאחר שיושב הראש והרופאים הלכו לדרכם, פסק בכל זאת קצין, שעלינו להתייצב כעבור שלושה ימים בתחנת הרכבת, כדי להישלח לחזית. פחדנו לפצות פה והלכנו לארוז את המטלטלים. חלק מרכושי הצלחתי למכור, חלק — השארתי לבעלי הבית הטובים שלי.

בשעה הקבועה התייצבנו בתחנת־הרכבת. למחרת הגענו לקמרובה. שם אימנו אותנו בלי הפסק.

לאחר שבועיים של אימונים קשים, ניתנה הפקודה לצאת לחזית.

*

הרכבת יצאה לדרך הארוכה. היא נוסעת במהירות גדולה לחזית, כדי למחוץ את החיה הנאצית. חלפנו על פני נובו־סיבירסק, העיר שביליתי בה שנתיים וחצי. עברנו את אומסק וטומסק, הגענו לקזן ומשם למוסקבה. יום ולילה אני יושב על יד החלון ומסתכל על הנוף הנהדר של סיביר ואוראל, ועיני לא שבעות מראות. בכל הדרכים, מויאזמה והלאה, רואים את עקבות הגרמנים ששרפו או עקרו את היערות והישובים, בקוטר של קילומטר או יותר, משני צדי מסילות הברזל, מפחד הפרטיזנים הרוסים, שפוצצו והורידו את הרכבות הגרמניות, העמוסות טנקים וחיילים. הרכבת חלפה על פני סמולנסק, מינסק, הומל, ומתקרבת לויטבסק. החזית כבר קרובה מאד. לפני הגבול הפולני-רוסי הישן, מלפני 1939, נעצרה הרכבת. אנו ירדנו על יד העיר מולודצ׳נה (אם אינני טועה), שרק ימים אחדים קודם לכן נכבשה על־ידי הרוסים. היערות המו מרבבות חיילים ורבבות כלי משחית מודרניים. פה חילקו את החיילים לחטיבות שהיו זקוקות למלואים, לאחר שנתדלדלו בקרבות. אני, וכתריסר יהודים מסטניסלבוב ובסרביה צורפנו לחטיבת הרגלים 695 מהדיויזיה ה־221, שהשתייכה לארמיה השלישית הביא־לורוסית. מפקדה של הארמיה היה המרשל היהודי טשרניחובסקי. נחנו ביערות שלשה ימים. כל אחד קיבל את נשקו וכל הציוד של חיל קרבי. למחרת היום ניתנה הפקודה לצאת לחזית בשירה.

*

עברנו את הגבול הישן. נכנסנו לעיירות סולי, קעני, כבשנו את סמורגון, אושמיאני וסטארא-וילייקה. התקדמנו לעבר וילנה. הגרמנים פתחו בנסיגה מבוהלת. ממש „נחת" לראות איך „הגבורים" בורחים, בהשאירם מאחוריהם הכל. אנחנו לא מספיקים לרדוף אחריהם. התפתח קרב על וילנה. החטיבה שלנו כבשה את תחנת-הרכבת והרחובות מסביב, ושאר החטיבות השלימו את כיבושה. לאחר כיבושה של וילנה, קיבלנו יום חופשה. לאחר יום המנוחה, נכנסנו לקרב וכבשנו כמה כפרים, עברנו את הגבול הפולני־ליטאי הישן והתקדמנו לעבר קובנה. עברנו מהר את הנהר ניאמאן על רפסודות ונכנסנו לעיר יחד עם חטיבות אחרות. קבלנו כמה ימי חופשה למילוי חטיבתנו שנתדלדלה מאנשיה בקרבות. הלכתי עם חברי לשוק הקובנאי לקנות יי"ש ומאכלים שונים. הבחנתי שם ביהודי ויהודיה. שאלתי אותם ברוסית אם הם „עמך" (יהודים), ענו שלא, אך משפתחתי אתם בשיחה באידיש, סיפרו לי שהם יהודים, וכי רק לפני יומיים יצאו מהיער. הם הסתכלו לכל עבר אחוזי פחד, ביקשו ממני שלא אדבר אתם, והסתלקו. אחרי שנחנו, בא הגנרל־מיור לביקור והודיע שעל חטיבתנו הוטלה המשימה לכבוש את מריאמפול. למחרת

פתחו התותחים והקטיושות בהרעשה, ובקרב פנים אל פנים כבשנו את העיר. כגמול בעד מעשי הגבורה שלנו קראו לדיויזיה שלנו — הדיויזיה המריאמפולית. פגרי הנאצים התגוללו בכל מקום, והשבויים שבידינו היו רבים מאוד. לא ידענו מה לעשות בהם.

אחרי כיבוש מריאמפול, התקדמנו מהר לקלבריה. נכנסנו בקרב קשה מאד, כיון שקלבריה שוכנת על גבעות גבוהות. בתוך הגבעות היו ביצורים מבטון מזוין. התקדמנו על הטנקים לקלבריה, ובקרב פנים אל פנים כבשנוה. הגרמנים ברחו לכל עבר, רדפנו אחריהם וכבשנו גם את וירזבולובה. הגענו אל הגבול הליטאי־פרוסי, על יד האגם המזורי הגדול. לא היה לנו יותר כח לרדוף. נשארנו מעטים ועייפים עד מוות. במשך שבועות כמעט שלא ישנו, ולא חלצנו את נעלינו; באצבעות הרגלים נהיו פצעים גדולים מזיעה ומרקבון; האנשים נפלו והתעלפו מהמאמץ העל־אנושי. משראה המרשל טשרניחובסקי שהבחורים שלו לא מסוגלים לזוז ממקומם, נתן לנו עוד יום מנוחה, וציווה להביא תזמורת צבאית. אחר כך החל לדבר אלינו. בסקרו את הדרך הארוכה שעברנו עד שהגענו אל הגבול של מאורת החיה הנאצית, אמר לנו, כי כאן, במאורתה, אנו צריכים לחסל אותה אחת ולתמיד. בהנתן האות, התחילה התזמורת לנגן, החיילים קמו, והרגליים התחילו לצעוד מאליהן.

*

לקול צלילי התזמורת, עברנו את הגבול הליטאי־גרמני ונכנסנו לפרוסיה. כל בית בכפריהם היה בנוי בצורה אסטרטגית. בכל בית — מרתף מבטון מזוין, המסוגל לעמוד באש ארטילריה. הנשק היעיל ביותר נגד מבצר כזה, היו הרימונים. צריך היה לכבוש בית אחרי בית. בתנאים כאלה התקדמנו לעבר אחוזתו של מרשל האויריה הגרמני — הנאצי גארינג. כבשנו את הגשר העשוי בטון שעל הנהר, המקושט בפסלי אריות וצבאים, והתקדמנו כשני קילומטרים דרך יער עבות ומטופח, לארמונו של גרינג, שאותו כבשנו בלילה, בקרב פנים אל פנים. נחנו שם ובבוקר התקדמנו הלאה וכבשנו כפרים וחוות. בכפרים ובעיירות ההם לא פגשנו אף אזרח גרמני אחד. הם ברחו כמה שבועות קודם לכן, בשמעם שהצבא הרוסי מתקדם במהירות, ובראותם את הצבא הגרמני נסוג. התקרבנו לגולדאפ בלי לנוח, כשאנו רודפים אחרי הצבא הגרמני הבורח.

קבלנו פקודה לעלות על הטנקים. וכך, נכנסנו לגולדאפ, שהמתה אזרחים גרמניים ואנשי־צבא אשר לא ציפו לנו כלל. קפצנו מהטנקים ופתחנו בקרב פנים אל פנים. הטנקים הרסו בלי רחם. סוף סוף כבשנו את גולדאפ. אחרי כמה שעות התאוששו הגרמנים ועברו להתקפת נגד, וכבשו בחזרה את גולדאפ. נסוגונו מהעיר כשני ק״מ, התבצרנו והתחפרנו בבית־הקברות הגרמני. לא היו לנו די אנשים כדי להתקיף. האנשים והכלים נתדלדלו בקרבות. חיכינו למילואים.

בסוף אוקטובר 1944 נתקבלה פקודה שכל החטיבה תצא לסיור יום, כדי לבדוק את הכח והכלים הגרמניים הנערכים מולנו, ולתפוש חיילים גרמנים חיים, שמהם אפשר להוציא ידיעות. על המבצע פקד הגנרל־מיור בכבודו ובעצמו. הוא ציווה להביא הרבה מאד תותחים וקטיושות, שפתחו באש תופת על העמדות הגרמניות. בחסות האש זינקנו

קדימה והגענו לעמדות הגרמניות. זרקנו רימונים ועשינו בהם שמות. החיילים השבויים סיפרו שהם מחטיבה הונגרית, אחרים היו מגדוד פולנים (פולקסדייטשן). הבינונו שמולנו נערכים הפעם לא גרמנים, כי אם שותפיהם ההונגרים והפולנים. הם גילו לנו היכן מטה החטיבה. המפקד שלנו שאל מי מתנדב לצאת כשלושים מטר קדימה מהעמדות שלנו, לשמש צלף. חברי, שהיה מפקד כיתה, התנדב ויצא עם רובה צלפים. למחרת הוא בא וסיפר לי שגילה את מקום המטה הגרמני, וכי הדרך נתונה תחת האש הצולפת שלו. הוא הציע לי ללכת אתו לראות איך שהוא מחסל גרמנים. נעניתי לו. ואכן, רק נראה גרמני בדרך — נפלט כדור והגרמני איננו. ה„משחק" הזה מאד מצא חן בעיני. מיד ביקשתי רובה צלפים, ונשארתי אתו לצוד „פריצים". כשלושה שבועות ישבנו יחד בבית-הקברות ההוא ושחרנו לטרף. כשהופיעו גרמנים ב„שטח שלנו", מיד קטלנו אותם. הגרמנים הרגישו בזה, והתחילו לחפש אותנו בעזרת פגזים. ביומיים האחרונים הם כיסו את השטח המשוער שלנו במאות פגזים, שהתפוצצו לפנינו ומאחורינו.

*

ב־29 בנובמבר 1944 בצהרים, מצאו אותנו הפגזים הגרמניים. בהתרסק פגז על ידי ממש, מצד שמאל, נפצעתי ונפלתי מתבוסס בדמי וללא הכרה. לאחר זמן, כאשר חזרה אלי הכרתי, התרוממתי תוך כאבים חזקים וראיתי את חברי דמיטרי בוגוסלביץ מסטניסלבוב יושב במקומו בעמדה. צעקתי אליו שיחבוש את פצעי. כאשר לא ענה בעטתי בו, עד שראיתי כי דם נוטף מראשו ונקרש על מצחו. הבנתי כי אינו חי. רצתי דרך העמדות שהיו מלאות רפש מהגשמים ומהשלגים, עד שהגעתי לחברי. סניטר חבש אותי והעבירני לבית חולים שעל יד הדיוויזיה. הרגשתי כאבים חזקים בראשי שנפגע, כאילו פטישים הלמו בו בלי הרף, ובגב — שנפגע מרסיסים עד לעומק הריאה השמאלית מלמעלה, ובידי השמאלית — ששותקה. מיד קרעו מעלי את חולצתי שהיתה אדומה מדם. אבדתי את הכרתי.

*

כשחזרתי להכרתי, לאחר שלושה שבועות, נמצאתי בבית החולים בקובנה. על יד מיטתי עמדו 6־8 רופאים ששאלו אותי, איך אני מרגיש, ומה כואב לי. הם התיעצו ביניהם ואמרו לי שיעשו לי עירוי דם ואחרי יומיים ינתחו את ראשי. שאלתי אותם מה קרה לראשי, וענו לי שהגולגולת נסדקה, ובפנים עד לקרום המוח, נמצאים המון רסיסי פגז מכל הגדלים. חוץ מזה נמצאים שם גם רסיסים מעצם הגולגולת, ומוכרחים להוציא את אלו לכל הפחות, כי הם מסכנים את חיי.

לאחר יומיים הזריקו לי זריקות שונות ולקחו אותי לחדר הניתוחים. בין המנתחים הכרתי באחד, שהוא יהודי. היו לו פנים יהודיים טיפוסיים עם אף נשרי. ראיתי שרוצים לקשור אותי לשולחן ואמרתי להם שאהיה שקט ונכון לכל, ושלא יקשרו אותי. פתחתי בשיחה באידיש עם המנתח. וביקשתי ממנו שיחוס על חיי. סיפרתי לו מי אני, ומהיכן

באתי. ראיתי, שסיפורי נגע לליבו. שמו סדין על ראשי, עם פתח, ומיד הרגשתי שמשהו נתקע בראשי, וחותך. כל הזמן היה המנתח מדבר אלי באידיש ושואל אותי על ביתי, ומי נשאר שם, ואני בקושי עניתי לו. הרגשתי כאבים חזקים, וביקשתי מהמנתח שיעשה משהו להשקיטם. אחרי כן הרגשתי שהמנתח עובד עם „פינצטה" ואומר לי, שלא אזיז את ראשי אפילו מילימטר אחד, כיון שהוא מוציא מקרום המוח רסיסים, ואם אזוז, עלול הפינצט לדקור את המוח, ואז אני אבוד. בשמעי את הדברים האלה, התאמצתי בכל כוחי לא להזיז את ראשי. משגמר להוציא את הרסיסים, תפרו את הגולגולת, חבשו אותה, והכניסו אותי לחדר החולים קשה (שניים בחדר). בינתיים התנפחו פני וראשי ולא יכולתי לראות שום דבר במשך כמה ימים. לא יכולתי להסתובב או לזוז, וכאשר כאב לי צד אחד מהשכיבה הממושכת ביקשתי מאחות שתהפוך אותי לצד השני.

עברו ימים, הנפיחות ירדה, ומסוגל הייתי כבר לשבת במיטה. לאט-לאט התחלתי לרדת לבית־השמוש, בהחזיקי ביד אחת את הקיר וביד השניה — את ראשי. לאט־לאט התחזקתי, והתחלתי להתהלך בפרוזדורים. הרופאים החליטו אז לשלוח אותי לעורף.

*

באחד מימי דצמבר הקרים של שנת 1944, העבירו אותי מבית החולים בקובנה, לרכבת סניטרית שאספה את כל הפצועים קשה, הנשלחים לעורף, לבתי החולים השונים.

אותי הביאו לבית חולים ענק במרכז איבנובו ע"י מוסקבה, שטיפל רק בנפגעי ראש. מיד הקיפו אותי הפצועים, שנמצאו שם זמן רב, ושאלו אותי מהיכן אני, ומאיזה חזית באתי, ומה נשמע בחזית, ואיך הרבצנו ל„פריצים" וכו׳. התידדנו. שיחקנו בדומינו, בשח ובדמקה. היינו הולכים לראות סרט, הצגה, קומיקאים, להקת זמרים או מנגנים שהיו באים לעתים קרובות מאד כדי לבלות אתנו ולהקל עלינו. היו באות משלחות מארגונים שונים ומבתי־חרושת והביאו מתנות קטנות: מחברות, מעטפות, נרתיקים בשביל טבק (מכורקה) העשויים ביד ורקומים ביד. לכל מתנה היה מצורף מכתב קטן עם כתובת, המבקש מן הפצוע לענות לשולח המתנה. כך מצאו הפצועים ידידים בין האזרחים שהיו באים לבקרם; לאחר החלמתם היו הפצועים מבקרים בבתי ידידיהם.

הפצע בראשי הלך ונרפא. היד והגב נרפאו מעצמם, בלי טפול הרופאים; אך בגבי נשארו רסיסים רבים, ואחד מהם — על יד הריאה השמאלית. הם נמצאים שם עד היום הזה. עברו עוד שבועיים, הפצע בראש כמעט נרפא, אבל נשאר פצע בגודל של ראש גפרור, אשר לפי חישוב הרופאים צריך היה כבר להגליד, אך הוא נשאר פתוח והיה מפריש מוגלה. הדבר עורר את חשדם של הרופאים, ויום אחד נקראתי לחדר הרופאים, בו נמצאה גם מנהלת בית החולים, יהודיה די מבוגרת, שהכירה אותי מביקוריה בחדרי (היא ידעה שאני היהודי היחיד בבית החולים). הרופאים הגיעו למסקנה, שצריך לשלוח אותי לצלומי רנטגן. אחרי שעברתי את צלומי הרנטגן, חזרתי לחדרי. יחד אתי בחדר נמצא אוקראיני בשם צרבינסקי. כאשר הגעתי לבית־החולים, הוא כבר התהלך וחשבו לשלוח אותו הביתה, אך היה לו פצע כמו שלי, והחליטו לנתח אותו עוד פעם. ובכן,

באותו יום נתחו אותו, החזירו אותו לחדר, ולפנות בוקר מת. הסניטרים שבאו לחדר כדי להעבירו לחדר המתים טעו, וניגשו אלי. אני הייתי שקוע בשינה, אך משתפשו אותי בידיהם ורצו לשים אותי על גבי האלונקה, פקחתי את עיני, הסתכלתי בהם, ושאלתי אותם מה הם רוצים. הם התבלבלו וגימגמו, ששלחו אותם לקחת את צרבינסקי לחדר המתים. לאחר שהסברתי להם ששמי סרביאנסקי, הניחו לי, ולקחו את צרבינסקי המת.

*

לאחר יומיים באה אחות לגלח את ראשי לפני הניתוח. סרבתי. המנתח קראני לחדרו והסביר לי שהניתוח הכרחי. לא הסכמתי וחזרתי לחדרי. אחרי זמן מה, שלחה מנהלת בית־החולים, היהודיה, לקרוא לי לחדרה. נעניתי לה ובאתי. אמרתי לה שאני מאד מפחד מניתוח שני בראשי, ועיקר פחדי הוא בגלל המנתח, שהוא צעיר, ובכל הניתוחים שהוא ביצע, מתו החולים. המנהלת הסבירה לי שנצטברה בראשי מוגלה, בין הקרום העוטף את המוח ובין עצם הגולגולת הפנימית, כתוצאה מרסיסים נודדים. מכיון שהפצע החיצוני התרפא, לא נשארה למוגלה דרך לפרוץ החוצה, ויש סכנה שהמוגלה תפרוץ את קרום המוח ותישפך על המוח. ואז אין שום הצלה. היא יעצה לי, לטובתי, להנתח עוד באותו יום. פניתי בבקשה למנהלת, שהיא תנתח אותי. היא ענתה, שהמנתח והיא ינתחו אותי ביחד. הוקל לי והסכמתי.

מיד גלחו את ראשי, ולפנות ערב של אותו יום נכנסתי בעצמי לחדר הניתוחים. שם כבר חכתה המנהלת והמנתח הצעיר. עליתי על שולחן הניתוחים. הזריקו כמה זריקות הרדמה מקומיות, שמו עלי את הסדין עם הפתח, ואחרי כמה רגעים הרגשתי את האיזמל בעבודתו. דם נזל מראשי וחדר לעיני השמאלית. שכבתי בלי פחד, בלי להזיז ראשי. כל הזמן דברה אלי המנהלת ברוסית. לאחר שגמרו את מלאכתם ותפרו את הפצע, השכיבוני על גבי אלונקה, והביאו אותי לחדר. מיד התנפח ראשי, אבל לאחר כמה ימים ירדה הנפיחות. עברו שבועיים, הפצע התרפא יפה. אחרי חודש התהלכתי כבר בלי תחבושת. כל כמה ימים הייתי בא לחדר הרופאים, שבו נמצאה תמיד גם המנהלת, לבדיקה. פעם התלוננתי, שמציק לי רסיס גדול הנמצא בדיוק על יד העין השמאלית. הם ידעו על כך מצלומי הרנטגן. המנתח הציע לנתח, אבל הודיע שאיננו אחראי לעין. ויתרתי על הניתוח.

לאט־לאט חלף הזמן. שהיתי בבית־החולים עוד קצת, וב־27 למרץ 1945, נתנו לי הוראות איך להתנהג בחיי יום יום, הלבישוני בבגדי־צבא ישנים, נתנו לי אוכל יבש, כרטיס פרודוקטים לדרך, התעודות, ושלחוני לביתי.

יצאתי מבית החולים והלכתי למפקד העיר. ביקשתי כרטיס נסיעה חינם לעיר מולדתי ורשיון לעבור את הגבול לפולניה. הוא נתן לי את הרשיון וכרטיס הנסיעה חינם עד לובלין. במכתב ששלח על ידי למפקד החטיבה הרגלית ה־9 של הצבא הפולני, שהשתכנה בבניני מחנה ההשמדה במאידאנק (3 ק"מ מלובלין), היתה הוראה להחזיק

אותי 3 שבועות בחטיבה שלו כדי להדריך מחלקה מהצבא הפולני. נסעתי ברכבת עד לובלין ומשם הלכתי ברגל למאידאנק. נשארתי שם שלושה שבועות.

בחג הפסח, הלכו כל החיילים היהודים ל„בית פרץ" בלובלין, שם נערך „סדר" פומבי.

למחרת הלכנו לבקר במוזיאון במאידאנק. הגרמנים לא הספיקו לפוצץ את מחנה ההשמדה הזה. נכנסנו לשטח המחסנים. אחד מהם מלא נעלים מכל הגדלים, משקפיים, שערות אנשים, כל מיני בגדים, טליתות וכד׳. עברנו לאגף אחר, ובו הצריפים שאסירי מחנה המוות גרו בהם. ראינו מיטות עץ דו־קומותיים, שחרותים עליהם שמות עבריים ולועזיים. בחוץ, בין הצריפים, בחצרות הקטנות, היו עשויים מאבנים קטנות, כל מיני ארמונות וטירות מיניאטוריות, מעשי ידי אמן, וגם עליהם חרותים שמות עבריים, כמו למשל: זה מעשה ידיו של פלוני... נכנסנו לקרמטוריום. התנורים פתוחים כמו תנורי אפיה; על יד כל תנור עגלת־ברזל באורך של בן־אדם, הנעה על מסילת הברזל לתנור; מתחת לתנור רשת ברזל עבה מאד, דרכה היה נופל האפר. בכיתי, אחרים — התעלפו.

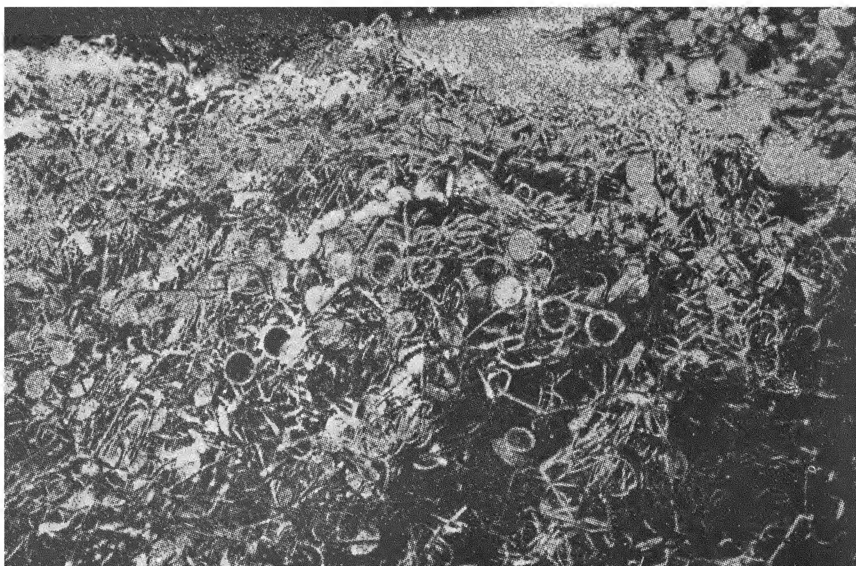
ירדנו למרתף, כ־15 מטר מהקרמטוריום, וראינו את מערכת הצנורות שדרכם היה נוזל השומן של השרופים, ישר לחביות; קצת הלאה — הסבון „ריף" (ריינע אידישע פעטס). בקצה השני עמד שולחן חירורגי עשוי בטון, עליו היו פותחים את הבטן, מוציאים את הקיבה ומחפשים יהלומים וזהב. על יד השולחן הכירורגי נמצא כסא רופאי שנים, העשוי גם הוא מבטון, עליו היו עוקרים שיני זהב. מסביב אין עשב, הכל מכוסה אפר וחלקיקי עצמות של אנשים.

עברנו לתאי הגזים. בנין נמוך מאד עשוי בטון, בלי חלונות. רק בדלת הברזל שמשה קטנה, דרכה היו התליינים רואים, אם הקרבנות כבר נחנקו. נכנסתי עם המדריך בכניסה האחורית של הקרמטוריום, דרכה היו מכניסים את הקרבנות „להתרחץ". כשנכנסים בכניסה זו, מתקבל רושם של בית מרחץ, עם ברזים ומקלחות. דלתות הרמטיות היו מבדילות בין החדר הזה לתאי הגזים. דרך הדלתות האלה עברו הקרבנות לתאי־הגזים (הרוצחים היו מרמים אותם ואומרים להם שדרך החדרים האלה יוצאים החוצה). כאשר נכנסו כולם פנימה, נסגרו הדלתות, ובערך כעבור חצי שעה היו כולם מורעלים בגז.

מהקרמטוריום הלכנו לאגף של תעלות פתוחות (הפולנים פתחו את קברי האחים), ועל ידן ערימה ענקית של גולגלות הנרצחים, עצמות של רגלים וידים. כעשרה מטרים מהתעלות עמדו ארבעה או חמישה עמודי תליה, שעליהם תלו את מנהלי המחנה, שלא הספיקו לברוח. בלב שבור יצאתי מהמוזיאון הזה...

*

עברו שלושה שבועות. החיילים שהדרכתי נשלחו לחזית. המדריכים הפצועים, ובתוכם אנוכי, נשלחו לבתיהם. בלובלין עליתי על רכבת, והגעתי בשלום לוורשה ההרוסה עד היסוד. מוורשה, נסעתי לבולומין. שם היו הגשרים של מסילת הברזל הרוסים ואי־אפשר היה להתקדם. לרדזימין הגעתי בעגלה. שם עליתי לרכבת, ובאתי בלילה לביאליסטוק. לנתי בתחנת הרכבת ההרוסה, שהיתה גדושה עד אפס מקום.

שלל משקפיים במחנה ההשמדה

שלל נעליים במחנה ההשמדה

הכרתי שם „שייגעץ" מדומברובה, שחזר ממחנה רכוז. הוא סיפר לי את תלאותיו ואני סיפרתי לו את שלי, והסבל של שנינו קרב אותנו זה לזה, ונעשינו חברים. יום שלם לא בא אוכל אל פי, גם כסף לא היה לי. הבוקר בא, ומפיו של מנהל התחנה נודע שזו התחנה הסופית, מכיון שכל הגשרים שעל הנהרות בכיוון לאוגוסטוב, נהרסו בהפצצות. לא היתה לי ברירה. לבי נמשך הביתה. החלטתי לעבור ברגל עם חברי, את 140 הק"מ מביאליסטוק לאוגוסטוב. יצאתי עם ה„שייגעץ" לדרך, שנינו — רעבים וחלשים. הגעגועים הוסיפו לי כוח, והלכנו מהר מאד. עברנו 40 ק"מ בערך, ומרחוק ראינו את קנישין. 3 ק"מ לפני קנישין חלפו על פנינו שלושה רוכבי אופניים. אחד מהם הסתכל בפני, ירד מאופניו ושאל אותי אם אני יהודי. הוא אמר לי באידיש שבקנישין נמצאים יהודים רבים שה„קצאפים" (כת ביאלורוסית בעלי זקנים) החביאו ביערות ובשדות, ודאגו למחיתם. קראו לו מוטל. סיכמנו שהוא יחכה לנו בפינת הרחוב המוליך לישינובקה. כעבור חצי שעה הגענו לקנישין. מוטל הכניס אותנו לבית יהודי ונתנו לנו לאכול. התאספו הרבה יהודים. כל אחד שאל שאלות, ולבסוף יעצו לי שחס-וחלילה לא אלך לאוגוסטוב, כיון שאין אף יהודי אחד בכל העיירות מסביב, חוץ מישינובקה. עניתי להם שאני מוכרח ללכת, ואינני יכול להאמין שבאוגוסטוב לא נשאר אף יהודי אחד. הם רצו לתת לי גם קצת כסף, שיהיה לי במה לקנות אוכל, אבל סרבתי. (האמת היא שזקוק הייתי לכסף, אך התביישתי). נפרדנו מהם, ושמנו פעמינו לעבר ישינובקה. הלכנו עוד כמה שעות עד שהחשיך, ונכנסנו לכפר, כדי לתור אחר מקום לינה. בבית שנכנסנו (בית עשיר היה) בקשנו מקום לינה באסם, אבל בעל-הבית גרש אותנו באומרו שכל יום באים פליטים לכפר, ומבקשים אוכל ולינה, וכבר נמאס עליו הדבר. עברנו כברת דרך קטנה, ובתו של בעל-הבית אשר גרש אותנו, הדביקה אותנו וביקשה שנחזור לביתם. חזרנו, כמובן. הפעם קיבל אותנו בעל-הבית בסבר פנים. ערכו על השולחן מכל טוב. באו עוד כמה גויים שכנים, שתו יי"ש בכוסות וגם אותנו כיבדו. אחר כך גלגלו שיחה על הפרטיזנים (הבנדיטים מא.ק. וא.נ.ז.) שהיו ביערות, ועל מעשי הרצח שלהם. (מדברי בעל-הבית אפשר היה להבין שהוא כנראה משתף אתם פעולה, והוא מכיר את כל הבנדיטים). אחר כך עברה השיחה ליהודים. חברי ה„שייגעץ" ידע שאני יהודי. בצאתנו מקנישין, אחרי שהזהירו אותי היהודים, בקשתי ממנו שלא יגלה לאף אחד שאני יהודי. הוא הבטיח לי, והאמנתי לו, כיון שגם הוא סבל הרבה. את הבטחתו קיים במשך כל הזמן. חברי היה עונה גם במקומי, כדי שלא יכירו בדברי פולנית שאני יהודי. גמרנו לאכול. חברי אמר שאנו עייפים מאוד ורוצים לישון. סידרו לנו על הרצפה מצע של קש, ומיד נרדמנו. כשקמנו בבוקר נתנו לנו ארוחת בוקר, וגם צידה לדרך. קבלנו, נפרדנו, והלכנו.

ביום השני נעשתה הליכתנו קשה מאד. הרגלים לא צייתו לאחר שעשינו ביום הקודם 60 ק"מ. היינו נחים כל כמה ק"מ, אבל הגענו לישינובקה. היתה בידי כתובת שקבלתי מהיהודים בקנישין ליהודי מישינובקה. נכנסנו אליו כמובן. מיד נודע הדבר ובאו עוד יהודים, כל אחד שאל ואני סיפרתי. אכלנו ונחנו קצת. גם כאן יעצו לי להשאר. שוב לא שעיתי לאזהרותיהם. אמרתי להם שאני מוכרח להגיע לאוגוסטוב. נפרדתי

מהם. קבלנו צידה לדרך. הם נדו בראשם והצטערו צער רב. לפנות ערב הגענו לקוריצין. הפעם חיפשתי מקום לינה לא בכפר כי אם בחווה. בעל־הבית היה ביאלורוס. לא עשיר. קיבל אותנו ברצון, הכניסנו לביתו הקטן והאכיל אותנו. אחר כך הביא קש, פיזר אותו על הרצפה והכין לנו משכב. למחרת בבוקר סעדנו את לבנו, קבלנו צידה לדרך ונפרדנו. עד אוגוסטוב נותרו עוד כ־32 ק"מ, אבל, אוי ואבוי, הרגלים כאבו כל כך, והלב עמד להתפוצץ מגעגועים לעירי ולמשפחתי. בסוכובולה נפרדו דרכינו. חברי ה„שייגעץ" ביקש ממני שאלך אתו לדומברובה, ואשאר אצלם כמה שבועות עד שאתחזק, והוא יסיע אותי לאוגוסטוב בעגלה. הסברתי לו שלבי יתפוצץ בקרבי אם לא אגיע עוד באותו יום לאוגוסטוב. נותרו עוד 25 ק"מ עד אוגוסטוב, את כל כוחותי אזרתי בקטע דרכי האחרון. כבר לא הלכתי, אלא רצתי; כל אבר בגופי היה מגויס למטרה הנעלה האחת. הגעתי עד לפאתי היער. עוד 18 ק"מ מפרידים ביני ובין עירי. עובר אני את היער, ואני בסביבות קולניצה. כוחותי כמעט אפסו. מרחוק ראיתי עגלה רתומה לסוס יוצאת מהיער בדרך העפר, ומתקרבת לכביש הראשי. שכחתי את כאבי ועייפותי ורצתי בכל כוחותי מרחק של קילומטר עד להצטלבות והקדמתי את העגלה. התישבתי על אבן וחיכיתי. משהתקרבה העגלה, ביקשתי מהגוי שיסיע אותי לאוגוסטוב. הוא שאל אותי מי אני? עניתי לו שאני בנו של יצחק סרביאנסקי; משנכנסים לאוגוסטוב, הבית הראשון בן שתי קומות, הוא ביתנו. בדרך שאלתי אותו כמה יהודים ישנם באוגוסטוב, הוא ענה לי, שאין אף יהודי אחד. לא האמנתי לו. התקרבנו לעיר. הנה הוויפוסטעס. העפתי מבטי לראות את הבתים המוכרים לי, המזדקרים כלפי מעלה, ולא ראיתי את הצלבים על הכנסיה, אף לא את מגדל העיר וכו'. שאלתי את הגוי, מה פירוש הדבר, וענה לי שהגרמנים בנסיגתם פוצצו את הבנינים הגבוהים.

סוף סוף, לאחר חמש שנות היעדרות מאוגוסטוב, חוזר אני אליה. הנה הרחוב שלנו — קרקובסקה. יורד אני מהעגלה, ומסתכל על החורבן. אין סימן לביתנו. עומד אני על יד השער שלנו, מנסה אני לשחזר את הבית, את הכניסות, החלונות, פתאום חשתי ברע, ראשי הסתחרר, נפלתי והתעלפתי. משהתעוררתי היו על ידי „גויים". אחדים הכרתי, והם הכירו אותי. הם הכניסו אותי לביתו של ר' חיים קפלן ע"ה, נתנו לי משהו לאכול ולשתות, ובקשו שאנוח קצת. עכשיו כבר ידעתי שאין זכר ליהודי אוגוסטוב...

*

כשיצאתי מביתו של קפלן, לא ידעתי לאן ללכת. הכל היה בשבילי אבוד, כל תקוותי נתבדו. נשארתי יתום בודד... הגעתי לשוק. הסתכלתי על הגויים, שחלק גדול מהם אינם אוגוסטובאים, כי אם באו מכפרי הסביבה שנשרפו, והתישבו בבתי היהודים באוגוסטוב. הם הסתכלו עלי כעל חייל רוסי ענוד מדליות, ספק נורמאלי ספק לא. מפעם לפעם עצר אותי איזה גוי מכיר, ושוחח אתי. החלטתי ללכת לסטרוסטבו, שמשרדיה נמצאו בבית בלך (בנין הסטרוסטה שהיה בלאנגע־גאס הופצץ ונהרס עד היסוד). משנכנסתי למשרדי הסטרוסטה, אזי הראשונה שהכירה אותי, היתה המזכירה זושקה חורושבסקה.

היא נפלה על צווארי והתחילה לבכות בכי מר. היא סיפרה לי שגם את אחיה הרגו הגרמנים. התאספו סביבי המון גויים, וכל אחד ניגש, לחץ את ידי, ושאל מהיכן, וכיצד הגעתי. זושקה חורושבסקה ביקשה מהנאספים שלא יפריעו לי, כיון שאני חלש. היא הכניסה אותי לחדרה, והיא ירדה למטה למטבח (המטבח היה במקום שהיתה לפנים הקונדיטוריה של קאלארט), ופקדה להכין בשבילי ארוחה. היא הכינה שולחן מלא כל טוב, וביקשה שאוכל לאט, אחרת עלול אני לחלות. כשגמרתי לאכול שוב התאספו סביבי גויים רבים. אחדים אמרו לי שלא אדאג, הם לא יתנו לי ליפול. כתריסר מהם ביקשו ממני שאלך איתם לביתם, והם ידאגו לי. היו שטענו כי עבדו אצל סבא שלי שמואל׳קה והובילו עצים בשביל אבי, ולהם דוקא מגיע הכבוד לעזור לי. אחד מהם, לא ויתר בשום אופן, תפש אותי בידי ואמר: „בוא, פאניע חונקה אתי. נכון שאני קבצן, אבל אתחלק אתך בכל, כיוון שלא פעם עבדתי אצל אביך, והוא עזר לי״. לגוי הזה קראו אדם, והוא גר במרתף בשכנות עם יששכר־אבא הסנדלר (באותה חצר גר ד״ר שור). הוא היה עגלון אצל שייע־רובקה סטאוויסקובסקי, והיה מחלק בירה. הוא משך אותי אחריו. אני לא חשבתי הרבה, הייתי חולה, ולא היה לי מה לאכול. אמרתי לגויים האחרים שגם אצלם אבוא לבקר, והלכתי עם אדם לביתו. הוא גר באותו המרתף כמו לפני המלחמה, וחי חיי עוני. התפרנס בקושי מגידול 8—10 חזירים (לא שלו) בשביל המטבח של פקידי הסטרוסטה. אבל בן־אדם טוב־לב היה, הוא, אשתו הצולעת קמעה ובנו יחידו. הוא מסר לי את מיטתו, וישן עם בנו. הם היו מתחלקים אתי בכל. הם טיפלו בי כאילו הייתי בנם. ולואי ויגמול להם אלוהים בעד מעשיהם הטובים! הודות לטיפולם המסור חזרתי לאיתני.

עברו שבועיים ואמרתי לו: „שמע, אדם, אינני יכול להשאר בביתך. אני רואה שאתה בן־אדם עני, ואינני יכול לגזול מפיך ומפי אשתך ובנך את פת לחמכם. לשלם לך אין לי, וגם לא יהיה לי. הרי אתה רואה את מצבי. אלך ל,גוי׳ אחר״. הוא הסתכל בי וענה, שאינני גוזל שום דבר מפיהם, ושלא אדבר ככה, וה׳ ישלם לו עבורי, ולא יתן לי ללכת.

הלכתי לסטרוסטה לבקש שיחזירו לי את הגן שלנו שעיבדו הגויים בשביל המטבח העירוני הציבורי. הסטרוסטה ציווה מיד למסור לי האדמה. באתי לאדם, ואמרתי לו: „הרי לך האדמה, תעבד אותה, ואני אעזור לך, ויהיה לנו ממה להתקיים״. מכיון שהוא אף פעם לא היה חקלאי, אז הוא מדד כעשרים צעדים באורך וברוחב, ואמר שזה יספיק בשביל גינה. השאר החכרתי לגוי אחר „על שליש״; כלומר, יתן לי שליש מהיבול. לא זכיתי לשליש הזה, הוא טען כי היבול לא כיסה אפילו את מחיר הזרעים. וויתרתי לו. עברו כמה חדשים, התרגלתי במקצת למצבי. היחס אלי היה טוב והגון, ביקרתי תמיד אצל כל הדיירים שגרו פעם אצלנו ואצל כל השכנים, וסתם מכרים, והשתדלתי להיודע מפיהם, על גורל משפחתי, על קרובי, ועל יהודי אוגוסטוב בכלל. הייתי יושב ימים שלמים עד מדרגות החנויות של שיע בס, או פופקין־רוטנברג, וחולם ומהרהר בעולמי האבוד.

באותם הזמנים, מאי־יוני־יולי של שנת 1945, שרר כמעט תוהו ובוהו. מאוגוסטוב ועד ביאליסטוק, מקובנה ועד גרודנו — שטח עצום המשתרע על מאות רבות של

קילומטרים, — שלטו כל מיני „פרטיזנים"־בנדיטים, רוצחים ליטאים, פולנים וגרמנים, שהעזו להתנפל על צבא סדיר רוסי ופולני ולהרוג בהם. תחנות המשטרה היו מתבצרות בלילות. לפעמים היו מעזים הפרטיזנים מא.ק. או מא.נ.ז. להתנפל ביום על תחנות המשטרה, להרוג את השוטרים ולשדוד את מחסני הנשק. מקרים כאלה קרו לא רחוק מאוגוסטוב, בעיירה ראצק. פעמיים, בחודש מאי ובחודש יוני, התנפלו על תחנת המשטרה בראצק, הרגו ותלו את השוטרים ביחד עם מפקדם באמצע היום; בסוכובולה באו 2 יהודים למכריהם, בבוקר כשנסעו בחזרה בדרך לישינובקה, התנפלו עליהם הבנדיטים, ורצחום; יהודי, קצין משוחרר, בא לשטבין לחפש את משפחתו, בלילה הוציאוהו הרוצחים מהבית ורצחוהו; באחד מימי יוני 1945, באו גויים משטבין וסיפרו למפקד המשטרה, שאצלם נמצאים כמה בנדיטים ששודדים והורגים, וכי אפשר לתפוש אותם משום שהם שיכורים. שוטרי אוגוסטוב יצאו בשתי משאיות ללכוד את הבנדיטים, אך ביער ארבו להם הרוצחים והרגום.

באחד הימים בחודש יולי, ערכו ארוחת ערב חגיגית אצל אדם, בעל־הבית שלי. הרגו חזיר ובאו הסטרוסטה (הוא היה גרודנאי), המזכיר ועוד כמה גויים. צלו נתחי בשר, וכמובן שתו הרבה „לחיים". גם אני הייתי בתוכם. כאשר היו שתויים במקצת, פנה אלי הסטרוסטה ואמר: „הבט, חונקה, בשטבין הרגו יהודי, בסוכובולה — שני יהודים, בראצק הרגו את השוטרים, כשיצאו השוטרים מאוגוסטוב ללכוד את הבנדיטים, התנפלו עליהם והרגו 48 איש. אני לא בטוח, אם אחד הרוצחים לא יבוא להרוג אותך. אני בתור סטרוסטה ,אבי העיר', הייתי מתבייש שלא יכולתי לשמור עליך. נכון, אתה אומלל, אתה לחמת ועזרת לשחרר את מולדתנו, הפכת נכה, מה יגידו האנשים אם חלילה יהרגו אותך? אתן לך מכתב לועד היהודי בביאליסטוק, והם יעזרו לך עד יעבור זעם... מחר בבוקר נוסע האוטו שלנו לביאליסטוק, ומוכן לקחת אותך". בשמעי את הנאום הזה פרצתי בבכי ואמרתי: „אני שיכלתי את כל משפחתי וקרובי, את דמי נתתי ובריאותי, אין לי כלום בעולם, ואין לי בשביל מה לחיות, שיבואו ויהרגו אותי, ויפדו אותי מצרותי..." כל הנאספים והסטרוסטה פרצו גם הם בבכי. הם היו חסרי אונים. אדם (בעל־הבית) נדיב־הלב, אמר: „חונקה, אתה לא תלך מפה, אני לא יכול לעזוב אותך לאנחות. תשאר אצלנו. אני, אשתי ובני, נגן עליך בלילות, נשמור בחוץ עם גרזינים וסכינים ביד, ואם חס־וחלילה נצטרך למות, אז נמות כולנו".

אבל דברי הסטרוסטה חדרו למוחי ולא נתנו לי מנוח. התחלתי לפחוד פחד מוות. לא יכולתי לישון בלילות. אחרי כמה לילות נדודי שינה כאלה, הלכתי למשטרה הפוליטית, סיפרתי להם את דברי הסטרוסטה שכתוצאה מהם אחוז אני פחדים בלילות, וביקשתי שירשו לי לישון כמה לילות אצלם, על שולחן או על הרצפה, עד שאחליט מה לעשות (המשטרה נמצאה בבית רכטמן). לאחר התיעצות הם החליטו להרשות לי לישון בבית חייקל מורזינסקי הי"ד, הגובל עם המשטרה (גם בית מורזינסקי היה שייך למשטרה). הם העמידו שני שוטרים מזויינים בחוץ שישמרו עלי „מעין רעה", אבל גם שני הלילות שישנתי בבית הזה, לא הפחיתו את פחדי.

*

החלטתי לברוח. בבוקר השכם, זה היה ביום ראשון, הלכתי לאדם וסיפרתי לו על כוונתי ללכת לביאליסטוק, וביקשתי ממנו שיביא את תרמילי לגן שלנו, כדי שהגויים לא ירגישו בכוונותי. תחילה רצה לעצור בעדי, אבל כשראה שהפעם לא יוכל לי ביקש ממני לחכות, כדי שיספיק ללוות כמה „זלוטעס" אצל מכרים. לאחר שחזר (כסף לא השיג, וכי מי ילוה לקבצן?) הוא ארז את תרמיל־הגב שלי, הכניס בו את כל המלאי שהיה ברשותו: חצי ליטר יי"ש, כחצי ק"ג עלי טבק, לחם, ואת כל הפרוטות שהיו ברשות משפחתו. יצאנו לגננו, שם נפרדנו. יצאתי את אוגוסטוב לא בדרך המלך, כי אם דרך השדות של הגוי סצעשני, מאחורי „ליסה־גורה". הפעם הלכתי בדרך הארוכה יותר — ריגרוד, גרייבו, אוסוביעץ. בחרתי את הדרך הזאת, כי היתה יותר שקטה. שלושה ק"מ מגרייבו פגשתי בפולני לבוש חגיגית ההולך לכנסיה. ביקשתי ממנו שיראה לי את הדרך לאוסוביעץ. נכנסנו בשיחה. סיפרתי לו שאני חייל פצוע, שלא מזמן באתי מרוסיה, והולך אני לבדיקות לבית החולים בביאליסטוק. הגוי סיפר לי, שאת אחיו גייסו הרוסים לצבא ואין לו שום ידיעות ממנו. שאלתי אותו, מה שמו, והוא ענה לי ששמו מאניעק גראיעבסקי. אמרתי לו שהנ"ל שרת בנובי־צ׳רקסק בחטיבה ה־29 בבטליון השני. היינו יחד בצבא ובחזית, וכי הוא נהרג בסוף אוגוסט 1941. מרוב התרגשות לא ידע הגוי מה לעשות בי. הוא הזמין אותי לבית הוריו לספר להם על בנם. עניתי לו שאכנס אליהם כשאחזור. הגעתי לאוסוביעץ, שם היה המבצר המפורסם על הנהר בוברי, והנחל הכרוי המקיף מכל הצדדים את העיירה המבוצרת, והבונקרים שעובי קירותיהם שני מטר. מבצר זה נהרס כליל ע"י חבלני הרוסים. הלכתי בכביש מחשש מוקשים. יצאתי מאוסוביעץ ועברתי את גונונדז. השמש החלה לשקוע, נכנסתי לבית בודד וביקשתי רשות ללון באסם. האנשים נענו לי וגם האכילו אותי. למחרת סעדתי את לבי אצלם ונפרדתי. כעשרים ק"מ לפני ביאליסטוק ירד הלילה. מצאתי מחסה אצל ביאלורוסי, שם גם סעדתי ולנתי. למחרת לפני הצהרים הגעתי לביאליסטוק. שאלתי אצל עוברים ושבים על מקום הימצאו של הועד היהודי. חצר הועד היתה הומה מיהודים שרידי־הגיטאות, מחנות־ריכוז, יערות ועוד. ניגשו אלי שני בחורים ושאלו אותי מאיזה עיר אני, ואיך ניצלתי? עניתי להם שאני מאוגוסטוב; אמר אחד מהם שבביאליסטוק נמצא יהודי אחד מאוגוסטוב, וכי הוא שותף באטליז ושמו זנביל. ניחשתי שזה הקצב זנביל קורוטניצקי. הבחור התנדב להראות לי את מקום האטליז. בדרך אל זנביל פגשתי אותו. נפלנו איש על צוואר רעהו ובכינו. הלכנו לביתו לאכול ארוחת־צהרים, לאחריה התחלנו לספר איש לרעהו את כל שעבר עלינו. מאז ועד היום הזה, אנחנו ידידים בלב ונפש.

זנביל קורוטניצקי שיכל את אשתו ובתו יחידתו. לב זהב ליהודי הזה. ובכן, זנביל קורטניצקי אסף לדירתו בביאליסטוק כמה אנשים בודדים וחסרי בית. היו שם שלוש נשים מבוגרות שניצלו ממחנה־השמדה; כגן מקובנה, יהודית גוטקובסקי וברנשטיין מסובאלק, ינקל גמרוב מבקלירובה, ושני אחים מביאליסטוק ועוד כמה אנשים. זנביל היה מביא יום־יום בשר והגברת כגן מקובנה היתה מבשלת ומחלקת לכולם. בא הערב, כולם

התאספו והחלו שואלים אותי שאלות שונות. בשמעם שהייתי באוגוסטוב יותר משלושה חדשים ושיש לי שם אדמה, החלו ללעוג לי שלא מכרתי את האדמה. חשדתי שהם מצטערים על שבאתי בחוסר כל ואוכל על חשבונם. הלכתי, איפוא, למחרת לאכול במטבח הצבורי. שם נתנו לכל החדשים ארבע מאות גרם לחם ליום, מרק בצהרים, ובערב תה. בערב באתי לזנביל. הוא שאל אותי אם אכלתי ארוחת־צהרים בבית, עניתי לו כי אכלתי במטבח הועד (לא סיפרתי לו הסיבה) וכי אני שבע. למחרת לקחתי את בקבוק היי״ש שקיבלתי מאדם, והלכתי לשוק למכרו (בזמן ההוא לא היה יי״ש בנמצא). החלפתי את היי״ש בחוטי תפירה. מכרתי את החוטים והרווחתי חמש מאות זלוטעס. קניתי שוב חוטים והרווחתי. לאחר שבוע של מסחר הרשיתי לעצמי לקנות תרנגולת גדולה, חמאה, גבינה וככר לחם גדול. הבאתי כל זה הביתה ואמרתי ל„חברה״ שמהיום אצטרף בתור שותף שווה חובות וזכויות למטבח. עברו שלשה שבועות, חסכתי סכום כסף, אבל הרווחים ממסחר החוטים פחתו כי רבים נטפלו למסחר זה. באחד הימים הקשים ההם, הופיע יהודי אחד מסובאלק ושמו פדרוזניק (לשעבר שותף של אוסוביעצקי מהקולנוע). הוא היה מתהלך עם תעודת זהות ארית, וקונה כל מיני סחורות ומשקאות חריפים (מתוצרת בית) בביאליסטוק, ומוכר אותם בסובאלק במחירים אסטרונומיים. לא היתה תחבורה לסובאלק וכל מי שהצליח להביא איזו סחורה לסובאלק היה מרויח יפה. היהודי הזה ביקש שאקנה בשבילו יי״ש. היו לי מכרים בכפר שהיו מייצרים את היי״ש. הזמנתי אצלם כמות גדולה, שהביאו למחרת היום. ביקשתי מהיהודי שיקח אותי לסובאלק, ולא הסכים. אבל הוא סיפר לי שעל־יד ביאליסטוק נמצא שדה־תעופה, וממנו טס שלוש פעמים בשבוע אוירון לסובאלק, שמעביר דברי דאר. הלכתי לשדה התעופה, הראיתי לקצין את האישורים הרוסיים מבתי החולים, ואמרתי לו שאין לי תחבורה להגיע הביתה, ממנו אני נעדר כבר 5 שנים. הוא הכניס אותי למפקד שדה התעופה, והלה ענה, שאם הטייס יסכים לקחתני, הוא לא יתנגד. הטיים הסכים (המטוס היה פייפר בן 2 מקומות). קניתי חוטי־תפירה, עזרתי לטייס להניע את המנוע וטסנו לסובאלק. משהגענו הוצאתי כסף כדי לשלם לו. הוא לא רצה לקבל היות ואני נכה. בקושי הכנסתי לו את הכסף לכיסו, וביקשתי שירשה לי לטוס עמו כל פעם, עם קצת סחורה, כדי שאוכל להרוויח לקיומי. הוא הבטיח. בסובאלק טיילתי ברחובות כדי למצוא יהודים. בעברי ברחוב שקולנה, שמעתי מבית מלאכה לתפרות נעלים בוקעים קולות באידיש. נכנסתי פנימה ומצאתי חמישה יהודים, וכמה קצינים יהודיים רוסיים שהתלוצצו באידיש. מבטי כולם הופנו אלי, ואני סיפרתי להם באידיש קורותי. הם כבדו אותי בתה, ומוטל פלניצקי מפיליפובה שאל אותי אם יש לי מקום ללון. כשעניתי בשלילה, הוציא מכיסו מפתח ונתן לי. הוא גם הלך אתי להראות לי את הדירה, שלקח מפולקס־דויטש, דירה יפה, גדולה ומסודרת על כל רהיטיה. לו עצמו היתה דירה אחרת.

לאחר מנוחה קלה יצאתי למכור את סחורתי. נכנסתי לשתי חנויות, הראיתי להם את הסחורה, ובן רגע מכרתיה. לאחר יומיים טסתי חזרה לביאליסטוק. קניתי בעד כל כספי סחורה וחזרתי לסובאלק, מכרתי את סחורתי ברווח גדול. באותו זמן הוטל עוצר בעיר, והחל המצוד הגדול על הפרטיזנים־בנדיטים בעיר ומחוצה לה. מסובאלק לא נתנו לצאת בלי רשיון מתאים. כך נתקעתי בסובאלק לתקופה ממושכת.

פארטיזנים: א) נח סרביאנסקי

בפארטיזנקה בפולאסיה היו ידועים בהישגיהם ובאומץ־לבם הפארטיזנים: זרח קראמאן, אריך שטיין, סרוויאנסקי וליקאר.

נות סארוויאנסקי נתגלגל, ב־1929, מעיר מולדתו אוגוסטוב לסלונים. עם פלישת הגרמנים עבד כמסגר במחסן גרמני, והרכיב לעצמו רובה אשר לקחו אתו לפלוגה היהודית בגדוד „שצ׳ורס״, בברחו אחרי הטבח בסלונים. סארוויאנסקי קנה לו שם בין הפארטיזנים כאדם ללא חת ופחד, שהיה הולך בשעת קרבות מול המות בשחוק על פניו, בתחושה של בטחון עצמי שכדור גרמני לא יפגע בו, והיה תופס בקור־רוח את העמדה הראשונה בשעת קרב ומאבק.

הגדוד „שצ׳ורס״ התקיף באוגוסט 1942 את חיל־המצב הגרמני בצ׳אמיולי (איזור ביטאן), ששמר על הגשר מעל לנהל שצ׳ארא בכביש בריסק — מוסקבה. ההתקפה נערכה במפתיע, בלילה, והזקיף הגרמני שעמד על המשמר — נהרג; אך הגרמנים הספיקו להתאושש ולפתוח באש. קצין גרמני תפס עמדה נוחה בעליית־הגג של הבנין, ובאש קטלנית ממקלעו חסם בפני הפארטיזנים את הגישה לבנין. מיפקדת הגדוד פקדה: לקחת את הקצין חי או לשרוף עליו את הבנין. הפארטיזן היהודי סיוואש (וארשה), שניסה להתקרב לבית, נפל מתבוסס בדמו. סארוויאנסקי לא שם לב לסכנה, התגנב לבנין והציתו על הקצין הגרמני שבתוכו.

בשעת הקרב הגדול ליד הסכר העשירי על תעלת דניאפרו־בוג (14 בנובמבר 1942), התקיף סארוויאנסקי ראשון את המארב הגרמני (למעלה ממאה גרמנים ולאטים), שנתבצר בגדה השניה של הנהר. הוא חצה ראשון את הגשר הצר שמעל לסכר, תוך צעקות „הורא!״. יתר הפארטיזנים באו בעקבותיו — ובקרב פנים אל פנים הושמדו הגרמנים.

סארוויאנסקי השתתף בפיצוץ מספר ניכר של רכבות, ובכל הקרבות שניהל הגדוד. הוא היה מתבדח: „הכדורים פוחדים מפני ופוסחים עלי״... ובאמת שיחק לו המזל. בקרבות ליד צ׳אמיולי והסכר העשירי — ניקבו כדורי האויב את המלבושים שעליו, אך לא פגעו בגופו. למרות הסתכנותו התמידים עבר בשלום את הדרך הפארטיזנית והגיע ליום השחרור. הוענקו לו אותות מיסדרי „הכוכב האדום״, „הדגל האדום״ והמדאליה „פארטיזן מלחמת המולדת דרגה א׳, חי כיום בגרודנו שברוסיה.

הוצאת „עיינות״ תשי״ד מתוך הספר „מלחמת הפרטיזנים היהודים במזרח אירופה״ למשה כהנוביץ.

ב) שמואל זופניצקי *

לפי הסכם היטלר־סטאלין נפלה אוגוסטוב לידי הרוסים. הגרמנים היו בעיר רק שעתיים ועזבוה. כשנכנסו הרוסים הגלו מיד את העשירים וראשי הציונים לסיביר. את

* הדברים נרשמו מפיו בזמן ביקורו בארץ. הוא סיפר ביידיש, וי.א. רשם את הדברים בעברית — והביאם גם לדפוס.

הפחות עשירים הגלו למרחק של 100 ק״מ מהגבול. קשה היה להשיג עבודה. אני הצלחתי להתקבל כנהג אצל ראש המשטרה הרוסי. מנהיגי היהודים בעיר בזמן ההוא היו: לייבקה ווילקובסקי ואלקה אורימלאנד, ששוחררו מבית הסוהר, בו ישבו בתקופת שלטון הפולנים. היהודים אורגנו בארטלים שעבדו בשביל הרוסים. החנויות הפרטיות נסגרו ומצרכי האוכל קנו בחנות הקואופרטיבית. כמובן, שהמשכורות לא הספיקו לקיום. מכרו, איפוא, כל דבר ערך.

ב־20 ביוני 1941 נכנסו הגרמנים העירה. הרוסים הופתעו ורק מעטים מהם הצליחו לברוח. היהודים נסגרו בבתיהם. כבר למחרת תפסו הגרמנים 200 גברים, העבירו אותם לקלוב הצייד ומשם לדרך שצ׳ברה — וירו בהם. ניצל רק אחד, ישראל לייזרוביץ, שקפץ לאגם ביאלה. כעבור זמן קצר הושמד גם הוא. היהודים הנותרים ענדו, בפקודת הנאצים, סרט לבן עם מגן דוד כחול ונשלחו לעבודות שונות. עזרו לנאצים שוטרים פולנים. לפני שבאו לקחתני מביתי — הצלחתי לברוח לבורקס ע״י ניצקו. משם פניתי לביאלובז׳גה, שטאבין, סוכובולה, והגעתי — לאחר טלטולים — לביאליסטוק. גם עיר זו היתה בידי הגרמנים. התחבאתי בבית הקברות וניצלתי מחטיפה. כשהרעב החל להציק לי, נכנסתי למספרה והצעתי את עצמי לעבודה. נתקבלתי. עבדתי כמיטב יכולתי וכתמורה קבלתי אוכל.

שמואל זופניצקי

הוקם הגיטו בביאליסטוק. היהודים היו מיואשים ואדישים. על כל יהודי היה תלוי, מלפנים ואחור, מגן דוד צהוב. פגשתי במקרה את אבוש זופניצקי, שעבד בתור מתורגמן בבית חולים גרמני, וכתב גם מכתביהם של הפצועים הגרמנים למשפחותיהם. הוא קיבל אותי בתור ספר. מצבי היה אז מצויין. קבלתי הרבה אוכל. הייתי מביא מיצרכים גם לגיטו, בחזרי אליו יום־יום לאחר העבודה. לאחר שיצא צוו האוסר יציאה מהגיטו — נפגשתי, במקרה, עם ראובקה רוזנפלד, שהיה מנהל עבודה בבית חרושת גרמני. הוא הכניס גם אותי לבית חרושת זה. עבדתי שם 7־6 חדשים. הכרתי, בינתיים, ציירת יהודיה מוורשה. היא הביאה לי אקדח עם כדורים, הרגשתי שסופנו קרוב. הצעתי לראובן רוזנפלד שנברח ליער. הוא היסס. אני התקשרתי עם קומסומולקה יהודיה בגיטו, ועל ידה הגעתי לקבוצת פארטיזנים רוסים, בת 18 איש. אתי באו עוד שני בחורים. הרוסים לא קיבלו אותנו בסבר פנים יפות. היה לנו הרושם, כי הם חומדים את נשקנו ובגדינו. אני צורפתי לפלוגה ע״ש סובורוב. נדדתי איתם כשנתיים בביצות פולסיה, בסביבת פינסק. בפלוגה אחרת היה נח סרביאנסקי. בין כ־4000 פארטיזנים היו כ־20 יהודים. עסקנו בהתנפלויות מהמארב על הגרמנים ובפיצוץ רכבות. אני הייתי יורה בעמידה, כי לא איכפת היה לי אם אהרג. המשכתי לחיות רק מתוך תאוות נקם. פעם,

כמעט טבעתי בתוך הביצות, הוציאו אותי בקושי בחבל. עסקתי גם במלאכת הספרות והגלוח אצל מפקדי הפארטיזנים. בהיותי בבריסק, קראתי במודעות שיוצאי פולין רשאים לחזור למקומותיהם, אבל חששתי לטפל בזה, כי שמעתי שסופם של אלה — לסיביר.

באחד הימים פגשתי חייל יהודי שהועסק כבלדר (קוריער). הוא סיפר לי, שבוורשה נמצאים כ־20000 יהודים, והציע לי שנעבור שנינו לשם. לא ידעתי אם אפשר לתת בו אימון, אבל הסתכנתי. הוא הפגיש אותי עם קצין רוסי. אני טענתי שאני רוצה להתנקם בפולנים שהתעללו בי. הקצין איפשר לי להגיע לביאליסטוק, שם נאסרתי והוחזרתי לבריסק. משם ברחתי והגעתי ללודז.

בלודז׳ התלקטו יהודים ממקומות שונים. חיפשתי מכרים ומצאתי רק את משה יצחק וידוגרסקי. כעבור זמן קצר נעלם גם הוא. עד היום אינני יודע היכן הוא. כשהתרבו היהודים בעיר הרימה שוב המפלגה הפולנית האנטישמית את ראשה והחלו להציק ליהודים. אני ורעייתי החלטנו לצאת את אירופה, העקובה מדם, ויהי מה. בעזרתו של יצחק צוקרמן, מלוחמי גיטו וורשה, יצאנו לדרך — לארץ ישראל. נסענו לקרקוב, משם — להונגריה, צ׳כיה ואוסטריה. כאן היינו נאלצים שוב לראות פרצופיהם של הרוצחים.

בלילה קר וגשום נשאלנו אם אנו מוכנים לצאת לדרך. לא היססנו רגע. נדדנו בהרי האַלפים יום אחד ולילה. היה קשה מאוד, אבל הצלחנו לחצות את הגבול. באיטליה הוקל לנו. גרנו עם אלף פליטים בקסרקטינים בעיר קרמונה. מדי פעם היתה יוצאת אנייה לא״י, האנגלים היו תופסים אותה ומביאים את אנשיה לקפריסין. כך חלפו שלש שנים להיותנו במחנה. נמאס לנו. באותו זמן קבלנו מכתב מחבר שהיגר קודם לכן לארגנטינה. הוא הפציר בנו לבוא אליו. נסענו לפאראגוואיי, כי לא קבלנו רשות כניסה לארגנטינה. ישבנו שם שלשה חדשים. בינתיים פרצה שם מהפכה. שוב שמענו שריקות הכדורים וסבלנו רעב. לקחנו, איפוא, את מקל הנדודים ביד ויצאנו לדרך. 14 ימים נדדנו, ללא אוכל אנושי, ביערות שרגל אדם לא דרכה בהם. חיות רעות סיכנו חיינו, יתושים מצצו דמנו. טולטלנו על סירה בנהר פאראנה בלי לראות פיסת אדמה. ראינו את המוות לנגד עינינו. קרה נס וסירתנו נתקלה באדמה. היה זה אי קטן. עלינו עליו כדי לחלץ את עצמותינו הכואבות ולנוח מעייפותנו הנוראה. למזלנו עברה על יד האי ספינה שהיתה בדרכה לארגנטינה. רב החובל העלה אותנו על הספינה, הגיש לנו עזרה רפואית והביאנו, באופן בלתי ליגלי, לנמל שבעיר שדה. משם הגענו, לאחר תלאות, לבואנוס־איירס.

אז החלה פרשה חדשה של סבל. אשתי ואני עבדנו קשה מאוד. עברנו שבעה מדורי גהינום עד שהגענו אל המנוחה ואל הנחלה.

איכה חרבה

הָעֲיָרָה בּוֹעֶרֶת!

מאת **מרדכי גבירטיג**

אֵשׁ, אַחִים, תַּבְעֵרָה,
עֲיָרָתֵנוּ הַדַּלָּה, הוֹי, בּוֹעֵרָה.
רוּחוֹת־זַעַף שָׁם יִרְגָּזוּן
חִיל וָשֶׁבֶר בָּהּ אָחָזוּ —
לֶהָבוֹת־הַשְּׁמֵד יַגְבִּירוּ
אֵשׁ בְּכָל הָעִיר

וְאַתֶּם חוֹבְקִים יָדַיִם
בְּלִי עֲשׂוֹת דָּבָר,
וְאַתֶּם חוֹבְקִים יָדַיִם
עֵת הָעִיר תִּבְעַר!

אֵשׁ, אַחִים, תַּבְעֵרָה,
עֲיָרָתֵנוּ הַדַּלָּה, הוֹי בּוֹעֵרָה!
כְּבָר בַּשַּׁלְהָבוֹת הַלָּלוּ
כָּל בָּתֵּי הָעִיר אֻכָּלוּ
וְהָאֵשׁ עוֹדָהּ סוֹעֶרֶת
וַחֵילִים תַּגְבִּיר

וְאַתֶּם חוֹבְקִים יָדַיִם
בְּלִי עֲשׂוֹת דָּבָר,
וְאַתֶּם חוֹבְקִים יָדַיִם
עֵת הָעִיר תִּבְעַר!

אֵשׁ, אַחִים, תַּבְעֵרָה!
עוֹד עָלוּל לָבוֹא, חָלִילָה, רֶגַע רָע
שֶׁהָעִיר כֻּלָּהּ אִתָּנוּ
תַּעֲלֶה בָּאֵשׁ, יֶעֱשָׁנוּ,
רַק קִירוֹת שְׁחוֹרִים —

וְאַתֶּם חוֹבְקִים יָדַיִם
בְּלִי עֲשׂוֹת דָּבָר,
וְאַתֶּם חוֹבְקִים יָדַיִם
עֵת הָאֵשׁ תִּבְעַר!

אֵשׁ, אַחִים, תַּבְעֵרָה,
רַק אַתֶּם לְהָחִישׁ עֶזְרָה
אִם הָעִיר לָכֶם תִּיקַר עוֹד
חִישׁ כַּבּוּהָ בַּל תִּבְעַר עוֹד!
טְלוּ כֵּלִים, מַהֵר כַּבּוּהָ
בְּדָמְכֶם שֶׁלָּכֶם!

אַל־נָא תַּחַבְּקוּ יָדַיִם
בְּלִי עֲשׂוֹת דָּבָר,
טְלוּ כֵּלִים, הָאֵשׁ כַּבּוּ־נָא!
עִירֵנוּ בַּל תִּבְעַר!

עברית: מרדכי אמיתי

דאָס שטעטל ברענט

פון מרדכי געבירטיג

עס ברענט, ברידערלעך, עס ברענט,
אוי, אונדזער אָרעם שטעטל, נעבעך, ברענט,
בייזע ווינטן מיט ירגזון
רייסן, ברעכן און צעבלאָזן
דאָס גאַנצע שטעטל, אַלץ אַרום און אַרום שוין ברענט.
און איר שטייט און קוקט אַזוי זיך
ווי' אונדזער שטעטל ברענט.

עס ברענט, ברידערלעך, עס ברענט,
די גאַנצע הילף איז נאָר אין אייך געווענדעט.
אויב דאָס שטעטל איז אייך טייער,
נעמט די כלים און לעשט דאָס פייער
באַווייזט וואָס איר אַלע קענט.

שטייט נישט, ברידער, אָט אַזוי־זיך
מיט פאַרלייגטע הענט,
נעמט די כלים און לעשט דאָס פייער,
ווייל אונדזער שטעטל ברענט.

עס ברענט, ברידערלעך, עס ברענט,
עס קאָן חלילה קומען דער מאָמענט,
ס׳זאָל אַוועקקומען אין פייער פלאַמען
דאָס גאַנצע שטעטל מיט אונדז צוזאַמען
בלייבן וועלן פוסטע שוואַרצע ווענט.

און איר שטייט און קוקט אַזוי־זיך
מיט פאַרלייגטע הענט
שטייט נישט ברידער, לעשט דאָס פייער,
ווייל אונדזער שטעטל ברענט.

השמדת יהודי אוגוסטוב

מאת **אלחנן סרביאנסקי**

ב־22 ביוני, 1941, פרצו הנאצים כל הגבולות של הרוסים בשטחים שקודם היו חלקים מפולניה. בלי הכרזת מלחמה התנפלו על הרוסים בחזית רחבה מאוד. בעת ובעונה אחת הם צעדו אל 3 הארצות הבאלטיות (ליטא, לטביה ואסטוניה) מצד אחד, ודרך פולניה — מאידך.

ב־4 לפנות בוקר, החל המצעד הגרמני־הנאצי מפרוסיה לעבר אוגוסטוב, וב־4.30 לפנות בוקר נכנסו העירה, לקול תופים. רוב אנשי העיר עוד ישנו, וקצינים רוסיים התרוצצו בפיז'מות, מבוהלים ומפוחדים. רוב הצבא הרוסי לא נמצא בעיר או בסביבתה. הם יצאו כמה ימים קודם לכן „לאימונים". לכן, כמעט שלא היו קרבות. כשקמו אנשי העיר משנתם, וראו את הצבא הגרמני, אחזה ביהודים בהלה. רבים ניסו לברוח, ברגל או ברכב רוסי, לריגרוד, גראיבו, לסוכובולה ולגרודנו. אבל כל הדרכים היו מנותקות. לא היה לאן לברוח. הכל היה אבוד. הדרך הפנויה היחידה היתה — ליערות. אלה שניסו למלט את נפשם ברכב רוסי או ברגל לגראיבו, גם הם לא הצליחו. פגזים גרמניים פגעו בהם על יד ליסה־גורה. שם נפצע פצעי־מות בן־דודי שמואל־חונה שטיינדם (בנו היחיד של לייבל שטיינדם); בהתרסק פגז על יד ריכבם, נקטעו ידו ורגלו. בהיודע הדבר לאמו ריינה כמעט שהשתגעה. בבואה לליסה־גורה כבר לא היה בחיים. גם אחי שמואל־יוסף סרביאנסקי הי"ד ניסה למלט את נפשו ביחד עם הקומיסר של הוויענקומט שגר על ידנו. הם ניסו לברוח לכיוון גרודנו, וכנראה שגם הם לא הצליחו.

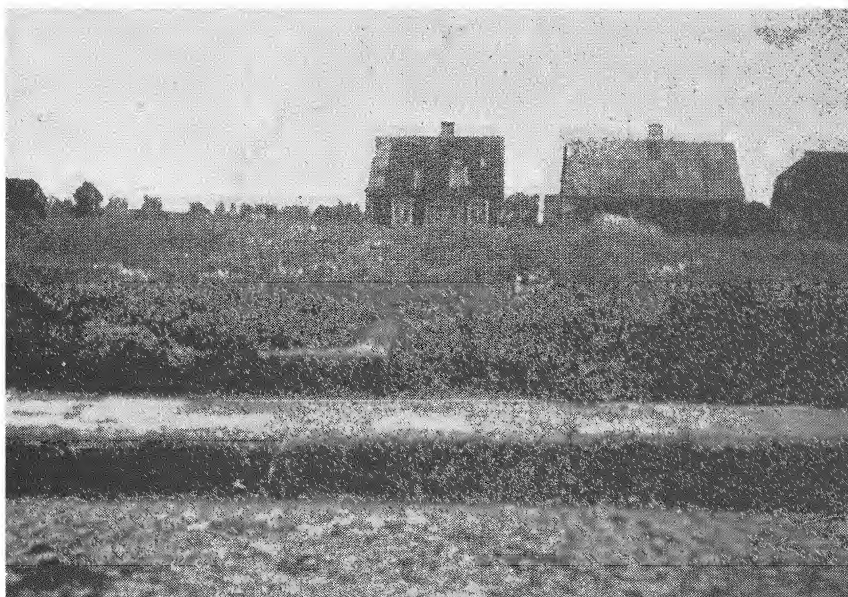
הגרמנים התפרסו בכל העיר, תפשו אנשים וירו בהם ברחובות. נכנסו לחצרו של רכטמן, במקום שהיתה קודם המסעדה של מצייעבסקי, ובזמן הרוסים — המסעדה של הנ.ק.וו.ד. — הוציאו משם את דודי הרשל בובריק והרגוהו במקום. אחר כך הוציאו את ברל קפלנסקי מביתו, וירו בו על יד חנותו בפינת השוק. כך הם תפשו והרגו עוד אנשים, שלצערי הרב, אינני זוכר עוד שמותיהם.

למחרת היום הלכו הגרמנים, בעזרת רשימה מוכנה, לבתי בעלי המום והדפקטיביים, וחיסלו אותם ביריה. כך הרגו את בן דודי יענקל סרביאנסקי, את אביגדור (ויגדער דער ליפסקער), את דניאל שהיה סבל אצל מרקוס, את מאקס שהיה מבריק את הרצפות, את שכנא ועוד.

היהודים החלו להתחבא בשדות וביערות. על יד ביתנו, בשדות של הגוי סצעשני, התחבאו מוטל פוגומפרי הנפח ואחיו. לאחר ימים אחדים הדביקו הגרמנים כרוז, הקורא

ליהודים לצאת ממחבואיהם, ומבטיח שלא יאונה להם כל רע, רק יישלחו לעבודה. היהודים יצאו ממחבואיהם, שכבר נמאסו עליהם. לילה אחד באו גרמנים באוטו צבאי לגרשון קולניצקי (בעל חנות פרוות. בחצרו גרו „בעזיעליע הגינגי״ ולב, בעלה של הבת הבכורה של שייע באס ועוד אחד, שמרל, סובאלקאי), העמיסו את כולם על האוטו, הביאו אותם לבית הקברות ביער, והרגום.

כעבור זמן מה, החלו לגייס את הגברים לכל מיני עבודות. את רוב הגברים העסיקו הגרמנים בעבודות שונות בארמון ה„יאכט־קלוב״ שעל יד האגם ביאלה, והיו מחזירים אותם יום־יום לבתיהם. יום אחד הובילו אותם ליער שצ׳עברה, בערך 9 ק״מ מאוגוסטוב,

הבאראקים — פרבר של אוגוסטוב.
מקום הגיטו בתקופת ההשמדה.

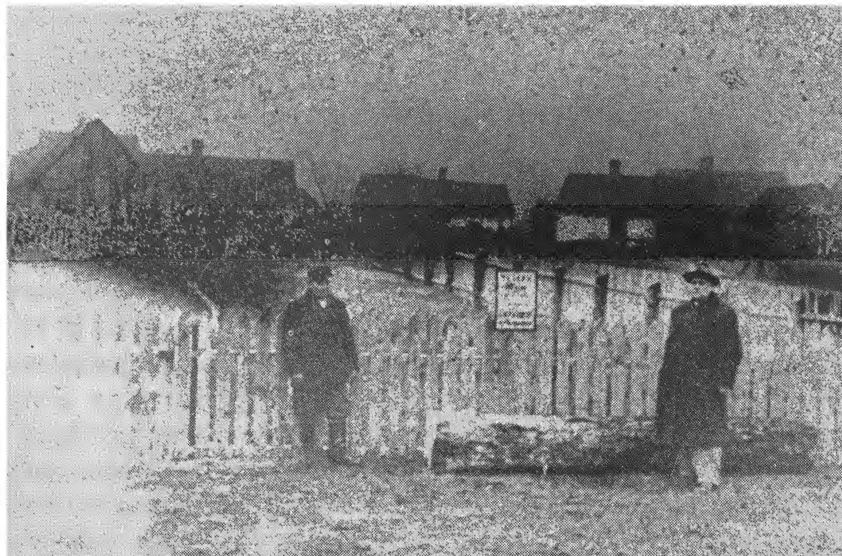
בדרך לסובאלק. מאחורי הכנסיה הקטנה שעמדה על הגבעה, היו כבר מוכנים הבורות החפורים. שם נורו למוות רוב הגברים היהודים מאוגוסטוב.

כעבור זמן מה החליטו הגרמנים להקים גיטו בעיר, ובחרו לשם כך את הפרבר באראקי, המשתרע לאורך התעלה החפורה (הקאנאל האוגוסטובאי), ולכל הרוחב שבין התעלה ובין הנהר נעטטא, עד אחרי גולש המים שעל יד טחנת הקמח ווארהפטיג. את תושבי הפרבר העבירו לבתי היהודים, והיהודים הועברו לגיטו.

את אנשי הגיטו היו מביאים יום־יום לעבודה בעיר. העסיקו אותם בניקוי הרחובות, ועוד. על יד הבאראקים עמד בית־לבנים, שמקודם היה שייך לצבא הפולני. הגרמנים

הגיטו

בית הקברות בגיטו. רכטמן והשומר.

הפכוהו לבית־כלא ומקום של יסורים ומוות להר־בה יהודים מהגיטו. הממונים על מקום ענויים זה היו שני פולנים מאוגוסטוב. הראשון היה בתקופת הפולנים סגן ראש העיר ארדזייעבסקי, והשני — נפח, רוצח, בשם קלונובסקי (את זה סיפרו לי חברי ה„שקצים״ שלמדתי איתם בבית־הספר, ואחרי־כן נהיו לקציני בטחון; יחד איתם חפשתי את שניהם בפרוסיה בשנת 1946).

ב־1 בנובמבר 1942, יום חג נוצרי חשוב, בא הקץ לגיטו. הגרמנים גייסו סוסים ועגלות מתושבי העיר הפולנים, והתחילו בגירוש מהגיטו. גברים, נשים וילדים מיקירינו נצטוו ללכת ברגל, תחת מטר מכות לכיוון בוגושי, בין ראיגרוד־גראיבו ובין הגבול

קטע מהגיטו

הפרוסי. בין הצועדים בראש, מלכה שור (אשתו של ד״ר שור) ורעיה קיעלסון. ואילו החלשים, הילדים והזקנים הועמסו על העגלות. ד״ר שור ישב בעגלה, ע״י החלשים, ועזר להם במה שיכול. ככה צעדו ונסעו לכיוון בוגושי. רבים נורו בדרך. הפולנים מהסביבה ההיא הראו לי אחר־כך קבר אחים גדול, מיהודי אוגוסטוב שנורו שם.

לאחר תלאות דרך, הגיעו אלה שנותרו, סוף־סוף לבוגושי. שם היה מחנה השמדה,

ושם גם הושמדו רובם. השאר נשלחו לטרבלינקה, ובודדים־למחנות מוות אחרים. פחות מתריסר זכו לשחרור.

סיפרו לי גויים, וביניהם השפחה של יאשה רוסיאנסקי (משפחת קדיש), כי אחרי גירוש הגיטו, כשלא היו כבר יהודים באוגוסטוב, היה הבן של רוסיאנסקי, יודקע, מופיע בלילות במשך שבוע, אצל השפחה, ומקבל ממנה אוכל. אחר כך נעלם. היו באוגוסטוב משומדים אחדים, שהתנצרו לפני המלחמה והתחתנו עם פולנים נוצרים. באמצע קיץ 1943, שמו הנאצים את ידם גם עליהם. הוציאו בלילה ממיטותיהם את מערקע פוגומפרי, את אשתו של קשיבינסקי (בעל דפוס וחנות ספרים ע״י הכנסיה), את עורך־הדין יעזי

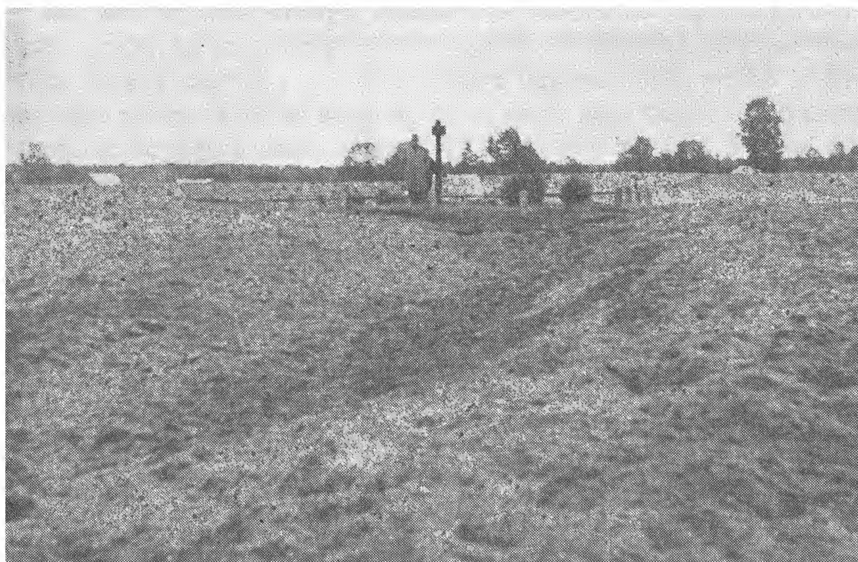

יד לקרבנות הנאצים בקלונובניצה ע״י אוגוסטוב
במקום זה נקברו כאלפיים יהודים. במצבה לא נזכרים יהודים בכלל.

קורל ואת קלימשעבסקי, הביאו אותם לבית הקברות היהודי וירו בהם. שתים הצליחו להמלט, ונשארו בחיים. אחת אשתו של קוזאק־רוסי, בעלי חנות גלנטריה; השניה — אשתו של מנהל ה„ליפאוויעץ״. לאחר המלחמה נישאה למקס רכטמן.

*

במחצית שנת 1944 התקרבה החזית לסביבות אוגוסטוב. ההתקדמות הגדולה של הרוסים נעצרה על גדות הנהר סאינו (כ־7־6 ק״מ מאוגוסטוב לכיוון גרודנו). כששה חדשים עמדה שם החזית, כששני הצדדים מחופרים על גדות הנהר.

קבר האחים בשצ׳ברה

הגיטו

אותו פרק זמן ניצלו הרוצחים הגרמנים כדי לטשטש את עקבות הרצח היהודי ההמוני ביערות שצ׳עברה, ולהסתיר מעיני העולם את מעשיהם. הם הביאו קבוצת יהודים, שהתמחו בפתיחת בורות הריגה וקברים ובשריפת גויות נרצחים. היהודים האלה פתחו את הבורות, הוציאו מתוכם את הגויות וסידרו אותם בשיטה גרמנית־ברברית מיוחדת: הם הניחו קודם משטח של עצים, ועל העצים האלה הם הניחו שורה של גויות, ועל הגויות שמו שוב עצים, ואחר כך שוב גויות, וכך הלאה. אחרי כן הציתו את הפירמידה הענקית. חדשים שלמים עסקו הגרמנים והקומנדה היהודית המיוחדת בשריפת גויות הנרצחים (כאן עלי להוסיף, שחוץ מיהודי אוגוסטוב, נמצאו שם גויות של שבויים

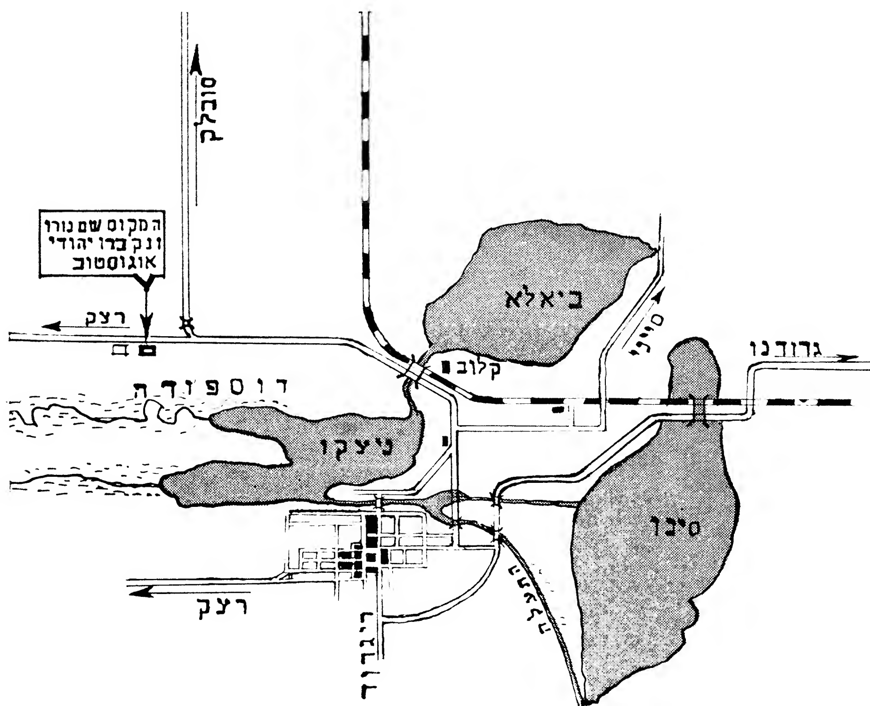

הגיטו

רוסיים, וכ־500 פולנים, מהאינטליגנציה האוגוסטובאית, שנלקחו כבני־ערובה ונהרגו כתגמול בעד זה שהפרטיזנים הרגו כמה קצינים גרמנים ביער הסייני). חדשים אחדים התאבך ועלה העשן משריפת גויות הנרצחים.

אחרי שגמרו את מלאכתם, גייסו הגרמנים את כל אנשי הכפרים בסביבה, עם סוסיהם ומחרשותיהם, ושבועות רבים חרשו את היער, עד שיישרו את המקום. הגרמנים חשבו שבהרגם גם את היהודים שעסקו בשריפת גויות קדושינו, לא ייוודע לעולם על רציחותיהם, אבל לא כן רצה הגורל, יהודים בודדים מאלה שעסקו בשריפת גויות קדושינו, הבינו בימים האחרונים לעבודתם, שגם סופם קרוב והצליחו לברוח. שנים־שלושה מהם נשארו בחיים.

בהתאם לספורי הפולנים מסביבות אוגוסטוב, ומאוגוסטוב העיר, ומתאור הזוועות מפי יהודי ביאליסטוקאי, הצלחתי לערוך מפה מהמקום ההוא.

גיא ההריגה

גם על בית הקברות היהודי שמעבר לנהר, לא פסחו הברברים הגרמניים, וגם אותו הם חיללו. הם עקרו את המצבות, והעבירו אותן לכל מיני מקומות בעיר. החלק הארי מהמצבות הם ניפצו, ומשברי המצבות הם תקנו את הכבישים בעיר, והתקינו מדרכות. בהיותי באוגוסטוב, ובעברי על המדרכות האלו, יכולתי לקרוא בפירוש שמות או חצאי שמות משפחה או פרטים אחרים מעל גבי המדרכות. החלק השני של המצבות, שאז עוד היו שלמות, היו מרוכזות מעבר לנהר והיו מיועדות לבניה. הגרמנים, בגמרם לעקור את המצבות, גייסו אנשים וחרשו את בית הקברות ויישרו אותו, ולא השאירו זכר ממנו.

ככה נסתם הגולל על יהדות אוגוסטוב, שפרחה ושגשגה במשך מאות בשנים. עיר ואם בישראל שיהודיה נשמדו ונכחדו לעד...

כפר מל״ל, ער״ה תשכ״ה.

חורבן אוגוסטוב

ד"ר שור, ששימש רופא באוגוסטוב, מתאר במכתבו אל ד"ר ז. רבינוביץ בחיפה את חורבן העיר, לאמור:

1650 גברים, מיושבי אוגוסטוב, החל מגיל 14 ומעלה, לרבות חולים וישישים, נורו ונרצחו ביער שצ'אברה ביום 15 באבגוסט 1941. שארית הקהילה הוכלאה בגיטו, בחלק העיר הידוע בשם באַראַקי. באחד בנובמבר 1942 חוסל הגיטו ויושביו הוגלו לגבול הגרמני, מקום שם היה מחנה שבויים. כחודש וחצי היו כלואים שם, יחד עם יהודים מגראיאבו, שצ'וצ'ין, גוניונדז, רייגרוד, קולנו, סטאביסקי ועוד, ומזונם — 100 ג־אם לחם ליום ומרק דליל. שני שלישים מהמחנה הזה הועברו אח"כ אל תאי הגאז שבטראב־לינקה, ושליש — 250 ו־90 אשה — לאושביץ. מכל אלה נשארו בחיים: בורנשטיין (נכדו של שרייבמן), הנהג קאלשטיין, בתו של נח לוינזון (הקצב), וכותב המכתב ד"ר שור.

מבין המשפחות שהוגלו ע"י הצבא הסוביאטי לסיביריה נשארו בחיים: יעקב בורוביץ ואשתו, ניסל בורוביץ, אשתו, בתם ובנם, בתיה בלאכארסקי ובעלה, מאקס ראכטמן, בתו וילדתה, ד"ר רפאל ואשתו, משפחת קאסטין ומוסיה וארהאפטיג.

מתוך עדותו של עמיאל שמעון, בנם של יוסף ושרה, בן 35, סוחר מביאליסטוק (תרגום מפולנית):

— — — באמצע מאי 1944 הוציאו את קבוצתנו מבית הסוהר הביאליסטוקאי והסיעו אותנו — באוטו הסגור בו הובילו להשמדה — לאוגוסטוב. שמרו עלינו ז'נדרמים מזויינים במקלעים ורימונים. נצטוינו לגלות קברי המנים, להוציא הגויות, לסדרן בערמות, לשפוך עליהן זפת ובנזין ולשרפן. בערימה אחת, שגדלה 7×6 מטר, סידרנו אלף גוויות. שרפנו באוגוסטוב 5 או 6 ערימות כאלה. לאחר סיום השריפה היינו נאלצים לכתוש בכלי עבודה מיוחדים את העצמות לאבק, ואת האפר — לנפות בנפה, כדי לוודא אם אין בו שיני זהב, טבעות ועגילים. כל אלה היו אנשי הגסטאפו לוקחים מיד.

באוגוסטוב גלינו שלושה קברים גדולים, ואחד — יותר קטן. הגדולים היו באורך של 15 מטר, הקטן 6—5 מטר.

בקברים היו מעורבים יהודים, פולנים וחיילים סובייטים. כולם נרצחו ע"י יריות. בקברים מצאנו מאות כדורים. בקבר אחד מצאנו למעלה ממאה פרוטיזות של נכים קשישים. שאלה היו קשישים אפשר היה לראות לפי זקניהם האפורים והארוכים.

באוגוסטוב היינו 11—10 יום (מ־17 במאי עד 28 במאי 1944). כשגמרנו לשרוף הגוויות באוגוסטוב, הסיעונו 10 ק"מ בכיוון פרוסיה. שם גלינו 12—10 קברים, 400 איש בממוצע בכל קבר. שם עסקנו בשריפת הגוויות חמישה או ששה ימים. לנו כל לילה באורווה באוגוסטוב, ואילו הז'נדרמים גרו בחוילות.

12.10.1945 (העדות נמסרה בפני הועדה ההיסטורית היהודית בפולין)

מתוך עדות אברהם קרסיק במשפט נגד הצורר אדולף אייכמן

אברהם קרסיק, תושב רחובות, סיפר על פעולות המחתרת בגיטו ביאליסטוק. אחרי חיסול הגיטו צרפו הגרמנים את העד ליחידת „הזונדר־קומנדו" שהועסקה עד אמצע יולי 1944 בטשטוש עקבות ההשמדה באיזור ביאליסטוק. אנשי ה„זונדר־קומנדו" נאלצו לשרוף 22,000 גוויות, שהוצאו מתוך עשרות קברי המונים.

במאי 1944, בהתחלת מאי, בא קצין — אני עבדתי במסגריה של בית הסוהר* — בא קצין והזמין 40 שרשרות עם טבעות בקצוות באורך 2 מטר. גם מספר של ווים קצרים וארוכים ומחבטים של ברזל. הוא הזמין את זה וזה שכב בחדר צדדי במסגריה.

אב בית־הדין: **מה?**

ת. **הם הזמינו ולא לקחו את זה. זה נשאר שם.**

במאי, אני לא זוכר בדיוק את התאריך, בא עוד פעם פרידל — הוא היה הממונה, הוא היה האורח הקבוע שלנו. ידענו שאם הוא בא, משהו חדש צריך להתרחש. ונכון. הוציאו אותנו לחצר, הוא הסתכל בנו ואמר: אתם נראים עוד די טוב. תסעו לעבודת בנין. הם הפרידו מאתנו 10 אנשים והשאירו אותם בשירות בית הסוהר והיתר אמרו להם להיכנס למתפרה וקרעו מבגדינו חור בגודל של 10 סנטימטר ותפרו במקומו בד לבן על הגב ועל ברך ימין. אחר כך הכניסו אותנו למכונה המפורסמת. אמרו לנו לקחת גם את הווים והשרשרות והתחלנו לנסוע.

היועץ המשפטי: **לאן הגעתם?**

ת. **כאשר הדלתות נפתחו ראינו שאנחנו נמצאים בחצר הגסטפו ברחוב סנקביצ'ה. שם עברנו חיפוש נוסף, ולקחו מאתנו את כל הדברים שנשארו לפליטה מבית הסוהר, — בדלי עפרונות, שרוכי נעליים.**

ש. **לאן הובילו אתכם?**

ת. **הגענו לאוגוסטוב. שם מצאנו מקום מוכן בשבילנו: שתי רפתות ומסביב היתה גדר־תיל.**

ש. **נתנו לכם לאכול?**

ת. **נתנו לנו לאכול כמה שרצינו: לחם ודבש ובשר חזיר, ונתנו לנו לנוח כמה ימים. אחר כך הוציאו אותנו לעבודה.**

ש. **לאיזה עבודה?**

ת. **לעבודת בנין, איך שהם אמרו. נתנו לנו אתי חפירה, הביאו אותנו למקום מסויים וסימנו שאנחנו צריכים לחפור.**

ש. **מי סימן את מקום החפירה?**

ת. **המלוים שלנו, אנשי ס"ס וה„מוטורג'נדרמרי" (ג'נדרמריה ממונעת). אנשי ס"ס היו האחראים וה„מוטורג'נדרמרי" היו רק השומרים עלינו.**

• בביאליסטוק.

ש. מי היה האחראי?

ת. שם האיש שהיה כנראה אחראי, קראו לו האמן — איני יודע אם זה היה השם האמיתי שלו.

היועץ המשפטי: כן. יש אחד המן, בדיוק לפי המתכונת הנכונה.

העד א. קרסיק: כך שמענו מפי הגרמנים שהם דיברו, כי ראינו אותו כמה פעמים. ביום הראשון שהתחלנו לחפור.

ש. רגע אחד, מר קרסיק, התחלתם לחפור.

ת. כן, קודם כל גידרנו את המקום בגדר תיל ועשינו הסוואה של עצים צעירים בשביל להסוות את המקום.

ש. אחר כך התחלתם לחפור במקום שציוו עליכם. אמרו לכם שאתם חופרים בשביל יסודות לבנין.

ת. הם אמרו רק לחפור.

ש. חפרתם. מה גיליתם?

ת. נתקלנו במשהו קשה. וכל אחד שנתקל במשהו קשה נסוג הצדה, אבל גם שם היה אותו הדבר, בערך בעומק של 25 סנטימטר־ים. אנחנו גילינו שרידי עצמות. אמרנו לגרמנים שפה מונח משהו והם ענו: אין דבר, אלה הם פגרי סוסים. תוציאו. התחלנו להתלחש זה עם זה, כי בשבילנו היתה הפתעה גמורה. לא ידענו מה זה. ואז נכנסו הגרמנים לבורות והתחילו להכות אותנו. בדיוק אלי נכנס האמן זה והתחיל להכות וציווה שאזרוק את העפר לרגליו. אני חפרתי וזרקתי והוא לא הפסיק להרביץ. זאת ראה אחד מה„מוטורג'נדרמרי", אחר כך היה אצלנו הכינוי שלו: „הבוקסר" והוא קרא לי להביא עצים, ובזה הוא הציל אותי ממוות בטוח. כל אנשי ס"ס היו שיכורים באותו רגע.

אב בית־הדין: ה„מוטורג'נרמרי" היו אנשי ס"ס?

ת. לא.

אב בית־הדין: אמרת: אנשי ס"ס.

ת. כן. היו אנשי ס"ס והיו „מוטורג'נדרמרי". חלק של האנשים לקחו כדי לנסר עצים. ניסרנו עצים באורך 8 מטר וציוו עלינו לעשות מוקד מרובע, ועל המוקד הזה אנחנו הצטרכנו אחר כך להוציא את שרידי האנשים, את שרידי הגויות של האנשים.

היועץ המשפטי: מה שנתגלה לעיניכם היה קבר המוני?

ת. כן, זה היה קבר המוני.

ש. מה היה גודלו?

ת. אורכו היה 8 מטר ורוחבו 2 מטר. בקבר כזה היו מ־250—300 גויות כרגיל.

ש. ואתם נצטוויתם להוציא את הגויות?

ת. אנחנו נצטווינו להוציא את הגויות ולשים אותן על קורות העץ. בכל שכבה הוסיפו עוד עצים באורך של מטר אחד, וכך עשינו את המוקד.

ש. כמה גויות הוצאתם ביום הראשון?

ת. ביום הראשון הוצאנו כ־1,700, כי הגרמנים ציוו עלינו לספור כל גויה, ואם הגויה היתה מפוררת, ציוו לספור את הגולגולת.

ש. בקברים מצאתם גם חפצים — טליתות ותפילין?

ת. כן. היו כל מיני קברים. זה היה תלוי באדמה. באדמה חולית השתמרו הגויות יותר טוב, ואם האדמה היתה שחורה, הגויות היו יותר מפוררות.

ש. מה עשיתם עם הגויות?

ת. אחר כך הגרמנים הציתו את המוקד ושרפו את הגויות. הדברים הנותרים שנשארו מהמוקד הצטרכנו במחבטי הברזל לדפוק שלא תשאר עצם. הצטרכנו להעביר דרך כברה. כמובן הזהב שנשאר, שיניים וכן טבעות, שרשרות וכן הלאה — הגרמנים ציוו עלינו לתת להם.

ש. אני מבין שזה זיעזע אתכם ורציתם לאבד עצמכם לדעת.

ת. זאת מלה מאד אנושית.

ש. אבל לא עשיתם זאת.

ת. כי לא יכולנו, הם לא נתנו לנו. שמרו עלינו מבפנים ושמרו עלינו מבחוץ. אפילו אם אחד נכנס לבית־כסא, מיד נכנס שומר והסתכל מה הוא עושה שם.

אב בית־הדין: כמה יהודים היו ביחידה הזאת?

ת. ביחידה הזאת היו 40 יהודים, אחר כך צורפו עוד כמה.

היועץ המשפטי: במשך הזמן נודע לכם איך נקראת היחידה?

ת. לא. הם קראו לזה זונדרקומנדו. הם ציינו בכל פעם שבמוקד האחרון גם אנחנו נעלה, כי אסור שייודע הסוד. זאת אמרו הז'נדרמים הגרמניים. באנו לגרודנה...

ש. לאט לאט, למחרת המשכת באותה עבודה?

ת. המשכנו באותה עבודה. גילינו אפילו קבר מיוחד מחוץ לגדר התיל שעשינו. בקבר המיוחד היו 8 גוויות, ולפני שגילינו אותן אמר אחד הג'נדרמים: למעלה צריכה להיות אשה עם שמלה של פרחים. אחר כך התברר שזה נכון, זה היה כך. ועוד הם התלוצצו ביניהם: „אתה זוכר איך שהאשה הזאת עשתה סלטות, התהפכה, התגלגלה (אני חושב שבעברית זה התרגום הנכון) בזמן שהיא קיבלה את הכדור הראשון?"

אב בית־הדין: מה היתה המלה בגרמנית?

ת. „סלטות". הוצאנו את הגוויות האלה וצירפנו אותן למוקד.

היועץ המשפטי: כאשר גמרתם לחפור בו, להוציא את הגוויות, מה נצטוויתם לעשות עם הבור הפתוח?

ת. נצטווינו לכסות אותו ואחר כך להסוות אותו עם עצים וירק.

ש. מי הראה לכם מדי פעם בפעם איפה לחפור?

ת. אנשי ס"ס שהיו אתנו בפנים.

ש. כאשר גמרתם את העבודה באותו מקום הובלתם למקום אחר?

ת. הובלנו למקום אחר, לא רחוק מהמקום הראשון, גם כן עוד באוגוסטוב, לא רחוק מפסי הרכבת. שם היו 8 או 9 קברים כאלה.

אב בית־הדין: כמה קברים כאלה פתחתם במקום הראשון?

ת. במקום הראשון היו גם כן 7 או 8. אחרי שנה כתבתי את כל המספרים, כי עוד זכרתי מכל מקום ומקום. אחר כך, כשהייתי פצוע בבית־החולים רשמתי זאת על נייר, כך שיש לי המספרים.

היועץ המשפטי: **כמה זמן היית בזונדרקומנדו הזה?**

ת. **עד חיסולו ב־13 ביולי 1944.**

ש. **זאת אומרת סך הכל?**

ת. **חודשיים, חודשיים ומשהו.**

ש. **וכמה קברות פתחת באותו הזמן?**

ת. **על קברות לא עשיתי סיכום.**

ש. **כמה גוויות שרפת?**

ת. **22 אלף גוויות, לפי הנתונים שיש לי מכל מקום ומקום.**

השופט הלוי: **זה הכל באזור ביאליסטוק?**

ת. **ביאליסטוק, אוגוסטוב, גרודנה.**

היועץ המשפטי: **אחר כך הגעתם לסביבות פרוסיה המזרחית?**

ת. **כן. המקום שלנו היה בחצר הגסטפו של גרודנה. משם היינו יוצאים לסביבות לונה, לסביבות גרודנה. חפרנו על יד מצודה עתיקה ושם מצאנו גוויות עם טבעות של זהב על הידים. כנראה שהם לא היו יהודים, אנשים שנחטפו ברחוב וחיסלו אותם.**

אב בית־הדין: **זה היה בשטח פולניה או פרוסיה המזרחית?**

ת. **אינני יכול לציין בדיוק. ראינו פעם את העמוד של הגבול. על עמוד הגבול היה הסימן של פרוסיה.**

היועץ המשפטי: **מצאתם גוויות של ילדים?**

ת. **של ילדים, של זקנים ושל נשים. מצאנו גם גוויות של קצינים פולניים, ואצל הקצינים האלה היו הידים קשורות אחורנית בחוטי טלפון. מקבר כזה הוצאנו פעם 750 קצינים.**

אב בית־הדין: **הם היו במדים?**

ת. **במדים, בדיוק, במדים ובמגפים, כך שאפילו יכולנו להבחין בדרגות שלהם.**

היועץ המשפטי: **פעם חיסלו גם אנשים ליד מדורות?**

ת. **כן, זה היה בדיוק בחג השבועות, וזו היתה הפעם השניה שראיתי את המן זה. הם לקחו את המכונה באמצע העבודה ונסעו לאיזה שהוא מקום. אחרי שעה בערך הביאו 8 אנשים אכרים וירו בהם במקום.**

אב בית־הדין: **פולנים?**

ת. **כן, פולנים.**

היועץ המשפטי: **ואתם הצטרכתם לשרוף אותם?**

ת. **כן, הצטרכנו לשרוף אותם. ואמרו לנו שעוד נוריד את הבגדים, מה שאנחנו צריכים. אבל כמובן שאף אחד לא נגע. אם מותר לתאר את המחזה הזה — אז כדאי היה. בזמן שהביאו את המכונה — המכונה היתה סגורה, אותה מכונה שהובילה אותנו לעבודה והובילה מאות ואלפי אנשים למוות — כמובן בקבינה של הנהג ישב המן, ישב הנהג ועוד גסטאפוביץ אחד, פתחו את הדלתות והאנשים התחילו לצאת. כנראה שהם לא היו מוכנים לזה. אז המן לקח תת־מקלע והתחיל לירות באנשים. האנשים הופתעו מהיריות והתחילו לצעוק ולהתחנן, אבל הכדורים הנוספים שמו קץ לפרפוריהם של האנשים. ניגש**

המן הזה ועם הציפורניים נתפס בבשרה של אשה צעירה שהשמלה שלה קצת התרוממה.

אב בית־הדין: **אלה היו נשים וגברים?**

ת. **שתי נשים וששה גברים, כנראה משפחה שלמה. אחר כך שאלנו לפשר הדבר, אז הגרמנים אמרו לנו שהם הלכו לקחת חזירים בשבילנו בשביל החג. בשבילם ובשבילנו, ואלה כנראה התנגדו או לא רצו לתת, אז הם הביאו אותם ליער וחיסלו אותם.**

היועץ המשפטי: **כל זמן העבודה ביחידה זו נתנו לכם לאכול?**

ת. **כן. כמה שרצינו, וגם לשתות יי״ש, זה הסמגון הידוע. הם גם כן שתו, אבל לא סמגון, אלא ליקר.**

ש. **עכשיו אמור לנו, היו קברות רבים של יהודים שמצאתם עם ה„מגן דוד״?**

ת. **כן, היו גם קברות שמצאנו עם הסרט ומגן דוד על היד. זו היתה הפתעה בשבילנו. בקברים האלה היו עיני כולם קשורות בפיסת בד. בכל הקברים לא מצאנו זאת. בקבר אחד מצאנו זאת.**

ש. **אמהות, ילדים?**

ת. **כן. היה מקרה אחד שגילינו קבר בסביבות לונה. הקבר היה סמוך לכפר שהיה פעם. ברגע ההוא זה לא היה כבר כפר, כי אם ארובות שעמדו במקום הכפר. בקבר זה היו רק נשים וילדים. גברים לא היו בכלל. אחר כך נודע לנו כמו שהגרמנים אמרו שהגברים ברחו לפרטיזנים, היערה. בזמן שגילינו את הקבר הזה ראינו למעלה אשה אחת ששכבה עם תינוק ביד וילדה קטנה בצד ותינוק אחד על הגב, קשור בבד. זאת היתה תמונה מזעזעת. והבוקסר הזה התחיל לבכות, דמעות נזלו לו מהעינים, אבל יתר החברים התחילו ללעוג לו...**

ש. **איזה חברים?**

ת. **החברים שלו, התחילו ללעוג ולצחוק לו, ובזה זה נגמר.**

ש. **מר קרסיק, עבדת בעבודה זו עד התאריך שמסרת?**

אב בית־הדין: **זה היה עד יולי 1944?**

העד: **ב־13 ביולי 1944 חיסלו אותנו.**

היועץ המשפטי: **ובאותו יום?**

ת. **באותו יום עבדנו בזלונקה על יד ביאליסטוק, זה בערך 6—8 קילומטר.**

ש. **אדריך אותך בשאלות, תואיל לאשר לי אם זה נכון או לא. באמצע העבודה ציוו עליכם להפסיק את העבודה„ לשרוף את האלונקות?**

ת. **כן.**

ש. **שאלתם את השומרים אם זה כבר סופכם?**

ת. **כן.**

ש. **גם הם היו עצבנים?**

ת. **מאד עצבנים.**

ש. **לקחו מכם את הכלים, ציוו עליכם לעמוד שלושה־שלושה וללכת בכיוון לבור הפתוח?**

ת. בדיוק.

ש. ראיתם שהגרמנים הולכם אחריכם עם רובים אוטומטיים דריכים?

ת. לא אחרינו, אבל בחצי גורן, בפרסה.

ש. הגעתם לבור הפתוח?

ת. כן.

ש. מה קרה אז?

ת. אני הייתי בשורה הראשונה. ראיתי שמהצד בא מחון ועוד מישהו שהעצים הסתירו אותו, לא ראיתי אותו בדיוק, והוא הוציא אקדח קטן ונתן יריה. יחד עם זה שמענו קריאה: „חברים, רוצו!"

ש. באיזו שפה?

ת. באידיש. אחד מהחברים שלנו קרא את זה. אני קפצתי לתוך הבור, קפצתי אחר כך ממנו, קפצתי עוד פעם ועברתי את הגדר, והתחלתי לרוץ במלוא קומתי.

ש. ונפצעת?

ת. כן, פתאום קבלתי כמה יריות.

ש. יש לך עד היום הצלקת של הפצע הזה?

ת. כן, פה (בכתף) קיבלתי כדור.

ש. לבסוף זחלת אל הקוים הסוביטיים?

ת. כן, במשך 9 ימים. בלילה הראשון, היה אתי עוד חבר, הלכנו כל הלילה. לפנות־בוקר ראינו את האור. התקרבנו לאט לאט לאור, וזה היה עוד פעם המקום שממנו יצאנו. המדורה בערה. שכבנו כל הלילה ולמחרת בלילה התחלנו ללכת דרך היערות בכיוון מזרחה. במשך 9 ימים, עם כל מיני הרפתקאות, עברנו את הגבול. החבר שלי נהרג ואני נלקחתי לבית חולים סובייטי, מדעי.

אב בית־הדין: נהרג על ידי מי?

ת. איננו יודעים, זה היה בלילה האחרון.

היועץ המשפטי: התגייסת לצבא הסובייטי, השתתפת עוד בקרבות בצ'כוסלובקיה?

ת. כן, הודות למכיר, מנהל בית החולים שבו הייתי.

ש. בסוף 1945 שוחררת מהצבא הסובייטי וב־1947 עלית ארצה, הוגלית לקפריסין, וב־1949 עלית למדינת ישראל?

ת. נכון.

אב בית־הדין: ד"ר סרבציוס, יש לאדוני שאלות לעד?

ד"ר סרבציוס: אין בפי שאלות.

אב בית־הדין: תודה רבה, מר קרסיק, סיימת את עדותך.

די שטים פון וואַלד

פון אליעזר אַראָנאָווסקי

ווי אַ קינד צוגעטוליעט צו דער מוטערס ברוסט, ליגט דאָס שטעטל אוגוסטאָוו אין די אָרעמס פון דעם סאָסנאָוון וואַלד.

דער וואַלד, ווי אַ בלויער חלום, האָט אייביק פאַכישופט די יוגנט און זי געצויגן צו זיך. איבערהויפּט, אין פרילינג, ווען די וועלט האָט דערוואַכט מיטן קראַך פון דעם אייז, מיט דעם בליען פונעם בעז, מיטן שפּראָץ פון דעם בלום, און דאָס שטעטל איז פארשיכורט געוואָרן מיט דעם ריח פון אַקאַציען, האָט זיך די יוגנט מיטן פרילינג־שטראָם געלאָזט אין וואַלד אַריין.

נישטאָ קיין בוים, וואָס האָט נישט דעם סוד פון ליבע אונטער זיינע צווייגן פאַר־באַהאַלטן. די איניציאַלן אויסגעשניצט אין זיין קאָרע זענען עדות אויף דעם.

זומער צייט איז דער וואַלד פול געווען מיט דאַטשניקעס. פון בוים צו בוים, איבערגעוואָרפן מיט שטריק, האָבן זיך גאַמאַקן געוויגט. אין זיי האָבן די מענטשן געזוכט אַריינצושלינגען וואָס מערער סאָסנאָוון, פעכעדיקן ריח אין די לונגען אַריין.

אין דעם קאַנאַל האָבן זיך די מענער מוטער־נאַקעט געבאָדן, געניורקעט אונטער די פּליטן, פאַרשמירט נישט איינמאָל אין דער סמאָלע, אין דעם טערפּעטין, וואָס האָט פון די קלעצער גערונען, ווי בלוט פון וואונדיקע לייבער. אַ היפּש ביסל ווייטער האבן די פרויען זייער יונג־צאַפּלדיקע גלידער אין די כוואַליעס געוויקלט, צנעותדיק זיך גערויטלט ווי זיי וואַלטן זיך געשעמט פאר דעם שיין פון דעם טאָג.

איבער די טייכן סאינע, ניעצקי און ביאלי האָט זיך די יוגנט אין וואַלדישע טיפן געוויגט. לאָטקעס האָבן שטיל דעם וואַסער געשניטן. יינגל צו מידל געטוליעט. הערצער צו הערצער באַהעפט. ליפּן צו ליפּן אין פיבער. דער וואַלד איז פול געווען מיט ליבע און געזאַנג. יעדער שטימע האָט אָפּגעהילכט אין דער וויט, און דער עכאָ האָט אויסגעזען, ווי דער וואַלד וואָלט זיך גערייצט: — איך קען אויך אַזוי זינגען ווי דו, און פונקט מיט דער זעלביקער שטים.

דאָס אַלעס האָט אויסגעזען ווי אַ לעבעדיקע שיר השירים פון גאָט אַליין, ווו יעדער איינער איז אַ פּסוק, אַ וואָרט פון דער גרויסער, שעפערישער קאָמפּאָזיציע, וואָס לעבט אויס דעם ליד פון ליבע...

אָט אַזוי איז דאָס לעבן געגאַנגען פאר דורות. ביז עס האָט אויסגעבראָכן דער צווייטער וועלט־קריג, און דאָס געזאַנג פון לעבן איז פאַרשטומט געוואָרן דורך דעם געשריי פון די פאַרפייניקטע, דורך דער גסיסה פון די פאַרמוטשעטע. די רויטע אַרמיי האָט אָפּגעראַטעוועט דאָס שטעטל אויף אַ קורצער צייט. אָבער לאַנג האָט עס נישט געדויערט.

אין דער נאַכט פון 22־טן יוני 1941 איז דאָס שטעטל אויפגעריסן געוואָרן פון דעם שלאָף דורך אַ געקנאַל פון סנאַראַדן און מאַשין-ביקסן, דורך אַ געזשום און אַ

פייפעריי פון קוילן און אַ געיאָמער פון צעשראָקענע מענטשן, וואָס ווייסן נישט וווּ צו לויפן....

דייטשע טאַנקען האָבן שוין געבראָכן דעם שטיינערנעם ברוק פון די גאַסן מיט זייער שווערן גאַנג. די יידן האָבן געוווּסט, אַז עס דערוואַרט זיי דאָס ערגסטע. און ווי פינצטער עס איז געווען די נאַכט, נאָך פינצטערער איז געווען ביי זיי אויפן האַרצן, נאָך טרויעריקער ביי זיי דער געמיט. אַ טייל האָבן רעזיגנירט, זיך צוגעגרייט צו גיין על קידוש השם, ווי הונדערטער טויזנטער יידן אַנדערע פאַר זיי. די יוגנט ווידער האָט זיך אין דער פינצטערניש געזוכט ראַטעווען. אין מיטן פייער און שיסעריי האָט זי זיך געלאָזט אין וואַלד מיט זייטיקע וועגן זיך אָנצושליסן אין די קעמפנדיקע רויטע־אַרמייער. אַנדערע איז געלונגען צו אַנטלויפן. אַ טייל זענען אַריינגעפאַלן אין די הענט פון די נאַצישע פייניקער. מען האָט זיי עטלעכע טעג געמוטשעט מיט אַלערליי באַרבאַרישע מיטלן, געשלאָגן זיי ביז צום טויט, זיי זאָלן אַרויסגעבן ווער עס זענען געווען די שטעטלשע פירער פון דער פּאַרטיי? ווּ זענען זיי אַהינגעקומען? ווער זענען זייערע פריינט? נאָר זיי, מיט פאַרבלוטיקטע, צעממית'טע פנימער, צעריסענע פאַר־וואונדיקטע לייבער, און צעבראָכענע גלידער, האָבן קיין וואָרט מיט די רוצחים נישט אויסגערעדט, און געוואַרט אויף דער שעה פון דערלייזונג — אויף די רו פון דעם טויט.

די נאַציס האָבן איינגעזען, דאָס זיי וועלן פון זיי קיין שום זאַך נישט אַרויסקריגן, האָבן זיי באַשלאָסן זיי אויפצוהענגען נאָענט אין וואַלד. דאָס גאַנצע שטעטל איז געטריבן געוואָרן בייצוזיין אָט די עקזעקוציע, בכדי אָנצוּוואַרפן אַ שרעק אויף אַלעמען. אַרומגערינגלט פון באַוואָפנטע נאַצי־טרופּן, מיט די שטיקעס אויף די ביקסן, צוגע־שמידטע איינער צום צווייטן, מיט קליידער אין אייגענע בלוט געפאָרבן, פּנימער צעביילטע, פאַרלאָפענע; אויגן ווי אויסגעהאַקטע, אונטערגעשלאָגענע; די קערפּערס ווי אונטערגעזעגענע, אויף פיס געשוואָלענע, קוים וואָס זיי שלעפּן זיך, האָט מען זיי געפירט צום וואַלד.

הינטער זיי איז דאָס שטעטלשע באַפעלקערונג געטריבן געוואָרן זיי צו באַגלייטן צו די תליות. זיי האָבן געזען זייער אייגענע לויה אויפן וועג צו דער תליה. זיי האָבן אויך געהערט דאָס שלוכטשען און דעם פאַרשטיקטן געוויין, וואָס האָט זיך געריסן פון אַלעמענס הערצער, וועלכע האָבן מורא געהאַט צו יאָמערן אויפן קול, ווייל די נאַציס האָבן געסטראַשעט: דאָס די וואָס וועלן וואַגן צו וויינען, וועלן הענגען אויף די בוימער צוגלייך מיט זיי. דאָס האַרץ האָט געריסן, געוואָלט אויסשרייען פאַר דער וועלט דעם געשריי, דעם יאָמער, אָבער די שרעק פאַרן טויט האָט איינגעהאַלטן ביי זיי, ווי מיט צוואַנגען, אָט דעם וואונד אין דער ברוסט, און זיי האָבן זיך געשטיקט מיטן וויטאָק אין זיך.

איינציקווייז האָט מען זיי געצויגן אויף די בוימער. יעדער איינער האָט אין דער לעצטער מינוט פון זיין לעבן זיך געזעגנט פון דער ווייט מיט זיין פאָטער און מוטער, מיט זיינע ברידער און שוועסטער, מיט זיינע פריינט און נאָענטסטע, און אין דעם אָנבליק פון דעם טויט, ווי נייע כוחות וואָלט אין זיי אויפגעזאָטן, — האָבן זיי אויס־

געשריען, ווי מענטשן ווען דער טויט קען נישט אָפּטויטן, ווייל זיי זענען פֿאַרבליבן אויף יענער זייט גרענעץ, ווו דער מענטש לעבט אייביק. און מיט אַ פֿאַראַכטונג צו זייערע הענקער, געלייטערטע פון יסורים האָבן זיי זייערע געפילן און געדאַנקען אויסגע־שמיד אין ווערטער, מיטן פייער פון זייער נשמה, און דער וואַלד איז פול געוואָרן מיט קלאַנגען: — אונדזער גייסט וועט אייביק לעבן! פרייהייט קען מען מיט שטריק נישט דערווערגן! דאָס יידישע פאָלק איז אייביק! — איר וועט אונדז קיינמאָל נישט פֿאַרלענדן! — גאָט וועט נקמה נעמען פֿאַר אונדזער בלוט! — היטלעריסטישע הינט וואָס איר זענט! פייגלינגען! שוואַכלינגען!

די נאַציס זענען אויפגעבראַכט געוואָרן פאר דער יידישער חוצפּה, פֿאַר דער יידישער גבורה, פֿאַר זייערע מוטיקע רייד, פֿאַר זייער פֿאַראַכטונג, וואָס זיי ווייזן אַרויס צו זיין אויפן שוועל פון טויט, — האָבן זיי באַפוילן, אַז אַלע זאָלן גלייך גיין אַהיים; זיי געטריבן און געיאָגט, זיי געשלאָגן מיט די פּרעקלאַדן און געסטראַשעט זיי מיט שיסן, אויב זיי וועלן זיך שנעל נישט אָפּטראָגן פון דאַנעט.

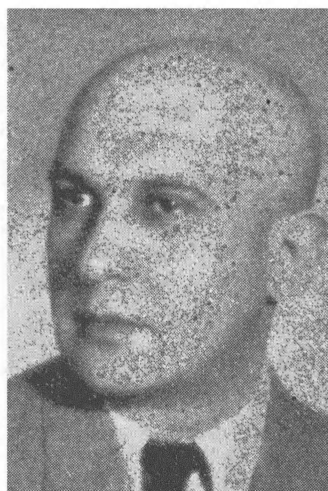
איבער די ביימער —— פֿאַרבלוטיקטע, בלויע, געשוואָלענע הענגען די קדושים פון שטעטל. דער ווינט ברענגט זיי די זיפצן אין זיינע פֿאַרבלוטיקטע פּאָלעס, פון אַלע וואָס באַוויינען זיי און זיך צו וואָס זיי האָבן דערלעבט.

אָבער דער וואַלד רוישט מיט די לעצטע ווערטער פון די געהאָנגענע, וועלכע האָבן זיך פֿאַרוואַנדלט אין טויזנטער עכאָס, וואָס טראָגן זיך איבער פון בוים צו בוים, פון וואַלד צו שטאָט, פון שטאָט צו דאָרף, וואָס רופט און וועקט מיט מוט און גלויבן: אַז דער מענטש — דער זיגער, אַ געלייטערטער פון אָט דעם גיהנום, וועט נעמען בויען אַ בעסערע און אַ יושר׳דיקע וועלט, פֿאַר זיך און פֿאַר די קומענדיקע דורות.

על החורבות

ביקור באוגוסטוב לאחר השואה

מאת **עו"ד משה עינת (זבורובסקי)**

יום 4 ביולי 1944 חרות בזכרוני, כי בו אירע המפנה הגדול אשר קבע את גורלי לעתיד. אותו יום כבשו בחזרה הרוסים מידי הגרמנים את הערים סביר וזשביז׳ בצפון פולין. השתייכתי אז לארגון המחתרת הפולני א.ק. (Armia Krajowa — הצבא הארצי) בחבל ארץ זה, לאחר שעברתי הרבה טלטולים גדושי מאורעות שהיו כרוכים לא פעם בסכנת חיים.

ביום ההוא הרגשתי בכל מאודי, כי חזרתי להיות יצור אנושי ככל האדם, וכי אין לי צורך עוד להסתתר ולחפש, כחיה נרדפת, מקלט, או להעמיד פנים שהנני „ארי" ולהכחיש את מוצאי היהודי.

השתחררתי אמנם מהמועקה ומתחושת החנק שאפפוני כל תקופת הכיבוש הנאצי, אולם לא הרפה ממני הסיוט שנתגלה לעיני לאחר החורבן הגדול, שהיה פי כמה איום ומחריד מכפי שחשבתי.

אם כי ידעתי, כי לא נשארה כמעט נפש חיה מקרובי, ידידי ואנשי עירי, כלתה נפשי לבקר באוגוסטוב. שאיפה זו לא נתנה לי מנוח במשך השנתיים שעבדתי בשרות המשפטי הצבאי בפולין.

היה זה בשלהי הקיץ של שנת 1946. ישבתי מאחורי שולחן עמוס תיקים בפרקליטות הצבאית של המטה הצבאי המחוזי בלודז׳. היו ביניהם תיקים על „פולקסדויטשה" שהסתננו לצבא הפולני ושבדרך מקרה נתגלו. רוב פשעי ה„פולקסדויטשה" היו קשורים בהתעללויות ביהודים. כשעלה בידי לאסוף חומר מספיק כדי להעמיד את הפושעים לדין, ולתבוע הענשתם בהתאם לחוק — הרגשתי שעשיתי מעשה שהטילו עלי אחי הנרצחים.

לאחר סיימי הטיפול בתיקי המרצחים לא יכולתי לחזור לעבודה הרגילה. המחשבה

שטרם ביקרתי בעירי לאחר שניצלתי מצפרני המוות, לא הרפתה ממני. גמרתי אומר לנסוע לאוגוסטוב. למחרת בבוקר יצאתי לדרך.

נסעתי לבוש בגדים אזרחיים וליתר בטחון לקחתי אתי אקדח. היו אלה ימים שלאחר הפוגרום בקילץ, ונסיעה ברכבת היתה כרוכה בסכנת נפשות. כנופיות של לאומנים קיצוניים חברי נ.ס.ז. (Narodowe Siły Zbrojne — הכוחות הלאומניים המזויינים) התארגנו ביערות כדי להלחם בשלטון העממי בפולין. כשהצליחו לעצור רכבת, הורידו ממנה קצינים גבוהים, אנשי פ.פ.ר. (מפלגת הפועלים הפולנית הקומוניסטית) ויהודים.

גורלם של האחרונים היה ידוע מראש — הובילו אותם ליערות ולאחר שהתעללו בהם רצחום נפש.

יצאתי ברכבת מלודז׳ ונסעתי דרך וורשה, ביאליסטוק, אוסוביץ, גרייבו, פרוסטקי, אלק, מרגרבובה, ראצק וסובאלק, — דרך פרוסיה המזרחית שסופחה לפולין. לא היתה עוד האפשרות כמקודם לנסוע לאוגוסטוב בדרך הקצרה ביותר — דרך גרודנו. עי־ זו — כמו הערים בריסק־ליטבסק, לבוב ועוד — סופחה לרוסיה. באלק שימש כרופא ד״ר שור מאוגוסטוב. אז לא ידעתי על כך, וחבל. ד״ר שור ליווה את יהודי אוגוסטוב כמעט עד הרגע האחרון של חייהם.

הגעתי לסובלק למחרת היום בשעות הבוקר. כאשר הרכבת התקרבה אל מבואות העיר, הבחנתי את התחנה שהיתה לי מוכרה עד מאד. ממבט ראשון נראה היה, כאילו לא חל כאן שום שנוי. הכל עמד על תילו — אותם המבנים, אותה תחנת הרכבת, ואפילו אותם בעלי הכרכרות, אשר ציפו לנוסעים, כדי להסיעם העירה.

אולם, היכן נעלמו אותם המוני היהודים אשר בשנים כתיקנן, מילאו בהמולה וברעש את קרונות הרכבת והיו עוזבים אותה בחפזון עם עצירתה.

רק נוסעים מעטים ירדו מהרכבת: איכרים בודדים, והשאר — מתושביה הנוצריים של העיר. לשוא חיכו בעלי הכרכרות. נוסעים אלה זמנם לא דחק, הם העדיפו לעשות דרכם ברגל. גם אני הצטרפתי אל הקהל הזה.

תוך כדי ההליכה בדרך הסלולה אל העיר, החלפתי דברים עם אשה נוצריה קשישה, ומתוך סיפורה נודע לי, כי יהודים ספורים נשארו לפליטה בעיר סובאלק, ואחד מהם הוא ישעיהו קרשקובסקי מרחוב יטקובה.

הידיעה שישעיהו נשאר בחיים, עודדה אותי ומילאה את לבי שמחה, מכיוון שישעיהו היה ידיד נאמן של הורי. החלטתי לגשת מיד אל ביתו.

עברתי על פני רחובות ובתים שהיו בעבר מאוכלסים בעיקר על ידי יהודים. הבתים עמדו על תלם, הם לא ניזוקו, כי העיר סובאלק כמעט לא סבלה מהפצצות אויר בזמן המלחמה. השנוי היחיד היה, שכלתה רגל יהודי מרחובותיה ונדם קול יעקב מבתיה.

את ישעיהו פגשתי בביתו, בו התגוררה בעבר אמו. עקבות המלחמה הטביעו חותמם על פניו, אשר נחרשו בקמטים עמוקים. זקנה קפצה עליו בטרם זמן. לבושו היה דל, דירתו נראתה עלובה ושממון ביצבץ מכל פינה.

ישעיהו קבלני בלבביות האופיינית לו, כשעיניו זולגות דמעות, והזמינני לסעוד אתו ארוחת הצהרים.

ליד כוסית משקה וכבד מטוגן שישעיהו הכין במו ידיו, ישבנו שנינו בחדרו השומם וכולי דרוך לספורו על קורותיו ותלאותיו בתקופת השואה.

מדבריו נתברר לי, כי הוא היה בקזקסטן. אחיו, אֶשר, נספה בורשה, ואילו גיסתו — אשת אשר — וילדיה מצאו מותם בוילנה. רק בן אחד של אשר, עלם בן 18, נשאר בחיים והתגורר באזור הכיבוש האנגלי בגרמניה. ישעיהו הוציא מכתב שקיבל מבחור זה, בו הוא מתחנן, שינטוש את סובאלק ויבוא אליו, כדי ששניהם יחד ימשיכו דרכם אל מעבר לים על מנת להצטרף אל שארית משפחתם.

לשאלתי, למה באמת לא ימלא את משאלתו של בן אחיו, הצביע ישעיהו על מטת הברזל שישב עליה ואמר:

— „אתה רואה את מטת הברזל. המטה הזו ליוותה אותי בכל טלטולי. אפילו למרחבי רוסיה סחבתי אותה, ואותה הבאתי חזרה אל חדרי הדל והשומם. דבר אחד לא הבאתי אתי — את מרצי, מצב רוחי, כח עלומי ורצון החיים שלי שאפיינו אותי לפני המלחמה. החלטתי, איפוא, לגמור את שארית חיי על מטתי זו בסובאלק העיר".

לפנות ערב נכנסו אל ביתו של ישעיהו כמה יהודים: ויניצקי (עמו ועם אשתו נפגשתי לאחר תקופת מה באורוגואי), לובובסקי הזקן, וכן וולקוביסקי. מר וולקוביסקי הגיע לסובאלק מהעיר לודז' במטרה למכור את ביתו ולהיפרד מהעיר. פניו היו מיועדות לעלות ארצה ישראל יחד עם בתו וחתנו. כולם היו בדעה שאין אבסורד יותר גדול בשביל יהודים מאשר לקשור את גורלם בפולין שלאחר המלחמה.

את הערב ביליתי בביתו של המהנדס טרוצקי. טרוצקי ואשתו (לבית סמולנסקי) ניצלו מהגורל המר שפקד את יתר יהודי סובאלק ע"י כך, שעשו את שנות המלחמה בברית המועצות. בחזרו אחרי המלחמה לפולין, נתמנה לתפקיד אחראי בהנהלת תחנת החשמל של סובאלק והסביבה. בביתו של טרוצקי פגשתי את גיסתו, הגב' אדלסון, אשר עשתה הכנות לקראת הגירתה יחד עם בנה לפריז, שם התגורר אחיה. כן פגשתי את האחים קרמרסקי, את מר סולניצקי עם שתי אחיותיו ועוד כמה יהודים. זו היתה שארית הפליטה של יהדות סובאלק המפוארת.

כולם, פרט לישעיהו וטרוצקי, הביעו משאלה לעזוב את פולין בהקדם האפשרי, כדי להצטרף אל קרובי משפחותיהם, בארצות מעבר לים.

למחרת בבוקר המשכתי בדרכי לאוגוסטוב. ליווה אותי אל האוטובוס ישעיהו. דקות ספורות לאחר הפרידה הנרגשת, טלטל אותי כבר האוטובוס בכביש המוכר לי היטב.

עצי האורן לאורך הכביש משני עבריו חלפו חיש על פני. הכביש היה נתון כולו בצל העצים הגבוהים וריחם גרם הנאה לנוסעים. לא פעם, בהיותי נער, יצאתי לטיול באופנים בכביש יפה זה אל היערות והאגמים. בחזרי בו בשעה מאוחרת בערב, נראה היה לי הכביש, לאורו החיור של הירח, כשביל החלב מן האגדה. לא ידעתי בנסעי הפעם, כי כביש נאה זה הפך לכביש המוות בשביל יהודי העיר. סיפרו לי אחר כך התושבים הלא יהודים, כי זמן קצר לאחר שנכנסו הגרמנים לאוגוסטוב, נצטוו כל הגברים היהודים להתייצב ברחבת הככר שבעיר, ואחרי שעברו סלקציה והוצאו משורותיהם קומץ אנשים

בלבד — בעלי מלאכה — עשו היתר את דרכם האחרונה בכביש זה. ביערות שצ׳ברה הם נורו על ידי הרוצחים הנאצים.

הנסיעה באוטובוס מסובאלק לאוגוסטוב לא ארכה. כעבור שעה הייתי בעיר. בעברי את רחוב דלוגה ראיתי מבעד חלון האוטובוס כי העיר סבלה קשות מהמלחמה. ההרס בלט לעין. הבתים, המדרכות ואף הבנין הגדול של הכנסיה הקתולית וצריחו המפואר הפכו לעיי חרבות. אנשי המקום סיפרו לי, כי סמוך לגמר המלחמה, לאחר שהעיר עברה לידי הרוסים, הפציצוה הגרמנים מהאויר.

האוטובוס נעצר במרכזה של העיירה. הייתי נרגש כשעמדתי בככר השוק. הרי בעיירה יפה זו, המוקפת יערות ואגמים, עברו עלי ימי נעורי הטובים ביותר.

עמדתי ברחבה והסתכלתי לכל צידי הככר. בקושי הכרתיה. מחציתה היתה הרוסה. הבתים בצד הדרומי, כולל בנין העיריה, נשארו על תילם. כמו כן, נשארו עומדים הבתים בצד המזרחי שמדרכתו שימשה, בימי נעורינו, כטיילת. אך באלה היו ניכרים סימני הפגיעות שנגרמו ע״י ההפצצה החמורה.

שמתי פעמי, דרך גן העיר, לרחוב קושציושקי, שם עמד בית הורי. הגן היה עזוב, רוב עציו נעקרו, הספסלים נעלמו. נזכרתי במשחקים היפים ששיחקתי עם חברי בגן זה, בהיותי ילד.

עברתי את הגן בחפזון ובלב פועם, ניגשתי אל המקום בו עמד ביתנו, וראיתי שרק היסודות ושרידי המבנה ההרוס הזדקרו מבין העשבים שכיסו את המגרש. לנגד עיני עלה מראה הבית. היה זה בית בן־קומתיים, בנוי מלבנים של שני צבעים — אדום ולבן — כשקו שחור דק ועדין עבר בין שורותיהם. הבית לא היה גדול, אך מוצק ויפה. דאגו לכך אבי ודודי הרש מלצר, שהקימוהו בשנת 1924. תוך שניה ראיתי את כל בני משפחתי שגרו בבית זה. עתה, עמדתי כלפני אבן מצבה. חשבתי על הורי ובני משפחת דודי שנספו.

אינני זוכר, כמה זמן עמדתי עם ראש מורכן ושרוי כולי בעצב. לפתע הרגשתי שמישהו התקרב אלי. היה זה אחד מתושבי העיר הלא יהודים שהכרתיו. האיש ביקש ממני למכור לו את המגרש שמתחת לבית ההרוס. סרבתי על אף שהציע לי מחיר גבוה. המקום היה מדי יקר וקרוב ללבי.

מדוכא עזבתי את המקום. צעדתי בצעדים אטיים לאורך גדר שהקימו זה לא כבר סביב חצר „בית המונופול״ ממול ביתנו. הגדר היתה בנויה מהלבנים הצבעוניות של ביתנו ההרוס. אט אט התקרבתי לרחוב שקולנה. זכרתי שבפינה עמד בית בריזמן בו נמצאה גם מאפיתו; בקומה העליונה גר הרב עזריאל זליג קושלבסקי ז״ל. — הבית היה הרוס כליל. המשכתי עם רחוב שקולנה עד לקצה רחוב קופרניקה. בניני טחנת הקמח החשמלית של האחים בורוביץ, בתי ניסן בורוביץ ועוד בתים רבים של יהודים — כולם היו הרוסים. המשכתי ללכת עד רחוב זיגמונטובסקה ועצרתי על יד מקום בית המדרש. הבית בו התפללו יהודי אוגוסטוב ולמדו תורה, עלה במלחמה בלהבות אש. אותו גורל פקד גם את בית הכנסת הגדול שנמצא לא הרחק ממנו, ברחוב פולנה. מבית הכנסת נשארו רק הקירות. עברתי את הרחובות ריגרודסקה, מיצקביץ (ז׳אבה־

גאס), קרקובסקה (זויב־גאס), סימטת גלינקי ועוד. בכל המקומות היה ההרס גדול. יצאתי שוב לככר השוק.

רק צעדתי כמה צעדים על המדרכה ופתאום הוכיתי בהלם. ראיתי דבר שהרעיד את לבי. לנגד עיני בצבצו מהמדרכה אותיות עבריות. לא האמנתי למראה עיני. חשבתי שהנני עדיין נתון בהרהורים ועודני חולם. אמצתי את עיני, אך זה לא היה מעשה להטים. לאחר שמששתי את האבנים במו ידי נוכחתי לדעת שהן אותיות עבריות ממש. לכתחילה לא הבינותי מה כאן מתרחש. לא תפסתי מהיכן באו אותיות אלה. אולם כשנתקלתי בשם מלא שהיה לי מוכר, הוברר לי ונגלה מעשה התועבה המזועז — המדרכה היתה סלולה מאבני המצבות של יהודי העיר.

כל עוד רוחי בי מהרתי אל בית העלמין. בית הקברות היה לפנים מרוחק מהעיר. צריך היה ללכת ברגל קילומטרים אחדים עד שהגיעו אליו, שם ביער מעבר לנהר נטטה. אולם כאשר נבנה בשנת 1935 הגשר על פני הנהר — קוצרה הדרך. עברתי כמעט בריצה את רחוב מוסטובה וחלפתי על פני הגשר; לפני נתגלה המקום אשר בעבר היה בית העלמין. זכרתי, כי כמה עשרות מטרים בלבד הפרידו את בית הקברות היהודי מהנוצרי. אך כשהגעתי למקום לא מצאתי בו אף מצבה. השטח היה חרוש. רק אבני היסודות של „אהל הצדיק" בלטו מהקרקע, והן העידו כי היה פה בית קברות יהודי.

עמדתי מאובן. לא הוצאתי אנחה, לא הזלתי דמעה. הייתי אחוז זעם והתכווצתי מרוב כעס וכאב.

מצבה מבית הקברות ההרוס

חזרתי בהרגשה קשה העירה. למרות שרגלי כשלו, המשכתי להתהלך בחוצות העיר. רציתי לראות הכל.

נוכחתי לדעת, כי כל בתי היהודים נתפסו על ידי הגויים. גם בתי העסק עברו לידיהם. נזכרתי בחיים התוססים של העיר מלפני המלחמה. אמנם, נראה היה לעין, כי תושבי המקום פעלו למען החיאת העיר, ביחוד בשטח הכלכלי, אולם לא הצליחו בכך.

הלכתי מרחוב לרחוב, מסימטה לסימטה והתבוננתי באנשים, בבתים, בחנויות — הכל היה לי זר. מבעד החלונות הביטו לעברי פני אנשים לגמרי בלתי מוכרות לי. כל האוירה היתה לי זרה. ברחובות אמנם פגשתי רבים מתושבי המקום, אך לא יהודים. נתקלתי לפעמים במבטים שהביעו תמיהה על כי רואים יהודי. אחדים שהכירוני ניגשו אלי ושאלו למטרת בואי, ורק בדבריהם של יחידים הרגשתי נימה של כלימה והצטדקות על מה שקרה.

הייתי עייף ורציתי לנוח. מבלי משים, מצאתי את עצמי שוב ברחוב שבו גרתי. כנראה מתוך הרגל חזרתי למקום שנקרא פעם „ביתי", אולם מראה השטח השומם, הצמחיה הפראית והחורבה החזירוני לחיק המציאות.

זכרתי, כי בסימטה לא הרחק מביתנו, גרה אשה נוצריה שהיתה ידידת אמי. החלטתי לגשת אל ביתה. האשה קיבלה אותי בחמימות. פניה המקומטות אך האצילות הביעו שמחה כי עברתי בשלום את הימים הקשים ושנותרתי בחיים. האשה סיפרה לי כי הורי לא היו בגיטו באוגוסטוב, וכי איננה יודעת מה עלה בגורלם. רק את דודתי, אחות אמי, באשה, שהיתה נשואה לסוחר העורות מלצר, ראתה לעתים תכופות מטאטאת את ככר השוק יחד עם נשים יהודיות אחרות, שהובאו העירה על ידי הגרמנים מהגיטו שבבאראקי.

האשה הביעה בפני צער על שלא יכלה לעזור לדודתי, פרט לכך שהיתה מגישה לה בסתר לחם בשבילה ובשביל ילדיה שחיו עמה בגיטו.

בערב שהיתי אצל הפולניה זושה חורושבסקה אשר שימשה לפני המלחמה כפקידה במינהל הנפה של אוגוסטוב והיתה ידידתה של חברתי ליזה בורוביץ. בזמן הכיבוש של הנאצים התגוררה אצל קרוביה בכפר, מפני שפחדה מהגרמנים בעיר, בהיותה ידועה כפטריוטית פולנית.

מפיה שמעתי את הסיפור המחריד על יהודי אוגוסטוב וגורלם בכללותו ללא פרטים.

גב' חורושבסקה סיפרה לי, כי מיד לאחר שנכנסו הגרמנים לעיר החלו ההתעללויות ביהודים. עזרו לאנצים גם אי אלה מתושבי המקום הנוצרים. אחדים מהם הועמדו אחרי המלחמה לדין בבית המשפט בסובאלק, ואחד נידון אף למוות.

רבים מיהודי אוגוסטוב, לרוב הגברים, מצאו את מותם ביערות שצ'ברה וקלונובניצה. לשם הובלו במכוניות — לאחר שנצטוו להתייצב בככר העיר — ומכלי יריה אוטומטיים נורו כולם על ידי אנשי ס.ס.

שאר היהודים נכלאו בגיטו בבאראקי, בפרבר שבקצה העיר מעבר לתעלה האוגוס־טובאית. התושבים הלא יהודים מפרבר זה פונו לעיר. הגרמנים סגרו את שטח הגיטו בגדר תיל ושמו משמרות סביבו. מצבם של היהודים בגיטו היה קשה ביותר. הם רעבו כולם ללחם והיו אחוזי יאוש. חוסר האונים הטראגי שלהם והידיעה על הגורל הנורא

שציפה להם, הביאם למצב יאוש זה. רק מעטים התגברו והצליחו להתחמק מהגיטו. הם מצאו מקלט ביערות, אבל גם שם ארבה להם תמיד הסכנה.

היהודים מהגיטו הובאו מדי יום ביומו קבוצות־קבוצות העירה למקומות עבודה שונים. אלה שכוחותיהם אפסו עשו מאמצים נואשים, כדי לעמוד בעול עבודות הכפייה, כי אחרת היו צפויים למכות מגלב מידי השומרים הגרמנים, ואף לירייה.

ביום בהיר אחד בקיץ של שנת 1942 הקיפו אנשי ס.ס. את הגיטו והיהודים כולם הוטענו על משאיות והוסעו בכביש המוביל לגרייבו. הגרמנים הביאום למחנה העבודה בבוגושי, ומשם נשלחו, לאחר סלקציות, ב„רכבות המוות" לתאי הגז בטרבלינקה ובאושוויץ.

גב' חורושבסקה סיפרה לי, כי ידידתה ליזה בורוביץ נפטרה בגיטו לאחר מחלה ממושכת. טיפל בה הרופא האוגוסטובאי ד"ר שור.

רצה הגורל, כי אחרי שנים, בדרך מקרה, נתגלגל לידי מכתב כתוב בשפה הפולנית, בו מגולל ד"ר שור לפני אביה של ליזה, בקצרה, את פרשת המאורעות בעירנו.

לאור חשיבותו של המכתב, הנני מביאו במלואו בתרגום עברי:

„מר בורוביץ היקר,

שמח אני מאד, שנשארתם בחיים. השתדל נא אדוני לבוא אלי ואספר לך כל דבר המתיחס לעיר אוגוסטוב.

ליזה* ילדה אחרי שני ימי לידה תינוקת, יפה ונחמדה. בתחילה הסתדרה יפה בגיטו ואף השיגה מידי הגרמנים עבודה (בעיקר עבודות־יד), אולם בסוף 1941 חלתה במחלה אשר סימניה דומים לזו של מחלת הקדחת. בשלבי המחלה הראשונים אני עצמי טיפלתי בה, אולם אחר כך הפניתיה לבית החולים. שם שררו תנאי ריפוי יותר טובים. היה זה אך מקרה יוצא דופן שנתקבלה לבית החולים, מאחר והיהודים היו מחוץ לתחום הטיפול בבתי חולים. לאחר כמה חדשי שהות בבית החולים נשלחה אל ביתה. רק שלושה שבועות המשיכה לחיות. בביתה הייתי מבקרה יום יום ומטפל בה, בעוד שאשתי היתה מביאה לה ארוחות חמות, וזאת משום שנבצר היה מחמותה ומגיסתה לבוא אליה ולטפל בה. לפני מותה הביעה צערה העמוק על כך שאיש מכם איננו על יד מטתה ברגעים אלה. משפחת אלכסנדרוביץ קיבלה על עצמה לטפל בילדה. ליזה נפטרה ביוני 1942.

בעלה של ליזה, אלתר אלכסנדרוביץ, מר אופנשטין וכן בנך** נלקחו מאוגוסטוב על ידי הגרמנים באקציה שנתקיימה ביולי 1941. כל הגברים היהודים, תושבי אוגוסטוב, נצטוו אז להתייצב. הם הועלו על מכוניות והוסעו אל המרתפים של מועדון השיט***, וביום 15 באוגוסט 1941 הם נורו על ידי הגרמנים ביערות שצ'ברה. אשתו של אופנשטין ובתם נשלחו ביום 18.12.42 ממחנה בוגושי אל טרבלינקה ושם הומתו בגזים. שמואל בורוביץ מצא את מותו בבית הסוהר בביאליסטוק, ואלו אשתו וילדיו נספו בפרעות בסלונים. לייבוש בורוביץ שהה בגרודנו. אסנה ורבקה**** — בביאליסטוק, מתי נספו, אינני יודע. מאלה, אשר היו בשעתו בגיטו אוגוסטוב נשארו בחיים, נוסף לי, הנהג קלשטיין, ד"ר הרמן ובתו וכן בתו של נח לוינזון (נח הקצב).

* בתו של ניסן בורוביץ ורעיתו של אלתר אלכסנדרוביץ.

** אנוך בורוביץ.

*** „יאכט קלוב" שהוקם ב־1935.

**** בנותיו של זלמן ברמזון ז"ל.

מבני משפחתי, הן הקרובה והן הרחוקה יותר, נשארו בחיים אשת אחי ושני ילדים אשר מופיעים בכל הניירות כ„ארים". ב־18 בדצמבר נספו הגברת ז'לאזו וילדיה. יהודי אוגוסטוב נספו בשלשה שלבים: ב־15.8.1941 — ביערות שצ'ברה, ב־18.12.1942 — בטרבלינקה, וב־7.1.1943 — באושביץ. גם אשתי היתה בין אלה שמצאו את מותם ב־7.1.43 באושביץ. אלה, שנותרו בחיים אחרי האקציות הנ"ל, מצאו את מותם במחנות המוות בחדשים ינואר ופברואר 1943. בני משפחת

אלתר וליזה אלכסנדרוביץ

וזבוצקי נספו בינואר. בני אוגוסטוב האחרונים — אלקו אלנבוגן ודומוביץ נספו במרץ 1943 באושביץ. בתחילת שנת 1944 היו עדיין בחיים יחזקאל פיאסצקי (פישצ'וק) באושביץ*, ואלקו קנטורוביץ — בזקסהוזן שליד ברלין. אם הצליחו להשאר בחיים, אינני יודע.

ובאשר אלי עצמי. היו זמנים שמשקלי ירד ל־35 קילוגרמים ובקושי רב עמדתי על הרגלים, שהיו פצועות. רק בדרך נס נשארתי בחיים. כנראה רצה הגורל כי לעת זקנה יעמדו תמיד מול עיני כל הזוועות, הסבל והענויים הנ"ל. אין לי ספק שלא תוכלו להכירני, במידה כה רבה השתניתי.

לאחר ששוחררתי ממחנה הרכוז האחרון על יד דכאו, הנני מועסק כרופא במחנות העקורים היהודים. בשנה האחרונה עבדתי בסנטוריום לחולי שחפת בגנטינג.

בברכה, **ד"ר שור**

הערה: המכתב נושא תאריך של 25/10, כפי שמסרה לי משפחת בורוביץ, נתקבל המכתב בשנת 1945. — מ. ע.

• יחזקאל פיאסצקי חי בארצות הברית.

השעה היתה כבר מאוחרת כשעזבתי את ביתה של גב' חורושבסקה. עם רדת הלילה לא הלכתי לישון. הייתי עוד תחת הרושם הקשה של סיפור הפולניה. צעדתי בטיילת והנקישות על מרצפות האבן עוררו בי הדים וזכרונות מהימים שחלפו בלי שוב. זכרתי את אוגוסטוב מלפני המלחמה כשהיתה שוקקת חיים חברתיים, כלכליים תרבותיים. נזכרתי בנוער של אוגוסטוב שנמנה עם ראשוני „החלוץ", בנטייתו להשכלה ולידע. נזכרתי בהרצאות, בויכוחים ובנשפים היפים שהטביעו חותמם על הנוער ונטעו בו מידות טובות ורצון להתקדמות, וכן — כמיהה לגאולה לאומית ואנושית.

כולנו אהבנו את עירנו, דבקנו בה בשל יופיה ונוף היערות והאגמים שסובבו אותה. בכל הזדמנות שהיתה לי, אם כי למדתי ושהיתי הרבה זמן מחוצה לה, תמיד העדפתי לבלות את ימי חופשתי באוגוסטוב.

נתון בהרהורים, לא הרגשתי כלל שהגעתי עם הטיילת עד לתעלה האוגוסטובאית. מתוך האפלה הזדקר הגשר התלוי על שרשראות הברזל. סימני ההפצצה האוירית היו ניכרים גם בו, והסכר שלידו נפגע קשות.

חזרתי העירה אחרי חצות. לנתי במלון שקודם קראו לו „מלון רוסיאנסקי" על שם בעלה של „זלאטקה קדיש'ס", בעלת בית המרזח המפורסם באוגוסטוב. הייתי עייף מאד ועצבי היו מתוחים. לא יכולתי להרדם. חכיתי לעלות השחר, כדי שאוכל לקום ולעזוב מהר את העיר שהפכה, עקב נסיבות הזמן והשואה, לעיר זרה לרוחי ולנפשי.

*

הרעיון להוציא ספר זכרון לקהילת אוגוסטוב, שיהווה נר נשמה לאלפי נפשות, קדושים וטהורים, שעונו והושמדו ולא ידע איש את קבורתם, הניע אותי להעלות זכרונות ולתאר מה שראו עיני ושמעו אזני בבקורי בעיר מולדתי, לאחר השואה.

כדי לשלב את התרשמויותי האישיות עם חומר תעודתי המבוסס על עדויות של ניצולי השואה, פניתי אל ידידי מימי נעורי, ברל מארק, מנהל המכון ההיסטורי היהודי ופרופסור להיסטוריה באוניברסיטת ורשה וביקשתיו להמציא לי חומר על חורבן קהילת אוגוסטוב.

ביום 7.5.1963 קיבלתי מאת ידידי מארק מכתב, בו הוא כותב, בין היתר, (מתורגם מיידיש):

„בנוגע הספר על קהילת אוגוסטוב, אוכל מעט מאד לעזור לך, כי חומר דוקומנטרי כמעט ולא נשאר. התעודות והמסמכים של העיר נשרפו והידיעות על תקופת הכיבוש הן קלושות, מאחר ויהודי אוגוסטוב הושמדו בפרק זמן קצר. אולם, אעשה כמיטב יכולתי להגיש לך את עזרתי בנדון".

ואמנם כעבור זמן קצר שלח לי פרופסור ב. מארק כמה פרוטוקולים מתוך עדויות אשר נמסרו בפני ועדות היסטוריות. אני מביא כאן שתי עדויות כלשונן. העדות האחת היא של בן עירנו זאב קלשטין מיום 27.4.1947, בפני הועדה ההיסטורית המרכזית שליד הועד המרכזי של היהודים המשוחררים באזור הכיבוש האמריקאי בגרמניה, בעיר רגנסבורג; השניה — עדותו של משה גרשוני, יליד ביאליסטוק, שנמסרה ביום 6.9.1944, בפני הועדה ההיסטורית היהודית המחוזית בביאליסטוק.

זאב קלשטיין מספר בעדותו (תרגום מיידיש):

— „ביום ראשון, 22 ביוני 1941, בשעה 6 בבוקר, נראו כבר חיילים גרמנים בעירנו. הם פירסמו צו, לפיו על כל היהודים לענוד סימן היכר מיוחד, טלאי צהוב על החזה ועל השכם. בכל בוקר נחטפו יהודים רבים ונשלחו לעבודות כפייה.

בסוף יולי של שנה זו, נאלצו כל יהודי אוגוסטוב להתרכז באחת מכִכרות העיר, כביכול לשם רישום זהותם. במעמד זה, נלקחו 1500 גברים והובלו ליער שצ׳ברה. אנוכי ואתי עוד שלושים יהודים, שנמנו עם בעלי המקצוע המעולים, נשלחו חזרה לבתיהם. שלש יממות תמימות הוחזקו היהודים ביערות שצ׳ברה, מבלי שיבא אוכל אל פיהם, ולאחר מכן הם נורו למוות על ידי אנשי ס.ס.

בסוף אוגוסט הוקם הגיטו אשר הוקף בגדר תיל דוקרני ומשמר של המשטרה הפולנית הופקד עליו. הצפיפות בתוך הגיטו היתה נוראה, 10—15 נפשות התגוררו בחדר אחד. בסך הכל מנה הגיטו 70 גברים ו־1500 נשים. כל יום היינו נאלצים לצאת לעבודה.

באחד מימי יוני 1942, בשעות הבוקר, הוקף הגיטו על ידי אנשי ס.ס. ומשטרה פולנית. כל שוכני הגיטו הוצאו מבתיהם והובלו לבוגושי על יד גרייבו.

שם רוכזו כ־7000 יהודים מכל העיירות והישובים שבסביבה.

במשך 6 שבועות שהוחזקנו במחנה קבלנו מנת אוכל המורכבת מ־100 גרם לחם וחצי ליטר מרק. בפרק זמן זה מתו כאלפיים יהודים.

בסוף אוגוסט נערכה על ידי הגרמנים סלקציה שכתוצאה ממנה הובלו כשלשת אלפי יהודים למחנה ההשמדה בטרבלינקה, ואלפיים נשלחו לאושוויץ.

רק 3 יהודים מכל אלה שהיו במחנה, נשארו בחיים, ואני בתוכם״.

מר משה גרשוני מספר בעדותו (תרגום מפולנית):

„ב־15 במאי (הכוונה לשנת 1944 — מ.ע.) הובילו אותנו, קבוצה של בעלי מקצוע ומומחים בעבודות שונות, שמנתה 20 איש, ובתוכם אנכי, אל מפקדת הגיסטאפו שברחוב שנקביץ 15.* לתוך המכונית בה הוסענו, הוכנסו אזיקי ברזל ושרשראות. הובטח לנו שלא יפגעו בנו לרעה, אלא שעלינו יהיה לבצע עבודות קשות ושומה עלינו לעבוד ולשתוק.

נסענו בכביש. פעמיים נעצרה מכוניתנו בדרך. משמר כבד של 50 גרמנים ליווה אותנו בדרכנו זו.

למחרת היום המשכנו בנסיעתנו קילומטרים אחדים והתקרבנו אל יער (את המקום יכול הייתי לזהות, אם כי הדרך בה עברנו אינה מוכרת לי).

הוטל עלינו לחפור באדמה וכאשר הגענו לעומק של $1\frac{1}{2}$ מטר, נתגלו לפנינו גויות רבות. ששה אנשים מקבוצתנו, ובתוכם אנכי, נצטוו לעקור עצים על שרשיהם. 12 עצים, באורך של 6 מטרים כל אחד, סודרו בצורת שתי וערב. אנשי המשמר, שהיו שיכורים, האיצו בנו בצורה אכזרית. הם ציוו עלינו לסדר את הגויות על ערימת העצים (את הגויות הוצאנו במוטות ברזל, שהוכנו בבתי הסהר). משלש תעלות, שאורכה של כל אחת מהן

---

* **בביאליסטוק.**

היה 30 מטר, רוחבה — 2 מטרים, ועומקה — $1\frac{1}{2}$ מטר, הוצאנו כ־900 גויות. ספרנו אותן לפי הוראת הגרמנים. הגויות בתעלות היו מסודרות בשלש שכבות, אחת על גבי השניה.

עבדנו בעבודה זו 3 ימים, שתים עשרה שעות ביום. במשך יום וחצי שרפו את הגויות. את האפר והעצמות העבירו דרך מסננת. אחר כך החזירו את העצמות לתוך התעלות, כיסו אותן באדמה ועל פני השטח שמו — לשם הסואה — ענפי עצים. בתעלות היו לרוב גויות של גברים.

הגרמנים חפשו דברי זהב ומצאו. כמו כן, נמצאו אביזרי קדושה שונים ובגדי צבא סוביטיים. היו גויות של יהודים, פולנים וסוביטים.

כעבור 3 ימים הובילו אותנו למקום שני בכיוון לאוגוסטוב, ושוב בקרבת מקום של יער ומסילת ברזל.

שם היו 7 תעלות, באותם הממדים כמתואר לעיל. הגויות היו במצב של התפוררות גמורה. הרוב — גברים, בערך 2000 איש.

תוך כדי עבודתנו זו, התקרבה מכיוון העיר משאית ועליה שתים-עשרה גופות ששתתו עדיין דם. הפצעים היו עמוקים והם נגרמו על ידי יריות ממכונות יריה אוטומטיות, שכדוריהם פגעו בעיקר בראשים ובחלקי הגוף העליונים. הגופות היו עירומות. תשע מתוכן, היו של נשים צעירות, אחת — של אשה קשישה, ושתים — של גברים. את הגופות האלה שרפו יחד עם הגוייות שהוצאו מהתעלות ובמשך 8 שעות עלה העשן מהמשרפה הזאת.

שריפת הגוייות כולן נמשכה, בשני המקומות, כשבועיים ימים".

המצבות המחוללות

מוצאי מדרוהוביץ, ומקצועי בעבר — עתונאי־צלם. לפני שש שנים עליתי לישראל מאוגוסטוב, לאחר שגרתי שם עם בני־משפחתי שנה אחת. הייתי, פרט לד"ר סדובסקי, היהודי היחיד בכל הסביבה.

לאשתי (פולניה) שתי אחיות נשואות המתגוררות באוגוסטוב. אביה, אחיה ואחיותיה גרות בכפר גרבובה, הסמוך לאוגוסטוב.

גרנו אצל האחים אדמונד ויוסף ברטושביץ ברחוב 1 במאי. יום אחד נתגלתה לנגד עיני תמונה מחרידה, כאשר אשתי הראתה לי כמה מצבות שנעקרו מבית העלמין היהודי באוגוסטוב והיו מונחות ליד ערימת זבל. אשתי התמלאה חימה על חוסר-ליבם והתכחשותם של תושבי המקום. כאשר העירה להם על כך בצורה חריפה — ענו לה, כי המצבות תשמשנה אבן-פינה לבתים החדשים שהם עומדים להקים בעתיד.

למחרת היום חזרה אשתי מהשוק נסערת ביותר. היא גילתה מעשה תועבה מחריד ומזעזע. היא הראתה לי במספר רחובות מדרכות סלולות ממצבות יהודים, ששמות הנפטרים מתנוססים עליהן.

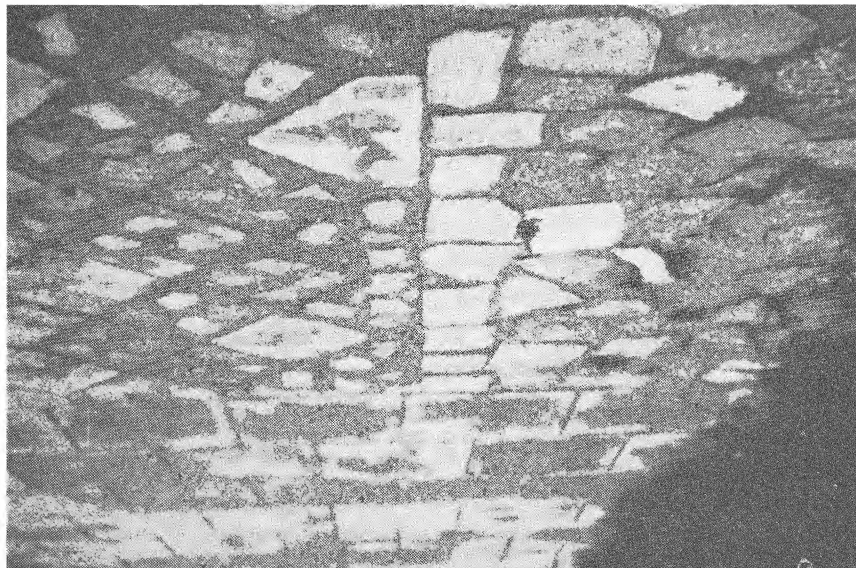
באוגוסטוב שוררת עדיין בערות, שהיא נחלת המאה הקודמת, וכן אנטישמיות

יוצאת דופן, אפילו בתנאים הקיימים כעת בפולין. זוהי גם הסיבה, שעד היום לא נמצא איש, אשר ידאג לאסוף למקום מתאים את המצבות, שנעקרו ע"י החיות ההיטלריות ועוזריהן.

לכאורה, הרי יכול היה לעסוק בכך הדוקטור, אולם מעונין הוא — כנראה — בהעלמת מוצאו היהודי...

נוכחתי גם לדעת, כי רובם של בתי היהודים נגזלו ע"י תושבי המקום — על אף ידיעתם, שהיורשים החוקיים נשארו בחיים.

אלכסנדר יוספסברג, מושב מליאה, ינואר 1963

רחוב באוגוסטוב מרוצף מצבות יהודיות.

אני הבת

מאת **פניה ברגשטיין**

אני הבת
לדורות של יהודים כפופים, כורעים
תחת על־משא ימים כבדים
אימת כל סטרז׳ניק וכל שקץ עליהם,
חרדים לקול נבחת כלבו של השכן,
מפנים הדרך לקטן בפרחחי הרחוב
ומקדמים שלום למנוול ולשכור,
ורועדים כרעד עלה בסער
עם הדי פרעות והריגות
באחיהם.

אני הבת
לאמהות מבהלות ומחרישות
אשר שנות חייהן חמקו
כבפרוזדור ארוך, כהה וצר,
לנגה שני נרות מהבהבים בשבתות,
נזונות מחלומן על נחת מבנים
ומתפלת דמעה זכה נובעת מן הלב.

אני הבת
ליהודים מוחי הרק מעל פניהם,
פולטי תודה שקטה, לוחשי סליחה נבהלת
לכל מצר לחייהם;
הבת —
לנושאים בקדש קדשי לבם
חלום אורה רחוק ומנחם
על כנף ציון מוחה יגון בניה,
על השכינה המתיפחה על חוף רחוק
ונאנחת לשלומם של אסיריה.

אני אחות
לכל אשר יוצא יום־יום לקראת המוות

ולא ידע אם אחרונים לו —
זה יומו על אדמות,
וזה הזהר עם שקיעת השמש,
ונשיקת ילדו, ופטפוטו: שלום,
וזו לחיצת יד אלמה וחרדה
בלחץ ידו אחרת את הרובה —
זה ידידו האחרון והנותר
בדמי לילות הרי אימה ורצח.

אני אחות
לכל אשר מישיר יום־יום מבט לדרך,
באחז היד בהגה המכונית
לכוננה עם כל סבוב גלגל
לקראת המות,
כנחש הלב בחרדתו
יום־יום, שעה־שעה, ורגע־רגע.
לכל אשר הגישו את חייהם הרנים
בשתי ידים נדיבות ללוע־מות,
אשר אינו שואל, אינו בוחר, אינו מבדיל;
לכל אשר הניחו לרגלי סלעים שקויי־זעה
ולמראשות הרים עוטי שתילים
את חייהם, את נשמותיהם הזכות —
אני אחות.

אני האם
לכל הילדים הפעוטים האלה
התולים את עיניהם הבהירות
בפני גדולים בשאלה אחת
אלמת ונוקבת בתמה:
מדוע? למה? עד מתי?
לאלה תינוקות אשר בנשק מדרך רגלם
אדמה זאת שעל שעל
ארשו בצהלה כל רגב,
קדשו כל שתיל ירק בנצנו;
לאלה הידים הרכות אשר גנוזה בן
כל חמדת תפארת המחר;
לאלה העינים הזכות
שנפקחו מתחת לשמים הכבדים האלה

בבשורת הניר, היער והגן
לחרבוני חולות מדבר שומם —
אני האם.
לכל הילדים הקטנטנים האלה
אשר לא תדרש מהם
לא הגבורה לסלח, לא הגבורה לשתק
וגם לא הגבורה למות;
לכל העתידים עוד להלך
על פני הארץ הקטנה הזאת
מבלי אשר תכביד, תלחץ במוראה
עטרת הקדושים על ראשיהם —
אני האם.

תרצ״ו

ארבעה שירים לאבי

א

אבי,
התזכר את שעת הפרידה?
הרכבת זעה לאט
ואתה ממהר לצדה
דמוע־מבט...

הרכבת נגרפת, חומקה,
בחלון מנפנפת ידי,
ואתה נסוג והולך
ונשאר יחידי.

מלוא תבל — פסים מבהיקים
מובילים אך אליך, אבי.
נע בין שטי מכתבים
ונד חזרה לבבי...

ב

כתב־ידך עוד ברור ונאה,
ללא סלסולים וקשוט,
כאשר למדתני לכתב
אז, בימי הילדות.

כתב־ידך הבהיר, השלו,
כל אות בו נוסכה בטחון,
כמותן דמותך עוד זקופה
והבית איתן ונכון. — — —

על פני מכתביך אגחן,
העמק בם חקר, ואלמד
כי עיפת, עיפת, אבי.
כי החלה רועדת היד.

ג

היום פקדני דברך,
היום קבלתי מכתב.
הכתבת מדפסת, רשמית,
מכתרת באדם הצלב.
(ברוך יהיה לי הצלב,
שונאי האכזר, האיום,

כי הפך להיות לי ידיד
הנושא את ברכת השלום...)

לקולך בלשון המדינה,
כמבעד למסך המורד
אאזינה, אבי בכל אות,
בכל תג וברעד היד.

וכמו שהיית מפשיל
שערי לנשק למצחי —
כך אפשיל את מסך התרגום
וניבך בי יהם ויחי.

ד

אבי, תן רמז, הב אות!
...אין צליל ואין הגה מעבר חומות.

אבי, ביני ובינך מרחקים גדולים.
גועשים הימים, זועקים הגלים.

מעבר גבולות סמורי־כידונים
נבלעת בצל בן מאות בשנים.

כסית בצל, צל חוזר לבלי סוף,
ושמש אחת בו — הטלאי הצהוב!

אבי,
איך אפסחה על פני מרחקים,
איך אעברה ימים עמקים,
איך אפרצה גבולות וחומות
עד אשובה אליך, כושלת עד מות —

שוב ילדה קטנה בקהל תלמידיך,
דחוקים מסביבך, צמודי לחי־אל־לחי,
לשמוע בסתר חדרי־חדרים
קולך המלמד עוד את שפת העברים
ולעזר לידך הרועדת לכתב
לאורו של הטלאי הצהב.
אבי!...

ל ע ו ל ם...

א

כל ספרי העולם לא יכילו
דברך האחד.
כל דרכי העולם לא יוליכו
אל שבילך שאבד.

הדממה לא תכרה לי האזן
בהגותי: אבי!
לעולם עוד לך לא אגידה
אשר בלבבי.

ב

ימיך הרחוקים כסה הלוט כבד־אפל
וימש צל.

על אחרון דברך פרשה כנף־אלם,
ואין גואל.

שיבתך שלא ראיתי לא יביעו
שלגי צפון.
אנחתך שלא שמעתי לא יכילו
הררי יגון.

ג

אגדות פלאים ספרת לי אי־פעם,
אגדות לרב.
רק את אגדת ימיך הנכלמת
לא ספרת עד הסוף.

אך היא, היחידה, עודה הומה בי
ומכה גלים.

כל שלא ספרת לי ירן בי
אין מלים.

ד

לכוס המצפה לך מעט שמחה מזגתי,
והשלחן ערוך.
בוא, אבא, שב מעט לנוח מדרכך,
ובואך ברוך.

רב לך ללכת ולשאת עלך,
רוח ליל נושב.
צל ביתי בשיבתך האר נא
ועמנו שב.
— — — — — — — —
כוס שמחתי מזוגה מבוישה צופה עוד,
היא אך לפיך נועדה.
היא תפלתי, היא חרדתי, היא ערגוני אליך,
היא דמעתי תודה.

תש"ו

על קבר אבות

לבי הוליכני בחשך העב
בין קברים ללא מצבות,
באתי היום השתטח בדד
על קבר אבות.

באתי היום, ונפשי דומיה.
מה אפיל תחנוני ואמר?
האתפלל לשלומו של ביתי
לפניכם, שוכני העפר?

כי תהיו מליצי הטובים במרום,
ועזרה לי תחישו בצר,
רפואה שלמה לחולה האנוש,
ברכה לנודד אל נכר?

מאום לא אגיד. אשתטח ואדם,
ואלמי יאזין וישמע
את קול המתים הבוקע אלי
ממעמקי אדמה.

זה בא קול אבי ובאה אמי
אלי, אל החי, לבקש:
על חלי גדול, על מכאוב־אין־מרפא,
על פצע יוקד אין חובש.

את בכים יתנו, אשר איש לא קלטו,
את יגון־שיבתם הנזוף,
וברכה ישאלו, יבקשו מעמי
לדרכם בה יצאו ללא שוב. — — —

מאום לא אגיד. אין תשובה בלבבי
לרכך אחרון מראשותם.
מעפר קברותם רק אחפן מלא כפי
ואשים על לבי כחותם.

לו ניתן לי...

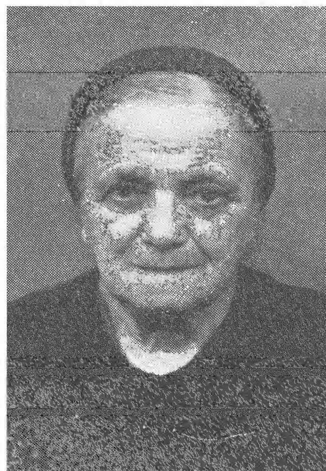
לו נתן לי לבוא אל קברך,
על פני עפרו התשטח,
כמו שבקשתי מסתור
בחיקך הרחום והרך.

אל האבן הזאת הצחה,
בה שמך חרת באות שחור,
לשאת את עיני בדמעה
כאל תכל מבטך הטהור.

לו נתן לי לבוא אל קברך...

קדושי עירנו

מאת **זלדה איידלשטיין (קושלבסקי)**

איזו מצבת זכרון, איזה ציון נעמיד לזכרם?

השטח עליו פזורים עצמותיהם ועפרם — משתרע למרחקים עצומים! היספיקו אבני השטח המקולל, כדי לרשום עליהן כל רגשותינו כלפם, לשרטט דיוקניהם ואורחות חייהם?

לא נדע את רגעיהם האחרונים, עת הומתו במיתות משונות ואכזריות. לא בא אלינו איש לספר איך נלחמו ואיך נאבקו עם הנבלים הנאציים. אף כי בטוחים אנו שהיו ביניהם אשר לבשו כח ואומץ וקיימו „הבא להרגך השכם להרגו". לצערנו הגדול, לא נשאר שריד ופליט המגיד ומגלה מי ומי נאבקו בגבורה עם העריצים. נעלם מאתנו מקום קבורתם — נשתדל, לכן, להעלות בספר הזכרון לקהילת אוגוסטוב, זכרונות מימים עברו, אשר יישמרו לדורי-דורות.

מה תתן ומה תוסיף מצבת אבן שהעמדנו על אדמת נכר? המצבות נעקרו ממקומותיהן ושימשו חומר בידי הגויים לרצף בהן את מדרכות העיר; הן ספוגות דם ודמע של אבותינו, אחינו ואחיותינו, זקנינו וטפנו.

מי ימנה ומי יספר שבחי אבותינו מכל החוגים, החל מאנשי העמל, הסבלים ושואבי המים, ועד המכובדים שמקומם בכותל המזרח.

כולם כאחד אהובים וברורים, וזכרם — לנו אות לחיים טהורים ונאצלים.

תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים וה' ינקום דמם.

אַ טרער אויפן חורבן פון אונדזער שטעטל

פון **חיים לאַזדייסקי**

אין אַ דראָבנעם טראָפּן וואַסער שפּיגלט זיך אָפּ דער ריזיקער ים. אַזוי איז דאָס געווען מיט אונדזערע קליינע שטעטלעך פון דער אַלטער היים: אין זיי האָט זיך אָפּגעשפּיגלט דאָס שעפערישע און גלאַרייכע יידישע לעבן אין פּוילן.

אַזוי איז דאָס אויך געווען אין אונדזער אומפאַרגעסלעך און טייער היים-שטעטל — אין אויגוסטאָוו (צי „יאַגיסטאָוו", אָדער „אַוווגוסטאָוו"). צווישן די עטלעכע הונדערט משפּחות, וואָס האָבן באַוווינט דאָס קליינע שטעטל, צווישן סוואַלק און גראָדנע, צווישן ליטע און מזרח-פּרייסן, האָט מען געקענט געפינען בזעיר אנפּין אַלצדינג וואָס דאָס יידישע לעבן אין פּוילן האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט. דאָס גוטע און שלעכטע,

דאָס פּאָזיטיווע און אויך נעגאַטיווע. זיכער האָט דאָס ליכטיקע פיל אַריבערגעוואויגן דאָס שאָטנדיקע...

שוין איבער 20 יאָר ווי דער יידישער ישוב אין אונדזער אַלטער היים איז חרוב געוואָרן. די צעזייטע און צעשפּרייטע אוגוסטאָווער לאַנדסלייט איבער דער גאָרער וועלט האָבן בלויז פראַגמענטאַרע און נישט קיין פולע באַריכטן געהאַט וועגן דעם טראַגישן אומקום פון אַרום זיבן טויזנט יידן אין אוגוסטאָוו. אויף די פינגער פון איין האַנט קען מען אויפציילן די ווייניקע וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון אומקום אין דער שוידערלעכער צייט פון שחיטה און גרויל. אינגאַנצן געניי איז נישט מעגלעך צו וויסן ווו אונדזערע טייערסטע און ליבסטע זיינען געגאַנגען זייער לעצטן וועג, ווו איז געווען זייער לעצטער עטאַפּ, אין וועלכן טויט־לאַגער, אָדער אין וועלכע גאַז־קאַמערן, האָבן זיי אויסגעהויכט זייערע הייליקע נפשות. עס זיינען פאַראַן וועגן דעם פאַרשידענע באַריכטן. מיר איז אויסגעקומען צו הערן קעגנזעצלעכע ווערסיעס פון לאַנדסלייט אין מעקסיקע, פאַראייניקטע שטאַטן, אורוגוויי און אַרגענטינע. אָבער, וואָס איז שוין דען דער אונטערשייד? עס בלייבט דער טרויעריקער און שרעקלעכער סך־הכל: אין אוגוסטאָוו איז נישט געבליבן קיין איין לעבעדיקער ייד.

*

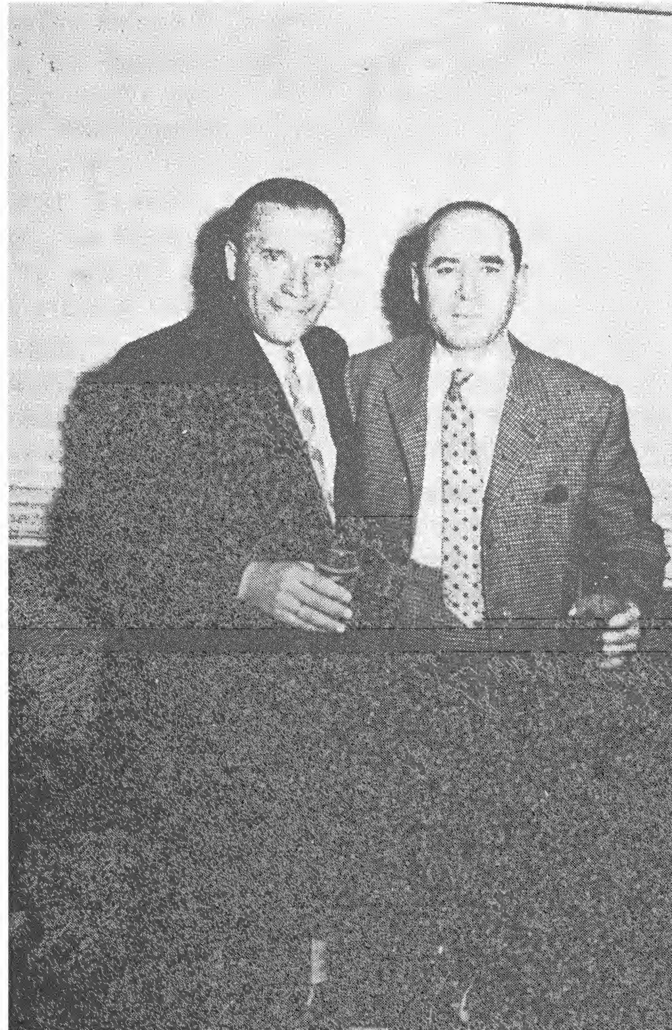
עפּעס מער ווי אַ קליינער פּונקט אויף דער פּוילישער מאַפּע איז געווען פאַר אונדז אוגוסטאָוו. דאָס איז געווען אונדזער טייערע היים, וואָס מיר האָבן אויסגעוואַרעמט און אָפּגעהיט. דאָס איז געווען די היים פון אונדזערע עלטערן און זיידעס. די ליבע צו דעם היים־שטעטל ווו מען איז געבוירן געוואָרן און ווו מען האָט געשטעלט די ערשטע טריט פון לעבן, אַלס קינד און יוגנטלעכער, קען בשום אופן נישט פאַרטושט ווערן אין לויף פון דער צייט.

היינט איז אין אוגוסטאָוו נישטאָ קיין איין ייד. אָבער מיר טראַכטן דאָך נישט וועגן טרויעריקן היינט. אין אונדזער דמיון ווילט זיך זען אונדזער שטעטל, ווי זי האָט אויסגעזען כאָטש מיט 25 יאָר צוריק, מיט 30 יאָר צוריק, ווען מען האָט נאָך נישט געקענט זאָגן, אַז די מערדערישע נאַצי־גזלנים וועלן אַזוי גרוילהאַפט אָפּווישן דאָס יידישע לעבן אין פּוילן.

מיר ווילט זיך זען אונדזער טייער היים־שטעטל, אַזוי ווי איך האָב זי פאַרלאָזן אין זומער פון 1936. מיר ווילט זיך זען די פּרעכטיקע געדיכטע וועלדער אַרום דער שטאָט און די גרויסע יעזשערעס, די קאַנאַלן און טייכן, וואָס האָבן אונדזער שטעטל געגעבן אַ נאָמען אין גאַנץ פּוילן. עס גלוסט זיך פאַרמאַכן די אויגן און לאָזן זיך טראָגן אויף די פליגלען פון פאַנטאַזיע..

אָט זעען מיר אונדזער היים־שטעטל אין איר גאַנצן אומפאַנג. מיר זעען די הונדערטער נויטבאַדערפטיקע און געדריקטע יידן, די סוחרימלעך און קרעמערלעך, וואָס האָבן קוים געקענט פון זייער „פּדיון" אויסהאַלטן זייערע בני בית און האַלטן שבת ווי גאָט האָט געבאָטן. די קרעמערלעך און סוחרימלעך פון „רינעק" און פון דער „לאַנגער" גאַס, די באַלמעלאָכעס און אַרבעטער פון דער שול־גאַס און פון בריק־גאַס. מיר זעען די אויסגעבלייכטע און אויסגעצערטע קינדערלעך פון דער תלמוד־

תורה; די משהלעך און שלמהלעך, וואָס נישט אַלע פון זיי פלעגן קענען קומען אין שולע און עפּעס מיטנעמען צום עסן... מיר זעען די יידישע באַלעבאַטים, די „שיינע" יידן מיט לאַנגע בערד און געדיכטע פּאות, וואָס פלעגן נישט פאַרפעלן קיין דאַוונען אין דער גרויסער שול, אָדער אין בית־מדרש, צי אין די זייטיקע קלייזלעך, ווו עס איז געווען אַזוי וואַרעם און היימיש.

חיים לזדייסקי און זיין חבר חיים וודובוז

ווער קען פֿאַרגעסן די שטעטלדיקע אינטעליגענטן און אָנגעלייענטע יונגעלייט, וואָס האָבן אין דער שטיל און אין געהיים סימפּאַטיזירט מיט באַפֿרייערישע באַוועגונגען? ווער קען פֿאַרגעסן די פּרעקטיקע חלוצישע יונגעלייט, וואָס האָבן פֿאַרלאָזט באַקוועמע היימען, כדי צו פֿאָרן אויף הכשרה, האַקן האָלץ און טראָגן וואַסער? ווער קען פֿאַרגעסן די יונגע קינדער פֿון די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן קעגן דעם ווילן פֿון די עלטערן, זייער אָפּט, געפֿאָרן אויף „מושבות", און געטאָן שוואַרצע אַרבעט אין זייערע „קנים"?

ווי קען מען פֿאַרגעסן די האַרציקע פֿאָלקס־טיפּן פֿון אונדזער שטעטל? ווי קען מען פֿאַרגעסן „אביגדור דעם ליפּסקער", שכנא, דעם ביר־טרעגער? ווי קען מען פֿאַרגעסן די אויסגעהאָרעוועטע און האָרעפּאַשנע יידן וואָס פֿלעגן טראָגן פּעק אויף זייערע פּלייצעס אויפֿן רינעק, גאָר נאָנט פֿון בריק־גאַס, ווו עס פֿלעגן זיך אָפּשטעלן די „סאַמאָכאָדן" פֿון גראָדנע און סוואַלק?

עס איז נישט מעגלעך צו פֿאַרגעסן די יידן פֿון אונדזער שטעטל, וואָס האָבן, יעדער איינער אויף זיין אופֿן און שטייגער, סימבאַליזירט דאָס יידישע לעבן אין פּוילן, מיט אַלע זיינע ליכטיקע און שאָטנפֿולע זייטן.

עס איז אויך נישט מעגלעך צו פֿאַרגעסן די אַלע פּרעכטיקע פּלעצער און ווינקלען פֿון אויגוסטאָוו, ווו יידישע קינדער און דערוואַקסענע ייִנגעלייט פֿלעגן טרוימען וועגן אַ בעסער לעבן אין אַ בעסערער וועלט, וועגן אַ צוקונפֿט אין ארץ־ישראל און וועגן בעסערע לעבנס־באַדינגונגען פֿאַר זייערע עלטערן, שוועסטער און ברידער

מיר זעען מיט דעם כוח פֿון אונדזער פֿאַנטאַזיע דעם שטאָטישן שפּאַציר־גאָרטן אין סאַמע צענטער פֿון „רינעק". דער שטאָט־זייגער אויפֿן שפּיץ פֿון מאַגיסטראַט דאָמינירט דעם אַרום און ווען דער גלאָק אויפֿן טורעם צעקלינגט זיך, איז דאָס אַן אָנזאָג אויף אַ „פּאַזשאַר". די זונטיקדיקע „זאַבאַוועס" אין שפּאַציר־גאָרטן זיינען נישט געווען פֿאַר יידן. אוּלאַנער פֿון שטאָטישן גאַרניזאָן פֿלעגן זיך נישט איינמאָל אָנשיכורן און פֿראַווען ווילדע שטיק. יידן פֿלעגן בעסער גיין אַ ביסל ווייטער. דאָרט ווו די לאַנגע גאַס האָט זיך געענדיקט איז געווען אַ „פּאַרק", אָדער „פּאַמניק", ווי מיר פֿלעגן דאָס רופֿן, צוליב דעם דענקמאָל פֿאַר די פּוילישע פֿרייהייט־העלדן, וואָס איז דאָרט געווען. אין דעם פּאַרק פֿלעגט מען קענען פּשוט פֿאַרשיכורט ווערן פֿון די שמעקנדיקע ריחות פֿון בעז און אַקאַציע־ביימער אין מאַי און יוני. פֿאַרליבטע פּאָרלעך פֿלעגן גיין נאָך ווייטער: צו דעם „וואל", ביי דעם ברעג פֿון קאַנאַל אונטער דער בריק פֿון סוואַלקער שאָסיי. אויפֿן גראָדנער שאָסיי איז נישט געווען אַזוי ראָמאַנטיש. דאָרט פֿלעגן בלויז מאַרשירן ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס — השומר הצעיר, בית"ר און אַנדערע — זינגענדיק העברעישע מאַרשן און פּוילישע לידער. אָבער נישט שפּעט ביינאַכט. עס איז געווען אַ ריזיקע.

מיר זעען די ווינטערדיקע שנייען אָנגעהויפֿט איבער אונדזער שטעטל אין גרויסע בערג. די יוגנט פֿלעגט גיין זיך גליטשן „אויפֿן קאַטאָק". נישט גוט איז געווען מיט די קינדער פֿון דער אָרעמקייט, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין וואַרעמע וואַליקעס, אָדער

קורטקעס, צי פאַלטאָס. אָבער דאָס יונגע בלוט האָט געוואַרעמט דאַן מער ווי דער מלבוש...

ווער איז געווען גליַיך מיט די דאָזיקע קינדער וואָס האָבן געקענט ווינטער גליטשן זיך אויפֿן שניי אין אַ פּראַסטיקן און זוניקן טאָג, פאָרן מיט שליטעלעך אין אַ רייע, צוגעשפּאַנטע צו אַ פערד (דאָס איז שוין געווען אַ לוקסוס) און וואַרפן זיך מיט האַרטע גאָמעלקעס?

נאָך פּורים, ווען עס פלעגן שוין אָנהייבן בלאָזן לינדערע ווינטלעך און מען פלעגט שוין שפּירן אין דער לופטן דעם אָטעם פון פרעכטיקן פּוילישן ערב־פרילינג, פלעגט גאָר זיין אַ שמחה ביי די קינדער. אפילו די גליטשיקע וועגן און געדיכטע בלאָטעס פלעגן נישט זיין קיין אָפּהאַלט. דער שניי פלעגט ווערן שוואַכער און דינער און אַנטפּלעקן אַלץ מער צעפאַרטע גרינע שטיקער פעלד און וואַלד.

און ערב פּסח? די צוגרייטונגען צו דעם גרויסן און שיינעם יום־טוב; דאָס שייערן און כשרן טישן און בענק, דאָס שווענקן די כלים און גלעזער, דאָס אויסקלאַפּן די בעטגעוואַנט, און דער עיקר — דאָס אַריינפירן מצה אין די אויסגעקאַלכטע שטיבער... ווי שיין איז דאָס אַלץ געווען. ווי דאָס האָט אָנגעצונדן די קינדערשע פאַנטאַזיעס.

אַזוי איז דאָס געווען מיט אַלע אַנדערע ימים טובים. אַזוי איז דאָס געווען אין אונדזער שטעטל, וואָס איז חרוב געוואָרן צוזאַמען מיט נאָך הונדערטער יידישע שטעט און שטעטלעך פון פּוילן.

*

אין יוני 1936 בין איך אַוועקגעפאָרן פון אַוגוסטאָוו קיין אורוגוויי, דרום־אַמעריקע, וווּ מיינע צוויי עלטערע ברידער זענען שוין געווען פון פריער. עטלעכע חדשים צייט — אין 1932 — איז דאָרט אויך געווען אַ דריטער ברודער מיינער. אָבער עס איז אים, ווייזט אויס, געווען באַשערט צו פאַלן אַ קרבן פון די נאַציסטישע שחיטות. ער איז געפאָרן צוריק קיין אוגוסטאָוו נאָכן אָפּזיין זעקס חדשים אין מאָנטעווידעאָ.

אין פּוילן איז שוין דאַן געווען נאָך פּשיטיק און נאָך מינסק־מאַזאָוויעצקי. די פּאָליטיק פון „אָווּשעם" האָט געדריקט מוראדיק אויף דער יידישער באַפעלקערונג. מען האָט דאָס בולט געשפּירט אויך אין אונדזער שטעטל.

זייענדיק אין אורוגוויי האָבן מיר — אַ גרופּע פון לאַנדסלייט און נאָר וואָס געקומענע פון דער אַלטער היים — ממש מיטגעפיבערט מיט די געשעענישן אין פּוילן. די מערהייט איז פאַרצערט געוואָרן פון בענקשאַפט נאָך דער אַלטער היים און נאָך די משפּחה־מיטגלידער, וואָס זענען דאָרט פאַרבליבן.

ביז עס איז געקומען דער טראַגישער ערשטער סעפּטעמבער פון יאָר 1939. אין דער רשימה פון די פּוילישע שטעט וואָס זענען באָמבאַרדירט געוואָרן דורך דער דייטשער אַוויאַציע אין ערשטן טאָג פון דער מלחמה, האָב איך אויך געזען דעם נאָמען פון אונדזער שטעטל אין אַן אורוגווייער צייטונג, אין יענע ערשטע טעג פון סעפּטעמבער.

עטלעכע וואָכן שפּעטער איז אונדזער שטעטל „באַפרייט" געוואָרן דורך דער רויטער אַרמיי. בלויז איין בריוו פון מיינע „באַפרייטע" מוטער, שוועסטער און ברודער

האָב איך נאָך באַוויזן צו באַקומען אין מאָנטעווידעאָ. דאָס איז געווען דער איינצי־קער בריוו, אויף אַ טונקעלן און דיקן פּאַפּיר, אין אַ טונקעלן און דיקן קאָנווערט — אַ סימן פון דער „נייער" אָרדענונג, וואָס איז גלייכגעשאַלטעט געוואָרן אויפן סאָוויע־טישן שטייגער... עס איז שווער געווען עפּעס צו דערגיין פון אַזאַ בריוו. אָבער — דאָס ערגסטע איז געקומען שפּעטער. דער נאַצישער רוצח האָט זיך שוין געגרייט צו פאַרצוקן אַלע יידן פון מזרח־פּוילן און פון גאַנץ אייראָפּע. עס איז געקומען די דייטש־סאָוויעטישע מלחמה, וואָס האָט געבראַכט די ערגסטע תוכחה אויף די קעפּ פון מיליאָנען יידן.

אויך אונדזער היים־שטעטל איז אַוועק דעם זעלבן וועג וואָס אַלע אַנדערע שטעט און שטעטלעך פון פּוילן. די יידן פון אוגוסטאָוו זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשע מערדער.

*

מיר דערמאָנען מיט אַ הייליקן ציטער אין האַרצן און מיט יראת הכבוד דעם אָנדענק פון אונדזערע עלטערן, פון אונדזערע ברידער און שוועסטער, פון אַלע אונדזערע משפחה־מיטגלידער, וואָס זענען אומגעקומען על קידוש השם. זאָל די אויסגאַבע וואָס די אוגוסטאָווער לאַנדסלייט אין מדינת ישראל גיבן איצט אַרויס, דינען ווי אַ מצבה אויפן קבר פון די אומגעקומענע.

מיר וועלן זיי קיינמאָל נישט פאַרגעסן! זאָל זייער הייליקער אָנדענק זיין געבענטשט עד סוף כל הדורות.

מצבות עקורות ומחוללות

*

שרייט ארויס פון יעדן זאַמד, פון אונטער יעדן שטיין,
פון אַלע שטויבן שרייט, פון אַלע פלאַמען, פון יעדן רויך —
ס׳איז אייער בלוט און זאַפט, עס איז דער מאַרך פון אייער ביין,
ס׳איז אייער לייב און לעבן! שרייט ארויס, שרייט הויך!

שרייט אַרויס פון חיות־אינגעווייד אין וואַלד, פון פיש אין טייך —
זיי האָבן אייך געגעסן, שרייט פון קאַלכאויוונס, שרייט קליין און גרויס,
איך וויל אַ גוואַלד, אַ ווייגעשריי, אַ קול, איך וויל אַ קול פון אייך,
שריי אויסגעהרג׳עט יידיש פאָלק, שריי, אַרויס! — — —

— — קומט אַלע פון טרעבלינקי, פון סאָביבאָר, פון אָשווענטשים,
פון בעלזשיץ קומט, קומט פון פאָנאַר און פון נאָך, פון נאָך, פון נאָך!
מיט אויגן אויפגעריסן, פאַרגליווערט אַ געשריי, אַ גוואַלד און אָן אַ שטים,
פון זומפּן קומט, פון בלאָטעס איינגעזונקן טיף, פון פוילן מאָך — —

קומט געטריקנטע, צעמאָלענע, צעריבענע, קומט, שטעלט זיך אויס,
אין אַ קאַראָהאָד, אַ ראָד אַ גרויסן אַרום מיר, איין גרויסע רייף —
זיידעס, באָבעס, מאַמעס מיט די קינדערלעך אין שויס —
קומט, ביינער יידישע פון פּראָשקעס, פון שטיקלעך זייף. — —

יצחק קאַצנעלסון
(פון „דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן פאָלק״)

בריוו פון געבליבענע

בעסטער פריינט חאַצקל מורזינסקי

דו קענסט זיך גאָרנשט פאָרשטעלן די גרויסע פרייד דערהאַלטנדיק פון דיר דעם בריוו. מיר האָבן פשוט געוויינט, אי פון שמחה און אי פון ווייטיק און יסורים. לייענענדיק נאָכאַמאָל פון דעם גרויסן אומגליק וואָס עס האָט געטראָפן אונדזערע טאַטעס און מאַמעס, ברידער און שוועסטער, און דאָס גאַנצע יידישע פאָלק. פאַרשאָלטן זאָלן ווערן די מערדער אויף אייביק. איך מיט מיין פאַמיליע, דאָס הייסט דער טאַטע מיינער, די מאַמע, דריי שוועסטער האָבן זיך געראַטעוועט אַ דאַנק דעם וואָס מיר זענען גלייך אַרויסגעפאָרן קיין רוסלאַנד. מיין יינגסטער ברודער איז דאַן געווען אין מיליטער־דינסט און איז אַריינגעפאַלן צום דייטש אין פלען. ער האָט זיך אויך געראַטעוועט דורך דעם, ווייל ער איז גלייך אַריבערגעלאָפן אויף קיין רוסלאַנד. פון אָקטאָבער מאָנאַט 39־טן יאָר, האָבן מיר געלעבט אין אויגוסטאָוו ביז אַפּריל 40־טן יאָר, און דאַן זענען מיר אַלע געפאָרן קיין רוסלאַנד, אַ חוץ איינע אַ שוועסטער מיינע, וועלכע איז פאַרבליבן אין אוגוסטאָוו. זי האָט געאַרבעט אַלס אַ לערערקע אין דער יידישער שולע. זי האָט חתונה געהאַט פאַר איינעם אַ וואַסערמאַן, זיין טאַטע איז געווען אַ בעקער. די שוועסטער מיטן מאַן און מיט צוויי קליינינקע יינגעלעך זענען פאַרבליבן אין אוגוסטאָוו און זענען אומגעקומען צוזאַמען מיט אַלע אוגוסטאָווער יידן. זיי האָבן געוווינט אַנטקעגן חייקל׳ען, און האָבן זיך געהאַלטן די גאַנצע צייט צוזאַמען ביזן טאָג פון זייער אומקום. איך זאָג דיר ליבער פריינט חאצקל, אַז עס שניידט דאָס האַרץ פון ווייטיק ווען מען דערמאָנט זיך אָן דעם אַלעמען, און כ׳גלויב אַז ביזן טויט וועלן מיר שוין קיינמאָל נישט פאַרגעסן אונדזער גרויסן אומגליק. פאָרלויפיק וווינען מיר אין וורראָצלאַוו. דיין בריוו האָב איך דערהאַלטן פון יידישן קאָמיטעט אין ריכבאַך דורך אונדזער אַ סובאַלקער באַקאַנטן. כ׳דאַנק דיר טויזנטער מאָל. זאָלן מיר כאָטש אויף ווייטער שטיין אין פאַרבינדונג. ליבער פריינט חאַצקל, מיר ווייסן נאָך נישט באַשטימט צו מיר וועלן דאָ פאַרבלייבן און אויף ווי לאַנג. דערווייל האָב איך נישט צו דיר קיין שום ביטע, כאָטש דעם אמת זאָגנדיק נויטיק איך זיך אין הילף. נאָר פאַרשטיי אַליין, ביז מיין בריוו וועט דערגיין צו דיר, און ביז דיין הילף וועט אָנקומען צו מיר, דאַן קען זיין וועל איך שוין דאָ אין וורראָצלאַוו נישט זיין, ווייל מיר דענקן פון פוילן אַרויסצופאָרן. דערווייל אַרבעט איך אַלס אַ בעקער אַרבעטער אַון כ׳קום ווי עס איז אַדורך דעם טאָג.

מיינע שוועסטער און שוואָגערס גריסן דיך האַרציק.

וורראָצלאַוו, 10.8.45 **ראובן לנצ׳בסקי**

בעסטער פריינט האַצקל מורזינסקי קרעמאָנע 4.6.46

איך שרייב אייך אַן ענטפער אויף אייער בריוו. עס איז מיר נישט אָנגענעם צו שרייבן, ווייל אייער פאַמיליע איז מיט מיר געווען געבונדן ווי ברידער און שוועסטער. יעצט וועל איך אייך שרייבן גענוי. אייער פאָטער איז אומגעקומען ביי דער רעגיסטראַציע מיט אַלע מענער. דאָס איז געווען 2.7.41 צו יענעם טאָג האָבן זיי צונויפגענומען ביז 800 מענער, אין וועלכע עס איז געווען אייער פאָטער און אויך מיינע ברידער. מען האָט זיי אַלע אויסגעשאָסן 3 קילאָמעטער אויף סוואַלקער וועג אין וואַלד. געבליבן זענען מיר גאַנץ ווייניק מענער, נאָר פרויען מיט קליינע קינדער פאַרמאַכט אין אַ געטאָ הינטער דראָטן. אויף 2500 מענטשן, זענען מיר געווען 60 מענער, אין וועלכע עס איז געווען אייער ברודער חייקל מיט די קינדער און אויך אייער שוועסטער דאָבקע מיט דעם מאַן אָשר און מיט די קינדער. אייער ברודערס עלטסטער זון וואָלט געווען אַ רב, ער האָט געלערנט אין סוואַלקער ישיבה. איין טאָכטער האָט שוין געלערנט אין גימנאַזיום, און אַלע זענען געווען זייער גראָטן. איצט וועל איך אייך שרייבן וועגן אייער שוועסטערס קינדער: די טאָכטער איז געווען מיינע אַ חברטע, איר נאָמען איז לובקה. זי האָט שוין געהאַט אַ חתן, מיינעם אַ חבר. זי איז געווען פון די שיינסטע מיידלעך אין שטאָט, און אויך די זין זענען געווען גראָטענע קינדער. עס איז מיר אַ ווייטיק אין האַרצן, ווען איך דערמאָן זיך פון אַלעס. מיר האָבן צוזאַמען געלעבט און צוזאַמען געאַרבעט אין געטאָ און זיך געהאָלפן, ביז עס איז געקומען דער שרעקלעכער באַפעל צו ליקווידירן דעם געטאָ. אָנגעפירט מיט דעם האָבן דער סטאַראָסטע און דער בירגערמייסטער, די נעמען זענען: פאָן נאַמען און ריכטער. מיט דער הילף פון נאָך פאָליציי האָט מען אונדז פערלאָדן אין וואַגאָנעס און געשיקט קיין אוישוויץ, און דאָרט האָט זיך אָנגעהויבן די לעצטע טראַגעדיע. דאָס איז געווען 6.1.1943. מען האָט אונדז אַרויסגענומען פון די וואַגאָנעס און איינגעטיילט אין רייען, און די געסטאַפּאָ האָט גענומען אויסקלייבן יונגע מענער און אויך פרויען, נישט וויסנדיק צו וואָס. פאַרשטייט זיך אַז קיינער האָט זיך נישט געוואָלט פאַרנאַנדערשיידן מיט די פאַמיליעס, און אַזוי אַרום האָבן זיי אַ קליינע צאָל מענער מיט פרויען אויסגעקליבן און די אַלע האָבן זיי פאַרלאָדן אין אויטאָס און אַריינגעפירט אין קרעמאַטאָריום, פאַרגאַזט און פאַרברענט. דעמאָלט איז אומגעקומען אייער ברודער און שוועסטער מיט אַלע קינדער. די אויסגעקליבענע פאָר מענער און פרויען האָט מען אַריינגענומען אין לאַגער אויף שווערע אַרבעט. נישט קענענדיק אויסהאַלטן אייניקע טעג פון הונגער און קלעפּ פון די גראַבע שטעקנס וואָס האָט געפלויגן איבער אונדזערע קעפּ — זענען געבליבן איך און איין מיידל פון אונדזער שטאָט. זי איז צוזאַמען מיט מיר אין לאַגער. זי איז נח דעם קצב׳ס אַ טאָכטער. די פאַמיליע איז רחל לעווינזאָן. זי וועט אַליין שרייבן אַ פּאָר ווערטער, און אויך זופּניצקי שמואל מיט זיין פרוי. ער איז געראַטעוועט געוואָרן ביי די פּאַרטיזאַנער. מער פון אונדזער שטאָט איז נישט געבליבן, אויסער די וועלכע זענען פאַרשיקט געוואָרן אין רוסלאַנד אין 1940 יאָר.

יעצט וועגן וואָס עס פרעגט משה חיים הרשל דעם פורמאַנס. איר שרייבט נישט זייערע פאַמיליעס נעמען, נאָר מיר דוכט זיך, אַז ער מוז זיין פון דער פאַמיליע פּאָזנאַנסקי.

זיין פאָטער איז הרשל, די ברידער האָבן געהייסן איטשע, בנימין און דוד. מיר האָבן פאר דער קריג געהאַט שותפות איין סאַמאַכאָד. דער אַלטער הרשל פלעגט שטענדיק רעדן וועגן זיין געטרייען זון משה חיים. מיר דוכט זיך, אַז איר האָט צוזאַמען מיט מיין ברודער אברהם געוועזן אין מיליטער. אויב איר זענט טאַקע פון דער פאַמיליע, איז אייער פאָטער מיט די דריי העלדישע ברידער אומגעקומען צוזאַמען מיט די 800 מענער דעם 2.7.41. אויב איך האָב אַ טעות, טאָ שרייבט מיר די פאַמיליעס, וועל איך אייך אין אַ צווייטן בריוו ענטפערן.

וועגן איסער דעם סטאָלאַרס און לייבל דעם שוסטערס, וועל איך אייך יעצט נישט שרייבן. איר מוזט מיר שרייבן אויך די פאַמיליעס נעמען.

איך ענדיק מיין שרייבן. מיין בריוו זאָל אייך ביים בעסטן געזונט טרעפן. לאָזט גריסן מיין ברודער, שוועגערן און זון.

די צוויי טאָלער האָב איך ערהאַלטן.

איך וועל אייך בעטן, אויב עס איז אייך נישט צו שווער צו העלפן די צוויי אוגוסטאָווער, זאָלט איר זיי העלפן. אַמבעסטן איז אין בריוו, ווייל געלט אַזוי געדויערט ביז 2 מאָנאַט, און אַ בריוו — 7 טעג, און אַלעס איז אין אָרדענונג.

פון מיר אייער פריינט,

יחזקאל פיאַסצקי

בעסטער פריינט האַצקל מורזינסקי 23.6.1946

אייער בריוו האָבן מיר ערהאַלטן, פאַר וועלכן מיר זענען זייער צופרידן, איך מיט פיאַסעצקין. איך דאַנק אייך פאַר אייער זיך אינטערעסירן וועגן מיר. איך דאַנק אייך פאַר די פינף דאָלער און איר קענט זיך פאָרשטעלן ווי ס׳איז מיר צונוץ געקומען, ווייל איר קענט פאַרשטיין דאָס לעבן אין לאַגער. איך גלויב אַז מיר וועלן זיך טרעפן, וועל איך אייך אָפּדאַנקן. ערשט ווילט איר וויסן ווער איך בין פון אוגוסטאָוו. אייער ברודער לייבל איז געוועזן מיין חבר. איך הייס שמואל זופּניצקי, מיין מוטער האָט געהייסן צביה, און דער פאָטער וועלוול. איך בין אַלט 36 יאָר. מער קיין ספּעציעלעס. איך גרוס האַרצליך אַלע לאַנדסלייט.

אין אַ צווייטער געלעגנהייט וועל איך שרייבן מער. דערווייל דאַנק איך אייך פאַר אַלץ און ערוואַרט אַן ענטפער.

פון מיר אייער פריינט,

זופּניצקי שמואל

טייערער פריינט האַצקל!

וראָצלאַוו, דעם 21 אָקטאָבער, 1946

שוין אַ לאַנגע צייט ווי כ׳האָב דיר געענטפערט אויף דיין בריוו, און דאָך האָב איך נאָך ביז יעצט קיין ענטפער נישט געקריגן. נישט קוקנדיק, און זיך נישט דערוואַרטנדיק

פון דיר דעם ענטפער — שרייב איך דיר ווייטער. טייערער חאַצקל, ווי דיר איז באַקאַנט פון ערשטן בריוו מיינעם, האָבן מיר געדעכנט אַרויסצופאָרן פון פוילן. נאָר אין פאָריקן מאָנאַט האָבן מיר פלוצלונג געקריגן בריוו פון אונדזער ברודער משה, וועלכער געפינט זיך אין אורוגוויי — דו דאַרפסט אים געדענקן, כאָטש ער איז דאַן געווען נאָך אַ קליינער יאַט. דער ברודער רעכנט עטלעכע פערזאָן אַראָפּנעמען צו זיך און אַרבעט שוין אין דער ריכטונג. אַזוי אַז דאָס האָט געווירקט, אַז מיר זאָלן דעם באַשלוס וועגן אַרויס־פאָרן אָפּוואַרפן, און מיר האָבן באַשלאָסן וואַרטן ביז עס וועלן אָנקומען פּאַפּירן פאַר מיינע שוועסטער צו פאָרן קיין אורוגוויי. אויך האָבן מיר זיך פאַרבונדן מיט מעקסיקע, דאָרטן געפינען זיך אונדזערע פעטערס, אברהם דוד ראָזענפעלדס צוויי זין: אַבקע און אידל. זיי ווילן אויך אַראָפּנעמען עמעצן צו זיך. דערווייל האָבן זיי אַרויס־געשיקט אַ פּאָר פעקלעך פאַר די שוועסטער מיט די קינדער. טייערער חאַצקל, מיט אונדז וווינט יעצט צוזאַמען דער היטלמאַכער סענדער מוישע לענזינגער מיט זיין פרוי, די פרוי זיינע איז אונדזער פעטערס טאָכטער. ער האָט געהייסן איטשע קריניצקי, אַ שניידער. זיי זענען געקומען נישט לאַנג צו פאָרן פון רוסלאַנד, און קלייבן זיך צו פאָרן ווייטער, קיין פאַלעסטינע, צו זייערע פריינט. צופעליק האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז זיי זענען דאָ אין וורעצלאַוו, בין איך אַוועק און זיי אַריבערגענומען צו אונדז אין שטוב, און מיר וווינען יעצט אַלע צוזאַמען. איז אונדז אַביסל פריילעכער, ווייל פון אונדזערע אייגענע פון אוגוסטאָוו זענען נאָר זיי געבליבן און די איבעריקע, איז דאָך דיר שוין באַקאַנט, זענען אומגעקומען פון די דייטשע מערדערישע הענט, פאַרשאָלטן זאָלן זיי זיין אויף אייביק. טייערער חאַצקל, דיר איז אפשר נישט אַזוי שווער דאָס אַריבערצוטראָגן, ווייל ווי ס'זאָל נישט זיין, ביזטו דאָך פאָרט ווייט פון דאַנען. אָבער מיר געפינען זיך דאָ, אויפן אָרט אין פוילן און יעדן טאָג דערוויסן מיר זיך אַלץ מער נייעס פון מענטשן, ווען און ווי אַזוי זענען אונדזערע טאַטעס, מאַמעס, ברידער, שוועסטער און קינדער אומגעקומען. דעריבער איז אונדז דאָס שווערער אַריבערצוטראָגן, כאָטש מיר ווייסן, אַז דאָס איז שוין אַ פאַרפאַלענע זאַך, בלוטיקט דאָך דאָס האַרץ פון ווייטיק. ווו איך קען, פרעג איך זיך נאָך, אפשר: איז פאָרט געבליבן לעבן ווער עס איז פון דער אוגוסטאָווער שחיטה, אָבער ליידער, צום באַדויערן, ביז יעצט האָבן מיר נאָך אַלץ נישט פון אַזעלכע געהערט; מיר האָבן נאָר געהערט פון אַזעלכע אוגוסטאָווער, וועלכע זענען געוואָרן אַרויסגעשקט פון אוגוסטאָוו נאָך איידער די מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן, און יעצט זענען זיי געקומען צו פאָרן פון רוסלאַנד. אויף אַזאַ אופן זענען טאַקע געקומען פון רוסלאַנד סענדער משה לענזינגער און פרוי. אַזוי ווי דו זעסט בלייבן מיר פאָרלויפיק דאָ אין פוילן. איך וואַרט, אַז פריער זאָל דער ברודער משה פון אורוגוויי און די קוזינען אַבקע און אידל פון מעקסיקע, אָראָפּנעמען אַ טייל פון אונדז צו זיך. דאַן וועל איך זען אויך ערגעץ צו פאָרן, ווייל דאָ שניידט דאָס האַרץ, און דאָס איבעריקע איז דיר אַוודאי באַקאַנט, ווי מען קוקט דאָ אויף אונדז יידן... טייערער פריינט, דו האָסט מיר געשריבן, אַז דו וואָלסט מיר געוואָלט מיט עפּעס העלפן, נאָר דו ווייסט נישט וואָס איך דאַרף האָבן. ליבער פריינט, וואָס זאָל איך דיר שרייבן, איך אַרבעט אין אַ בעקעריי אַלס אַן אַרבעטער, דאַרפסטו שוין אַליין פאַרשטיין, ביי אַזאַ יקרות ווי עס איז דאָ אויף זאַכן, אין וועלכע איך נויטיק

זיך זייער שטאַרק — קען איך זיך נישט דערלויבן. איז דעריבער בעט איך דיר, אויב דו קענסט — שיק מיר אַ פּאָסילקע זאַכן. דאָס וועט מיר גוט צוניץ קומען, און פאַר וועלכע איך וועל דיר זייער דאַנקבאַר זיין. פאַרבלייב געזונט ווי עס ווינשט דיר דיין פריינט — רופקע.

בעסטער פריינט חאַצקל מורזינסקי

איך האָב נעכטן געלעזן אייער בריוו צו ראובקן מיט דעם גרוס צו אונדז. מיר דאַנקן אייך זייער וואָס איר געדיינקט נאָך אונדז, בעסטער פריינט. פון דער צייט וואָס איר זייט אַוועקגעפאָרן פון אוגוסטאָוו זענען שוין פיל יאָרן אַריבער. דורך דער צייט האָט מען שוין פיל, זייער פיל אַדורכגעלעבט, איבערהויפּט אין די לעצטע מלחמה יאָרן. עס איז זייער שווער וועגן דעם צו שרייבן ווען מיר האָבן פאַרלאָרן, די בעסטע און די שענסטע. שוין נישט ריידנדיק פון אייגענע עלטערן און שוועסטער, נאָר אויך אַזעלכע פריינט, ווי אייער ברודער חייקעל ז״ל מיט אייער פאָטער ז״ל זענען פאַר אונדז געווען. עס איז מיר זייער שווער זייערע נעמען צו דערמאָנען און אַ טרער נישט אַרויסלאָזן. אָבער די קוואַלן פון טרערן זענען שוין לאַנג אויסגעטריקנט געוואָרן. מען איז שוין ווי פאַרשטיינערט געוואָרן. אָבער אַ ווייטיק אַ גרויסער ווייטיק איז אין הארצן געבליבן; אַ פוסטקייט, וואָס עס איז נישטאָ מיט וואָס אָנצופילן. פון דער צייט ווען מען האָט מיר פון מיין היים צוגענומען, דעם 30־טן אָקטאָבער 1939, איז מיר נאָך איינמאָל אויסגעקומען צו זען אונדזער גוטן פריינט. מען האָט מיר אויף אַ חקירה ודרישה פאַרבייגעפירט ביי חייקלס קראָם און ער איז צופעליק פון שטוב אַרויס. אונדזערע בליקן האָבן זיך נאָר געטראָפן; רעדן האָט מען נישט געקאָנט. זייענדיק אין אַ יאָר אַרום פאַרשיקט אויף אַרבעט אויף 8 יאָר אויפן ווייסן צפון, פלעג איך גאַנץ אָפט בריוו פון אים באַקומען און אויך פּאָסילקעס, דאָס זעלבע גאָלדע, זייענדיק אַרויסגעפירט אויף סיביר פלעגט אויך דאָס זעלבע באַקומען. ביז דער טייוול היטלער איז מיט דער מלחמה קעגן רוסלאַנד אַרויס. דאַן בין איך באַפרייט געוואָרן, און זיי, די אומגליקלעכע, וועלכע זענען געבליבן אונטער היטלערס ממשלה זענען אומגעקומען, אומגעקומען אונדזערע בעסטע געטרייסטע פריינט, וואָס אַזעלכעס וועלן מיר שוין נישט האָבן. עס איז נאָך מער טרויעריק דאָס מען ווייסט אפילו נישט ווו זייערע ביינער רוען, מען זאָל קאָנען קומען זיך אויסוויינען אויף זייערע קברים. דורך דעם וואָס מען האָט מיך אַרעסטירט, בין איך טאַקעביים לעבן געבליבן. אָבער אַן אייביקער קאַליקע אויך געבליבן. זייענדיק אויפן וויטן צפון בין איך קרוב אַ יאָר אין שפּיטאָל געלעגן. עס איז שוין זאָגאַר געווען אַ צייט וואָס די דאָקטוירים האָבן מיר שוין פאַררעכנט צווישן די געשטאָרבענע. נאָר דורך אַ צופאַל לעבן געבליבן. אָבער דערפאַר געבליבן אַן אינוואַליד, פאַרלוירן אַן אויג, אַזוי בין איך דאָך אויך געווען שטאַרק קורצזיכטיק; געבליבן ביי אַן אומהיילבאַרער האַרץ־קראַנקייט, נירן־ און לעבער־קראַנקייט. עס טרעפט צייטן ווען מיר דריקט אַזוי שטאַרק צו מיינע ווייטיקן, בין איך מקנא די געשטאָרבענע. אָט אַזוי שטעלט זיך פאָר מיין לעבן. פאַרשטייט זיך אויף גאָלדן האָט

דאָס אויך זייער שלעכט געווירקט און זי קרענקט אויך. איר וואָלט אונדז נישט דערקאָנט ווי מיר זעען אויס. און וואָס ווייטער? וואָס וועט ווייטער זיין מיט אונדז — ווייסן מיר נישט. איר שרייבט דאָס איר געדענקט דאָס גאָלדע האָט ברידער אין אַמעריקע: פּיניע און חאַצקל. איר האָט געדאַרפט קאָנען אויך קאָפּל'ן, ער איז דאָך אויך אין אַמעריקע, מיר האָבן זייערע אַדרעסן, און ווען נישט זייער שטיצע אפילו נאָך אין רוסלאַנד זייענדיק, וואָלטן מיר שוין לאַנג פון הונגער אויסגעגאַנגען. טאַקע נאָר אַ דאַנק זייער הילף לעבן מיר. אָבער צי קאָנען זיי אַזוי פיל אונדז העלפן? ווען איך וואָלט עפּעס נאָך געקאָנט אַרבעטן און מעז וואָלט נאָך צוגעהאָלפן, וואָלטן מיר ווי עס איז אפשר געקאָנט אויסקומען. אָבער נישט פאַרדינענדיק אפילו אַ גראָשן די גאַנצע צייט און די הוצאה איז אַזוי גרויס, ווייל זיך קורירן און רעצעפּטן קאָסטן דאָ פיל געלט. די שטריינגע דיעטע מיינע איז פאַרבונדן מיט זייער גרויסע געלטער, אַזוי, אַז מיר מוזן אָנקומען אויך צו זייטיקע, פון גוטע באַקאַנטע, הילף. איר זאָלט מיר זייער אַנטשולדיקן פאַר מיין אַזוי שרייבן, אויפקלערן מיין לאַגע אייך.. יעצט וואָלט איך אייך וועלן פרעגן ווער איז דער פרעזעס פון אוגוסטאָווער קאָמיטעט סאָל לאַנג. צי איז דאָס נישט אַמאָל לאַנגרעוויצעס מאַטיע, דעם פעלשערס אַ זון? מיר פאַרשטייען לויט דעם איבערגעמאַכטן פאַמיליע נאָמען, דאָס עס איז שאול לאַנגרעוויץ, אָדער שעפּסל. אויב יאָ, צי באַקומען זיי בריוו פון דער שוועסטער חיה'קע. זי געפינט זיך אויף דעם צווייטן זייט גרעניץ, אין עסטרייך, דוכט זיך, מיט אַ שנור און אייניקל.

מיר האָבן געלעזן דעם אויפרוף וואָס איר אָרדענט איין אַ הספד נאָך די געפאַלענע קדושים. דאָס האָט געמאַכט אויף אונדז אַ געוואַלטיקן איינדרוק. מיר,ליידער, קאָנען גאָר נישט קיינע ספּעציעלעס טאָן, ווייל אינגאַנצן זענען מיר דאָ פון אוגוסטאָוו אַ נישטיקע צאָל געבליבן, און עס איז נישטאָ מיט וועמען. איך וועל אייך אין אַ באַזונדערן בריוו אַ צווייטן מאָל שרייבן וועגן דעם. איר שרייבט אויך וועגן אַ בשותפותדיקן קאָאָפּעראַטיוו פון סובאַלקער און אוגוסטאָווער, דאָס איז ליידר אַן אַוממעגלעכע זאַך. וועגן דעם גאַנצן ענין איז דאָ אַ סך צו שרייבן. ווען עס וועט זיך געפינען אַזאַ וואָס וועט אייך וועלן פאַראינטערעסירן מיט דעם — זאָלט איר ווייסן, אַז עס שטעקט אין דעם אַ צווייטע כונה. איך וועל אייך זייער בעטן וועגן מיין שרייבן קיינעם נישט איבערגעבן. איך וועל ענדיקן מיין ערשטן בריוו צו אייך און האָף דאָס אונדזער קאָרעספּאָנדענץ וועט זיך אָנהאַלטן. מיר וועלן אייך זייער דאַנקבאַר זיין ווען מיר וועלן פון אייך אַן ענטפער באַקומען.

זייט געזונט. מיר ווינטשן אייך אַ פריילעכן יום־טוב פסח. גרוסן פאַר אייער פרוי, אומבאַקאַנט, און קינדער, און אַלע אונדזערע לאַנדסלייט,

ווראָצלאַוו, 18.3.47.

אייער פריינט,

סנדר משה און **גאָלדע לנזינגר**

בעסטער פריינט חאצקל

אייער בריוו פון 3/4 דערהאַלטן. מיר דאַנקן אייך זייער פאר אייער באַלדיקן ענטפער, און איבערהויפּט פאר אייער פאַראינטערעסירן זיך וועגן אונדז אַלעמען. טייערער פריינט, לעזנדיק אייערע בריוו דערוויסן מיר זיך זאַכן, וועלכע מיר זייענדיק אין פּוילן ווייסן נישט דערפון. וועגן אונדזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער, ווי און ווו זיי זענען אומגעקומען. זייענדיק אין רוסלאַנד האָבן מיר זיך פאַר קיין פאַל נישט געקאָנט פאָרשטעלן דאָס קומען צוריק אין פּוילן און נישט זיין אין אוגוסטאָוו. אָבער, ליידער, דער ביטערער אמת האָט אונדז געוויזן דאָס עס קאָן אַזעלכעס זיין. ערשטנס, ווייל אין אוגוסטאָוו איז נישטאָ קיין איין ייד, און ווידער, דאַן איז די לאַגע אַזוי געווען, דאָס קומען דאָרט האָט געהייסן פאָרן אויף אַ זיכערן טויט. און קיינער האָט שוין נישט געוואָלט ריזיקירן דעם לעבן. דער געגנט איז אַזוי פאַרסמט געוואָרן פון די היטלעריסטן, דאָס אין גאַנץ ביאַליסטאָקער וואָיעוואָדסטווא איז, אויסער אין ביאַליסטאָק, קיין יידן נישטאָ. עס איז דאָ אייניקע יידן אין סובאַלק אויך, וועגן אוגוסטאָוו איז גאָר קיין רייד נישט דאָס מען זאָל דאָרט קאָנען פאָרן. עס זענען דאָ פאַראַן מענטשן ווי באַראוויץ, אויך די ברידער רעכטמאַן זענען דאָ געווען, און וואַקסמאַנס, וועלכע האָבן דאָרט פיל הייזער איבערגעלאָזן, און קיינער פאָרט נישט כדי די הייזער פארקויפן אזוי זעט אויס די לאַגע. פאַרן 39־טן יאָר איז שוין געווען גענוג פאַרסמט דער גאַנצער געגנט. און ווי די דייטשע רוצחים זענען דאָרט געווען, ווען יידיש בלוט און פאַרמעגן איז געווען הפקר, דאָס האָט אינגאַנצן פאַרערגערט אויך אויף יעצט די לאַגע. אמת די רעגירונג נעמט אָן אַלע מיטלען אום צו באַקעמפן דעם אַנטיסעמיטיזם, און אין אַ גרויסן פּראָצענט האָט זיך איר איינגעגעבן. אָבער די נישטיקע צאָל יידן וואָס זענען געבליבן לעבן, ווילן שוין בעסער לעבן ווו יידן געפינען זיך. און אין אַלגעמיין, אפילו זוכן די קברים וועט מען אויך נישט געפינען, ווייל די רוצחים האָבן דעם פּלאַץ ווו זיי זענען געלעגן אין גאַנצן באַגאָסן מיט אַ פליסיקייט און פאַרברענט, פאַרווישט יעדן שפּור. אפילו דעם אַלטן בית־עולם האָט מען אויך פאַראַקערט, מיט די מצבות האָט מען גאַסן ברוקירט און אונטערגעשפּאַרט אונטער הייזער. עס איז נאָך אַ זעלכע שאַנדהאַפטן נישט געטאָן געוואָרן צייט די וועלט שטייט. און היינט צו טאָג האָט נאָך די וועלט מער מיטלייד מיט די רוצחים, די דייטשן, אידער מיט די אייביק אומגליקלעכע יידן. אָט אַזוי זעט אויס אונדזער לאַגע. און ווי לאַנג קאָן מען אַזוי לעבן? אויף דער פראַגע גיט אונדז קיינער קיין ענטפער. איר פרעגט פאַרוואָס זיינען אַזאַ קליינער צאָל פון אוגוסטאָוו אין רוסלאַנד געווען. וועל איך אייך שרייבן דאָס פון אוגוסטאָוו זענען אין רוסלאַנד געווען נאָר די וועלכע זיינען פאַר פאַרשידענע זאַכן געמשפּט געוואָרן. לאָמיר זאָגן: איך און קעסטין — פאַר ציוניזם. עס זענען אויך פאַר דעם זעלבן חטא אליאב חלופיצקי און ארימלאנד אבא ע"ה פאַרהאַלטן געוואָרן, נאָר זיי זענען שוין צוריק נישט געקומען; נאָך אַנדערע — ווייל זיי זענען גרויסע געשעפטס לייט זעווען, אַנדערע — צוליב אומלעגאַלן האַנדל, און איינציקע וואָס זענען אין סאָוויעטישן מיליטער געווען. די פאַמיליעס האָט מען אַרויסגעפירט נאָך אין 1940. די מענטשן האָבן זיך געראַטעוועט,

אָפּגעווען אין ווייטע געגענדן אין סיביר, געאַרבעט ביי אַזעלכע אַרבעט וואָס קיינעם האָט זיך נישט געחלומט דאָס עס וועט אים אויסקומען ביי אַזעלכעס צו אַרבעטן. פאַר־קויפט אַלעס פון זיך, כדי קאָנען ווי עס איז אַדורכקומען די צייט, געהאָפט דאָס מען וועט נאָך אַהיים געפינען, קאָנען ווי עס איז ווייטער אַ לעבן פירן. אויסגעלאָזן האָט זיך דערפון אַ ביטערער חלום. די ווירקלעכקייט האָט אונדז גאַנץ אַנדערש געוויזן. מען נעמט וועגן דעם זיך אַביסל דערמאָנען ווערט אַזוי טרויעריק אויפן האַרצן, דאָס דער גאנצער לעבן ווערט נישט ליב. יעצט, ווער עס איז נאָך געקומען אַ געזונטער, כאָטש פאָלקאָם געזונט איז קיינער נישט, קאָן מען צוטרעטן צו עפּעס אַן אַרבעט, פיל ווינציק פאַרדינען און צו קריגן נאָך עפּעס שטיצע — איז דאָך אויך דער ווייטיק געגוג גרויס. אָבער אַזאַ ווי איך, וואָס איין אויג האָב איך אינגאַנצן פאַרלאָרן אין די טורמעס און לאַגערן, און אויף דער צווייטער — קוים וואָס מען קוקט אויף איר; געבליבן ביי אַ שווערן האַרץ פעלער, שווערע נירן קראנקייט, אין גאַנצן צעבראָכן געוואָרן, אַז איך דאַרף לעבן נאָר פון שטיצע, און גלויבט מיר, אַז נישט איינמאָל בין איך מקנא חייקלען ע״ה און אַנדערע אונדזערע גוטע פריינט, וואָס זענען אומגעקומען על קידוש השם, אָבער וואָס קאָן מען העלפן, מען לעבט איבער געוואַלד, כאָטש דאָס לעבן האָט קיין שום טעם נישט. איך ווייס דאָס איך בין נישט איינער אַזוי געבליבן, אָבער יעדער פילט זיין ווייטיק. אמת, גאָלדעס ברודער פיניע שטיצט אונדז, אויך קאָפּל, אַ ביסל, אָבער צי קען מען דען אַ לעכערדיקן זאַק פול מאַכן? איז טאַקי נאָר אַ דאַנק זייער שטיצע און פון דער שטיצע פון אוגוסטאָווער קאָמיטעט האַלט מען זיך אויס. ביז גאָט וועט העלפן, אפשר וועט זיך אונדז איינגעבן צו עמיגרירן אָדער אין פּאַלעסטינע, אָדער אין אַמעריקע, קאָנען די ביסל יאָרן וואָס אונדז וועט אויסקומען צו לעבן צווישן אייגענע. איר פרעגט צי איז אמת דאָס אַנדערע דאַרפן נישט און נעמען שטיצע. קאָן איך דיר שרייבן, דאָס ווער עס קומט בעטן, מוז מען אים געבן, ווייל מען זאָגט: קיינער ווייסט נישט ווען דער שוך קוועטשט. מען קאָן אויף הונדערט פּראָצענט דעם אמת נישט וויסן. אַלע האָבן געליטן און אַלע ליידן — ווער אין אַ גרעסערע מאָס און ווער אין אַ קלענערע מאָס. דערום האָבן מיר אַפּעלירט צו אייך וועגן דעם ענין וואַקסמאַן: איך האַלט אַז מען דאַרף אים אַנטקעגן קומען.

זייט געזונט. אייער פריינט

סנדר משה און **גאָלדע לנזינגר**

פּ. ס. — איך וויל נאָך צוגעבן, אויב איר שטייט אין פאַרבינדונגען מיט אונדזערע אוגוסטאָווער ברידער און שוועסטער אין אַנדערע שטעט, קאָנט איר זיי מעלדן, דאָס זיי זאָלן נישט געבן קיין געלד, אָדער זאַכן, פאַר דעם סובאלקער קאָמיטעט, ווייל דאָרט ווו עס זענען פאַראַן בשותפותדיקי קאָמיטעטן פון סוואַלק־אויגוסטאָוו, באַקומען מיר פון די סוואַלקער גאָרנישט אויסגעצאָלט. מיר האָבן שוין אַזעלכע פאַלן. עס איז אָנגעקו־מען ביי זיי דאָ, אין נידערשלעזיען, ביי דעם פאָרשטייער פון די סובאַלקער, ה׳ סמיטשעכאָווסקי גדליה, געלט פון טשיקאַגאָ און אַרגענטינע (דאָרט איז בשותפותדיקע

קאָמיטעטן), און מיר האָבן קיין אײן פּרוטה דערפון נישט באַקומען. גלייכצייטיק זענען אָנגעקומען זאַכן פון אורוגוויי — אויך אַ בשותּפותדיקער קאָמיטעט — און זייער פאָרשטייער אין ווראָצלאַוו האָט אונדז נאָך ווינטער געזאָגט, דאָס פון אורוגוויי וועלן מיר באַקומען אַ חלק. אַמענדע האָבן זיי אונדז גאָרנישט געגעבן. אַלזאָ, פאָדערן מיר אויף, דאָס אונדזערע אוגוסטאָווער לאַנדסלייט זאָלן זיך נישט באַטייליקן אין די בשותּפותדיקע הילפס אַקציעס מיט די סובאַלקער.

איר קאָנט דאָס פאַרעפנטלעכן זאָגאַר אין דער פּרעסע.

מיט אַכטונג און דאַנק
לנזינגר סנדר (סעקרעטאַר).

ווראָצלאַוו, 20.4.47

1426/260

צענטראַלע היסטאָרישע קאָמיסיע

ביים צענטראַל קאָמיטעט

פון די באַפרייטע יידן אין דער אַמעריקאַנער זאָנע.

היסטאָרישער פראַגעבויגן וועגן חרוב געוואָרענע יידישע ישובים און אומגעקומענע יידישע פערזענלעכקייטן

1. שטאָט אוגוסטאָוו. קרייז ביבליאָטעק. לאַנד פוילן.

2. ווי אַלט איז געווען דער יידישער ישוב?

3. וויפל יידן האָבן דאָרט געלעבט ביז דער מלחמה? — ביי 4000 נפשות *

4. וואָס זענען דאָרט געווען די הויפּט־מקורות פון פרנסה? — האַנטווערקער 70%, קליינהאַנדל און סוחרים 30%.

5. וועלכע און וויפל קהלשע מוסדות, געזעלשאַפטלעכע קולטור־אַנשטאַלטן, פאַר־איינען און אָרגאַניזאַציעס זענען געווען אין שטאָט, און וואָס איז היינט זייער גורל? (ווי שולן, בתי־מדרשים, ישיבות, בית־הקברות, מושב־זקנים, קינדער־היימען, שפּיטאַלן, לינת־הצדק, לערן־שולן, ביבליאָטעקן, אָוונט־קורסן, דראַמאַטישע קרייזן, קאָאָפּעראַטיוון, בענק, גמילת־חסד, פּראָפעסיאָנעלע און האַנטווערקער פאַראיינען, פּאָליטישע פּאַרטייען און אַזוי ווייטער).

— אַ גרויסע שוהל, אַ בית־המדרש, בית־הקברות, הכנסת אורחים, ביקור חולים, תלמוד־תורה, יידישע ביבליאָטעק מיט 10 טויזנט ביכער, דראַמאַטישער קרייז, קאָאָפּעראַטיווע באַנק, גמילות חסד, קליינהאַנדלער פאַראיין, האַנטווערקער פאַראיין, „חלוץ“.

די דייטשן האָבן אַלעס פאַרניכטעט אין יאָר 1941; אין די צייט פון די רוסן איז אַלעס טעטיק געווען.

6. וועלכע זעלטנהייטן האָבן זיך געפונען אין קהלשן באַזיץ און אין פּריוואַטע הענט, און וואָס איז היינט זייער גורל? (ווי געביידעס, מצבות, פּנקסים, תשמישי־קדושה, ווי: פּרוכתן, עטרות, בשמים־ביקסלעך, ספרים, בילדער א.א.וו.).

7. די וויכטיקסטע פּאַסירונגען אין שטאָט פון אָנהויב מלחמה (1.9.1939):

א) ביז דער נאַצי־אָקופּאַציע

— די רויטע אַרמיי האָט אונדזער שטאָט פאַרנומען אין אָנהויב פון מלחמה. זיי האָבן אַרעסטירט 4 ציוניסטישע טוער; איינער מיטן נאָמען הערשל פּאַפּיראָוויטש. ער

---

* מער ווי צוויי מאָל אַזויפיל נפשות זענען געווען אין שטאָט.

איז נאָך 8 מאַנאַטן אַרעסט געוואָרן באַפרייט, די רעשט געדענק איך נישט די נעמען. זיי זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין רוסלאַנד.

ב) אונטער דער נאַצי־הערשאַפט: (דאַטע פון אַריינמאַרש, די ערשטע פאַראָרדע־נונגען קעגן יידן, ערובניקעס, קאָנטריבוציעס, קאָנפיסקאַציעס, געטאָ — אָפענער אָדער געשלאָסענער, — עינויים, בערד שניידן, אָפּצייכענונגען, צוואַנג־אַרבעט, דאָס איבער־זידלען יידן פון שטאָט אין אַנדערע מקומות אָדער פאַרקערט, פּאָגראָמען, עקזעקוציעס, רויבערייען, ווי אַזוי איז געשען די ענטגילטיקע ליקווידאַציע פון ישוב? — דאַטע).

— גלייך, זונטיק דעם 22־טן יוני 1941, 6 אין דערפרי, איז די דייטשע אַרמיי שוין געווען ביי אונדז אין שטאָט, זיי האָבן אַרויסגעגעבן אַ פאַראָרדענונג, אַז יידן מוזן ספּעציעלע אָפּצייכענונגען, און יעדן טאָג זענען געכאַפּט געוואָרן יידן צו פאַרשיידענע אַרבעטן. ענדע יולי דעם זעלבן יאָר האָבן אַלע יידן געמוזט אַרויסגיין אויף אַ פּלאַץ, מכלומרשט זיך צו רעגיסטרירן. דאַן זענען 1500 מענער גענומען געוואָרן קיין שטשעברי אין וואַלד. איך מיט נאָך 30 יידן זענען אויסגעקליבן געוואָרן אַלס פאַך־מענער, צוריק אין שטאָט. מ׳האָט די יידן געהאַלטן דאָרט 3 טעג אָן עסן, און דאַן זענען זיי אַלע אויסגעשאָסן געוואָרן אין וואַלד דורך ס. ס. מענער.

ענדע אויגוסט איז געשאַפן געוואָרן דאָס געטאָ, און אין איין צימער זענען געווען אַרום 15 מענטשן. דאָס געטאָ איז געווען אַרומגעצוימט מיט שטכאַלדראָט און באַוואַכט מיט פּוילישע פּאָליציי. סך הכל זענען געווען 70 מענער מיט 1500 פרויען אין געטאָ. יעדן טאָג האָבן מיר געמוזט גיין צו די אַרבעט. אינדערפרי יוני 1942, איז דאָס געטאָ אַרומגערינגלט געוואָרן דורך פּוילישע פּאָליציי און ס. ס. מענער. מיר זענען געוואָרן אַרויסגעפירט קיין באַגושע, ביי גרייעווע, דאָרט זענען געווען צונויפגעזאַמלט ביי זיבן טויזנט יידן פון אַלע אַרומיקע ישובים. מיר זענען דאָרט געווען 6 וואָכן. מיר האָבן באַקומען 100 גראַם ברויט מיט אַ האַלבן ליטער זופּ טעגלעך. דאָרט זענען במשך די 6 וואָכן אויסגעשטאָרבן 2000 יידן. ענדע אויגוסט האָט מען געמאַכט אַ סעלעקציע: דריי טויזנט זענען אַרויסגעפירט געוואָרן קיין טרעבלינקע און צוויי טויזנט — זענען געשיקט געוואָרן קיין אוישוויץ. איבערגעלעבט האָבן מיר ס״ה 3 יידן פון לאַגער.

8. באַציאונג און האַנדלונג פון דער ניט־יידישער באַפעלקערונג.
— זער שלעכט. זיי האָבן דירעקט זיך באַטייליקט אין אַלע זאַכן.
9. האָבן די יידן אין דעם אָרט אָרגאַניזירט אַ ווידערשטאַנד?
— ניין.
10. צאָל לעבן געבליבענע פון דער שטאָט — 15.
א) דורכגעמאַכט קאַצעט: 3 — אושוויץ.
ב) זיך געראַטעוועט דורך אַנדערע אופנים און וועלכע? — 12, אין רוסלאַנד.
11. אַנגעזעענע פערזענלעכקייטן: (נאָמען, עלטער, באַרוף, טעטיקייטס־געביט; דאַטע און אופן פון אומקום).

אָ ר ט : רעגענסבורג.

23.4.47 זאב קאלשטיין (עדות)

יידישע וואַיעוואָדישע היסטאָרישע קאָמיסיע

ביאַליסטאָק 20.2.1947
ל. ג. 35/37

איבערגעגעבן פון יחזקאל פענדזוך, געבוירן 1901 אין ביאַליסטאָק. בעת דער אָקופּאַציע געלעבט אין ביאַליסטאָקער געטאָ. דעם 14.8.43 אַרויסגעפיר'ט געוואָרן אין אוגוסטאָוו, און נאָך דער ליקווידאַציע געבראַכט אין ביאַליסטאָקער תפיסה. איבערגעלעבט אין דזיאַלדאָוואָער לאַגער. געפינט זיך איצט אין ביאַליסטאָק.

דעם 14.8.1943, האַלב דריי ביינאַכט, האָט מיך די געסטאַפּאָ אין דער באַגלייטונג פון יידישע פּאָליציי אַרויסגענומען פון שטוב און אין טויטן־קאַסטן אַרויסגעפירט אונטערן שטאָט. כ'האָב נישט געוווסט ווו מען פירט מיר. ערשט נאָך קנישין, האָט מיר דער נאָכפאָרנדיקער אין אַ טאַנקעטקע, קליין, געזאָגט אַז מען פירט מיך קיין אוגוסטאָוו אויף אַרבעט.

קומענדיק דאָרט, האָב איך אין אַ ווילע געטראָפן ביאַליסטאָקער סטאָלאַרס, וועלכע האָבן שוין דאָרט לאַנג געאַרבעט: יונה ליס, פורמאַנסקי, מאַרכאָווקי מאיר און געלמאַן, די איבעריקע פאַמיליעס געדענק איך נישט, צוזאַמען 6 מאַן. זיי זענען געוועזן שטאַרק צעשלאָגן, ווייל מיט אַ טאָג פריער האָט זיי דער אוגוסטאָווער לאַגער־קאָמענדאַנט געכאַפּט, אַריינגעפירט אין לאַגער, ווו זיי האָבן געקריגן צו 25 שמיץ יעדער און לסוף געצווונגען זיי אין משך פון 2 מינוט אויפעסן אַ דייסע קאַרטאָפל־זופּ, פון וואָס זיי איז געוואָרן בלאָזן אין מויל . . . דערזעענדיק מיר האָבן זיי זייער באַדויערט, דער ת. ליס האָט געזאָגט: יחזקאל דיר האָט מען אויך געבראַכט דאָ פאַר אַ קרבן...

אונדזער אַרבעט איז באַשטאַנען אין אַרויסענדיקן אַ ווילע פאַר דעם גענעראַל קאָנאריוס.

אין אייניקע טעג אַרום זענען מיר געגאַנגען אין שטאָט צו אַ פוילישן פריזיער זיך אָפּראַזירן. דער האָט אונדז דערציילט, אַז זייענדיק אין ביאַליסטאָק, האָט ער געזען ווי דאָס געטאָ ברענט און אַלע יידן פירט מען אַרויס, וווהין ווייסט ער נישט. נאָכער איז געבראַכט געוואָרן דער בוי־טעכניק לענקאָוויצער, וועלכער האָט אונדז איבערגעגעבן גענוי דעם פאַרלויף פון דער ליקווידאַציע און אַז 140 אַרבעטער וואָס האָבן געאַרבעט אין געסטאַפּאָ פירט מען אָפּ אין לאָמזשער תפיסה, די איבעריקע ווערן עוואַקואירט קיין לובלין (מיידאַנעק). ווען איך האָב אים געפרעגט וועגן מיין פרוי און קינדער האָט ער באַשטעטיקט, אַז אויך זיי האָט מען שוין אַרויסגעפירט. עס איז איבעריק איבערצוגעבן מיינע איבערלעבונגען. פון יענעם מאָמענט בין איך גרוי געוואָרן, און הגם איך בין אַלט נישט מער ווי 46 יאָר בין איך שוין גרוי ווי אַ טויב.

דאַן האָבן מיר אָנגעהויבן קלערן ווי אַנטלויפט מען. אין די דערביאַיקע וועלדער איז געען אוממעגלעך, ווייל דאָרט זענען געווען די פוילישע פאַרטיזאַנער א. נ.

„מלאַדאַ פּאָלסקאַ“, אויף יעדער בוים אין וואַלד איז געווען אַן אויפשריפט: „פּאָלסקאַ בעז זשידאָוו אי בעז ראָסיאַנאָוו“*. מיר האָבן אָנגעפּאַנגען גראָבן אַ טונעל אין קעלער פון אונדזער אַרבעטס־אָרט, אָבער פיל זענען געווען ביי דער מיינונג, אַז ס׳וועט אונדז נישט געלונגען איינצושאַפן די געהעריקע שפּייז־פּראָדוקטן און וואַסער.

וואָיעוואָדישע היסטאָרישע קאָמיסיע נר 1267

ביאַליסטאָק 1945, 10.11.

ל. ג. 97.

זכרונות אָנגעשריבן דורך פאַניא לאַנדאַו, געבוירן אין יאָר. . . אין ביאַליסטאָק. געלעבט אין ביאַליסטאָקער געטאָ. אַרויסגעפירט אויף אַרבעט צוויי טעג פאַר ענטגילטיקער ליקווידאַציע אין ביאַליסטאָקער געטאָ. זיך דערוואַרט די באַפרייאונג אין אָשווענטשימער לאַגער.

איך האָב געלעבט אין ביאַליסטאָקער געטאָ און געווען באַשעפטיקט ביי שוואַרצער אַרבעט צוזאַמען מיט אַ גרופּע יידן אויסערן געטאָ אין ס.ר. מיט דער אַרבעט האָט דאָרט אָנגעפירט אַ יידישער אינזשיניער פון געטאָ לענקאָוויצער זיגמונט, שטאַמט פון וואַרשע.

דעם 13־טן אויגוסט פאַלט אַ באַפעל דורך אינזשיניער לענקאָוויצער, אַז צוויי פרויען און פיר מענער מוזן פאָרן נאָך אויגוסטאָוו, ווייל די ווילע פון אינספּעקטאָר קאַנאַריוס מוז ווערן ביז דעם 15־טן אויגוסט 1943 אינגאַנצן פאַרטיק. וואָלט איך אייך געוואָלט באַקאַנט מאַכן מיט דעם אינספּעקטאָרס ווילע. זיין פונקציע איז געווען — פאַרניכטונג יידן אין אייראָפּע. און איצט איז נישט געשטאַנען די פראַגע פון זיך אָפּזאָגן פון פאָרן. עס איז גענוג געווען צו הערן דעם באַפעל. און אויך צווישן זיי איז געווען מיין גורל.

מאָרגן, 9 אַזייגער פרי, דעם 14 אויגוסט 1943, פאַרלאָז איך ביאַליסטאָק. איך פאָר נאָך אויגוסטאָוו. אַרויספאָרנדיק פון געטאָ מוז איך מודה זיין, אַז איך האָב פרייער אָפּגעאָטעמט. אין דער ערשטער ריי האָט מיין אינזשיניער אַראָפּגענומען פון אונדז די געלע שאַנד־לאַטעס, וועלכע מיר האָבן שוין געטראָגן 2 יאָר. פאָרנדיק האָבן מיר זיך אַלץ דערוויטערט פון דעם געטאָ. איך האָב שוין מער נישט געזען די טיף פאַרצאַרנטע אומעטיקע פּנימער; די קליינע קינדער וואָס פאַרקויפן פּאַפּיראָסן, כדי צו פאַרדינען אויף אַ שטיקל ברויט; די יינגלעך וואָס בויגן זיך צו דער ערד שלעפנדיק אַ בינטל האָלץ פון אויסערן געטאָ, כדי צו פאַרדינען אַ מאַרק פאַר זיין משפּחה. איך הער מער נישט די טאָג־טעגלעכע ידיעות: ווידער אַן אַקציע, אָדער טרעבלינקע — ווייטער טויט, אַ פרישער טויט, פּלאַן אוישוויץ, מיידאַנעק — מיט דעם האָט זיך

* „פוילן אָן יידן און אָן רוסן“.

געשפּייזט אונדזער גיטאָ. מיר דערנענטערן זיך צו אויגוסטאָוו, און דאָ האָבן מיר פּאַר אונדז אַ צווייטע וועלט. מענטשן באַוועגן זיך פרײַ, ווייסן נישט פון קיין געטאָס. איך מוז באַמערקן, אַז זיי ווייסן אויך נישט פון קיין יידן, ווייל קיין יידן זענען שוין באַלד אַ יאָר נישטאָ. זיי זענען אויך אומגעקומען אין טרעבלינקע און אין מיידאַנעק. דאָ האָבן מיר דערזען וואַלד, פעלד, אָזערקעס און ענדלעך די ווילע פון אינספּעקטאָר. איך באַגעגן זיך דאָרט מיט עטלעכע יידן פון ביאַליסטאָק, זיי האָבן ביז איצט געאַרבעט ביי פּאַרטיק מאַכן די ווילע.

זיי גיבן אונדז אין קורצן איבער ווי שייך זיי לעבן דאָרט. זיי געפינען זיך שוין צוויי וואָכן אין אוגוסטאָוו. איך באַקען זיך שנעל מיטן אַרום. די חברה גרייטן מיר צו אַ פּלאַץ צום שלאָפן, וווּ איך זאָל קענען זיין די עטלעכע טעג וואָס מיר איז באַשטימט. דער ערשטער טאָג איז באמת געווען הערלעך: מען האָט עטלעכע שעה געאַרבעט און שפּעטער ווי פרייע מענטשן שפּאַצירט אַרום די אָזשערעס, באַטראַכט די פּראַכטפולע וועלדלעך, אַלץ איז פאַר אונדז געווען אַזוי פיין, ווייל די לעצטע צוויי יאָר האָבן מיר קיין רעכט געהאַט זיך צו פרייען און געניסן פון דער שיינקייט פון דער נאַטור. עס האָט זיך ממש נישט געוואָלט גיין שלאָפן.

אויף מאָרגן דעם 15 אוגוסט 1943 איז געקומען אין געסט אינספּעקטאָר קאָנאַריוס מיט זיין מערדערישער אַניטאַ. זיי ווילן זיך אַ האַלבן טאָג, פאָרן לאָדקע, כאַפּן פיש און שפּעטער קלייבן זיי... 4 בייטאָג קומט צו אונדז איינער פון די מערדערס און זאָגט, אַז מיר זאָלן זיך איצט נישט געפינען נאָענט פון לאָקאַל ווו עס וועלן זיך באַלד צונויפקלייבן זיינע איבעריקע חברים, בעסער געזאָגט, די פּאָגראָמיסטן, און דאַן האָט זיך אָנגעפאַנגען אַ זיצונג — די צוגרייטונג פון דעם בלוטיקן מאָנטיק. יאָ, דאָרט האָט מען פּלאַנירט אויף וואָס פאַר אַ לייכטן אופן אָפּנאַרן די יידן און זיי פירן צום טויט.

די זיצונג געדויערט ביי זיי גאַנץ לאַנג. נאָכדעם קומען זיי באַזוכן אונדזערע אַפּאַר־טמענטן אין דעם אַנטקעגנדיקן צעבראָכענעם בנין. דאָרט האָבן זיי אונדז געזאָגט איראָניש, אַז אייער יודנטום זאָרגט פאַר אייך ווייניק, מיר וועלן פאַר אייך מערער זאָרגן. אין אָוונט גייען זיי אַוועק אויף יאַכט, וווּ זיי פאַנגען עטלעכע ווילדע קאַטשקעס מיט אַ האַז. דאָס איז אַלץ געווען צוגרייטונגען, און איצט אין מיטן נאַכט פאָרן זיי אַרויס צו דעם אמתן יאַכט אין ביאַליסטאָק. זיי פאָרן פאַנגען נישט קיין פייגל, נאָר מענטשן, רויבן קינדער פון מאַמעס, שוועסטער פון ברידער, פרוי פון מאַן; צעשטערן דאָס אַלץ וואָס איז דאָס ליבסטע ביי מענטשן — נעמען צו די לעבנס ביי אומשולדיקע נישט באַוואָפנטע מענטשן.

איצט קומט דער מאָנטיק, מיר וואַרטן מיט אומגעדולד אויף אַ מאַשין פון ביאַליס־טאָק, כדי צו פאָרן אַהיים. נאָר עס איז געווען אומזיסט, די מאַשין איז נישט געקומען. מיר האָבן געגלויבט אַז דינסטיק וועלן מיר קענען פאָרן. נאָר דאַן קומען צו אונדז קלאַנגען, אַז דער געטאָ ברענט. עס זענען אַוועק עטלעכע פולקן מיט מיליטער, כדי אַרומצוזינגלען דעם געטאָ און אַרויספירן די יידן. נאָר אונדזערע חברה באַרואיקן אונדז גלייך: עס איז אַ ליגן, די קריסטן זאָגן עס כדי צום אָפּשרעקן אונדז: מיטוואָך דערוויסן מיר זיך, אַז עס איז נישט קיין ליגן, דאָס איז די טרויעריקע ווירקלעכקייט.

און איצט הויבט זיך אָן פאַר אונדז דאָס ערגסטע: נישטאָ מער קיין היים, נישטאָ מער פאַר אונדז אונדזערע ליבסטע, אונדזערע פאַמיליעס. עלנטע, דערשלאָגענע זיצט מען און מען וואַרט, ווען וועט קומען אונדזער רייע. ביי אונדז איז איצט כסדר שטיל, עס הערט זיך נאָר אַ שטים פון אַ ווינקל: „מיין פרוי, מיינע טייערע קינדערלעך"... דאָרט וויינט איינע; אַ צווייטע — מיין מאַמע און דער קראַנקער טאַטע; און דאָ פון צווייטן צימער הערט זיך: אומקומען, האָב איך געטראַכט מיט זיי צוזאַמען, אַזאַ שרעקלעכער טויט — גאַז!! אַזוי איז פאַרביי טאָג נאָך טאָג. איין טאָג שווערער פאַרן אַנדערן. עס גייט אויס דאָס עסן, קיין צווייטע באַקומען מיר נישט. ס'הויבט אָן צו בלאָזן, עס ווערט קאַלט. אונדזער חברה פאַרמאָגן נישט מער ווי איין אַרבעטס־קאָסטיום און דאָס ווערט צעריסן, און דערצו אַרבעט מען נישט 8 שעה נאָר 10 שעה און יעדן טאָג מוז מען זיך מעלדן אין געסטאַפּאָ.

איצט הערן מיר אַ וויי־געשריי — דער טויט! אָבער וואָס שנעלער. נאָר דאַן ווען דו ווילסט און דו קענסט לעבן, זאָגט דער דייטש — פאַר דיר איז נאָר טויט! און דאַן ווען דו ווילסט דעם טויט, זאָגט ער — מאַטער זיך. אַזוי איז מיט אונדז געווען. מיר מאַטערן זיך שוין באַלד 2 מאָנאַט און קיין ברעג נעמט נאָך נישט. יעדן טאָג דערציילן אונדז די קריסטן, אַז מען האָט ווידער געפונען 23 יידן, וועלכע מען האַט גלייך דערשאָסן; אויף פּעטראשער פלאַץ האָט מען 35 יידן אַרויסגענומען פון אַ קעלער און אויך גלייך דערשאָסן. הייסט דאָס, אַז דער גורל פון אונדזערע 10 יידן וועט אויך נישט זיין קיין אַנדער סוף. טאָ פאַרוואָס מאַטערט מען נאָך אונדז? עס איז ווייטער אַ וואָך פאַרביי, עס קומט שוין אַ צווייטע; אָבער די וואָך האָט שוין געבראַכט נייעס.

עס איז דאָנערשטיק דעם 12 נאָוועמבער ביינאַכט, מען גייט ווייטער שלאָפן אויף דער קאַלטער פּאָדלאָגע מיטן פּוסט צעקאָפּנס. מען ריכט זיך פאָרלויפיק אויף קיינע ענדערונגען נישט, און דאָ פלוצלינג אַ קלאַפּעריי, מען רייסט די טיר אויף, עס פאַלט צו אונדז אַריין אַ געסטאַפּאָוועץ, וועלכער זאָגט אונדז אָן, אַז מאָרגן, דאָס הייסט, פרייטיק 5 פאַרטאָג מוזן מיר אַלע זיין אויפן פלאַץ פון געסטאַפּאָ און מיט זיך מיטנעמען רידלען, ער פאַרבעסערט און הייסט יעדן באַזונדער מיטנעמען אַ רידל; ער באַטאָנט גלייכצייטיק, אַז ער דאַרף אונדז אָפּהיטן, נאָר אַזוי ווי ער קען אונדז און האָט צו אונדז צוטרוי, אַז מיר וועלן נישט אַנטלויפן, וועט ער דערוויייל גיין שלאָפן און פאַרטאָג וועט ער אונדז קומען נעמען. נישט קוקנדיק אויף דעם, אַז מיר זענען געווען איבערצייגט, אַז עס וואַרט אויף אונדז מאָרגן דער טויט, און מיר וועלן אַליין זיך נאָך דאַרפן גראָבן קברים, און דאָך האָט קיינער פון אונדז נישט געטראַכט צו אַנטלויפן, ווייל יעדער פון אונדז איז געווען ערשעפּט, דערשלאָגן און מוטלאָז; דערפאַר האָט אונדז דער טויט נישט איבערגעשראָקן. נישט קוקנדיק אויף דעם, וואָס איך בין געווען אינגאַנצן גלייכגילטיק, אָבער דאָך האָט זיך שוין די עטלעכע שעה נישט געשלאָפן.

עס איז 5 פאַרטאָג. יעדער פון אונדז האָט זיך צוגעגרייט אַ רידל. עס קומט דער תליין אונדז נעמען. מיר גייען, עס הערשט אַ שטילע טויטקייט. קיינער רעדט קיין וואָרט, אפילו מאיר, וועלכער איז געווען פאַר מיר אַזוי גוט, וועלכער פלעגט זיין פּאָרציע ברויט מיר אַוועקגעבן. ער רעדט אויך צו מיר גאָרנישט, ווייל ער קען מיר גאָרנישט

זאָגן פאַרן טויט. דאַן באַשטים איך, אַז איך וועל אים עפּעס זאָגן. איך וועל עפּענען די מויל, כדי אים עפּעס זאָגן. נייך, אומזיסט, עס שטיקט עפּעס אין האַלדז, עס לאָזט קיין וואָרט אַרויס. איצט פאַרשטיי איך מאירן, ער וויל זאָגן און ער קען נישט. מיר דערנענטערן זיך צום פּלאַץ. דער פּלאַץ איז אַרומגערינגלט מיט פּאָליציי. די פּאָליציי דערזעענדיק אונדז צעשטעלן זיך און טרייבן אונדז שנעלער אַרויף אויפן פּלאַץ. און דאָ זעען מיר פאַר זיך דעם טויט. די אַרומיקע באַנדיטן באַפוילן אונדז גלייך, אַז אין משך פון 4—5 שעה מוז יעדער פאַר זיך אויסגראָבן אַ גרוב די לענג 180 ס״מ, די ברייט — 90 ס״מ. דאַן הויבן אָן צו לויפן אַלערליי געדאַנקען אין קאָפּ — אפשר נישט גראָבן, זיי וועלן מיר דערשיסן, דאַן וועלן זיי מיר מוזן באַגראָבן. אפשר גאָר אַנטלויפן, כדי איך זאָל נישט זען ווי מען וועט מיך שיסן. איך מוז זיי נאָך אַ שפּיי טאָן איך פּנים אַריין פאַרן טויט, האָב איך זיך אַ טראַכט געטאָן, און דאָ דערהער איך ווי מיין שכנטע זאָגט צו מיר: קינדער! זאָגט וידוי פאַרן טויט. דאַן ווער איך צעטומלט. וואָס טאָן? שרייען? און אפשר טאַקע זאָגן וידוי? נאָר דאָ זע איך אַז אַלע אַרום מיר האָבן שוין גרויסע גריבער אויסגעגראָבן, און איך נאָך גאָרנישט. נאָר שפּעטער ווען איך גיב אַ קוק אויף מיין גרוב, דערזע איך אַז מיין גרוב איז גרעסער ווי אַלע אַנדערע. איך האָב גאָרנישט געפילט ווי שנעל איך האָב פאַר זיך געגראָבן דעם קבר. נאָך אַ מינוט און עס וועט שוין פאַרטיק זיין אַלע 9 קברים, און מען וועט אַלע גלייך שיסן, און עס וועט אפילו קיין סימן נישט בלייבן, אַז דאָ האָבן מיט אַ מינוט פריער געשטאַנען 9 יונגע, אומשולדיקע מענטשן, וועלכע זענען דערשאָסן געוואָרן דערפאַר ווייל זיי האָבן געטראָגן דעם נאָמען ייד.

טראַכטנדיק אַזוי דערהער איך ווי מאיר רעדט צו מיר, אָבער נישט מיט זיין שטים: פאַניא, איז אמת, אַז מען וועט אונדז גלייך שיסן? און דיך אויך פאַניא? דו ביסט דאָך אַזוי יונג, האָסט דאָך קיין 18 יאָר נישט. און דו ביסט אַלט 23 יאָר — האָב איך אים אַ זאָג געטאָן. דו האָסט דאָך נאָך אין דיין לעבן גאָר נישט באַוויזן.

לאָמיר אויפהערן צו דיסקוטירן, ווייל די באַנדיטן גייען שוין. „זענט איר פערטעק“, זאָגט איינער. „דערשיסן די הונדע“ — שרייט דער צווייטער. און אַלע איבעריקע צעלאַכן זיך האַרציק. ביי אונדז לאַכט זיך נישט. מען טראַכט נאָר ווי באַקומט מען נאָר שנעלער די קויל, כדי נישט צו הערן זייערע איראָנישע געלעכטער און זיי נישט דאַרפן קוקן אין זייערע טריפה׳נע פּנימער. נאָר דאָ געשעט עפּעס נישט קיין פאָרגעזעענע זאַך: מען נעמט צו פון אונדז אַלע מענער. צי דען וועט מען זיי נישט שיסן צוזאַמען מיט אונדז? אָבער דאָ דערזעען מיר ווי זיי גייען צוריק און זיי טראָגן פולע זעק און זיי גייען גלייך צו די גריבער. מען באַפעלט זיי אַז זיי זאָלן די זעק אויסשיטן אין די גריבער. עפּעס מאָדנע, צי וועט מען אונדז גלייך לייגן צוזאַמען מיט די קאַרטאָפל? נאָר דאָ דערהערן מיר אַ שטים פון שעף: „ווען איר וועט פערטיק זיין גייט איר צו־הויז“. אַלע הויבן אָן צו קוקן מיט האַלב־משוגענע אויגן... צי איז דאָס אמת, אַז מען וועט אונדז נישט שיסן? איז עס בלויז געווען אַ שפּילכל פאַר זיי... יאָ, דאָס מאָל איז עס געווען אַ פאַרגעניגן, — זיי האָבן זיך געשפּילט מיט אונדזער גורל! אמת, מיר האָבן געענדיקט אָנשיטן די גריבער מיט קאַרטאָפל זענען מיר געגאַנגען צוריק אין דער

צעבראָכענער ווילע. און דערפאַר האָבן מיר ידערער פון אונדז באַקומען איין לעבל ברויט.

מיר קומען אין שטוב. יעדער פון אונדז דאַכט זיך מיר איז משוגע; דער לאַכט, דער עסט שנעל אויף דאָס ברויט; אסתר'קע שרייט: דערפאַר וואָס איר האָט געבעטן גאָט האָט מען אונדז נישט דערשאָסן. דערווייל דאַרף מען נאָך אייך האָבן עטלעכע טעג, און דערנאָך וועט מען אייך זאָ ווי זאָ דערשיסן. און אַזוי איז טאַקע געווען.

מיר זענען נאָך דאָרטן געווען צוויי וואָכן. יעדער טאָג איז געווען שרעקלעך. יאָ, דינסטיק איז עס געווען. עס איז געווען אַ געלונגענער טאָג פאַר די באַנדיטן. זיי האָבן געפונען עטלעכע פאַרטיזאַנער, וועלכע זיי האָבן דערשאָסן, און לכבוד דעם האָבן זיי זיך אָנגעשיכרט. דאַן ווען זיי זענען געווען שיכור האָבן זיי באַגעגנט אונדזערע פינף מענער, מיט וועלכע זיי האָבן זיך גלייך אַ שפּיל געטאָן. דאָס מאָל האָט מען זיך גע־שפּילט אויף אַן אַנדער אופן: מען האָט זיי געשמיסן — יעדער פון זיי האָט באַקומען 25 שמיץ; פאַרמאַטערטע, צעבראָכענע, צעשלאָגענע קומען זיי אין שטוב. מיר לייגן זיי גלייך קאָמפּרעסן און זאָגן זיי, זייט נישט אַזוי מוטלאָז; אפשר וועלן מיר דאָס קענען דערמאָנען, אַז מיר זענען געווען די, וועלכע האָבן דאָס אַלץ דורכגעמאַכט. אָבער נישט לאַנג האָט מען זיך אַזוי געקענט טרייסטן.

עס איז געקומען דער פרייטיק. דעם טאָג האָט מען אונדז אַרויסגעפירט און צעשיידט מיט די מענער — אָבער שוין אויף שטענדיק. עס איז פרייטיק פאַרטאָג. מען קלאַפּט. מיר הויבן זיך אויף און מיר ווילן אויפמאַכן די טיר. נאָר דאָ דערזעען מיר, אַז אונדזער שטוב איז אַרומגערינגלט מיט געסטאַפּאָווצעס, און אַ טייל פון זיי זענען שוין פאַראַן אין שטוב. עס פאַלט אַ באַפעל אַז אין אַ האַלבער שעה אַרום מוזן אַלע זיין פערטיק, ווייל מיר מוזן שוין אָפּפאָרן. מיר זענען אַלע פערטיק, און איבער־צייגט אַז מיר פאָרן אַלע צוזאַמען. אָבער, ניין, אַרויפגייענדיק אויפן מאַשין, טיילט מען אונדז אָפּ פון די מענער, מען לאָזט זיי נישט אַרויף אויפן מאַשין, מען הייסט זיי שטיין אין אַ זייט. „איר קאָמט אין אַ צווייטן אַרבעטס־פּלאַץ" — זאָגט מען זיי. מאיר הויבט גלייך אָן זיך צו בעטן, איך האָב דאָ מיין שוועסטער, זאָגט ער, איך וויל זייך צוזאַמען מיט איר. אַלס ענטפער באַקומט ער אַ פּאַטש און מען צעבלוטיקט אים באַלד, און מען רוקט אים אָפּ אין אַ זייט. איך ווער צעטומלט, שטיי אויפן מאַשין און ווייס נישט וואָס צו טאָן. צי דאַרף מען זיך געזעגענען מיט זיי? אָבער עס איז אומזיסט — די מאַשין רירט זיך. עס הויבט אונדז אָן צו שווינדלען אין די אויגן. מיר דערווייטערן זיך פון זיי. איך זע מאירן אַ פאַרבלוטיקטן מיט צוויי טרערן, און ער צעשרייט זיך — פאָרט געזונט! אפשר וועט איר עס איבערלעבן?! עס קלינגט אין די אויערן, עס מישט אין קאָפּ. מיר קוקן איינע אויף דער צווייטער און פון אַלע אויגן לייענט מען איצט איינס: און ווו וועט אונדז איצט דער גורל פאַרטרייבן? אָבער דאָך האָט דער גורל געוואָלט, אַז איך זאָל בלייבן לעבן.

פאַרזיצער פון דער וואָיעוואָדישער
היסטאָרישער קאָמיסיע.
מגר. טורעק

די קדושים און העלדן
פון דער אויגוסטאָווער עדה,
צום ליכטיקן אָנדענק.

די ערשטע ליכטל

פון **אליעזר אַראַנאָווסקי**

זי ציטערט, די אָרעמע, חנוכה־ליכטל...
נישטאָ איז די העלדיש מכבישע קראַפט,
וואָס האָבן ווי לייבן געקעמפט און געשטאָרבן,
אַ פאָלק אין אַ לאַנד געהייליקט, באַפרייט.
פאַרלאָשן איז יענער פלאַמיקער פלאַקער,
וואָס געשליידערט אין טויט זיין פאָלק צו באַפרייען!
אַ קליינטשיקע ליכטל פון פלאַם איז פאַרבליבן,
וואָס ציטערט פאַרן אייגענעם, וואַרפנדן שאָטן...

— אַראָפּ פון דעם פענצטער! — שרייען די שטערן —
איר נאַרישע, פינצטערע, חנוכה־ליכטלאַך;
נישט צו באַפרייען אַ פאָלק — נאָר צו נאַרן!
די כוחות פאַרבאַהאַלטן און זיצן געשמידט!...
ליידן אין גלות פאַרקניפט און פאַרשטריקט;
פאַרבונדן אין צרות וואַרטן אויף גליק...
פאַרבלענדן די אויגן פון פאָלק די פאַרוויינטע —
דאָס קענט איר — ניט מערער און ווייטער אַ האָר...

מיר, שטערן פון הימל, געדענקען נאָך יענע,
העלדישע, טיגערישע, חשמונאישע קאַמפן,
וואו נישט מיט קיין ליכטלאַך — נאָר פלאַמען אין האַרצן
געוואָרפן אין שלאַכט זיך, דעם שונא באַזיגט!
געצונדן, יאָ ליכטלאַך! — ווען דאָס פאָלק האָט טריאומפירנד
געטאַנצט אין די גאַסן פון הייליקן זיג.
דאַן, האָבן די ליכטלאַך באַוויזן דער וועלט,
אַז ס׳פלאַמט אין האַרצ׳ס פאָלק, אַ הייליקער פלאַם!

וואָס ווייזט איר, היינט, ליכטלאַך? — פאַרפרוירענע פייער!
דעם ציטער פון פאָלק ביי יעטוועדער טראָט?
דעם פינצטערן, גלות־פאַרבלוטיקטן יידן?
די ימ׳ען פון טרערן וואָס העלפן ניט אַ האָר? —
פאַרלעשט זיך אויף אייביק און מער שוין ניט ברענען!
אויב אין האַרצן זאָל פינצטער זיין ווי ביז איצט;
און דאָס פאָלק זאָל ווי אָדלערס, זיך באַפרייען ניט פליען —
זאָל זיין פינצטער אין פענצטער! אויב אין האַרצן איז נאַכט...

אויגוסטאָוו, דעצעמבער 1923

ווי זאָל איך באַוויינען...

ווי זאָל איך באַוויינען, ווי זאָל איך באַקלאָגן,
דעם חורבן פון פאָלק, ווען כ׳נעם זיך דערמאָנען; —
די אויגן בלויז קוואַלן פון טרערן פאַרמאָגן
פאַר איין מת, פאַר צוויי — אָבער ניט פאַר מיליאָנען!...

מיר זענען געוווינט שוין צו שחיטות, פאָגראָמען!
ביי יעטוועדן טייכל, אין יעטוועדעס לאַנד;
אין אויטאָ־דע־פעס איז געהייליקט דער נאָמען,
פון אונדזערע קדושים אין פייער און בראַנד.

ניטאָ איז קיין טויט, אויף אונדז ניט געפרווווט —
ניטאָ קיין נגישה, קיין פיין אויף דער וועלט;
עס פעלט אונדז אויס אָטעם, עס פעלט אונדז אויס לופט,
די זון איז בייטאָג פאַר אונדז אויך פאַרשטעלט...

דאָך זענען מיר אַלע צו דעם שוין געוווינט —
מיר לעבן שוין טויזנטער יאָר אַזוי...
נאָר היינטיקע שריפה — קיינעם ניט שוינט —
מיר ברענען מיליאָנען... ווי קוליעס פון שטרוי!...

און ווער עס וועט בלייבן — אַז אַך און ווי —
גלאָוונעס און קברים, שאַקאַלן־געוואָי —
אין ווילדן געיאָמער און וואַנזין־געשריי
וועט רופן, וועט שרייען: אדוני, אדוני!...

און דער, וואָס וועט הערן זיין שטים, זיין געוויין,
וועט פלאַצן זיין האַרץ און זיין מוח זיך רירן...
וועט יעדער זיך מאַכן אַ האַרץ, ווי פון שטיין...
און שליסן פאַר אים אַלע פענצטער און טירן...

וועט ער אַן איינזאַמער וואָיען אין וועלט...
און פון די קברים דעם יאָמער פאַרשפרייטן —
אַז דורכנעמען זאָל אַ טויטלעכע קעלט,
אַלץ נאָר וואָס וועט צום לעבן זיך גרייטן...

און מער קיין רו אויף דער וועלט וועט ניט זיין —
מיליאָנען נשמות — זיי זענען ניט מוחל! —
טריפן וועט גאַל אין בעכערס פון וויין...
און שאָטנ׳ס פון שרעק — אין יעטוועדן היכל...

אַ וועלט, וואָס קען לאָזן מיליאָנען אויסשעכטן —
די איז צו רו און פרייד ניט באַרעכטיקט ! —
און ווי זי זאָל ניט איר גורל אויספּעכטן,
בלייבט דאָך איר קיום, איר קיום פאַרדעכטיקט...

איך וועל שוין

איך וועל שוין פון אייך קיינמאָל ניט הערן;
אומזיסט איז דאָס זוכן, אומזיסט איז דאָס קלערן.
עס העלפט ניט דאָס מישן די בערג מיט די בלעטער —
ניטאָ איז קיין גואל, ניטאָ איז קיין רעטער !

מען האָט דיר, מיין מאַמע, פאַרברענט אין דעם שייער,
צוזאַמען מיט אַלע יידן פון שטעטל,
מיט דיר אויך דיין זון, געאָרעמט אין פייער
פון פלאַמען פאַרצוקט, ווי אַ טרוקענע ברעטל.

קיין אַש איז פאַרבליבן — דער ווינט האָט פאַרנומען,
און ער טראָגט זיך אַרום איבער אַלענקע וועלטן,
און וווּ נאָר ער קומט — הערט זיך אַ יאָמער...
אַ פיינלעכער יאָמער פון יעקב׳ס געצעלטן.

און דאָרט, אין אַ צווייטער שטעטל דערשאָסן
האָט מען דיין טאָכטער מיט אירע קינדער,
עס האָט זיך איר בלוט צוזאַמענגעגאָסן
מיט אַלע די יידן, די כשרע רינדער....

זענען די טייכן, וועגן און ים׳ען
פול מיט בלוט, וואָס האַלט אין איין זידן,
און גאָט קען אין הימל, אין הימל ניט צאַמען
דעם געשריי פון פאַרפייניקטע יידן!...

טראָגן די ווינטן אַרום אָט דעם שוידער,
און וואַרפן אויף אַלץ און אויף אַלע אַ אימה ;
ווער איז דען איצטער ניט קיין יתום?
און ווער איז דען איצטער ניט קיין יתומה??

טראָגן מיר טרויער פאַרבאַהאַלטן אין האַרצן,
ווו ניט ווו פאַרראַט אונדז אַ טרער,
וואָס דעקט אויף דעם תהום, דעם טיפן, דעם שוואַרצן,
און באַלד פאַרווישט — מען זעט אים ניט מער...

ניטאָ איז קיין טרייסט, קיין טרייסטער און טרייסטונג,
און קיינער קען קיין טרייסט ניט פאַרנעמען;
איז בעסער דעם ווייטאָק נאָך טיפער פאַרשטעקן,
אין הייליקן פיין זיך שטיקן און קלעמען...

צען טעג —

צען טעג אין אלול איז געשטאָרבן מיין טאַטע,
אַ יונגער בוים — אין פרילינג פון לעבן.
געווען איז עס שנת תרע״ג,
פיר יתומים דער מאַמען געגעבן.

איך בין דער עלטסטער — געווען אַ יאָר אַכט,
מיין שוועסטער די ייִנגסטע — עפּעס מער ווי אַ וואָך.
איך געדיינק נאָך די ליכט, זיין געזיכט, און די נאַכט...
ווען אַלץ האָט געוויינט און געקלאָגט אויף דעם בראָך...

ווער וואָלט עס גלויבן, אַז איצט זאָל עס זיין
גאָר אַ גליק אָט דער טויט, פון גאָט אַ געשאַנק! —
ווען די הערבסטיקע נאַכט האָט אין קבר אַריין
ווי אַ בלום אים געטוליעט, ווי אַ בלום וואָס איז קראַנק...

איך ווייס היינט דעם אָרט, וווּ דער טאַטע מיינער ליגט,
כ׳האָב געזען דער מצבה, דורכן פלויט, דאָ ניט לאַנג...
ס׳האָט אַ בוים איבער אים פרום זיך געוויגט,
און פון ווייט מיך באַגריסט — מיך באַגריסט און באַדאַנקט...

ווו איז מיין מאַמע?! מיין ברודער?! — מיין שוועסטער?!
ווען איז דער יאָרצייט, דער יאָרצייט נאָך זיי? —
איז שוין פון פייער קיין בײנדל פאַרבליבן? —
פון שייערס מיט יידן פאַרברענטע ווי שטרוי!...

זענען קיין בוימער דאָרט ניט פאַרבליבן,
וואָס האָבן ווי שטומע עדות געזען,
ווי מען האָט אַלע יידן פאַרטריבן
פון שטעט און פון שטעטלעך — ווי קיינמאָל געווען?...

געברענט און געבראָטן אין שטאַל און אין שייער,
דערשטיקט און דערוואָרגן — אין קאַמער פון גאַז; —
ווער מיר אַ צווייגל, פאַרסמאַליעט פון פייער,
ווייזן דעם אָרט, ווו עס ליגט זייער אַש?

ווערט ניט אַ בוים אַמאָל מיך באַגריסן,
רופן און ווייזן: — דאָ ליגן זיי!...
און איך וועל פאַרבייגיין, און גאָרניט ניט וויסן,
אַז דאָ האָט מיין האַרץ געדאַרפט פלאַצן פון ווײ...

יתגדל ויתקדש שמיה רבא...

יתגדל ויתקדש שמיה רבא,
ס'איז קיינער פון זיי שוין נישטאָ...
פאַרפייניקט, פאַרגאַזט און פאַרברענט,
רייסט קריעה — פאַרברעכט מיט די הענט!

זיצט שבעה — טוט אויסעט די שיך,
און קלאָגט אויף דעם וואָס איר לעבט,
און איר פילט ניט, אַז איר זענט אַ טייל
פון יענע אין קאַצעט פאַרשלעפּט.

איר פילט ניט, אַז איר דאַרפט דאָ
מקדש דעם לעבן אויך זיין,
ווי זיי — אין דער פיינלעכער שעה —
האָבן מקדש געווען דעם פיין...

פאַרלאָשן געוואָרן דאָס ליכט —
דער פייער, דער פייער ער ברענט! —
קוקט זיך אַיין אין געזיכט,
טיף אין די אויגן — דערקענט...

איר זענט דאָך די יורשים פון זיי,
קינדער פון קדוש און העלד! —
ריין זאָל דאָס האַרץ זיין, ווי שניי,
קלאָר דאָס געוויסן, וואָס קוועלט.

זיי האָבן קיין קבר, קיי רו,
עס טראָגט אום דער ווינט זייער שטויב,
עס פלאַטערט נשמה אַרום,
ווי אַ ווייסע, פאַרבלוטיקטע טויב...

נעמט איר צו זיך אַריין
און גיט איר אין האַרצן די רו.
וועט איר דערזען אויך דעם שיין,
וואָס פירט צו דער אייביקייט צו...

און גיט דעם לעבן אַ זין,
אפילו אין ליידן און פיין;
די לויטערע ליכט פון באַגין,
וועט אייך באַלייכטן דעם זיין...

שטעט און שטעטלעך מיינע

(פּאָעמע)

ביים באברע, ביים ניעמאַן, ביים ווייסל,
ביים סאינע, ביים ניעצקי און ביאַלע,
אין טויזנטער שטעטלעך און שטעט,
ווער קען זיי גאָר אויסרעכענען אַלע!....

געלעבט האָבן יידן מיליאָנען,
פון אַרבעט, פון האַנדל און מי,
פון אַ נאָדל, אַ שפּילקע פון פאָדים,
ביז פעלדער און וועלדער און פי.

געווען זענען יידן יחסנים,
מיט רחבות, מיט גביריש פּאַרנעם.
און איבער די פּאָלעס קבצנים,
אין נויט, אין הונגער, אין קלעם.

דאָך, פון אַלע צוזאַמען אַ חיות! —
אַ יידישע שטעטל און שטאָט;
מיט אַלע נגישות, רדיפות
געלעבט האָט מען דאַנקען גאָט.

וואָכיקע טעג און גרויע,
שווער אויפן האַרצן ווי בליי,
דער גלויבן פון ייד, זיין בטחון,
האָט זיי פאַרוואַנדלט אין מאַי...

אָט אַזוי האָט מען איבערגעטראָגן
די שרעקלעכסטע, בלוטיקסטע טעג;
דורך וואָלקנס די שוואַרצע וואָס יאָגן
געזען האָט מען זוניקן וועג...

הונדערטער, טויזנטער יאָרן,
יידן למדנים און לערנער.
דורות האָבן דורות געבאָרן,
פון תורה, פון קדושה די קערנער...

האָט מען די קינדער געלערנט,
זיין כשרע, ערלעכע יידן,
אין חדר, אין קלויז, אין בית־מדרש,
גאָטס־וואָרט אין האַרצן אויסשמידן.

פלעגט עס פאַרקלינגען דאָס שטעטל
דער חומש, גמרא׳שער ניגון...
וואו קען מען דאָ איצטער אים הערן?
וואו קען מען דאָ איצטער אים קריגן?

היינט די שבתים, יום־טובים —
די וועלט האָט מיט זיי דאָך גערוט!
און גאָט האָט ביי יעדן איינעם
געצונדן דעם גלויבן, דעם מוט...

און אין יעטוועדן שטיבל
גערוט האָט די שכינה אַליין,
ווען די שבת־ליכט האָבן געלויכטן,
ווי הערלעך, ווי הייליק, ווי שיין!...

2

אַ פינצטערע קללה פון הימל
איז אויף דער ערד געפאַלן:
עס זענען פון דייטשלאַנד געקומען
ברוינע בעסטיעס, שאַקאַלן! . . .

און איבער פרידלעכע פעלקער
פאַרוואָרפן דעם שוידער פון קריג.
עס קראַכט די וועלט אין פלאַמען,
פון זייער געביין און געניק.

די ערד, די טייכן און ים׳ען
זענען מיט בלוט אָנגעפילט.
עס לעשן זיך נאָך נישט די פלאַמען,
דער מערדער נאָך איז נישט געשטילט...

נאָר אונז האָט ער פאַרשניטן
אויף אייביק, אויף אייביק אַזוי ;
געבויט האָט ער טויטן־פאַבריקן,
און אונז געברענט ווי שטרוי . . .

פון אַלע די שטעט און די שטעטלעך
האָט ער געפירט אונז מיליאָנען —
קיין טרעבלינקע, סאַביבאָר און מאַידאַנעק —
ווי פי צו דער שחיטה — אין וואַגאָנען.

און דאָרט האָט מען נאַקעטערהייט
טאַטע און מאַמע און קינד
אַלע צוזאַמען דערשטיקט. —
פאַר וועמעס פאַרברעכן און זינד ?

און אויב דאָס איז ווייניק געווען,
האָט מען זיי שפּעטער פאַרברענט.
גאָט ! אויב דו ביזט אין אמת׳ן דאָ,
ווי האָסטו עס צוזען געקענט?!

און אויך דאָס ביסעלע אַש
קיין רו ניט געגעבן — פאַרקערט ! —
מיטן ווינט איבער פעלדער פאַרשפּרייט —
פעטער זאָל ווערן די ערד . . .

שטעט און שטעטלעך מיינע!
חורבות, בית־עולמ׳ס צעשטערטע ! —
צו וועמען זאָל איך האָבן אַ טענה
מיט מיין האַרץ די פאַרטרערטע ?

וואָס מען האָט אייער לעבן,
דעם יידישן לעבן געטויט,
און איבער אייך וואָלקנס שוועבן
פאַראומערט, פאַרבלוטיקט, פאַרגרויט . . .

ווען קיין איינציקער ייד איז פאַבליבן,
וואו טויזנטער האָבן געלעבט;
אויף יעטוועדן טראָט איז פאַרשריבן
אַז מערדער, זיי האָבן פאַרשלעפּט ! . . .

מיר דוכט זיך דער הימל ער וויינט,
אפילו דורך שטראַלן פון זון;
עס האָט נאָך די וועלט ביז איצט,
ניט געזען און געהערט דערפון: —

פאַרטיליקן קינד־און־קייט,
דערשטיקן, דערווערגן, פאַרברענען,
און בויען פאַבריקן פאר דעם,
מען זאָל נאָך דעם טויט ניט דעקענען!...

עס נעמט מיך אַ שוידער אַדורך —
ווי קענען מיר לעבן נאָך דעם?!
ווי גוט וואָלט געווען, ווען דאָס האַרץ
פלאַצט — פון טרויער און קלעם.

און דאָרט, צוזאַמען מיט זיי,
זאָל מיין נשמה אַ דערלייזטע,
אין הייליקן, געטלעכן פיין,
זיין מיט זיי אַ געטרייסטע . . .

מיין מאַמע

דאָרטן ביי דער באָברע,
אין אַ קליינער שטעטל,
וואוינט מיין קראַנקע מאַמע,
איינזאַם אויף דער עלטער.

אַ בינטל הויט און ביינער,
און אַ קאָפּ אַ גרויע,
און די שוואַרצע אויגן —
וואָס אַ טאָג אַלץ קעלטער.

קינדער, איבער וועלטן,
ווייט, צעזייט, פאַרשפּרייט...
פאַריאָגטע, פאַרטריבן
פון הונגער, פּיין און נויט....

קומט פון צייט צו צייט
אַ בריוול פון דער ווייט —
ווערט דער טאָג אַ יום־טוב,
און די וועלט — באַנייט...

קושט זי יעדן אות
מיט די טרערן אויס...
אויסגעביטן קינדער —
אויף פּאַפּירלעך בלויז...

זיי שרייבן: ס׳איז זיי גוט.
צי איז עס ניט גענאַרט?...
זיי ווילן איר ניט וויי טאָן —
ציטערט איר דאָס האַרץ...

זי פאַרשטייט, זי פילט —
די קינדער לײדן דאָרט!
כאָטש אין די בריוו —
ניטאָ פון דעם קיין וואָרט...

לייענט זי די בריוו
הונדערט מאָל זיי אויס,
ביז פון יעדן אות
וואַקסט אַ סוד אַדויס...

שטעטל מיינע אונטער פלאַמען...

שטעטל מיינע אונטער פלאַמען
פון באָמבערס און קאַנאָנען,
איך הער דעם קרעכצן פון דער מאַמען
צווישן קרעכצן פון מיליאָנען!

קומט איר שטימע פון די חורבות,
וואָס זענען דאָרטן נאָך פאַרבליבן?
צי פון דעם וויסטן וואַנדער־וואָגל,
וואו די שרעק האָט זיי פאַרטריבן?

צי איז זי דאָרטן מיט די קינדער
אונטער באָמבע־קראַך געלאָפן,
צי איז יעדערער באַזונדער,
אַן איינזאַמער אַנטלאָפן?

וויפל טעג שוין ליידט זי הונגער?
האָט זי כוח נאָך צו גיין?
ליגט זי ניט אַמאָל אַ קראַנקע
ערגעץ איינינקע אַליין?...

מאַמע מיינע, מאַמע מיינע!
זאָל איך כאָטש פון דיר נאָך הערן —
אַז איר זענט אַרויס מיט לעבן ——
אין אַ בריוו, געווייקט אין טרערן...

ווער האָט מיין שטעטל אָפּגעמעקט פון מאַפּע?

דורכגעבלעטערט אַלע ליסטעס,
אַלע נעמען דורכגעקוקט —
ווער האָט מיר מיין קראַנקער מאַמען,
מיט דעם שוואַכן האַרץ, פאַרציקט?

ווער האָט מיר מיין קראַנקן ברודער,
אָט דעם שטילן, אָט דעם גוטן,
אַ יונגן פון דער וועלט
פאַרפייניקט ער זאָל בלוטן?

ווער האָט מיר מיין צאַרטער שוועסטער
וואָס איז אין קיינעמס לאַנד געלעגן
מיט די פּיצלעך קליינע קינדער
אין זומפּן, אונטער רעגן —
ווידער זיי געטריבן
אויף די טויטע וועגן?

ווער האָט מיין משפּחה,
פון פרומע, גוטע יידן,
אויסגעלייגט ביז איינעם —
אַז דאָס בלוט נעמט זידן?

ווער האָט מיר מיין שטעטל
אָפּגעמעקט פון מאַפּע?
וועלכער שוואַרצער טייוול?
וועלכע הינטיש לאַפּע?

האָט מען זיי געפירט דאָרט
אַלע צו עקידה? —
אָט די גאַנצע מחנה!
אָט די גאַנצע עדה!

אין פאַרמאַכטע באַנען
צו די טויט־פאַבריקן,
אין דער באָד פאַרנאַרטע
מיטן גאַז צעשטיקן?

צי האָט מען יעדן איינעם,
אין זיין שטוב, אין קעלער,
אויפן הויף און בוידעם,
אויפן גאַס, אין שטעלער —

זיי פאַרמוטשעט אַלע:
מיטן שאַרף פון מעסער,
מיט פריקלאַד פון ביקס —
זאָל דער פיין זיין גרעסער?

וואו איז זייער קבר?
וואו איז זייער רו? —
אין דער ערד פאַרשאָטן,
צי אין הימל וואו?

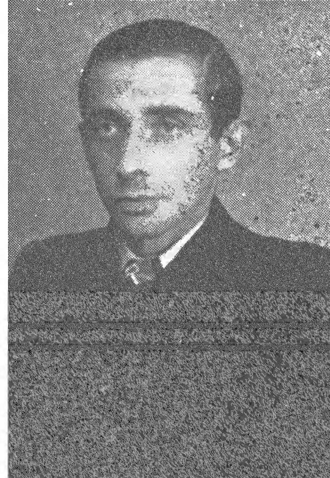
שוועבן אום די שטויבן, ,
צי דער אַש אין ווינט?
ווי איז מיר מיין לעבן,
ווי איז מיר און ווינד...

איך וואָלט וועלן ברייננגען
אָט דעם שטויב צו קבורה —
און מיט זיי צוזאַמען
ליגן אין איין שורה.

וועט מיין זינדיק לעבן
אויך אַ תקומה האָבן: —
לעבן די קדושים ליגן,
מיט זיי זיין באגראָבן . . .

נאָכן קאַשמאַר

פון **שמואל אליעזר אַפּלבאום**

איינצלנע זענען פאַרבליבן פון די אויגוסטאָ־װער יידן; פון שיינעם און רייכן יידישן געזעל־שאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן אין שטאָט, זענען געבליבן נאָר זכרונות — מער גאָרנישט. די היט־לערישע חיות האָבן אויך פאַרניכטעט אַלץ, וואָס איז געווען און וואָס קען דערמאָנען די קדושים; אפילו דעם בית־הקברות האָבן די חיות געשענדעט און פאַרוואַנדלט דעם הייליקן פּלאַץ אין אַ פעלד וואו בהמות פיטערן זיך.

מיט די מצבות האָבן זיי ברוקירט גאַסן און שאָסייען. וויפל אכזריות און אוממענטשלעכקייט דריקט דאָס אויס — די מצבות זענען מערסטנס ברוקירט געוואָרן מיט די אותיות פון אויבן און אַזוי זענען זיי אָן אויפהער געשענדעט געוואָרן.

איך וויל אומקערן זיך צו די שיינע ערלעכע זכרונות פון דעם יידישן לעבן אין דעם לעבעדיקן אוגוסטאָוו, ווי איך געדענק פון מיינע פריסטע קינדער־יאָרן. אין אוגוסטאָוו איז געווען אַן אָרגאַניזירטע סיסטעמאַטישע טעטיקייט ביי דער יידישער קהילה, וועלכע האָט אָנגעפירט מיט לעבנס־נויטיקע אינסטיטוציעס. איינע פון זיי איז געווען די תלמוד־תורה־שולע. פינף קלאַסן האָט די שולע געהאַט, אָבער אַ סך נוצן האָט זי געבראַכט. די קינדער האָבן געלערנט דאָרט נישט נאָר תנ״ך און עברית, אויך וועלטלעכע בילדונג האָבן זיי דערוואָרבן אין דער שולע. צום גוטן דערמאָנען מיר דעם לייטער פון דער שולע — זילבער ז״ל, דעם גוטן עברית לערער בערגשטיין ז״ל, דעם לערער לעווינזאָן ז״ל און אויך דעם משגיח אפרים ז״ל, וועלכער האָט גמרא מיט אונדז געלערנט, זאָל צום גוטן דערמאָנט ווערן. אין אויגוסטאָוו האָט זיך אויך געפונען אַ „לינת־הצדק״, ווו אַ דורכגעפאָרענער, נישט־פאַרמעגלעכער ייד, האָט שטענדיק זיין געלעגער און עסן באַקומען.

און די רייכע, שיינע ביבליאָטעק, פון וועלכער עס האָבן גענאָסן יונג און אַלט; דער גרויסער אויסוואַל פון ביכער — היסטאָרישע, וויסנשאַפטלעכע און בעלעטריס־טיק; דער ביבליאָטעקאַר ישעיהו פלאַטשינסקי, וועלכער האָט לאַנגע יאָרן מיטגע־אַרבעט, ער האָט געקאָנט יעדן איינעם, מיט אַלעמען איז ער חבר געווען.

מיט יראת הכבוד דערמאָנען מיר די שול, דעם בית־מדרש, די קלויזן — די אַלע הייליקע ערטער, וועלכע זענען מיט פיל מסירות־נפש דורך די אוגוסטאָווער יידן אויפגעבויט און אָפּגעהיט געוואָרן; אין וועלכע די יידן האָבן ביים דאַווגען געשעפּט

דעם גרויסן כוח פון נאַציאָנאַלער ווירדע, און עקשנותדיקן אויסדויער קעגן די שווע־ריקייטן פון גלות לעבן, און גאָט געבעטן וועגן שיבת ציון.

דער פּאָליטישער לעבן אין אוגוסטאָוו איז געווען רייך און פילפאַרביק, דער־הויפּט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס. ווי אַ הייליקער פליכט איז געווען דאָס צאָלן צו קרן קימת לישראל; דאָס אויסקויפן דעם שקל צו די וואַלן פון די ציוניסטישע קאָנגרעסן. די יוגנט האָט געהערט צו „השומר הצעיר", „החלוץ", „החלוץ הצעיר" און אַנדערע אָרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן געפירט אַן אויפקלערונג און דערציערישע אַרבעט. מיט כבוד דערמאָנען מיר דעם יוגנט־טוער אליאב חלופיצקי. דאָס קולטור־הויז, אין וועלכן די ציוניסטישע גרופּן האָבן זייער אַרבעט געטאָן. די יוגנט־הויז, די שיינע איינגעאָרדענטע. פּרייטיק־צונאַכט פּאַרזאַמלונגען, ווו עס פלעגן קומען שליחים, דערציילן וועגן אָפּפעריקע חלוצישע אַרבעט, וועגן שוועריקייטן און דערפאָלגן ביים דעראָבערן און בויען אונדזער לאַנד. די יוגנט פלעגט מאַסנווייז באַזוכן דאָס הויז. דאָס געזאַנג פון דער יוגנט פלעגט פאַרהילכן די זויב גאַס, ווו דער קולטור־הויז האָט זיך געפונען. דאָ אין די אָרגאַניזאַציעס האָט די יוגנט באַקומען די ערשטע חלוצישע דערציאונג. פיל פון די יוגנטלעכע האָבן דורכגעמאַכט „הכשרה" און עולה געווען אין לאַנד; זיי האָבן מיטגעמאַכט די מלחמת השחרור, געהאָלפן אויסקעמפן אַ פריי פאָטער־לאַנד — מדינת ישראל.

אין אוגוסטאָוו איז אויך געווען אַ ספּאָרט־קלוב „מכבי", אין וועלכן אַ שיינע ידישע יוגנט פלעגט נאָכן לערן־טאָג, אָדער שווערן אַרבעטס־טאָג, מיט ספּאָרט זיך פאַרנעמען. אין דעם ספּאָרט־קלוב זענען געווען פאַרייניקט אַלע שיכטן פון פּאָליטישער אָנגעהעריקייט; די לאָזונג פון קלוב איז געווען: „אין אַ געזונטן קערפּער אַ געזונטער גייסט". די ספּאָרטליכע אַרויסטרעטונג פלעגט דערוועקן קנאה ביי דער פּוילישער יוגנט.

געקומען איז דער יאָר 1939, דער יאָר ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די דייטש־פּוילישע מלחמה, דער יאָר ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די גרויסע פאָלקס־קאַטאַס־טראָפע פון פּוילישן ידנטום. דעם 1־טן אויגוסט 1939 איז דייטשלאַנד אָנגעפאַלן אויף פּוילן. מיט גרויס זאָרג און שרעק האָבן אוגוסטאָווער ידן אָנגענומען די ידיעה. נאָך פריער האָט דער גלות לעבן אָנגעהויבן ווערן אונערטרעגליך; די פּוילישע באַפעלקערונג האָט שטאַרקער און דייטלעכער אַרויסגעוויזן אַ נעגאַטיווע באַציאונג צו די יידן, דורך באָיקאָטירן יידישע געשעפטן און אַנדערע באַגרענעצונגען. אוגוסטאָוו איז עטלעכע טעג געבליבן אָן קיין שום מאַכט־אָרגאַנען. די פּוילישע מיליטער האָט קאַפּיטולירט, די פּאָליציי דערהערנדיק אז די רוסישע אַרמיי דערנענטערט זיך — איז אַנטלאָפן. געפילט האָט מען און מורא געהאַט, אַז די קריסטן זאָלן דעם כאַאָס נישט אויסנוצן צו אַנטי־יידישע עקסצעסן; מען איז געזעסן אין די שטובן, בגניבה געהערט נייעס פון ראַדיאָ. פון סוואַלק און פון די אַרומיקע שטעטלעך זענען אָנגעקומען ידיעות, אַז פּוילישע כוליגאַנעס פאַלן אָן און רויבן יידישע געשעפטן. די לופט איז געווען זייער אָנגעשטרענקט. ווען ענדליך די רוסן זענען אַריין, האָבן די יידן פרייער אָפּגעאָטעמט — דער לעבן איז אַוועק אויף אַ נייעם וועג, שוין נישט

דאָס וואָס איז פריער געווען. בכלל, דער גאַנצער יידישער אָרגאַניזירטער טראַדיצ־לעבן וועלכער האָט יאָרן לאַנג דאָמינירט, איז ווי אַ חלום אַוועק. דער תהום צווישן יידן און קריסטן איז געוואַקסן. יידן האָבן זיך גרינגער צוגעפּאַסט צו דער נייער ווירקלעכקייט, אָנגעהויבן אַרבעטן אין קאָאָפּעראַטיוון; יידישע יוגנטלעכע האָבן אויך געקריגן פּאָסטנס אין שטאָטראַט, און עס האָבן זיך געשטאַרקט האָפנונגען, אַז אַלץ וועט מען איבערקומען.

אָבער שנעל איז דער הימל ווידער פאַרוואָלקנט געוואָרן, עס האָבן אָנגעהויבן אָנקומען פּליטים פון סובאַלק, וועלכע זענען פון דייטש אַנטלאָפן און דערציילט וועגן גרוילטאַטן פון די היטלעריסטן. אַ טיפע דערשיטערונג האָבן די אוגוסטאָווער יידן דורכגעלעבט מיט דער ידיעה, אַז עס איז אַרעסטירט און פאַרשיקט געוואָרן דער ציוניסטישער טוער אליאב חלופיצקי. אין איין פרימאָרגן האָט מען אויך דערוווסט זיך, אַז די רוסן האָבן ביינאַכט אַרויסגעפירט די פאַמיליעס רעכטמאַן, באַראָוויטש און אַנדערע, אין אַ אומבאַוווּסטער ריכטונג. אוגוסטאָוו איז דורך די רוסן אָנערקענט געוואָרן אַלס שטרענג גרענעץ שטאָט; אַלע פּליטים, די אָנגעפּאָרענע, האָבן געמוזט פאַרלאָזן די שטאָט. פון רוסלאַנד זענען געקומען רוסן, וועלכע האָבן וווערבירט אויף אַרבעט אין טיף־רוסלאַנד. צווישן די פאַרשריבענע פּליטים האָבן זיך איינצלנע אוגוסטאָווער אויך פאַרשריבן, און אַזוי אַרום געראַטעוועט זיך און איבערגעלעבט די גרוילן פון דער מלחמה. עטליכע מאָנאַטן פאַרן אָנפאַלן פון די דייטשע חיות אויף רוסלאַנד האָב איך אויך פאַרלאָזן אויגוסטאָוו. אין וווייטן סיביר, אין פאַרשידענע אַרבעטס־לאַגערן האָב איך דורכגעלעבט דעם קריג. די יידן וועלכע האָבן אין רוסלאַנד איבערגעלעבט די בלוטיקע מלחמה, קערן זיך צוריק — מען פירט אונדז קיין נידער־שלעזיע, דאָרט וויל די פּוילישע מאַכט אויפשטעלן דעם יידישן ישוב. נאָך עטלעכע שעה פאָרן בלייבט די באַן שטיין; מען האָט אויפגעריסן אַ בריק, עס וועט לאַנג דויערן ביז מען וועט ווײַטער קענען פאָרן. איך ווייס, אַז מיר שטייען נאָענט פון אוגוסטאָוו; איך ווענדע מיך צו אַ באַן־אַרבעטער, אַ עלטערער פּאָלאַק, איך וויל ער זאָל קויפן ביי מיר רוסישע ציגאַרעטן; איך זאָג אים אַז איך וויל צופאָרן קיין אויגוסטאָוו, כל זמן מיין עשאַלאָן וואַרט און קיין געלט האָב איך נישט. דער קריסט שטימט איין און הייסט מיר צווואַרטן. ער קומט צוריק„ פירט מיר צו אַ לאַסט־צוג, וועלכער פירט האָלץ. — „דער צוג פאָרט דורך אוגוסטאָוו, — זאָגט ער מיר — ווערסט קענען אפילו מיט מיר צוריקפאָרן“.

איך בין אין אוגוסטאָוו. שנעל לויף איך, איך זע שוין דעם וואַסערמיל. אָט איז דאָס וועלדל; באַלד וועל איך זען דעם יידישן בית־עולם. איך בין שוין נאָענט פון פּוילישן „צמענטאַזש“. אָבער, וואָס איז דאָס? איך בלייב שטיין און גלויב נישט מיינע אויגן, נישטאָ דער „גוטער־אָרט“! איך זע קי פּאַשען זיך, אַ פּאַסטוך זיצט מיט אַ הונט; סימנים פון קברים איז נאָך דאָ, און נאָר איין גרויסער שטיין (אַ וואַנט פון אַ אוהל) אין ווינקל. אַלעס איז פאַראומרייניקט פון בהמות... און די טרערן האָבן פאַרשטעלט מיין ראיה . . . דער פּאַסטוך קומט צו מיר „וואָס שטייסטו דאָ? וואָס ווייַנסטו?“ — פרעגט ער מיר. איך ענטפער נישט.

פלוצלונג הער איך: „ביסטו מולקי חיים איטשעס זון?“

— „יאָ, איך בין עס, און דו ביסט פּאַוועל מיכאלס זון?“ — „יאָ, איך בין פּאַוועל“, — —ענטפערט ער. „איז צו וואָס ביסטו, מולקי, דאָ געקומען? איך זע, אַז דו ביסט געבליבן לעבן“... איך האָב אים נישט געהאַט וואָס צו ענטפערן.

איך בין אַוועק דורך דער בריק, צוגעקומען אויף בריק גאַס נומער 22 — די הויז ווו איך בין געבוירן געוואָרן. די הויז אָן אַ דאַך, פאַרלאָזן; געשטאַנען און געקוקט, נישט געוווסט וואָס צו טאָן מיט זיך. ס'האָבן מיר אַרומגערינגלט קריסטן, מען האָט מיר אָנגעקוקט ווי עפּעס אַ געשפּענס פון יענער וועלט... מען פרעגט מיר צי בין איך הונגעריק. איך בין אַוועק ווייטער, געפילט אַז מען לאַכט מיר נאָך... די קלויז אויף בריק גאַס קיין זכר! איך גיי ווייטער, שווער צו דערקענען די שטאָט, אָפּגעלאָזן, צעבראָכן... יאָ, פּאַוועל האָט קיין ליגן נישט געזאָגט. ביי די טרעפּ פון צאלי דעם בעקער — אַ שטיין, יידישע אותיות ת. נ. צ. ב. ה. פאַרבייגייער חוזק'ן, אַנדערע דריקן אויס מיטגעפיל.

איך וויל מער זען. עפּעס יאָגט מיר. די תלמוד־תורה נישטאָ... די שול, בית־מדרש — סימנים פון וועגט געבליבן: אַ „זכר למקדש“ — אַ זכר פון אַ יידישן לעבן, וועלכער איז געשענדעט און אונטערגעשניטן געוואָרן; אַ זכר פון אַ פאָלק, וואָס האָט יאָרן־לאַנג געלעבט, געשאַפן, און פאַרשניטן געוואָרן פון חיות אין מענטשן־געשטאַלט!

איך בין בייז אויף מיר פאַרוואָס איך גיי מיט דעם קאָפּ אַראָפּגעלאָזן. פאַרוואָס איך וויין...

איך האָב פאַרלאָזן אוגוסטאָוו מיטן באַשלוס, מער מיין פוס זאָל נישט טרעטן אויף דער ערד!

אָבער איך בין יאָ געווען נאָך אַמאָל אין אוגוסטאָוו, אין 1956, פאַרן עולה זיין אין ישראל, מיט מיין פרוי און זון. דאָס איז געווען אין מיטן ברען פון דער סיני־אַקציע. איך האָב געדאַרפט ארויסנעמען אַ געבורטס־שיין. נאַטירלעך, אַז קיין יידן האָב איך אויך דאַן נישט געטראָפן.

איך האָב געזען, אַז פון די טראָטואַרן זענען אַרויסגענומען געוואָרן די מצבות מיט די אותיות פון אויבן, און עפנטלעך האָט מען שוין קיין חוזק נישט געמאַכט פון מיר. איך האָב מיט גאווה געקוקט די פאַלאַקן אין די אויגן; איך בין געווען שטאָלץ אַלס מענטש, אַלס ייד, וועלכער פאַרט אין זיין לאַנד, וועמענס מיליטער שלאָגט דעם שונא און היט דעם נאַציאָנאַלן כבוד פון יידישן פאָלק.

דער טרויער־וועג

יצחק ביאַלאָבז׳צקי

אַ בינטל זכרונות פון מיין געבוירן שטעטל אוגוסטאָוו פון פאַר דער מלחמה און נאָך דער מלחמה 1946—1950.

איך דערמאָן זיך פון מיינע קינדער יאָרן, איך האָב געלערנט אין חדר מיט הרשל פּאַפּיראָוויטש, אברהם כלופיצקי און פיל אַנדערע, און ליידער, איז קיינער פון זיי נישט פאַרבליבן. אין דער לאַנגער גאַס, ווו איך האָב געוווינט, זענען געווען שיינע און טייערע יידן: יעקב שייע פּאנוס ע״ה, אַ שיינער ייד, אַ למדן; שמעון אלי ברמן, וואָס האָט גאַנצע נעכט געלערנט. די דייטשן, ימח שמם, האָבן אים דערשאָסן, ווען ער האָט די ספר־תורה געהאַלטן, ער האָט זי נישט געוואָלט פון די הענט אַרויסלאָזן. דער גראַבאָווער רבי, אַ למדן און אַ געשמאַקער בעל תפילה; האַלץ סוחרים — לאָזמאַן מיט זיינע הויכע זין, ווער האָט זיי נישט געקענט? ווער האָט נישט געקענט די גרויסע משפחה פון גושע דעם בעקער?

שבת נאָך דעם עסן און נאָכן שלאָפן פלעגן אַלע טייערע יידן זיך אַרויסלאָזן שפּאַצירן אין שטאָט־גאָרטן אָדער צום גאָרטן ווו דער פּאַמניק איז געשטאַנען, אָדער גאָר צום ליינג אויס דעם קאַנאַל צו גראָדנער בריק.

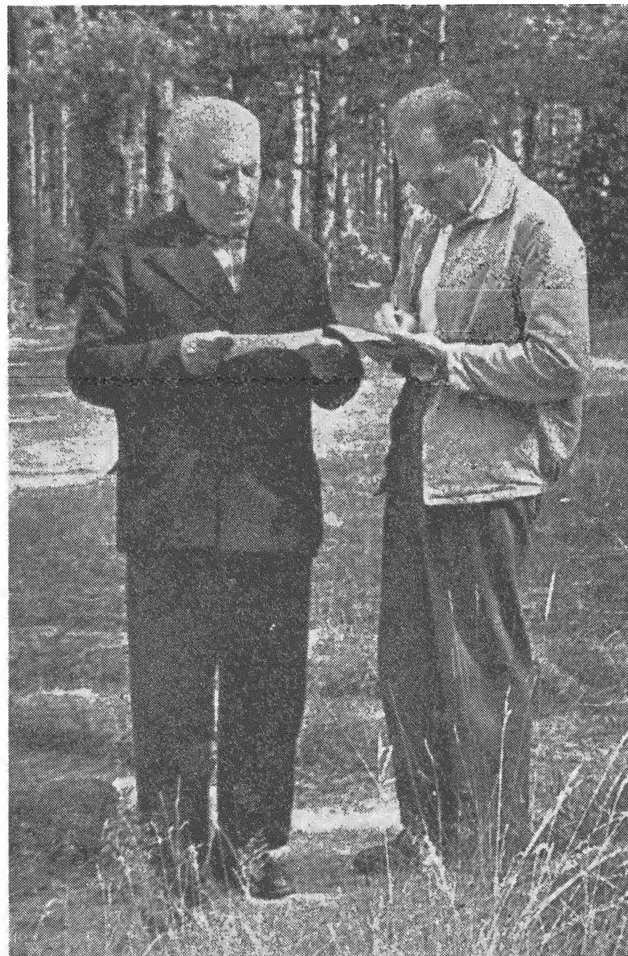
ווען די רוסן זענען אַריין אין שטאָט, איז ביים דאָרף שצעברע, אויפן וועג קיין סו־באַלק געווען דער גרענעץ, לויט דעם אָבמאַך צווישן די רוסן מיט די דייטשן. די רוסן האָבן פיינט רייכע יידן, האָבן זיי אַרויסגעשיקט די רייכע קיין סוכאָוואָליע. נאָר אַ קליינע צאָל האָבן זיי פאַרטריבן קיין רוסלאַנד. נאָר די זענען געבליבן לעבן.

איך אַליין, יצחק ביאַלאָבז׳צקי, בין אַרויסגעפירט געוואָרן קיין רוסלאַנד, אָבער אָן מיין פאַמיליע. אין זעלבן טאָג וואָס די מלחמה איז אויסגעבראָכן זענען דייטשן אַריין אין אוגוסטאָוו, האָבן שוין די יידן נישט געקענט אַנטלויפן.

אין 1946 בין איך צוריקגעקומען אין שטאָט און מיינע באַקאַנטע גויים האָבן מיר געגנוי דערציילט וואָס עס איז געשען: צום ערשטן האָבן די נאַציס צונויפגענומען אייניקע יידן און זיי שרעקלעך געפּייניקט. שפּעטער האָבן זיי אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז אַלע מענער פון 16 יאָר און עלטער, זאָלן זיך מעלדן אין מאַגיסטראַט. ווען אַלע מענער זענען געקומען, האָט מען זיי אַריינגעפירט אין שפּאַציר גאָרטן, פון דאָרט האָבן די ס. ס. זיי אָוועקגעפירט אין יאַכט־קלוב. דאָרטן האָט מען זיי געפּייניקט און

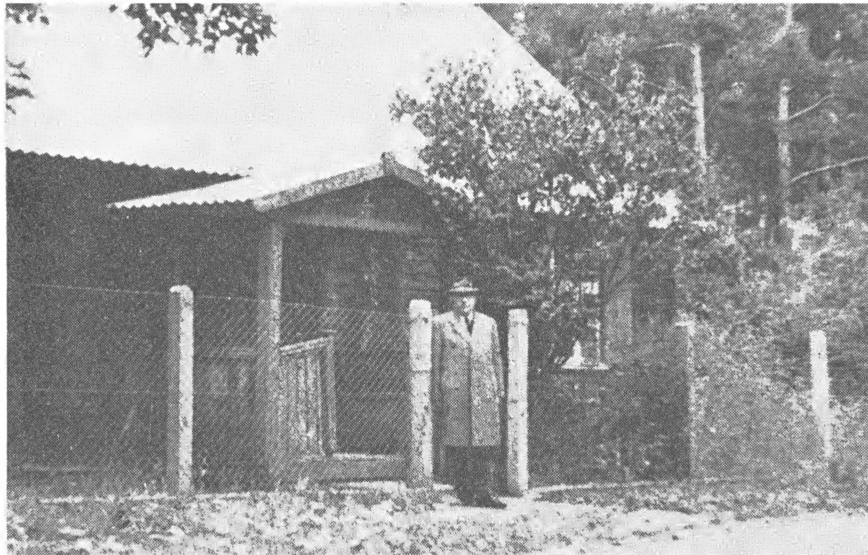
אויסגעהונגערט. שפּעטער האָט מען זיי אַרויסגעפירט אין שצעברער וואַלד. זיי האָבן געמוזט אַליין אויסגראָבן גריבער און די ס. ס. האָבן זיי אַלעמען אויסגעשאָסן אין די גריבער.

עס זענען געבליבן אייניקע מענער, האָט מען דערציילט, שמולקע קויפמאַן, אַ שטעפּער, דאָקטאָר שור, קאַנטאָראָוויטש דער זייגערמאַכער, בעדער. מיט שורן דעם דאָקטער האָב איך זיך געטראָפן נאָך דער מלחמה אין אוגוסטאָוו. ער האָט מיר געזוי

חזית בית העלמין לפנים. במקום בית העלמין — יער.
עומדים מזכיר העירייה ומרק רקובסקי.

דערציילט כמעט דאָס זעלבע. שפּעטער האָבן די נאַציס געמאַכט דעם געטאָ אויף די באַראַקעס, אַ באַוווּסטער אַרבעטער קוואַרטאַל. די יידן האָבן דאָרט געלעבט אין ענגשאַפט ביז דעם 1 נאָוועמבער 1942. מען האָט זיי געפירט יעדן טאָג אין שטאָט, דורך דער מיל־גאַס, אויף שווערער אַרבעט. דעם 1־טן נאָוועמבער, אין דער פרי, איז אַרומגערינגלט געוואָרן דער געטאָ, און אַלע זענען אַרויסגעפירט געוואָרן אויף גראָדנער שאָסיי.

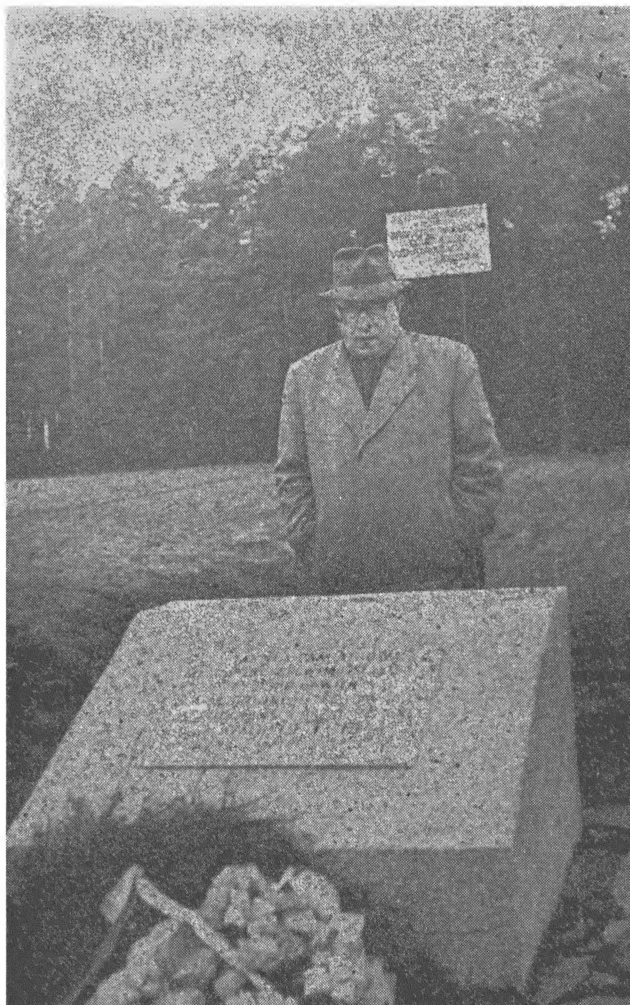
חדר הטהרה. בכניסה — ל. רכטמן.

דער וואָס האָט נישט געקענט גיין — אַלטע, קראַנקע — זענען באַלד אומגעקומען אויפן אָרט. אַזוי האָט מען זיי געטריבן דורך דעם גראָדנער בריק צו גראַיעווע ביז דעם לאַגער באַגוש, מיט קליינע פעקלעך אין די הענט. עס איז דאָן גיווען זייער קאַלט; די געשרייען זענען דערגאַנגען אין שטאָט; די אוגוסטאָווער גויים זענען געלאָפן און נאָך אַרויסגעריסן די פעקלעך פון זייערע הענט.

אין לאַגער באַגוש זענען זיי געווען ביז 2 מאָנאַט אין זייער שווערע באַדינגונגען. דער וואָס איז געבליבן ביים לעבן איז אַרויסגעפירט געוואָרן קיין טרעבלינקע און מיידאַנעק.

אַזוי האָט מיר געגעבן דערציילט ד״ר שור, וואָס איז געבליבן לעבן פון טויטן־לאַגער מיידאַנעק. אונדזער שטאָט איז רייך געבליבן פון יידן.

איך בין אָנגעקומען אָנפאַנגס 1946 אין אוגוסטאָוו מיטן באַן. עס איז מיר פינצטער געוואָרן אין די אויגן, ווען איך האָב געזען די אויסגעשטעלטע דאָראָשקעס און אַלע בעלי־עגלות זענען גויים. אַלע האָבן מיר געבעטן זיך אַרויפזעצן, אָבער איך בין געגאַנגען צו פוס.

יד לקרבנות הנאצים בשצ׳ברה. ע״י המצבה ל. רכטמן
היהודים לא נזכרו כלל.

איך בין פאַרבייגעגאַנגען דעם וואַסער מיל, ווו איך האָב געאַרבעט 15 יאָר, ביי נתן וואַרהאַפטיג און ראָזענטאַל. די מיל שטייט ביז היינט. אונטערן מיל האָב איך געזען ליגט אַ באַרג מיט מצבות פון יידישן בית־עולם, אָנגעוואָרפן, דער בית־עולם איז ריין, אָן מצבות; פיל פון די מצבות האָב איך געזען אויף די טראָטואַרן אין מאַרק; די שול מיטן בית־המדרש האָט מען אָנגעהויבן צונעמען, נאָר די יאַטקע קלויז שטייט גאַנץ.

די הייזער וואָס זענען גאַנץ געבליבן זענען, פאַרשטענדליך, פאַרנומען פון גויים. איך בין געגאַנגען מיט מאַקס און לייבל רעכטמאַן אין מאַגיסטראַט און געבעטן, מען זאָל אויף די באַראַקן אַרומצוימען עטלעכי קברים וואָס זענען געבליבן גאַנץ. מען האָט אונדז צוגעזאָגט.*

יצחק ביאַלאָבז׳צקי

אַ בריוועלע דער מאַמען . . .

זיך געזעגנען מיט מיינע אַלטע פריינד אין בריק־גאַס בין איך געגאַנגען.

ליב און טייער זענען מיר די אַלטע שכנים געווען. עס האָט זיך מיר געוואָלט הערן די האַרציקע ברכה: „פאָר געזונט״.

אין בריק־גאַס, וואו די קלויז האָט זיך געגרענעצט מיט דעם גרויסן יאַגעלאָנסקי־גאָרטן, איז געשטאַנען אַן אַלטער בוים, וועלכער האָט געקענט פיל דערציילן פון דיליידן און פריידן פון אונדזערע טייערע יידן.

ער האָט פריינדלעך באַגלייט די יידן צום דאַווענען — דריי מאָל אַ טאָג — און די הייליקע תורה לערנען.

דער זעלבער בוים האָט טרויעריק מיט די בלעטער געשאָקלט, ווען מען האָט די יידן צו דער עקידה געפירט.

דאָרט איז דעמאָלט אַ מאַמע געשטאַנען און אַ געבעט געהאַט: „ווען דו וועסט מיין זונעלע זעען, זאָג אים ער זאָל דער מאַמען אַ בריוועלע שרייבן״.

ביז איך האָב אים אויפגעזוכט דעם גרוס איבערגעבן — איז שוין נישט געווען וועמען דעם בריוועלע שרייבן...

אסתר טוקר (גליקשטיין)

---

* זיי האָבן דעם צוזאָג נישט געהאַלטן. היינטיקס יאָר איז רעכטמאַן געווען נאָכאַמאָל אין אויגוסט. ער האָט אין מאַגיסטראַט געפאָדערט דאָס זעלבע.

נר זכרון

גד זאַקליקאָווסקי

גד זאַקליקאָווסקי איז געקומען קיין אויגוסטאָוו פון סקידל אין יאָר 1922. בערל איילענדער האָט אים דאָרט דערקענט און אים איינגעלאַדן קיין אויגוסטאָוו. ער איז אָנגענומען געוואָרן אין תלמוד־תורה אַלס לערער פון העברעיש, אָבער נאָך אַ קורצער צייט האָט מען אים אָנטזאָגט, ווייל ער איז נישט געווען רעליגיעז. ער איז געבליבן נאָר ביי פּריוואַטע לעקציעס. אין 1923 העלפט ער גרינדן דעם „החלוץ" און אַנטוויקלט אַ פאַרצווייגטע קול־טורעלע טעטיקייט. ער האַלט רעפעראַטן, רעזשיסירט פאָרשטעלונגען פאַר קינדער, אָרגאַניזירט אויספלוגן אין די וועלדער און מיט לאָדקעס אויף די אָזיע־רעס. די הכנסות זענען באַשטימט פאַר וווילטעטיקע צוועקן.

אין 1931 פאָרט ער קיין אַרגענטינע אויף דער איינלאַדונג פון מיינעם אַ יוגנט־פריינט. אין צוויי יאָר אַרום קומט ער צוריק. אין 1938 זענען מיר עולה קיין ארץ־ישראל. די ערשטע צייט איז געווען גאַנץ שווער, ביז ער ווערט אָנגענומען אַלס פקיד אין מחלקת העליה פון דער סוכנות. דאָרט האָט ער געאַרבעט ביז פּענסיע. אין 1948 זענען מיר אַריבער פון תל־אביב קיין פתח־תקוה. דאָרט האָט זאַקליקאָווסקי געהאָלפן גרינדן אָוונט־קורסן פאַר די נייע עולים און ער האָט זיך באַטייליקט אין זיי ביזן טויט. ער האָט אויך געהאָלפן שאַפן אַ שיינע ביבליאָטעק. ער באַטייליקט זיך אין דער צייטונג „לעצטע נייעס" און אין פאַר־שידענע זשורנאַלן. די לעצטע יאָרן האָט ער גענומען אויף זיך צו זאַמלען מאַטעריאַל פאַר דעם בוך „קהילת אוגוסטוב", אָבער, לײדער, האָט ער נישט באַוויזן צו טאָן אין דעם.

דעם 9־טן מאַי, ט' איר, 1960, איז ער געשטאָרבן.

זאָל זיין אָנדענק זיין מיט אונדז אייביק.

פתח־תקוה — זיין פרוי **דינה**

גד זקליקובסקי

אסתר אילנדר־ויינברג

מי לא הכיר את המורה גד זקליקובסקי, ומי לא חש בפעילותו התרבותית בתקופת שהותו בעירנו? אך מעטים הם היודעים, כיצד הגיע לעיירה.

על זה ברצוני לספר. תוך כדי כך אציב גם מצבת זכרון להורי היקרים, שניספו יחד עם רבים מאוד בימי השואה האיומים.

אחרי שחרורה של פולניה מעול זרים והכרזת עצמאותה, קמה התעוררות ציונית לאומית במדינה. הדיה הגיעו גם אלינו. רבים מההורים הרגישו צורך לייסד בית־ספר עברי מתקדם. ברם, למרות כל המאמצים לא הצליחו בזאת.

הורי ז״ל החלו אז לתור אחרי מורה שיקנה לנו, לי ולאחותי, את השפה העברית בצורה מודרנית יותר.

באותם הימים, באמצע שנות העשרים, נמצא אחי דב (בערל) ז״ל, לרגל עסקי אבא, בעיירה סקידל. שם הכיר את המורה זקליקובסקי, שהורה עברית בשיעורים פרטיים. אחי דיבר על ליבו

חוג דרמטי של ילדים

שיעבור לאוגוסטוב. הוא נאות לקבל את ההצעה ובא אל ביתנו. איכסנו אותו איכסון מלא 7־6 שבועות. אבי ז״ל השיג למענו שיעורים פרטיים נוספים, וגם — משרת מורה ב„תלמוד־תורה". אולם הוא לא החזיק מעמד בבית הספר בגלל השקפותיו החילוניות וסיגנונו החדיש בהוראה, שלא הלמו את אופיו המסורתי של המוסד. הוא המשיך, איפוא, רק בהוראה פרטית והשתרש במקום.

ההווי החסידי זר היה לנו מכל וכל, כי בית מתנגדים מובהק היה ביתנו, ככל האחרים בעיר. זקליקובסקי, כבנו של שמש או גבאי אצל האדמו״ר מסוקולוב, הכניס אותנו קמעה קמעה לאותו עולם חדש בשבילנו, ע״י ניגוני החסידים והסיפורים על חייו בסביבתו הקודמת.

גד זקליקובסקי היה איש תוסס ורענן. הוא הפעיל את הנוער, אירגן וריכז סביבו את הצעירים, הדריך חוג דרמתי וביים את המחזה „החוטפים". היתה זאת תקופה רבת חוויות, והיא נשמרת בזכרוני עד היום.

אסתר אילנדר־וינברג

פ נ י ה

את פניה הכרתי באוגוסטוב. שכנים היינו, בית על יד בית. משפחתה גרה בבית גדול ויפה, כולו עטור מטפסים. לעומתו — ביתנו היה קטן, דל ורעוע. ותמיד התקנאתי בבית היפה. אביה היה מורה באוגוסטוב ונחשב למורה משכיל וטוב. התלמידים העריצוהו וגם פחדו מפניו כי קפדן היה ואוהב סדר.

ב־1928 כשמלאו לי 14 שנה גמרתי את בית הספר העממי והפסקתי ללמוד. האמצעים בבית היו דלים, אמי כבר לא היתה בחיים והוכרחתי להתמסר לבית העזוב. עצובה הייתי. באותם הימים פגשה אותי פניה והציעה לי להכנס ל„החלוץ הצעיר". קרן אור בחיי. הייתי כמו בחלום. גאוה תקפה אותי, גאוה על שפניה, בת המורה, רעותי היא. לכבוד גדול נחשב הדבר בעיני. נמשכתי לתנועה. אודה על האמת כי לא הרבה הבינותי מכל אשר לימדו בתנועה, אך את האהבה והכמיהה לארץ ישראל עוררה בי פניה והכניסה בי רוח חיים.

בקבוצתה היו עוד נערים ונערות, מהם בנות עשירים, אך מכולן בחרה בי לחברתה, היתה מקריאה בפני משיריה. שכחתי אותם. הלא זמן רב עבר כבר מאז. בילדותי בישנית הייתי ובשבתי עם פניה היתה תוקפת אותי חרדת קודש. לא ידעתי את נפשי. זוכרת אני איך שלימדה אותנו את „מסדה" ליצחק למדן. דבריה שפעו אמונה ולהט ונכנסו ללב והלהיבוהו.

— „האדם — אמרה — צריך להתעלות מעל הקטנוניות שבחיי יום־יום. הוא צריך לחיות חיים נעלים ותמיד ליצור יש מאין".

בפגישה אחת אמרה לי: „אדם שאינו נותן ומועיל לחברה דומה לגרגיר אבק הנשחק ולא נשאר ממנו זכר. על כן ישתדל להיות מועיל. בזה מובטח לו זכר עד" — ודעתי היתה אחרת: „טוב להיות חייל פשוט מן השורה, להסתגר בפינה. הכי קל". ידעתי שגרמתי לה מפח נפש. ולא יכלתי אחרת.

הרבה פרסמה ב„להבות" — עתון ה„חלוץ הצעיר". לא הכל שמור בזכרוני רק משמעותם נחרתה בלבי: פניה כתבה על האידיאה שמנחה את האדם בדרך והישותה אותה להר גבוה ותלול שקשה ומיגע לעלות אליו. אשרי האיש שמצליח להעפיל ולהגיע לפסגה, רק אז הוא מרגיש את הערך „האמיתי" בחיים. מאז — שאיפתי להגיע לפסגה כזו. חיי במחיצתה היו להם ערך מיוחד. במחיצתה התעלה האדם.

כמה יושר היה צפון בה. לא סבלה כל שקר. סטית — ומיד הרגישה שמשהו לא בסדר אתך.

1929. תקופת המאורעות בארץ. פניה מנהלת מושבת מנהלים של ה„חלוץ הצעיר" בלומזיצה. עמדה לי הזכות להשתתף במושבה. במושבה גלינו פניה חדשה: פניה המארגנת, טובת הלב, בעלת הידיעות הרבות והמגוונות. איזה עושר של ידיעות! מה פלא? — כי תמיד, תמיד למדה. ובכל — מוקפת אהבה והערצה מצד חניכיה ומכיריה. אני בטוחה שכל אלה אשר זכו לחיות במחיצתה ממשיכים לאהוב אותה גם עתה.

ומהמושבות — בקורים בלי סוף בעיירות, נפגשת עם הנוער, מרצה, משוחחת, מספרת וכובשת בחן קיסמה לבבות לתנועה. לא פעם הייתי אומרת לה: פניה! שמרי על בריאותך! בזבוז כזה! אך פניה היתה מצטחקת וממשיכה בלי לאות בעבודתה.

מי יכל עתה להאמין שפניה זו, הרתוקה שנים לערש דוי, היתה בנערותה חסונה, בריאה, יפה, מקפצת ומדלגת כמו עיזה שלוחה.

פניה עוזבת את אוגוסטוב ועוברת לורשה לעבוד במרכז „החלוץ הצעיר". הרבה ימים נעדרת פניה מהבית ומהעיירה. בלבי געגועים עזים עליה. בלעדיה — החיים נטולי ערך. רק באה פניה, ולו למספר ימים — ורוח אחרת אתי, החיים קבלו גוון צוהל ורונן.

ב־1930 — פניה עולה ארצה. עצוב, עצוב בלעדיה. אני מתיחדת עם תמונתה שהשאירה לי ועליה כתוב: „אל יאוש! הן עליך לזכור שעוד ניפגש".

ממרחקים חשתי את פניה, הרגשתי שיש לי משענת בחיים.

הגיע היום המקווה — ונפגשנו. הארץ. שוב ישבתי על ידה מבוישת ולא ידעתי את נפשי. שוב תקפה אותי גאוה על פניה בת עירי, המשוררת הטובה והברוכה.

לעתים בקרתיה. החיים לא היו קלים. פניה מקבלת אותי כאם ואחות. מקילה עלי בדאגותי, דואגת לבריאותי, נותנת עצות, ומגרשת יאוש. על עצמה, מכאוביה וחלייה אף פעם לא דברה. כמה קל היה במחיצתה. איזה הומור מלבב מלוה כל שיחותיה. היא היתה באמת יותר נעלה מכול וכול.

כשהיה מופיע ספר שירים או שירי ילדים משלה הייתי ממש מאושרת. קוראת ומקריאה בפני הילדים. והם הרגישו איזו קרבה ואהדה שופעת ממני אליה. ובקבלי מכתב ממנה — לא היה קץ לשמחתנו. — „נכון, אמא, שזאת כותבת פניה המשוררת"? כמוני אהבו אותה. לא פעם תקף אותי פחד מהמחשבה על בריאותה הרופף. הלב רצה בנס. רצה והאמין, אך... נשמתה הן בת אלמות היא.

שרה ברלינר (עין הים)

ישראל (זליה) ברגשטיין

ישראל אחיה של פניה היה רופא בעל מעמד בוורשה. גוייס, עם פרוץ המלחמה, לצבא הפולני ונפל בשבי הרוסים. שוחרר וקיבל משרת רופא בביאליסטוק. עם כניסת הנאצים נלקח למחנה ריכוז ושם שירת כרופא. ביום התקרב הצבא האדום למקום המחנה נקראו נציגי המחנה להתייצב בפני המפקד הנאצי. חברים יעצו לו להסתתר, אך הוא מאן „כרופא — חייב אני לעמוד על משמרתי" — טען. בו ביום הוציא המפקד להורג את הנציגים שהתייצבו, וביניהם — ישראל ברגשטיין. עם ערב שיחרר הצבא האדום את עצירי המחנה.

שלמה פלוצינסקי

כשאני נזכרת בשלומקה, רואה אני את העיירה אוגוסטוב, את בית אחות־אמי רייזל, את הדוד מאיר, ואת ילדיהם: חינה, ישעיהו, שלומקה וברל׳ה הקטן.

רואה אני בעיני רוחי את החנות שלהם לגלנטריה בככר השוק, מתחת הגגון הגדול. הדירה הצמודה לחנות — נקייה. אני רואה את חינקה, חברתי הטובה, הנערה היפה; ואת שעיה — הבחור הרציני, השקוע בספרים ומטפל במסירות בספריה; ואת הבן השלישי במשפחה את שלומקה — תמיד עליז ותמיד מתלוצץ. אני נזכרת בימי ה„יריד", שהתקיימו פעמיים בשנה. המוני איכרים באו לקנות, ואנחנו הילדים עזרנו למבוגרים בעסקים. שלומקה היה אז איתנו. זוכרת אני איך כולנו נדבקנו מעליצותו, ומה„חכמות" שלו. היה פעיל ב„החלוץ הצעיר", ואח"כ — ב„החלוץ". ב־1928 יצא להכשרה. כשהיה בא לחופשה קצרה הביתה, היה מלא התלהבות וטרוד בדאגות הפלוגה, בה הכשיר עצמו לעליה. הגיעה שעת העליה. הוא בא להפרד וכיבדני בתצלומו. מעבר לתצלום היה כתוב: „זכרי חינה כי בלי חושך אין טעם לאור, ובלי כאב אין טעם לגיל".

נפטר בגבעת השלושה 17.10.52. יהי זכרו ברוך!

חינה שרגא (ברגשטיין)׳ בית השיטה

עם שלמה׳קה בהכשרה

ימי ההכשרה, לפני העליה לארץ, מהוים חלק נכבד בחיי כל אחד מאתנו. צעירים ורעננים היינו, ועל כן הלב היה פתוח לראות את האדם בגלוייו השונים.

את שלמה׳קה פגשתי בקבוץ „תל־חי" בהתחלת שנת 1928. מלא מרץ, רוך, הומור, כולו תוסס, התבלט בחיי החברה. הוא בא לקבוץ אחרי גמרו את הסמינר של „החלוץ הצעיר" בוורשה. בן אוגוסטוב היה. פעיל מאוד בסניפי „החלוץ הצעיר" שבגליל גרודנה ביאליסטוק.

בלהט נעוריו התבלט בכל ענפי הפעולה החברתית והתרבותית בקבוץ.

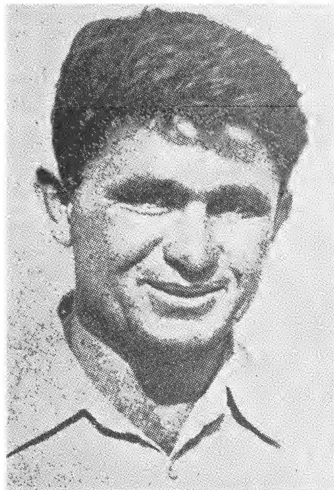
המצב בקבוץ לא היה קל. החורף קשה, שלג וכפור. עבדנו במנסרה. לעתים היינו מחוסרי עבודה. שערי הארץ היו סגורים ולא פעם פשה היאוש בין החברים. אך שלמה'קה היה מלא תקוה ואמונה, מעודד, מתלוצץ, ועוזר להפיג את היאוש.

והוא עולה ארצה בין ראשוני „תל־חי", באניה האחרונה לפני פרוץ מאורעות 1929.

רבקה ב. (גבעת השלשה)

שלמה פלוצינסקי

ישראל לוי

ישראל לוי

נולד ב־1914 באוגוסטוב למרים ולראובן לוי, זכרונם לברכה, מורים לעברית.

עלה לארץ ב־1922, עם אמו ואחיותיו. אביו עלה שנתיים לפני כן. בקבוצו גינוסר היה המפקד של הפל"ם (פלוגה מיוחדת) בתקופת מלחמת השיחרור. ביום ראשון, כ"ח אייר תש"ה, 6.6.48, באישון ליל, יצא בראש מחלקה לכבוש משלט מעל לכפר הערבי ג'וער, משם צלפו על העובדים בשדות. עם שחר, לאחר שהתבססה המחלקה, ולפני הזינוק להתקפה — התרומם כדי לסקור את השטח, ונפגע בכדור בראשו. תחת מטר אש הביאו את ישראל לבית החולים, שם הוציא נשמתו.

ארבע עשרה שנים נתן את כולו לבנין המשק והחברה בקיבוץ גינוסר.

יהי זכרו ברוך.

צילה בז'נט

צילה ז"ל נולדה, בי"ט בחשון תש"ד (17.11.43), בכפר ורבורג להוריה מאירה ויצחק. מצד אמה הנה דור שלישי בארץ — נכדת ר' אליהו גלזר מראשוני בוני רחובות.

צילה בז'נט

ביילקה פפירוביץ
נהרגה ע"י ערבים בדרכה לאוניברסיטה
בהר הצופים.

טוביה רבינוביץ

ברוך חוסיצ'ר

אביה — מראשוני העולים מאוגוסטוב. את גן הילדים ובית הספר היסודי סיימה בכפר ורבורג, ויצאה לקנות דעת נוספת בבית הספר התיכון שברחובות.

עם גמר בחינות הבגרות ועד לגיוסה לצה״ל באוקטובר 1961 — פרח לפתע כשרונה הספרותי והאמנותי. מחברות ספרות ופיוט נתמלאו על ידה; ציורים המביעים יופי נפשי ועבודות־יד שונות מילאו את הבית.

בצה״ל עברה קורס פקידות בהצלחה והוצבה בהתאם למקצועה, — עד ליום המר בו נקפד פתיל חייה בתאונת דרכים. נפטרה כ״ט בסיון תשכ״ב (1.7.62).

תהא נשמתה צרורה בצרור החיים.

טוביה רבינוביץ

טוביה רבינוביץ ז״ל נולד ב־1895 באוגוסטוב ליחזקאל ולחיה־ציפה (לבית פלוט־נובסקי). הוא למד בחדר ואחרי זה המשיך בגמנסיה העברית של כגן בוילנא.

ב־1920 יצאה מאוגוסטוב קבוצת עולים ראשונה לארץ־ישראל. הוא היה ביניהם. ראשית עבודתו בארץ היתה במרחביה. כעבור זמן קצר הוא עבר יחד עם חבריו לרחובות, ועבד שם בפרדסים.

בפרדסי רחובות התארגנו חבורות פועלים לעבודות הממשלה הבריטית בסרפנד. טוביה הצטרף לאחת מהן.

משם עבר טוביה לעבוד במשרד לעבודות ציבוריות, כיום „סולל-בונה״. קבוצתו נקראה בשם ט״ו, בהתאם למספר חבריה. לאחר מכן עבד בעיר גנים, כיום רמת-גן. מעבודת הבנין חזר לחקלאות, הפעם — בפרדסים של גן־חיים. בזמן ההוא החלו הפועלים החקלאיים להתארגן בארגוני התישבות, שנקראו אחר כך בשם הכולל „התישבות האלף״. כלומר, סך הכל אלף משפחות התישבו באותה תקופה במושבים שונים. היה זה מבצע כביר באותם הימים, וטוביה לקח בו חלק פעיל.

ב־1933 התישב טוביה במושב צופית. נטע פרדס של שבעה דונמים, הקים רפת, ועבד גם מחוץ למשקו. במאורעות 1936, הוא נפל על משמרתו בצופית. השאיר אחריו אשה הרה, ילד בן שש, משק בבנייתו, ומשפחה וחברים אבלים.

במרוצת השנים עזבה אשתו את המקום ועברה העירה. את המשק היא השאירה למשמרת אצל ועד הכפר עד אשר יגדלו הבנים. 20 שנה לאחר מותו של טוביה חזר בנו הבכור, יחזקאל, למשק בצופית, וממשיך בדרכו של אביו.

אחיו ישראל רבינוביץ (מושב חרות)

ברוך חוסיצ׳ר ז״ל

נולד באוגוסטוב בשנת 1910. בן בכורם של יצחק ורחל. אחרי סיימו את בית הספר העממי המשיך ללמוד ב„ישיבה״. למרות חינוכו המסורתי הוא מצטרף ל„החלוץ הצעיר״. כיון שקשר את עתידו בעליה לארץ ישראל — הבין ברוך, שעליו להכשיר את עצמו ע״י לימוד מקצוע, ובחר בצבעות.

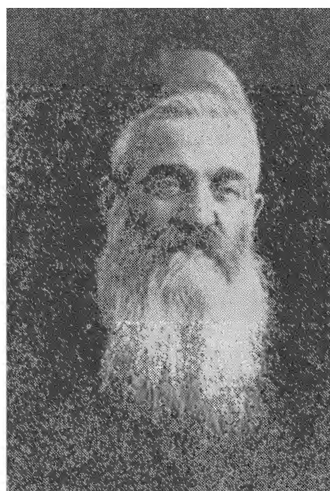
בימי מאורעות תרפ"ט (1929) הוא מחליט לעלות לארץ־ישראל. למרות אהבתו להוריו, הוא לא נענה לבקשתם לדחות את עלייתו עד לאחר שהארץ תשקוט. בארץ הוא עובד קשה, כדי לחסוך אמצעים להעלות את המשפחה. בשנת תרצ"ו עולה הדבר בידו. הוא פעיל מאוד ב"הגנה". בשנת תרצ"ו הוא מתגייס למשטרת הישובים העבריים, ומשמש למעשה מזכירו של מפקד ה"הגנה" בנפת רעננה. נפש פיוטית שכנה בקרבו, בזמנו הפנוי הוא מתמסר לציור ולמוסיקה.

עם הכרזת המדינה הוא מועבר למנגנון המטכ"ל. ב־4.6.1948, הפציצו אוירוני המצרים את המטה הכללי. חבריו לעבודה ביקשוהו לרדת למקלט, אבל ברוך לא רצה להפסיק את עבודתו. רסיס של פצצה פגע בו והרגו במקום. בפקודת המטכ"ל מיום 29.9.48, הוענקה לברוך דרגת סגן, בהתאם לתפקידו בשרות "ההגנה".

א ב א

אבינו, ר' יעקב יעווריסקי (עברי), היה תלמיד חכם. הוא למד בישיבת סלובודקה, את הסמיכות לרבנות קיבל בישיבת וולוז'ין. הוא הצטיין בזכרון ובשקידה בלתי רגילים. לבו לא נמשך לכסא-הרבנות ופנה למסחר העצים, אבל תמיד מצא שעות פנויות ללמוד תורה. הוא התהלך בידידות עם תלמידי החכמים בעירנו, ובפרט עם הרב קוסובסקי, רבה של אוגוסטוב. הוא פעל הרבה למען ה"תלמוד תורה" בעיר, ודאג לכלכלתם של ילדי עניים ע"י סידורם אצל משפחות אמידות. הוא נסע בשליחות ישיבת "הרי"מ" בוילנה לאמריקה. בשהותו שם התחבב על יהודי ברוקלין והם מינו אותו לרבם. שבע שנים ישב על כסא־הרבנות בברוקלין. שם נפטר שבע מעשים טובים.

אסתר איגר (עבריה)

ר' יעקב ייברייסקי (עברי)

ר' שמעון ורהפטיג

א ב א

אבי שמעון בר׳ שמואל ורהפטיג ז״ל עלה ארצה ב-1922. לאחר שנה חזר לאוגוסטוב על מנת להעביר ארצה את מכונות הדפוס. ב־1925 עלה שנית והתיישב בחיפה. בשנת 1926 החל לכהן כרב במשרד הרבנות בחיפה, שלא על מנת לקבל פרס.

הוא נפטר בשיבה טובה בצום גדליה 1936. בן 80 היה במותו. הובא לקברות בבית העלמין בחיפה.

נח ורהפטיג

אבי ואחי

אבי, ר׳ יוסף, איש עסקים, קבלן בתקופת הרוסים לבנינים וגשרים, קבע עתים לתורה. על אף עסקיו המטרידים הגה יום יום, עד שעה מאוחרת בלילה, בש״ס. בימי המלחמה, כשהסכנה ארבה ליוצאים החוצה בלילה, — היה ר׳ יוסף מתחמק מביתו, ואץ לבית־הכנסת שברחוב מגוריו, „רחוב הגשר״, כדי ללמוד את שיעורו בגמרא ללא מפריע. הוא פעל לשיפוץ בית הכנסת, בו התפלל ובו גם נתן שיעורים בתלמוד.

שתיים מבנותיו זכו לעלות לארץ ישראל. שאיפתן לעליה התגבשה בהתרפק אביהן על ציון וירושלים בברכת המזון. בנו יחידו משה אריה, מפעילי „בית״ר״ בעירנו, לא הספיק לעלות וניספה עם משפחתו בשואה. הי״ד.

אחי היה יושב־ראש ארגון הסטודנטים בוילנא, ועסק במחקר על קהילות יהודיות מסוימות. כן היה כותב בעתון „דער טאג״ על בעיות הסטודנטים היהודים.

*

סנדר משה לנזינגר היה יושב ראש „המזרחי״ בעיר. הוא ואשתו גולדה, לבית קריניצקי, פעלו רבות להעלאת חלוצים וחלוצות ארצה. כשכבשו הבולשביקים את אוגוסטוב הגלו אותם לרוסיה. הוא חזר לפולניה שבור ורצוץ. הם זכו לעלות ארצה, אך הוא לא החזיק מעמד, אלא זמן קצר.

אסתר טוקר (לבית גליקשטיין)

בית אבי

בשולי העיר אוגוסטוב היהודית, לפיתחם של בתי הגויים (אונטערן ברום) — עמד בית הורי. בבית זה ראו אור העולם צאצאים רבים ממשפחת אמי. בזמני, נראה היה כבר הבית כמט ליפול. אבי בא לאוגוסטוב מישיבת סלובודקה. לאחר שנשא את אמא לאשה עבר לגור בבית משפחתה. פרנסתו היתה עַל חנות קטנה. הוא היה אדם צנוע ושקט, התרחק מעסקנות ושמח בחלקו. חמשה אחים ואחיות היינו. תמיד הסב אל שולחננו אורח. אמא היתה מקבלת כל אורח בסבר פנים יפות. החלוצים, שקבלו הכשרתם בנגרות בחצר שכננו פונימונסקי, היו אורחים רצויים בביתנו.

בשנת 1925 עזבנו, אחי יחזקאל ואני, את הבית ועלינו ארצה. לאחר מכן העלינו את אחותנו רחל. ההורים, אחותי פרדקה, ואחי אליעזר — ניספו בשואה. הי״ד.

יצחק שרמן

א ב י

אבי, יצחק בר' שמואל־יוסף סרביאנסקי ז"ל, נולד ב־1889 בכפר טשארני־בראד, על־יד אוגוסטוב, להורים אמידים. שנים אחדות לפני מלחמת העולם הראשונה, מכרו את אדמתם בכפר, וקנו בית בן שתי קומות באוגוסטוב.

אבי ניהל עסקים גדולים. היה קבלן לצבא הגרמני, ואחר כך — לצבא הרוסי. היה קונה עצים ביערות של „פריצים" ושל הממשלה. פועלים מהכפרים היו כורתים את העצים, ומגלגלים אותם מההר למטה, למים. שם היו קושרים אותם לרפסודות, לאחר מכן, קושרים רפסודה לרפסודה, עד לאורך של כ־148 מטר. באגמים ניצקו, רוספודה, סאינו, ביאלה נמשכו הרפסודות ע"י סוסים, או נדחפו ע"י פועלים כשבידיהם מקלות דקים ישרים באורך 5—6 מטרים שבקצם תקוע קרס. בנהרות נרב, בוג, נימאן וויסלה שטו הרפסודות בכוח הזרם החזק, עד שהגיעו לנמל גדיניה על שפת הים הבאלטי.

אבי היה אדם יפה, גבוה, רחב גרם, חזק וטוב לב. בחצרנו היתה אורווה ענקית שבנו בשביל סוסי הקוזאקים. לפני מלחמת העולם השניה נדדו יהודים קבצנים מהסביבה, וגם מרחוק, עם עגלות רתומות לסוסים (כמו הצוענים) מעיר לעיר לקבץ נדבות. בעירנו היתה אכסניה אחת „הכנסת־אורחים" או „הקדש", אבל היא היתה תפוסה ע"י קבצני עירנו. ובכן, אבא הרשה לנודדים הללו להכנס עם טפם והסוסים לאורווה שלנו. כשירד גשם עז היו אבא ואמא שולחים אותי להזמין לביתנו את הילדים והחולים שהיו ביניהם.

בשנת 1939 חלה אבא בסכרת. תרופות אינסולין אי אפשר היה לקבל. בראש חודש אדר ב' 1940, נפח נשמתו והובא לקבורות. הוא זכה להקבר בקבר ישראל, עוד לפני בוא הנאצים.

א מ י

אמי, מרת ליבה בת אידל ור' אלחנן שטיינדם, נולדה בראצק ע"י אוגוסטוב בשנת 1896, למשפחת סוחרים אמידה. בשנת 1918 נישאה לאבא והתישבה באוגוסטוב. נולדו להם שני בנים ושתי בנות. אני הבכור, נשארתי בחיים בדרך נס, אך שאר הילדים ואמי — נהרגו או נשרפו בידי הנאצים.

אמי היתה אדוקה, צדקנית, אשת־חיל, וטובת־לב. בימים ההם היו באוגוסטוב בחורי־ישיבה שברחו מרוסיה, וגם ילידי פולניה, שנפשם חשקה בתורה. הם למדו בבית־המדרש או ב„יטקע־קלויז", ואכלו „ימים" בבתי היהודים. אחד מהם היה יענקל'ה. ארבע שנים התגורר בביתנו. לא פעם היה חולה, ואמא היתה מטפלת בו. בחור־ישיבה אחר היה פליט מרוסיה. שבס'לה קראו לו. שנים רבות היה באוגוסטוב, ומהן — ארבע שנים בביתנו. הוא היה קטן, רזה וחולה. במסירות רבה טיפלה בו אמא. ועוד ממעשיה של אמי: הדודה חנה בובריק, אחותו של אבא, מתה, והשאירה 2 יתומים קטנים. אמא היתה הולכת אליהם יום־יום, מאכילה אותם ורוחצת אותם, ומטפלת בהם כמו אם.

אחי

אחי שמואל־יוסף סרביאנסקי נולד בשנת 1924. חלק הארי מחייו היה חולה. בהגיעו לשנת ה־11, הבריא. נרצח או נשרף ע״י הגרמנים המרצחים בגיל 17 שנה.

אחותי לאה

אחותי לאה, נולדה בראש חודש אייר שנת 1922. היא למדה בתלמוד־תורה, ולאחר מכן — בבית ספר העממי הפולני. היתה המדריכה של „פרייהייט" עד שנת 1939.

אחותי ולה

אחותי ולה, נרצחה ע״י הגרמנים בהיותה בת 6 או 7 שנים.

אלחנן סרביאנסקי, כפר מל״ל

רבקה יפה, אלמנתו של ד״ר הלל יפה, מתה אתמול בירושלים.

רבקה יפה, לבית גליקשטיין, נולדה באגוסטוב. עלתה לארץ בשנת 1895, נישאה לד״ר יפה, מחלוצי הרפואה בארץ וליוותה אותו בכל עבודתו.

השאירה שני בנים ובת.

21.2.1965

שבתי קפלן בן יצחק אייזיק הכהן

שימש גבאי בבית הכנסת שב„רחוב הארוך".

במלחמת העולם הראשונה היה אוסף מדי ערב שבת, במאפיות ובחנויות המכולת, מצרכי אוכל, והיה מחלקם בין המשפחות שראשיהם היו בחזיתות.

יהי זכרו ברוך.

אשתו — פסיה בת יואל.

*

לאחינו דוד־הלל, רעיתו חוה לבית פנוס וחמשת ילדיהם; לאחותנו שרה, בעלה חיים־לייב ושני ילדיהם הפעוטים. ידי טמאים קיפדו חייהם.

עם קהילת אוגוסטוב צרורות נשמותיהם.

אתה אל רחום! השקפת ממרום קדשך, עת כעדר כבשים מובלים בניך. יונקים בזרועות אמם, תינוקות של בית־רבן, בלי חטא בגופם, וזקנים ו,אני מאמין' ו,וידוי' על שפתם. כולם יחד מפרפרים, ובקריאת „שמע" נשמתם הטהורה מוציאים. האדימה האדמה מדם סב ונכדיו! מדוע לא אמרת לשטן הרף, וידי טמאים לא קיצצת.

אדמה! אל תכסי דמם!

הבט משמים וראה, מה עוללו לישראל עמך?

לבני עמך — מידת רחמים הורשת, ולך — אף טיפת רחמים לא השארת?!

ואחרי־הכל — מתאספים פה בארץ־אבות אודים מוצלים. עומדים בראשים מורכנים וביראת כבוד מכריזים „יתגדל ויתקדש שמה רבא"!!! היתכן ?...

דניאל קפלן

ר' שמואל גרינברג הכהן ז"ל

תלמיד חכם ומשכיל. ציוני נלהב. נצר למשפחה מפוארת מסביבות בריסק־דליטא. למד בנעוריו תורה מפי ר' חיים סולובייצ'יק זצ"ל מבריסק (קרוב משפחה). נשא אשה באוגוסטוב ומיד החל בפעילות ברוכה. למרות עיסוקיו כספק של עורות לצבא הרוסי החונה על הגבול, הקדיש מזמנו לענייני ציבור. היה המורשה של הקרן הקיימת במחוז, ובין ראשוני הפעילים למען חברת התיישבות היהודים. פעל ב„לינת הצדק" ותמך בלימוד השפה העברית. נעים זמירות. תפילותיו הנרגשות, בעברו לפני התיבה בימים־נוראים, עוררו רטט. עלה לארץ־ישראל בתרצ"ז ונפטר בתל־אביב בתשט"ז.

גולדה גרינברג ז"ל

נולדה באוגוסטוב לאביה ר' נתן זליג סמואל זצ"ל, צדיק ורודף שלום, שימיו ולילותיו בילה בלמוד תורה ובגמילות חסדים. נקטף בדמי ימיו במחלת החולירע, כשהמגפה השתוללה בעיר. אשתו, שרה צביה ז"ל ילידת אוגוסטוב, אשת חיל, שדאגה לפרנסת הבית על מנת שבעלה יקדיש חייו לתורה ולמעשים טובים. גולדה הלכה בדרכי הוריה והרבתה בעשיית חסדים בצנעה לקרוב ולרחוק וגם לנכרי. גם בישראל היא המשיכה להגיש סעד נפשי לרבים משארית הפליטה.

נפטרה בשנת תשכ"ב בתל־אביב.

עמינדב

ראובן לוי

נולד בשנת 1888. נפטר בנובמבר 1965. בן 77 היה במותו.

עם פטירתו של ראובן לוי הלך לעולמו חלוץ הספרנות העברית העממית בדורנו. הוא בא למרכז לתרבות ולחינוך בגיל לא צעיר ביותר, כאשר מאחוריו כבר תקופה ארוכה של פעילות בתחומי חיים שונים. אך דומה שרק במעגל האחרון של חייו מצא גאולה שלמה לעצמו ופורקן מלא ליכולתו. שיקע עצמו בלימוד המיומנויות של הספרנות, רכש אותן על בוריין והפך למורה עממי בתחום זה במובן הטוב ביותר של המושג.

לזכותו: ייסוד המדור לספריות במרכז לתרבות ולחינוך, עריכת הקונטרס הביבליוגרפי, ארגון שיטתי של קורסים לספרנים, ייסוד ספריות רבות ברחבי הארץ, הוצאת ספרים וחוברות בתחום הספרנות, פיתוח קשרי פעולה עם בית הספרים הלאומי והאוניבר־סיטאי — ועיקר העיקרים: טיפוח קשרי עבודה נלבבים ממש עם קהל הספרנים בארץ. לא היה אדם שלא חיבב את ראובן לוי, אם רק נזדמן לו לפעול במחיצתו. המרכז לתרבות ולחינוך וקהל הספרנים התברכו בו כל הימים.

בשנותיו האחרונות חי בקיבוץ גינוסר.

הספידו אותו, בין היתר, השר יגאל אלון, בצלאל שחר, וד״ר קורט וורמן — מנהל בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי. באסיפת האזכרה של יוצאי אוגוסטוב הספידו בנימין אפרתי.

זיבן קדושים

פון **בנימין צמח**

(צום אָנדענק פון מיין פאָטער ר׳ מאיר יוסף צמח ז״ל)

מיט פופציק יאָר צוריק האָט זיך פאַרזאַמלט דעם צווייטן טאָג ראש השנה אַ מנין יידן אין אַ פריוואַט הויז ערגעץ ווו אין אַ קליין דערפל צו דאַווענען מנחה. צווישן מנחה און מעריב איז פלוצלונג אַריינגעפאַלן אין הויז אַ גוי, געהאַלטן אין האַנט אַ קליין סידורל און מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם דערציילט, אַז גייענדיק מיטן שליאַך איבערן וואַלד, האָט ער געזען אַ טויטן סאָלדאַט ליגן, אונטער אַ בוים און ביי זיין זייט אויף דער ערד איז געלעגן דאָס סידורל.

מעריב האָט מען שוין נישט געדאַוונט. מיר האָבן גלייך גענומען רידלען און אַלע צען זענען מיר אַוועק צו דעם אָנגעוויזענעם אָרט און טאַקע דאָרט געפונען דעם טויטן יידישן סאָלדאַט. נאָכדעם ווי מיר האָבן אים מקבר געווען, האָבן מיר זיך געשטעלט דאַווענען מעריב און אָפּגעזאָגט אַ קדיש נאָכן אומבאַקאַנטן יידישן קרבן. טרויעריקע זענען זיך אַלע יידן צעגאַנגען, יעדער צו זיך אַהיים.

מיט זעקס חדשים שפּעטער, פאַר פסח, אין יאָר 1915, האָבן די דייטשן אָנגעהויבן אַ שטאַרקע אַטאַקע קעגן די רוסן און נאָך אַ פאַרביסענעם שלאַכט האָבן זיי פאַרנומען אונדזער דאָרף טשארניבראָד. אָבער נאָך אַ וואָך צייט האָבן די רוסן געמאַכט אַ קאָנטר־אָפענסיווע און צוריקגעשטויסן דעם דייטש.

זונטיק אַרום 9 אַזייגער אינדערפרי איז אַריינגעקומען צו אונדז אין הויז דער סטאַראָסטע באַגלייט פון צוויי רוסישע אָפיצערן. זיי האָבן גלייך אַרעסטירט מיין פאָטער אָן קיינע סיבות און אָן שום אויפקלערונג, אים אָפּגעפירט אין הויפּט־שטאַב, אַ קילאָמעטער ווייט פון אונדזער הויז, אינעם דאָרף זשיליני. דאָרטן זענען שוין געווען נאָך 6 יידן: צוויי שוואָגערס, מיין פאָטערס אַ פּלימעניק און דריי קוזינס. נאָך דריי יידן האָט מען געבראַכט פון שכנותדיקן דאָרף סוכאַזשעצקאָ, אַ פאָטער מיט אַ זון און נאָך אַ 19 יעריקן בחור.

אויף דער פראַגע פון שרייבער, ווי מען רופט זיי, האָט מיין פאָטער (ער איז געווען דער איינציקער וואָס האָט גערעדט רוסיש), אָנגעגעבן אַלעמענס נעמען און עלטער: מאיר יוסף צמח, 55 יאָר אַלט, לייזער סערוויאַנסקי 64 יאָר, זיין זון אהרון סערוויאַנסקי 25 יאָר אַלט, אליהו באַרטשעווסקי 70 יאָר, הערשל באַראַווסקי 71 יאָר,

זייַן זון ברוך באָראָווסקי 34 יאָר, און דער בחור 19 יאָר אַלט, אַלע מיטגלידער פון איין פאַרצווייגטער משפחה. מען האָט זיי גלייך פאַרשפאַרט אין אַ חזירים שטאַל און געשטעלט צוויי באַוואָפנטע סאָלדאַטן זיי צו היטן. מער האָבן מיר פון זיי נישט געהערט. מייַן מוטער, עליה השלום, האָט אויפן צווייטן טאָג געוואָלט אויסגעפינען דעם גורל פון די אַרעסטירטע. די זאַך האָט זיך איר נישט איינגעגעבן, ווייל דער גאַנצער וועג צום צווייטן דערפל איז געווען אויסגעגראָבן מיט אָקאָפּעס באַזעצט מיט באַוואָפנטע זעלנער, און זי האָט זיך אומגעקערט טרויעריק אַהיים מיט גאָרנישט.

אין אַ שעה שפּעטער האָבן זיך אַריינגעריסן אין אונדזער הויז זעלנער מיט ביקסן באַוואָפנטע און זיי האָבן אונדז אַלעמען פאַרנומען אין שטאָב אַריין.

דאָרטן האָבן מיר שוין געטראָפן די איבעריקע משפחות פון די אַרעסטירטע, צוזאַמען 29 פּערזאָן — פּיצלעך קינדער, יונגע און אַלטע לייט. די עלטערע פרויען און פינף קינדער האָט מען אַרויפגעזעצט אויף אַ פור געשפּאַנט מיט אַ פּאָר פערד; אַלע איבעריקע האָט מען געצוואונגען צו גיין צו פיס. אַזוי האָבן מיר אָנגעהויבן אונדזער גלות־מאַרש, באַגלייט דורך אַ רייטנדיקן קאַזאַק פון פאָרנט און דורך אַ צווייטן פון הינטן. נאָך 5 שעה מאַרשירן דורך אַ טיפן וואַלד זענען מיר אָנגעקומען אין דאָרף קראַסניבאַר. דאָרט האָט מען אונדז אַריינגעפירט אין אַ קליין צימער, ווו ס'איז נישט געווען גענוג פּלאַץ אפילו צו שטיין אויף די פיס. פאַרחלשטע און טויט מידע זענען מיר אַזוי איבערגעקומען די ערשטע נאַכט, נישט ווייסנדיק אפילו, וואָס מ'גייט טאָן מיט אונדז און פאַר וועלכע חטאים מען האָט אונדז און אונדזערע טאַטעס און ברידער אַרעסטירט.

5 אַזייגער פאַרטאָג האָט מען אונדז נאָכאַמאָל אַרויסגעשלעפּט און באַפוילן, ווייטער מאַרשירן. פאַרפרוירענע און הונגעריקע באַגלייט מיטן געוויין פון די פּיצלעך קינדער האָבן מיר זיך אַזוי געשלעפּט אַ גאַנצן טאָג, ביז מיר זענען אָנגעקומען אין אַ דאָרף קורינקע. דאָרט איז איינגעשטאַנען דער הויפּט־שטאַב פון פראָנט. די קאַזאַקן האָבן אונדז געזאָגט, אַז דער גענעראַל איז געפאָרן נענטער אויפן פראָנט אויף אַן אינספּעקציע און מיר דאַרפן וואַרטן ביז ער וועט צוריקקומען.

בערך אַ שעה שפּעטער איז צוריקגעקומען דער גענעראַל מיט אַ ביז גאָר שלעכטן געמיט. אויפן פראָנט, ווי ס'ווייזט אויס, איז גאָרנישט פריילעך געווען. די דייטשן האָבן שטאַרק געדריקט. באַקוקנדיק אונדז מיט אַ בייזן בליק, האָט ער אַ פרעג געגעבן, וועך מיר זענען און אויף וואָס מיר וואַרטן. דער סאָלדאַט, וואָס האָט אונדז דאָ אָפּגעהיט, האָט אים געמאָלדן, אַז דאָס זענען די משפחות פון די זיבן שפּיאָנען, וואָס זענען נעכטן אויפגעהאָנגען געוואָרן אין דאָרף זשילעני, און אַז זייערע פאַמיליעס זענען דאָס דאָ אָפּגעשיקט געוואָרן צו דער דיספּאָזיציע פון גענעראַל.

ווען ער האָט דאָס דערהערט, איז דער גענעראַל אַריינגעפאַלן אין אַ שרעקלעכן צאָרן, זיין פּנים איז פאַרלאָפן מיט בלוט און ער האָט אויסגעשריען: — פירט זיי גלייך אַוועק 2 קילאָמעטער ווייט פון דאַנען און שיסט זיי אויס ווי די הינט און גלייך דאָרטן באַגראָבט זיי!

דאָס דערהערט, אַז אונדזערע טאַטעס זענען אויפגעהאָנגען געוואָרן ווי שפּיאָנען,

און אַז מען גייט אונדז אויך אויסשיסן, האָבן מיר אויפגעהויבן אַ שרעקלעכע יללה. די פרויען און נאָך זיי די קליינע קינדער זענען אַרויס מיט אַ ביטער געוויין, די קולות האָבן זיך צעטראָגן אין גאַנצן אַרום. די פאַרזאַמלטע גויים האָבן אַזש מיטגעוויינט מיט אונדז.

דער קאָזאַק אונדזער באַגלייטער איז דער זעלבער צייט געזעסן זיך רויִק אין אַ דערנעבנדיקער הויז און געגעסן גאַנץ געמיטלעך זיין מיטאָג. ווען ער האָט אָבער דערהערט אונדזערע געוואַלדן און ביטערן געוויין, איז ער אַריינגעלאָפן צום גענעראַל און אים דערלאַנגט אַ פאַרמאַכטן בריוו, וואָס ער האָט אַרויסגענומען פון זיין קאָזאַק היטל. אין בריוו איז געווען געשריבן, אַז די יידן ווערן אַרויסגעשיקט פון פראָנט לויטן באַפעל פון זיין גנעדיקייט, דעם גרויסן פירשט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש — און מער גאָרנישט. דער גענעראַל, וואָס איז דערשראָקן געוואָרן פון אונדזערע געשרייען און מן הסתם אויך אַ ביסל גערירט, האָט דערלאַנגט דעם קאָזאַק צוויי פייערדיקע פּעטש און גלייך פאַראָרדנט, אַז מען זאָל אונדז אָפּפירן אויף צוויי פורן ביז צו דער גראָדנער פעסטונג. ער האָט אַ פּאָר מינוט שפּעטער דערלאַנגט דעם קאָזאַק אַ פאַרמאַכטן בריוו, אַז ער זאָל אים איבערגעבן צום קאָמאַנדאַנט פון דער פעסטונג.

אַזוי זענען מיר ניצול געוואָרן פון טויט. דער קאָזאַק האָט אונדז ווייטער באַגלייט אין וועג. די פרילינג נאַכט איז שנעל געפאַלן, אַ טונקל בלויער הימל איז געווען אויסגעשפּרייט איבער אונדז. מיר האָבן זיך אַזוי געשאָקלט אויף די וועגענער ביז 12 אין דער נאַכט. דער קאָזאַק האָט אונדז באַגלייט און אונטערגעברומט אַ רוסיש לידל. מיר האָבן אים אַריינגעשטעקט אין האַנט אַ ניקאָלאַיעווסקין פינף־און־צוואַנציקער, כדי ער זאָל זיך צו אונדז מענטשלעכער באַציען. איז אים גוט געוואָרן אויפן האַרצן, נאָך זיין שטאַרקן פאַרדרוס פון די פּעטש, וואָס ער האָט באַקומען פון גענעראַל. נאָך האַלבער נאַכט זענען מיר אָנגעקומען צום ערשטן פאָרפּאָסטן פאַר גראָדנע. דאָרט האָט מען אונדז אויפגענומען מיט מער מיטלייד, געגעבן אונדז ברויט צו עסן און וואַרעמען טיי צו טרינקען. נאָכדעם ווי מיר האָבן שוין 2 טעג אין מויל נישט געהאַט, איז דאָס געווען פאַר אונדז ממש אַ באַנקעט. אַרום 3 אַזייגער פאַרטאָג האָט מען אונדז ווייטער אין וועג אַריין געשיקט. די נאַכט איז געווען אַ קאַלטע. פאַרמאַטערטע און פאַרפרוירענע זענען מיר 6 פאַר־טאָג אָנגעקומען אין גראָדנע, אָבער קיינער האָט אונדז נישט געוואָלט אויפנעמען, נאָר אָפּגעשיקט פון איינעם צום צווייטן. דער קאָזאַק אַליין איז שוין אויך געווען שטאַרק מיד, האָט ער זיך מישב געווען און אונדז אָפּגעפירט אין טורמע אַריין און אַליין איז ער נעלם געוואָרן.

דער קאָמענדאַנט פון טורמע האָט נישט געוווּסט וואָס צו טאָן מיט אונדז. דערווייל האָט ער אונדז פאַנאַנדערגעטיילט: די עלטערע קינדער און די מענער האָט ער אריינגעשיקט אין איין צימער און די פרויען מיט די קליינע קינדער געגעבן אַ באַזונדערן צימער. אַרויסגייענדיק אויפן ערשטן שפּאַציר, האָט מיין מוטער געטראָפן אַ יידישע פרוי, וואָס איז געקומען באַזוכן איר פאָטער. האָט זי איר געבעטן, צו מעלדן די יידן אין גראָדנע וועגן אונדזער צושטאַנד, אַז מען האָט אונדז דאָ פאַרשיקט נישט וויסנדיק פאַרוואָס, זאָלן יידן רחמנות האָבן און אונדז קומען צו הילף. די גראָדנער

יידן האָבן שוין נישט גערוט און 10 אַזייגער ביינאַכט זענען מיר געוואָרן באַפרייט, און מען האָט אונדז איבערגעגעבן צו די טייערע גראָדנער יידן. פינף וואָכן שפּעטער האָבן זיי אונדז אָפּגעשיקט קיין קרעמענטשוג. מיר זענען געווען די ערשטע פון די פּליטים, וואָס די רוסן האָבן אַרויסגעשיקט פון פּוילן, ליטע, לאַטוויע און עסטאָניע.

*

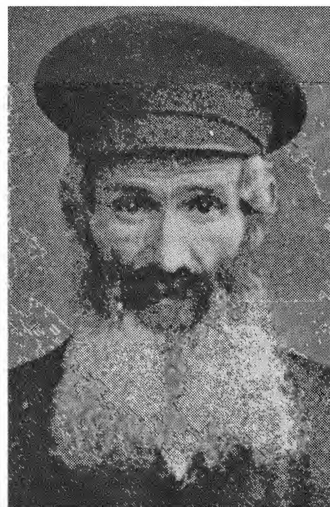
צוויי יאָר שפּעטער האָבן מיר זיך דערוואוסט, וואָס ס'איז פאָרגעקומען אין יענעם טרויעריקן טאָג, ווען מען האָט אַרעסטירט אונדזערע עלטערן. יענעם אָוונט איז שנעל פאַרמירט געוואָרן אַ קריגס־געריכט פון גענעראַל פון שטאַב, 2 פּולקאָווניקעס און נאָך 4 הויכע אָפיצערן, אַ פּראָקוראָר און אַ פאַרטיידיקער — אַלץ לויטן „דין". די זיבן יידן האָבן באַקומען טויט־שטראָף. פאַרטאָג איז אויסגעפירט געוואָרן דער שרעקלעכער אורטייל. די יידן האָט מען נישט געגעבן אפילו די מעגלעכקייט זיך צו פאַרטיידיקן.

אַזוי זענען זיבן אומשולדיקע יידן אומגעקומען. זיי האָבן אויסגעהויכט זייערע נשמות איינזאַם, פאַרלאָזן פון גאָט און פון מענטשן, ערגעץ־ווו אין אַ וואַלד; זיבן קדושים וטהורים האָבן געגעבן זייער לעבן פאַר דעם איינציקן שולד, וואָס זיי זענען יידן . . .

*

נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן צוריק פאַרנומען דעם געגנט, איז מיט דער דער־לויבעניש פון דער דייטשער מיליטערמאַכט איינעם אַ פרימאָרגן צוגעפאָרן אַ לאַנגער וואָגן מיט אַ מנין יידן. מ'האָט געעפנט דעם קבר און אַרויסגענומען די זיבן קערפּער; מען איז צוגעפאָרן צום איינזאַמען קבר פון ידישן אומבאַקאַנטן זעלנער, וואָס איז דערשאָסן געוואָרן יענעם ראש השנה, און אַלע אַכט יידן זענען געקומען צו קבר ישראל אויפן בית עולם פון אויגוסטאָוו.

מיין טאַטע

מיין טאַטע ר' יעקב ישעיהו פאַנוס ז"ל איז געווען אַ ייד אַ למדן, אַ בעל־צדקה, און צו זיין באַשיידנקייט איז נישט געווען קיין גלייכן. ער איז געווען באַליבט ביי אַלע וואָס האָבן אים געקענט. מען פלעגט קומען צו אים בעטן אַן עצה און פרעגן אַ דין תורה.

אָפט זענען געקומען צום טאַטן יידן אויס־גיסן זייער ביטער האַרץ און פלעגן אַרויסגיין פון שטוב געטרייסטע און באַרואיקטע.

אַ טייערער ייד איז געווען ר' יעקב ישעיהו זכר צדיק לברכה.

חנה אורימלנד

י ז כ ר

נַעֲלֶה זִכְרוֹנָם שֶׁל אַנְשֵׁי עִירֵנוּ יְהוּדֵי אוּגוּסְטוֹב וְהַסְּבִיבָה, הַקְּדוֹשִׁים וְהַטְּהוֹרִים, אֲנָשִׁים, נָשִׁים וָטַף, שֶׁהוּמְתוּ, נֶהֶרְגוּ, נִשְׁחֲטוּ, נִשְׂרְפוּ, נֶחְנְקוּ וְנִקְבְּרוּ חַיִּים עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם בִּידֵי הַנָּאצִים וּגְרוּרֵיהֶם

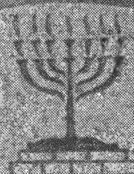
אֶרֶץ, אַל תְּכַסִּי דָמָם!

יִתְגַּדַּל שְׁמָם לְעוֹלְמֵי־עַד וְיִתְקַדֵּשׁ זִכְרָם

לְנֵצַח־נְצָחִים.

מצבת זכרון
לקדושי קהלת
אבגוסטוב
והסביבה
שהושמדו ע"י הנאצים ה"ד
בשנות השואה
תרצ"ט - תש"ד
ת'נ'צ'ב'ה'
ארגון יוצאי אבגוסטוב
מגילת השמדה

ביום הזכרון

מי ידליק שם נר לעילוי נשמתכם ?
אבן מי יציב, ומי יגדור קברכם ?
מתחת רגבי עפר, דומם ינוחו הגויות.
יותר לא תדריך מנוחתם סערת המפלצות !

זקנים וילדים, נשים הרות וטף
אחים ואחיות, כלם יחדיו בסך
הובילם הצורר — אל הבור השליכם !
כחיית טרף ביער, ביצע זועותיו,
שיסע, ניפץ ראשים וכמים ניגר הדם !

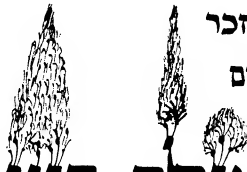
ואת אדמה ? ברגביך כיסית את כלם.
גם את אדמה, נכנעת לשפלות תעלוליו.
זעקי אדמה ! כי לא יכופר ! גדול עוונם.
ינועו עמודי תבל ! יזדעזע גם אל במרום !

ואנו פה, בארץ־אבות, נחרות זכרון
בספר, על שיש, ונר תמיד במרתף השואה,
אשר יספרו לדורות : על אבות ובנים
תמים וזכים שנרצחו בידי טמאים.
אנו לא נשכח ! לרוצחים לא נסלח לעולמים !
ועל מצחם לנצח, יחרת אות הרצח לדראון !

ד. קפלן

כפר סבא

כי דורש דמים אותם זכר
לא שכח צעקת ענוים
(תהלים ט׳ יג)

למען ידעו דור אחרון בנים
יולדו יקומו ויספרו לבניהם
(תהלים עה׳ ו׳)

מגלת הנצחה

ביום שלישי בשבת כט טבת שנת חמשת אלפים שבע מאות ועשרים ואחד לבריאת העולם השנה השלוש עשרה למדינת ישראל והשנה העשרים לחורבן קהלתנו קהלת **אבגוסטוב** (יאגוסטוב) והסביבה התאספנו אנחנו יוצאי אבגוסטוב והסביבה בישראל להר ציון בירושלים והצבנו מצבת זכרון לקדושי עירנו והסביבה שנספו בידי הצוררים הנאצים וגרוריהם בשנות התש״א–התש״ג ונקברו באדמת נכר ולא ידוע מקום קבורתם

במגלה זו אנחנו מנציחים את שמותיהם של קרובינו ויקירנו למען עלות זכרונם לפני ה׳ השוכן בציון.

תהי המצבה הזאת ומגלה זו גלעד לקדושים ולטהורים שפתיל חייהם נותק באופן כה מחריד ואכזרי, ותהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים ותהי המצבה הזאת ומגלה זו אות קלון לחרפה ולדראון עולם למרצחים הטמאים ששפכו דמי נקיים

אבינו מלכנו נקום לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך

שפוך עליהם ה׳ זעמך וחרון אפך ישיגם תרדף באף ותשמידם מתחת שמי ה׳

ארגון יוצאי אבגוסטוב והסביבה בישראל ובתפוצות

חללי השואה הי"ד

אביגדור איש ליפסק.
אבקה (הקברן).
אוטשיין וולוול ואשתו.
אוטשיין יוסף וכל המשפחה.
אועראן שמעון, מאשה, שמרל.
אופנשטיין אלתר, חנה ופשקה.
אורימלנד אלקה.
אייזנשטט לאון, שפרה, ניוטה, הניך.
אילנדר חיים דוד בר׳ משה לייב, חיה אלטה בר׳ אייזיק, דב בר׳ חיים, אלטע בר ׳נחום (בלכרסקי), נחום בר׳ דב, אייזיק בר׳ דב.
אילנדר — קאלצקי, אליעזר בר׳ ניסן, פשה בר׳ חיים דוד, בנם ניסן.
אילנדר יוסף בר׳ אלקנה, אשתו — שרה בר׳ בן־ציון, בנם — גרשון, בתם — אסתר מרים בר׳ אלקנה.
איננוביץ ומשפחו.
אלכסנדרוביץ דוד אריה בר׳ אהרון, חיה רבקה בר׳ ברוך, בניהם — אלטר זלמן הירש, אהרון, בתם — חנה.
אלכסנדרוביץ יוסף ובאשה.
אלכסנדרוביץ לאה (לבית בורוביץ) בר׳ ניסן, אשתו של אלתר ובתם הפעוטה.
אלנבוגן יהודה.
אלנבוגן רוזה שושנה בר׳ מרדכי, שמואל בר׳ שלמה אלכסנדר, בנם אליהו, אחיו מרדכי, גיסה — לאה בר׳ יצחק.
אלנבוגן שמעון ומשפחתו.
אמפל חיים אשר בר׳ שמואל, חיה בר׳ דוד, בנותיהם: מרים צפורה וילדיה, חתנם — דוד בר׳ עזריאל קרופינסקי.
אפלבוים צירקה.
אפרת הירש ומשפחתו.
ארבשטיין אברהם ברל, אשתו — גולדה, בתם — רבקה, בנם — אלטר, בנותיהם — אטקה, מאשקה, בנם — משה, בתם — שולה.
ארבשטיין אלקה ואחותה.

ארונובסקי פנחס ואשתו.
ארונובסקי רחל בר׳ מרדכי, משה ברל בר׳ אברהם, עוזר בר׳ אברהם.

בדר בנימין, רחל, מניה, גניה ואהרן.
בובריק הרשל ואשתו, זליג, חיה.
בורוביץ יוסף.
בורוביץ משה, בתו — פרידקה ומשפחתה.
בורוביץ הענאך בר׳ ניסן, גיטה בר׳ בנימין, רבקה בר׳ הענאך, צילה בר׳ הענאך.
בורוביץ (לבית גרינברג) שולמית בר׳ שמואל וגולדה, שמואל בר׳ יעקב וצ׳רנה, בתם — צ׳רנה.
בורובסקי ביילה ובתה.
בורובסקי חיים, ריבה־רחל וילדיהם.
בורובסקי נטע ואשתו.
בורובסקי צבי בר׳ שמואל, אשתו — יפה, ילדיהם — אלטינקה, שרה, אליעזר.
בורנשטיין צבי, אשתו — סימה, הבנות — שולמית, הניה לאה.
בורק טוביה בר׳ זלמן, אסתר בר׳ אריה, שמואל בר׳ אריה, אסתר בר׳ הלל, רחל בר׳ שמואל, מינה בר׳ שמואל.
בזוזובסקי דוד בר׳ משה, אשתו — בשה, בנם — משה, בתם — גיטה.
ביאלובז׳צקי דב ברל בר׳ שמואל.
ביאלובצ׳צקי דובה ושתי ילדותיה: רבקה ושולמית.
ביאלובז׳צקי דוד ואשתו.
ביאלובז׳צקי יצחק ומשה.
ביאלובז׳צקי ראובן.
ביאלובז׳יצקי שלמה זליג, אחיו ואחותו.
בידק יעקב בר׳ זאב, שרה בר׳ יעקב, שטיין רחל בר׳ יעקב, שטיין יעקב בר׳ זלמן, בתם — שולמית.
בידק ישראל יוסף בר׳ יעקב, זלדה בר׳׳ חונא, בתם — שרה, בניהם — דב ברל, זאב.
בידק לייב ומשפחתו.
בידק משה בר׳ יעקב, שושנה בר׳ יעקב.
ביילוויץ, אשתו ושבעת בניהם.

ביילוויץ נפתלי, אשתו וילדיו.
ביילוויץ שייקע, אשתו וילדיו.
בילוגורסקי אייזיק ומשפחתו.
בינשטיין.
בלופרב דוד והינדה.
בלך בנימין חיים בר׳ יוסף, רחל בר׳ אריה ברמזון, ילדיהם — אריה, יוסף שרה, ניוטה, משה בר׳ יוסף.
בלכרסקי אברהם בר׳ נחום, אשתו — מאשה בר׳ יעקב, יהודה, נחום, סאלעק, בן־ציון בר׳ גרשון, אשתו — איגה בר׳ מאנס.
בלכרסקי דוד, שרה-אסתר וילדיהם. —
בלכרסקי חנה.
בלכרסקי יעקב.
בס גרשון.
בס יהושע, הינדה, יעקב, חנה.
בס משה, מלכה, בנותיהם — סטירקה, גולדה, בנם — שלמה.
בקר ומשפחתו.
ברגשטיין דב בר׳ זאב, חיה בר׳ אריה, בתם — צילה, בנם — ראובן.
ברגשטיין יהושע מרדכי, בנו — ישראל.
בריזמאן ומשפחתו.
בריזמאן טוביה.
ברלינר יהודה, רבקה, אברהם, חיים, יחזקאל, אריה.
ברמן ומשפחתו.
ברנר גולדה, ברנר מוטל.
ברשצבסקה חנה אטל.

גוטליב אליעזר בר׳ משה, אשתו — מרישה בר׳ מנחם מנדל, בנותיהם — חנה, חיה.
גוטליב אליעזר, אשתו — גיטל בר׳ ישראל גרוסברג, בנם — ישה, בתם — ניוטה.
גוטמן ואשתו, יצחק, שרה ואחותה.
גוטמן סנדר ואשתו, ליישקה (אליעזר), חנה, מלכה, אחיה, אחותה וגיסה.
גולדשטיין שרה־לאה בר׳ משה, ביילה בר׳ אפרים, חונא בר׳ אפרים, צירל בר׳ אפרים.

גולדשמיד אבא, בריינקה ובתה, יהודה, חנה אטקה וילדיה: צ׳רקה וחיים־יצחק.

גורדון שמעון, רחל ובנותיהם. ביירס חיה, חתנה — כהן יהודה, אשתו — בת־שבע וילדיהם.

גורן אלי, בנו ושלוש בנותיו.

גזומסקי גדליהו, בניו — חנן, דב, שלום, בתו — מלכה.

גיבשטיין יוסף בר׳ בצלאל, צ׳רנה בר׳ ברל, בניהם — משה, בצלאל, בתם — דבורה.

גירשוביץ ישעיהו מאיר ומשפחתו.

גירשפלד חונה.

גלדשטיין ושלשת ילדיה.

גליקסון יהושע ומשפחתו.

גליקשטיין משה־אריה בר׳ יוסף ומינה, אשתו — אסיא, חנה, לאה, חיה, אלתר.

גלנטי שמרל ומשפחתו.

גק חינה.

גרדובסקי חיים לייב, רבקה, חשקה, אסתר, משה־אהרן מלכה.

גרדוס ליובה בר׳ יעקב.

גרדר ליבה.

גרודז׳ין חיים יואל ומשפחתו.

ד״ר גרודז׳נסקי ואשתו.

גרודנסקי לאה ושתי בנותיה.

גרודנסקי שלמה.

גרוסברג ניוטה, ליוסי וברטה — בנות מאיר ורבקה גרוסברג.

גריצאן חנה, רחל, ברוך אהרן.

דוברין והמשפחה.

דולוביץ ומשפחתו.

דומוביץ מאיר, אשתו — בריינה בר׳ יעקב עברי, בתם — חיה בילה.

דוניגר מוטל, הוריו ואחותו.

דלוגושלסקי גרשון בר׳ יעקב, שיינה אסתר בר׳ צבי; בנם — חיים, טויבה בר׳ אפרים.

דנמרק צבי בר׳ נח, בתיה בר׳ ישראל, בנם — נח.

דנמרק ראובן ומשפחת בנו.
דרבינסקי ואשתו.
דרוז׳ינסקי מנחם מנדל בר׳ ניסן, בריינה בר׳ אברהם, בנם — ניסן, אשתו — הדסה, בנם — יהושע, אשתו — חנה וילדיהם.
דרסטביאנסקי.

הוכמן אהרן בר׳ אלתר ובתו שרה.
הומברג ומשפחתו.
הלפרן פרומה (לבית ארונובסקי) בר׳ אברהם.
הרמנשטט נחמיה, אסתר, ובנם — חיים דב.

וזבוצקי הרשל ואשתו, שני אחים.
וידוגרסקי ומשפחתו.
ויידנבום ומשפחתו.
ווילצ׳בסקי יוסף, פייגה, זינה, רוזה, הירש.
ווילקובסקי ומשפחתו.
וייסברג אליעזר ושושנה גיטל.
וייקסלבום אלטר־יצחק בר׳ מנחם.
ווישיסקי יצחק ומשפחתו.
וולמיר מרדכי בר׳ יחזקאל, דבורה בר׳ מנחם, בניהם — מנחם, משה אהרן, גרשון, יחזקאל, בתם — איידל, כלותיהם — אטל, דבורה.
וולף אפרים.
וולף יצחק ובלומה.
ווסטוניצקי באשקה ושני ילדיה.
וסרמן, אשתו ומשפחתם, בנו ואשתו.
וורהפטיג יצחק, אשתו ומשפחתו.

זבורובסקי שמואל יהודה בר׳ משה, אשתו — לאה בר׳ שלום דמל.
זופניצקי אבא.
זופניצקי צביה בר׳ שמואל, נחום בר׳ זאב, ברוך בר׳ זאב, חינקה בר׳ זאב, זאב בר׳ נחום.
זימנסקי מאשה, וולוול בר׳ נח יוסף.
זלוטניצקי זיסל, אטקה, הרשל, שרה.
זלזו בנימין, חנה, חיה, גיטל, רבקה, הינדה, אסתר ומאשה.

זליבנסקי וולוול, אשתו וילדיהם.
זלקינד ומשפחתו.
זק יוסף בר׳ השל ושינה, אשתו — עליזה.
זק שיימה, רחל בר׳ יעקב עברי, בנם — יהודה, בתם — גיטלה.

חלופיצקי אליאב, מתושלח, אברהם.
חפץ אטקה ובעלה.
חפץ יעקב ואחיו.

טופילובסקי משה, אשתו, שלשת בניו ובתו.
טננבום ומשפחתו, אטשקא, ואפקה, משה.
טפר רבקה בר׳ מנחם.
טשרמן זלמן, אשתו וילדיהם.
טשרמן צ׳רנה.

יונס סוניה בר׳ זאב.
ישמחוביץ דניאל ובנותיו — צפורה, חנה.

כהן יחזקאל בר׳ יוסף, גיטל בת ר׳ צבי; בנותיהם — חשה, סימה, פשקה.
כצמן ומשפחתו.
כהן יעקב בר׳ נחום צבי ורעיתו.
כהן פרידה בר׳ יעקב.

לאנגרביץ מאשה.
לאפ בנימין בר׳ אריה, אשתו — מרים, חינה, מרדכי, משה.
לאפ חיים, אשתו ושני בניהם.
לאפ מוטל.
לב חיים ואשתו.
לב חיינקה.
לב מרדכי.
לב נפתלי
לב פנחס.
לב פשקה, פייבל, בנו — בצלאל.
לביוש לייב בר׳ יעקב ויצחק.
לודוינובסקי.

לוזמן זאב, רייזל, לובה, בנימין, יהודית, אליהו, נתנאל, אסתר לבית לב,
חיה לבית לב, צבי, פרומה, מינה בר׳ ישראל יעקב.
לויט אלי ומשפחתו.
לויט יהודה ומשפחתו.
לוין ומשפחתו.
לוינזון ומשפחתו.
לוינשל אליעזר ובת־שבע.
לויצקי ואשתו.
לייצקי פייבל.
ליברמן ומשפחתו.
ליברמן אשה, דינה, יעקב, חפצי ואחותו.
ליברנט מנדל ומשפחתו.
ליזובסקי נחום, אברהם, כתריאל ואחיותיו.
לייזרוביץ אברהם, דבורה, ישראל, ז׳ניה.
לייזרובסקי אברהם ומינה, יוסף ורעייתו, חנה ובעלה אפרים פיאסצקי, יצחק
ורעייתו, דורה.
ליזרובסקי אריה, לאה בר׳ גרשון וב״ב.
ליכטנשטיין ואשתו.
ליכטנשטיין לייבל, אשתו וילדיו.
ליפונסקי לייב ואשתו.
ליפשיץ אריה, חיצ׳ה וצפורה.
לנזינגר יעקב, רחל.

מונשיין גדליהו, אשתו, בנו ובנותיו.
מורזינסקי משה דוד, אשתו — שרה, בנם — חייקל ומשפחתו, חתנם —
אשר אינדיק, סימה לאה ומשפחתה, הניה־מינדל.
מיכלסון, בנו ושתי בנותיו.
מיכלסון פלטיאל.
מינץ חיים, אהרן ברח׳ חיים.
מינקובסקי בן־ציון.
מינקובסקי משה ומשפחתו.
מיסטיבובסקי ישראל בר׳ אפרים, קלרה בר׳ אפרים, בנותיהם — ניוטה,
מרתה, בנם — חיים.
מישקובסקי ומשפחתו.

מלמד משה ומשפחתו.
מלצר אשתו ושלשת בניו.
מלצר נחמן אשתו ובניו.
מלצר ומשפחתו.
מלצר אפרים.
מלצר צבי בר׳ יהודה, אשתו — באשה בר׳ שלום, בניהם — ברוך, שמואל, שלום, בנותיהם — אטל, יאכה, רחל, יהודית.
מריאמפולסקי רבקה, בעלה — משה.
מרכוס בנימין בר׳ דוד מרדכי, רחל בר׳ יחזקאל מנדל ברמן, אטיה בר׳ יעקב וזלטה פרנקל, שפרה בר׳ ישראל גרוסברג.

סביצקי מרים ומרדכי.
סולובייציק מיירים ומשפחתו.
סוסנובסקי ומשפחתו.
סוקולסקי ומשפחתו.
סטאביסקובסקי ישעיהו ראובן, אשתו, שרה, חייקה, חצקל.
סטאביסקובסקי מאיר.
סטאביסקובסקי ציפה ואלתר, אליעזר, חיים ואשתו רבקה, חנה ובעלה חונה, הילדים — רייזל, משה, יששכר, דבורה, בצלאל, סוניה.
סטאביסקובסקי רחל.
סטאביסקובסקי שינה דינה ושלש בנותיה.
סטויקובסקי צבי, אשתו — רחל, בניהם — בנימין, יצחק.
סטולאר שמעון בר׳ דוד, אשתו — אטקה, בנם — דוד, בתם — שרה.
סטולובסקי, אחיו ומשפחתם.
סטולניצקי יעקב ונח.
סטולינצקי שבתי בר׳ יהודה, אשתו — דוברושה, בניהם — יעקב, אלי נח.
סטרוזינסקי בריינה.
סטרוזינסקי יואל, אשתו וילדיהם.
סטרוזינסקי ליבה, בצלאל ובילקה.
סטרוזינסקי צבי וחיה.
סטרוזניסקי שלמה וולוול, שיינה, לאה, שולמית, אטקה.
סימנר דוד ואשתו.
סימנר יעקב.

סלובטיצקי אליעזר וגולדה.
סלובטיצקי דוד ואשתו, אריה וצבי.
סלובטיצקי זיידקה ומשפחתו.
סלובטיצקי לייבל ואחיו.
ספירשטיין שרה בר׳ דוד מרכוס.
סרביאנסקי וולוול בר׳ נח יוסף.
סרביאנסקי יענקל הרשל ואשתו.
סרביאנסקי יצחק, ליבה, לאה, שמואל יוסף, ולה.
סרביאנסקי לאה.
סרביאנסקי נחמיה, שרה וילדיהם.
סרביאנסקי פייבל, מייטה, נתן, רות, חיים.
סרביאנסקי שרה, יעקב, שולמית.

פוגומפרי בנימין ומשפחתו.
פוגומפרי מוטל ומשפחתו.
פוגל משה, שמחה, רחל.
פודצ׳יבי יוסף, אשתו — דינה וילדיהם.
פוזניאק שמואל, ליבה והבנות.
פוזננסקי הרשל, אשתו — בלומה ומשפחתם.
פיוורסקי דב, יעקב, דוד, אייזיק.
פופקין האמא, אשתו של אבא והבת.
פטאק ומשפחתו.
פייבושביץ חיים זאב, רחל בת אייזיק לוריא.
פייבושביץ טוביה ואיטה.
פיינברג משה בר׳ זלמן, בנימין בר׳ יצחק, זלמן בר׳ בנימין, גולדה בר׳ זלמן, שמואל בר׳ יוסף.
פיינשטיין צבי.
פיליוינסקי מרדכי יצחק, צירל לאה, שיינה איטקה, בן־ציון.
פינקלשטיין דבייצ׳קה.
פישמן ומשפחתו.
פישר ומשפחתו.
פישר שמואל.
פלוצ׳ינסקי חנה בר׳ אברהם מאיר, יצחק בר׳ צבי־אברהם, בתיה בר׳ צבי־

אברהם, סימה בר׳ צבי אברהם, יהושע ניסן בר׳ אברהם, דב בר בר׳ אברהם.

פאלק יעקב.

פאלקוב מירצ׳ה, מינה ובילה.

פאנוס ישעיהו יעקב, חוה ורייזל.

פפירוביץ צבי.

פרוינד זאב בר׳ אליעזר, ליבה אהובה בר׳ יעקב ידידיה, בנם — יעקב ידידיה, יצחק, בנותיהם — שרה, בתיה.

פרידגוט, אשתו וילדיו.

פרידמן ושתי בנותיו.

פרידמן זיידקה.

פרידמן חיים.

פרידמן יהושע בר׳ שלום, גולדה בר׳ אברהם מרדכי, חנה (בורוביץ) בר׳ יהושע, מאשה בר׳ יהושע, רושקה בר׳ שלום דרביאנסקי, זאוול דרביאנסקי, משה בורוביץ.

פרידמן פייגל ומאיר, בנם — דניאל.

פרידמן פשה בר׳ שמואל יהודה לונשל, חינה זק בר׳ אליעזר דב.

פרידנברג האשה וילדיה.

פרייס יצחק בר׳ מרדכי, גיטה בת יעקב דולוביץ, מרים בת ר׳ יצחק, מרדכי בר׳ יצחק, פראדל אשת מרדכי, שרגא בר׳ יצחק, רבקה כגן בר׳ יצחק, שרגא כגן.

פרייסמן לייזר־ברל ובנותיו.

פרייסמן מוטל, גיטל, ואלטקה.

פרייצייט אברהם ניסן וחיה, אידלי, זונדל ומשפחתו, ברוך לייזר, מלכה ומשפחתה, פסח, אשתו וילדיהם.

פרייצייט מינה, בנה — זילג ומשפחתו, אשתו — דבורה, הבן — ליפמן, איסר ומשפחתו, אשתו — ציפה, הבן — שמואל, קדש ומשפחתו, פרומה והילדים — דוד, שמואל, אשתו מרקה והמשפחה.

פששצילסקי פייבל, חנה והילדים.

פששצילסקי משה.

צ׳אפניק ומשפחתו.

ציובסקה אסתר — כמלכווסקי.

ציובסקה גולדה־שרמן.

ציובסקה דובה.
צרביץ אלטר בר׳ צבי, מלכה ומשפחתם.

קאסמויביץ ובתה.
קדיש.
קויאטקובסקי אידל, מלכה, באשקה.
קולניצקי גרשון.
קולפניצקי פסח ואחיו.
קופלר.
קופרשט, אשתו וילדיה.
קוק אפרים.
קורוטניצקי דובקה, חנה, רבקה.
קורוצינסקי דבורה, חיים וילדיהם.
קוריצקי אלטקה ושמואל.
קושלבסקי הרה״ג עזריאל זליג נח בר׳ הר״ר יצחק צבי, כלתו — לאה רחל בת ר׳ יוסף, נכדותיו — זהבה, רבקה, יהודית (בנותיו של הרה״ג ישראל אריה).
קימן צבי, בילה בריינה, טוביה, גושי.
קירשטיין משה ואשתו נחה.
קירשנבום משה ואשתו, שלמה, לייזר, אפרים ואחיו.
קלינמן זלמן ואשתו, שמחה, אלי, שלמקה, אשתו וילדיהם.
קלינסקי דבורה בר׳ שמואל, בעלה — יהושע, בתם — שרה.
קלשטיין.
קנטורוביץ מוניה, אשתו רחל, בניהם — צבי (אשא), אליהו, בתם — אסתר.
קנצוק שרה, אלטר, אלי, וולוול, אברהם, אלצ׳ה, הינדה, חונא.
קפוליר רישקה ובעלה.
קפולק והמשפחה.
קפלן אריה בר׳ מאיר הכהן, אשתו — בשה גיטל בר׳ דב, בנם — צבי, בנותיהם — רבקה, רחל.
קפלן בנדט בר׳ ידידיה ומשפחתו.
קפלן דוד הלל בר׳ אברהם יצחק, אשתו — חוה, ילדיהם — יענטה, דבורה, בצלאל, נפתלי־הרץ, גאלדע־עטי, וורונובסקי שרה בר׳ אברהם יצחק, חיים לייב בר׳ יוסף הלוי, בתיה צבי.

קפלן סנדר איטשע, בריינקה, זשאחקה, חשקה ושתי בנותיה.
קפלן שבתאי בר׳ יצחק הכהן, אשתו — פשה בר׳ יואל, בנם — משה-שמחה, זידקה ומשפחתו, חיים דב בר׳ משה שמחה ומשפחתו. רשי־רבקה בר׳ משה שמחה, דוד בר׳ שבתאי הכהן, צירקה בר׳ דוד הכהן, יצחק אייזיק בר׳ שבתאי הכהן, שיינה יפה בר׳ שבתאי הכהן, אנא לאה בר׳ שבתאי הכהן, אסתר בר׳ שבתאי הכהז.
קפלנסקי חונה, הוריו ואחותו.
קפלנסקי חיים זלמן שו״ב, דבורה, מרדכי ומשפחתו, לאה ומשפחתה, חיה ומשפחתה, רחל ומשפחתה.
קפלנסקי יצחק ושרה רבקה, דב ברל, אשתו והילד
קראביץ בינוש ומשפחתו.
קראביץ פרידקה ומשפחתה.
קרונרוט, אשתו, בתם ומשפחתם.

ראיגרודסקי ומשפחתו.
ראפ ומשפחתו.
רבידוביץ והמשפחה.
רבינוביץ יונתן ופסיה, בתם — הדסה, אחותו — רבקה.
רבינוביץ משה, רחל, הניה, חיה, רייכל, ברל.
רובינשטיין.
רודניק משל ואשתו, אייזיק, חינקה.
רוזנברג גיטל.
רוזנדורף יעקב ומשפחתו.
רוזנפלד הינדה בר׳ ראובן אנשל, מאשה, אלתר, שולמית, שמריהו, — פולק, רבקה, ראובן, ברטה — אשתו, שלמה, — רוזנפלד.
רוטנברג כל המשפחה.
רוטנברג אסתר פייגל.
רוטנברג הלל, שושקה, איצ׳ה, גדליה.
רוטנברג משה, קיילה, בלומה, חיה ליבה.
רוטנברג שבתאי.
רוטשטיין יהודה ואשתו, שולמית ואחיה.
רומשישקר יעקב בר׳ שלמה, שרה בר׳ חיים דוד איילנדר, שלמה בר׳ יעקב.
רומשישקר בר׳ אפרים ואנה, גיטל בר׳ שלמה.

רוסיאנסקי יאשה ואשתו, יודקה.
רזניק חונה, הנדל.
רינקובסקי והמשפחה.
רכטמן רבקה, בועז, אסתר, גניה, מלכה דוברין, צבי דוברין, רישקה שפליקובסקי, שרה ביילה גלטשטיין והילדים.
ד"ר רנצמן ומשפחתו.
רציצקי ישראל מרדכי, יהודה, שלום, אסתר, רבקה.

שאלמוק, אשתו וילדיהם.
שבח ואשתו.
שולקס יעקב דב, שרה, בנימין, הלל.
שומסקי יוסף בר' אליהו, ציפה בר' דוד, בניהם — אריה, יצחק, בתם — אלקה.
שור מלכה.
שטיבלמן חיה בר' אברהם.
שטיין יעקב בר' זלמן, רחל בר' יעקב, שולמית בר' יעקב, קיילה בר' זלמן, הינדה בר' זלמן.
שטיינדם לייבל, שמואל, חונא.
שידלובסקי משה אריה שו"ב ומשפחתו, בנו — אברהם אהרון.
שיינמר ומשפחתו.
שיינצייט אליעזר הירש בר' גושה, רחל בר' גרשון ומשפחתה.
שיינצייט שמואל יוסף בר' גושה גיטל בר' גרשון, בנם — ברוך הרשל, בתם — חאשל.
שכנא, אשתו — איטה, בנות — חנה, לאה, חיה, בן — אלטר.
שמוליאן ומשפחתו.
שניגביץ גולדה.
שפכט מנשה בר' איטשה-מאיר, אשתו — אטה בר' שלמה, בתם — שרה.
שרייבמן שרה בילה, בנותיה — הניה-לאה, הרצליה.
שרמן אריה בר' צבי, אטקה, רחל ונלי.
שרמן מרדכי בר' מנחם מנדל, מרים בר' יצחק, בתם — פרדל, בנם — אליעזר.
שרמן נחמן, נחמה, אסתר, רבקה, מלכה.
רשימת חללי השואה איננה מלאה.

נפטרו בארץ ובתפוצות

אולכנוביץ (אפרתי) יהודית
אורימלנד אבא
אורשנסקי חיים
אלכסנדרוביץ זאב
אלכסנדרוביץ שרה ואהרן
אפרתי חוה לבית סטולאר
אשור ראובן.

בוכהלטר (דלוגושלסקי) מאריאשל
בורוביץ יוסף
בורוביץ יעקב
בורוביץ ניסן
בורוביץ רבקה
בורוביץ שרה
בורנשטיין שרה
בז'נט זלמן
בז'נט מאירה
בז'נט צילה
ביאלובז'צקי בשה גיטל
בינשטיין סלה
בלכרציק זיידל
בקר

ברגשטיין יעקב
ברגשטיין פניה.

הרב גיבשטיין
גולדשמיד אברהם משה
גרודזנסקי משה
גרוסברג ישראל
גרינברג שמואל ואשתו גולדה-היכל
דומוביץ משה
דרוזינסקי אברהם

הוכמן אהרן

ורהפטיג שמעון

זילברשטיין הלל
זקליקובסקי גד

חוסיצ'ר ברוך
חוסיצ'ר יצחק
חוסיצ'ר רחל

יברייסקי חיה
יברייסקי ידידיה
יברייסקי יעקב

יברייסקי נחמיה
יברייסקי שרה

כהן ברוך וחנה
כהן יעקב

לובל (דלוגושלסקי) רבקה
לודבינובסקי אליעזר דב ונחמה
לודבינובסקי שמחה
לוי ישראל
לוי מרים
לוי ראובן
לויטה יהודה
לונשל אליעזר דב ומרים
לונשל (ג'ק) הלן
לונשל יודל
ליברמן ישראל ברוך
ליפשיץ אסתר
ליפשיץ מנחם מנדל
לנגרביץ זלדה
לנזינגר זלדה
לנזינגר-קריניצקי מרים
לנזינגר סנדר משה

מרכוס חיה

סטרוזינסקי אלכסנדר
סנדומירסקי ברוך

פופקין אבא
פלוצינסקי מאיר
פלוצינסקי שלמה
פפירוביץ בילה
פרידמן בתיה
פרייצייט לאה

קויטל חיה
קפלן אברהם יצחק
קפלן אלטה-גולדה
קפלן חיה מאלא
קפלן משה חיים
קפלן נפתלי-הרץ
קפלן רבקה

רבינוביץ טוביה
רוזנברג מיכאל
רוזנברג שרה אסתר
רוזנטל חיים
רוטשטין בלה

שרמן דינה

ארגון יוצאי אוגוסטוב והסביבה בישראל

בנימין אפרתי

כשנודע, בסיומה של מלחמת העולם הראשונה, על האסון הגדול שירד על יהודי אירופה, כשהושמדו ששה מליונים יהודים ע״י הנאצים הארורים ועוזריהם ימ״ש — נתכנסו יוצאי עירנו בארץ לבכות את החללים ולטכס עצה איך לעזור לשארית הפליטה. אז קם ארגון יוצאי אוגוסטוב והסביבה, הכולל גם את העיירות ליפסק ושטאבין. בין הראשונים בפעולה זו היו ד״ר משה מרכוס, יעקב ברגשטיין ז״ל וג. זקליקובסקי ז״ל.

ראשית פעולתו של הועד היתה לערוך סקר של הניצולים, להוודע היכן הם, ומה גורלם? התקשרנו עם בני עירנו בארצות הברית ובארצות דרום אמריקה, והתברר, לצערנו ולדאבון לבנו, כי רק יחידים נשארו בחיים.

הועד ערך רשימה של יוצאי אוגוסטוב בארץ וקבע יום זכרון לחללי השואה. מידי שנה מתאספים כולם ומעלים זיכרם של קדושי עירנו. בדרך כלל מתקיימות האזכרות בתל־אביב, בה גרים רוב חברי הארגון. לפני שנתיים עלינו ירושלימה והתייחדנו עם יקירינו במרתף השואה ובהר הזכרון, בו נמצאת, בין מצבות של ערים ועיירות, גם המצבה לזכר בני עירנו, שהועד דאג להקימה. רשמנו שמות חללי השואה על מגילת קלף, שתישמר לעד — בתוך המצבה — בירושלים עיר הנצח.

הועד הקים גם קרן להגשת עזרה דחופה לנזקקים מבני עירנו. במשך הזמן הורחב הועד וניגשנו למפעל הגדול של הנצחת הקדושים ע״י פרסום ספר „קהילת אוגוסטוב״, בו יונצחו האנשים, נשים וטף שנטבחו על לא עוול בכפם, בו יסופר על חיה התוססים של הקהילה הנהדרת ועל סופה המר, בו נעלה גם נר זכרון לנופלים על הגנת המולדת ולנפטרים בארץ ובתפוצות, שדבר מותם הגיע אלינו.

פנינו לכל יוצאי אוגוסטוב פעם ופעמיים וכל פעם, ובקשנו שיודיעו לנו שמות קרוביהם שהושמדו, כן בקשנו חומר בכתב על החיים בעיירה ותצלומים בעלי ערך צבורי. — לצערנו, רק מעטים נענו. יודעים אנו, כי הספר המוגש לפניכם איננו שלם. ברם, לא בנו האשמה. גם הצד הכספי הטריד אותנו מאוד. מעטים אנו, יחסית, בארץ — רק כמאתיים משפחות. גבירים אין בינינו. למזלנו נירתם לענין בהתלהבות בן עירנו מרדכי גולדשמיד ואחיו במקסיקו. הם תרמו סכום ניכר, אבל הסכום החסר עדיין — גם הוא ניכר. אנו מקווים שכל יוצאי עירנו ישתפו עצמם במפעל ההנצחה ויכניסו לבתיהם

את ספר „קהילת אוגוסטוב", שתיזכר גם ע"י בנינו, נכדינו והדורות הבאים. ראויים יקירינו לכך.

לשם קידום הפעולה להוצאת הספר קיים הועד פעולות אחדות, מלבד התזכורות הרבות בכתב ליוצאי העיר. קיימנו מסיבה יפה לכבודם של מרדכי גולדשמיד, רעייתו, בתו וחתנו. אבא רוזנפלד מנה את שבחיו של האורח וסיפר, בין היתר, שגם במקסיקו, מקום מגוריו, הצטיין בנדבנותו, וכי דאג לחנך ילדיו ברוח ישראל. חתן המסיבה ענה למברכיו והכריז על תרומתו להנצחת קהילת אוגוסטוב.

עוד מסיבה רבת משתתפים קיימנו לשם דירבון יוצאי העיר להעלות זכרונותיהם על הנייר. י. אלכסנדרוני התווה תכנית הספר, ובן עירנו הותיק והקשיש והחביב מר עקיבא גליקשטיין הפליא את באי המסיבה בהקראותיו מיצירות שלום עליכם.

ערכנו גם סימפוזיון על תנועת „החלוץ" באוגוסטוב. פתח ד"ר נחמיה אלוני והוסיפו אחריו חברים אחרים. החומר מובא בספר.

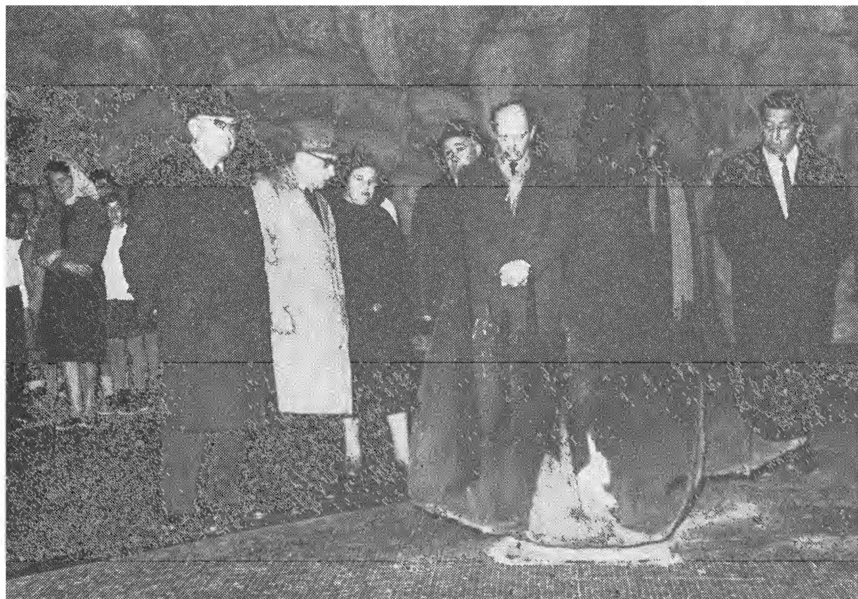
עם הוצאת הספר אין הארגון מסיים את פעולתו. אדרבא, נחפש דרכים ואמצעים להגברת הפעולה בין יוצאי אוגוסטוב בארץ ובתפוצות.

תל־אביב, כסלו תשכ"ו.

בנימין אפרתי

העורך: בימים אלה מלאו 70 שנה לחברנו בנימין אפרתי, עמוד התווך של ארגוננו. הועד הגיש לו תעודת הרשמה בספר הזהב של הק.ק.ל. על פעולתו הברוכה

כל בני עירנו מאחלים ליושב הראש שלנו, שימשיך עוד שנים רבות בפעילותו המסורה והמבורכת.

אזכרה ב„יד ושם" בירושלים

מסיבה לכבוד מרדכי גולדשמיד ומשפחתו (1963)

מימין לשמאל: ד"ר מ. מרכוס, אבא רוזנפלד (נואם), י. אלכסנדרוני, מ. גולדשמיד, רעיתו, בתו, חתנו, מ. עמית, ב. אפרתי.

חברי הועד ורעיותיהם

מימין לשמאל: אולה ואליעזר מרכוס, לאה ויצחק שרמן, בלה ומשה עינת, שרה ואבא רוזנפלד, רחל ומשה מרכוס, הדסה ובנימין אפרתי, דורה ויעקב אלכסנדרוני, שרה ומשה עמית.

אזכרה ב„יד ושם" ירושלים

בהר הזכרון בירושלים לאחר האזכרה (1962)
בידק, ב. גיבשטיין, ח. ליפשיץ, ס. ליפשיץ, ד. וילצבסקי, א. מורזינסקי, י. אלכסנדרוני, א. גרדובסקי,
מ. עמית, ר. קפלנסקי, פ. פינקלשטיין, ר. גולדשטיין, ש. עמית, מ. דנמרק, י. רינקובסקי.

יוצאי אוגוסטוב בארץ

אבן חן יעקב, ירושלים, שכ׳ הפועל המזרחי.
אברמוביץ יפה, תל־אביב, יהודה המכבי 64.
אוטשיין ירחמיאל, רמת־גן, השושן 9.
אוסטרוב מרדכי, קרית חיים, רח׳ כ״ג 12
אורימלנד חיים, חיפה, בית אל 21.
אורימלנד חנה, ק. חיים נ״ט 9.
אורשנסקי טובה לבית קפלן, גדרה.
אושרובסקי בתיה, תל־אביב, רש״י 41.
איבניצקי דבורה, תל־אביב, הנציב 42.
אייגר אסתר לבית עברי, קבוץ שער הגולן.
איידלשטיין יצחק וזלדה, ירושלים, רשי 31.
אלוני דוד, תל־אביב, סירקין 1
לינדה (אלוני) חנה־אלטה, תל־אביב, סירקין 1.
אלוני יוסף, פתח־תקוה, מגיני הגיטו.
אלוני נחמיה, ירושלים, המלך ג׳ורג׳ 41.
אלכסנדרוני יעקב, תל־אביב, דרך השלום 91.
אלנבוגן סיומה, רמת־גן, הגת 4.
אלתר דורה לבית בורוביץ, קבוץ רמת הכובש.
אמפל מינה לבית וולמיר וזאב, כפר ורבורג
אמפל משה, קבוצת כנרת.
אפלבאום שמואל, טבריה, שכון ג ב/591.
אפרתי בנימין, תל־אביב, הירקון 272.
ארזוני רחל לבית מיסטיבובסקי, חדרה גבעת אולגה, שכ׳ עולי סין
אריאב ברוריה לבית רבידוביץ, קבוץ עין חרוד איחוד.
ארנון יוכבד לבית פרייס, תל-אביב, בכורי העתים 1.
אשור חונא, תל־אביב, לוינסקי 103.
אשכל (לוזמן) ברוך, תל־אביב, מנדלשטאם 25.
אשכנזי יפה לבית פרידמן, חיפה, רות הכהן 6.

בוימל־מרצקי, פתח־תקוה, נורדוי 20.
בונט שרה, ירושלים, שרי ישראל 3.
בוקשנובסקי שלמה, תל־אביב, סוקולוב 50.
בורוביץ זליג, רמת גן, תשי 3.
בורוביץ טניה, תל־אביב, קהילת ורשה 133.
בורוביץ נח, רמת גן, הרואה 43.

בורוביץ רבקה, גדרה.
בורוביץ שיינה, רמת הכובש.
בורובסקי אברהם, בני ברק, בריה
בורובסקי גולדה, נתניה, מורדי הגיטאות 24.
בורנשטיין יהודה, קבוץ לוחמי הגטאות.
בורק מנחם, רמת גן, יהלום 17.
בז׳נט יצחק, כפר ורבורג.
ביאלובזצקי אברהם, חיפה, יל״ג 2.
ביאלובזצקי יצחק, ק. ביאליסטוק.
בידק מרדכי, ראשון לציון, הרצל 44.
ביורנסקי ישראל, תל־אביב, ההגנה 4.
ביטל פסיה, בת־ים, רמת יוסף 3.
בלאכרסקי יעקב, חיפה, שד׳ או״ם 53.
בלאכרסקי יצחק, תל־אביב, דיזנגוף 255.
בלאכרצ׳יק ספרישה, קבוץ שפיים.
בלך בקי, חיפה, מחניים 4.
בלכר ובקה לבית סטביסקובסקי, פ״ת, ארלוזורוב 13.
בן־דב טובה לבית בידק, ירושלים, י. בן נון 43.
בן־יוסף חנה, תל־אביב, לכיש 1.
ברגשטיין חינה, קבוץ בית השיטה.
ברגשטיין שולמית, תל־אביב, אבן גבירול 184.
ברזילי פסיה ויוסף, עין הכרמל.
בריגר רחל לבית שרמן, כפר ידידיה.

גוטליב דבורה לבית סטביסקובסקי, הרצליה, הקסם.
גוטספורכט פרידקה לבית סרביאנסקי, קבוץ שפיים.
גונן ליזה לבית מרכוס, חיפה, מגידו 10.
גורבל מרים לבית אורימלנד, ק. חיים ע״ב 36.
גורודניצקי, נתניה, עמידר 9/3.
גזית יוסף, חדרה, ביאליק.
גיבשטייו בצלאל, ראשון לציון, הכרמל 19.
גייער הינדה, גדרה.
גליקשטיין עקיבא, ירושלים, ברוריה 9 א׳.
גרדובסקי אליהו, רמת גן, המלך יוסף 40.
גרדובסקי גרשון, רמת גן, עמינדב 5.
גרדיס נחום, תל־אביב, נצח ישראל 3.
גרודזין חנה ואמה, ראשון לציון, עזרה ובצרון 273.
גרודז׳נסקי חיה גיטל לבית רוטנברג, ת״א, נוה שאנן 28.

גרינברג נתן, תל־אביב, לכיש 4.
גרינברג עמינדב, תל־אביב, בן־יהודה 97.
גרינברג עמנואל, תל־אביב, נוה אביבים.

דבלטוב גולדה לבית איילנדר, כפר מנחם.
דגני אסתר ויהושע, תל־אביב, אלחריזי 15.
דומוביץ חנה לבית לוזמן, אפיקים.
דיקון אברהם, ירושלים, תחכמוני 4.

הוכמן חנה לבית לינדה, תל-אביב, אבן גבירול 137.
הולצר יהודית, ראשון לציון, נורדוי 7.

ווייסברג־כהן לאה, פתח תקוה, כפר גנים.
וופשוביץ ברכה, בת שלמה
וילין פרידה לבית אלכסנדרוביץ, כפר מנחם.
וילנסקי צילה לבית גליקשטיין, תל־אביב, בורוכוב 10.
וינברג אסתר לבית איילנדר, רמת-גן, הרצל 51.
ורהפטיג נח, חיפה, מחניים 10.

זהבי שמחה, גבעתיים, קפלנסקי 17.
זופניק ברוניה, גני יהודה.
זילברפניג-זבוזניק, נתניה, יואב 3.
זילברשטיין אברהם, תל־אביב מודליאני 13.
זילברשטיין מנחם ובלה, בת־ים, ארלוזורוב 66.
זינגר צ׳רנה לבית בורוביץ, רמת גן, חרות 13.
זק דבורה ושיינה, חדרה, גבעת אולגה 154/2.

חוסיצ׳ר חיים, כפר סבא, שכ׳ למפרט.
חן משה, כפר סבא, וייצמן 9.
חרותי מאשה לבית קוטלאר, יקנעם.

טולקובסקי אסתר לבית סרביאנסקי, ת״א, סוטין 11.
טוקר אסתר לבית גליקשטיין, חיפה, הנשיא 58.

ירדני מרים, תל־אביב, דניאל 17.
ישיר נחום, תל־אביב, נצח ישראל 3.
כהן אהרן, גבעתיים, גוש עציון 14.
כהן אריה, תל־אביב, חובבי ציון 40.

כהן דב, תל־אביב, בלפור 28.
כהן זיידל, תל־אביב, פינסקר 68.
כהן חיה, תל־אביב, דובנוב 29.
כהן יפה, נתניה, שכ׳ חיילים.
כהן מרים, תל-אביב, הגדוד העברי 55.
כהן רבקה לבית בלאכרצ׳יק, רמת גן, הדקלים 11.
כהן שלום, חיפה, טחנת מן.
כשר מרים, כפר סבא, שכ׳ אליעזר.

לבני בנימין, רמת גן, דונש 1.
לבני ישעיהו, רמת גן, ז׳בוטינסקי 75.
לודבינובסקי יעקב, גדרה, רמז 15.
לויטוב גיטה, קרית מוצקין, זבולון 5.
לוינסון משה, חיפה, ארלוזורוב 122.
לויתן גולדה, רמת גן, תנועת המרי 14.
לונשל יעקב, פתח תקוה, נחלת צבי 53.
ליזרוביץ אריה, חיפה, היערות 7.
ליזרובסקי זאב, חדרה, רח״ש 6.
ליפשיץ אלכסנדר, כפר סבא, בילינסון 9.
ליפשיץ זאב, חולון, יצחק הלוי 14.
לנגביץ לאה, חיפה, יהודה הלוי 47.
לנזינגר הדסה, קבוץ עין שמר.
לסובסקי יונה, ירושלים, ימין אבות 4.

מובשוביץ ברכה, הרצליה, יפו 4/1.
מורזינסקי אריה, פתח תקוה, ד״ר שיפר 39.
מושקוביץ שרה לבית ברלינר, קבוץ עין הכרמל.
מחסנאי צפורה, תל־אביב, שד׳ יהודית 22.
מינגלגרין רחל לבית גולדשטיין, ר״ג יהלום 102.
מיקולינסקי משה, פתח תקוה, גוטמן 28.
מרכוס אליעזר, תל־אביב, גאולה 25.
ד״ר מרכוס משה, תל-אביב, דה-האז 13.
מרקוביץ מינה לבית קסטין, נתניה, דיזנגוף 36

נפחא מרים לבית חוסיצר, שכ׳ אליעזר.

סברדליק צפורה, פתח תקוה, וולפסון 12.
סויקה שרה, יהוד, רח׳ 22 מס׳ 3.

סולובייציק נפתלי, רעננה, גורדון.
סורסקי—שטיין דורה, ק. מוצקין, אושה 8.
סטרוזינסקי ישראל ושושנה, פתח תקוה, רמב״ם 4.
סנדובסקי יוכבד לבית קסטין, כפ״ס, חצרות הדר ג 11.
סנסני אטקה לבית גוטשטיין, חיפה, רשי 4.
סרביאנסקי אלחנן, כפר מל״ל.
סרביאנסקי אריה וזהבה, ראשון לציון, נוה החייל 570.
סרביאנסקי נח, חיפה, נוגה 12.

הרב עזריאלי יקותיאל (קושלבסקי), זכרון יעקב.
עינת (זבורובסקי) משה, תל־אביב, יפתח 18.
עמית (דרוזינסקי) משה, תל־אביב, בודנהיימר 4.
עצמוני מאשה לבית דנמרק, גבעת ברנר.

פוזניאק צבי, חיפה, מאיר 37.
פוטרמן דורית, חיפה, חביבה 47.
פייבושביץ יעקב, רמת גן, תש״י 6.
פיינברג יפה לבית לינדה, ק. חיים, ח׳ 39.
פינגרהוט לבית זלזו, ת״א, הכובשים 73.
פינקוס רחל לבית אלכסנדרוביץ, כפר מנחם.
פינקלשטיין יונה לבית לינדה, תל־אביב, דב הוז 3.
פינקלשטיין פסיה, גבעתיים, הל״ה 54.
פלוצינסקי רייזל, גבעת השלשה.
פלינט בלהה לבית ליפשיץ, תל־אביב, רש״י 50.
פלסקובסקי חנה, תל־אביב, פינסקר 46.
פרוינד גדליה, תל־אביב, דובנוב 29.
פרידלס, רמת גן, שאנן 20.
פרידמן פניה לבית סרביאנסקי, ת״א, הרמן שפירא 11.
פריימרק ירחמיאל, ראשון לציון, נחלת יהודה.
פרייצייט חנן, תל-אביב, גליקסון 2.

צסיס חנה, תל־אביב, רות 16.
צרנוברודה אסתר, חולון, עבודה 1.
קוגל חיה לבית שידלובסקי, תל־אביב, מוסינזון 20.
קוגל חיים, תל-אביב, מרכז מסחרי 91.
קורנבליט חנה לבית סטרוזינסקי, ת״א, גוטליב 1.
קלויד שושנה לבית בלאכרציק, שפיים.
קלזון אברהם, ק. חיים, שד. ורבורג 3.
קלי משה, חולון, פרופ׳ שור 21.

קלימנובסקי לאה, ק. ביאליק, פנת קק״ל 69.
קנצ׳וק חנן, רמת גן, ארלוזורוב 69.
קסטין אריה, חיפה, רמז 120.
קפלן דניאל, כפר סבא, אהרונוביץ.
קפלן ירחמיאל, גדרה.
קפלן שבתי, תל-אביב, ישראל״ס 19.
קפלנסקי משה, מגדיאל.
קפלנסקי ראובן, תל־אביב, דרך חיפה 29.
קרבצינסקי ברוריה לבית לונשל, פ״ת, הירקונים 2.
קרופניק יפה, קבוץ אלונים.
קריניצקי אריה, תל־אביב, רמז 10.

רבינוביץ הינדה, רמת גן, נוה שאנן 20.
רבינוביץ ישראל, מושב חרות.
רוזן שושנה, גבעתיים, כצנלסון 101.
רוזנברג סלי, בת־ים, וייצמן 26.
רוזנפלד אבא, תל־אביב, לה גארדיה 53.
רוזנפלד אידל, רמת גן, התנאים 5.
רוטשטיין אריה, תל־אביב, סוקולוב 8.
רוטשטיין בתיה, תל־אביב, יונה הנביא.
ריפטין ז׳ניה לבית יונס, קבוץ עין שמר.
רכטמן עובדיה, חולון, מימון 12.
רכס בתיה לבית גיזומסקי, גבעתיים, כצנלסון 118.
רנן (רינקובסקי) ישראל, חיפה, הצופים 7.

שדמי (בלאכרציק) ישעיהו, חיפה, חנקין 14.
שולקים מרדכי, ק. חיים, רח׳ ט׳ 35.
שומסקי צבי, תל־אביב, פנקס 37.
שטיינמן לאה לבית לייזרובסקי, ת״א, דובנוב 21.
שיינצייט יחזקאל, עפולה, הצפצפה 5.
שפירא חיה, חדרה, הגבורים.
שפירא לאה, קרית גת, הכלניות 361/12.
שפירא צביה, תל־אביב, עמיאל 21.
שרמן דב, תל-אביב, ככר מסריק 16.
שרמן יחזקאל, תל־אביב, ויתקין 9.
שרמן יצחק ולאה לבית עברי, תל־אביב, בן יהודה 141.

תפוחי שרה לבית סלובטיצקי, חדרה, ביאליק.
תרשיש רישקה לבית פרייסמן, קבוץ גבת.

יוצאי אוגוסטוב בתפוצות

אולכנוביץ אהרן, מקסיקו.
אולכנוביץ מרדכי, ארה״ב.
אוליכנוביץ מרים, מקסיקו.
אולכנוביץ משה, מקסיקו.

באסס חיים הלל, ארה״ב.
בייר בן ציון, ארה״ב.
בלאכרסקי (כהנא) בתיה, אוסטרליה.
בלאכרסקי (בלוך) פייבל, אוסטרליה.
ברגלובסקי אליהו, דרום אמריקה.
בריזמן אחים, מקסיקו.
ברימן אחיות, ארה״ב.

גוטשטיין, דרום אפריקה.
גרדובסקי גרשון, שוודיה.
גרדובסקי שלמה, ארה״ב.

וודובוז חיים
וקסמן סוניה, ארה״ב.

זבורובסקי יצחק, ארגנטינה.
זופניצקי שמואל, ארגנטינה.
זליגסון יהודה ויחזקאל, דרום אפריקה.

טשרמן ראובן, ארה״ב.

כהן חנה, ארה״ב.
כהן משה, ארה״ב.

לוין חנן, ארה״ב.
לוין רוזה, ארה״ב.
לוינזון חנן, ארה״ב
לוינזון צילה, רודזיה.
לוינזון רחל, ארה״ב
לזדייסקי חיים, מקסיקו.
ליבל צבי מרדכי, ארה״ב.

לונשל זליג, ארה״ב.
ליין סימה לבית ליפשיץ, ארה״ב.

מורזינסקי (מור) יחזקאל, ארה״ב.
מרכוס חנה, ארה״ב.
סרנה דניה ואחיה, ארה״ב.

פוזננסקי ?, ארה״ב
פטאק דוד, ארה״ב.
פטאק ליובה.
פטאק עדה, ארה״ב.
פיאסצקי יחזקאל, ארה״ב.
פינקלשטיין זרח ומינה לבית זופניצקי, ארה״ב.
פלדמן חנה, ארה״ב
פרידמן לובה, ארה״ב.
פריר סוניה, מקסיקו.

צמח בנימין ופרידה, מקסיקו.

קסטין, אוסטרליה.

רבינוביץ (מייזלר) פייגל, ארה״ב.
רוטבליט משה, ארה״ב.
רוטנברג חוה לבית בורובסקי, שוודיה.
רכטמן אריה, אוסטריה.

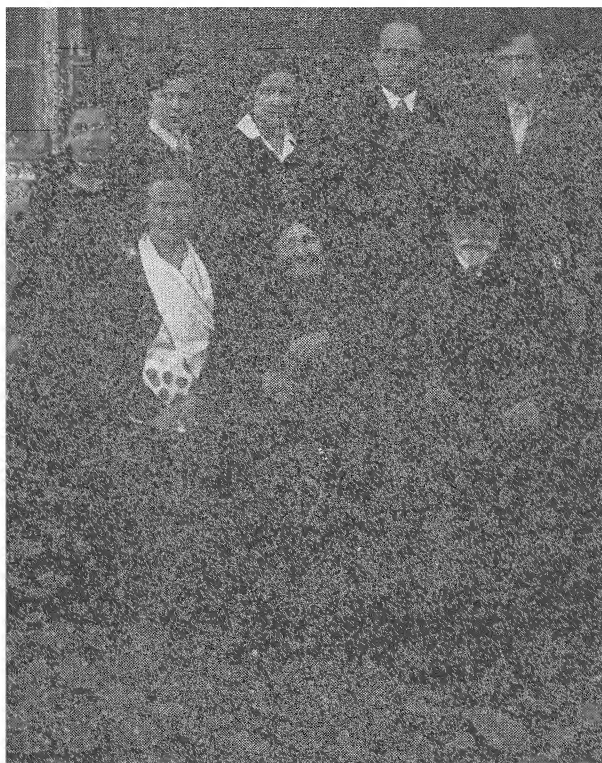
שומסקי רפאל, שוודיה.
שחם שושנה לבית לינדה, ארה״ב.
שרייבמן אריה, ארה״ב.

לא נשכח את ההולכים!

משפחת איילנדר
יושבים: חיים איילנדר, אלטה איילנדר.
עומדים מימין לשמאל: פשה איילנדר־קלצקי, דב איילנדר, שרה איילנדר־רומשישקר.

נזכור את החיים!

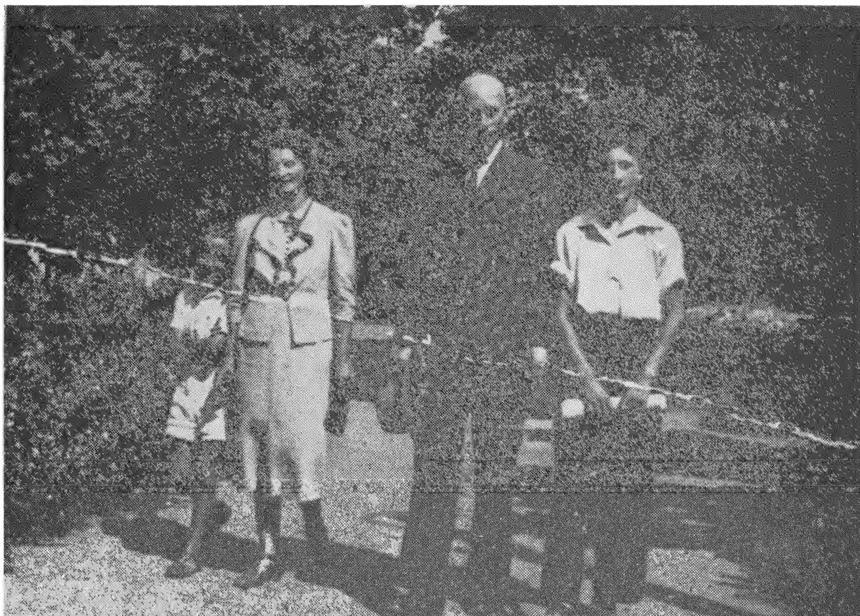
משפחת אלכסנדרוביץ
האב — דוד אריה, הסבתא — שרה, האמא — חיה רבקה,
חנהל'ה, פרדקה, רחל, אלתר (זלמן־צבי), אהרן.

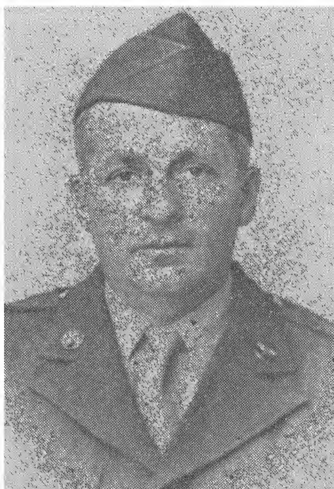
משפחת בורוביץ
עומדים מימין לשמאל: זליג, דורה, ליזה, חנוך, צ׳רנה.
יושבים: ניסן — האב, שיינה חנה — האם.

נחום ורבקה בלאכרסקי

אברהם ומאַשה בלאכרסקי וילדיהם

יוליוס בלאכארסקי (בלוק)

משפחת גיזומסקי
שורה עליונה (מימין לשמאל): הבנות מלכה ואסתר רבקה, בנה של אסתר רבקה — חיים ברלה, בעלה — נחמיה הרמנשטט.
שורה שניה: הבן — חנן דב, ר׳ גדליה, רעיתו — לאה לבית אדמשטין.

שמואל וגולדה גרינברג

גרשון בר׳ יעקב, שיינה אסתר בר׳ צבי דלוגושלסקי (דגני)

משפחת דנמרק

מימין לשמאל עומדים: נח, מאשה ובעלה אהרן. יושבים: הרשל — האב, באשל — האם.

משפחת ז'לזו

חיה, גיטל, חנה־איידל — האם, בנימין — האב, הינדה, רבקה, שיינה.

שמואל יהודה ולאה זבורובסקי

משפחות ייברייסקי־שרמן

מימין לשמאל: ההורים — חיה בילה ויעקב ייברייסקי (עברי) רחל — הבת ובעלה שיימה זק, מרדכי שרמן — האב, פרדקה — הבת, אליעזר — הבן, מרים — הבת, בריינצה עבריה (דומוביץ), חיה־בילה — הבת, מאיר דומוביץ, יהודה זק — בנם של רחלה ושיימה, שרה, זיידקה־נחמיה, ידידיה — בני יעקב ייברייסקי

משפחת לונשל

מימין לשמאל: מרים — האם, חינה (הלן) — בת, שמואל יהודה — בן, אליעזר דב — האב.

משפחת לוזמן

שורה ראשונה למעלה מימין לשמאל: חיה לבית לב, אליהו, בנימין, יוכבד אשכול, יהודית, נתנאל (סאַנה). שורה שנייה: זאב — האב, רייזל — האם, לובה, אסתר לבית לב, חנה.
שורה שלישית: איזיה, אליעזר, חיים. שורה רביעית: דניאל אשכול, אברהם.
למטה מימין: יעקב בן יהודית, פרומה, אליעזר צבי — בעלה, מינה, משה דומוביץ בעלה של חנה.

משפחת סרביאנסקי

מימין לשמאל: יצחק — האב, לאה — בת, אלחנן, שמואל יוסף — בן, ליבה — האם, ולה — בת.

משפחת פרוינד

זאב, אשתו — ליבה, בנם — יעקב־ידידיה, בנותיהם — שרה ובתיה.

משפחת פרידמן

מימין לשמאל: מאשה, גולדה — האם, יהושע — האב, ב. סנדומירסקי, חנה פרידמן־בורוביץ, זאוול דרוויאנסקי, רוזקה פרידמן־דרוויאנסקי.

משפחת ר' שבתי קפלן

משפחות רוזנפלד ופולק

הינדה, אברהם־דוד, רבקה, שלמה, שולמית ושמריהו פולק, מאשה ואלטר פולק, ראובן רוזנפלד ורעייתו ברטה